MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2025

STUDENTŲ MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS

Mykolo Romerio universitetas

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2025

Mokslinių straipsnių rinkinys

Vilnius, 2025

REDAKTORIŲ KOLEGIJA

Prof. dr. Eglė Bilevičiūtė (pirmininkė)
Kristina Kenstavičienė (vykdančioji redaktorė)

Prof. dr. Virginijus Bitė
Doc. dr. Raminta Bardauskienė
Prof. dr. Valdonė Indrašienė
Prof. dr. Lyra Jakulevičienė
Doc. dr. Juozas Valčiukas
Prof. dr. Agnė Tvaronavičienė
Doc. dr. Dovilė Sagatienė
Prof. dr. Romas Prakapas
Prof. dr. Odeta Merfeldaitė
Prof. dr. Birutė Pranevičienė
Prof. dr. Giedrė Valūnaitė-Oleškevičienė

Straipsnių recenzentai:

dr. Rimvydas Augutavičius, Dainius Bernotas (2), prof. dr. Eglė Bilevičiūtė (4), prof. dr. Virginijus Bitė (2), doc. dr. Tomas Butvilas (2), doc. dr. Vida Česnuitytė, prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė (3), prof. dr. Vida Gudžinskienė, prof. dr. Brigita Kairienė, Marius Kaleckas, Nerija Kovalenkovienė, dr. Daiva Kristina Kuzmickaitė, prof. dr. Snieguolė Matulienė (2), prof. dr. Birutė Pranevičienė (2), dr. Rita Raudeliūnaitė (2), doc. dr. Barbara Stankiewicz, doc. dr. Justinas Sadauskas, prof. dr. Jolanta Sondaitė, doc. dr. Jautrė R. Šinkūnienė, dr. Lina Tamulytė, prof. dr. Agnė Tvaronavičienė, prof. dr. Violeta Vasiliauskienė, dr. Mindaugas Verbickas, prof. dr. Irena Žemaitaitytė.

Aprobuota MRU Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto tarybos 2025m. birželio 30 d. posėdžio nutarimu, Nr. 1ŽVS-13.

Visos leidinio ir leidybos teisės saugomos. Šio leidinio arba kurios nors jo dalies negalima taisyti, dauginti ar kitaip platinti be autoriaus ir leidėjo sutikimo.

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale „ibiblioteka.lt“.

ISSN 2783-8196
© Autorių kolektyvas, 2025
© Mykolo Romerio universitetas, 2025
DOI 10.13165/MMS-25-03-01

TURINYS

ĮŽANGOS ŽODIS 7
Raminta Bardauskienė

EDUKOLOGIJA

1. VEIKSNIAI, PALENGVINANTYS LIETUVIŲ REEMIGRANTŲ VAIKŲ INTEGRACIJĄ VILNIAUS MIESTO BENDROJO UGDYMO ĮSTAIGOSE 9
Janina Ovčinikova, Gražina Čiuladienė

2. ĮTRAUKIOJO UGDYMO ORGANIZAVIMAS MOKYKLOJE: PEDAGOGŲ PATIRTYS 33
Asta Malakauskienė, Valdonė Indrašienė

KOMUNIKACIJA

3. ŽAIDYBINIMO METODŲ TAIKYMAS HAKATONUOSE: ĮSITRAUKIMO, MOTYVACIJOS IR KŪRYBIŠKUMO SKATINIMAS 49
Sigita Juravičiūtė

PSICHOLOGIJA

4. VARTOTOJŲ EMOCIJŲ IR REKLAMOS ŠŪKIO EMOCIJŲ ATITIKIMO ĮTAKA VERTINANT PREKĘ 75
Eglė Kijevič

SOCIALINIS DARBAS

5. BENDRUOMENINIŲ PASLAUGŲ POREIKIS PATIRIANT MOTINYSTĖS EMOCINIŲ SUNKUMŲ 96
Justė Matijošienė, Jautrė R. Šinkūnienė

6. THE MENTAL HEALTH IMPACT OF CLIMATE CHANGE-INDUCED DISPLACEMENT ON CHILDREN AND YOUTH: A COMPARATIVE ANALYSIS OF GERMANY AND THE NETHERLANDS 121
Sarah Amas

7. CHILD EXPLOITATION IN SOUTH AMERICA: PROFESSIONAL PRACTICES IN PERU'S RURAL, URBAN, AND GOLD MINING AREAS IN THE POST-COVID PANDEMIC ERA 141
Miriam Vilaplana

8. CULTURAL AND SOCIAL DETERMINANTS OF CHILD MARRIAGE: LESSONS FROM THE BORNO STATE, NORTH-EAST NIGERIA 156

Anthony Nwanze, Raminta Bardauskienė

9. SEXUALITY EDUCATION IN SPAIN AND LATVIA: ASSESSING STRENGTHS AND GAPS WITH A FOCUS ON CHILD SEXUAL ABUSE PREVENTION..... 186

Carmen Noelia Rodríguez Amoedo

10. SOCIAL REHABILITATION IN ALTERNATIVE CARE: STRUCTURES, CHALLENGES, AND IMPLEMENTATION IN SLOVAKIA AND PORTUGAL 205

Keepa Maitri Tuladhar

11. COMPARATIVE ANALYSIS OF ALTERNATIVE CARE SYSTEMS: A STUDY OF SLOVAKIA, UKRAINE, AND NIGERIA 231

Clinton Sipho Ncube, Anthony Nwanze

12. FROM POLICY TO PRACTICE: THE ROLE OF SOCIAL SERVICES IN COMBATING EARLY CHILDHOOD EDUCATIONAL INEQUALITY OF THE ROMA POPULATION IN ROMANIA AND BULGARIA 260

Fidel Bethel Nnadi

13. THE EVOLUTION AND CHALLENGES OF SOCIAL WORK EDUCATION IN PAKISTAN 280

Muhammad Idrees

14. A LITERATURE REVIEW OF INTERVENTION STRATEGIES FOR ADDRESSING SUBSTANCE ABUSE AMONG STREET CHILDREN: APPROACHES THAT CAN BE ADOPTED IN SIERRA LEONE 309

Gibrilla Henry, Clinton Sipho Ncube

15. YOUTH UNEMPLOYMENT AND ACTIVE LABOR MARKET POLICIES IN EUROPE: A COMPARATIVE STUDY OF SPAIN AND GERMANY 328

Anusha Simkhada

16. SOCIAL POLICIES ADDRESSING YOUTH NEITHER IN EMPLOYMENT NOR IN EDUCATION (NEET): YOUTH GUARANTEE'S IMPLEMENTATION IN SLOVENIA AND LITHUANIA..... 347

Renaldas Malinauskas, Jolanta Pivorienė

17. LINKING VALUES AND LEADERSHIP STYLES IN AN AGENCY..... 370

Roberta Gilytė, Jolanta Pivorienė

18. DEVELOPING LEADERSHIP SKILLS IN SOCIAL WORK: A TRAINING PROPOSAL 382
Mateja Todorovski

19. SUPERVIZIJOS REIKŠMĖ SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PROFESINEI ŪGČIAI 396
Kristina Škarnulienė, Odeta Merfeldaitė

TEISĖ

20. THE CHEVRON DOCTRINE AND ITS EVOLUTION IN AMERICAN JUDICIAL REVIEW 422
Anna Berezina

21. BYLŲ RŪŠINIS TEISMINGUMAS: KELETAS ASPEKTŲ 441
Valerij Jaunius, Arnas Lipnickas

22. KOKIA TIESA NUSTATOMA ADMINISTRACINIAME PROCESE? 465
Liepa Lukšaitė

23. LEGAL REGULATION OF MEDIATION: INSIGHTS FOR UKRAINE FROM THE PERSPECTIVE OF EUROPEAN UNION STANDARDS..... 488
Luiza Dziunyk

24. THE EVOLUTION OF GLOBAL ADMINISTRATIVE LAW IN THE DIGITAL AGE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS..... 508
Seleznov Mark

25. THE EXIT RIGHTS OF SHAREHOLDERS IN CORPORATE CROSS-BORDER MERGER IN THE SINGLE MARKET UNDER GERMAN, IRISH AND BELGIAN COMPANY LAW 526
Nadiia Startsun

26. PAGRINDINIAI VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS PROBLEMINIAI ASPEKTAI KLIMATO KAITOS KONTEKSTE 547
Meda Baranauskaitė

27. PORTAL "DIIA" AS AN ELEMENT OF E-GOVERNANCE IN UKRAINE: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES 567
Viktoriia Fenkiv

28. KRIMINALISTINIS TECHNINIS DOKUMENTŲ TYRIMAS: DOKUMENTO PAGAMINIMO AMŽIAUS NUSTATYMO IŠŠŪKIAI IR EKSPERTINIŲ TYRIMŲ ANALIZĖ 579
Emilija Garškovaitė, Laura Bagdonaitė

29. MASINĖS ŠAUDYNĖS: SAMPRATOS APIBRĖŽIMAS IR KVALIFIKAVIMAS .. 599
Jonė Ostrauskaitė

30. PREKYBOS ŽMONĖMIS NUSIKALTIMŲ TYRIMO YPATUMAI 621
Skaistė Grigonytė, Rasa Dobržinskienė

31. SMURTAS ARTIMOJE APLINKOJE: IKITEISMINIO TYRIMO IŠŠŪKIAI IR PROBLEMATIKA 638
Julita Tičkaitė, Rasa Dobržinskienė

32. NEŠAUNAMIEJI GINKLAI: KRIMINALISTINIS TYRIMAS IR VERTINIMAS . 654
Kordelijus Viešniauskas

VADYBA IR VIEŠASIS ADMINISTRAVIMAS

33. LIETUVOS VYRIAUSYBIŲ ŠVIETIMO POLITIKOS PRIORITETŲ KAITA X–XVIII LR VYRIAUSYBIŲ PROGRAMOSE: IKIMOKYKLINIO UGDYMO POLITIKOS ATVEJO ANALIZĖ 671
Karolina Pralgauskytė

34. VYRESNIO AMŽIAUS DARBUOTOJŲ PATIRIAMOS DISKRIMINAVIMO APRAIŠKOS KOMUNIKAVIMO SU VADOVAIS IR BENDRADARBIAIS ASPEKTU 696
Rasa Petrauskaitė, Emilija Talandienė, Dana Vilkienė

35. DIRBTINIO INTELEKTO ĮTAKA RINKODAROS SPRENDIMAMS ELEKTRONINIAME VERSLE 718
Dominyka Norvilaitė, Sigita Juravičiūtė

ĮŽANGOS ŽODIS

Su džiaugsmu pristatome naują mokslinių straipsnių rinkinį *Mokslinės minties šventė 2025*. Šis leidinys – tai ne tik akademinių ieškojimų ir intelektinių pastangų atspindys, bet ir reikšminga Mykolo Romerio universiteto tradicijos dalis. Nuo 2000-ųjų, kai buvo surengta pirmoji *Teisinės minties šventė*, iniciatyva augo ir plėtėsi. 2023 m., įtraukus visų fakultetų atstovus ir atsižvelgus į jų siekį ugdyti mokslines kompetencijas, šventė transformavosi į *Mokslinės minties šventę* ir tapo reikšmingu universiteto bendruomenės akademinio gyvenimo įvykiu.

Mokslinės minties šventė tradiciškai skiriama prof. Mykolo Romerio gimtadieniui gegužės 17-ąją paminėti. Šiemet šventės metu buvo pagerbti geriausių straipsnių autoriai. Šis įvertinimas ne tik simbolinis, jis skatina jaunuosius mokslininkus gilintis į tyrimus, ugdyti akademinio rašymo, argumentavimo ir rezultatų pristatymo įgūdžius.

Mokslinių darbų rengimo procesas apima kelis esminius etapus: kiekvieną rudenį vyksta akademinio rašymo dirbtuvės „Kaip paruošti mokslinį darbą?“, kuriose pristatomi metodologiniai pagrindai, aptariami tyrimų etikos principai ir akademinės kalbos ypatumai. Vėliau studentai, padedami kuratorių arba dirbdami kartu su mokslo darbų vadovais, rengia savo straipsnius. Jie recenzuojami, taisomi ir tik tuomet įtraukiami į leidinį.

2025 m. leidinyje atsispindi įvairialypė teminė ir tarptautinė įvairovė. Darbai apima edukologijos, psichologijos, socialinio darbo, teisės, vadybos ir viešojo administravimo sritis. Tyrimų temomis reaguojama į aktualiausius šiandienos socialinius, politinius ir ekonominius iššūkius – nuo klimato kaitos poveikio vaikams, jaunimo nedarbo, diskriminacijos darbo rinkoje iki vaikų išnaudojimo, smurto artimoje aplinkoje, teisinės sistemos iššūkių ir dirbtinio intelekto taikymo versle. Tai rodo studentų gebėjimą reflektuoti pasaulines problemas, ieškoti sprendimų ir prisidėti prie žinių kūrimo procesų, kurie daro įtaką politikai, visuomenei ir profesinėms praktikoms.

Didelė dalis darbų parengti anglų kalba, jų autoriai – tarptautinės MRU bendruomenės nariai. Tai dar kartą liudija universiteto globalią orientaciją ir atvirumą įvairioms kultūroms bei požiūriams. Ši įvairovė ne tik praturtina akademinę diskusiją, bet ir ugdo gebėjimą mokslą suvokti kaip globalų dialogą.

Tikime, kad šis leidinys įkvėps būsimus tyrėjus ir taps vertingu šaltiniu mokslininkams, dėstytojams, studentams ir visiems, kuriems rūpi akademinis sąžiningumas, tyrimų aktualumas ir socialinė atsakomybė. *Mokslinės minties šventė* – tai tiltas tarp idėjos ir jos įgyvendinimo, tarp studento ir tyrėjo tapatybės, tarp klausimų ir ieškomų atsakymų.

Kviečiame skaityti, mąstyti ir švęsti mokslą drauge.

Doc. dr. Raminta Bardauskienė
Mykolo Romerio universiteto
Žmogaus ir visuomenės studijų fakulteto prodekanė mokslui

VEIKSNIAI, PALENGVINANTYS LIETUVIŲ REEMIGRANTŲ VAIKŲ INTEGRACIJĄ VILNIAUS MIESTO BENDROJO UGDYMO ĮSTAIGOSE

Vyr. socialinė pedagogė Janina Ovčinikova

E. paštas: janinaovcinikova@gmail.com

Vilniaus „Taikos“ progimnazija

Prof. dr. Gražina Čiuladienė

E. paštas: grazina.ciuladiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-01

Santrauka. Lietuvių reemigrantų mokyklinio amžiaus vaikai, atvykę į tėvų Tėvynę, susiduria su poreikiu mokytis naujoje ugdymo įstaigoje, kuri laikoma svarbiausia jų integracijos aplinka.

Šiame straipsnyje dėmesys sutelkiamas į Vilniaus miesto bendrojo ugdymo įstaigose lietuvių reemigrantų vaikų integraciją palengvinančius mokyklos veiksnius. Siekiama atsakyti į klausimus, kokie veiksniai, reemigrantų vaikų ir jų tėvų požiūriu, lemia lengvesnę lietuvių reemigrantų vaikų integraciją bendrojo ugdymo įstaigoje ir kokias priemones mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai taiko savo praktikoje, kad užtikrintų sklandžią lietuvių reemigrantų vaikų integraciją naujoje mokykloje.

Per interviu su vaikais, tėvais, mokytojais ir švietimo pagalbos specialistais surinkti duomenys atskleidžia, kad, siekiant sėkmingos ir tvarios vaikų integracijos naujoje mokykloje, tikslinga įvertinti atvykusių vaikų gebėjimus, parinkti su vaiku galintį susikalbėti mokytoją, organizuoti papildomas lietuvių kalbos pamokas, taikyti mokymąsi lengvinančias priemones, teikti švietimo pagalbos specialistų

paramą. Sklandžiai reemigrantų vaikų integracijai ugdymo įstaigoje didelę reikšmę turi ugdymo proceso dalyvių sąveika, apimanti mokyklos darbuotojų (įskaitant klasės auklėtoją) ir bendraklasių teikiamą palaikymą, individualų švietimo pagalbos specialistų ir mokytojų dėmesį iš užsienio atvykusiam vaikui, tėvų įtraukimą į integracijos procesą, mokytojų ir švietimo pagalbos specialistų tarpusavio bendravimą ir bendradarbiavimą.

Reikšminiai žodžiai: reemigrantai, vaikai, mokykla, integracija, ugdymas.

Įvadas

Temos aktualumas. Tarptautinės migracijos apimtis nuo 2000 iki 2020 m. padidėjo beveik 1 procentiniu punktu[1]. Lietuvoje nuo 2013 iki 2023 m. bendrasis tarptautinės migracijos rodiklis, tenkantis 1 tūkst. gyventojų, pasikeitė nuo –5,7 iki 15,7[2].

Nagrinėjant tarptautinės migracijos procesus būtina kalbėti ir apie jos sudedamąją dalį – reemigraciją, t. y. grįžimą į kilmės šalį. 2023 m. grįžtamoji migracija ir reintegracija išliko daugumos pasaulio vyriausybių prioritetinėmis temomis[3]. 2023 m. iš užsienio grįžtantys lietuviai sudarė apie 25 proc. visų į Lietuvos Respubliką atvykstančių migrantų[4]. Tais metais tarp į Lietuvą reemigravusių asmenų buvo 2,2 tūkst. 3–18 metų amžiaus vaikų.

Tiek į savo kilmės šalį kartu su tėvais sugrįžtantys, tiek gimę užsienyje ir į tėvų Tėvynę atvykstantys mokyklinio amžiaus vaikai susiduria su poreikiu mokytis naujoje ugdymo įstaigoje. Vaikams tenka mokytis kita kalba, prisitaikyti prie kitokios mokymo praktikos ir mokymo metodų, programų skirtumų ir kitų vidinių

1 Marie McAuliffe ir Linda Adhiambo Oucho (eds.), *World Migration Report 2024* (Geneva: IOM, 2024), 8.

2 Valstybinė duomenų agentūra, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2025 m. vasario 15 d., https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e0fc8ffc-9367-46b1-980f-3e5f0824c79f#/, https://osp.stat.gov.lt/lietuvos-gyventojai-2023/gyventoju-migracija/tarptautine-migracija.

3 International Organization for Migration, *Return and reintegration key highlights 2023* (Geneva: IOM, 2024), 9.

4 Migracijos departamentas, Migracijos tendencijos. Gyventojai ir migracija. Migracijos srautai: apžvalga, žiūrėta 2025 m. vasario 15 d., https://123.emn.lt/#migracijos-tendencijos.

ir išorinių veiksnių, darančių įtaką jų integracijai švietimo įstaigoje[5, 6].

Siekiant sklandžios reemigrantų vaikų integracijos bendrojo ugdymo mokykloje, būtina užtikrinti jiems reikiamą kalbinę, mokymosi ir socialinę ir emocinę paramą[7]. Sėkminga vaikų integracija priklauso nuo aktyvaus visų ugdymo proceso dalyvių – mokinių, mokytojų, mokyklos administracijos, švietimo pagalbos specialistų ir tėvų – įsitraukimo į patį integracijos procesą[8, 9].

Temos ištirtumas, naujumas. Per pastaruosius dešimt metų Lietuvoje padaugėjo tyrimų grįžtamosios migracijos tema. I. Budginaitė ir R. Mašidlauskaitė (2015)[10], A. Makarevičienė ir kt. (2018)[11] analizavo grįžusių vaikų įtrauktį į Lietuvos švietimo sistemą. Apie vaikų migrantų švietimui kylančius iššūkius kalbėjo ir J. Ruškus bei D. K. Kuzmickaitė (2016)[12]. S. Kairė (2019)[13] tyrė į Lietuvos Respubliką atvykusių ir sugrįžusių vaikų integraciją mokyklose, atskleisdama skirtingų savivaldybių bendrojo ugdymo įstaigų patirtį. J. Bagdonaitė (2020)[14] nagrinėjo Lietuvos švietimo sistemos pasirengimą priimti lietuvių reemigrantų

5 Alkida Ndreka, „Return migration and reintegration of returnees challenges in the origin country", *Sciendo RSC* 11, 3 (2019): 4–24, https://sciendo.com/article/10.2478/rsc-2019-0012.

6 Jurgita Bagdonaitė, „Reemigracija Lietuvoje XXI a.: švietimo sistemos parengtis priimti grįžtančių šeimų vaikus", *Scientific research in education* 3 (2020): 6–15, https://www.zurnalai.vu.lt/open-series/article/view/22575/21809.

7 European Commission, EACEA, Eurydice, *Integrating Students from Migrant Backgrounds into Schools in Europe: National Policies and Measures. Eurydice Report* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019), 91–115.

8 Daiva Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *Grįžusių Lietuvos Respublikos piliečių ir atvykusių užsieniečių ugdymo organizavimo modelių aprašas* (Vilnius: Nacionalinė švietimo agentūra, 2022), 9–11.

9 Rimantas Dumčius ir kt., *Study on educational support for newly arrived migrant children. Final report* (Vilnius: Public Policy and Management Institute, 2013), 34–36, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/96c97b6b-a31b-4d94-a22a-14c0859a8bea.

10 Irma Budginaitė ir Rūta Mašidlauskaitė, „Ar laukiami diasporos vaikai Lietuvoje? Tėvų ir mokytojų patirtys", *Politologija* 78, 2 (2015): 94–128, https://www.zurnalai.vu.lt/politologija/article/view/8242.

11 Alina Makarevičienė ir kt., *Švietimo paslaugų sugrįžusiems asmenims poreikio savivaldybėse tyrimas.* Galutinė tyrimo ataskaita (2018), 6–113, https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/svietimas/%C5%A0vietimo%20paslaugos%20sugr%C4%AF%C5%BEusiems_galutin%C4%97%20ataskaita_20181120.pdf.

12 Jonas Ruškus ir Daiva Kristina Kuzmickaitė, „Return migration in Lithuania: incoming challenges for children's education", iš *Migration and the education of young people 0-19: an introductory guide* (London: Routledge, 2016), 71–87.

13 Sandra Kairė, *Į Lietuvą grįžusių / atvykusių vaikų integracija į švietimo sistemą skirtingų savivaldybių mokyklose* (2019), 4–20, https://data.kurklt.lt/wp-content/uploads/2023/04/i-Lietuva-griztanciu-vaiku-integracija-i-svietimo-sistema_-esama-situacija-06.14.pdf.

14 Bagdonaitė, *op. cit.*, 6.

vaikus. N. Poderienė ir A. Tamulionienė (2020)[15] pristatė kompleksinį požiūrį į reemigrantų vaikų kalbinės integracijos iššūkius.

Mokslinė problema. Lietuvos bendrojo ugdymo mokyklos, priimdamos reemigrantų vaikus, privalo vadovautis šalyje galiojančiais teisės aktais, kuriuose reglamentuojamas iš užsienio atvykusių ir sugrįžusių vaikų priėmimas, ugdymo organizavimas ir numatomos priemonės atvykstančių vaikų poreikiams tenkinti. Šalyje yra sukurtas darbo su vaikais migrantais patirties turinčių švietimo įstaigų tinklas, parengtos rekomendacijos mokykloms dėl sėkmingos iš užsienio atvykusių ir sugrįžusių vaikų integracijos, pedagogams organizuojami mokymai apie darbo su tiesioginę migracijos patirtį turinčiais vaikais ypatumus. Vis dėlto dalis bendrojo ugdymo mokyklų nėra pasiruošusios teikti šių vaikų poreikius atitinkantį kokybišką ugdymą ir užtikrinti sklandžią jų integraciją[16]. Kyla klausimai, kokie veiksniai, reemigrantų vaikų ir jų tėvų požiūriu, lemia lengvesnę lietuvių reemigrantų vaikų integraciją bendrojo ugdymo įstaigoje ir kokias priemones mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai taiko savo praktikoje, siekdami užtikrinti sklandžią lietuvių reemigrantų vaikų integraciją naujoje mokykloje.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti veiksnius, darančius teigiamą įtaką lietuvių reemigrantų vaikų integracijai bendrojo ugdymo mokyklose.

Uždaviniai:

1) išnagrinėti reemigrantų vaikų integracijos veiksnius bendrojo ugdymo įstaigose;
2) išsiaiškinti su ugdymo organizavimu susijusius veiksnius, palengvinančius reemigrantų vaikų integraciją Vilniaus miesto bendrojo ugdymo mokyklose;
3) išanalizuoti su ugdymo proceso dalyvių sąveika susijusius veiksnius, turinčius teigiamą poveikį reemigrantų vaikų integracijai Vilniaus miesto bendrojo ugdymo mokyklose.

15 Nida Poderienė ir Aurelija Tamulionienė, „Įveikti atskirtį: grįžusių iš užsienio vaikų kalbinė integracija“, *Mokslo studija* (2020), 8–139. https://lki.lt/wp-content/uploads/2021/01/Studija.pdf.

16 Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *supra note*, 8: 10.

Tyrimo metodai

Siekiant atskleisti veiksnius, darančius teigiamą įtaką lietuvių reemigrantų vaikų integracijai bendrojo ugdymo įstaigose, vykdyti interviu su ugdymo proceso dalyviais: reemigrantų vaikais, jų tėvais, su reemigrantų vaikais dirbančiais mokytojais ir švietimo pagalbos specialistais. Per tyrimą surinkti duomenys analizuoti turinio analizės metodu.

1. Reemigrantų vaikų integracijos ypatumai

Reemigracija yra migracijos proceso sudedamoji dalis, vykstanti lygiagrečiai su kitais jos elementais: imigracija ir emigracija. Po tam tikro emigracijoje praleisto laiko asmuo iš priimančiosios šalies grįžta į Tėvynę – vyksta grįžtamoji migracija (reemigracija)[17].

1.1. Vaikų migrantų integracijos poreikis

Tėvų su vaikais į tėvų Tėvynę grįžta kasmet po tam tikro emigracijoje praleisto laikotarpio. Užsienyje gimę vaikai persikelia į dažnai tik iš pasakojimų ar apsilankymų pažįstamą tėvų gimtąjį kraštą. Kiti, tėvų kilmės šalyje gimę vaikai kartu su savo tėvais reemigruoja. Tiek imigracijos, tiek grįžtamosios migracijos atveju persikėlimas į kitą šalį vaikams yra sudėtingas procesas[18]. Todėl, siekiant palengvinti vaikų adaptaciją prie naujos aplinkos nulemtų ir raidai būdingų iššūkių, būtina tinkamai paruošti vaikus sugrįžimui ar atvykimui į tėvų kilmės šalį[19].

Vaikų migracija yra susijusi su įvairiomis psichologinėmis ir socialinėmis problemomis. Naujoje aplinkoje atsidūrusius vaikus dažnai lydi sumišimas, liūdesys,

17 International Organization for Migration, *Glossary on Migration. International Migration Law, N° 34* (Geneva: International Organization for Migration, 2019), 170.

18 Anna Jurek, „Psychologiczne aspekty doświadczeń migracyjnych u dzieci i młodzieży", iš *Migracja, tożsamość, dojrzewanie. Adaptacja kulturowa dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracyjnym*, Natalia Klorek ir Katarzyna Kubin (Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, 2015), 27–61.

19 Daina Grosa ir Russell King, „The Challenges of Educational Reintegration and the Psychosocial Wellbeing of Returnee Children: Evidence from Latvia", *Journal of International Migration and Integration* 24, 2 (2023): 407–426.

nerimas, žema savivertė, atskirtis, jie patiria esamų socialinių santykių nutraukimo ir naujų ryšių kūrimo iššūkius[20]. Vis dėlto migracijos patirtis ir jos išgyvenimo būdas kiekvienam asmeniui yra individualus, priklausantis nuo migranto amžiaus, migracijos trukmės, kultūrinių skirtumų, kitų su migracija susijusių veiksnių, asmens charakterio, ankstesnės gyvenimo patirties, asmeninių pasirinkimų ir šeimos situacijos[21].

Į tėvų kilmės šalį atvykstantys ar sugrįžtantys vaikai susiduria su poreikiu pradėti privalomąjį mokymąsi naujoje šalyje, o tai lemia akademinius iššūkius. Kai kurie imigravę vaikai yra priversti mokytis jiems visiškai svetima kalba ir prisitaikyti prie kitokios mokytojų mokymo praktikos, metodų ir ugdymo programų[22]. Tėvų šalies kalbos nemokėjimas arba nepakankami jos įgūdžiai sukelia įtampą ir formuoja kalbos barjerą, kuris trukdo bendrauti su bendraamžiais, palaikyti ryšį su mokytojais ir įsisavinti ugdymo turinį[23].

Švietimo sistema ir ankstesnė vaikų patirtis mokykloje yra esminiai veiksniai, turintys įtakos sugrįžtančių šeimų reintegracijai[24]. Mokyklai, kaip svarbiausiai iš užsienio atvykstančių ar sugrįžtančių vaikų integracijos aplinkai, tenka pagrindinis vaidmuo organizuojant vaikų integracijos procesą. Šis procesas turėtų užtikrinti vaikams galimybę gauti kokybišką išsilavinimą ir reikiamą kalbinę, mokymosi, socialinę bei emocinę paramą, kartu kuriant saugią, draugišką ir mokymosi pažangą skatinančią aplinką, padedančią adaptuotis naujoje mokykloje[25].

Integraciją naujoje ugdymo įstaigoje palengvina atvykusių vaikų psichologinių,

---

20 Elida Cena, Derek Heim ir Ruxandra Trandafoiu, „Changing places: children of return migrants in Albania and their quest to belong“, *Journal of Ethnic and Migration Studies* 44, 7 (2017): 1156–1176.

21 Natalia Klorek, „Dzieci i młodzież z doświadczeniem migracyjnym“, iš *Migracja, tożsamość, dojrzewanie. Adaptacja kulturowa dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracyjnym*, Natalia Klorek ir Katarzyna Kubin, (Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, 2015), 14–19.

22 Ndreka, *supra note*, 5

23 Ewa Novicka, „Dzieci w migracjach. Doświadczenia z badań w Polsce“, *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*“ 2, 156 (2015): 123–143.

24 Grosa ir King, *supra note*, 19: 408–420.

25 European Commission, EACEA, Eurydice, *supra note*, 7.

socialinių ir edukacinių poreikių supratimas[26]. Siekiant atliepti skirtingus reemigrantų vaikų poreikius, kurti mokymuisi palankią aplinką ir rūpintis vaikų psichosocialine gerove, būtina didelį dėmesį skirti ugdymo proceso organizavimui, mokytojų kompetencijų tobulinimui, tėvų įtraukimui į ugdymo procesą, mokinio ir mokytojo tarpusavio sąveikai, priimančiosios mokyklos bendruomenės pozityvaus požiūrio į atvykstančius mokinius formavimui ir visų ugdymo proceso dalyvių bendradarbiavimo skatinimui, padedantiems įveikti integracijos naujoje ugdymo įstaigoje keliamus iššūkius[27]. Kuriant optimalią mokymosi aplinką į ugdymo procesą būtina įtraukti ir švietimo pagalbos specialistus[28].

1.2. Reemigrantų vaikų integracija Lietuvos bendrojo ugdymo įstaigose

Lietuvoje yra sukurtas mokyklų, pasirengusių geriau priimti į šalį atvykstančius ar sugrįžtančius vaikus, tinklas[29]. Vilniaus lietuvių namų gimnazija, dar vadinama Vilniaus lietuvių namais, laikoma viena kompetentingiausių ir dažniausiai su į šalį atvykstančiais įvairaus amžiaus vaikais dirbančių mokyklų[30].

Lietuvos bendrojo ugdymo įstaigos priimdamos reemigrantų vaikus privalo vadovautis Nuosekliojo mokymosi pagal bendrojo ugdymo programas tvarkos aprašu (patvirtintu Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2005 m. balandžio 5 d. įsakymu Nr. ISAK-556), Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2023 m. balandžio 24 d. įsakymu Nr. V-586 patvirtintais 2023–2024 ir 2024–2025 mokslo metų pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendraisiais ugdymo planais ir kiekvienos savivaldybės parengtais teisės aktais dėl mokinių ugdymo bendrojo ugdymo mokyklose.

---

26 Florentina Steluta Ciomaga, „The Perceived Needs of the Remigrant Pupils“, *Revista Romaneasca pentru Educație Multidimensionala* 12, 3 (2020): 72–89.

27 Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *supra note*, 8: 10.

28 European Commission, EACEA, Eurydice, *supra note*, 7.

29 „Dirbančių su į Lietuvą grįžusiais/atvykusiais ir ukrainiečių vaikais tinklo mokyklos“, Vilniaus lietuvių namai, žiūrėta 2025 m. vasario 21 d., https://www.lnamai.lt/kursai-seminarai/.

30 Kairė, *supra note*, 13: 7.

Reemigrantų vaikai priimami mokytis bendra tvarka, atsižvelgiant į tėvų pateiktus vaikų patirtį ir pasiekimus patvirtinančius dokumentus, vaikų amžių ir pokalbius su būsimais mokiniais ir jų teisėtais atstovais. Vaikai gali būti priimami mokytis pagal pradinio, pagrindinio ar vidurinio ugdymo programą į klases, kuriose mokosi to paties amžiaus mokiniai, arba į išlyginamąsias klases, padedančias įgyti pakankamai lietuvių kalbos gebėjimų ir kompetencijų, reikalingų mokytis pagal visų dalykų bendrąsias programas ir socialiai ir kultūriškai integruotis, arba mokytis individualiai švietimo, mokslo ir sporto ministro nustatyta tvarka[31].

Į Lietuvos Respubliką iš įvairių pasaulio valstybių sugrįžtančių, atvykstančių vaikų lietuvių kalbos gebėjimų lygis dažnai labai skiriasi dėl nevienodo jų pasirengimo grįžti į tėvų Tėvynę ir lietuvių kalbos vartojimo ar nevartojimo namuose[32]. Todėl mokykla, siekdama užtikrinti lietuvių kalbos mokymąsi lietuvių kalbos nemokantiems ar prastai ją mokantiems reemigrantų vaikams, privalo bendrojo ugdymo klasėse besimokantiems vaikams migrantams teikti papildomas individualias lietuvių kalbos konsultacijas ir užsiėmimus laikinose grupėse arba skirti jiems ne ilgesnį nei vienų metų mokymosi išlyginamojoje klasėje laikotarpį.

Organizuojant ugdymą bendrojo ugdymo klasėse, kartu su mokiniu ir jo teisėtais atstovais nustatomas preliminarus mokinio adaptacijos laikotarpis ir sudaromas individualus ugdymosi planas[33]. Rengiant individualų ugdymosi planą, būtina atsižvelgti į vaiko lietuvių kalbos žinių lygį[34] – tai naudinga priimant sprendimus dėl klasės parinkimo, be to, suteikia mokytojams pamokoms planuoti ir konkrečius kiekvieno mokinio kalbinius poreikius atitinkančiai pagalbai teikti

31 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija, Nuosekliojo mokymosi pagal bendrojo ugdymo programos tvarkos aprašas, žiūrėta 2025 m. vasario 23 d., https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.253802/asr.

32 Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *supra note*, 8: 4.

33 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2023 m. balandžio 24 d. įsakymas Nr. V-586 „Dėl 2023–2024 ir 2024–2025 mokslo metų pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programų bendrieji ugdymo planų patvirtinimo“, TAR, 2023-04-24, Nr. 7841.

34 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministerija, „Migrantų integravimas bendrojo ugdymo mokyklose“, *Švietimo problemos analizė* 7, 185 (2020): 6–8.

reikalingą informaciją.

Nors Lietuvoje bendrojo ugdymo įstaigoms yra parengtos rekomendacijos dėl sėkmingos vaikų migrantų integracijos, pedagogams organizuojami mokymai apie darbo su migrantais vaikais ypatumus, vis dėlto dalis bendrojo ugdymo mokyklų nėra pakankamai pasirengusios migrantų vaikų ugdymui. Tai lemia vis dar nepakankamos daugumos mokytojų darbo su vaikais migrantais žinios ir įgūdžiai, taip pat metodinių leidinių, priemonių, medžiagos ir tikslinių kvalifikacijos tobulinimo programų stoka[35].

2. Veiksnių, darančių teigiamą įtaką lietuvių reemigrantų vaikų integracijai Vilniaus bendrojo ugdymo mokyklose, tyrimas

Lietuvių reemigrantų mokyklinio amžiaus vaikai, atvykę į tėvų Tėvynę, susiduria su sudėtingu bendrojo ugdymo mokyklos keitimo procesu. Siekiant atliepti vaikų psichologinius, socialinius ir ugdymosi poreikius ir laiku suteikti jiems pagalbą, būtina ne tik kalbėti apie vaikų integracijos mokykloje metu patiriamus iššūkius, bet ir atskleisti veiksnius, padedančius užtikrinti sklandžią mokinių integraciją bendrojo ugdymo įstaigoje.

Šiame straipsnyje analizuojami mokyklos veiksniai – ugdymo organizavimas ir ugdymo proceso dalyvių sąveika, darantys teigiamą poveikį lietuvių reemigrantų vaikų integracijai Vilniaus miesto bendrojo ugdymo įstaigose.

Siekiant atskleisti ugdymo organizavimo ir ugdymo proceso dalyvių sąveikos aspektus, lemiančius sėkmingesnę lietuvių reemigrantų vaikų integraciją mokyklose, 2023 m. spalio – 2024 m. balandžio mėnesiais vykdytas kokybinis tyrimas. Rengti pusiau struktūruoti interviu ir tikslinės grupės diskusijos. Taikyti duomenų rinkimo metodai leido giliau pažvelgti į tiriamo dalyko esmę ir atskleisti autentišką tyrimo dalyvių patirtį ir jų praeities išgyvenimų reikšmę[36].

35 Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *supra note*, 8: 10.

36 Inga Gaižauskaitė ir Natalija Valavičienė, *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu* (Vilnius: Registrų centras, 2016), 14–18.

Tyrime buvo laikomasi svarbiausių interviu tyrimo etikos principų: gerbta tyrimo dalyvių teisė savanoriškai dalyvauti arba atsisakyti dalyvauti tyrime, dalyviai informuoti apie tyrimo tikslą ir eigą, užtikrintas jų anonimiškumas, konfidencialumas ir privatumas, rūpintasi jų saugumu[37].

Tyrime dalyvavo devyni reemigravę tėvai: aštuonios moterys, kurių amžius svyravo nuo 33 iki 46 metų, ir vienas 53 metų vyras. Du iš devynių informantų augino po vieną vaiką, penkiose šeimose buvo auginami du vaikai, dviejose šeimose – trys atžalos. Trylika vaikų buvo gimę užsienyje, keturi į Lietuvą su tėvais sugrįžo po tam tikro gyvenimo laikotarpio svetur.

Tyrime dalyvavo aštuoni reemigrantų vaikai, kurių bent vienas iš tėvų yra lietuvis. Jų amžius atvykimo į Lietuvą metu svyravo nuo septynerių iki dvylikos metų. Dvi informantės buvo reemigrantės: viena penkerius metus praleido Ispanijoje, kita septynerius metus gyveno Airijoje. Šešiems užsienyje gimusiems vaikams (iš Turkijos, Anglijos ir Airijos) persikėlimas į Lietuvą buvo pirmoji migracijos patirtis. Penki tyrime dalyvavę vaikai mokėsi penktoje–septintoje klasėse, trys – ketvirtoje.

Vykdant tyrimą apklaustos devynios su reemigrantų vaikais Vilniaus miesto bendrojo ugdymo mokyklose dirbančios pedagogės. Dvi iš jų buvo pradinių klasių mokytojos, septynios vyresnėse klasėse dėstė įvairius dalykus: matematiką, gamtos mokslus, lietuvių kalbą, dailę ir istoriją. Taip pat apklausti keturi švietimo pagalbos specialistai, teikiantys pagalbą lietuvių reemigrantų vaikams: du psichologai, viena socialinė pedagogė ir viena specialioji pedagogė.

Per interviu su vaikais, tėvais, mokytojais ir švietimo pagalbos specialistais surinkti duomenys atskleidė ugdymo organizavimo ir ugdymo proceso dalyvių sąveikos aspektus, padedančius užtikrinti sklandesnę reemigrantų vaikų integraciją naujoje mokykloje.

37 Gaižauskaitė ir Valavičienė, *supra note*, 36: 60–69.

2.1. Ugdymo organizavimo aspektai kaip lietuvių reemigrantų vaikų integracijos bendrojo ugdymo mokyklose palengvinimo veiksniai

Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai akcentuoja, kad siekiant sėkmingos mokinių integracijos naujoje ugdymo aplinkoje tikslinga įvertinti reemigrantų vaikų gebėjimus. Mokytojai, prieš pradėdami ugdymo procesą, nustatė mokinių žinių lygį (*Mokslo metų pradžioje mokiniai atliko žinių patikrinimo testą* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje); *Tai pakalbam pirmiausia, tada atliekam užduotėles, skaitom tekstą, teksto suvokimą – kaip jie perskaitę supranta, atsako į klausimus. <...> pasižiūriu,* ***ką ir kiek jie moka*** (lietuvių kalbos mokytoja, dirbanti progimnazijoje)), psichologė įvertino atvykusio vaiko mokyklinę brandą *(atėjo į mūsų mokyklą, ir reikėjo man, kaip psichologui, atlikti brandumo testą* (psichologė, dirbanti progimnazijoje).

Vieno iš tėvų teigimu, atsižvelgdama į vaiko lietuvių kalbos vartojimo sunkumus, mokykla paskyrė mokytoją, galinčią bendrauti jam priimtinesne anglų arba rusų kalba: *Ir aš taip suprantu, kad tiesiog parinko mokytoją, kuri galės susišnekėti su jais arba angliškai, arba rusiškai* (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra), o tai reikšmingai palengvino vaiko integraciją mokykloje.

Tyrimo dalyviai pažymi, jog ugdymo įstaigos, siekdamos padėti reemigrantų vaikams išmokti valstybinę kalbą ir tobulinti jos įgūdžius, organizavo papildomas lietuvių kalbos pamokas. Vaikai: *Dvi pamokas – vietoj rusų ir vietoj literatūros* (13 m. mergaitė, atvykusi iš Airijos); *lankau užsieniečių lietuvių kalbos grupę* (12 m. mergaitė, reemigravusi iš Airijos); *turėjau papildomą lietuvių* (9 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos); *pas mokytoją buvo <...> po pamokų būdavo* (12 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos). Tėvai: *turėjo jisai, dar penktokas būdamas, papildomų pamokėlių* (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *mažoji gavo pagalbos iš mokyklos – papildomas tas lietuvių kalbos pamokas* (mama, kurios dvi dukterys reemigravo iš Ispanijos); *buvo skiriamos papildomos lietuvių kalbos pamokos* (mama, kurios dukra reemigravo iš Airijos); *jie eidavo ir į*

papildomas lietuvių pamokas (mama, atvykusi kartu su Airijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *gavo lietuvių pamoką papildomą, kad išmoktų lietuvių daugiau* (mama, kurios dukra reemigravo iš Anglijos); *tai pamokų papildomų jie turėjo lietuvių kalbos* (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra). Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai: *buvo paskirtos papildomos kompensacinės pamokos įtvirtinti tas lietuvių kalbos žinias* (psichologė, dirbanti progimnazijoje); *Tiesiog jai pasiūlėm 2 valandas eiti į tą išlyginamąją grupę, kur ji eis ir mokinsis* (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje).

Informantų teigimu, dalykų mokytojai, reaguodami į migrantų vaikų mokymosi iššūkius, taikė mokymąsi palengvinančias priemones. Per pamokas buvo leidžiama naudotis vertimo programomis. Vaikai: *telefoną leidžia naudoti, nu, išversti žodį* (13 m. mergaitė, atvykusi iš Airijos). Tėvai: *jie naudojasi tas „Google Translate“ <...> pridėję prie teksto, kad galėtų versti, kas parašyta <...> jeigu sunkumų turi mokytoja ar jie, tai jie gali tais telefonais pasižiūrėti, kaip čia padaryti* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra). Mokytojai: *Leidžiu vertėju naudotis* (matematikos mokytoja, dirbanti progimnazijoje). Taip pat buvo teiktos konsultacijos. Vaikai: *Aš lankau matematikos papildomą* (12 m. mergaitė, reemigravusi iš Airijos). Tėvai: *Lanko papildomai matematiką* (mama, kurios dvi dukterys reemigravo iš Ispanijos); *lietuvių kalbos mokytojos konsultacijos* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra). Mokytojai: *buvo teikiamos konsultacijos* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje). Papildomai aiškinti nesuprantami dalykai ir žodžiai. Vaikai: *mokytojas, nu, labai padėjo per pamokas <...> paaiškino <...> visada ateidavo, aiškindavo man* (13 m. mergaitė, atvykusi iš Airijos); *kai einam į pamokas, mums viską paaiškina <...> Kiekvieną pamoką ji daug aiškina. Pusę pamokos praleidžia, kad mums gerai paaiškintų, kaip daryt* (12 m. berniukas, atvykęs iš Anglijos); *ji skiria daug laiko visiem gerai paaiškinti visas taisykles, kad po to visi labai suprastų* (12 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos); *kažką nesuprasdavau – jie man aiškino* (12 m. mergaitė,

reemigravusi iš Airijos). Tėvai: *mokytojai padėdavo, būdavo šalia ir padėdavo, ir paaiškindavo* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *labai žmoniškai paaiškindavo* (mama, atvykusi kartu su Airijoje gimusiais sūnumi ir dukra). Mokytojai: *Kai jai paaiškini, jinai teisingai pasirenka* (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *jei nesupranta, papildomai paaiškinu* (dailės mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *Tai pirmiausia žodžius išsiaiškinam* (lietuvių kalbos mokytoja, dirbanti progimnazijoje).

Mokytojai taip pat pabrėžia, kad reemigrantų vaikams įsisavinti informaciją padėjo užduočių lengvinimas ir individualizavimas: *užduotys minimalizuotos* (istorijos mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *Tenka palengvinti visas tas užduotis, kas yra sunkiau* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *parenku lengvesnius tekstukus jiems – viską, kad jiem būtų kuo paprasčiau* (lietuvių kalbos mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *pateikiamos individualios užduotys* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje). Taip pat vaikams padėjo galimybė atsiskaityti raštu: *Mokinio gebėjimus, jo žinias vertinu skirdama užduotis raštu, rašant kontrolinius darbus* (istorijos mokytoja, dirbanti gimnazijoje). Naudingas buvo ir skaidrių ruošimas bei svarbiausių dalykų akcentavimas: *stengiuosi skaidres daryti spalvotas ir kiekvieną fragmentą akcentuoti <...> kiekvieną žodį taip kirčiuoju ir būtinai užakcentuoju* (matematikos mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *Vis tiek skaidrės visada būna ekrane* (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje).

Atlikus interviu duomenų analizę paaiškėjo, kad mokyklos, siekdamos padėti vaikams įveikti psichologinius, socialinius ir akademinius sunkumus, teikė jiems švietimo pagalbos specialistų paramą: psichologė konsultavo, logopedė vedė užsiėmimus, specialioji pedagogė teikė pagalbą, mokinio padėjėja asistavo per pamokas. Vaikai: *pas mane padėjėja ateina per lietuvių kalbą <...> einu pas spec. pedagogę* (12 m. mergaitė, reemigravusi iš Airijos); *Padėjėja buvo* (12 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos). Tėvai: *Tai bendravimas vyko sklandžiai, nes visą laiką*

pasiklausdavau psichologės, kaip jai sekasi. Visą laiką gaudavau labai išsamų atsakymą (mama, kurios dukra reemigravo iš Airijos); *Buvo ketvirtokas, taip* [lankėsi pas psichologą] (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *logopedės tarseną, sakykim, taip nušlifavo, kad, na, aš dabar klausausi ir formulavimas sakinių netgi geresnis yra pas jį kitą kartą* (tėvas, atvykęs su Jungtinėse Arabų Emyratuose gimusiais dviem sūnumis ir dukra); *mum tada buvo skiriami visi specialistai ir pusę metų mes dirbom su tais specialistais mokykloje* (mama, kurios dukra reemigravo iš Airijos). Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai: *klasėje dirba mokytojo padėjėja* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje); *numatomas ir psichologinis konsultavimas* (psichologė, dirbanti pradinėje mokykloje); *visi vaikai lankėsi pas mane* (psichologė, dirbanti progimnazijoje); *dabar yra specialiųjų poreikių mergaitė, kuri atėjo <...> pasiūliau 3 konsultacijas per savaitę* (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje).

Apibendrinant galima akcentuoti, jog visi tyrimo dalyviai – vaikai, tėvai, mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai – teigė, kad siekiant palengvinti lietuvių reemigrantų vaikų integraciją mokykloje buvo itin svarbios papildomos lietuvių kalbos pamokos ir švietimo pagalbos specialistų parama. Vaikai, tėvai ir mokytojai pažymėjo, kad mokymąsi palengvinančių priemonių taikymas reikšmingai prisidėjo prie mokymosi sunkumų įveikimo. Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai išryškino ir mokinių gebėjimų įvertinimo reikšmę užtikrinant sklandesnį vaikų integravimąsi naujoje ugdymo aplinkoje. Be to, vienas iš tėvų pabrėžė, kad teigiamą poveikį vaiko integracijos procesui turėjo mokytojo, gebančio bendrauti su vaiku jam priimtinesne kalba, parinkimas.

2.2. Ugdymo proceso dalyvių sąveikos vaidmuo užtikrinant sėkmingą lietuvių reemigrantų vaikų integraciją bendrojo ugdymo mokyklose

Informantai tėvai pabrėžia, jog mokyklos darbuotojų – administracijos, švietimo pagalbos specialistų, dalykų mokytojų, klasių auklėtojų ir aptarnaujančiojo

personalo – palaikymas, geranoriškumas ir pagalba padėjo reemigrantų vaikams orientuotis naujoje ugdymo aplinkoje ir sklandžiau joje integruotis: *mokykloje – palaikymas. Jūs palaikote, visą laiką stengiatės dėl vaikų, lietuvių kalbos mokytojos konsultacijos, auklėtojos, direktorė – viską visi padeda, tai yra svarbu, tai irgi. Mokyklos palaikymas yra gerai* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *labai irgi mokymo įstaiga padėjo* (mama, kurios dvi dukterys reemigravo iš Ispanijos); *visas mokyklos kolektyvas, netgi pradedant rūbininke <...> Tiesiog visi labai, labai neįžeidžiančiai, labai maloniai, geranoriškai viską pagelbėdavo <...> tikrai mokyklos pagalba visų darbuotojų* (mama, atvykusi kartu su Airijoje gimusiais sūnumi ir dukra).

Tyrimo dalyvių įsitikinimu, integracijos mokykloje sėkmei buvo svarbus mokytojų susipažinimas su vaiku migrantu. Mokytojai: *skyriau užduotis papasakoti apie save užpildant anketą* (istorijos mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *Norėdama pažinti vaiką visų pirma kalbėjausi su jo tėvais* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje). Taip pat labai padėjo vaiko palaikymas. Klasės auklėtoja padėjo atvykusiam vaikui susipažinti su klasės mokiniais. Vaikai: *Mes ten rašinėjom, piešėm, <...> paskui ten sakėm vardus, susipažinom ir taip ir susidraugavom* (12 m. berniukas, atvykęs iš Anglijos); *Mus mokytoja atpažino kitiems* (9 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos); *mokytoja, kai gauni kamuolį, pasakys pažinti <...> vardą ir kur atvykai, koks mokyklas lankai* (11 m. mergaitė, atvykusi iš Turkijos); *mokytoja mane su visais prisipažino* (12 m. mergaitė, reemigravusi iš Airijos); *mus pristatė <...> visi kalbėjo ten, sakė savo vardus ir ką jie mėgsta* (12 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos). Tėvai: *Prisistatymas toks buvo* (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiomis dviem dukromis). Vaikams buvo padedama orientuotis mokyklos erdvėje. Vaikai: *su auklėtoja buvom susitikę visi kartu ir ji parodė visas klasės, kurių mes eisim <...> ji parodė ir paskui, jeigu pamirštume, parašė skaičius, kad mes nusifotografuotume* (12 m. berniukas, atvykęs iš Anglijos). Tėvai: *Netgi už rankos nuvesdavo, parodydavo* (mama, atvykusi kartu su Airijoje gimusiais

sūnumi ir dukra). Tėvai: S*u ta pačia valgykla, kai reikėdavo ten nueiti – ar ten talonėlio nusipirkti, kol jisai suprato, kaip viskas vyksta, kaip reikia daryti. Tai, kur reikia, paprašom pagalbos, jinai tikrai padeda* (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *Džiaugiasi labai geromis auklėtojomis, kurios visąlaik, visą laiką, nu, pasiruošę padėt* (mama, atvykusi kartu su Airijoje gimusiais sūnumi ir dukra). Klasės auklėtoja, spręsdama kylančius sunkumus, skatino mokinių tarpusavio bendravimą. Vaikai: *Ir mokytoja paklausė: – Eik, kad sėdėk su X. Kad aš X ir jis X. Ir sėdėjom* (10 m. berniukas, atvykęs iš Turkijos). Auklėtoja taip pat inicijavo dialogą su visa klase. Tėvai: *Ir pačioj pradžioj pas X buvo gal sunkiau, bet mokytoja pasikalbėjo su klase, tai tada klasė pradėjo daugiau bendrauti su X ir tokiu būdu ir jisai linksmesnis pasidarė, ir dabar jau maždaug jie bendrauja. Ir dabar jis nėra nuošalyje* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra). Buvo organizuojamos įvairios išvykos, edukacinės veiklos, skatinama dalyvauti projektuose. Tėvai: *Jinai irgi džiaugiasi ta išvyka, ji labai labai dalinosi įspūdžiais iš išvykos* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *mokytojas stengiasi tas visas edukacijas ten organizuoti <...> ir Užgavėnių proga, ir iš Velykų, ir Naujųjų metų ir viską* (mama, atvykusi su Anglijoje gimusiomis dviem dukromis).

Informantų teigimu, reemigrantų vaikai sėkmingiau integravosi naujoje ugdymo įstaigoje jausdami bendraamžių palaikymą. Vaikams migrantams kiti klasės mokiniai teikė didelę pagalbą – rodė susidomėjimą, inicijavo draugystę, padėdavo prireikus, aiškino neaiškumus ir demonstravo supratingumą, neatstūmė. Vaikai: *pasakė: – Kaip tu atėjai? Ar tu žinai lietuvių? <...> klausi: – Kaip turkiškai puodukas?* (11 m. mergaitė, atvykusi iš Turkijos); *pradėjo draugaut su manim* (12 m. berniukas, atvykęs iš Anglijos); *visada padėdavo, jeigu nesuprantu kažką, pasakydavo, ko, nu, kas ten reiškia* (13 m. mergaitė, atvykusi iš Airijos); *jei aš kažką nesuprasdavau, ji man aiškino, ką reikėjo daryti* (12 m. mergaitė, reemigravusi iš Airijos); *jeigu kažką nesuprasdavau, jie man pasakydavo <...> arba tiesiog*

patikslindavo (12 m. berniukas, atvykęs iš Anglijos); *Jie kartais mane pataisydavo* (12 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos). Tėvai: *jis turi iš klasės, kuris bendrauja su juo, kažkiek padeda irgi jam* (mama, atvykusi kartu su Turkijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *mokinių irgi neatstūmimas, irgi daug kas davė* (mama, kurios dvi dukros reemigravo iš Ispanijos). Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai: *Ir labai įdomu yra klasiokams, kaip ten, kaip čia* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *Nuo praktinių užduočių pagelbėja klasiokai* (dailės mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *pasakau lietuviškai – jinai nesupranta, tie vaikai jai verčia <...> vaikai geranoriškai aiškina* (specialioji pedagogė, dirbanti progimnazijoje); *vaikai jai išversdavo, jeigu ko nežino <...> vaikai taip neatstumia jos* (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *vaikams kitiems nekyla klausimas, kodėl jai leidžiama, o jiems neleidžiama, pavyzdžiui, telefoną ištraukti, nes jau jie žino, kad jinai su vertėju* (matematikos mokytoja, dirbanti progimnazijoje).

Svarbiu veiksniu, padėjusiu užtikrinti lietuvių reemigrantų vaikų gerą savijautą mokykloje, tapo klasės draugų pagarba ir draugiškumas. Bendraklasių vengimas pašiepti naujokus, jų iniciatyva užkalbinti ir pasiūlyti vietą šalia sukūrė palankią atmosferą. Vaikai: *visi manęs čia palaiko, kai man sunku, ir, jeigu aš kažką blogai pasakau, tai jie nesijuoks, bet palaikys* (9 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos); *mergaitė ateina pas mane ir sako, kad, nu, gražiai apsirengusi* (12 m. mergaitė, reemigravusi iš Airijos); *aš tik vienas buvau ir taip: – Tu gal manęs sėdėk?* (10 m. berniukas, atvykęs iš Turkijos). Taip pat reikšmingą vaidmenį atliko artimiausio draugo parama ir bendras klasės vaikų žaidimas ir juokavimas, leidę naujokams greičiau įsilieti į kolektyvą. Vaikai: *Jis padėdavo man ant žodžių <...> jis tiesiog padėdavo mane* (12 m. berniukas, atvykęs iš Anglijos); *Jie buvo linksmi per susipažinimą. Kartu ir pajuokavo kai kurie* (12 m. mergaitė, atvykusi iš Anglijos); *jeigu neištariu žodį gerai <...> jie juokauja <...> aš irgi taip darau* (13 m. mergaitė, atvykusi iš Airijos); *X irgi šitą žaidimą žaidžia ir po to: – Galima žaisti? – sakė. Ir mes žaidėm su telefonu ir mes sėdėjom su jais ir po to kalbinom ir kalbinom, ir gerai*

draugo (10 m. berniukas, atvykęs iš Turkijos).

Iš tyrimo gauti duomenys atskleidžia, kad individualus švietimo pagalbos specialistų ir mokytojų dėmesys reemigrantų vaikams, apimantis tiek akademinę, tiek emocinę paramą, padarė teigiamą įtaką mokymosi rezultatams ir sėkmingam integravimosi procesui. Informantų teigimu, mokytojai, švietimo pagalbos specialistai ieškojo priėjimo prie vaikų, glaudžiai su jais bendravo. Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai: *daugiau dėmesio skyriau bendravimui su jais* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje); *betarpiškai bendravom* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *po pamokos mes vieni pasikalbam* (matematikos mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *ieškai būdo, kaip prie jo prieiti* (psichologė, dirbanti progimnazijoje); *prisitaikai, prisiderini* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti progimnazijoje). Tėvai: *Jai labai mokytoja patiko. Labai buvo artimas ryšys su mokytoja* (mama, kurios dukra reemigravo iš Airijos). Mokytojai teikė vaikams migrantams pagalbą mokantis, drąsino, teikė pozityvų grįžtamąjį ryšį, akcentavo stiprybes. Vaikai: *padeda su pamokom* (10 m. mergaitė, reemigravusi iš Ispanijos); *jinai suprato, kad nelabai ir supratau, tai jinai padėjo* (13 m. mergaitė, atvykusi iš Airijos); *mokytoja sakė, dar 5 arba 6 klasėje jau, va, kaip mokėsiu lietuviškai* (10 m. mergaitė, reemigravusi iš Ispanijos). Tėvai: *rašyboje buvo net ir kažkokių tai pagyrimų <...> vien tik pagyrimai, kad ji integravosi* (tėvas, atvykęs su Jungtinėse Arabų Emyratuose gimusiais dviem sūnumis ir dukra); *jaučiasi jinai gerai ir mokytojai giria* (mama, atvykusi su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra); *sako: <...> – Dabar tyliai, dabar klausykit tobulos anglų kalbos. <...> – Man taip patinka, tada visi manęs klauso. Jinai džiaugiasi, kada gali parodyt, kad jinai gerai moka* (mama, kurios dukra reemigravo iš Anglijos).

Remiantis tyrimo duomenimis, vienas iš kertinių sklandžios reemigrantų vaikų integracijos mokykloje ramsčių buvo jų tėvų įtraukimas į integracijos procesą. Klasės auklėtoja, mokytojai bendraudami, bendradarbiaudami su tėvais, organizuodami trišalius pokalbius ne tik labiau susipažino su vaikais, jų aplinka,

bet ir perteikė tėvams aktualiausią informaciją, sprendė kilusias problemas, teikė rekomendacijas. Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai: *puikiai pavyko bendradarbiauti su tėvais <...> Stengiausi įsiklausyti, ką kalba tėvai* (pradinių klasių mokytoja, dirbanti pradinėje mokykloje); *bendrauju su mokinio mama* (istorijos mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *Ir su tėvais būna, kad pasikalbam* (psichologė, dirbanti pradinėje mokykloje); *Ir su mama kalbėjom <..> Su tėvais bendravau* (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *Vyksta trišaliai pokalbiai pasidalinant* [su tėvais ir vaikais] *sėkmėmis ir nesėkmėmis ugdymo procese* (istorijos mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *jeigu yra kažkokia problema, tai vis tiek pirmu atveju yra pokalbis su tėvais* (psichologė, dirbanti progimnazijoje); *mamytės paprašiau, kad ir namuose kuo daugiau kalbėtų <...> kad kalbėtų būtinai lietuviškai* (lietuvių kalbos mokytoja, dirbanti progimnazijoje). Tėvai: *paskambindavo ir mes kalbėjom ir net savo iniciatyva skambindavo ir mes kalbėdavom* (mama, kurios dukra reemigravo iš Airijos); *ir nelabai galėjai į mokyklą ateiti, tik telefonu galėjai bendrauti ir elektroniniais paštais, nu, tai vat, rašėm laiškelius, skambinomės* (mama, atvykusi kartu su Anglijoje gimusiais sūnumi ir dukra).

Mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai teigė, kad, siekdami palengvinti lietuvių reemigrantų vaikų integraciją, užtikrinti kokybišką ugdymą ir laiku teikiamą pagalbą, aktyviai bendravo, bendradarbiavo keisdamiesi informacija, gerąja patirtimi ir ieškodami efektyviausių pagalbos būdų: *dalinamės, kalbamės* [mokytojai tarpusavyje] (gamtos mokslų mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *mums svarbu apie ją pasikalbėti, kaip jai padėti* (matematikos mokytoja, dirbanti progimnazijoje); *su mokytojų pagalba, kiek mokytojos pačios yra atradusios būdų, programėlių, vertėjų tam tikrų* (socialinė pedagogė, dirbanti pradinėje mokykloje); *švietimo pagalbos specialistai viduje tarėmės, pasidalinom savo asmenine patirtim, kaip mums sekasi dirbti, ir apsikeitėm patarimais tam tikrais, literatūra* (psichologė, dirbanti pradinėje mokykloje); *galim pasiskirstyti tuos uždavinius, ar ne, specialusis pedagogas gali padėti su užduočių pritaikymu, socialinis pedagogas*

– *kaip bendrauti ir bendradarbiauti su tėvais* (socialinė pedagogė, dirbanti pradinėje mokykloje); *bendrauju su specialistais* (istorijos mokytoja, dirbanti gimnazijoje); *mokytojai kreipiasi dėl pritaikytų ugdymo programų <...> su mokytoju pasikalbam ir darom* (psichologė, dirbanti pradinėje mokykloje); *daugiausiai tai tikrai yra su mokytoja bendradarbiaujama, ir mokytoja man šią informaciją teikia* (socialinė pedagogė, dirbanti pradinėje mokykloje).

Apibendrinant galima teigti, jog visi tyrimo dalyviai – vaikai, tėvai, mokytojai ir švietimo pagalbos specialistai – pripažino bendraklasių teikiamo palaikymo ir individualaus švietimo pagalbos specialistų ir mokytojų dėmesio reemigrantų vaikams skyrimo svarbą sklandžiai reemigrantų vaikų integracijai naujoje ugdymo įstaigoje. Vaikai, tėvai ir mokytojai kaip svarbų integraciją palengvinantį veiksnį išskyrė klasės auklėtojos palaikymą. Tėvai įžvelgė visų mokyklos darbuotojų palaikymo reikšmę vaikų integracijai. Mokytojai, švietimo pagalbos specialistai ir tėvai konstatavo, kad tėvų įtraukimas į integracijos procesą ir švietimo pagalbos specialistų ir mokytojų bendravimas, bendradarbiavimas tarpusavyje buvo reikšmingi veiksniai, padėję užtikrinti sėkmingesnę iš užsienio atvykusių mokinių integraciją naujoje ugdymo įstaigoje.

Apibendrinimas

Tiek kartu su tėvais į savo gimtinę grįžtantys, tiek užsienyje gimę ir į tėvų Tėvynę atvykstantys vaikai neišvengiamai susiduria su integracijos naujoje ugdymo įstaigoje poreikiu.

Tyrime išryškinti mokyklos veiksniai, palengvinantys lietuvių reemigrantų vaikų integraciją bendrojo ugdymo įstaigoje, atliepia R. Dumčiaus ir kt.[38] teiginius, kad individualiais vaiko poreikiais pagrįstos pagalbos teikimas, įskaitant kalbinės ir akademinės paramos užtikrinimą, ir visų ugdymo proceso dalyvių

38 Dumčius ir kt., *supra note*, 9.

– mokinių, tėvų, mokytojų, mokyklos administracijos ir švietimo pagalbos specialistų – įsitraukimas padeda migrantų vaikams įveikti integracijos keliamus iššūkius. Pažymėtina, kad sklandesnei iš užsienio atvykusių ar sugrįžusių vaikų integracijai bendrojo ugdymo mokyklose pasitarnautų išankstinis konkrečių ugdymo proceso dalyvių veiksmų numatymas, pavyzdžiui, algoritmo sukūrimas. Tokiame algoritme būtų nurodyta tėvų, mokyklos administracijos, švietimo pagalbos specialistų ir klasės auklėtojo atsakomybė.

Iš interviu gautų duomenų analizės rezultatai patvirtina ir 2022 m. Grįžusių Lietuvos Respublikos piliečių ir atvykusių užsieniečių ugdymo organizavimo modelių apraše[39] pateikiamą informaciją apie didelę mokinio ir mokytojo tarpusavio sąveikos, ugdymo proceso organizavimo ir mokyklos klimato reikšmę mokinių savijautai, asmenybės formavimui ir sėkmingam iš užsienio atvykusių vaikų ugdymui.

Remiantis tyrimo duomenimis, vaikų reemigrantų integracijos naujoje ugdymo įstaigoje procese labai svarbi mokytojų pagalba ir klasės auklėtojo palaikymas. Šią įžvalgą patvirtina B. Martinsone ir kt.[40], pabrėždami, kad vaikų migrantų integracijai mokykloje mokytojas turi bene didžiausią įtaką, nes nuo jo atvirumo, geranoriškumo ir draugiškumo priklauso vaikų gerovė ir mokymosi pasiekimai. D. Jakavonytės-Staškuvienės ir kt.[41] teigimu, klasės auklėtojui tenka labai svarbus sėkmingos mokinio adaptacijos ugdymo įstaigoje užtikrinimo vaidmuo, grindžiamas artimo ryšio su atvykusiu mokiniu kūrimu ir nuolatinės pagalbos teikimu.

Atlikto tyrimo rezultatai akcentuoja mokinių palaikymo ir tėvų įtraukimo į integracijos procesą reikšmę reemigrantų vaikų integracijai mokykloje. Tai atitinka

39 Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *supra note*, 8: 11.

40 Baiba Martinsone ir kt., *How to integrate return migrant students in class. The guide for teachers working with children of return migrants* (Riga Latvian Language Agency, 2022), 14–20.

41 Jakavonytė-Staškuvienė ir kt., *supra note*, 8: 18.

ir tyrėjų įžvalgas. C. Manzoni ir H. Rolfe[42] pažymi, kad klasės draugų teikiama pagalba migrantų vaikams reikšmingai palengvina jų integraciją. R. Dumčius ir kt.[43] pabrėžia, jog, siekiant atsižvelgti į skirtingus vaikų poreikius ir sėkmingiau juos integruoti mokykloje, būtina į ugdymo procesą įtraukti vaikų migrantų tėvus, teikiant jiems aktualią informaciją ir skatinant tarpusavio bendradarbiavimą.

Išvados

1. Vaikų migracija yra sudėtingas procesas, lydimas psichologinių, socialinių ir akademinių iššūkių, kurių įveikimas labai priklauso nuo tinkamo vaikų parengimo atvykti ar sugrįžti į tėvų gimtinę. Į naują šalį persikraustę vaikai pradeda mokytis naujoje ugdymo įstaigoje. Sėkminga šių vaikų integracija mokykloje priklauso nuo individualius jų poreikius atitinkančios visapusiškos pagalbos teikimo, įtraukiant visus ugdymo proceso dalyvius. Lietuvoje galiojančiuose teisės aktuose reglamentuojamas iš užsienio atvykusių ar sugrįžusių vaikų priėmimas į bendrojo ugdymo įstaigas ir ugdymo organizavimas, juose taip pat numatomos galimos priemonės tų vaikų poreikiams atliepti, suteikiant ugdymo įstaigoms ir jų steigėjams teisę pasirinkti ir įgyvendinti konkrečius būdus ir priemones. Šalyje veikia didesnę darbo su mokiniais migrantais patirtį turinčių mokyklų tinklas, pedagogams yra parengtos rekomendacijos dėl sėkmingo darbo su migrantų vaikais ir organizuojami mokymai, kaip dirbti su iš užsienio atvykstančiais vaikais. Nepaisant to, dalis bendrojo ugdymo mokyklų nėra pakankamai pasirengusios teikti migrantų vaikams kokybišką, jų poreikius atitinkantį ugdymą ir užtikrinti sklandžią jų integraciją.

42 Chiara Manzoni ir Heather Rolfe, *How schools are integrating new migrant pupils and their families* (London: National Institute of Economic and Social Research, 2019), 64, https://niesr.ac.uk/wp-content/uploads/2021/10/MigrantChildrenIntegrationFinalReport-4.pdf?ver=e4L0HPIyRng3TwIm1xlD.

43 Dumčius ir kt., *supra note*, 9.

2. Išanalizavus tyrimo dalyvių interviu duomenis, buvo išskirti su ugdymo organizavimu susiję veiksniai, palengvinantys lietuvių reemigrantų vaikų integraciją Vilniaus miesto bendrojo ugdymo mokyklose. Tarp šių veiksnių paminėtinas vaiko gebėjimų įvertinimas, gebančio su vaiku bendrauti jam priimtinesne kalba mokytojo parinkimas, papildomų lietuvių kalbos pamokų skyrimas, mokymąsi palengvinančių priemonių taikymas ir švietimo pagalbos specialistų teikiama parama. Šios priemonės padėjo užtikrinti sėkmingesnę ir tvaresnę vaikų integraciją naujoje ugdymo įstaigoje. Prie jos prisidėjo ir lietuvių reemigrantų vaikų poreikius atliepiantis ugdymo organizavimas.
3. Tyrimo rezultatai atskleidė reikšmingus veiksnius, susijusius su ugdymo proceso dalyvių sąveika ir turėjusius teigiamą poveikį lietuvių reemigrantų vaikų integracijai Vilniaus miesto bendrojo ugdymo įstaigose. Nustatyta, kad sklandžiai atvykusių vaikų adaptacijai naujoje mokykloje itin svarbios pozityvios ugdymo proceso dalyvių sąveikos. Tai apėmė mokyklos darbuotojų (įskaitant klasės auklėtoją) ir klasės mokinių palaikymą, individualų švietimo pagalbos specialistų ir mokytojų dėmesį iš užsienio atvykusiems vaikams, tėvų įtraukimą į integracijos procesą ir efektyvų mokytojų ir švietimo pagalbos specialistų tarpusavio bendravimą ir bendradarbiavimą.

FACTORS FACILITATING THE INTEGRATION OF LITHUANIAN RE-EMIGRANT CHILDREN IN GENERAL EDUCATION INSTITUTIONS IN VILNIUS

Janina Ovčinikova

Vilnius "Taikos" Progymnasium, Lithuania

Gražina Čiuladienė

Mykolas Romeris University

Summary. Lithuanian re-emigrant school-aged children, upon their arrival in their parents' homeland, encounter the imperative of acclimating to a novel educational institution, widely acknowledged as the pivotal environment for their integration. This article focuses on the school factors facilitating the integration of Lithuanian re-emigrant children in Vilnius general education institutions, aiming to answer the following questions: from the perspective of re-emigrant children and their parents, what factors contribute to the easier integration of Lithuanian re-emigrant children in a general education institution?

Data collected from interviews with children, parents, teachers, and educational support specialists reveals that to achieve successful and sustainable integration of children in a new school, it is purposeful to assess the abilities of arriving children, select a teacher capable of communicating with the child, organize additional Lithuanian language lessons, apply learning-facilitating tools, and provide support from educational support specialists. For the smooth integration of re-emigrant children in an educational institution, the interaction of educational process participants is of great importance, encompassing the support of school staff (including the class teacher) and classmates, individual attention from educational support specialists and teachers to the child arriving from abroad.

Keywords: re-emigrants, children, school, integration, education.

ĮTRAUKIOJO UGDYMO ORGANIZAVIMAS MOKYKLOJE: PEDAGOGŲ PATIRTYS

Asta Malakauskienė

E. paštas: asta.malakauskiene@gmai.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Valdonė Indrašienė

E. paštas: v.indrasiene@mru.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-02

Santrauka. Straipsnio tikslas – atskleisti pedagogų patirtis, susijusias su įtraukiojo ugdymo organizavimu mokykloje. Empiriniams duomenims rinkti naudotas pusiau struktūruotas interviu su pedagogais. Tyrimas atliktas nedidelėje mokykloje, kurioje mokosi 183 mokiniai (iš jų 37 – ikimokyklinukai), dirba 31 pedagogas. Tyrime dalyvavo 8 mokytojai, sukaupę patirties ugdant specialiųjų ugdymosi poreikių mokinius ir tyrimo metu dirbę klasėse, kuriose yra daugiau nei 3 mokiniai, turintys vidutinių ir didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikių.

Tyrimu atskleista, kad mokytojams svarbu siekti integruoti įtraukiojo ugdymo principus praktikoje, tobulinant profesines kompetencijas per mokymus ir projektinę veiklą, kurti įtraukią aplinką, bendradarbiauti su kolegomis, specialistais ir tėvais (globėjais). Taip pat, siekiant užtikrinti įtraukiojo ugdymo principų įgyvendinimą, svarbu naudoti įvairius metodus (patirtinį, universalaus dizaino, projektinį ir kt.), organizuoti pamokas netradicinėje aplinkoje, individualizuoti ir diferencijuoti mokymą.

Reikšminiai žodžiai: įtraukusis ugdymas, įvairių poreikių mokiniai, specialiųjų poreikių mokiniai, metodai, įtraukiojo ugdymo aplinka.

Įvadas

Perėjimo nuo švietimo visiems prie švietimo kiekvienam, suasmeninto ugdymo(si) ir mokymo(si) nuostata suformuluota Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme (2020)[1], Valstybinėje švietimo 2013–2022 m. strategijoje (2013)[2], Lietuvos ateities vizijoje „Lietuva 2050“ (2023)[3]. Įgyvendinant įtraukųjį ugdymą bendrojo ugdymo mokyklose svarbu, kad kiekvienam vaikui būtų sudarytos sąlygos ugdytis artimiausioje ugdymo įstaigoje[4] ir sukurtos palankiausios galimybės išskleisti individualius gebėjimus ir tenkinti specialiuosius ugdymosi poreikius[5]. Pažymima, kad kokybiškas švietimas turi sudaryti sąlygas kiekvienam išlavinti asmeninius gebėjimus, todėl būtina sukurti integralią ir atvirą ugdymosi sistemą[6]. Visa tai orientuoja į įtraukiojo ugdymo įgyvendinimą bendrojo ugdymo sistemoje.

Tyrimai rodo, kad „įtraukiojo ugdymo kultūra ir praktika geresnė tose mokyklose, kuriose vaikai sulaukia pagalbos ir dėmesio savo asmenybei, gauna kokybišką grįžtamąjį ryšį, kurių pamokose pasireiškia [universalaus dizaino mokymuisi] požymiai“[7]. Šiame kontekste atkreiptinas dėmesys ir į įtraukiojo ugdymo kokybiškos pedagoginės sąveikos ir pagarba grįstos aplinkos svarbą tiek šeimoje,

1 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo Nr. I-1489 5, 14, 21, 29, 30, 34 ir 36 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 45 straipsniu įstatymas, TAR, 2020-07-10, Nr. 15543.

2 Lietuvos Respublikos Seimo 2013 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. XII-745 „Dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2013-12-30, Nr. 140-7095.

3 Lietuvos Respublikos Seimo 2023 m. gruodžio 23 d. nutarimas Nr. XIV-2466 „Dėl valstybės pažangos strategijos „Lietuvos ateities vizija „Lietuva 2050“ patvirtinimo“, TAR, 2023-12-28, Nr. 25659.

4 Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo Nr. I-1489 5, 14, 21, 29, 30, 34 ir 36 straipsnių pakeitimo ir įstatymo papildymo 45 straipsniu įstatymas, *supra note*, 1.

5 Nutarimas „Dėl valstybinės švietimo 2013–2022 metų strategijos patvirtinimo“, *supra note*, 2.

6 Nutarimas „Dėl valstybės pažangos strategijos „Lietuvos ateities vizija „Lietuva 2050“ patvirtinimo“, *supra note*, 3.

7 *Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose 2022. Įtraukusis ugdymas* (Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, NŠA, Vilnius, 2022), 112, žiūrėta 2025 m. kovo 6 d., https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2022/08/Svietimas-Lietuvoje-2022-web.pdf.

tiek mokykloje[8]. Dėmesys mokiniui, jo gera savijauta, kokybiška pedagoginė sąveika, pagarbūs santykiai – visa tai yra mokyklos kultūros, kurioje svarbiausias vaidmuo tenka mokyklos bendruomenei, sudedamosios dalys. Vadinasi, siekiant sėkmingo įtraukiojo ugdymo organizavimo, svarbiausias vaidmuo tenka pedagogams.

Mokyklos bendruomenės pasirengimas įtraukiajam ugdymui bendrojo ugdymo mokyklose yra svarbus veiksnys, užtikrinantis, kad visi mokiniai, įskaitant turinčius skirtingų gebėjimų ir poreikių, gautų tinkamą paramą ir galimybę aktyviai dalyvauti mokymo(si) procese, nes įtraukusis ugdymas yra ateities ugdymas. Vis dėlto „dalyje mokyklų sudėtinga užtikrinti, kad kiekvienas mokinys gautų jam reikalingą pagalbą, nes trūksta švietimo pagalbos specialistų, o fizinė mokyklos aplinka neatitinka visų mokyklos poreikių“[9].

Užsienio ir Lietuvos mokslininkai tyrinėja įvairius įtraukiojo ugdymo aspektus. Ainscow[10] nagrinėjo įtraukties procesą, Ainscow[11] ir Almalki[12] analizavo iššūkius, su kuriais susiduriama įgyvendinant įtraukųjį ugdymą. Tyrinėta mokyklos bendruomenės įtaka įtraukiojo ugdymo įgyvendinimui[13], mokytojų bendradarbiavimo ir pasirengimo įtraukiajam ugdymui sąsajos[14], edukacinės aplinkos

8 Vilija Grincevičienė ir kt., „Įtraukusis ugdymas: mokinių tėvų rūpesčiai ir lūkesčiai“, *Santalka: Filologija, Edukologija* 23, 1 (2015): 74, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2015~1521038751492/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

9 Įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo kryptingumas mokyklose, vykdančiose bendrojo ugdymo programas. *Teminio išorinio vertinimo ataskaita 2022* (NŠA, Vilnius, 2022), 28, https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2022/03/2021-m.-teminio-isorinio-vertinimo-ataskaita_22-3-3-GV_TA.pdf.

10 Mel Aincow, „Developing inclusive education systems: What are the levers for change?“, *Journal of Educational Change* 6, 2 (2005): 1–16, https://www.researchgate.net/publication/44838506_Developing_inclusive_education_systems_What_are_the_levers_for_change.

11 Mel Aincow, „Promoting inclusion and equity in education: lessons from international experiences“, *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 61 (2020): 7–16, https://doi.org/10.1080/20020317.2020.1729587.

12 Nabil Almalki, „What is the Best Strategy “Evidence-Based Practice” to Teach Literacy Skills for Students with Multiple Disabilities? A Systematic Review“, *World Journal of Education* 6, 6 (2016): 18–30, https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1157620.pdf.

13 Anna Maier, Julia Daniel ir Jeannie Oakes, „Community Schools as an Effective School Improvement Strategy. A Review of the Evidence“, *Learning Policy Institute, NEPC* (2017), 1–8, https://learningpolicyinstitute.org/sites/default/files/product-files/Community_Schools_Effective_BRIEF.pdf.

14 Alison L. Zagona, Jennifer A. Kurth ir Stephanie Z. C. MacFarland, „Teachers’ Views of Their Preparation for Inclusive Education and Collaboration“, *Teacher Education and Special Education* 40, 3 (2017): 163–178, https://

pritaikymas įtraukiojo ugdymo procese[15]. Įtraukųjį ugdymą, pažymint socialinės emocinės aplinkos reikšmę, santykius tarp mokinių, jų bendruomeniškumo jausmą analizavo Krämer ir kt.[16], Kreitman[17].

Įtraukiojo ugdymo fenomeną tyrinėjo ir Lietuvos mokslininkai: Galkienė[18, 19, 20, 21], Ruškus[22], Kardašienė[23] ir kt. Įtraukiojo, arba inkliuzinio, ugdymo sampratą ir reglamentavimą tyrė Ališauskienė ir Miltenienė[24]. Analizuotas mokinių, turinčių negalią ir besimokančių įtraukiojo ugdymo sąlygomis, kitoniškumo fenomenas[25], tyrinėta mokinius įgalinančio ugdymo raiška įtraukiojo ugdymo sis-

www.researchgate.net/publication/313653672_Teachers'_Views_of_Their_Preparation_for_Inclusive_Education_and_Collaboration.

15 Rocio Garcia-Carrion, Silvia Molina Roldan ir Esther Roca Campos, „Interactive Learning Environments for the Education Improvement of Students with Disabilities in Special Schools", *Frontiers in Psychology* 9 (2018): 1–12, https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2018.01744/full.

16 Sonja Krämer, Jensas Möller ir Friederike Zimmermann, „Inclusive Education of Students With General Learning Difficulties: A Meta-Analysis", *Review of Educational Research* 91, 3 (2021): 432–478, https://www.researchgate.net/publication/350128884_Inclusive_Education_of_Students_With_General_Learning_Difficulties_A_Meta-Analysis.

17 Robin E. Kreitman, „How Inclusive Practices in the Classroom Affect Children's Social and Emotional Development: A Review of the Literature", *ERIC Institute of Education Science*, žiūrėta 2025 m. balandžio 15 d., https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED621833.pdf.

18 Alvyra Galkienė, „Phenomenon of otherness in the experience of pupils with disabilities learning under the conditions of inclusion", *Didaktika – mokykla – visuomenė* 15 (2015): 1–18, https://www.lituanistika.lt/content/66410.

19 Alvyra Galkienė, „Kritinė įtraukiojo ugdymo aktualizacija: Lietuvos mokytojų ir ugdymo nesėkmę patyrusių mokinių tėvų patirtis", iš *Mokslu grįsto švietimo link: recenzuotų mokslo straipsnių rinkinys*, Daiva Jakavonytė-Staškuvienė, Emilija Sakadolskienė (Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas, 2017), 546–564, https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:24426715/datastreams/MAIN/content.

20 Alvyra Galkienė, „Įgalinančio ugdymo raiškos edukacinės įtraukties sąlygomis analizė", *Pedagogika* 129, 1 (2018): 77–93, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2018~1546961808537/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

21 Alvyra Galkienė, „Kokybinė įtraukiojo ugdymo slinktis visuomenės raidos kontekste: dialektinis modeliavimas", *Pedagogika* 141, 1 (2021): 190–213, https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2021~1661880761950/.

22 Jonas Ruškus, „Klausimai ir iššūkiai dėl negalią turinčių vaikų teisės mokytis įtraukiojo ugdymo sąlygomis Lietuvoje", *Specialusis ugdymas* 1, 41 (2020): 10–52, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2020~1605376413071/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

23 Aušra Kardašienė, „Gimnazijos įtraukiosios kultūros kūrimas neformaliąja muzikine veikla" (daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2020), 376, https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:178817644/datastreams/MAIN/content.

24 Stefanija Ališauskienė ir Lina Miltenienė, „Inkliuzinis ar įtraukusis ugdymas: socialinių konstruktų interpretacijos švietimo kaitos kontekste", *Specialusis ugdymas* 1, 38 (2018): 11–32, https://www.zurnalai.vu.lt/special-education/article/view/25464/24863.

25 Galkienė, *op. cit.*, 18.

temoje[26], įtraukiojo ugdymo plėtrai Lietuvoje reikalingos sąlygos[27], įgyvendinimo galimybės[28], įvairios aplinkos pritaikymas[29, 30, 31, 32]. Taip pat analizuota mokyklos bendruomenės problematika: mokyklos bendruomenės požiūris į bendruomenę kaip svarbų elementą mokykloje[33, 34], mokyklos bendruomenę konsoliduojančios tradicijos[35]. Tyrinėtas tėvų vaidmuo ir nuostatos įtraukiojo ugdymo procese[36], tėvų įsitraukimas į vaiko ugdymo(si) procesą[37]. Analizuoti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių vaikų santykiai su kitais klasės vaikais[38, 39], su mokyklos ben-

26 Galkienė, *supra note*, 20.

27 Ruškus, *supra note*, 22.

28 Galkienė, *supra note*, 21.

29 Simona Žalytė-Linkuvienė, „Multimedijos technologijų taikymo galimybės įtraukiajame ugdyme“, *Jaunųjų mokslininkų darbai* 51, 10 (2021): 59–66, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2021~1658928086955/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

30 Agata Augustinovič, „Specialiųjų ugdymosi poreikių turinčių mokinių gamtamokslinės motyvacijos ugdymo(si) galimybės: gamtos pažinimo dalyko mokytojų požiūris“, *Pedagogika* 136, 4 (2019): 141–152, https://www.researchgate.net/publication/339622015_Specialiuju_ugdymosi_poreikiu_turinciu_mokiniu_gamtamokslines_motyvacijos_ugdymosi_galimybes_gamtos_pazinimo_dalyko_mokytoju_poziuris.

31 Ona Monkevičienė, „Influence of the Early Prevention Programme “Zippy’s Friends” on Selfdevelopment of Children’s Social Competence and Establishment of Safe Emotional Environment in Educational Institutions“, *Pedagogika* 116, 4 (2014): 71–93, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2014~1462891237775/datastreams/DS.002.1.01.ARTIC/content.

32 Ona Monkevičienė, „Į mokinių pozityvių tarpusavio santykių plėtotę orientuotos pedagoginės strategijos įtraukiajame ugdyme“, *Pedagogika* 127, 3 (2017): 87–103, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2017~1516795098281/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

33 Suvi Lakkala ir kt., „Teachers Supporting Students in Collaborative Ways – An Analysis of Collaborative Work Creating Supportive Learning Environments for Every Student in a School: Cases from Austria, Finland, Lithuania, and Poland“, *Sustainability* 13 (2021): 2–20, https://etalpykla.lituanistika.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2021~1648577040099/J.04~2021~1648577040099.pdf.

34 Gintautė Žibėnienė, „Bendruomenės samprata mokytojų, mokinių, mokinių tėvų, mokyklos administracijos požiūriu, atliepiant geros mokyklos koncepciją“, *Socialinės gerovės tyrimai* 19, 1 (2021), 105–118, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2021~1662055740512/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

35 Justė Vasilionytė-Stašaitienė, „Mokyklos bendruomenę konsoliduojančios tradicijos XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje“ (daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, 2020), 172, https://talpykla.elaba.lt/elaba-fedora/objects/elaba:22660439/datastreams/MAIN/content.

36 Grincevičienė ir kt., *supra note*, 8.

37 Darius Gerulaitis, „Tėvų įsitraukimo į vaiko ugdymo(si) procesą plėtotė specialiojoje mokykloje“ (daktaro disertacija, *Šiaulių universitetas*, 2007), 197, file:///C:/Users/Vartotojas/Downloads/1837440%20(1).pdf.

38 Monkevičienė, *supra note*, 32.

39 Regina Giedrienė, „Požiūris į kitokį vaiką: pradinės mokyklos atvejis“, *Socialinis ugdymas* 38, 2 (2014): 56–57, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2014~1496651876580/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

druomenės nariais[40].

Tyrimai rodo, kad vertindami savo pasirengimą Lietuvos mokytojai tarp silpniausių sričių įvardijo darbą klasėje su skirtingų gebėjimų mokiniais ir pamokų pritaikymą specialiųjų ugdymosi poreikių turintiems mokiniams[41]. Vis dėlto vien mokytojų ir pagalbos mokiniui specialistų įtraukiajam ugdymui įgyvendinti nepakanka. Įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo bendrojo ugdymo mokyklose rekomendacijose[42] teigiama, kad veiksmingas ugdymo proceso organizavimas prasideda nuo mokyklos bendruomenės narių pasirengimo atsižvelgti į kiekvieno mokinio poreikius.

Tyrimo objektas – įtraukiojo ugdymo organizavimas mokykloje.

Tyrimo tikslas – atskleisti pedagogų patirtis, susijusias su įtraukiojo ugdymo organizavimu mokykloje.

Tyrimas atliktas nedidelėje mokykloje, kurioje mokosi 183 mokiniai (iš jų 37 – ikimokyklinukai), dirba 31 pedagogas. Tyrime dalyvavo 8 mokytojai, sukaupę patirties ugdant specialiųjų ugdymosi poreikių mokinius ir tyrimo metu dirbę klasėse, kuriose yra daugiau nei 3 mokiniai, turintys vidutinių ir didelių specialiųjų ugdymo(si) poreikių. Empiriniams duomenims rinkti naudotas giluminis interviu su pagalbos mokiniui specialistais ir pusiau struktūruotas interviu su pedagogais. Tyrimo duomenų analizei pasirinktas turinio analizės metodas.

1. Įtraukiojo ugdymo principų realizavimas pedagoginėje veikloje

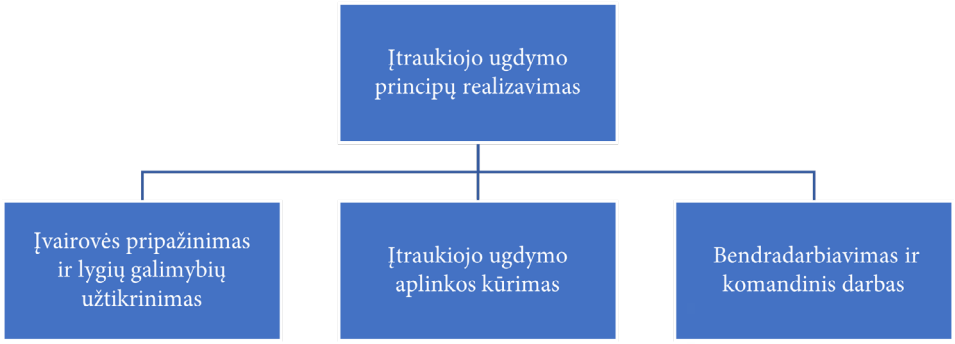
Analizuojant mokytojų patirtis atskleista, kad jie didelį dėmesį skiria įtraukiojo ugdymo principų realizavimui, pripažindami mokinių įvairovę ir sudarydami

40 Ieva Kuginytė-Arlauskienė ir Raselė Jakaitienė, „Specialiųjų poreikių turinčių vaikų santykiai su mokyklos bendruomenės nariais“, *Socialinis darbas* 9, 1 (2010), 122–130, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171834176/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

41 *Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose 2022. Įtraukusis ugdymas*, *supra note*, 7.

42 Vilniaus pedagoginė psichologinė tarnyba, „Įtraukiojo ugdymo įgyvendinimas bendrojo ugdymo mokyklose. Rekomendacijos“, (2020), https://vilniausppt.lt/wp-content/uploads/2020/11/REKOMENDACIJOS-galutinis.pdf.

vienodas galimybes mokytis, kurdami įtraukią ugdymo(si) aplinką, tarpusavyje bendradarbiaudami ir dirbdami komandose (1 pav.).

1 pav. Įtraukiojo ugdymą principų realizavimas pedagoginėje praktikoje

Tyrimo duomenys parodė, kad mokytojams yra svarbu sudaryti sąlygas ir užtikrinti skirtingų poreikių mokiniams lygias galimybes: *Turi būti sudarytos vienodos galimybės kiekvienam. Čia kaip tam paveikslėlyje – tvorą reikia pastatyti tokią, kad per ją matytų visi vienodai* (E5); <...> *kad visiems lygios ugdymosi galimybės būtų pamokoje užtikrintos mokytis* (D4).

Tyrimo dalyviai pabrėžė pripažįstantys mokinių įvairovę: *pamatyti, kuo tas vaikas yra išskirtinis, atrasti jo stipriąją pusę. Kaip aš sakau, kur jis labai gabus, toj vietoj girti ir tada auga kartu ir kitose srityse* (F6); *prisijaukinti reikia ir labai gerai emociškai ir psichologiškai jį pažinti tą vaiką reikia, kad, na, žinotum, iš kurios pusės reikia prieiti, kaip paklausti, ko paklausti ir, galiausiai, kokią užduotį jam duoti, kad jis ją priimtų* (H8). Atsižvelgdami į tai pedagogai siekia parinkti tinkamus ugdymo metodus ir individualizuoti bei diferencijuoti mokymą(si): *mokyti to paties, tik užtikrinti, kad visi mokiniai gautų jų gebėjimus atitinkančias užduotis, t. y. duoti vienodas užduotis, bet leisti pasirinkti ir atlikti mažiau, pavyzdžiui, ten parašyti 4 natas, tarkime, o ne 10 natų. Gal neišeina jam tos natos ar smuiko rakto parašyti, tai rašom kitaip, pavyzdžiui, smuiko raktą rašom kaip raidę „s“ mažąją* (G7).

Galima teigti, kad mokytojai kiekvienam mokiniui sudaro vienodas galimybes pasiekti pamokos tikslą, tačiau atsižvelgia į jų unikalius gebėjimus ir poreikius.

Tyrimas atskleidė, kad mokytojai džiaugiasi kuriama įtraukiojo ugdymo(si) aplinka ir patys prisideda prie jos kūrimo ir gerinimo. Jie pabrėžė, kad ši aplinka sudaro visumą, apimančią fizinę, socialinę, emocinę ir psichologinę aplinką, tačiau ypač svarbia laikytina psichologinė aplinka, *kad emocionaliai jaustųsi mokiniai gerai* (H8). Kurdami įtraukiajam ugdymui palankią aplinką mokytojai daug dėmesio skiria pokalbiams su mokiniais apie skirtybes ir įvairovę: *kalbu su visais vaikučiais, kad kiekvienas yra skirtingas, kad reikia būti draugiškiems, draugauti* (A1); *tiesiog stengiuosi kurti nuoširdžius santykius <...> atvirumas bei problemų sprendimas drauge pamokoje ir kartu su visa mokyklos bendruomene* (D4).

Tyrimo duomenys rodo, kad mokytojams yra svarbi mokinių savijauta ir saugi psichologinė ir emocinė aplinka, o tai atliepia Buzaitytės-Kašalynienės [43] išvadas, kad kuriant palankią psichologinę aplinką svarbu planuoti individualią pagalbą mokiniui ir išsiaiškinti, kokie nepalankūs veiksniai jį galbūt veikia. Psichologiškai ir emociškai saugios aplinkos svarbą pabrėžia ir Voišnienė[44] - jos teigimu, kuriant teigiamą psichologinę aplinką svarbi sąveika tarp mokytojo ir mokinio.

Pedagogų patirtys atskleidė, kad mokinius teigiamai veikia fizinė aplinka: *mokyklos aplinka yra nuostabiai graži ir jinai tikrai nuteikia emociškai puikiai* (D4), todėl pedagogai ugdymo(si) procesą organizuoja ne tik klasėje, bet ir kitokioje mokyklos aplinkoje: *pavyzdžiui, mokyklos bibliotekoje, žaliajame kiemelyje, kai mokiniai gali mokytis tyrinėdami, iš savo patirties – patinka, naudinga ir, be abejo, įdomu* (H8). Ugdymas netradicinėje aplinkoje, pasak Gerulaičio[45], sudaro sąlygas

43 Jolita Buzaitytė-Kašalynienė, Dalė Daiva Gasparavičiūtė, Vida Gudžinskienė ir Alma Radvilė, *Ugdymosi poreikių, kylančių dėl nepalankių aplinkos veiksnių, atpažinimo kriterijai ir rekomendacijos dėl pagalbos mokiniams, turintiems ugdymosi poreikių dėl nepalankių aplinkos veiksnių* (Kaunas: Vitae Litera, 2018).

44 Vilma Voišnienė, „Įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo rekomendacijos bendrojo ugdymo mokyklose“, Įtraukusis *ugdymas: dabartis ir perspektyvos,* Vilnius. (2022). https://www.baltupiuprogimnazija.vilnius.lm.lt/wp-content/uploads/2022/11/ITRAUKIOJO-UGDYMO-IGYVENDINIMAS.pdF

45 Gerulaitis, *supra note*, 37.

mokiniams mokytis, įgyti žinių, užsiimti kūrybine veikla, ilsėtis, bendrauti, tenkinti fizinius poreikius.

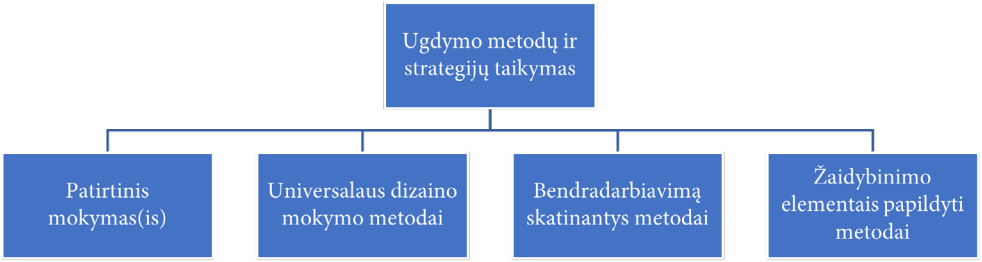
Tyrimo dalyviai pabrėžė, kad rengiantis įtraukiajam ugdymui ir jį realizuojant jiems yra svarbus bendradarbiavimas ir komandinis darbas: *bendradarbiauju tikrai su mokytojais ir mūsų specialistais: specialiąja pedagoge, socialine pedagoge, su tėvais, su mokyklos administracija* (G7); *dar bendradarbiavimo principas – tarp mūsų, mokytojų, specialistų, mokinio padėjėjo, na, ir, žinoma, tėvų, kas yra labai svarbu* (D4). Bendradarbiaujant su kolegomis, pagalbos mokiniui specialistais ir mokinių tėvais (globėjais) galima pasiekti geresnių rezultatų: *diskutuojame susirinkimų metu, savo metodinėse grupėse, taip pat organizuojami seminarai mūsų mokyklai. <...> Viską darome dėl kiekvieno mokinio, jo pasiekimų, savijautos* (D4).

Mokytojų atsakymai rodo, kad jiems svarbu bendradarbiauti, dirbti komandoje, nes tai padeda įveikti sunkumus, spręsti problemas, siekti geresnių rezultatų, padėti įvairių poreikių mokiniams sėkmingai integruotis. Šie tyrimo radiniai atliepia mokslininkų[46], tyrimų išvadas, kad mokytojų bendradarbiavimas yra esminis profesinio tobulėjimo veiksnys, kuris didina pasitenkinimą darbu, daro teigiamą įtaką akademiniams mokinių pasiekimams, padeda apmąstyti savo tikslus ir veiksmus. Galkienė[47] pažymėjo, kad mokytojų bendradarbiavimas padeda nustatyti mokinių poreikius, planuoti ir įgyvendinti jiems teikiamą pagalbą.

Tyrimo duomenys atskleidė įtraukiojo ugdymo metodus ir strategijas, kurias taiko mokytojai, siekdami motyvuoti mokinius, užtikrinti jų pažangą ir organizuoti ugdymo procesą taip, kad jis būtų įdomus ir veiksmingas (2 pav.).

46 Lakkala ir kt., *supra note*, 33.

47 Galkienė, *supra note*, 19.

2 pav. Ugdymo metodai ir strategijos, taikomi įtraukiojo ugdymo kontekste

Tyrimu išsiaiškinta, kad pedagogai taiko skirtingus ugdymo metodus. Tyrimo dalyviai nurodė, kad dažniausiai taiko patirtinio mokymo metodus, kurie leidžia įvairių poreikių mokiniams mokytis pagal jų gebėjimus, pritaikant praktines žinias, mokantis ne tik klasėje, bet ir kitoje ugdymo(si) aplinkoje: *Dar vienas dalykas, kuris pasiteisino – tai vesti pamokas ne klasėje, pakeisti aplinką, išeiti į ar už mokyklos teritorijos ir tyrinėti, nes mano dalykas yra geografija, tai aiškinu praktiškai stebint, atliekant užduotis skirtingose aplinkose* (E5).

Taip pat pedagogai naudoja universalaus dizaino mokymo metodus: *Jie turi papildomas priemones, pavyzdžiui, matematikos pamokoje, sudėdami skaičius, naudojasi liniuotėmis, dauginant jie gali naudotis daugybos lentelėmis – tie vadinami pastoliai* (A1); *naudoju žemėlapius popierinius, kad jie galėtų analizuoti didesnėje erdvėje neskubėdami* (E5).

Tyrimo dalyviai pabrėžė, kad per pamokas skatina bendradarbiavimą, tarpusavio pagalbą ir įsitraukimą. Jie naudoja darbo poromis, grupėmis ar komandomis metodą: *geriausiai tai atsiskleidžia ir geriausiai įtraukiami tie vaikai, kai yra dirbama komandomis. Tada jie atsako vienas už kitą ir už darbo rezultatus* (F6); *organizuoju taip pat grupinį darbą pamokoje, kur mokiniai padeda vieni kitiems, pasirenka užduotis pagal savo gebėjimus* (H8).

Siekdami realizuoti įtraukųjį ugdymą pedagogai taiko ir kitus metodus, žaidybinimo elementus, kurie mokinius motyvuoja, sudomina ir leidžia dirbti savo

tempu, pasirenkant užduotis pagal gebėjimus: *vaikams patinka eiti ir apklausti mokytojus pagal pateiktus klausimus, surinkti informaciją ir ją pateikti, padaryti išvadas. Tada jie pasirenka, kokį mokytoją nori apklausti, kada, kokius klausimus užduoti ir panašiai. Jaudinasi, bet jiems įdomu, net, sakyčiau, linksma, ypač gauti rezultatai* (E5); *mėgsta* žaisti *net ir suaugę, ir aš mėgstu žaisti, tai žaisdami vaikai įsitraukia ir tai netrukdo, visiškos jų skirtybės, visiškai netrukdo, ir visokių idėjų jie iškelia* (F6).

Naudodami skirtingus ugdymo metodus, pedagogai siekia ne tik motyvuoti mokinius, bet ir sukurti įtraukią mokymosi aplinką, kuri skatintų mokinių aktyvumą ir įsitraukimą. Pažymėtina, kad pedagogai neapsiriboja tradiciniu pamokų organizavimu, bet naudoja ir netradicinius ugdymo(si) būdus, pritaikytus skirtingoms mokinių grupėms. Taip jie stengiasi atliepti kiekvieno mokinio individualius poreikius ir gebėjimus. Tyrimo dalyvių teigimu, siekiant ugdymo(si) procesą pritaikyti kiekvienam mokiniui, reikia jį individualizuoti: *kad su tokiais vaikais yra dirbama labiau individualiai, prie jų reikia daugiau kartų prieiti, jiems papildomai paaiškinti. Jiems paaiškinama yra net keletu būdų, kad tas vaikas atsirinktų, kaip jis labiau supranta tą naują medžiagą* (A1); nes *kiekvienas mokinys, kaip sakiau, yra ypatingas, unikalus, todėl savo darbe taikau mokymo metodus, medžiagas, parenku vertinimo formas, na, tokias, kurios, man atrodo, atitinka individualius mokinių poreikius* (G7). Šie tyrimo radiniai atkartoja kitų tyrimų išvadas, kad mokytojai nuolat ieško ir taiko įvairias mokymo strategijas[48], parenka tinkamas mokymo priemones, metodus, būdus[49].

Parinkdami konkrečius ugdymo metodus ar strategijas pedagogai stengiasi atsižvelgti į mokinio mokymosi stilių: *vieniem vaikam labiau padeda, jeigu naudoji vaizdines priemones, kitiem labiau, jeigu su jais kalbiesi žodžiu pagal jų suvokimą,*

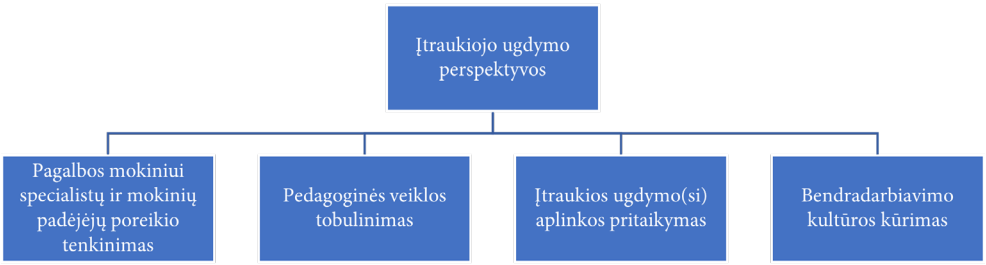
48 Joseph P. Apkan ir Lawrence A. Beard, „ Using Constructivist Teaching Strategies to Enhance Academic Outcomes of Students with Special Needs“, *Universal Journal of Educational Research*, 4 (2), (2016): 392-398, doi: 10.13189/ujer.2016.040211

49 Augustinovič, *supra note*, 30.

nes vieni vaikai yra kinestetikai, kiti yra vizualai (A1); diferencijuoja skiriamas užduotis: *būtent diferencijavimas, atskirų užduočių parinkimas. Mokiniams pagal jų gebėjimus taip yra parenkamos užduotys* (D4); žiūriu, kad jos atitiktų visų mokinių poreikius pagal jų gebėjimus. Stengiuosi pritaikyti ir atsižvelgiu į jų, na, tas stipresnes ir silpnesnes puses, stiprybes ir silpnybes (H8). Vadinasi, individualizuodami ir diferencijuodami ugdymo procesą pedagogai sudaro prielaidas kiekvieno mokinio sėkmei.

2. Sėkmingo įtraukiojo ugdymo organizavimo sąlygos

Pedagogų patirtys atskleidė sėkmingo įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo mokykloje sąlygas. Tyrimo dalyviai nurodė, kad sėkmingam šio proceso įgyvendinimui būtina padidinti pagalbos mokiniui ir mokinio padėjėjų skaičių, tobulinti pedagoginę veiklą, pritaikyti įtraukią ugdymo(si) aplinką įvairių poreikių mokiniams ir kurti bendradarbiavimo kultūrą (3 pav.).

3 pav. Sėkmingo įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo sąlygos

Tyrimas liudija, kad mokykloje stokojama pagalbos mokiniui specialistų ir mokinio padėjėjų: *aišku, norėtųsi daugiau pamokoje, kad padėtų specialiųjų poreikių mokiniams* (E5); *trūksta pagalbos specialistų <...> specialiojo pedagogo, logopedo ypatingai* (C3). Dėl nepakankamos pagalbos mokytojui ir mokiniui kyla problemų: *klasėje yra 4 mokiniai su specialiaisiais poreikiais. Padėjėja viena ir*

tenka kitą kartą labai skaidyti savo dėmesį, draskytis tiesiog, kad galėtum padėti ir vienam, ir kitam, nes 3 iš tų vaikų turi labai didelius poreikius, bet vienas tai yra dėl protinės negalios, o vienas turi emocinių sutrikimų (F6).

Pasak tyrimo dalyvių, siekiant, kad mokiniams būtų teikiama pagalba ir jie jaustųsi saugūs, *reiktų atsižvelgti į tai, kiek mokykloje yra specialiųjų ugdymosi poreikių vaikučių. Pagal tai mokykloje turėtų būti skiriamas pagalbos mokiniui specialistų skaičius* (A1) ir *visi jie turėtų būt, turbūt, kasdien mokykloje, kad bet kuriuo metu galėtų teikti pagalbą mokiniui* (C3).

Galima teigti, kad pagalbos mokiniui specialistų ir mokinio padėjėjų trūkumas neleidžia užtikrinti efektyvios pagalbos mokiniams, mokinių ugdymui(si) tinkamų sąlygų ir jų saugumo. Todėl, siekiant įtraukiojo ugdymo principų tvarumo, būtina didinti šių specialistų skaičių ugdymo įstaigose.

Tyrimo duomenys atskleidė klasės valdymo problemas, su kuriomis mokytojai susiduria organizuodami ugdymo procesą ir kurios siejamos su specialiųjų ugdymosi poreikių mokinių mokymo(si) ypatumais: *tiesiog kai kurie klasės mokiniai privengia šių mokinių savo grupėje, o ir patys specialiųjų poreikių mokiniai kartais nenori dirbti grupėje ir nenori, kad būtų akcentuojama jų specialūs poreikiai* (D4); *reikia, kad jis daugiau neįsiaudrintų, nes labai reaguoja aplinkiniai vaikai. Jie dar labiau nervuoja tą vaiką, kuris jau yra ir taip suirzęs. Tai man yra sunkiausia* (E5); *jis gali pilnai dirbti su visais, bet kelia daug problemų: drausmės, elgesio, nenoro ir visokių kritinių situacijų* (F6).

Pedagogų teigimu, šį iššūkį padėtų įveikti pedagoginės veiklos tobulinimas dalyvaujant praktiniuose mokymuose, perimant kitų pedagogų gerąją patirtį: *manau, reikia pažiūrėti, kaip tai daro kolegos, bet...* (H8); *mokytojai turėtų nuolat tobulinti savo žinias apie specialiųjų ugdymosi poreikių vaikų* įtrauktį*, apie tai, kaip dirbti mažiau pačiai, o daugiau įgalinti dirbti mokinius* (C3).

Tai patvirtina, kad mokytojai, spręsdami įtraukiojo ugdymo iššūkius, kaip vieną iš sprendimo būdų mato kvalifikacijos tobulinimą.

Tyrimo duomenys parodė, kokios įtraukios aplinkos reikėtų pedagogams, kad jie galėtų užtikrinti vienodas mokymosi galimybes visiems mokiniams. Tyrimo dalyviai teigė, kad kiekvienoje klasėje reikia pritaikyti fizinę aplinką įvairių poreikių mokiniams: *galėtų būti erdvės, skirtos, sakykim, vaiko individualiam darbui, jeigu jam tai yra priimtinesnis būdas* (C3), *reikia atskiros įrengtos nišos, kad galėčiau dirbti su specialiųjų poreikių vaikais* (E5).

Tyrimo dalyvių teigimu, siekiant sėkmingo įtraukiojo ugdymo organizavimo labai svarbu, kad mokykloje būtų atitinkamų mokymo priemonių ar mokymui(si) skirtos medžiagos pasiūla ir įvairovė: *visa ugdomoji medžiaga, visi vadovėliai, pratybos yra parengta, tarsi visi vaikai būtų vienodi* <...>, *mano vaikučiams reikia tokių kaip Montessori priemonių, kad jie galėtų žaisdami mokytis* (A1); *geografijos kabinetą reikia aprūpinti šiuolaikinėmis skaitmeninėmis priemonėmis – keliautume klasėje* (E5); *grįžtamajam ryšiui,* aš matau*, karts nuo karto yra siūlomi vienokie ar kitokie įrankiai ir jų tikrai irgi yra, bet jie irgi yra visi mokami* (C3). Tai rodo, kad mokytojai, supranta, jog modernios, aprūpintos šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis aplinkos kūrimas yra esminis veiksnys užtikrinant mokinių įtrauktį, gerinant jų mokymosi rezultatus ir savijautą.

Tyrimo duomenys atskleidė, kad siekiant sėkmingo įtraukiojo ugdymo organizavimo būtina stiprinti pedagogų ir tėvų (globėjų) partnerystę, nes ji vis dar nepakankama: *vaikų su specialiaisiais poreikiais tėvai nenori bendradarbiauti, nepripažįsta, kad vaikas turi tokių poreikių, tiesiog būna net priešiškai nusiteikę prieš mokytoją, prieš visą administraciją* (A1); *yra tokių tėvų, kurie neatsiliepinėja į skambučius ir žinutes, nors nieko tu jiems nei blogo padarei, o nori spręsti padėti jų problemą* (F6). Kartu tyrimo dalyviai įvardijo, kad bendradarbiavimas yra būtina įtraukiojo ugdymo įgyvendinimo sąlyga: *reikia daugiau su visais tėvais ir kitais kalbėtis apie* įtraukųjį *ugdymą, kad jie suprastų, kas tai* (A1). Šie teiginiai rodo, kad mokinių tėvai (globėjai) dažnai nenori bendradarbiauti su mokyklos administracija, mokytojais, pagalbos mokiniui specialistais, nepripažįsta savo vaiko (-ų)

specialiųjų poreikių, tačiau pažymėtina, kad mokykla turi siekti juos pritraukti, rasti su jais bendrą kalbą ir skatinti juos bendradarbiauti.

Išvados

Pedagogai realizuoja įtraukiojo ugdymo principus pedagoginėje praktikoje, kurdami įtraukią aplinką mokykloje ir už jos ribų ir pasitelkdami patirtinio mokymosi, mokymosi bendradarbiaujant, universalaus dizaino mokymo metodus. Jie pripažįsta mokinių įvairovę ir taiko diferencijuotą ir individualizuotą mokymą, siekdami kiekvienam užtikrinti lygias ugdymosi galimybes.

Įtraukiojo ugdymo iššūkiai sietini su specialiųjų ugdymosi poreikių mokinių integracija, pagalbos specialistų trūkumu ir nepakankamu mokinių tėvų įsitraukimu. Sėkmingo įtraukiojo ugdymo organizavimo veiksnys – pedagogų, pagalbos specialistų ir tėvų partnerystė.

Pagalbos mokiniui specialistų skaičiaus mokyklose didinimas, tikslinių pedagogų kvalifikacijos tobulinimo programų pasiūla ir pedagogų dalyvavimas jose padėtų pedagogams geriau suprasti specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius mokinius ir efektyviau taikyti diferencijuotus mokymo metodus.

ORGANIZING INCLUSIVE EDUCATION IN SCHOOLS: TEACHERS' EXPERIENCES

Asta Malakauskienė, Valdonė Indrašienė

Mykolas Romeris University

Summary. This article aims to explore teachers' lived experiences concerning the organization of inclusive education in a small school setting. Semi-structured interviews with teachers provided empirical data. The research was carried out in a school with 183 pupils, including 37 pre-schoolers, and a staff of 31 teachers. Findings indicate that teachers consider it essential to translate inclusive education principles into practice through professional development (training, project-based work), creating an inclusive environment, and collaborating with colleagues, specialists, and parents or guardians. Furthermore, effective implementation demands the use of diverse pedagogical methods (experiential learning, universal design, project-based approaches), conducting lessons in non-traditional environments, and individualizing and differentiating instruction. The experiences suggest that achieving quality inclusive education requires systematic investment in teacher qualification, a supportive and collaborative school culture, and flexible use of modern pedagogical methods. These components are essential for making inclusive education more than a policy requirement but a practice embedded in everyday pedagogy.

Keywords: inclusive education; special educational needs; diverse learners; pedagogical methods; inclusive learning environment; teacher experiences.

ŽAIDYBINIMO METODŲ TAIKYMAS HAKATONUOSE: ĮSITRAUKIMO, MOTYVACIJOS IR KŪRYBIŠKUMO SKATINIMAS

Sigita Juravičiūtė

E. paštas: siltlab@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorė prof. dr. Agota Giedrė Raišienė

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-03

Santrauka. Straipsnyje analizuojamas žaidybinimo metodų taikymas hakatonuose siekiant padidinti dalyvių motyvaciją, įsitraukimą ir kūrybiškumą. Tyrimas atliktas taikant kokybinius metodus – vykdyti interviu su 15 hakatonų dalyvių ir 5 organizatoriais. Surinkti duomenys atskleidė, kad tokie žaidybinimo elementai kaip taškų sistemos, lygiai ir apdovanojimai daro teigiamą poveikį dalyvių elgsenai. Paaiškėjo, kad taškų kaupimas ir apdovanojimų gavimas skatina siekti geresnių rezultatų, o struktūruotas progresas didina įsitraukimo jausmą ir stiprina motyvaciją. Žaidybinimo priemonės taip pat padeda kurti kūrybiškesnę atmosferą, kurioje dalyviai noriai eksperimentuoja ir generuoja inovatyvius sprendimus. Tyrimas suteikia naujų įžvalgų apie tai, kaip žaidybinimo metodai gali būti veiksmingai taikomi hakatonuose, siekiant paskatinti aktyvesnį dalyvavimą ir inovacijų kūrimą. Tyrimo rezultatai gali būti naudingi renginių organizatoriams, ieškantiems būdų, kaip didinti dalyvių įsitraukimą taikant interaktyvius mechanizmus.

Reikšminiai žodžiai: žaidybinimas, hakatonai, motyvacija, kūrybiškumas, inovacijos.

Įvadas

Inovacijos ir kūrybiškumas yra esminiai veiksniai organizacijose siekiant technologinės ir verslo pažangos, o hakatonai tampa viena iš efektyviausių priemonių naujoms idėjoms generuoti ir bendradarbiavimui skatinti. Hakatonai – tai intensyvūs trumpalaikiai renginiai, kuriuose dalyviai per ribotą laiką kuria sprendimus konkretiems iššūkiams įveikti[1]. Pastaraisiais metais jų populiarumas išaugo ne tik technologijų sektoriuje, bet ir įvairiose kitose srityse, tokiose kaip socialinės inovacijos, sveikatos priežiūra ar švietimas[2]. Tokio pobūdžio renginiuose siekdami išlaikyti didelį dalyvių įsitraukimą ir motyvaciją, organizatoriai vis dažniau taiko žaidybinimo (angl. *gamification*) metodus.

Žaidybinimas apibrėžiamas kaip žaidimų elementų naudojimas ne žaidimų kontekste, siekiant padidinti motyvaciją, produktyvumą ir įsitraukimą[3]. Hakatonuose tai gali būti taškų sistemos, lygiai, iššūkiai, apdovanojimai ar kiti interaktyvūs mechanizmai, skatinantys dalyvius dalyvauti aktyviau ir siekti geresnių rezultatų. Nors žaidybinimo metodai švietimo ir verslo srityse taikomi plačiai[4], jų poveikis hakatonų dalyvių motyvacijai ir inovacijų kūrimui dar nėra pakankamai išanalizuotas.

Atsižvelgiant į tai, kad hakatonai tampa vis populiaresni tiek akademinėje, tiek pramoninėje aplinkoje, svarbu suprasti, kurie žaidybinimo elementai yra efektyviausi ir kaip jie gali būti pritaikyti siekiant maksimalaus dalyvių produktyvumo ir inovacijų kūrimo. Šiuo tyrimu siekiama išsiaiškinti, ar žaidybinimo metodai

1 Alexander Nolte ir kt., „How to organize a hackathon – A planning kit“, *Communications of the ACM* 63, 5 (2020): 72–75, https://doi.org/10.48550/arXiv.2008.08025.

2 Ei Pa Pa Pe-Than ir kt., „Corporate Hackathons, How and Why? A Multiple Case Study of Motivation, Projects Proposal and Selection, Goal Setting, Coordination, and Outcomes“, *Human-Computer Interaction* 37, 4 (2022): 281–313, https://doi.org/10.1080/07370024.2020.1760869.

3 Cláuvin Almeida ir kt., „Negative Effects of Gamification in Education Software: Systematic Mapping and Practitioner Perceptions“, *Information and Software Technology* 156 (2023): 107142, https://doi.org/10.1016/j.infsof.2022.107142.

4 Athanasios Christopoulos ir Stylianos Mystakidis, „Gamification in Education“, *Encyclopedia* 3, 4 (2023): 1223–1243, https://doi.org/10.3390/encyclopedia3040089.

veikia hakatonų dalyvių įsitraukimą, motyvaciją ir kūrybiškumą.

1. Žaidybinimo sąvoka ir elementai

Žaidybinimas yra palyginti naujas reiškinys, atsiradęs dėl technologijų raidos ir augančio žmonių raštingumo šioje srityje. Pastarąjį dešimtmetį žaidimų elementų integracija į įvairias sritis pripažįstama vis dažniau. Tai reiškia, kad žaidimų dizaino mechanika naudojama ne tik pramogai, bet ir įvairiuose procesuose bei koncepcijose, siekiant didinti įsitraukimą ir skatinti veiklą[5]. Žaidybinimas – tai žaidimų elementų integravimas į įvairias sritis, kurios nėra tiesiogiai susijusios su žaidimais, pavyzdžiui, švietimą. Šis metodas vis plačiau taikomas ne tik ugdymo procese, bet ir versle, sveikatos priežiūros, darbuotojų motyvacijos skatinimo, rinkodaros, technologijų kūrimo srityse ir socialinėse iniciatyvose. Jis apima žaidimo mechanikos, estetikos ir žaidybinio mąstymo taikymą įvairiose veiklose, siekiant įtraukti dalyvius, paskatinti juos veikti, palengvinti mokymosi procesą ir spręsti problemas. Žaidybinimo metodai gali ir sustiprinti, ir sumažinti žmonių vidinę motyvaciją, priklausomai nuo jų taikymo būdo ir konteksto. Vis dar nėra aišku, kurie žaidybinimo elementai veikia efektyviai, o kurie neskatina veikti[6].

Remiantis Al-Rayes ir kt., motyvacijos pokyčiai gali būti siejami su tokiais veiksniais kaip savarankiškumo jausmas, kompetencijos suvokimas ir asmeninė vidinė motyvacija. Žaidimo koncepcijai didelę įtaką daro apsisprendimo teorija, pagal kurią žmonės labiau linkę įsitraukti į veiklas, suteikiančias tiek vidinį pasitenkinimą, tiek išorinį atlygį. Atsižvelgiant į vidinės motyvacijos teorijas, žaidybinėse sistemose taikomi įvairūs motyvaciniai elementai, skatinantys dalyvavimą. Tarp jų – momentinis grįžtamasis ryšys, taškų sistemos, ženkleliai, sertifikatai, lyderių lentelės, iššūkiai, užduotys, individualizavimo galimybės, lygiai, avatarai,

5 Saja Al-Rayes ir kt., „Gaming Elements, Applications, and Challenges of Gamification in Healthcare“, *Informatics in Medicine Unlocked* 31 (2022): 100974, https://doi.org/10.1016/j.imu.2022.100974.

6 P. Aguado-Linares ir F. Sendra-Portero, „Gamification: Basic Concepts and Applications in Radiology,“, *Radiología (English Edition)* 65, 2 (2023): 122–132.

atrakinamas turinys ir žaidimo valiutos, padedantys išlaikyti dalyvių susidomėjimą ir motyvaciją[7].

Tiek verslas, tiek jo tyrinėtojai vis labiau domisi žaidimo pritaikymu. Perpildytoje ir itin konkurencingoje šiuolaikinėje rinkoje įmonės nuolat ieško naujų būdų, kaip padidinti veiklos efektyvumą ir plėsti verslą. Technologijų pažanga suteikia joms naujų galimybių užmegzti ryšį su klientais, o viena iš efektyviausių priemonių to siekiant yra žaidybinimo metodų taikymas. Integruodamos žaidimų elementus į verslo procesus, organizacijos gali skatinti klientų įsitraukimą, lojalumą ir didinti paslaugų ar produktų patrauklumą[8].

Anot Schöbel ir kt., žaidybinimo struktūra susideda iš trijų pagrindinių komponentų: **konstrukcinių elementų**, **dinamikos** ir **motyvacinių veiksnių** (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Žaidybinimo struktūros elementai (sudaryta autorės, remaintis Schöbel ir kt., 2020)

Konstrukciniai elementai	Apibūdinimas
Taškai	• *Patirties taškai – atspindi vartotojo aktyvumą ir patirtį sistemoje.* • *Lojalumo taškai – dažnai naudojami versle siekiant skatinti klientų įsitraukimą.* • *Reputacijos taškai – parodo vartotojo patikimumą bendruomenėje.* • *Balai ir kreditai – gali būti kaupiami ir išleidžiami tam tikrose sistemose, pvz., perkant virtualias prekes.*
Ženkleliai	• *Trofėjai – pavyzdžiui, pasiekus tam tikrą lygį ar įvykdžius iššūkį.* • *Medaliai – skiriami už tam tikras užduotis ar pasiekimus.* • *Antspaudai – naudojami pasiekimams ar kompetencijoms sertifikuoti.*
Atsiliepimai	• *Garsiniai signalai – naudojami skatinant teigiamą elgseną arba įspėjant apie klaidas.* • *Vaizdiniai pranešimai – pavyzdžiui, spalvų pasikeitimai, ekrane rodomi efektai.* • *Statistiniai duomenys – detali analizė apie vartotojo veiklą.*

7 Al-Rayes ir kt., *supra note*, 5.

8 Wamika Sharma ir kt., „Game on! A State-of-the-Art Overview of Doing Business with Gamification", *Technological Forecasting and Social Change* 198 (2024): 122988, https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122988.

Laiko spaudimas	• *Termino ribojimas – reikalavimas užduotis atlikti iki tam tikros datos ar laiko.* • *Laiko kaupimas – vartotojams suteikiama galimybė kaupti laiko atsargas ir panaudoti jas vėliau.* • *Laiko limitas – reikalavimas užduotį įvykdyti per tam tikrą laiką.*
Lyderių lentelės	• *Reitingavimo sistemos – pvz., 1–10 vietų lyderių sąrašas.* • *Aukštų rezultatų lentelės – fiksuoja geriausius pasiekimus tam tikroje veiklos srityje.*
Progresijos juosta	• *Grafikai – vaizduoja pasiektą progresą procentais.* • *Žvaigždutės – suteikiamos už sėkmingai atliktas užduotis.* • *Pranešimai apie pasiekimus – sistema, informuojanti apie progreso pasiekimą.*
Užduotys	• *Misijos ir iššūkiai – skatinama įveikti sunkesnes užduotis.* • *Kasdienės užduotys – trumpalaikiai tikslai, palaikantys nuolatinį įsitraukimą.*
Virtualios prekės	• *Skaitmeninės dovanos, kurias galima įsigyti, užsidirbti ar jomis keistis su kitais vartotojais.*
Avatarai	• *Vartotojai gali susikurti virtualią asmenybę, kuri atspindi jų veiklą sistemoje.*
Pasakojimai	• *Prasmingos istorijos, padedančios kurti įtraukiančią patirtį ir suteikiančios veiksmams kontekstą.*

Konstrukciniai elementai yra esminiai žaidybinimo mechanizmai, naudojami kuriant sistemas ir skatinant vartotojų įsitraukimą. Vienas iš pagrindinių elementų – ***taškai***, kurie leidžia vartotojams stebėti savo progresą. Tai gali būti patirties taškai, lojalumo taškai, reputacijos balai ar net virtuali valiuta, naudojama vidinėje sistemoje. Taškai dažnai yra pagrindas kitų funkcijų, pavyzdžiui, ***ženklelių***, kurie suteikia vizualų atlygį už pasiekimus. Trofėjai, medaliai ir antspaudai ne tik skatina vartotojus siekti geresnių rezultatų, bet ir padeda formuoti socialinį statusą bendruomenėje[9].

Kaip nurodo Iruela ir Neira, neatsiejama žaidybinimo dalis yra ***atsiliepimai***, suteikiantys vartotojui grįžtamąjį ryšį apie jo veiksmus. Tai gali būti garsiniai signalai, vizualiniai efektai ar net išsami analizė apie naudotojo pažangą. Svarbų vaidmenį ir ***laiko spaudimas*** – terminai, laiko limitai ar galimybė kaupti laiko

9 Sharma ir kt., *supra note*, 8.

atsargas kuria papildomą motyvaciją veikti greičiau. Kadangi žmonės yra linkę lyginti savo pasiekimus su kitais, ***lyderių lentelės*** suteikia jiems galimybę konkuruoti ir užimti aukštesnes vietas pagal taškus ar rezultatus. Ne mažiau svarbūs žaidybinimo elementai yra ***avatarai***, leidžiantys vartotojams susikurti virtualią tapatybę, atspindinčią jų veiklą sistemoje. Tai padeda kurti stipresnį emocinį ryšį su platforma. ***Pasakojimai***, arba naratyvai, suteikia vartotojų veiklai papildomo konteksto, įtraukdami juos į prasmingą istoriją, kurioje kiekvienas veiksmas turi reikšmę. ***Kolekcionavimo sistemos***, kaip antai taškų rinkimas, ženklelių kaupimas ar vertinimo sistemos, skatina vartotojų ilgalaikį įsitraukimą[10].

Be konstrukcinių elementų, žaidybinimo procese svarbūs ir dinaminiai aspektai. Jie nulemia, kaip vartotojai patiria sistemą (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Žaidybinimo procese taikomi dinamikos elementai (sudaryta autorės, remiantis Schöbel ir kt., 2020)

Dinamikos elementai	Apibūdinimas
Apdovanojimai	• *Finansiniai apdovanojimai – piniginės premijos ar nuolaidos.* • *Virtualūs prizai – papildomos privilegijos sistemoje.*
Bendradarbiavimas	• *Vartotojai gali veikti kartu komandoje, dalytis patirtimi ir siekti bendrų tikslų.*
Varžybos	• *Konkurencija skatina vartotojus stengtis aplenkti kitus ir siekti geresnių rezultatų.*
Iššūkiai	• *Iššūkiai suteikia papildomos motyvacijos tobulėti ir pasiekti aukštesnį lygį.*

Apdovanojimai, kaip antai finansinės paskatos, virtualūs prizai ar papildomos privilegijos, motyvuoja vartotojus siekti geresnių rezultatų. Svarbus aspektas yra ir ***bendradarbiavimas*** – kai kuriuose žaidybinimo modeliuose vartotojai skatinami veikti komandoje, dalytis patirtimi ir padėti vieni kitiems siekti bendrų tikslų. Ne mažiau svarbi ir ***konkurencija***, kai vartotojai varžosi tarpusavyje, siekdami aukštesnių pozicijų ar geresnių rezultatų. ***Iššūkiai*** kuria papildomą motyvaciją

10 Miguel García-Iruela ir Raquel Hijón-Neira, „What Perception Do Students Have About the Gamification Elements?“, *IEEE Access* 8 (2020): 134386–134392.

tobulėti, nes reikalauja pastangų, o jų įveikimas suteikia pasitenkinimą. Svarbu paminėti, kad žaidybinimo sėkmė priklauso ir nuo motyvacinių veiksnių. ***Socialinis skatinimas*** motyvuoja vartotojus veikti efektyviau, kai jie mato kitų pasiekimus arba jaučia bendruomenės spaudimą. ***Nuosavybės jausmas*** atsiranda, kai vartotojai investuoja į sistemą laiko ir pastangų ir todėl tampa labiau įsitraukę. ***Pasiekimai*** suteikia pasitenkinimo, kai vartotojas įvykdo svarbias užduotis ir gauna pripažinimą. ***Saviraiška*** leidžia vartotojams suasmeninti savo patirtį, kurti unikalią virtualią tapatybę ir jaustis išskirtiniams. ***Altruizmas***, arba noras padėti kitiems, taip pat gali būti stiprus motyvatorius, skatinantis bendruomeniškumą ir dalijimąsi žiniomis[11].

Apibendrinant galima teigti, kad žaidybinimas yra kompleksinė sistema, kuri apima daugybę elementų, padedančių sukurti motyvuojančią ir įtraukiančią patirtį. Jis gali būti taikomas įvairiose srityse – nuo švietimo ir verslo iki sveikatos priežiūros ir socialinių tinklų, siekiant didinti įsitraukimą, skatinti mokymąsi ir spręsti verslo iššūkius.

2. Hakatonų koncepcija ir reikšmė dalyviams

Hakatonai sparčiai populiarėja kaip inovacijų konkursai. Jie atsirado informacinių technologijų (IT) specialistų bendruomenėje, o vėliau išplito į įvairias kitas sritis[12]. Dėl universalumo ir galimybės pritaikyti prie skirtingų tikslų ir sričių hakatonai tapo plačiai paplitusia praktika. Šis reiškinys vis dar palyginti naujas, tyrimai apie hakatonus dažniausiai yra aprašomojo ir žvalgomojo pobūdžio. Daugelyje atliktų tyrimų apžvelgiami atskirų hakatonų organizavimo ypatumai, tačiau dažniausiai nepateikiama aiškaus ir bendro apibrėžimo, kas iš tiesų yra hakatonas[13].

11 Garcia-Iruela ir Hijon-Neira, *supra note*, 10.

12 Nada Endrissat ir Gazi Islam, „Hackathons as Affective Circuits: Technology, organizationality and affect," *Organization Studies* 43, 7 (2022): 1019–1047, https://doi.org/10.1177/01708406211053.

13 Seija Halvari ir kt., „Conceptualization of Hackathon for Innovation Management", (2020), https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-202112078957.

Hakatonų koncepcija ir pavadinimas kilo iš žodžių „hack“ ir „maratonas“. Nors „hack“ dažnai siejamas su kibernetiniais nusikaltimais, šiuo atveju jis reiškia tiriamąjį programavimą, o „maratonas“ – ilgalaikį, intensyvų renginį, primenantį lenktynes. Tai puikiai atspindi hakatono esmę – technologijas, greitą kūrybinį procesą ir problemų sprendimą per intensyvų darbą. Pirmą kartą terminas „hakatonas“ buvo pavartotas 1999 m., apibūdinant tokius renginius, o nuo tada hakatonai sparčiai išplito visame pasaulyje ir jų populiarumas toliau auga[14]. Oyetade ir kolegos papildo, kad hakatonai yra intensyvūs bendradarbiavimo renginiai, kuriuose dalyviai turi galimybę pademonstruoti savo įgūdžius, kūrybiškumą ir gebėjimus spręsti problemas bandant rasti inovatyvų sprendimą per ribotą laiką. Šie renginiai gali apimti įvairias temas, tokias kaip programavimas, duomenų analizė ir dirbtinis intelektas. Hakatonai skatina komandinį darbą, kūrybiškumą, eksperimentavimą ir praktinių žinių taikymą realiose situacijose, padeda dalyviams sukurti veikiančius prototipus. Tokia aplinka ne tik įkvepia naujų idėjų generavimą, bet ir motyvuoja komandas siekti greitų ir efektyvių rezultatų[15].

Paprastai hakatonas prasideda pristatymu – jame išdėstomi renginio tikslai, nurodomi dizaino iššūkiai, rėmėjai, tvarkaraštis ir prizai. Tema paskelbiama iš anksto arba tik renginio pradžioje, ji gali būti bendro pobūdžio arba orientuota į konkrečią užduotį. Komandų formavimas gali prasidėti dar prieš renginį, mezgant ryšius ir dalijantis idėjomis per bendradarbiavimo kanalus, arba jau per renginį, kai komandos susidaro remiantis bendrais interesais, įgūdžiais ir projekto idėjomis. Kai komandos yra suformuotos, prasideda intensyvus darbas. Tradiciniuose hakatonuose dalyviai dažnai dirba visą naktį, naudodami smegenų šturmo metodus, kuria prototipus ir, pasibaigus renginiui, pristato savo darbus varžydamiesi dėl prizų[16].

14 Maciej Rys, „Invention Development. The Hackathon Method“, *Knowledge Management Research & Practice* 21, 3 (2023): 499–511, https://doi.org/10.1080/14778238.2021.1911607.

15 Kayode Oyetade, Tranos Zuva ir Anneke Harmse, „Evaluation of the Impact of Hackathons in Education“, *Cogent Education* 11, 1 (2024): 2392420, https://doi.org/10.1080/2331186X.2024.2392420.

16 Meagan Flus ir Ada Hurst, „Design at Hackathons: New Opportunities for Design Research“, *Design Science* 7 (2021): e4, https://doi.org/10.1017/dsj.2021.1.

Hakatono procesas susideda iš trijų pagrindinių etapų: pasirengimo, pačios renginio dalies ir veiklų po hakatono. Sėkmingas hakatonas dažnai priklauso nuo kruopščiai suplanuotos renginio struktūros, todėl labai svarbu atidžiai apgalvoti ir paruošti hakatono dizaino elementus. Šie elementai nustatomi dar prieš renginį ir apima esmines detales, tokias kaip kvietimas, kuris turi pritraukti reikiamų įgūdžių turinčių dalyvių, ir tikslų bei lūkesčių suformulavimas tiek organizatoriams, tiek dalyviams[17]. Po renginio dažnai vyksta apdovanojimų ceremonija, per ją įvertinamos komandos demonstracijos ir priimami sprendimai dėl tolesnių veiksmų. Etapas po hakatono apima idėjas, koncepcijas ir žinias, kurios buvo sukurtos per renginį, ir jų įgyvendinimo realiame pasaulyje būdus[18]. Literatūroje aptinkama keletas pasikartojančių hakatonų išskirtinių bruožų. Galima išskirti aštuonias svarbias savybes, kurios apibūdina hakatoną kaip inovacijų renginį: maža trukmė, komandos, iššūkis, kūrimo procesas, ceremonijų eiga, bendradarbiavimas, lokacija ir nuoseklumas[19]. Hakatonai, nors ir ne visada aiškiai pristatomi kaip dizaino renginiai, suteikia dalyviams galimybę susipažinti su dizaino principais ir įgyti praktinės patirties šioje srityje. Dėl intensyvios ir kūrybiškos darbo aplinkos hakatonai tampa unikaliu ir autentišku kontekstu, kuriame galima tyrinėti ir plėtoti dizaino veiklą. Tai ne tik skatina inovacijas, bet ir leidžia dalyviams gilinti savo supratimą apie dizaino procesus, jų taikymą realių problemų sprendimams ir technologinių sprendimų vystymą[20].

Pasak Endrissat ir Islam[21], hakatonai taip pat tampa naudingais įrankiais verslo pasaulyje, nes suteikia galimybę išbandyti naujas idėjas ir konvertuoti jas į galutinius produktus, kuriuos galima komercializuoti ir taip kurti pridėtinę vertę

17 Rakhshanda Khan ir kt., „Innovation Process in Business Idea Generation: A Case of an Entrepreneurial Hackathon“, *EDULEARN21 Proceedings* (2021), doi:10.21125/edulearn.2021.0225.

18 Halvari ir kt., *supra note*, 13.

19 Flus ir Hurst, op. cit.

20 Rys, *supra note*, 14.

21 Nada Endrissat ir Gazi Islam, „Hackathons as Affective Circuits: Technology, Organizationality and Affect“, *Organization Studies* 43, 7 (2022): 1019–1047, https://doi.org/10.1177/01708406211053.

įmonėms. Be to, jie gali būti efektyviai naudojami sprendžiant organizacinius iššūkius, kurie trukdo inovacijoms ir vystymuisi vidutinėse ir didelėse įmonėse. Dėl savo struktūros ir intensyvumo hakatonai padeda greitai įvertinti sukurtus sprendimus, suteikia galimybę patikrinti jų praktiškumą, įgyvendinamumą ir pateikti rekomendacijas dėl tobulinimo. Darbovietėse organizuojami hakatonai taip pat gali sukelti reikšmingų pokyčių – komandos dažnai sukuria įvairių sprendimų, padedančių nustatyti galimybes diegti naujoves ir optimizuoti organizacijos procesus. Pavyzdys – komunikacijos protokolai, kurie gali būti tobulinami pasitelkiant kūrybinius ir technologinius sprendimus. Hakatonai ne tik skatina inovacijas, bet ir stiprina organizacijos kultūrą ir leidžia išnaudoti bendruomenės jėgą sprendžiant kompleksines problemas[22].

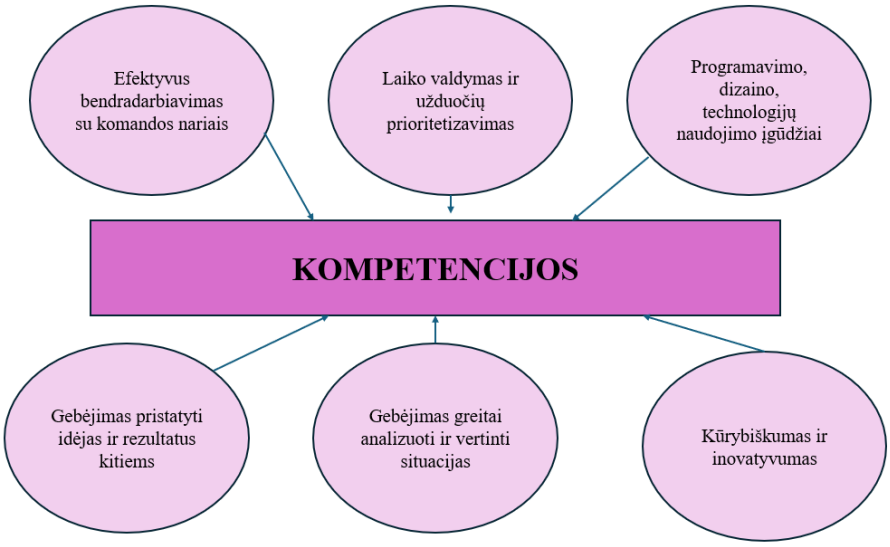
Surendran ir kt. papildo, kad dalyvavimas hakatono tipo projektuose prisideda prie inovacijų kūrimo, be to, padeda ugdyti darbdavių itin vertinamus svarbius įgūdžius –bendravimo, problemų sprendimo ir komandinio darbo. Šie įgūdžiai, nors dažnai ir sudėtingi, yra esminiai norint pasiekti sėkmę darbe ir kitose profesinėse srityse. Praktinė patirtis, įgyta dalyvaujant hakatonuose, padeda studentams ir specialistams ne tik įgyti teorinių žinių, bet ir praktiškai taikyti jas realiose situacijose, o tai itin vertinama darbo rinkoje. Tokie įgūdžiai kaip efektyvus bendravimas, gebėjimas spręsti problemas komandose ir prisitaikyti prie greitai besikeičiančių situacijų yra būtini siekiant daryti teigiamą poveikį bet kurioje profesinėje srityje[23]. Hakatonai gali būti laikomi puikiu probleminio mokymosi pavyzdžiu. Kaip pažymi Szymanska ir kt., probleminis mokymasis yra pedagoginė priemonė, leidžianti besimokantiesiems integruoti teoriją ir praktiką, atlikti tyrimus ir taikyti žinias bei įgūdžius siekiant rasti sudėtingų, realių problemų sprendimus.

22 Izabela Szymańska ir kt., „The Effects of Hackathons on the Entrepreneurial Skillset and Perceived Self-Efficacy as Factors Shaping Entrepreneurial Intentions“, *Administrative Sciences* 10, 3 (2020): 73. https://doi.org/10.3390/admsci10030073.

23 Shelini Surendran ir kt., „The use of extracurricular hackathons to promote and enhance students' academic and employability skills“, *International Journal of Educational Research Open* 5 (2023): 100307, https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2023.100307.

Autoriai teigia, kad probleminis mokymasis gali turėti teigiamą poveikį žinių įgijimui, problemų sprendimo įgūdžiams, kritiniam mąstymui, komandinio darbo gebėjimams ir savarankiško mokymosi rezultatams[24].

Remiantis Čović ir Manojlović[25], per hakatonus ugdomos šešios pagrindinės kompetencijos (žr. 1 pav.).

1 pav. Per hakatonus ugdomos kompetencijos (sudaryta autorės, remiantis Čović ir Manojlović, 2020)

Šios kompetencijos apima platų įgūdžių spektrą, būtiną sėkmingam darbui modernioje darbo aplinkoje. Kūrybiškumas ir inovatyvumas pasireiškia gebėjimu generuoti naujas idėjas ir sprendimus, taip pat inovacijų kūrimo įgūdžiais, leidžiančiais pasiūlyti praktišką ir novatorišką požiūrį į problemų sprendimą. Efektyvus komandinio darbo įgūdžių naudojimas, gebėjimas bendradarbiauti su įvairių sričių specialistais, kaip antai programuotojais, dizaineriais ir verslininkais,

24 Szymanska ir kt., *supra note*, 23.

25 Zlatko Čović ir Helena Manojlović, „Developing Key Competencies Through Hackathon Based Learning“ (IEEE 17th International Symposium on Intelligent Systems and Informatics (SISY), 2019, September), 167–172. 10.1109/SISY47553.2019.9111513.

yra būtinas norint pasiekti geriausią rezultatą. Skirtingų nuomonių ir požiūrių integravimas leidžia rasti išsamesnius ir geresnius sprendimus[26]. Projektų valdymo įgūdžiai apima laiko valdymą, užduočių prioritetizavimą, komandos koordinavimą ir darbo paskirstymą, taip pat gebėjimą greitai spręsti problemas realiu laiku. Technologinių įgūdžių tobulinimas apima programavimo, dizaino ir kitų technologijų naudojimo įgūdžius, taip pat naujausių įrankių ir platformų taikymą praktikoje. Tai leidžia rašyti, testuoti ir kurti programas, užtikrinant jų kokybę ir funkcionalumą. Kritinis mąstymas ir sprendimų priėmimas padeda greitai analizuoti situacijas, priimti sprendimus esant spaudimui ir veiksmingai argumentuoti. Galiausiai prezentacijos ir komunikacijos įgūdžiai leidžia pristatyti idėjas ir rezultatus kitiems, kalbėti viešai, bendrauti komandoje ir aiškiai, įtikinamai paaiškinti prototipus ir sprendimus[27].

Apibendrinant galima teigti, kad hakatonai yra novatoriški intensyvūs renginiai, kurie ne tik skatina kūrybiškumą ir bendradarbiavimą, bet ir suteikia dalyviams galimybę tobulėti, pasiekti asmeninių rezultatų ir prisidėti prie realių problemų sprendimo. Nors hakatonų koncepcija pradėjo formuotis informacinių technologijų srityje, ši praktika išplito į kitas sritis ir tapo svarbiu inovacijų kūrimo ir bendruomenių stiprinimo įrankiu. Hakatonai yra ypatingi savo struktūra, kurioje pagrindinis dėmesys skiriamas trumpam laikui, intensyviam darbui komandoje, iššūkio sprendimui ir kūrybinių idėjų generavimui. Taigi hakatonai, skatindami technologinį ir socialinį progresą bei inovacijų kūrimą, tapo svarbiais renginiais tiek organizacijoms, tiek bendruomenėms.

3. Žaidybinimo elementų taikymas hakatonuose

Hakatonai – intensyvūs renginiai, skirti inovacijoms ir kūrybiškumui skatinti. Per juos dalyviai susiduria su iššūkiais, sprendžiamais komandinėse varžybose.

26 Čović ir Manojlović, *supra note*, 25.

27 *Ibid.*

Remiantis Clary, hakatonai gali būti laikomi žaidybiniais renginiais, nes juose taikomi žaidimo elementai, siekiant paskatinti dalyvius aktyviai įsitraukti ir siekti geriausių rezultatų. Žaidybinio pobūdžio struktūra daro šiuos renginius efektyviais įrankiais tiek verslui, tiek akademinei bendruomenei – jie padeda pasiekti norimus rezultatus ir sukurti kūrybišką aplinką[28].

Viena iš pagrindinių žaidybinimo apraiškų hakatonuose – konkurencija. Anot Juraschek ir kt., renginyje komandos varžosi kurdamos naujoviškus produktus, programas ar verslo pasiūlymus per ribotą laiką. Kiekvienas hakatonas apima specifinius iššūkius, kurie dažnai yra slepiami iki pat renginio pradžios. Tai užtikrina, kad visos komandos pradėtų vienodomis sąlygomis, be išankstinio pranašumo. Slaptas iššūkių elementas veikia kaip atsitiktinumo priemonė, siekiant išvengti išankstinių strategijų ir suvienodinti sąlygas visoms komandoms. Taip hakatonai tampa platforma, kurioje žaidybiniai elementai padeda palaikyti aukštą konkurencijos lygį ir motyvaciją[29].

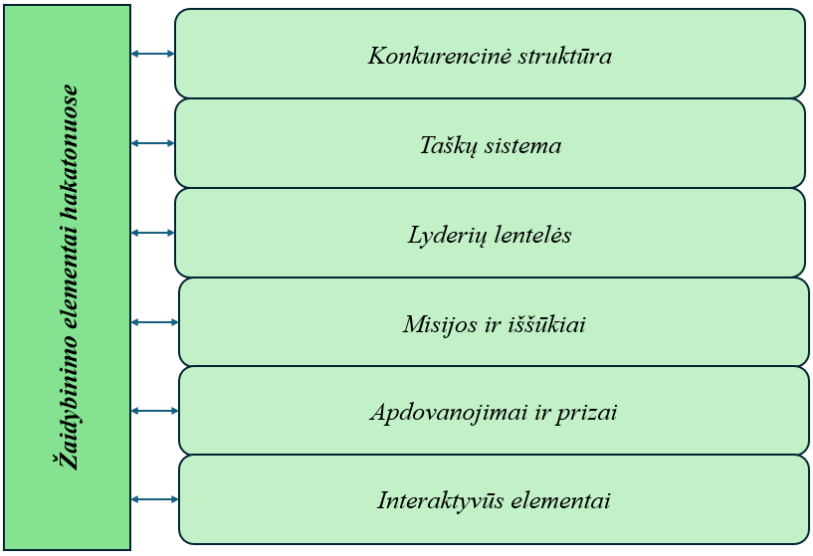
Pasak Clary, žaidybinimas kaip koncepcija neapsiriboja tik hakatonais ar technologijų renginiais – jis vis dažniau integruojamas į darbo kultūrą, ypač privilegijuotose darbovietėse. Žaidybinimo elementai tampa neatsiejama šiuolaikinės darbo aplinkos dalimi, skatindami darbuotojus varžytis, siekti aukštų pasiekimų ir nuolatinių iššūkių. Kaip pažymi Lombard ir kt., hakatonuose dažnai naudojama metrika, kvotos ir kiti žaidimo principai, padedantys išlaikyti dalyvių įsitraukimą ir aktyvumą. Tokios praktikos naudingos tiek technologijų sektoriuje, tiek plačiau – žaidybinimas tampa motyvacijos ir įtraukimo priemone, kurią naudoja ir verslas, ir akademinės bendruomenės. Ši tendencija neapsiriboja darbo aplinka. Žaidybinimas vis dažniau tampa kasdienybės dalimi net ir asmeniniame

28 Anthony L. Clary, „University Hackathons: Managerialism, Gamification, and the Foreclosure of Creativity“ (Virginia Commonwealth University, 2020), https://doi.org/10.25772/W243-8Q93.

29 Max Juraschek ir kt., „Event-based education and innovation in Learning Factories – concept and evaluation from Hackathon to GameJam“, *Procedia Manufacturing* 45 (2020): 43–48, https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.04.057.

gyvenime, nes įvairios programėlės ir platformos skatina nuolatinį dalyvavimą ir įsitraukimą į žaidimo elementus. Žaidybinimo įtaką kartais patiria ir darbuotojai, kurie išlaiko aiškų darbo ir asmeninio gyvenimo balansą, nes ši strategija vis dažniau integruojama į kasdienius procesus[30].

Iruela ir Neira[31] papildo, kad hakatonuose dažnai taikomi 6 pasikartojantys žaidybiniai elementai (žr. 2 pav.).

2 pav. Hakatonuose taikomi žaidybinimo elementai (sudaryta autorės, remiantis Iruela ir Neira, 2020)

Vienas iš pagrindinių žaidybinių elementų yra ***konkurencinė struktūra***: komandos varžosi tarpusavyje siekdamos rasti geriausią sprendimą per ribotą laiką. Taip pat dažnai naudojama ***taškų sistema*** – dalyviai gauna įvertinimus už pasiektus rezultatus ar įvykdytas užduotis, o tai padeda išlaikyti konkurencinę dvasią. ***Lyderių lentelės*** leidžia dalyviams stebėti savo progresą ir lyginti jį su kitomis komandomis, o tai skatina didesnį įsitraukimą ir pastangas. Dar vienas svarbus

30 Ewa Lombard ir kt., „Play and work for greater good: the case of hackathons“ (March 15, 2023), https://ssrn.com/abstract=4783197, http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4783197.

31 Garcia-Iruela ir Hijón-Neira, *supra note*, 10.

elementas – ***misijos ir iššūkiai***, kurie suteikia papildomų motyvuojančių tikslų, pavyzdžiui, sukurti inovatyviausią sprendimą ar integruoti tam tikras technologijas į prototipą. Hakatonuose taip pat dažnai naudojami ***apdovanojimai ir prizai*** –tiek materialūs (pinigai, įranga, stipendijos), tiek nematerialūs (mentorystė, galimybė dirbti su investuotojais ar įmonėmis). Be to, organizatoriai neretai įtraukia ***interaktyvius elementus***, tokius kaip mini žaidimai, prototipų demonstracijos ar net kūrybiniai iššūkiai, siekdami sumažinti stresą ir skatinti komandinį darbą. Visi šie žaidybiniai elementai padeda kurti dinamišką, motyvuojančią ir įtraukiančią hakatono aplinką, kurioje dalyviai gali maksimaliai išnaudoti savo potencialą[32].

Kaip pažymi Clary, hakatonų dalyviai ir technologijų profesionalai privalo prisitaikyti prie nuolat kintančių žaidimo taisyklių ir darbo modelių, grindžiamų žaidybinimo principais. Šie procesai ne tik pritraukia vartotojus, bet ir išlaiko juos įsitraukusius, taigi padeda užtikrinti lojalumą ir ilgalaikį įsitraukimą. Hakatonuose dalyviai įsitraukia į kūrybišką ir dinamišką procesą, kuriame eksperimentuoja su įvairiomis užduotimis, siekdami generuoti inovatyvius sprendimus. Žaidybinimo elementai kuria motyvuojančią aplinką, skatinančią kūrybiškumą, bendradarbiavimą ir problemų sprendimą. Vis dažniau hakatonus organizuoja ne tik technologijų įmonės, bet ir švietimo ar ne pelno organizacijos, siekiančios paskatinti saviorganizaciją ir inovacijas[33]. Anot Lombard ir kt.[34], žaidybinimas hakatonuose suteikia daugybę naudos tiek asmeniniam, tiek profesiniam dalyvių augimui. Vienas iš pagrindinių privalumų yra karjeros galimybės ir kontaktai. Dalyvavimas hakatonuose sudaro sąlygas tiesiogiai bendrauti su potencialiais darbdaviais, investuotojais ir kitais specialistais, tad atveria galimybes gauti darbo pasiūlymų ar įsitraukti į įdomius projektus. Taip pat kuriama vertinga tinklų

32 Garcia-Iruela ir Hijón-Neira, *supra note*, 10.

33 Clary, *supra note*, 28.

34 Lombard ir kt., *supra note*, 30.

sistema, kuri gali tapti esminiu atramos tašku ateityje, plečiant profesinius ryšius ir bendradarbiavimo galimybes. Be to, hakatonai suteikia galimybę įgyti realios patirties, nes dalyviai dirba su tikrais technologiniais sprendimais ir susiduria su realiais klientų poreikiais. Darbas su prototipų kūrimu, nuo idėjos iki galutinio produkto, padeda įgyti praktinių žinių, kurios yra vertingos tiek asmeniniam tobulėjimui, tiek karjeros keliui. Šis procesas taip pat skatina inovacijų ir verslumo įgūdžių lavinimą, nes dalyviai kuria verslo modelius, vertina idėjų potencialą ir pritaiko jas realioje rinkoje[35].

Apibendrinant galima teigti, kad žaidybinimo taikymas hakatonuose atskleidžia, kaip šis metodas gali būti naudojamas inovacijoms ir kūrybiškumui skatinti, kartu užtikrinant aktyvų dalyvavimą ir didelę motyvaciją. Hakatonai tampa puikiu pavyzdžiu, kaip žaidimo elementai gali būti integruojami į ne žaidimo kontekstą ir leidžia pasiekti tiek verslo, tiek akademinius tikslus. Vis dėlto šis žaidybinio valdymo modelis taip pat kelia klausimų dėl komercinių interesų ir galimo išnaudojimo. Nepaisant to, žaidybinimas, kaip dizaino strategija, tampa esmine priemone šiuolaikinėje darbo ir kūrybos aplinkoje, kurioje technologijų profesionalai ir kūrėjai turi prisitaikyti prie vis labiau žaidybinio darbo modelio.

4. Kokybinis tyrimas

4.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo metodologija apima kokybinio tyrimo strategiją, **kurios tikslas** – ištirti žaidybinimo metodų taikymą hakatonuose ir jų poveikį dalyvių motyvacijai bei kūrybiškumui. Pasirinkta tyrimo strategija leidžia giliau ištirti žaidybinimo elementų įtaką dalyviams natūralioje aplinkoje.

Tyrimo metodas – pusiau struktūruotas interviu, suteikiantis galimybę surinkti išsamius duomenis tiek iš dalyvių, tiek iš organizatorių. Šis metodas taip

35 Garcia-Iruela ir Hijón-Neira, *supra note*, 10.

pat leidžia pasiekti platesnį respondentų ratą ir garantuoja lankstumą tiek tyrėjui, tiek dalyviams. Nors tiesioginis interviu būtų tinkamesnis kokybinio tyrimo tikslams, technologinės galimybės leido efektyviai naudoti nuotolines komunikacijos priemones.

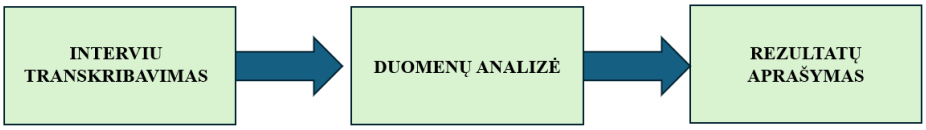
Tyrimo instrumentas buvo parengtas pusiau struktūruotų interviu klausimų forma, apgalvojant pagrindines tyrimo temas – kaip žaidybinimo elementai (taškų sistemos, lygiai, apdovanojimai) veikia hakatonų dalyvių motyvaciją, įsitraukimą ir kūrybiškumą.

Tyrimo imtis sudarė 15 hakatonų dalyvių ir 5 organizatoriai, pasirinkti pagal tikslinę atranką.

Tyrimo dalyviai turėjo atitikti šiuos kriterijus: 1) dalyvavę bent viename hakatone; 2) turintys žaidybinimo elementų patirties hakatonuose; 3) susipažinę su komandiniu bendradarbiavimu hakatono aplinkoje; 4) turintys patirties naudojant skaitmeninius įrankius ar platformas, dažnai pasitelkiamus hakatonuose; 5) dalyvavę bent viename projekte, kuris buvo užbaigtas arba pasiekė pateikiamo prototipo stadiją hakatono metu.

Pasirinkta imtis (15 dalyvių ir 5 organizatoriai) leidžia geriau suprasti tiek dalyvių, tiek organizatorių perspektyvas bei patirtis ir užtikrinti tyrimo rezultatų autentiškumą ir reprezentatyvumą šioje tikslinėje grupėje. Kiekvienas respondentų atsakymas praturtina tyrimą, todėl ši imtis yra tinkama ir pagrįsta, siekiant gauti reikiamus duomenis apie žaidybinimo metodų poveikį hakatonų veiklai. Tyrimas atliktas laikantis etikos principų, užtikrinant respondentų konfidencialumą ir savanorišką dalyvavimą.

Tyrimo procesas apėmė interviu transkribavimą, duomenų analizę ir rezultatų aprašymą (žr. 3 pav.). Tyrimo patikimumas ir validumas buvo užtikrinti pasirinkus tinkamus dalyvius, turinčius dalyvavimo hakatonuose ir žaidybinimo metodų taikymo patirties.

3 pav. Kokybinio tyrimo proceso etapai (sudaryta autorės)

Kokybinio tyrimo ribotumai ir galimybės plėtoti tyrimą ateityje gali būti vertinami kaip rekomendacijos, leidžiančios geriau suprasti žaidybinimo metodų poveikį hakatonų efektyvumui. Siekiant išsamesnio vaizdo, būtų naudinga atlikti didesnius kiekybinius tyrimus, apimančius platesnį respondentų ratą – tai leistų padaryti generalizuojamas išvadas apie visą hakatonų dalyvių populiaciją. Rekomenduojama ateities tyrimuose išsamiau ištirti, kaip įvairūs žaidybinimo elementai, kaip antai taškų sistemos, apdovanojimai ir lygiai, veikia dalyvių motyvaciją, kūrybiškumą ir komandų dinamiką. Tokie tyrimai galėtų apimti naujų žaidybinimo technologijų adaptavimą, jų efektyvumą ir poveikį komandinio darbo procesams, nes tai itin aktualu šiuolaikinėse organizacijose, organizuojančiose hakatonus.

4.2. Tyrimo rezultatai

Žaidybinimo metodų įtaka motyvacijai

Tyrimo rezultatai rodo, kad žaidybinimo metodai – **taškų sistema, lygiai, apdovanojimai ir iššūkiai – žymiai padidino hakatonų dalyvių motyvaciją.** Visi informantai (A1–A15) pripažino, kad taškų sistema lėmė aiškų progresą, skatino nuolatinį įsitraukimą ir norą gerinti rezultatus. A1 informantas teigė: *Kiekvienas pasiekimas buvo įvertintas taškais, o tai skatino mane stengtis daugiau nei paprastai*, o A2 pridūrė: *Taškų sistema ir lyderių lentelės sukūrė konkurencingą, bet kartu motyvuojančią aplinką*. A3 pabrėžė realių prizų svarbą: *Prizai ir privilegijos renginio metu buvo malonus stimulas*. Vis dėlto dalyviai A11, A12 ir A13 akcentavo, kad nors apdovanojimai ir konkurenciniai elementai buvo naudingi, pagrindinė

jų motyvacija kilo iš paties kūrybinio proceso ir galimybės tobulėti. A11 teigė: *Vertinau patį procesą, tačiau pripažįstu, kad apdovanojimai gali būti stipri motyvacija*. Organizatoriai (B1–B5) taip pat patvirtino, kad žaidybinimas suaktyvino dalyvius ir padidino jų įsitraukimą.

Žaidybinimo metodų įtaka kūrybiškumui

Žaidybinimo elementai, tokie kaip **iššūkiai, specialūs apdovanojimai už inovatyvumą, taškai už kūrybinius sprendimus ir riboti ištekliai**, per hakatonus skatino kūrybiškumą, tačiau nustatyti vertinimo kriterijai kartais ribojo kūrybinę laisvę. A1 nurodė, kad *buvo skatinama ieškoti kuo įdomesnių sprendimų*, o A3 pabrėžė norą išsiskirti iš kitų komandų. B1 pateikė konkretų pavyzdį: *Dalyviai sukūrė inovatyvią programėlę, apjungiančią dvi skirtingas technologijas*. Svarbu paminėti, jog kai kurie dalyviai (A11, A12, A13) išsakė pastabų, kad žaidybinimas kartais skatino rinktis saugius sprendimus, atitinkančius vertinimo kriterijus, o ne išskirtinai kūrybiškus. A11 pažymėjo: *Kartais labiau galvojome apie tai, kaip surinkti daugiau taškų, nei kaip būti kūrybiškais*. Organizatorius B3 sutiko, kad *hakatonų metu reikėtų suteikti daugiau laisvės kūrybiniam procesui*.

Komandinio darbo stiprinimas per žaidybinimą

Dalyviai pripažino, kad žaidybinimo elementai pagerino komandų bendradarbiavimą. Komandinį darbą skatino šie žaidybinimo elementai: **bendri komandų iššūkiai, taškai už kolektyvinius pasiekimus, bendradarbiavimu grįstos užduotys, laiko apribojimai ir specialūs apdovanojimai už efektyvų darbą komandoje**. A2 teigė: *Visi aktyviai dalyvavo sprendimų priėmime, dalijosi idėjomis ir padėjo vieni kitiems*. A1 papildė: *Taškų sistema skatino mus dirbti kartu siekiant bendro tikslo*. Organizatorius B1 akcentavo: *Žaidybinimas ne tik padėjo komandų nariams geriau bendradarbiauti, bet ir suartino juos bendram tikslui*. Vis dėlto kai kurie dalyviai (A12, A14, A15) pripažino, kad žaidybinimas kartais

keldavo įtampą, ypač dėl konkurencinio pobūdžio. A12 sakė: *Noras laimėti buvo aiškiai matomas, ir kartais buvo sunku išlaikyti balansą tarp konkurencijos ir bendradarbiavimo*.

Remiantis informantų atsakymais (žr. 3 lentelę) galima teigti, kad tyrimo rezultatai parodė, jog žaidybinimo metodai turėjo reikšmingą poveikį dalyvių motyvacijai, kūrybiškumui ir komandiniam darbui per hakatonus. Žaidybinimo elementai, tokie kaip taškų sistema, lyderių lentelės, apdovanojimai ir iššūkiai, reikšmingai padidino dalyvių motyvaciją.

3 lentelė. Dalyvių nuomonės apie žaidybinimo metodų poveikį hakatonams (sudaryta autorės)

Informantas	Citata
A1	„Kiekvienas pasiekimas buvo įvertintas taškais, o tai skatino mane stengtis daugiau nei paprastai.“
A2	„Taškų sistema ir lyderių lentelės sukūrė konkurencingą, bet kartu motyvuojančią aplinką.“
A3	„Prizai ir privilegijos renginio metu buvo malonus stimulas.“
A4	„Žaidybinimo elementai padėjo palaikyti intensyvų tempą ir įtraukė nuo pradžios iki pabaigos.“
A5	„Lyderių lentelė suteikė papildomo azarto – kai matai, kad esi netoli aukščiausių pozicijų, norisi stengtis dar labiau.“
A6	„Žaidybinimas skatino mus eksperimentuoti su idėjomis ir ieškoti inovatyvių sprendimų.“
A7	„Vertinau patį procesą, tačiau pripažįstu, kad apdovanojimai gali būti stipri motyvacija.“
A8	„Noras laimėti buvo aiškiai matomas, ir kartais buvo sunku išlaikyti balansą tarp konkurencijos ir bendradarbiavimo.“
A9	„Žaidybinimo elementai praturtino patirtį, bet per didelis dėmesys rezultatams ribojo kūrybiškumą.“
A10	„Taškų sistema padėjo suprasti, kur esame su komanda ir ką dar reikia padaryti.“
A11	„Labiau vertinau kūrybinį procesą nei konkurenciją, bet pripažįstu, kad žaidybinimas motyvavo.“
A12	„Svarbu išlaikyti balansą tarp konkurencijos ir bendradarbiavimo, kad dalyviai nejaustų per didelio spaudimo.“
A13	„Žaidybinimo elementai turėtų būti naudojami atsargiai, kad neprarastume kūrybinės esmės.“

A14	„Norėjome ne tik atlikti užduotis, bet ir sugalvoti išskirtinį sprendimą, kuris padėtų išsiskirti iš kitų komandų.“
A15	„Žaidybinimo elementai skatino kūrybiškumą, bet kartu privertė rinktis sprendimus, kurie geriausiai atitiktų vertinimo kriterijus.“

Dauguma informantų pripažino, kad aiškus progresas ir konkurencinė aplinka skatino juos įsitraukti aktyviau ir siekti geresnių rezultatų. Vis dėlto dalis dalyvių pabrėžė, kad motyvacija kilo ne tik dėl apdovanojimų, bet ir dėl paties kūrybinio proceso ir tobulėjimo galimybės. Žaidybinimas skatino inovatyvių sprendimų paiešką ir siekį išsiskirti iš kitų komandų, bet nustatyti vertinimo kriterijai kartais ribojo kūrybinę laisvę – dalyviai neretai rinkosi saugesnius sprendimus, kurie atitiko vertinimo sistemą, užuot eksperimentavę su rizikingesnėmis, bet kūrybiškesnėmis idėjomis. Tai rodo, kad hakatonų organizatoriams reikėtų ieškoti pusiausvyros tarp struktūruoto vertinimo ir kūrybinės laisvės skatinimo. Taip pat žaidybinimo elementai sustiprino komandų bendradarbiavimą, skatindami aktyvų dalyvavimą priimant sprendimus ir bendro tikslo siekimą. Visgi konkurencinis aspektas kai kuriems dalyviams kėlė įtampą, todėl svarbu užtikrinti, kad žaidybinimas ne tik skatintų produktyvumą, bet ir palaikytų draugišką, bendradarbiavimu grįstą atmosferą. Atliktas tyrimas parodė, kad žaidybinimo metodai yra veiksminga priemonė motyvuoti ir įtraukti dalyvius, tačiau jų taikymas turėtų būti subalansuotas, siekiant išvengti pernelyg didelio konkurencinio spaudimo ir kūrybiškumo ribojimo.

Žaidybinimo elementų poveikis organizatorių požiūriui į hakatonų efektyvumą

Visi organizatoriai (B1–B5) patvirtino, kad žaidybinimo metodai padidino hakatono dalyvių įsitraukimą ir renginio efektyvumą. B1 pažymėjo: *Žaidybinimo metodai sukuria dinamišką ir įtraukiančią aplinką, kurioje dalyviai nuolat nori pasiekti daugiau*. B3 pridūrė: *Žaidybinimas paskatino dalyvius mąstyti už ribų ir pasiūlyti inovatyvius sprendimus*. Organizatorius B4 pabrėžė, kad žaidybinimas padėjo greitai generuoti idėjas ir jas realizuoti praktiškai: *Dalyviai ne tik kūrė idėjas,*

bet ir jas įgyvendino per trumpą laiką. Tai rodo, kad struktūruotas žaidybinimas ne tik motyvuoja, bet ir skatina kūrybišką realių sprendimų kūrimą.

Ateities galimybės, susijusios su žaidybinimo metodų tobulinimu hakatonuose

Nors žaidybinimo metodai buvo labai vertinami, dalyviai (A11–A15) ir organizatoriai (B3, B4) išsakė pastabų dėl per didelio spaudimo ir konkurencijos. A13 teigė: *Žaidybinimo elementai turėtų būti naudojami atsargiai, kad neprarastume kūrybinės esmės*, o B4 pridūrė: *Svarbu išlaikyti balansą tarp konkurencijos ir bendradarbiavimo*. Organizatoriai siūlė suteikti daugiau laisvės kūrybiniam procesui, sumažinti per didelį dėmesį taškų sistemai ir labiau orientuotis į dalyvių mokymąsi ir inovacijas. B4 pažymėjo: *Būtų naudinga, jei būtų daugiau laiko gilintis į procesą ir mažiau susikoncentruoti tik į taškų sistemą*. Vis dėlto, atsižvelgiant į hakatonų organizatorių atsakymus (žr. 4 lentelę), tyrimo rezultatai rodo, kad žaidybinimo metodai turėjo teigiamą poveikį hakatonų efektyvumui ir dalyvių įsitraukimui.

4 lentelė. Organizatorių įžvalgos apie žaidybinimo metodų efektyvumą hakatonuose (sudaryta autorės)

Organizatorius	Citata
B1	„Žaidybinimo metodai sukuria dinamišką ir įtraukiančią aplinką, kurioje dalyviai nuolat nori pasiekti daugiau.“
B2	„Taškų sistema ir iššūkiai labai suaktyvino dalyvius, jie ne tik dirbo greičiau, bet ir daugiau bendradarbiavo.“
B3	„Žaidybinimas paskatino dalyvius mąstyti už ribų ir pasiūlyti inovatyvius sprendimus.“
B4	„Žaidybinimas paskatino dalyvius ne tik greitai generuoti idėjas, bet ir jas realizuoti praktiškai.“
B5	„Lygių sistema ir apdovanojimai stiprino įsitraukimą ir skatino dalyvius nuolat tobulėti.“

Tyrimo rezultatai rodo, kad žaidybinimo metodai, taikyti hakatonuose, sukūrė dinamišką ir įtraukiančią aplinką, kuri skatino dalyvius siekti aukštesnių tikslų ir nuolat tobulėti. Visi organizatoriai (B1–B5) pripažino, kad šie metodai ne tik padidino dalyvių įsitraukimą, bet ir skatino kūrybišką mąstymą ir inovatyvius

sprendimus. Organizatorius B1 pažymėjo: *Žaidybinimo metodai sukuria dinamišką ir įtraukiančią aplinką, kurioje dalyviai nuolat nori pasiekti daugiau*. Be to, žaidybinimas skatino mąstyti nestandartiškai ir siūlyti naujas idėjas, kaip pabrėžė B3: *Žaidybinimas paskatino dalyvius mąstyti už ribų ir pasiūlyti inovatyvius sprendimus*. Organizatorius B4 taip pat teigė, kad šie metodai skatino ne tik idėjų generavimą, bet ir jų praktišką įgyvendinimą: *Dalyviai ne tik kūrė idėjas, bet ir jas įgyvendino per trumpą laiką*.

Tyrimas atskleidė, kad žaidybinimo elementai, tokie kaip taškų sistema, lygių sistema ir iššūkiai, labai padidino dalyvių motyvaciją ir bendradarbiavimą. Taškų sistema skatino siekti geresnių rezultatų ir tobulėti, o lygių sistema ir apdovanojimai sustiprino įsitraukimą ir nuolatinį progresą. Iššūkiai paskatino dalyvius spręsti problemas kūrybiškai ir inovatyviai. Kaip teigė organizatoriai B2 ir B5, šie metodai ne tik suaktyvino dalyvius, bet ir paskatino bendradarbiauti ir nuolat siekti tobulėjimo.

Vis dėlto, nors žaidybinimo metodai buvo vertinami dėl jų poveikio dalyvių įsitraukimui ir kūrybiškumui, dalyviai ir organizatoriai išreiškė susirūpinimą dėl per didelės konkurencijos ir spaudimo – veiksnių, kurie gali apriboti kūrybinę laisvę. A13 nurodė: *Žaidybinimo elementai turėtų būti naudojami atsargiai, kad neprarastume kūrybinės esmės*, o B4 pabrėžė, kad svarbu išlaikyti balansą tarp konkurencijos ir bendradarbiavimo. Tai rodo, kad ateityje reikėtų tobulinti žaidybinimo metodus, suteikiant daugiau laisvės kūrybiniam procesui ir mažinant dėmesį tik taškų sistemai. Kaip pasiūlė B4, *[b]ūtų naudinga, jei būtų daugiau laiko gilintis į procesą ir mažiau susikoncentruoti tik į taškų sistemą.*

Tyrimo rezultatai rodo, kad žaidybinimas gali gerokai padidinti hakatonų efektyvumą, skatindamas dalyvius būti kūrybiškesnius ir labiau įsitraukti. Visgi, norint užtikrinti sveiką konkurenciją ir išlaikyti kūrybiškumą, svarbu subalansuoti žaidybinimo elementus, suteikiant dalyviams daugiau laisvės ir sutelkiant dėmesį į procesą, ne tik į rezultatus.

Išvados

1. Teorinė analizė parodė, kad žaidybinimas yra efektyvi priemonė didinant žmonių įsitraukimą, motyvaciją ir kūrybiškumą įvairiose srityse, įskaitant hakatonus. Žaidybinimo elementai, tokie kaip taškų sistemos, apdovanojimai, iššūkiai ir konkurenciniai mechanizmai, sukuria struktūruotą, bet kartu motyvuojančią aplinką, skatinančią dalyvius siekti geresnių rezultatų. Vis dėlto tyrimai taip pat atskleidžia, kad per didelis dėmesys žaidybinimo mechanizmams gali sukelti neigiamų padarinių, pavyzdžiui, riboti kūrybinę laisvę arba didinti dėl konkurencijos dalyvių patiriamą spaudimą. Todėl, siekiant maksimalios žaidybinimo naudos, būtina tinkamai subalansuoti varžymosi, bendradarbiavimo ir inovacijų skatinimo elementus.
2. Atliktas kokybinis tyrimas patvirtino teorinėje dalyje aptartas įžvalgas apie žaidybinimo metodų efektyvumą. Tyrimo duomenys parodė, kad dalyviai, susidūrę su taškų sistemomis, lyderių lentelėmis ir apdovanojimais, jautė didesnę motyvaciją ir įsitraukimą, o tai skatino produktyvumą ir kūrybiškų sprendimų paiešką. Visgi kai kurie dalyviai pažymėjo, kad siekdami surinkti daugiau taškų jie rinkosi labiau struktūruotus, o ne eksperimentinius sprendimus, ir kad per didelė konkurencija kartais silpnino komandų bendradarbiavimą. Tai patvirtina teorinėje analizėje iškeltą problemą – nors žaidybinimas didina dalyvių aktyvumą, per didelis dėmesys išorinėms paskatoms gali slopinti vidinę motyvaciją ir kūrybiškumą. Todėl organizatoriams būtina atsižvelgti į tai, kaip žaidybinimo elementai formuoja dalyvių elgseną ir emocinį atsaką, siekiant užtikrinti, kad motyvacija išliktų orientuota ne tik į pergalę, bet ir į mokymąsi bei kūrybinį procesą.
3. Atsižvelgiant į kokybinio tyrimo rezultatus, rekomenduojama subalansuoti hakatonų žaidybinimo mechanizmus, suteikiant daugiau erdvės kūrybiškumui ir bendradarbiavimui. Užuot pagrindinį dėmesį skyrus taškų

sistemoms ar konkurencijai, būtų naudinga įtraukti elementus, kurie skatina eksperimentavimą, saviraišką ir ilgalaikį dalyvių įsitraukimą. Taip pat rekomenduojama peržiūrėti vertinimo kriterijus, kad jie skatintų ne tik greitą rezultatų siekimą, bet ir inovatyvių, originalių idėjų kūrimą. Ateityje būtų galima išplėsti šią temą, atliekant kiekybinius tyrimus su platesne respondentų imtimi, kuri leistų tiksliau įvertinti ilgalaikį žaidybinimo poveikį hakatonų dalyviams. Taip pat būtų naudinga ištirti skirtingų žaidybinimo metodų efektyvumą įvairių sričių hakatonuose, pavyzdžiui, technologijų, socialinių inovacijų ar švietimo, siekiant išsiaiškinti, kurie elementai yra universaliai veiksmingi, o kurie priklauso nuo renginio pobūdžio ir auditorijos.

APPLICATION OF GAMING METHODS IN HACKATHONS: PROMOTING ENGAGEMENT, MOTIVATION AND CREATIVITY

Sigita Juravičiūtė

Mykolas Romeris University, Faculty of Human and Social Studies, Lithuania

Summary. The article analyzes the application of gamification methods in hackathons to increase participants' motivation, engagement, and creativity. The study was conducted using qualitative methods – interviews with 15 hackathon participants and 5 organizers. The collected data revealed that gamification elements such as point systems, levels, and awards have a positive impact on participants' behavior. It turned out that accumulating points and receiving awards encourages them to achieve higher results, and structured progress increases the feeling of engagement and strengthens motivation. Gamification tools also help create a more creative atmosphere in which participants willingly experiment and generate innovative solutions. The study provides new insights into how gamification methods can be effectively applied in the organization of hackathons to encourage more active participation and innovation. The results of the study may be useful for event organizers looking for ways to increase participant engagement through interactive mechanisms.

Keywords: gamification, hackathons, motivation, creativity, innovation.

VARTOTOJŲ EMOCIJŲ IR REKLAMOS ŠŪKIO EMOCIJŲ ATITIKIMO ĮTAKA VERTINANT PREKĘ

Eglė Kijevič

E. paštas: e.zakaraite@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Kuratorius doc. dr. Arvydas Kuzinas

E. paštas: kuzinasa@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-04

Santrauka. Šio darbo tikslas – nustatyti vartotojų emocijų ir reklamos šūkio emocijų atitikimo įtaką prekės vertinimui.

Tyrime dalyvavo 54 respondentai: 14 vyrų ir 40 moterų, kurių amžius – nuo 18 iki 64 metų. Tyrimui atlikti buvo pasirinktas eksperimentas. Tyrime analizuojama, ar emocijų ir reklamos šūkio malonumo atitikimas turi įtakos prekės vertinimui, kokybei ir norui ją įsigyti. Per eksperimentą dalyviams buvo taikomi emociniai dirgikliai, susiję su tiriamųjų nuotaika – teigiama arba neigiama, kuri buvo sukelta prisiminimų užduotimi. Lingvistiniai dirgikliai pasireiškė per reklamos šūkius, pateiktus su skirtinga emocija: teigiama, neigiama, neutralia. Kognityviniai dirgikliai buvo susiję su prekės vertinimo užduotimis, kurias dalyviai atliko po kiekvieno reklamos šūkio įvertinimo.

Eksperimento rezultatai: nustatyta, kad, kai teigiamas reklamos šūkio malonumas sutapo su vartotojo emocijų malonumu, prekės kokybė buvo vertinama teigiamiau; kai neigiamas reklamos šūkio malonumas sutapo su vartotojo emocijų malonumu, prekės kokybė taip pat buvo vertinama teigiamiau.

Reikšminiai žodžiai: emocijos, reklamos šūkis, prekės vertinimas.

Įvadas

Organizacijos nuolat stengiasi kurti naujas prekių reklamas norėdamos didinti pelną. Prekės reklama turėtų parodyti ir pristatyti prekę kokybiškai, kad vartotojai norėtų ją įsigyti. Todėl verslo psichologams, dirbantiems rinkodaros vadybos srityje, svarbu suprasti, kokią įtaką vartotojo emocijos ir prekės reklamos šūkio atitikimas turės prekės vertinimui. Verslo psichologų gaunamos žinios apie tai, kaip vartotojai vertina prekę, galėtų padėti tobulinti prekės reklamų kūrimo strategijas, mat vienas iš reklamos tikslų yra atkreipti vartotojo dėmesį, siekiant paskatinti pirkti, vartoti ar dažniau naudoti prekę ar paslaugą[1].

Verslo psichologams žinios apie emocijų pažinimą gali padėti kurti prekės reklamos šūkius. Reklamos šūkis – tai reklamoje pateiktas teiginys apie prekės ar paslaugos naudą, savybes ir (arba) veikimą, skirtas vartotojui įtikinti, kad jis pirktų[2]. Prekės reklamos šūkis padeda prekei išsiskirti ir tapti įsimintinai, o reklama formuoja vartotojo požiūrį į prekę[3]. Visgi dažniausiai visos prekės ar paslaugos reklamoje pristatomos tik teigiamai, todėl vartotojai ne visada tai, kas tvirtinama reklamoje, vertina palankiai. Atsiranda prieštaravimų, kurie skatina svarstymus, ar prekė iš tiesų sukels tokias emocijas, kokias žada reklamos šūkis. Teigiamas prekės vertinimas labiau tikėtinas tuomet, kai vartotojo emocijos sutampa su tomis emocijomis, kurių būtų galima tikėtis iš prekės[4]. Vis dėlto taip būna ne visada ir vartotojai, nežinodami, kokį sprendimą priimti, pasikliauja ne tik emocijomis, bet ir racionaliu mąstymu. Vertinant prekę vartotojo atsakas ne visuomet bus

1 American Psychological Association (APA), „Advertisement“, *Dictionary* (2023), žiūrėta 2025 m. kovo 9 d., https://dictionary.apa.org/advertisement.

2 American Marketing Association (AMA), „Advertisement“, *Dictionary* (2023), žiūrėta 2025 m. kovo 9 d., https://marketing-dictionary.org/a/advertising/#cite_ref-1

3 A. Padrakali ir K. Chitra Chellam, „Advertising Slogan – It's Emphasis and Significance in Marketing“, *International Research Journal of Management and Commerce* 4, 11 (2017): 55–58, https://www.researchgate.net/publication/337273906_Adverising_Slogan_Its'_Emphasis_and_Significance_in_Marketing.

4 Kim Hakkyun, Park Kiwan ir Schwarz Norbert, „Will This Trip Really Be Exciting? The Role of Incidental Emotions in Product Evaluation“, *Journal of Consumer Research* 36, 6 (2010): 983–991, https://www.researchgate.net/publication/46553744_Will_This_Trip_Really_Be_Exciting_The_Role_of_Incidental_Emotions_in_Product_Evaluation.

tikslus ar racionalus, nes jį veikia emocijos, nesusijusios su tuo metu pateiktu reklamos šūkiu. Ne visuomet pasitvirtina prielaida, kad reklamos šūkis skatina vartotoją imtis veiksmų ar įsigyti prekę. Iš tiesų reklamos šūkis gali ir nepaveikti vartotojo sprendimo pirkti siūlomą prekę ar paslaugą[5]. Ar vartotojas prekę įvertins teigiamai ir norės ją įsigyti, gali priklausyti nuo to, ar tuo metu patiriamos emocijos atitinka reklamos šūkio emociją[6]. Galimas prieštaravimas tarp vartotojo emocijų ir reklamos šūkio kelia susidomėjimą – kas iš tiesų ir kaip daro įtaką vartotojams vertinant prekę, ir skatina tolesnius tyrimus šioje srityje.

Pagrindinė **darbo problema**: nors emocijos vaidina svarbų vaidmenį vartotojams priimant sprendimus, lieka neaišku, kaip vartotojo emocija ir jos atitikimas su reklamos šūkiu lemia prekės vertinimą[7]. Ankstesni tyrimai rodo, kad tam tikrose situacijose vartotojai remiasi racionaliu mąstymu, tačiau nėra aišku, ar vartotojų emocijų ir reklamos šūkio sutapimas turi reikšmingą poveikį prekės vertinimui, ypač kai jos savybės yra aiškiai apibrėžtos ir pagrįstos faktais[8]. Šiame tyrime siekiama užpildyti šią spragą ir nustatyti, ar emocijų ir reklamos šūkio atitikimas daro įtaką prekės teigiamam ar neigiamam vertinimui.

Supratimas apie emocijų įtaką vertinant prekę yra itin svarbus verslo psichologams, dirbantiems rinkodaros vadybos srityje. Gilindamiesi į vartotojų pasirinkimą vertinti prekes, jie gali kurti patrauklesnes rinkodaros strategijas, efektyviau komunikuoti su tiksline auditorija ir didinti organizacijos pardavimo rezultatą.

5 Leonard L. Martin ir kt., „How Would I Feel If...? Mood as Input to a Role Fulfilment Evaluation Process“, *Journal of Personality and Social Psychology* 73, 2 (1997): 242–253, https://psycnet.apa.org/record/1997-05290-002.

6 Adhikari Pralhad, „Effect of corporate slogan on decision making of consumers“, *SOJ Psychology* 5, 12 (2018): 1–4, https://www.researchgate.net/publication/328118527_Effect_of_corporate_slogan_on_decision_making_of_consumers.

7 Kim ir kt., *supra note*, 4.

8 Norbert Schwarz ir kt., „Soccer rooms and the quality of your life: Mood effects on judgments of the satisfaction with life in general and with specific life domains“, *European Journal of Social Psychology* 17 (1987): 69–79, https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/ejsp.2420170107.

1. Teorinė analizė

Vartotojų sprendimai dažniausiai grindžiami klausimu: „Ar ši prekė man bus naudinga?“ Natūralu, kad reklamoje pateikiamas šūkis apie prekę gali sukelti vartotojui malonų potyrį, kurį reklamos šūkis sustiprina. Verslo psichologai, dirbantys rinkodaros srityje, gali formuoti palankias sąlygas įtikinti vartotojus, kad reklamos pažadas bus ištesėtas ir prekė atitiks lūkesčius. Šis įspūdis gali būti sustiprinamas reklamos rodymu tinkamoje vietoje, tinkamu laiku ir tinkamame kontekste, kuriame vartotojo emocijos natūraliai sutampa su reklamos turiniu.

Vis dėlto ši strategija gali būti neveiksminga, jei vartotojas suvokia, kad jo emocijos yra atsitiktinės ir nesusijusios su reklamuojama preke. Tokiu atveju jis gali įvertinti prekę neigiamai, vadovaudamasis klaidinga prielaida, kad jei prekė iš tikrųjų būtų gera, ji sukeltų laukiamą emociją[9]. Šį efektą patvirtina ir moksliniai tyrimai: pavyzdžiui, jei žmogus skaito istoriją, kuri turėtų sukelti liūdesį, tačiau vis tiek jaučiasi laimingas, jis gali manyti, kad istorija yra prastai parašyta, kitaip ji būtų privertusi nuliūsti[10]. Šis principas gali būti pritaikomas ir reklamos kontekste: jei vartotojas nesijaučia taip, kaip žada reklama, jis gali manyti, kad reklamuojama prekė yra neveiksminga.

Vartotojai, matydami reklamos šūkį, gali savęs klausti: „Ar ši prekė privers mane jaustis taip, kaip žadama?“ Tokiu atveju jie galbūt klaidingai interpretuos jau egzistuojančias, su reklama nesusijusias emocijas kaip savo reakciją į prekę. Pavyzdžiui, jei prekė reklamoje apibūdinama kaip raminanti, vartotojas gali manyti, kad šis pažadas bus ištesėtas tik tada, kai jis iš tiesų jaučiasi ramus, o ne tada, kai susijaudinęs[11].

Vartotojai veikiausiai prekę vertins neigiamai, jei jų emocijos nesutampa su prekės reklamos šūkiu ir tuo, kas žadama. Tai gali lemti klaidingą prekės ar

9 Kim ir kt., *supra note*, 4.

10 Martin ir kt., *supra note*, 5.

11 Kim ir kt., *supra note*, 4.

paslaugos vertinimą[12]. Taigi, kuo labiau vartotojas tiki, kad prekė pateisins jo lūkesčius, tuo patikimesnis ir patrauklesnis tampa reklamos šūkis. Dėl to prekės vertinimas gali būti palankesnis, kai vartotojo emocijos sutampa su prekės reklamos šūkiu[13].

Vis dėlto toks poveikis nėra vienareikšmis – vartotojai nuolat patiria įvairius sensorinius bei emocinius dirgiklius ir priima daugybę sprendimų. Dėl šios priežasties gali būti ir priešingai: teigiamo valentingumo emocijos gali lemti tiek teigiamus, tiek neigiamus vertinimus. Esminis šių dviejų vertinimų skirtumas – ar prekė iš tiesų siejama su tuo, kas žadama[14].

Šių veiksnių supratimas yra itin svarbus, nes žinios apie vartotojų emocijų ir prekės reklamos šūkio atitikimą galėtų padėti verslo psichologams kurti efektyvesnes reklamos strategijas ir optimizuoti prekių bei paslaugų pardavimo metodus. Tai taip pat leistų atsakyti į klausimus, kada, kur ir kokia reklama turės didžiausią poveikį vartotojams; kuriuose renginiuose prekė reklamoje būtų įvertinta teigiamiau, atsižvelgiant į auditorijos nuotaiką; kokie reklamos šūkiai geriausiai pritrauks dėmesį, išlaikys susidomėjimą ir paskatins veiksmą[15].

Be to, šių žinių analizė yra ypač svarbi atsižvelgiant į tai, kad socialinėje erdvėje dažnai pasitaiko vartotojus klaidinančių reklaminių pranešimų. Verslo psichologai gali pasitelkti šias įžvalgas, kad padėtų įmonėms kurti etiškas ir efektyvias reklamos kampanijas ir didinti organizacijos pelningumą.

Tyrimo tikslas – nustatyti vartotojų emocijų ir reklamos šūkio emocijų atitikimo įtaką prekės vertinimui.

---

12 Norbert Schwarz, „Feelings as Information: Moods Influence Judgments and Processing Strategies“, iš *Heuristics and Biases*, T. Gilovich, D. Griffin, D. Kahneman (eds) (Cambridge University Press, 2002), 534–547.

13 Kim ir kt., *supra note*, 4.

14 *Ibid.*

15 Alina Ghirvu, „The AIDA Model for Advergames. The AIDA Model For Advergames“, *The USV Annals of Economics and Public Administration* 13 (2013): 90–98, https://www.researchgate.net/publication/261873887_The_AIDA_Model_For_Advergames.

Tyrimo uždaviniai:

1) suvienodinti tyrimo dalyvių emocijas iki bazinio lygio;
2) atlikti ir įvertinti manipuliavimo emocijomis veiksmingumą;
3) nustatyti reklamų, kurių emociniai šūkiai sutampa ir nesutampa su prekės reklamos šūkiu, pateikimą;
4) įvertinti prekės vertinimą.

Hipotezė: prekė bus įvertinta teigiamiau tuomet, kai prekės reklamos šūkio malonumas sutaps su vartotojo emocijų malonumu, nei tuomet, kai prekės reklamos šūkio malonumas nesutaps su vartotojo emocijų malonumu.

2. Tyrimo metodika

2.1. Tyrimo dalyviai

Dalyviai tyrimui buvo atrinkti taikant netikimybinę patogiąją atranką. Dalyvavimas tyrime buvo savanoriškas. Dalyvauti eksperimente buvo kviečiama 60 respondentų. Į tolesnę analizę neįtrauktos 4 nekokybiškai užpildytos anketos, 2 dalyviai atsisakė dalyvauti eksperimente, taigi iš viso dalyvavo 54 asmenys. Tyrimo dalyviai buvo suskirstyti į dvi lygias dalis: 1 grupės nariai (30 eksperimento dalyvių) turėjo prisiminti gyvenime nutikusį teigiamą įvykį, 2 grupės nariai (24 eksperimento dalyviai) – neigiamą.

2.2. Duomenų rinkimo ir įvertinimo būdai

Eksperimento pradžioje buvo taikoma nusiraminimo užduotis – dalyviai turėjo atsitiktine tvarka pateiktus 10 žodžių (bulvė, citrina, vyšnia, agrastas, pomidoras, morka, svogūnas, ropė, gervuogė, obuolys) suskirstyti į tinkamas grupes ir išrikiuoti abėcėlės tvarka. Kadangi užduotis reikalavo nuolatinio kognityvinio dėmesio, ji padėjo dalyviams nusiraminti ir suvienodinti jų emocinių skirtumų įtaką, galinčią kilti dėl pašalinių veiksnių, tokių kaip nuovargis, stresas, išoriniai

aplinkos veiksniai, asmeniniai išgyvenimai ir pan.[16]

Po nusiraminimo užduoties buvo atlikta nuotaikos manipuliavimo užduotis, kuri suteikė nepriskirto emocinio poveikio šaltinį[17]. Viena tiriamųjų grupė (n = 30) buvo paprašyta prisiminti teigiamą gyvenimo įvykį, kita grupė (n = 24) – neigiamą. Teigiami prisiminimai siejami su maloniomis emocijomis, neigiami – su nemaloniomis[18]. Po prisiminimo dalyvių buvo paprašyta įvertinti savo emocinę būseną pagal 7 balų Likerto skalę (nuo 1 – labai nemaloniai iki 7 – labai maloniai), siekiant objektyviai įvertinti jų patirtą emocijų stiprumą ir pobūdį.

Tuomet buvo sukurta 12 skirtingų prekės reklamų, suskirstytų į tris kategorijas pagal emocinį reklamos šūkio turinį: teigiamą, neigiamą ir neutralų. Kiekviena kategorija apėmė po keturias prekės reklamas, kurių turinys buvo pritaikytas dviem skirtingoms prekių rūšims: hedoninei prekei (kelionei į Sacharos dykumą) ir utilitarinei prekei (sėdimiesiems baldams). Šis skirstymas buvo grindžiamas prielaida, kad vartotojo prekės vertinimą lemia įvairūs aspektai, tokie kaip funkcionalumas, našumas, malonumas ir prasmė[19]. Kadangi teigiami ar neigiami reklamos šūkiai gali sukelti skirtingas vartotojo emocijas, buvo pasirinktos trys kategorijos, siekiant įvertinti jų poveikį prekės vertinimui:

1 prekės reklamų kategorija: 4 prekės reklamos su teigiamais reklamos šūkiais;

2 prekės reklamų kategorija: 4 prekės reklamos su neigiamais reklamos šūkiais;

3 prekės reklamų kategorija: 4 prekės reklamos su neutraliais reklamos šūkiais.

Visos 12 reklamų buvo sukurtos naudojant dizaino ir maketavimo programą

16 Duane T. Wegener, Richard E. Petty ir Stephen M. Smith, „Positive Mood Can Increase or Decrease Message Scrutiny: The Hedonic Contingency View of Mood and Message Processing“, *Journal of Personality and Social Psychology* 69, 1 (1995): 5–15, https://psycnet.apa.org/record/1995-39642-001.

17 Herbert Bless ir kt., „Mood and the use of scripts: Does a happy mood really lead to mindlessness?“, *Journal of Personality and Social Psychology* 71, 4 (1996): 665–679, https://www.researchgate.net/publication/14317536_Mood_and_the_Use_of_Scripts_Does_a_Happy_Mood_Really_Lead_to_Mindlessness.

18 Kim ir kt., *supra note*, 4.

19 Chechen Liao ir kt., „The impact of presentation mode and product type on online impulse buying decisions“, *Journal of Electronic Commerce Research* 17, (2016): 153–168, https://www.researchgate.net/publication/304929591_The_impact_of_presentation_mode_and_product_type_on_online_impulse_buying_decisions.

„Canva“. Atsižvelgiant į rodomas prekes, visų reklamų grafinis dizainas buvo kruopščiai suvienodintas – suderintas simbolių skaičius, spalvinė gama, šriftas ir bendras vaizdinis stilius, siekiant sumažinti pašalinių vizualinių dirgiklių įtaką dalyvių vertinimams. Reklamos buvo pateiktos po vieną per programą „PowerPoint“, iš anksto pristačius instrukciją, kad būtų užtikrintas vienodas pateikimo visiems dalyviams būdas.

1 lentelė. Prekės reklamų kategorijos ir prekės reklamos šūkiai

Prekė	**1 prekės reklamų kategorija – reklamos su teigiamais prekės reklamos šūkiais**	**2 prekės reklamų kategorija – reklamos su neigiamais prekės reklamos šūkiais**	**3 prekės reklamų kategorija – reklamos su neutraliais prekės reklamos šūkiais**
Kelionė	„Pakeliauk po Sacharos dykumą“	„Dykuma, karštis, šaltis. Ar atlaikysi kelionę Sacharos dykumoje?“	„Aplankyk Sacharos dykumą“
	„Atrask malonų poilsį Sacharos dykumoje!“	„Ar išgyvensi naktį Sacharos dykumoje?“	„Susipažink su Sacharos dykuma“
Sėdimieji baldai	„Baldai, skirti Jūsų poilsiui“	„Baldai (ne) kiekvienam Ar atlaikysi?“	„Fotelių išpardavimas“
	„Namų apyvokos baldai jūsų komfortui“	„Išmesk nepatogius baldus“	„Nauji baldai“

2.3. Tyrimo eiga

Tyrimas buvo atliekamas 2023 m. kovo–balandžio mėnesiais. Dalyvavimas eksperimente užtruko iki 30 minučių. Dalis tyrimo duomenų surinkta Mykolo Romerio universitete, gavus komunikacijos studijų dėstytojos leidimą atlikti eksperimentą seminaro metu. Kita dalis tyrimo duomenų buvo surinkta Pagėgių Algimanto Mackaus gimnazijoje, gavus mokyklos direktoriaus leidimą atlikti eksperimentą su gimnazijos abiturientais ir darbuotojais. Tyrimo dalyvių buvo prašoma laisvanoriškai dalyvauti eksperimente. Gautas dalyvių sutikimas dėl dalyvavimo tyrime. Tyrimas vyko grupėse, 60 dalyvių padalijus į dvi lygias grupes. Viena tiriamųjų grupė prisiminė teigiamą savo gyvenimo įvykį, kita – neigiamą. Kreipiantis buvo trumpai pristatomas tyrimo tikslas, instrukcija ir prašoma skirti

iki 30 minučių atsakymams sužymėti. Vertinimo skalės buvo pildomos dalyvaujant tyrėjui, tad jei kildavo pildymo neaiškumų, jie buvo tuoj pat paaiškinami, siekiant padidinti duomenų patikimumą.

Eksperimento 1 dalis. Dalyviai atsakė į demografinius klausimus apie lytį, amžių. Trukmė – 5 sekundės.

Eksperimento 2 dalis. Dalyviai abėcėlės tvarka sugrupavo žodžius nuo 1 iki 10. Trukmė – 5 minutės.

Eksperimento 3 dalis. Pirmai dalyvių grupei reikėjo prisiminti teigiamą gyvenimo įvykį, antrai – neigiamą. Prisimintus įvykius reikėjo 2–3 sakiniais aprašyti ir vertinimo lape įvertinti emocijų malonumą. Trukmė – 4 minutės.

Eksperimento 4 dalis. Dalyviams per projektorių po vieną iš eilės buvo rodomos visos 12 reklamų. Kiekvienos reklamos peržiūra truko 6 sekundes. Po kiekvienos peržiūros dalyviai turėjo įvertinti matytą reklamą, šiai vertinimo užduočiai buvo skirta 10 sekundžių. Bendra trukmė – 3 minutės 20 sekundžių.

Eksperimento 5 dalis. Tyrimo dalyviai turėjo prisiminti reklamose matytas prekes ir jas įvertinti, atsakydami į klausimus. Trukmė – iki 1 minutės.

2.4. Duomenų analizės metodai

Rezultatų analizė buvo atliekama naudojant programą „Statistical Product and Service Solutions“ (SPSS, versija 29.0.0.0). Pirmiausia įvertintas tyrimo dalyvių emocijų malonumas po prisimintų teigiamų ir neigiamų gyvenimo įvykių. Emocijų malonumo intervalas: nuo 1–3 (neigiama) ir 5–7 (teigiama). Hipotezei patikrinti reikėjo emocijų malonumo ir bendro visų prekės reklamų malonumo sutapimo palyginimo su prekės teigiamumo vertinimu. Hipotezė tikrinta remiantis bendru visų prekės reklamų malonumu.

Kadangi visų prekės reklamos šūkių tipų skaičius buvo vienodas – po 4 teigiamus, neigiamus ir neutralius, tai leido aiškiau įvertinti bendrą reklamų malonumo sutapimą ar nesutapimą su vartotojo emocija. Siekiant užtikrinti duomenų

tikslumą ir patikimumą, „Exel“ faile rankiniu būdu identifikuotas atvejų, kuriuose emocijų malonumas sutapo arba nesutapo su reklamos šūkio malonumu, skaičius. Remiantis šia analize, buvo sukurtas naujas kintamasis: 1 – nesutapimas (vartotojų emocijų malonumas ir reklamos malonumas nesutampa), 2 – sutapimas (emocijų malonumas ir reklamos malonumas sutampa). Šis kintamasis buvo perkeltas į statistinės analizės programą SPSS ir pavadintas „Bendras emocijų ir reklamos malonumo sutapimas“. Jis buvo naudojamas tiriant hipotezę, jog vartotojo emocijų malonumo sutapimas su reklamos šūkių malonumu daro įtaką bendram prekių teigiamumo vertinimui. Vėliau buvo atlikta analizė, emocijų malonumo ir atskirai teigiamų, neigiamų, neutralių reklamų sutapimo vertinimas su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę.

Siekiant patikrinti, ar duomenų analizėje nebus skirtumų, ir įsitikinti duomenų rezultatų tikslumu, tolesnei duomenų analizei atliktas atskiras visų teigiamų, neigiamų, neutralių reklamų malonumo vidurkių skaičiavimas. Atskirai gauti visų teigiamų reklamų malonumo vidurkis, visų neigiamų reklamų malonumo vidurkis, visų neutralių reklamų malonumo vidurkis. Tuomet „Excel“ duomenų faile tikrinta, ar yra, ar nėra sutapimo su emocijų malonumu. Nauji emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo kintamieji: 1 – nesutampa (emocijų malonumas ir reklamos malonumas), 2 – sutampa (emocijų malonumas ir reklamos malonumas), buvo perkelti į SPSS tolesnei analizei. Toliau buvo atliekama analizė – emocijų malonumo ir atskirai teigiamų, neigiamų, neutralių reklamų sutapimo vertinimas su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę.

Norint patikrinti emocijų malonumą su atskirų prekių reklamos kategorijų malonumo sutapimu buvo atlikta analizė. Naudotos dvi prekių kategorijos: kelionė į Sacharos dykumą (hedoninė prekė) ir sėdimieji baldai (utilitarinė prekė), ir išvesti kiekvienos reklamos kategorijos vidurkiai. Tuomet „Excel“ duomenų faile

atskirai tikrintas reklamų emocijų malonumo ir (kelionė į Sacharos dykumą) ir (sėdimieji baldai) sutapimas ir nesutapimas. Nauji emocijų malonumo ir atskirų prekių reklamos kategorijų malonumo kintamieji (1 – nesutampa (emocijų malonumas ir prekės reklamos kategorija), 2 – sutampa (emocijų malonumas ir prekės reklamos kategorija)) perkelti į SPSS tolesnei analizei. Vėliau atlikta emocijų malonumo ir atskiros prekių kategorijos (kelionė į Sacharos dykumą ir sėdimieji baldai) vertinimo sutapimo su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę analizė.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika

Prieš tolesnę analizę buvo įvertinta, ar tyrimo kintamieji pasižymi normalia duomenų sklaida. Suminių kintamųjų duomenys pasiskirstę ne pagal normalųjį skirstinį (išskyrus norą įsigyti prekę vertinimą), todėl analizei naudoti neparametriniai kriterijai (2 lentelė). Duomenų normalumas vertintas pagal Shapiro ir Wilk testą: jei reikšmingumo lygis $p < 0,05$, duomenys ra normaliai pasiskirstę, jei reikšmingumo lygis $p > 0,05$, duomenys pasiskirstę normaliai[20]. Apie duomenų pasiskirstymą taip pat galima spręsti iš asimetrijos ir ekscesо koeficiento diapazono. Jei jis svyruoja +/– 1 diapazone, tuomet duomenų analizei galima taikyti parametrinius kriterijus, jei viršija, tinkamesnis pasirinkimas – neparametriniai kriterijai.

2 lentelė. Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika pagal bendrą imtį

	N	M	SD	S	K	Shapiro ir Wilk *p*
Amžius	54	33,02	14,06	0,33	–1,2	< 0,001
Noras įsigyti prekę	54	4,03	1,58	–0,35	–0,31	**0,101**

20 Vydas Čekavičius ir Gediminas Murauskas, *Statistika ir jos taikymai. I knyga* (Vilnius: TEV, 2000).

Prekės teigiamumas	54	4,50	1,08	–1,45	4,78	< 0,001
Prekės kokybė	53	4,13	1,24	–1,03	1,73	0,003
Teigiamas reklamų sutapimas	52	1,57	0,49	–0,31	–1,97	< 0,001
Neigiamas reklamų sutapimas	53	1,62	0,48	–0,51	–1,79	< 0,001
Neutralus reklamų sutapimas	54	1,61	0,49	–0,47	–1,85	< 0,001
Bendras reklamų sutapimas	52	1,65	0,48	–0,67	–1,62	< 0 ,001

Pastaba: N – imtis, M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, S – asimetrija, K – ekscesas.

3.2. Vartotojų emocijų ir prekės reklamos šūkio emocijų sutapimo įtaka prekės vertinimui

Normalumui tikrinti naudotas Shapiro ir Wilk kriterijus. Normalumo tikrinimo rezultatai parodė, kad dalies kintamųjų $p < 0,05$, o tai reiškia, kad kintamųjų normalumo prielaida atmetama, ir dalies $p > 0,05$, o tai reiškia, kad kintamųjų normalumo prielaida neatmetama. Kadangi dalies kintamųjų duomenys pasiskirstę ne pagal normalųjį skirstinį, analizei buvo naudojami neparametriniai kriterijai (3 lentelė).

3 lentelė. Tyrimo kintamųjų aprašomoji statistika

Bendras emocijų malonumas ir reklamos malonumas		**N**	**M**	**SD**	**S**	**K**	**Shapiro ir Wilk p**
Prekių teigiamumas	Nesutampa	17	4,14	1,37	–1,75	4,53	**0,008**
	Sutampa	34	4,69	0,904	–0,51	1,04	0,088
Prekių kokybė	Nesutampa	17	3,70	1,26	–1,95	4,20	**0,001**
	Sutampa	34	4,33	1,22	0,69	0,17	0,036
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	17	3,70	1,82	–0,42	–0,542	0,617
	Sutampa	34	4,32	1,41	-0,24	–0,17	0,407

Pastaba: N– imtis, M – vidurkis, SD – standartinis nuokrypis, S – asimetrija, K – ekscesas.

Siekiant patikrinti 1-ąją hipotezę, ar prekė bus įvertinta teigiamiau tuomet, kai jos reklamos šūkio malonumas sutaps su vartotojo emocijų malonumu, nei

tuomet, kai reklamos šūkio malonumas nesutaps su vartotojo emocijų malonumu, buvo naudojamas neparametrinis dviejų nepriklausomų imčių Mann ir Whitney U testas. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp bendro emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo su prekės teigiamumu nenustatyta (4 lentelė). Tai reiškia, kad 1-oji hipotezė nebuvo patvirtinta.

4 lentelė. Bendras emocijų malonumas ir reklamos malonumo sutapimas su prekės teigiamumu

Bendras emocijų malonumas ir reklamos malonumas		N	Vidutinis rangas	Vidurkis	SD	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	18	22,28	4,14	1,34	230,000	0,136
	Sutampa	34	28,74	4,69	0,90		

Pastaba: N – imtis, SD – standartinis nuokrypis.

Siekiant patikrinti, ar prekė būtų įvertinta kaip kokybiškesnė ir ar vartotojas labiau norės įsigyti prekę tuomet, kai jos reklamos šūkio malonumas sutaps su vartotojo emocijų malonumu, nei tuomet, kai reklamos šūkio malonumas nesutaps su vartotojo emocijų malonumu, taikytas Mann ir Whitney U testas. Statistiškai reikšmingo skirtumo tarp bendro emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo su prekės kokybe ir noru įsigyti prekę nenustatyta (5 lentelė).

5 lentelė. Bendras emocijų malonumas ir reklamos malonumo sutapimas su prekės kokybe ir noru įsigyti prekę

Bendras emocijų malonumas ir reklamos malonumas		N	Vidutinis rangas	Vidurkis	SD	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	17	21,21	3,71	1,26	207,5	0,099
	Sutampa	34	28,4	4,34	1,23		
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	18	22,69	3,61	1,82	237,5	0,183
	Sutampa	34	28,51	4,32	1,42		

Pastaba: N – imtis, SD – standartinis nuokrypis.

Norint patikrinti, ar duomenų analizėje nebus skirtumų, ir įsitikinti duomenų rezultatų tikslumu, atlikta analizė – emocijų malonumo ir teigiamų reklamų sutapimo vertinimas su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu

ir noru įsigyti prekę. Taikytas Mann ir Whitney U testas. Nustatyta, kad tuomet, kai teigiamas reklamos šūkio malonumas sutampa su vartotojo emocijų malonumu, prekės kokybė vertinama teigiamiau (p >0,05) (6 lentelė).

6 lentelė. Emocijų malonumas ir teigiamos reklamos malonumo sutapimas su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę

Emocijų malonumas ir reklamos malonumas		N	Vidutinis rangas	Vidurkis	SD	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	22	24,70	4,32	1,31	290,500	0,456
	Sutampa	30	27,82	4,63	0,91		
Prekė kokybė	Nesutampa	21	**21,31**	3,76	1,21	216,500	**0,056**
	Sutampa	30	**29,28**	4,38	1,26		
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	22	25,93	3,95	1,84	317,500	0,815
	Sutampa	30	26,92	4,17	1,40		

Pastaba: N – imtis, SD – standartinis nuokrypis.

Norint patikrinti, ar duomenų analizėje nebus skirtumų, ir įsitikinti duomenų rezultatų tikslumu, atlikta emocijų malonumo ir neigiamų reklamų sutapimo su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę analizė. Taikytas Mann ir Whitney U testas. Nustatyta, kai tuomet, kai neigiamas reklamos šūkio malonumas sutampa su vartotojo emocijų malonumu, prekės kokybė vertinama teigiamiau (p < 0,05) (7 lentelė).

7 lentelė. Emocijų malonumas ir neigiamos reklamos malonumo sutapimas su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę

Emocijų malonumas ir reklamos malonumas		N	Vidutinis rangas	Vidurkis	SD	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	20	25,75	4,53	0,85	305,000	0,640
	Sutampa	33	27,76	4,52	1,23		
Prekės kokybė	Nesutampa	20	**21,30**	3,85	0,89	216,000	**0,048**
	Sutampa	32	**29,75**	4,31	1,42		
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	20	27,98	4,18	1,52	310,500	0,717
	Sutampa	33	26,41	4,02	1,63		

Pastaba: N – imtis, SD – standartinis nuokrypis.

Norint patikrinti, ar duomenų analizėje nebus skirtumų, ir įsitikinti duomenų

rezultatų tikslumu, atlikta emocijų malonumo ir neutralių reklamų sutapimo su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę analizė. Taikytas Mann ir Whitney U testas. Nustatyta, kad tuomet, kai neutralus reklamos šūkio malonumas sutampa su vartotojo emocijų malonumu, prekės kokybė vertinama teigiamiau ($p < 0,05$) (8 lentelė).

8 lentelė. Emocijų malonumas ir neutralios reklamos malonumo sutapimas su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę

Emocijų malonumas ir reklamos malonumas		N	Vidutinis rangas	Vidurkis	SD	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	21	24,64	4,2619	0,85	286,500	0,278
	Sutampa	33	29,32	4,6667	1,23		
Prekės kokybė	Nesutampa	20	**20,80**	3,6750	0,89	206,000	**0,021**
	Sutampa	33	**30,76**	4,4091	1,42		
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	21	26,26	3,8571	1,52	320,500	0,641
	Sutampa	33	28,29	4,1515	1,63		

Pastaba: N – imtis, SD – standartinis nuokrypis.

Norint patikrinti, ar duomenų analizėje nebus skirtumų, ir įsitikinti duomenų rezultatų tikslumu, atskirai apskaičiuotas reklamos kategorijos „kelionė į Sacharos dykumą“ (hedoninė) prekės reklamos malonumas. Atlikta emocijų malonumo ir prekės „kelionė į Sacharos dykumą“ reklamų vertinimo sutapimo su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę analizė. Išanalizavus duomenis taikytas Mann ir Whitney U testas. Nenustatyta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp emocijų malonumo ir prekės „kelionė į Sacharos dykumą“ reklamos malonumo sutapimo su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę (9 lentelė).

9 lentelė. Emocijų malonumas ir prekės „kelionė į Sacharos dykumą“ reklamos malonumo sutapimas su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę

Emocijų malonumas ir reklamos malonumas		N	Vidutinis rangas	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	19	27,37	311,000	0,819
	Sutampa	34	27,35		
Prekės kokybė	Nesutampa	19	28,82	262,500	0,242
	Sutampa	34	28,78		
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	19	26,97	322,500	0,992
	Sutampa	34	27,01		

Pastaba: N – imtis.

Norint patikrinti, ar duomenų analizėje nebus skirtumų, ir įsitikinti duomenų rezultatų tikslumu, atskirai apskaičiuota prekės reklamos kategorijos „sėdimieji baldai“ (utilitarinė) prekės reklamos malonumas. Atlikta emocijų malonumo ir prekės „sėdimieji baldai“ reklamų malonumo vertinimo sutapimo su visų prekių teigiamumo vertinimu, prekės kokybės vertinimu ir noru įsigyti prekę analizė. Išanalizavus duomenis taikytas Mann ir Whitney U testas. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp emocijų malonumo ir prekės „sėdimieji baldai“ reklamos malonumo sutapimo su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę nenustatyta (10 lentelė).

10 lentelė. Emocijų malonumo ir prekės „sėdimieji baldai“ reklamos malonumo sutapimas su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę

Sėdimieji baldai		N	Vidutinis rangas	Mann ir Whitney U	p reikšmė
Prekės teigiamumas	Nesutampa	21	27,36	343,500	0,960
	Sutampa	33	27,59		
Prekės kokybė	Nesutampa	21	26,31	321,500	0,648
	Sutampa	33	28,26		
Noras įsigyti prekę	Nesutampa	21	28,07	334,500	0,828
	Sutampa	33	27,14		

Pastaba. N – imtis.

4. Rezultatų aptarimas

Tyrimai rodo, kad vartotojų emocijos gali reikšmingai paveikti prekės vertinimą. Kai vartotojo emocinis malonumas sutampa su prekės reklamos šūkio malonumu, prekė dažniausiai vertinama teigiamiau[21]. Tai reiškia, kad emocinis reklamos ir vartotojo emocijų suderinamumas gali pagerinti prekės suvokimą. Vis dėlto vartotojai taip pat gali remtis savo emocijomis net ir tada, kai reklamoje nepateikiama aiškaus teiginio apie prekę[22]. Emocijų kaip informacijos teorijoje teigiama, kad matydami reklamą vartotojai intuityviai klausia savęs, kaip dėl jos jaučiasi. Todėl prekės vertinimas ne visuomet sutampa su jų emocija, nes jis gali būti formuojamas iš sąmoningo ar nesąmoningo emocinio atsako.

Per eksperimentą gauti rezultatai rodo, kad bendras reklamos šūkio malonumo ir vartotojų emocijų malonumo sutapimas neturėjo reikšmingos įtakos prekės teigiamam vertinimui. Tai gali būti susiję su tuo, kad vartotojai tapo apatiški, kai jų emocijos nei visiškai sutapo, nei visiškai nesutapo su reklamos šūkio emocija. Kai emocijų sužadinimo lygis yra itin aukštas arba žemas, kai kurie žmonės pajunta nuobodulį arba tingumą, o dėl to mažėja jų motyvacija apdoroti informaciją[23]. Dėl šios priežasties emocijos neturi stiprios įtakos vartotojo sprendimui, o prekė vertinama neutraliai. Vis dėlto detalesnė analizė parodė, kad kai reklamos šūkis buvo aiškiai teigiamas, neigiamas ar neutralus ir sutapo su vartotojo emocijomis, prekės kokybė buvo vertinama teigiamiau. Tai leidžia manyti, kad vartotojai racionaliose situacijose remiasi objektyvia informacija, o ne vien emocijomis[24]. Be to,

21 Michel Tuan Pham, „The Lexicon and Grammar of Affect as Information in Consumer Decision Making: The GAIM“, iš *Social Psychology of Consumer Behavior*, ed. Michaela Wanke (New York, Psychology, 2008), 167–200, https://www.researchgate.net/publication/228182774_The_Lexicon_and_Grammar_of_Affect-as-Information_in_Consumer_Decision_Making_The_GAIM.

22 Kim ir kt., *supra note*, 4.

23 Schwarz, *supra note*, 12.

24 L. Xia, „Affect As Information: the Role of Affect in Consumer Online Behaviors“, iš *NA – Advances in Consumer Research*, Susan M. Broniarczyk ir Kent Nakamoto (Valdosta, GA: Association for Consumer Research) 29 (2002), 93–99, https://www.researchgate.net/publication/299291906_Affect_as_information_The_role_of_affect_in_consumer_online_behaviors.

patrauklus prekės dizainas, ryškios spalvos ir stilingas įvaizdis gali sustiprinti suvokiamą prekės kokybę, pritraukti dėmesį ir formuoti teigiamą požiūrį į prekę[25].

Vartotojai skirtingai vertina prekes, priklausomai nuo paskirties – ar jos yra hedoninės (teikiančios malonumą), ar utilitarinės (naudingos kasdieniam naudojimui)[26]. Tai svarbu nagrinėjant, ar emocinis reklamos ir vartotojo emocijų suderinamumas daro skirtingą poveikį įvairių prekių vertinimui. Atliekant eksperimentą buvo nagrinėjamas emocinis malonumas ir jo sutapimas su kelionės į Sacharos dykumą reklama. Rezultatai parodė, kad šis sutapimas neturėjo reikšmingos įtakos prekės teigiamam vertinimui, kokybei ar norui įsigyti. Tikėtina, kad tai lėmė kontekstas: tiriamieji buvo abiturientai, studentai ir pedagogai, kurie tuo metu ruošėsi egzaminams ir neturėjo galimybių planuoti kelionės. Todėl kelionė į Sacharos dykumą galėjo būti suvokiama kaip neatitinkanti jų dabartinių poreikių[27]. Panašiai didelės įtakos jų vertinimui neturėjo ir sėdimųjų baldų reklamos emocinis malonumas. Tai gali būti susiję su tuo, kad eksperimente dalyvavę abiturientai, studentai, gyvenantys pas tėvus, tuo metu neturėjo poreikio įsigyti tokių baldų. Kita galima priežastis – vartotojai prekę vertino neutraliai, nes nebuvo pakankamai sužadintos emocijos, susijusios su stimulu. Jei vartotojas neturi išankstinių lūkesčių dėl prekės, jo emocijos neturi stiprios įtakos vertinimui[28].

Šie rezultatai rodo, kad emocijų ir reklamos šūkio malonumo sutapimas ne visada daro lemiamą įtaką prekės vertinimui. Vartotojų vertinimas priklauso nuo jų emocinės būklės, konteksto ir prekės aktualumo tuo momentu. Kai prekė nėra suvokiama kaip reikalinga, emocinis suderinamumas su reklama gali neturėti

25 Ghirvu, *supra note*, 15.

26 Ravi Dhar ir Klaus Wertenbroch, „Consumer Choice between Hedonic and Utilitarian Goods“, *Journal of Marketing Research* 37, 1 (2000): 60–71, https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1509/jmkr.37.1.60.18718.

27 Debora Bettiga ir kt., „Consumers Emotional Responses to Functional and Hedonic Products: A Neuroscience Research“, *Frontiers in Psychology* 11 (2020): 559779, https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2020.559779/full.

28 Norbert Schwarz, „Feelings as Information Theory“, iš *Handbook of theories of social psychology*, P. A. M. Van Lange, A. W. Kruglanski ir E. T. Higgins (eds.), (2012), 289–308, https://www.researchgate.net/publication/266330418_Feelings-as-Information_Theory.

reikšmingo poveikio. Vis dėlto aiškiai teigiamas, neigiamas ar neutralus reklamos šūkis gali formuoti stipresnį prekės vertinimą, jei vartotojai yra linkę įsitraukti į informacijos apdorojimą.

4.1. Tyrimo trūkumai ir rekomendacijos

Vienas iš pagrindinių tyrimo trūkumų – tai, kad eksperimente buvo naudojamas savarankiškas emocijų vertinimas. Dėl šios priežasties gali pasireikšti socialinio pageidaujamumo efektas, kai tiriamieji pateikia atsakymus, kurie, jų manymu, yra socialiai priimtinesni, patrauklesni ar palankiau atspindintys jų įvaizdį. Šis veiksnys gali turėti įtakos rezultatų tikslumui ir objektyvumui. Kadangi tyrime nebuvo nustatyta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp bendro emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo su teigiamu prekės vertinimu, ateityje svarbu detaliau išanalizuoti galimus šio reiškinio veiksnius. Būsimuose tyrimuose būtų galima labiau gilintis į emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo sąsajas su prekės vertinimu, atsižvelgiant į sociodemografinius rodiklius, tokius kaip lytis, amžius, išsilavinimas ar ekonominė padėtis. Tai leistų geriau suprasti, kaip skirtingos vartotojų grupės reaguoja į prekės šūkio emociją ir kokie papildomi veiksniai gali turėti įtakos prekės vertinimui.

Išvados

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp bendro emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo su prekės teigiamumu nenustatyta. Taip pat nenustatyta statistiškai reikšmingo skirtumo tarp bendro emocijų malonumo ir reklamos malonumo sutapimo su prekės kokybe ir noru įsigyti prekę. Nustatyta, kad ir prekės kokybė bus vertinama teigiamiau ir tuomet, kai teigiamas, ir tuomet, kai neigiamas, ir tuomet, kai neutralus reklamos šūkio malonumas sutaps su vartotojo emocijų malonumu. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp emocijų malonumo ir prekės „kelionė į Sacharos dykumą“ reklamos malonumo sutapimo su prekės

teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę nenustatyta. Taip pat nenustatyta statistiškai reikšmingų skirtumų tarp emocijų malonumo ir prekės „sėdimieji baldai“ reklamos malonumo sutapimo su prekės teigiamumu, prekės kokybe ir noru įsigyti prekę.

THE INFLUENCE OF THE CONSUMPTION OF CONSUMER EMOTIONS AND THE EMOTIONS OF THE ADVERTISING SLOGAN ON THE EVALUATION OF A PRODUCT

Eglė Kijevič

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The aim of this study was to determine the impact of the match between consumer emotions and the emotional tone of advertising slogans on product evaluation.

The study involved 54 participants: 14 men and 40 women, aged between 18 and 64 years. An experimental design was chosen for this research. The study analyzed whether the congruence between emotional valence and the emotional tone of advertising slogans affects product evaluation, perceived quality, and the intention to purchase. During the experiment, participants were exposed to three types of stimuli: emotional, linguistic, and cognitive. Emotional stimuli were related to participants' mood – either positive or negative – induced through a memory recall task. Linguistic stimuli were reflected in advertising slogans with different emotional tones: positive, negative, or neutral. Cognitive stimuli consisted of product evaluation tasks performed after assessing each advertising slogan.

Experimental results: It was found that when the positive emotional tone of an advertising slogan matched the participant's emotional state, the product was evaluated more favorably in terms of quality. Similarly, when the negative emotional tone of the slogan matched the participant's emotional state, the product quality was also rated more positively.

Keywords: emotions, advertising slogan, product evaluation.

BENDRUOMENINIŲ PASLAUGŲ POREIKIS PATIRIANT MOTINYSTĖS EMOCINIŲ SUNKUMŲ

Justė Matijošienė

E. paštas: juste.matijosiene@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Doc. dr. Jautrė Ramutė Šinkūnienė

E. paštas: jautre@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-05

Santrauka. Šiuolaikiniame svetimėjančiame pasaulyje, vykstant atitolimui nuo bendruomenės, kaip paramos ir pagalbos teikėjos, motinystė tampa vis daugiau emocinių sunkumų keliančia patirtimi. Siekiant kompensuoti prarastą bendruomenę bei gerinti mamų emocinę sveikatą, gali būti pasitelkiamos mamoms nemokamai teikiamos bendruomeninės paslaugos. ***Straipsnio tikslas*** – atskleisti bendruomeninių paslaugų poreikį, patiriant emocinių sunkumų motinystėje. Keliami ***uždaviniai*****:** 1) aptarti motinystėje patiriamus emocinius sunkumus; 2) atskleisti bendruomeninių paslaugų galimybes gerinant mamų emocinę sveikatą; 3) išsiaiškinti emocinių sunkumų patiriančių mamų bendruomeninių paslaugų poreikį. Taikant anketinės apklausos metodą buvo atliktas kiekybinis tyrimas, apklaustos 403 respondentės. Statistinė apklausos duomenų analizė parodė, kokių emocinių sunkumų ir kokiu laikotarpiu dažniausiai patiria mamos, kokie veiksniai juos lemia. Tyrimas atskleidė, kad emocinių sunkumų patiriančios mamos labiausiai pageidautų nemokamų bendruomeninių paslaugų savo savivaldybėje, kurių metu būtų teikiama vaiko priežiūra, ir nuotolinių paslaugų. Nustatyta, kad dažniausios priežastys nesirinkti bendruomeninių paslaugų yra susijusios su

stigma ir informacijos apie tokias paslaugas trūkumu. Tyrimas taip pat atskleidė, kad bendruomeninės paslaugos labiausiai padėjo įveikti vienišumo, pasimetimo ir buvimo bloga mama jausmus ir sumažinti atskirtį nuo visuomenės.

Reikšminiai žodžiai: motinystė, emociniai sunkumai, bendruomeninės paslaugos, poreikis.

Įvadas

Dar ne taip seniai motinystė ir vaikų auginimas buvo visos bendruomenės reikalas. Bendruomenių tikslas buvo užtikrinti savo narių, įskaitant mamas ir vaikus, saugumą[1]. Praeitame šimtmetyje situacija civilizuotame pasaulyje ėmė smarkiai kisti, vyko sparti industrializacija ir demografinė urbanizacija. Žmonės kėlėsi į miestus, toli nuo savo giminių, apsigyvendavo daugiabučiuose, kur kiekvienas gyvena savo gyvenimą. Šie procesai lėmė žmonių susvetimėjimą ir iš to kylantį nesaugumo jausmą, nes žmogus visgi yra priklausomas nuo kitų paramos ir tarpusavio pagalbos[2]. Istoriškai žvelgiant, per trumpą laiką mamos parado palaikančią ir besirūpinančią bendruomenę ir buvo priverstos su motinystės iššūkiais tvarkytis vienos, o tai tapo viena didžiausių emocinius sunkumus lemiančių priežasčių[3]. Vis dėlto visuomenėje viskas vyksta ciklišk ai ir, tikėtina, patyrę skaudžių pasekmių atnešantį susvetimėjimą žmonės ims vėl siekti ryšio, artumo ir bendruomeniškumo. Atsigręžimas į bendruomenę ir jos vienijimo, stiprinimo ir palaikymo funkcijų[4] (re)įgalinimas gali būti stiprus veiksnys atkuriant vis prastėjančią visuomenės, taip pat ir mamų, emocinę sveikatą.

1 Rasa Paukštytė-Šaknienė, *Gimtuvės ir krikštynos Lietuvos kaimo gyvenime: XIX a. pabaigoje – XX a. pirmojoje Pusėje* (Vilnius: Diemedis, 1999), 14.

2 Saulius Nefas, *Bendruomeniškumo sklaida Lietuvoje* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 60, https://cris.mruni.eu/cris/handle/007/17524.

3 Billie Lever Taylor ir kt., „Mums Alone: Exploring the Role of Isolation and Loneliness in the Narratives of Women Diagnosed with Perinatal Depression", *Journal of Clinical Medicine* 10, 11 (2021): 2271, doi:10.3390/jcm10112271.

4 Jautrė Ramutė Šinkūnienė, *Bendruomeniškumas, komunikacija ir muzika: sociokultūriniai negalios aspektai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), https://cris.mruni.eu/cris/handle/007/16856.

Temos aktualumas. Pogimdyminę depresiją Lietuvoje galima įtarti vienai iš keturių moterų[5]. Emociniai sunkumai, pasireiškiantys laikotarpiu po gimdymo, ne tik sutrikdo mamos ir vaiko ryšio kūrimą, turi neigiamų pasekmių vaiko raidai[6], bet ir tam tikrais atvejais kelia pavojų mamos ar vaiko gyvybei[7]. Lietuvoje pastaruoju metu viešojoje erdvėje nuskamba pranešimų apie mamų savižudybes ar netgi vaikų nužudymą prieš nusižudant pačiai mamai. Tai kelia nerimą, tačiau vis dar trūksta aiškių veiksmų, kurie leistų tokių atvejų išvengti.

Temos ištirtumas ir naujumas. Užsienio mokslinėje literatūroje kaip viena pagrindinių mamų patiriamų emocinių sunkumų ar net minčių apie savižudybę priežasčių nurodomas socialinės paramos trūkumas[8]. Lietuvoje apie vaikų susilaukusių moterų emocines problemas kalbama itin mažai. Mokslinėje literatūroje galima rasti tyrimų ir straipsnių apie motinų emocinės sveikatos priežastis arba pogimdyminės depresijos gydymą[9], tačiau yra mažai literatūros apie lokaliu mastu tokius sunkumus lemiančius veiksnius ir jų prevenciją[10]. Informacijos apie bendruomeninių paslaugų teikimą kaip pagalbos ir prevencijos priemonę emocinių sunkumų patiriančioms mamos nėra visiškai, todėl šis straipsnis šiandieniniame Lietuvos kontekste yra ypač aktualus.

Tyrimo problema. Prasta mamų emocinė gerovė tampa vis aktualesnė ir skaudžių pasekmių sukelianti problema susvetimėjusioje visuomenėje. Nors

5 Motinystę globojančių iniciatyvų sąjunga, „Moterų psichikos sveikatos iššūkiai po gimdymo išlieka tokie patys“, 2023 m. spalio 11 d., https://mgis.lt/moteru-psichikos-sveikatos-issukiai-po-gimdymo-islieka-tokie-patys/.

6 Ljiljana Jeličić ir kt., „Maternal Distress During Pregnancy and the Postpartum Period: Underlying Mechanisms and Child's Developmental Outcomes—A Narrative Review“, *International Journal of Molecular Sciences* 23, 22 (2022): 13932. https://doi.org/10.3390/ijms232213932.

7 Margaret Spinelli ir Alessandra Bramante, „Maternal Suicide and Filicide“, iš *Key Topics in Perinatal Mental Health*, Mauro Percudani ir kt. (Cham: Springer Nature Switzerland AG, 2022), 185–198, https://doi.org/10.1007/978-3-030-91832-3_11.

8 Iris Agrawal, Ashok M. Mehendale ir Ritika Malhotra, „Risk Factors of Postpartum Depression“, *Cureus* (October 31, 2022), https://doi.org/10.7759/cureus.30898.

9 Asta Dervinytė-Bongarzoni ir Alvydas Navickas, „Pogimdyminių depresinių sutrikimų ankstyvoji diagnostika – efektyvios prevencijos pagrindas“, *Sveikatos mokslai* 27, 4 (2017): 31–40, https://doi.org/10.5200/sm-hs.2017.059.

10 Jonas Sąlyga ir kt., „Pogimdyminio laikotarpio psichoemocinę būklę lemiantys veiksniai“, *Sveikatos mokslai* 24, 4 (2014): 115–118, https://doi.org/10.5200/sm-hs.2014.078.

siekdamos keisti susiklosčiusią situaciją vyriausybės ir nevyriausybinės organizacijos imasi priemonių ir veiksmų, tačiau patirties ir empirinės praktikos bazės nėra, o informacija apie paslaugas pasiekia tik dalį mamų ir net tarp jų yra vengiančių naudotis paslaugomis. Situacijos kontekste kyla probleminiai klausimai: su kokiais emociniais sunkumais susiduria mamos ir ar emocinių sunkumų patiriančios mamos turi bendruomeninių paslaugų poreikį?

Tyrimo objektas: emocinių sunkumų patiriančių mamų bendruomeninių paslaugų poreikis.

Tyrimo tikslas: atskleisti bendruomeninių paslaugų poreikį, patiriant emocinių sunkumų motinystėje.

Tyrimo uždaviniai: 1) aptarti motinystėje patiriamus emocinius sunkumus; 2) atskleisti bendruomeninių paslaugų galimybes gerinant mamų emocinę sveikatą; 3) išsiaiškinti emocinių sunkumų patiriančių mamų bendruomeninių paslaugų poreikį.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros apžvalga, kiekybinė tyrimo strategija – anketinės apklausos metodas, statistinė duomenų analizė.

1. Mamų patiriami emociniai sunkumai

Didžiausia mamų patiriamų emocinių sunkumų rizika kyla pogimdyminiu laikotarpiu, kai moters organizmą smarkiai veikia hormonai ir gimdymo patyrimas. Vaikui augant emocinių sunkumų gali kelti abejojimas savimi kaip mama, iššūkiai skirtingais vaiko raidos etapais, artimųjų, aplinkinių nepalaikymas, negalėjimas atsitraukti nuo buvimo mama ir kt. Dažnai vaikų susilaukusios moterys patiria tokius emocinius sunkumus kaip motinystės melancholija, nerimo sutrikimai ir pogimdyminė depresija[11].

11 Grażyna Iwanowicz-Palus, Agnieszka Marcewicz ir Agnieszka Bień, „Analysis of Determinants of Postpartum Emotional Disorders“, *BMC Pregnancy and Childbirth* 21, 1 (2021), https://doi.org/10.1186/s12884-021-03983-3.

Vienas pirmųjų emocinių sunkumų, kurį gali patirti neseniai vaiko susilaukusi moteris, yra **motinystės melancholija**, kitaip vadinama pogimdyminiu liūdesiu. Šį sutrikimą patiria iki 76 proc. pagimdžiusių moterų[12]. Motinystės melancholiją labiausiai lemia staigūs hormonų –progesterono, estrogeno ir endorfino – pokyčiai, taip pat įtakos turi miego trūkumas, dažnas naujagimio verkimas ir palaikymo stoka[13]. Jai būdingi nuotaikos svyravimai, verksmingumas, nerimas, nemiga, apetito sumažėjimas ir didesnis jautrumas išorės dirgikliams[14]. Motinystės melancholija paprastai prasideda 2–4 dienos po vaiko gimimo ir praeina savaime per 2 savaites. Šią būseną įveikti padeda aplinkinių palaikymas, poilsis, pilnavertė mityba[15].

Dar vienas dažnai mamų patiriamas sunkumas yra **vienišumo jausmas**. 2021 m. Japonijoje atliktas tyrimas parodė, kad beveik trečdalis mamų augindamos vaikus tam tikrais etapais jaučiasi vienišos[16]. Vienišumo jausmas gali sukelti pogimdyminę depresiją, o moterys, šia depresija jau sergančios, taip pat patiria atskirties ir vienišumo jausmą. Jaunas mamos amžius arba vaiko auginimas vienai taip pat yra vieni dažnesnių veiksnių, lemiančių vienišumo jausmą. Aplinkos ir artimųjų nepalaikymas ir pagalbos stoka dažnai verčia mamą jaustis vienišą, tačiau tokį trūkumą gali kompensuoti ir specialistų palaikymas[17].

Su pogimdyminės depresijos rizika taip pat siejamas **nerimo sutrikimas**. Tyrimai rodo, kad jis pasireiškia maždaug ketvirtadaliui mamų. Kroatijoje atliktas

12 Valentina Tosto ir kt., „Maternity Blues: A Narrative Review“, *Journal of Personalized Medicine* 13, 1 (2023): 154, doi:10.3390/jpm13010154.

13 Herdian Putri ir Frilya Putri, „How To Cope With Baby Blues: A Case Report“, *Journal of Psychiatry Psychology and Behavioral Research* 3, 1 (2022): 13–15, doi:10.21776/ub.jppbr.2022.003.01.4.

14 Gabrielė Adomavičiūtė, Enrika Davydovaitė ir Kristina Dambrauskienė, „Psichoemocinės būklės pokyčiai perinataliniu bei pogimdyminiu laikotarpiais: literatūros apžvalga“, *Medicinos mokslai* 11, 6 (2023), doi:10.53453/ms.2023.11.9.

15 Michele M. McKelvey ir Jill Espelin, „Postpartum Depression“, *Nursing Made Incredibly Easy!* 16, 3 (2018): 28–35, doi:10.1097/01.nme.0000531872.48283.ab.

16 Asami Yagi ir kt., „A Questionnaire Survey on a Feeling of Loneliness of the Mothers Raising Children“, *Journal of Obstetrics and Gynaecology Research* 47, 12 (2021): 4298–4305, doi:10.1111/jog.15039.

17 Taylor ir kt., *supra note*, 3.

tyrimas parodė, kad šio sutrikimo pasireiškimas smarkiai koreliuoja su depresijos simptomais – juos patyrė net 75 proc. nerimą jaučiančių mamų[18]. Be stipraus ryšio su pogimdymine depresija, nerimo sutrikimai taip pat siejami su sutrikusiu mamos ir vaiko ryšiu, sumažėjusia žindymo tikimybe, padidėjusia smurto prieš vaiką rizika, sutrikusia vaiko kognityvine ir psichosocialine raida ir didesne tikimybe, kad nerimą patirs vaikas[19]. Kaip savo straipsnyje teigia suomių mokslininkė Ella Sihvonen, tėvystės nerimas dažniausiai kyla iš bendruomenės trūkumo[20]. Projektai, skirti šeimai remti, neatstoja nei visuomenės, nei socialinių institucijų palaikymo, pagrindinis jų tikslas visgi turėtų būti bendruomenės aplink šeimą atkūrimas[21].

Dar vieno, rečiau pasitaikančio emocinio sunkumo – **potrauminio streso sutrikimo (PTSS)** – išsivystymą mamoms dažniausiai lemia neigiama gimdymo patirtis, neišnešioto ar mažo svorio naujagimio gimimas, žemi vaiko Apgar skalės balai, naujagimio hospitalizacija ar net kūdikio maitinimo būdas[22]. Kadangi ne visos moterys turi traumuojančios nėštumo ir gimdymo patirties, bendroje populiacijoje tokių mamų yra apie 4 proc.[23], o Lietuvoje PTSS patiria apie 1,4 proc. moterų[24]. Tyrimai rodo, kad potrauminio streso sutrikimą galima sumažinti ar jo išvengti laiku teikiant psichologinę pagalbą didesnės rizikos ar traumuojančios

18 Sandra Nakić Radoš, „Anxiety During Pregnancy and Postpartum: Course, Predictors and Comorbidity with Postpartum Depression“, *Acta Clinica Croatica* 57, 1 (2018): 39–51, doi:10.20471/acc.2018.57.01.05.

19 Elena Ali, „Women's Experiences with Postpartum Anxiety Disorders: A Narrative Literature Review“, *International Journal of Women's Health* 10 (2018): 237–49, doi:10.2147/ijwh.s158621.

20 Ella Sihvonen, „They Are Alone in Their Parenthood': Parenting Support and (Re)Building Community“, *Sociological Research Online* 28, 3 (2022): 644–661, doi:10.1177/13607804221075358.

21 *Ibid.*

22 Antonio Hernández-Martínez ir kt., „Perinatal Factors Related to Post-Traumatic Stress Disorder Symptoms 1–5 Years Following Birth“, *Women and Birth* 33, 2 (2019): 129–135, doi:10.1016/j.wombi.2019.03.008.

23 Pelin Dikmen Yildiz, Susan Ayers ir Louise Phillips, „The Prevalence of Posttraumatic Stress Disorder in Pregnancy and after Birth: A Systematic Review and Meta-Analysis“, *Journal of Affective Disorders* 208 (2016): 634–645, doi:10.1016/j.jad.2016.10.009.

24 „Moterų psichikos sveikatos iššūkiai po gimdymo išlieka tokie patys“, *supra note*, 5.

nėštumo, gimdymo ar laikotarpio po gimdymo patirties turėjusiai moteriai[25].

Labiausiai ištirtas ir aprašytas vaikų susilaukusių mamų patiriamas emocinis sunkumas yra **pogimdyminė depresija**. Pasaulio mastu su šia liga susiduria beveik 18 proc. moterų[26], tačiau Lietuva gerokai lenkia šį skaičių, be to, jis kasmet didėja. 2022 m. pogimdyminės depresijos simptomų Lietuvoje patyrė beveik ketvirtadalis moterų[27]. Visgi oficiali statistika neatskleidžia realios situacijos, nes daug moterų vis dar bijo kreiptis pagalbos dėl visuomenėje egzistuojančios psichikos problemų stigmos. Sveikatos priežiūros darbuotojams taip pat gali stigti žinių, kaip atpažinti pogimdyminės depresijos simptomus[28]. Pogimdyminės depresijos išsivystymą gali lemti medicininės priežastys, tokios kaip gestacinis diabetas, vitamino D stoka, iki nėštumo patirtos psichikos ligos ar cezario pjūvio operacija, tačiau ne mažiau reikšmingi – socioekonominiai veiksniai ir partnerio bei aplinkinių palaikymo trūkumas[29]. Pogimdyminė depresija dažniausiai pasireiškia tokiais požymiais kaip prislėgta nuotaika, sumažėjęs domėjimasis anksčiau patikusia veikla, padidėjęs nuovargis, taip pat jai būdingas miego sutrikimas, motorikos sulėtėjimas, nepilnavertiškumo, kaltės jausmas, mintys apie savižudybę. Kai kurios moterys ima perdėtai rūpintis vaiko sveikata, šis susirūpinimas gali peraugti į nevaldomą baimę ar paniką[30]. Mamos pogimdyminė depresija gali turėti neigiamą įtaką ryšio su vaiku formavimuisi, vaiko fizinei ir psichinei raidai tiek kūdikystės laikotarpiu, tiek ateityje, įskaitant jau suaugusių vaikų, kurių

25 P. G. Taylor Miller ir kt., „Early Psychological Interventions for Prevention and Treatment of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD) and Post-Traumatic Stress Symptoms in Post-Partum Women: A Systematic Review and Meta-Analysis“, *PLoS ONE* 16, 11 (2021): e0258170, doi:10.1371/journal.pone.0258170.

26 Daiana Anne-Marie Dimcea ir kt., „Postpartum Depression: Etiology, Treatment, and Consequences for Maternal Care“, *Diagnostics* 14, 9 (2024): 865, doi:10.3390/diagnostics14090865.

27 „Moterų psichikos sveikatos iššūkiai po gimdymo išlieka tokie patys“, *supra note*, 5.

28 Dervinytė-Bongarzoni ir Navickas, *supra note*, 9.

29 Agrawal ir kt., *supra note*, 8.

30 Unė Krasauskaitė ir Mantas Guzevičius, „Perinatalinės depresijos ypatumai: diagnostika, gydymas, pasekmės“, *Journal of Medical Sciences* 8, 16 (2020), https://medicsciences.com/f/2020/05-18/19.Pecularities-of-perinatal-depression-diagnostics-treatment-consequeces.pdf.

mamos sirgo depresija, polinkį į depresiją[31].

Pogimdyminė psichozė yra reta, bet pavojinga, skubios pagalbos reikalaujanti būklė, kuri po gimdymo išsivysto 1–2 iš 1 000 moterų. Dažniausiai ši būklė pasireiškia 3–10 dienų po gimdymo, kada moteris su naujagimiu paprastai jau būna išrašyta iš ligoninės. Artimieji gali nesuprasti, kas vyksta su moterimi[32]. Pogimdyminei psichozei būdinga staigi pradžia, greitas būklės pablogėjimas, pasireiškiantis tokiais simptomais kaip kliedesiai, haliucinacijos, nenormalus elgesys ir depresija. Ši būklė dažniau išsivysto moterims, kurių šeimos istorijoje būta psichikos sveikatos sutrikimų, tačiau ją gali sukelti ir lėtinis miego trūkumas ar staigus hormonų balanso organizme pasikeitimas[33]. Nors pogimdyminė psichozė yra sunki ir pavojinga būklė, ji efektyviai gydoma vaistais ir didžiajai daliai moterų praeina be pasekmių, tik retais atvejais gali pasikartoti arba pasireikšti kitais psichikos sutrikimais[34].

Savižudybė yra pagrindinė moterų po gimdymo mirties priežastis. Pasauliniu mastu minčių apie savižudybę kyla nuo 5 iki 14 proc. moterų ir net 210 moterų iš 100 000 pabando nusižudyti[35]. 2023 m. Lietuvoje vykdytos apklausos duomenimis, beveik 15 proc. moterų bent kartą yra pagalvojusios apie savižudybę, apie 17 proc. nurodė, jog turėjo minčių ką nors padaryti kūdikiui, nors iš tiesų to nedarytų, o 7 iš 1 779 apklausos anketą užpildžiusių moterų bandė nusižudyti[36].

---

31 Veslava Radzevič ir kt., „Psichosocialinių veiksnių įtaka motinos depresiškumui laikotarpiu po gimdymo ir vaiko raidai pirmaisiais gyvenimo metais“, *Visuomenės sveikata* 2, 85 (2019): 15–21, https://visuomenessveikata.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2019.2(85)/VS%202019%202(85)%20LIT%20A%20Psichosocialiniai%20veiksniai.pdf.

32 Susan Hatters Friedman, Eric Reed ir Nina E. Ross, „Postpartum Psychosis“, *Current Psychiatry Reports* 25, 2 (2023): 65–72, doi:10.1007/s11920-022-01406-4.

33 Siti Annisa Nur Fathia, „An Overview of Postpartum Psychosis“, *Scientia Psychiatrica* 3, 1 (2021): 166–71, doi:10.37275/scipsy.v3i2.88.

34 Anna-Sophie Rommel ir kt., „Long-Term Outcome of Postpartum Psychosis: A Prospective Clinical Cohort Study in 106 Women“, *International Journal of Bipolar Disorders* 9, 1 (2021), doi:10.1186/s40345-021-00236-2.

35 Holly E. Reid ir kt., „Maternal Suicide Ideation and Behaviour during Pregnancy and the First Postpartum Year: A Systematic Review of Psychological and Psychosocial Risk Factors“, *Frontiers in Psychiatry* 13 (2022), doi:10.3389/fpsyt.2022.765118.

36 „Beveik du trečdaliai moterų, kurios patiria ryškius psichologinius sunkumus po gimdymo, nesikreipia pagalbos“, Motinystę globojančių iniciatyvų sąjunga, 2023 m. lapkričio 29 d., https://mgis.lt/beveik-du-trecdaliai-mo-

Mintims apie savižudybę ar bandymui nusižudyti įtakos turi netikėtai užklupusi motinystė, nebesusitvarkymo jausmas, savęs laikymas bloga mama, jausmas, kad „daugiau negali“, partnerio atsiribojimas ir palaikančios aplinkos neturėjimas[37]. Sumažinti didėjantį moterų bandymų nusižudyti skaičių gali didesnis specialistų susirūpinimas moterų emocine sveikata, laiku ir tinkamai suteikiama pagalba, vyriausybės skiriamas finansavimas paslaugoms, kurios padėtų moterims ir šeimoms išvengti priežasčių, pasibaigiančių moters bandymu nusižudyti[38].

Apibendrinant galima teigti, kad mamų patiriami emociniai sunkumai yra dažni ir neigiamai veikiantys ne tik pačias moteris ir jų vaikus bei šeimas, bet ir visą visuomenę. Laiku neidentifikuojami lengvesni emociniai sunkumai gali virsti sunkesniais ir sudėtingiau išsprendžiamais. Sveikatos priežiūros specialistai turėtų skirti daugiau dėmesio ankstyviesiems nėščiųjų ir mamų emocinės būklės pokyčiams ir laiku nusiųsti į psichikos sveikatos priežiūros specialisto konsultaciją, tačiau tam reikia, kad gydytojai atnaujintų ir gilintų žinias apie tokias būsenas ir jas lemiančius veiksnius. Lygiai taip pat svarbu ir reikšminga būtų įgalinti socialinius darbuotojus tapti specialistais, kurie, dirbdami su pirminės sveikatos priežiūros gydytojais komandoje, galėtų padėti identifikuoti ankstyvuosius būsimų ar esamų mamų emocinius sutrikimus ir prisidėti prie efektyvios jų prevencijos teikiant įvairias bendruomenines paslaugas.

2. Bendruomeninių paslaugų teikimas emocinių sunkumų patiriančioms mamoms

Bendruomeninių paslaugų teikimas mamoms patiriant emocinių sunkumų pasaulinėje praktikoje nėra naujas reiškinys. Kadaise buvusi tik artimųjų, kaimynų, bendruomenės teikiama pagalba šiuolaikiniame pasaulyje keliasi į

teru-kurios-patiria-ryskius-psichologinius-sunkumus-po-gimdymo-nesikreipia-pagalbos/.

37 Holly E. Reid ir kt., „What Makes a Perinatal Woman Suicidal? A Grounded Theory Study“, *BMC Psychiatry* 22, 1 (2022), doi:10.1186/s12888-022-04015-w.

38 Kaat De Backer ir kt., „Rising Rates of Perinatal Suicide“, *BMJ* (May 22, 2023): e075414, doi:10.1136/bmj-2023-075414.

vyriausybinį, nevyriausybinį ir savanorišką lygmenis ir taip mamoms sukuriama šiuolaikiška, nors ir iš svetimų žmonių suburta bendruomenė[39]. JAV mokslininkų parengtoje apžvalgoje teigiama, kad tokios paslaugos gali apimti lankymo namuose programas, slaugytojų, dulų, visuomenės sveikatos specialistų pagalbą ar panašių patirčių turinčių mamų palaikymą[40]. Japonijos mokslininkų atliktas tyrimas atskleidė, kad bendruomeninės psichikos sveikatos paslaugų programos gali sumažinti mamų mintis apie savižudybę[41]. JAV vykdytas tyrimas parodė, kad, skiriant dėmesio mamų socialinio palaikymo poreikiui, mažinant jų patiriamą stresą, skatinant rūpinimąsi savimi, bendravimą bendruomenėje, mamos, nepaisant traumuojančios praeities ar nepalankių gyvenimo aplinkybių, sugebėjo neperduoti savo traumų vaikams[42].

Lietuvoje dar nėra įprasta, kad **socialiniai darbuotojai** rūpintųsi mamų emocine gerove, tačiau užsienio šalyse tai įprasta praktika. Pavyzdžiui, JAV egzistuoja specialybė *perinataliniai socialiniai darbuotojai*. Šie specialistai padeda moterims ir jų šeimoms įveikti psichosocialinius ir medicininius iššūkius prieš gimdymą ir po jo, stiprina tėvų ir vaikų ryšį, teikia ilgalaikę paramą ir atstovauja jų interesams sveikatos priežiūros sistemoje ir bendruomenėje[43]. Tokia specialybė taip pat įprasta Jungtinėje Karalystėje[44] ir Airijoje[45]. Izraelyje atliktas tyrimas, per kurį

39 Andrea Reupert ir kt., „It Takes a Village to Raise a Child: Understanding and Expanding the Concept of the 'Village'", *Frontiers in Public Health* 10 (2022), doi:10.3389/fpubh.2022.756066.

40 Jihye Kim Scroggins ir kt., „A Systematic Review of Community-Based Interventions to Address Perinatal Mental Health", *Seminars in Perinatology* 48, 6 (2024): 151945, doi:10.1016/j.semperi.2024.151945.

41 Yoshiyuki Tachibana ir kt., „An Integrated Community Mental Healthcare Program to Reduce Suicidal Ideation and Improve Maternal Mental Health during the Postnatal Period: The Findings from the Nagano Trial", *BMC Psychiatry* 20, 1 (2020), doi:10.1186/s12888-020-02765-z.

42 Katherine L. Rosenblum ir kt., „A Community-Based Randomized Controlled Trial of Mom Power Parenting Intervention for Mothers with Interpersonal Trauma Histories and Their Young Children", *Archives of Women's Mental Health* 20, 5 (2017): 673–86, doi:10.1007/s00737-017-0734-9.

43 „What is a perinatal social worker", National Association of Perinatal Social Workers, žiūrėta 2025 m. kovo 10 d., https://www.napsw.org/what_is_a_perinatal_social_wor.php.

44 „Specialist Perinatal Social Worker", NHS England, žiūrėta 2025 m. kovo 10 d., https://beta.jobs.nhs.uk/candidate/jobadvert/C9350-24-1474.

45 Elaine Wilson, Kaylene Jackson ir Aoife Shannon, „Perinatal Social Work during the Covid-19 Pandemic: Reflecting on Concepts of Time and Liminality", *Qualitative Social Work* 20, 1–2 (2020): 443–448, doi:10.1177/1473325020973306.

buvo apklausiamos pogimdyminės depresijos simptomų patiriančios moterys, gavusios psichologinę pagalbą iš tam parengtų socialinių darbuotojų, atskleidė, kad tokia pagalba veiksmingai sumažino pogimdyminę depresiją per trumpą laiką[46]. JAV mokslininkai ištyrė socialinių darbuotojų galimybes dirbant su pogimdyminę depresiją patiriančiomis moterimis iš papildomų sveikatos priežiūros metodų, tokių kaip dėmesingo įsisąmoninimo (angl. *mindfulness*) praktika, joga, aromaterapija, perspektyvos. Tyrimas atskleidė, kad tokia praktika visų pirma buvo naudinga toms moterims, kurios neturėjo galimybių ar nenorėjo rinktis medikamentinio gydymo. Socialiniai darbuotojai, lankydamiesi moters namuose ir geriau pažindami jos aplinką ir ją pačią, geriausiai supranta, kokio gydymo moteris pageidautų, ir, jei yra išmokyti teikti pagalbą, gali padėti įveikti pogimdyminės depresijos simptomus[47].

Pagimdžiusių moterų lankymas namuose taip yra mokslininkų tyrinėtas reiškinys. JAV atliktas tyrimas parodė, kad mamos, kurias namuose lankė ne psichikos sveikatos specialistai, daug lengviau susidorojo su stresu ir patyrė mažesnę pogimdyminės depresijos riziką[48]. Ryškus depresijos simptomų sumažėjimas, palyginti su kontroline grupe, taip pat nerimo jausmo sumažėjimas ir mažesnis motinystės stresas dalyvaujant namų lankymo programoje pastebėtas ir Italijoje atliktame tyrime. Italų mokslininkai taip pat atkreipė dėmesį, kad būtent lankymas namuose yra geriausias būdas suteikti ypač didelių sunkumų patiriančioms mamoms prieigą prie bendruomeninių paslaugų[49]. Norvegijos mokslininkai, tirdami ankstyvojo lankymosi kūdikio susilaukusios šeimos namuose galimybes

46 Bobbie Posmontier ir kt., „Incorporating Interpersonal Psychotherapy for Postpartum Depression into Social Work Practice in Israel", *Research on Social Work Practice* 29, 1 (2017): 61–68, doi:10.1177/1049731517707057.

47 Rebecca J. McCloskey ir Rebecca Reno, „Complementary Health Approaches for Postpartum Depression: A Systematic Review", *Social Work in Mental Health* 17, 1 (2018): 106–28, doi:10.1080/15332985.2018.1509412.

48 S. Darius Tandon ir kt., „Results from an Effectiveness-Implementation Evaluation of a Postpartum Depression Prevention Intervention Delivered in Home Visiting Programs", *Journal of Affective Disorders* 315 (2022): 113–120, doi:10.1016/j.jad.2022.07.033.

49 Laura Vismara, Cristina Sechi ir Loredana Lucarelli, „Reflective Parenting Home Visiting Program: A Longitudinal Study on the Effects upon Depression, Anxiety and Parenting Stress in First-Time Mothers", *Heliyon* 6, 7 (2020): e04292, doi:10.1016/j.heliyon.2020.e04292.

ir priimtinumą, nustatė, kad tokia paslauga padeda tėvams geriau kurti saugų prieraišumą su savo kūdikiu, turint reikalingų žinių, o tai turi įtakos ir mamos savijautai[50].

Užsienio praktikoje moterims nėštumo metu ir po gimdymo teikiamos **specializuotos bendruomenės perinatalinės psichikos sveikatos paslaugos**. Jas paprastai teikia komanda, kurią sudaro reikiamų įgūdžių turintys specialistai: psichiatrai, psichologai, psichikos sveikatos slaugytojai, socialiniai darbuotojai, kūdikių slaugytojai, ergoterapeutai ir šioje srityje besispecializuojantys farmacininkai. Šie specialistai teikia tokias paslaugas kaip psichoterapija, vaistų paskyrimas, padėjimas užmegzti ryšį su kūdikiu ir pan.[51] Mokslinių tyrimų, kuriuose būtų analizuojamas tokių komandų darbas, nėra daug, tačiau egzistuojantys demonstruoja moterų pasitenkinimą tokiomis paslaugomis[52].

Viena efektyviausių bendruomeninių paslaugų mamų emociniams sunkumams lengvinti yra **mamų savitarpio pagalbos grupės**. Jungtinėje Karalystėje atliktas tyrimas atskleidė, kad moterys, kurios jautė, kad specialistai skiria nepakankamai dėmesio jų emocinei sveikatai, pagalbą ir palaikymą gavo savitarpio pagalbos grupėse; tokios grupės taip pat padėjo įveikti atskirtumo ir vienišumo jausmą[53]. Londono universiteto mokslininkų atlikto tyrimo apžvalgoje pažymima, kad bendruomeninės savitarpio pagalbos grupės neturėtų būti mažo biudžeto profesionalios pagalbos, kai tokios tikrai reikia, pakaitalas, tačiau tai svarbi papildoma intervencija, kuri įvairiais būdais gali padėti mamoms lengviau įveikti

50 Rakel Aasheim Greve ir kt., „Feasibility and Acceptability of an Early Home Visit Intervention Aimed at Supporting a Positive Mother-Infant Relationship for Mothers at Risk of Postpartum Depression", *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 32, 4 (2018): 1437–46, doi:10.1111/scs.12589.

51 Louise M. Howard ir Hind Khalifeh, „Perinatal Mental Health: A Review of Progress and Challenges", *World Psychiatry* 19, 3 (2020): 313–327, doi:10.1002/wps.20769.

52 Billie Lever Taylor ir kt., „A Qualitative Investigation of Models of Community Mental Health Care for Women with Perinatal Mental Health Problems", *Journal of Mental Health* 30, 5 (2020): 594–600, doi:10.1080/09638237.2020.1714006.

53 Chloe Rice, Emma Ingram ir Heather O'Mahen, „A Qualitative Study of the Impact of Peer Support on Women's Mental Health Treatment Experiences during the Perinatal Period", *BMC Pregnancy and Childbirth* 22, 1 (September 6, 2022), doi:10.1186/s12884-022-04959-7.

patiriamus emocinius sunkumus[54].

Naujausiame Pasaulio sveikatos organizacijos psichikos sveikatos veiksmų plane daug dėmesio skiriama skatinimui paslaugas, skirtas psichikos sveikatai gerinti, teikti bendruomeniniu lygmeniu, kartu **mažinant psichikos sutrikimų stigmą**[55]. Būtent stigma, baimė būti diskriminuojamai yra didelė kliūtis moterims kreiptis ar priimti siūlomą pagalbą[56]. Dažnai bijoma, kad artimieji ir visuomenė teis, nepalaikys. Manoma, kad mama privalo visada būti „stipri" ir „nesavanaudė"[57]. Vokiečių mokslininkų parengtos mokslinių šaltinių apžvalgos išvadose teigiama, kad menkas psichikos sveikatos raštingumas lemia prastesnius gebėjimus atpažinti simptomus ir kreiptis pagalbos[58]. Australijoje atliktas tyrimas, per kurį dalyviams buvo rodomas trumpas edukacinis filmukas, parodė, kad tokios intervencijos gali nepakakti siekiant pakeisti žmonių nuostatas apie psichikos sveikatą, todėl tyrėjai siūlo plačiau ieškoti, kokie būdai gali padėti mažinti psichikos sveikatos stigmą bendruomenėje[59].

Taigi bendruomeninės paslaugos gali būti pasitelkiamos mamų emocinei sveikatai gerinti daugeliu aspektų. Teikiant bendruomenines paslaugas, galima tiesiogiai padėti mamoms susitvarkyti tiek su vaikeliui gimus pasikeitusiomis emocijomis, tiek su padidėjusiais buitiniais sunkumais, teikiant pagalbą namuose ar telkiant mamas į savitarpio pagalbos grupes, kad mažėtų vienišumo jausmas.

---

54 Jenny McLeish, Susan Ayers ir Christine McCourt, „Community-Based Perinatal Mental Health Peer Support: A Realist Review", *BMC Pregnancy and Childbirth* 23, 1 (August 9, 2023), doi:10.1186/s12884-023-05843-8.

55 „WHO European framework for action on mental health 2021–2025", World Health Organization. Regional Office for Europe, žiūrėta 2025 m. kovo 10 d., https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289057813.

56 Fiona Alderdice ir Laura Kelly, „Stigma and Maternity Care", *Journal of Reproductive and Infant Psychology* 37, 2 (2019): 105–107, doi:10.1080/02646838.2019.1589758.

57 Anushree Modak ir kt., „A Comprehensive Review of Motherhood and Mental Health: Postpartum Mood Disorders in Focus", *Cureus* (September 29, 2023), doi:10.7759/cureus.46209.

58 Daria Daehn ir kt., „Perinatal Mental Health Literacy: Knowledge, Attitudes, and Help-Seeking among Perinatal Women and the Public – a Systematic Review", *BMC Pregnancy and Childbirth* 22, 1 (2022), doi:10.1186/s12884-022-04865-y.

59 Einar B. Thorsteinsson, Natasha M. Loi ir Kathryn Farr, „Changes in Stigma and Help-Seeking in Relation to Postpartum Depression: Non-Clinical Parenting Intervention Sample", *PeerJ* 6 (2018): e5893, doi:10.7717/peerj.5893.

Taip pat svarbu šviesti visuomenę psichikos sveikatos temomis, didinant mamų ir jų aplinkos supratimą apie psichikos sveikatą ir tikimybę, kad pagalbos bus kreipiamasi laiku.

3. Bendruomeninių paslaugų poreikio, patiriant emocinių sunkumų motinystėje, tyrimas

Siekiant išanalizuoti emocinių sunkumų patiriančių mamų bendruomeninių paslaugų poreikį ir požiūrį į šias paslaugas, buvo atliktas kiekybinis tyrimas, naudojant empirinį statistinės analizės metodą. Apklausos būdu surinkti subjektyvūs duomenys apie respondenčių požiūrį ir nuomonę[60]. Empiriniams duomenims rinkti buvo naudojamas platformoje *Google Forms* sukurtas anoniminis klausimynas, kad būtų galima pasiekti visoje Lietuvoje gyvenančias respondentes. Tyrimas buvo vykdomas laikantis etiškumo principų: respondentėms buvo garantuojamas anonimiškumas ir konfidencialumas, o duomenys skelbiami apibendrinti[61]. Duomenys buvo renkami 2025 metų sausio mėnesį. Reprezentatyviai imčiai apskaičiuoti naudota supaprastinta imties dydžio formulė, pagal kurią gautas imties dydis $n \approx 399$, o apklausti pavyko 403 mamas. Poreikiui ir požiūriui išsiaiškinti daugiausia naudotos Likerto skalės. Klausimyno patikimumui įvertinti buvo naudojamas Kronbacho α koeficientas[62] ir nustatyta, kad tyrime naudojamos skalės pasižymi pakankamu arba dideliu suderinamumu. Tyrimo duomenims analizuoti buvo naudojama duomenų apdorojimo programa IBM SPSS 30, lentelės pagal SPSS gautus duomenis sudarytos programa *MS Excel*.

3.1. Tyrimo dalyvių charakteristika

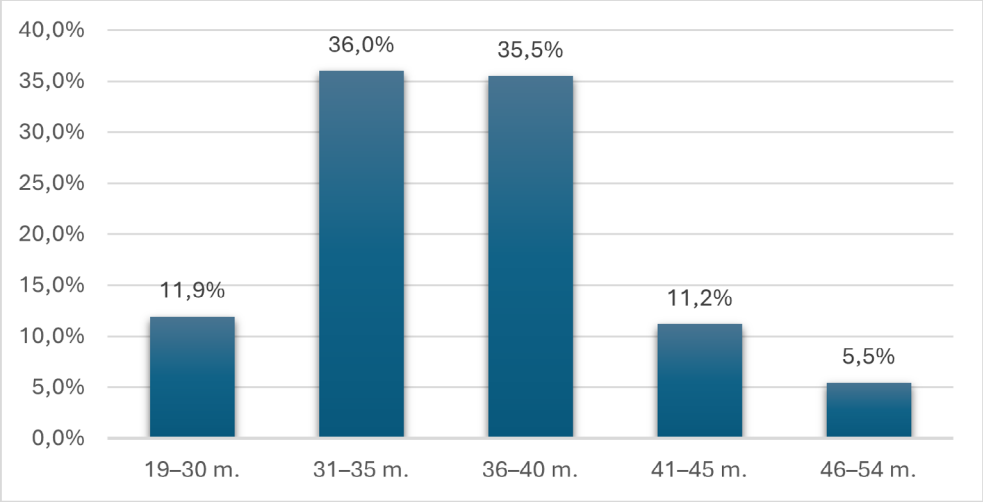
Vykdant tyrimą apklaustos 403 mamos. Tyrime dalyvauti galėjo tik šiuo metu

60 Inga Gaižauskaitė ir Svajonė Mikėnė, *Socialinių tyrimų metodai: apklausa* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 13.

61 Jolanta Aleknevičienė, Aušra Pocienė ir Maryja Šupa, *Kaip parašyti mokslinį rašto darbą?* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020), 48.

62 Gaižauskaitė ir Mikėnė, *op. cit*., 146.

Lietuvoje gyvenančios ir nepilnamečių vaikų auginančios moterys. Atrankai naudoti kontroliniai klausimai anketos pradžioje. Respondenčių amžius pasiskirstė tarp 19 ir 54 metų, vidutinis amžius – 36 metai. Procentinis respondenčių amžiaus pasiskirstymas matomas 1 paveiksle.

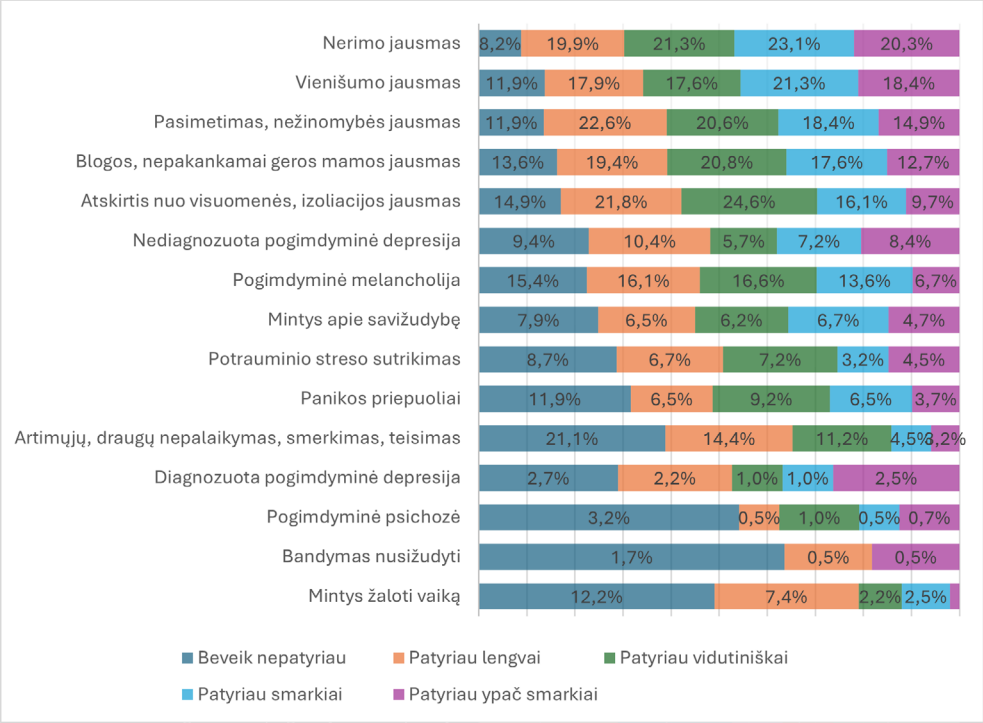
1 pav. Respondenčių pasiskirstymas pagal amžių (N = 403)

Daugiausia respondenčių augina 2 vaikus (51,6 proc.), 1 vaiką augina 33,7 proc. respondenčių, 3 – 11,9 proc., 4 – 2,2 proc., 5 vaikus – 2 respondentės (0,2 proc.). Dauguma respondenčių (68,5 proc.) gyvena didmiestyje, 16,1 proc. – mieste, 6 proc. – miestelyje, 6,5 proc. – kaimiškoje vietovėje, 3 proc. – vienkiemyje. Daugiausia respondenčių turi magistro laipsnį (43,7 proc.), 30,8 proc. turi universitetinį bakalauro laipsnį, 16,1 proc. – koleginį bakalauro laipsnį, 4,5 proc.– profesinį išsilavinimą, 3 proc. – vidurinį išsilavinimą, 1,7 proc. – daktaro laipsnį, viena respondentė – pagrindinį išsilavinimą.

3.2. Tyrimo rezultatų apžvalga

Tyrimu buvo siekiama nustatyti, kiek smarkiai ir kokių emocinių sunkumų patiria mamos. Pastebėta, kad labiausiai respondentės susidūrė su nerimo jausmu (M = 3,06), vienišumo jausmu (M = 2,78), sutrikimo, nežinomybės jausmu

(M = 2,67), blogos, nepakankamai geros mamos jausmu (M = 2,49), atskirties nuo visuomenės, izoliacijos jausmu (M = 2,45). Rečiau mamos susidūrė su pogimdymine melancholija (M = 1,86), nediagnozuota pogimdymine depresija (M = 1,18), artimųjų, draugų nepalaikymu, smerkimu, teisimu (M = 1,17).

2 pav. Respondenčių patiriami emociniai sunkumai (N = 403)

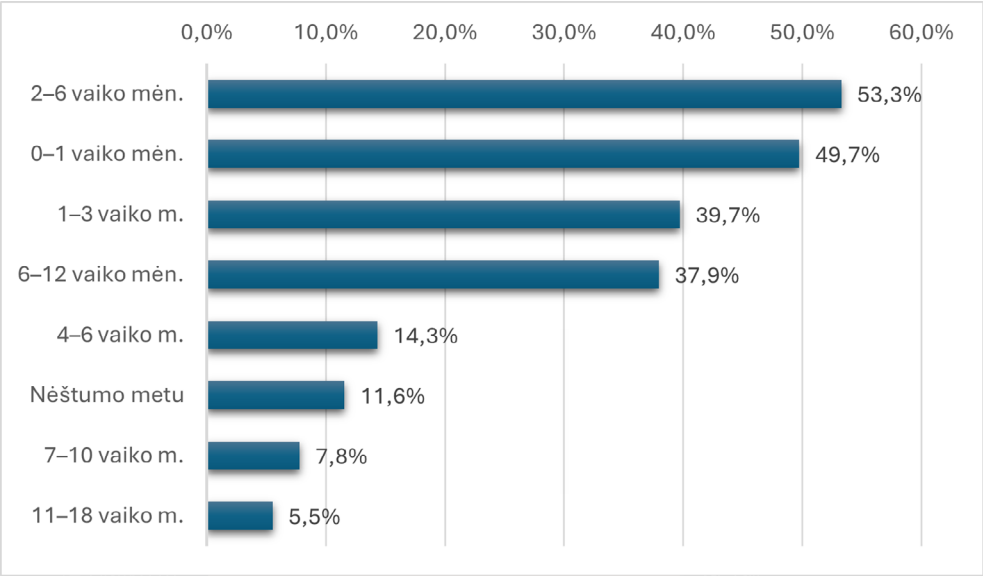
Mažiausiai mamos patyrė tokių sunkumų kaip panikos priepuoliai (M = 0,97), mintys apie savižudybę (M = 0,9), potrauminio streso sindromas (M = 0,79), mintys žaloti vaiką (M = 0,45), diagnozuota pogimdyminė depresija (M = 0,27), pogimdyminė psichozė (M = 0,13), dvi mamos pažymėjo bandžiusios nusižudyti (M = 0,03). Svarbu pabrėžti, kad, palyginti su 2023 m., Lietuvoje atlikta platesnio masto moterų po gimdymo apklausa[63], bet gauti itin panašūs pogimdyminės depresijos patyrimo ir minčių apie savižudybę rezultatai. Procentinis atsakymų

63 „Moterų psichikos sveikatos iššūkiai po gimdymo išlieka tokie patys“, *supra note*, 5.

pasiskirstymas pateiktas 2 paveiksle.

Apibendrinant galima teigti, kad labiausiai mamų patiriami emociniai sunkumai yra susiję su vienišumo, atskirties ir izoliacijos jausmais ir su nerimu, nežinomybe ir buvimo bloga mama jausmu.

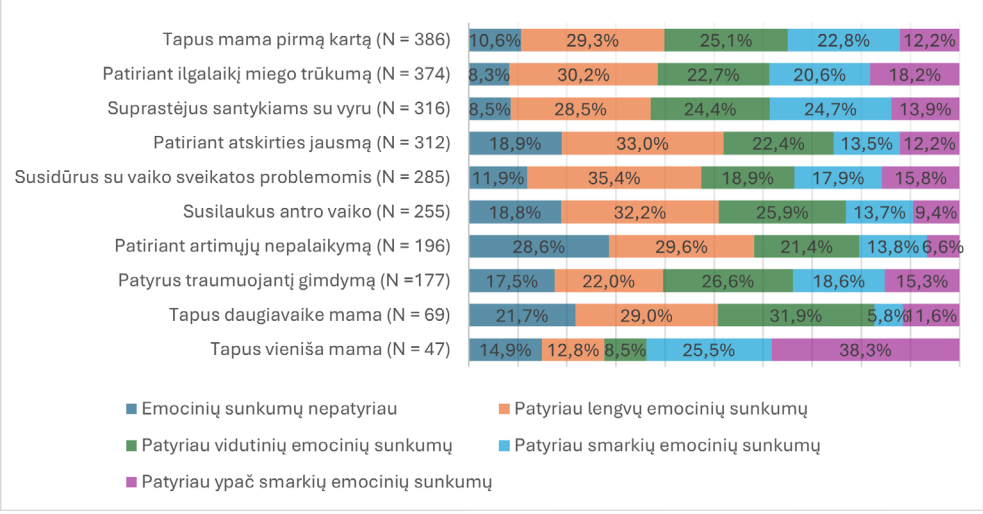
Siekiant išsiaiškinti, kokiu laikotarpiu mamos labiausiai patiria emocinių sunkumų, apklausoje buvo paprašyta pasirinkti visus tinkamus laikotarpius (žr. 3 pav.)

3 pav. Respondenčių patiriami sunkumai pagal laikotarpius (N = 403)

Paaiškėjo, kad emocinių sunkumų respondentėms dažniausiai pasireiškė pirmąjį vaiko gyvenimo mėnesį (49,7 proc.) ir 2–6 vaiko gyvenimo mėnesiais (53,3 proc.). Taip pat nemažai emociškai sunkūs laikotarpiai yra 6–12 vaiko gyvenimo mėnesiai (37,9 proc.) ir 1–3 vaiko gyvenimo metai (39,7 proc.). Emociškai mamoms palengvėja 4–6 vaiko gyvenimo metais (sunkumų šiuo laikotarpiu patyrė 14,3 proc. respondenčių), pradinis mokyklinis vaiko amžius emociškai sunkus būna 7,8 proc. mamų, o paauglystė – 5,5 proc. Šie rezultatai atskleidžia, kad emociškai sunkiausias laikotarpis mamoms yra pirmasis vaiko gyvenimo pusmetis.

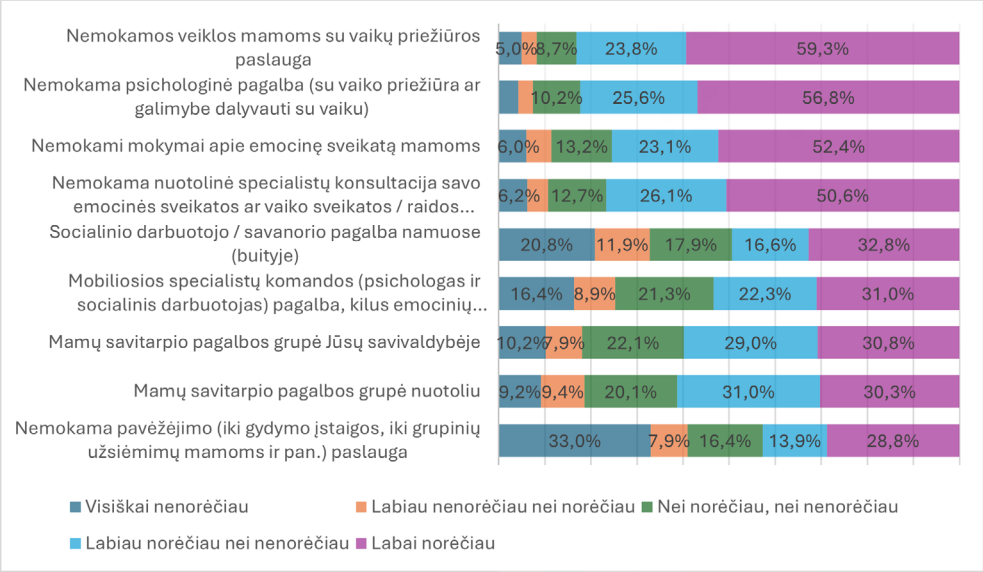
Respondenčių buvo prašoma įvertinti, kiek įvairios aplinkybės su kuriomis susiduriama motinystėje, turėjo įtakos emocinių sunkumų patyrimui. Ištirta, kad emocinius sunkumus labiausiai lemia tapimas vieniša mama (M = 3,60), tačiau su tokia aplinkybe susidūrė tik labai maža dalis respondenčių (N = 47). Vidutinį poveikį emocinių sunkumų atsiradimui turi ilgalaikis miego trūkumas (M = 3,10), suprastėję santykiai su vyru (M = 3,07), susidūrimas su vaiko sveikatos problemomis (M = 2,90), atskirties jausmas (M = 2,67) ir tiesiog tapimas mama pirmą kartą (M = 2,97) – su šiais sunkumais susidūrė didžioji dalis respondenčių. Taip pat daugiau nei pusė mamų kaip vidutiniškai emocinius sunkumus sukeliantį veiksnį įvardijo antro vaiką gimimą (M = 2,63), o kiek mažiau nei pusė mamų su emociniais sunkumais susidūrė patyrusios traumuojantį gimdymą (M = 2,92). Beveik pusė respondenčių susidūrė su artimųjų nepalaikymu, tačiau ši aplinkybė jų emocinių sunkumų atsiradimą paveikė mažiau nei vidutiniškai (M = 2,40). Taip pat mažiau nei pirmo ar antro vaiko susilaukimas įtakos emocinių sunkumų patyrimui turi tapimas daugiavaike mama (M = 2,57). Procentinis atsakymų pasiskirstymas pateiktas 4 paveiksle.

4 pav. Emocinių sunkumų patyrimas pagal aplinkybes, su kuriomis susiduriama motinystėje.

Apibendrinant galima teigti, kad dažniausiai mamų patiriami ir labiausiai emocinius sunkumus sukeliantys veiksniai yra tapimas mama pirmą kartą, ilgalaikis miego trūkumas, suprastėję santykiai su vyru ir atskirties jausmas.

Tyrimu buvo siekiama išsiaiškinti, ar patirdamos emocinių sunkumų mamos norėtų bendruomeninių paslaugų. Anketoje buvo įvardytos 9 paslaugos – arba jau teikiamos Lietuvoje, arba dažnai pasitaikančios užsienio praktikoje. Duomenys atskleidė, kad labiausiai respondenčių pageidaujamos paslaugos yra nemokamos veiklos mamoms, teikiant vaikų priežiūrą (M = 4,29), ir nemokama psichologinė pagalba su vaiko priežiūra ar galimybe dalyvauti su vaiku (M = 4,28). Taip pat respondentės išreiškė didelį nuotolinės specialistų konsultacijos savo emocinės sveikatos ar vaiko sveikatos ar raidos klausimais (M = 4,1) ir nemokamų mokymų apie mamų emocinę sveikatą (M = 4,10) poreikį. Nemaža dalis respondenčių pageidautų mamų savitarpio pagalbos grupių nuotoliu (M = 3,64) ar savo savivaldybėje (M = 3,62). Tyrimu atskleistas ir vidutiniškas mobiliosios specialistų komandos, kurią sudarytų psichologas ir socialinis darbuotojas, pagalbos, teikiamos kilus emocinių sunkumų, poreikis (M = 3,43) ir socialinio darbuotojo ar savanorio pagalba buityje (M = 3,29). Mažiausiai, tačiau pagal suminį vidurkį vidutiniškai mamos pageidavo nemokamos pavėžėjimo iki gydymo įstaigos ar grupinių užsiėmimų mamoms ir pan. paslaugos (M = 2,98), tačiau tokį pasirinkimą paaiškina daugumos respondenčių nurodyta gyvenamoji vieta – didmiestis, kur susisiekimas dažniausiai nekelia didesnių problemų. Procentinis atsakymų pasiskirstymas pateiktas 5 paveiksle.

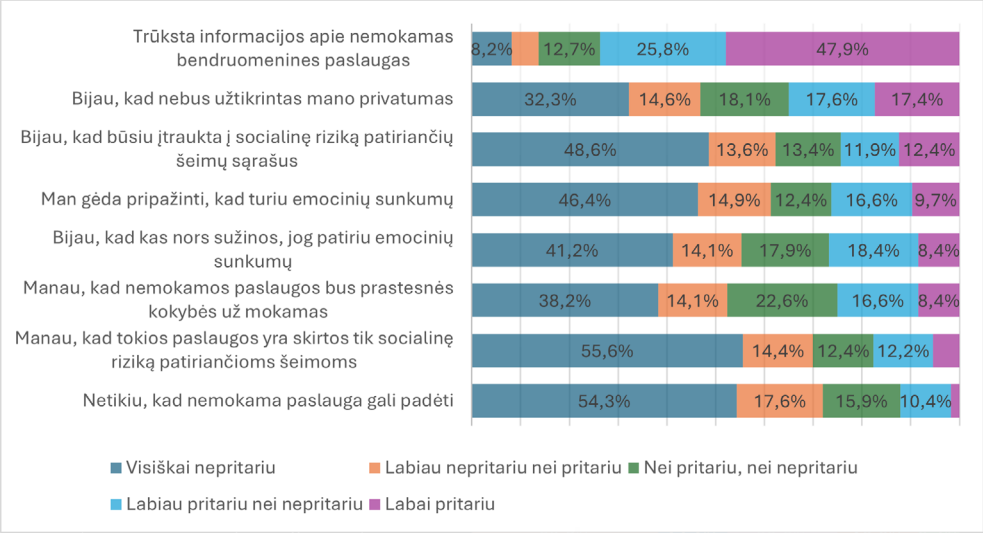

5 pav. Bendruomeninių paslaugų poreikis patiriant emocinių sunkumų (N = 403)

Apibendrinant šiuos rezultatus akivaizdu, kad respondentėms labiausiai trūksta veiklų mamoms ir psichologinės pagalbos, kurių būtų galima atvykti su vaiku ir juo būtų pasirūpinta arba kurios vyktų nuotoliu. Gauti rezultatai suponuoja mamų požiūrį, kad vaiko auginimas jas apriboja nuo pasinaudojimo paslaugomis ir todėl patrauklios atrodo nuotolinės paslaugos arba paslaugos, kurias teikiant būtų pasirūpinama vaiku.

Siekiant išsiaiškinti, kokios priežastys labiausiai lemia bendruomeninių paslaugų nesirinkimą patiriant emocinių sunkumų, respondenčių buvo paprašyta įvertinti, kiek jos nesutinka ar sutinka su priežastimis nesirinkti bendruomeninių paslaugų patiriant emocinių sunkumų motinystėje. Ryškiausiai kaip priežastis nesirinkti bendruomeninių paslaugų išsiskyrė informacijos apie nemokamas bendruomenines paslaugas trūkumas (M = 4,00). Kaip vidutinės reikšmės priežastis nesirinkti nemokamų bendruomeninių paslaugų respondentės nurodė baimę, kad nebus užtikrintas privatumas (M = 2,73), manymą, kad nemokamos paslaugos bus prastesnės kokybės už mokamas (M = 2,43), taip pat baimę, kad kas nors

sužinos, jog respondentė patiria emocinių sunkumų (M = 2,39). Mažesnės priežastys nesirinkti nemokamų bendruomeninių paslaugų yra gėda pripažinti, kad turi emocinių sunkumų (M = 2,28), ir baimė būti įtrauktai į socialinę riziką patiriančių šeimų sąrašus (M = 2,26). Mažiausiomis priežastimis nesirinkti nemokamų bendruomeninių paslaugų galima įvardyti manymą, kad tokios paslaugos yra skirtos tik socialinę riziką patiriančioms šeimoms (M = 1,98), ir netikėjimą, kad nemokama paslauga gali padėti (M = 1,88). Procentinis atsakymų pasiskirstymas pateiktas 6 paveiksle.

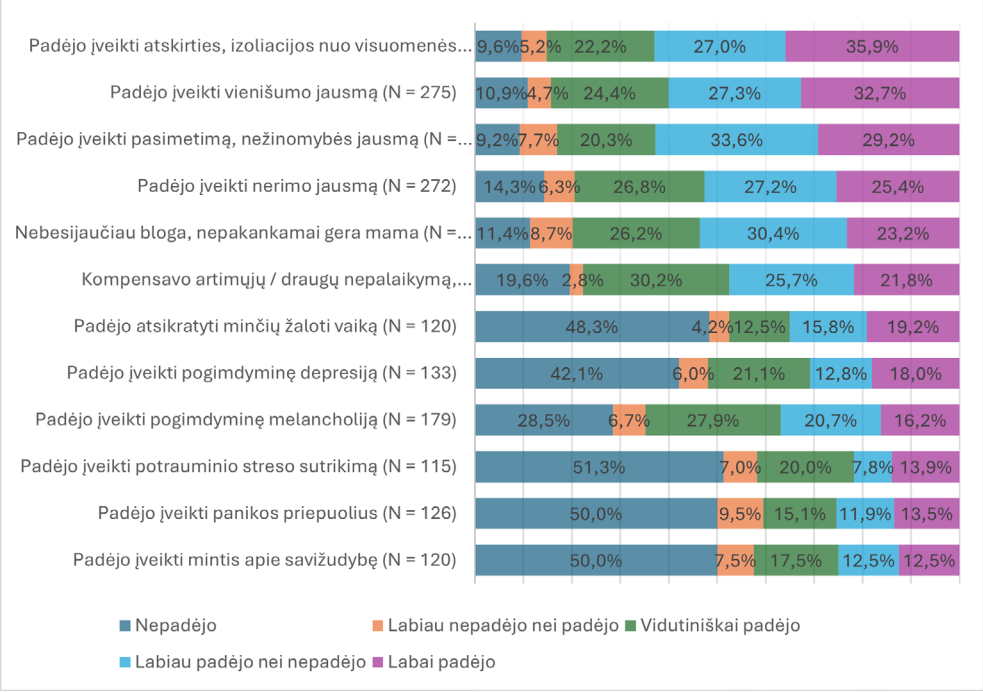

6 pav. Priežastys nesirinkti bendruomeninių paslaugų (N = 403)

Apibendrintai galima teigti, kad pati didžiausia priežastis nesirinkti bendruomeninių paslaugų patiriant emocinių sunkumų yra informacijos apie tokias paslaugas neprieinamumas, tačiau dalis mamų tokių paslaugų nesirinktų ir dėl stigmų, susijusių tiek su emociniais sunkumais, tiek su nemokamomis paslaugomis.

Dalis tyrime dalyvavusių respondenčių jau buvo išbandžiusios mokamas ir nemokamas bendruomenines paslaugas, todėl galėjo įvertinti, kiek paslaugos, kuriomis naudojosi, padėjo joms įveikti emocinius sunkumus. Tyrimo dalyvėms bendruomeninės paslaugos labiausiai padėjo įveikti atskirties ir izoliacijos nuo

visuomenės jausmą (N = 270, M = 3,74), vienišumo jausmą (N = 275, M = 3,66), pasimetimą ir nežinomybės jausmą (N = 271, M = 3,66), blogos ar nepakankamai geros mamos jausmą (N = 263, M = 3,45) ir nerimą (N = 272, M = 3,43). Pabrėžtina, kad būtent šie emociniai sunkumai, kaip labiausiai patiriami, buvo išskirti analizuojant ir visos imties atsakymus.

7 pav. Kiek bendruomeninės paslaugos padėjo įveikti emocinius sunkumus

Naudojimasis bendruomeninėmis paslaugomis respondentėms vidutiniškai kompensavo artimųjų ir (ar) draugų nepalaikymą, smerkimą, teisimą (N = 179, M = 3,27), padėjo įveikti pogimdyminę melancholiją (N = 179, M = 2,89), pogimdyminę depresiją (N = 133, M = 2,59) ir padėjo atsikratyti minčių žaloti vaiką (N = 120, M = 2,53). Mažiausiai įtakos naudojimasis bendruomeninėmis paslaugomis turėjo įveikiant mintis apie savižudybę (N = 120, M = 2,30), panikos priepuolius (N = 126, M = 2,29) ir potrauminio streso sindromą (N = 115, M = 2,26). Procentinis atsakymų pasiskirstymas pateiktas 7 paveiksle.

Apibendrinant galima teigti, kad bendruomeninės paslaugos labiausiai padėjo įveikti mamoms sunkumus, susijusius su vienišumu ir atskirtimi nuo visuomenės, taip pat sumažinti blogos mamos ir pasimetimo jausmus – tai įrodo, kad tik būdamos tarp kitų mamų, matydamos kitų patirtis, gaudamos pagalbą ir palaikymą mamos jautėsi geriau.

Taigi tyrimo rezultatai atskleidė, kad dažniausiai susiduriama su tokiais emociniais sunkumais motinystėje kaip nerimas, vienišumas, atskirtis nuo visuomenės, izoliacijos, nežinomybės ir buvimo bloga mama jausmai. Vien tapimas mama yra vienas didžiausių šiuolaikinių mamų emocinių sunkumų veiksnių, pats sunkiausias laikotarpis mamoms – pirmas vaiko auginimo pusmetis, o ilgalaikis miego trūkumas, suprastėję santykiai su vyru ir atskirties jausmas dažniausiai sukelia emocinių sunkumų. Šiame kontekste mamos labiausiai pageidautų lengvai pasiekiamų arba nuotoliu teikiamų bendruomeninių paslaugų, taip pat veiklų ir psichologinių konsultacijų, kurių metu yra prižiūrimas vaikas. Tyrimas atskleidė, kad bendruomeninės paslaugos padeda mamoms įveikti vienišumo, atskirties nuo visuomenės ir buvimo bloga mama jausmus – vienus dažniausiai mamų patiriamų emocinių sunkumų. Taip pat nustatyta, kad labiausiai bendruomeninėmis paslaugomis nesinaudojama dėl informacijos apie jas trūkumo, baimės pripažinti emocinius sunkumus ir manymo, kad nemokamos bendruomeninės paslaugos yra skirtos tik socialinę riziką patiriantiems asmenims.

Išvados

1. Tyrimo rezultatai atskleidė, kad mamų dažniausiai patiriami emociniai sunkumai yra nerimo, vienišumo, izoliacijos, atskirties nuo visuomenės, nežinomybės ir buvimo bloga mama jausmai. Šiuos sunkumus dažniausiai lemiantys veiksniai – tapimas mama pirmą kartą, ilgalaikis miego trūkumas, suprastėję santykiai su vyru ir atskirties jausmas, o labiausiai sunkumai patiriami pirmąjį vaiko auginimo pusmetį.

2. Emocinių sunkumų patiriančios mamos labiausiai norėtų nuotoliu teikiamų paslaugų arba paslaugų, kurių metu būtų siūloma ir vaiko priežiūra. Bendruomeninių paslaugų vengimas labiausiai susijęs su informacijos apie tokias paslaugas trūkumu, emocinės sveikatos ir nemokamų paslaugų stigma. Pasinaudojusios bendruomeninėmis paslaugomis mamos teigė, kad šios paslaugos padėjo įveikti vienišumo, pasimetimo ir buvimo bloga mama jausmus ir sumažinti atskirtį nuo visuomenės.
3. Tyrimo rezultatai patvirtino, kad šiuolaikinėje visuomenėje vien tapimas mama, pagalbos, paramos, bendruomenės trūkumas lemia emocinius sunkumus motinystėje, o bendruomeninės paslaugos, išsprendus emocinės sveikatos ir nemokamų paslaugų stigmos problemą, gali tapti veiksmingu įrankiu padedant mamoms įveikti šiuos sunkumus.

Rekomendacijos

1. Siekiant emocinių sunkumų motinystėje prevencijos ir pagalbos teikimo jau susidūrus su sunkumais, teikti mamoms jų gyvenamojoje vietoje lengvai prieinamas bendruomenines paslaugas, kartu siūlant vaiko priežiūrą paslaugų teikimo metu, arba nuotolines edukacines bei nemokamas emocinės paramos paslaugas.
2. Siekiant didinti mamų ir jų aplinkos gebėjimą atpažinti emocinius sunkumus, mažinti baimę kreiptis pagalbos ir destigmatizuoti nemokamas bendruomenines paslaugas, svarbu šviesti visuomenę tiek emocinės sveikatos, tiek bendruomeninių paslaugų, kaip būdo gauti pagalbą, klausimais.

THE NEED FOR COMMUNITY SERVICES IN EXPERIENCE OF EMOTIONAL DIFFICULTIES IN MOTHERHOOD

Justė Matijošienė, Jautrė Ramutė Šinkūnienė
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. In today's increasingly alienating world, where detachment from the community is occurring, motherhood is becoming an experience fraught with growing emotional challenges. To compensate for the loss of community and improve mothers' emotional well-being, free community services provided to mothers can be used. The aim of this article is to reveal the need for community services in the context of emotional difficulties experienced in motherhood. The objectives are: (1) to discuss the emotional challenges of motherhood; (2) to explore the potential of community services in enhancing mothers' emotional well-being; (3) to determine the need for community services among mothers experiencing emotional difficulties. A quantitative study was conducted using a survey method, with 403 respondents participating. Statistical analysis of the survey data revealed the emotional difficulties mothers face, the periods during which they experience them most intensely, and the factors contributing to these difficulties. The study found that mothers experiencing emotional challenges would most prefer free community services within their municipality, which would also provide childcare, as well as remote services. It was determined that the most common reasons for not utilizing community services are stigma and a lack of information about such services. The study also revealed that community services were most helpful in overcoming feelings of loneliness, confusion, and feeling of being a bad mother, as well as in reducing social isolation.

Keywords: motherhood, emotional difficulties, community services, need.

THE MENTAL HEALTH IMPACT OF CLIMATE CHANGE-INDUCED DISPLACEMENT ON CHILDREN AND YOUTH: A COMPARATIVE ANALYSIS OF GERMANY AND THE NETHERLANDS

Sarah Amas

E-mail: sayrahamas@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-06

Abstract. Climate change-induced displacement is an escalating crisis, disproportionately affecting vulnerable populations such as children and youth. This study examines the mental health impacts of such displacement in Germany and the Netherlands, with a focus on the role of legal frameworks, housing conditions and mental health services in shaping resilience and adaptation. Using a comparative analysis and policy review methodology, the research evaluates Germany's trauma-focused mental health interventions against the Netherlands' resilience-building strategies. The findings indicate that Germany's approach effectively addresses immediate psychological distress through trauma-informed care but struggles with sustaining long-term resilience. In contrast, the Netherlands prioritises preventive strategies that foster enduring psychological well-being but may fall short in providing urgent trauma support. The study highlights the need for an integrated mental health framework that combines immediate trauma care with long-term resilience-building measures. To enhance support for displaced youth, this research recommends strengthening cross-border collaborations, integrating mental health services into disaster response efforts, and improving data collection to inform evidence-based policies.

Keywords: climate change, displacements, mental health, interventions, trauma.

Introduction

Climate change is no longer a distant threat; it is a present reality, causing increasingly frequent and severe extreme weather events that can lead to displacement[1]. Children and youth are particularly vulnerable to the mental health consequences of climate change-induced displacement, experiencing a range of psychological distress, from eco-anxiety to post-traumatic stress[2].

The connection between climate change and displacement has drawn increasing global attention as environmental crises become more frequent and severe. While climate change is often a major factor behind forced migration, displacement is rarely driven by environmental factors alone. Instead, it results from a complex mix of environmental, economic and social pressures[3].

In 2022, an estimated 32 million people were displaced due to extreme weather events, and forecasts suggest that by 2050, as many as 140 million individuals could be forced to migrate due to climate-related changes[4]. Among those affected, children and young people are particularly vulnerable. Displacement disrupts education, family stability and social connections, exposing youth to emotional distress, uncertainty, and adaptation challenges. These struggles can have a lasting impact on mental health, often leading to anxiety, depression and post-traumatic stress disorder (PTSD) long after relocation.

In Europe, the effects of climate-induced displacement are already visible. The Rhine–Meuse floods of 2021 affected Germany, Belgium and the Netherlands,

1 Jennifer L. Barkin, et al., "Effects of Extreme Weather Events on Child Mood and Behavior", *Developmental Medicine & Child Neurology* 63 (11) (2021): 1301–1310. https://doi.org/10.1111/dmcn.14856.

2 Maya K. Gislason, Angel Kennedy, and Stephanie Witham, "The Interplay between Social and Ecological Determinants of Mental Health for Children and Youth in the Climate Crisis", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18, no. 19 (2021): 10308. https://doi.org/10.3390/ijerph18094573.

3 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Global Compact on Refugees Indicator Report,* (2023). https://www.unhcr.org/global-compact-refugees-indicator-report.

4 Internal Displacement Monitoring Centre (IDMC), *Global Report on Internal Displacement 2023* (Geneva: IDMC, 2023). https://www.internal-displacement.org/global-report/grid2023.

causing more than 240 deaths and damage costing millions of euro to repair[5]. The long-term consequences of such disasters are particularly severe for vulnerable groups, including children and adolescents, many of whom experience ongoing psychological distress, economic struggles ands social instability[6].

Climate change-induced displacement represents an immediate humanitarian challenge with considerable psychological repercussions, particularly impacting vulnerable groups such as children and youth. This analysis aimed to evaluate the psychological impacts of climate-driven displacement on young populations in Germany and the Netherlands.

Specific objectives included:

1. identifying key mental health challenges facing displaced children and youth
2. comparing mental health policies and interventions between these nations
3. highlighting gaps and areas for improvement in national mental health interventions
4. proposing targeted recommendations to enhance support systems

The research was specifically concerned with children and youth displaced due to climate-induced environmental events and their associated mental health outcomes. The research employed comparative analysis, a literature review of policy documents and an analysis of secondary data sources from international organisations.

5 European Environment Agency (EEA), *Europe's Changing Climate Hazards: An Indicator-Based Assessment. EEA Report No 24/2022*, (Copenhagen: EEA, 2022). https://www.eea.europa.eu/publications/europes-changing-climate-hazards-1.

6 Frank Lehmkuhl, et al., "Assessment of the 2021 Summer Flood in Central Europe", *Environmental Sciences Europe* 34 (107) (2022). https://doi.org/10.1186/s12302-022-00685-1.

1. Literature Review

1.1. Climate Change and Displacement in Europe

In recent decades, climate change has become one of the major drivers of human displacement. Across Europe, extreme weather events, rising sea levels and shifting environmental conditions are increasingly forcing people to leave their homes. According to the Intergovernmental Panel on Climate Change[7], Northern and Western Europe are particularly vulnerable, with floods, heatwaves and storms becoming more frequent and severe. Even highly developed nations such as Germany and the Netherlands, both known for their advanced flood management systems, are facing growing challenges in addressing climate-related displacement[8].

1.2. Mental Health Impacts of Climate Change-Induced Displacement on Children and Youth

Displacement due to climate change can have long-lasting effects on the mental health of children and youth[9]. These effects can be categorised as direct and indirect. Direct impacts include the trauma of experiencing extreme weather events, the loss of homes and possessions and the disruption of social networks[10]. Indirect impacts include increased stress and anxiety about the future, feelings of loss and grief related to environmental degradation (ecological grief), and the disruption of cultural identity and connection to place[11].

---

7 Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), *Climate Change 2021: The Physical Science Basis* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021). https://doi.org/10.1017/9781009157896.

8 Royal Netherlands Meteorological Institute (KNMI), *KNMI'20 Climate Scenarios for the Netherlands: A Guide for Professionals in Climate Adaptation* (De Bilt, Netherlands: KNMI, 2020). https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/publicatie/knmi20-climate-scenarios.

9 Gislason, Kennedy, and Witham, *supra note*, 2: 10308.

10 Barkin, *supra note*, 1: 1301–1310.

11 Paolo Cianconi, Sophia Betr, and Luigi Janiri, "The Impact of Climate Change on Mental Health: A Systematic Descriptive Review", *Frontiers in P*sychiatry 11 (2020). https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00074.

Direct Impacts

Exposure to extreme weather events can be a traumatic experience for children, leading to post-traumatic stress symptoms, depression and anxiety. The loss of homes and possessions can also lead to feelings of grief, anger and hopelessness[12]. Displacement often disrupts social networks, separating children from friends, family, and community support systems, which are vital for their mental well-being[13]. The disruption of education and routines further compounds these challenges.

Indirect Impacts

Even without direct exposure to displacement, children and youth are increasingly aware of the negative effects of climate change, leading to eco-anxiety. This anxiety is characterised by feelings of worry, guilt and hopelessness about the future of the planet[14]. Children may also experience solastalgia, a feeling of distress caused by environmental change in their home environment[15]. The loss of connection to place and cultural identity can be particularly acute for Indigenous children and youth[16].

While forced displacement is often necessary for survival, it carries significant emotional and psychological consequences, particularly for children and youth. Young people forced to migrate due to climate disasters frequently experience heightened levels of anxiety, depression and PTSD, with effects that can persist

12 Terra Léger-Goodes, et al., "Eco-Anxiety in Children: A Scoping Review of the Mental Health Impacts of the Awareness of Climate Change", *Frontiers in Psychology* 13 (2022). https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.872544.

13 James B. Kirkbride, et al., "The Social Determinants of Mental Health and Disorder: Evidence, Prevention and Recommendations", *World Psychiatry* 23, no. 1 (2024): 8–25. https://doi.org/10.1002/wps.21160.

14 Léger-Goodes, *op. cit.,* 12.

15 Cianconi, Betr and Janiri, *supra note*, 11.

16 Alexandra C. De Young, Susannah Keleher, Amanda Baldwin, and Justin A. Kenardy, "Preventive Early Intervention for Children and Adolescents Exposed to Trauma", In *Evidence-Based Treatments for Trauma-Related Disorders in Children and Adolescents*, edited by Justin A. Kenardy (Cham: Springer, 2025), 159–188. https://doi.org/10.1007/978-3-031-77215-3_6.

for years[17]. Research has shown that individuals who suffer property losses due to natural disasters remain at an increased risk of psychological distress long after the initial event[18].

The 2021 floods in Germany serve as a recent example of these mental health challenges. Similarly, in the Netherlands, the ongoing threat of rising sea levels continues to create uncertainty and anxiety, particularly among younger generations[19].

The urgency of the need for intervention is underscored by historical flood patterns in Europe. Between 1960 and 2010, river flood hazards in Western and Central Europe increased by approximately 11% per decade, while Eastern and Southern Europe saw a decline of around 23%[20]. Extreme rainfall-driven flash floods are more common in Southern Europe; however, the psychological impact of climate-induced displacement remains under-researched, particularly when it comes to youth populations[21].

For children and adolescents, displacement disrupts critical aspects of development, including education, friendships and family support systems. Uncertainty and instability greatly increase their vulnerability to mental health conditions such as anxiety and depression. According to a UNICEF study, children displaced due to climate disasters are substantially more likely than other children to develop PTSD and experience emotional distress.

Additionally, a multinational study that surveyed 10,000 young people found

17 United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR), *Global Compact on Refugees Indicator Report*, (2023). https://www.unhcr.org/global-compact-refugees-indicator-report.

18 Barkin, Barkin, *supra note*, 1: 785–790.

19 Philipp Hammingh, Berend Daniels, Peter Koutstaal, and Menno Menkveld, "Netherlands Climate and Energy Outlook 2021", *PBL Netherlands Environmental Assessment Agency*, 2021. https://www.pbl.nl/en/publications/climate-and-energy-outlook-2021.

20 Royal Netherlands Meteorological Institute (KNMI), *KNMI Strategy 2015-2020*, KNMI, 2015.

21 UNICEF Office of Research – Innocenti, *Mental Health in Displaced Child and Youth Populations: A Review of the Evidence and Conceptual Frameworks* (Florence: UNICEF, 2023). https://www.unicef.org/innocenti/media/3741/file/UNICEF-Mental-Health-Displacement-2.

that more than 80% expressed deep concern about climate change, with many reporting feelings of fear, grief and anger. Social media plays a crucial role in shaping young people's perceptions of climate change, often amplifying their anxiety[22].

The psychological impact of displacement does not occur in isolation but instead unfolds over multiple phases[23]. The risk of developing mental health disorders, such as depression and anxiety, is particularly high among displaced children. Studies suggest that young girls face additional vulnerabilities due to gender-specific stressors[24]. Furthermore, cultural stigma surrounding mental health in many communities prevents individuals from seeking professional help, often resulting in untreated conditions that manifest as physical symptoms rather than diagnosed psychological disorders[25].

Another major challenge for displaced youth is social integration. Many encounter discrimination, cultural disconnection and difficulties maintaining their sense of identity. The absence of strong support networks, combined with financial insecurity and fears of deportation, heightens the risk of alienation and makes mental health recovery even more challenging[26].

1.3. Contextual Variables Affecting Mental Health Outcomes

The mental health impact of climate change-induced displacement varies widely depending on several factors, including the length of displacement, the sociopolitical context of the host country and the availability of mental health

22 Marissa F. Parnes, et al., "Child and Adolescent Engagement with Climate Change on Social Media and Impacts on Mental Health: A Narrative Review", *Current Pediatric Reports* 12 (2024): 158–167. https://doi.org/10.1007/s40124-024-00331-9.

23 World Health Organization, "Mental Health and Forced Displacement", August 31, 2021. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-and-forced-displacement.

24 Cindy Finnigan, et al., "Barriers to Accessing Mental Health Services by Migrant Youth", *Community Mental Health Journal* 58 (2022): 1101–1111. https://doi.org/10.1007/s10597-021-00919-1.

25 World Health Organization, "Refugee and Migrant Mental Health", Last modified August 31, 2021. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/refugee-and-migrant-mental-health.

26 Navjot S. Singh, et al., "Adolescent Well-Being in Humanitarian and Fragile Settings: Moving Beyond Rhetoric", *BMJ* 380 (2023): e068280. https://doi.org/10.1136/bmj-2021-068280.

services. Children and youth who experience prolonged instability, such as living in temporary shelters or frequently moving between locations, are at much higher risk of developing psychological distress. The lack of a stable and supportive environment exacerbates emotional distress, leading to higher incidences of anxiety, depression and PTSD. Conversely, children who are resettled in structured environments with access to education, healthcare and social services benefit from protective factors that reduce the adverse effects of displacement[27].

The mental health of displaced children is also influenced by stressors encountered at different stages of migration:

- **Pre-migration stressors:** Many displaced children endure severe hardships before leaving their homes, including exposure to environmental degradation, extreme weather events, and loss of livelihoods due to climate change. These factors contribute to heightened stress and emotional vulnerability. Constant exposure to the threat of displacement affects cognitive and emotional development, making it difficult for children to establish a sense of safety and trust. Adolescents, in particular, struggle with developmental challenges when their access to education and social opportunities is restricted, further limiting their ability to form stable identities and relationships[28]. The loss of caregivers, community structures, and cultural disconnection exacerbates feelings of grief and loneliness, further increasing vulnerability to mental health disorders.
- **Migration travel and transit:** The journey itself can be traumatic, as displaced children may face unsafe conditions, lack of access to basic necessities, and, in some cases, legal obstacles. Many children endure physical exhaustion, hunger and dehydration, all of which further weaken their

27 Kirsten Bernhardt, et al., "Young Children's Development After Forced Displacement: A Systematic Review", *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health* 18 (20) (2024). https://doi.org/10.1186/s13034-024-00711-5.

28 "Refugee and Migrant Mental Health", *supra note*, 25.

mental resilience. These experiences intensify psychological distress and contribute to feelings of fear and insecurity. The risk of exploitation, trafficking and abuse during migration further compounds trauma, with long-term consequences on emotional well-being. Moreover, the uncertainty and unpredictability of the migration journey increase children's feelings of helplessness, making them more susceptible to anxiety and depression[29].

- **Post-migration challenges:** Even after reaching a host country, displaced youth often struggle to access essential services, including mental health support. In Germany, the integration process is often lengthy, with asylum seekers facing bureaucratic delays before gaining full access to healthcare and education. In contrast, the Netherlands has a more streamlined process but still faces challenges in providing adequate mental health resources, especially for young migrants. Poor housing conditions, social isolation and legal uncertainty further increase anxiety and depression, making long-term adaptation difficult[29]. Discrimination and xenophobia in host communities also contribute to a sense of exclusion and low self-esteem. Limited access to education and employment opportunities reduces children's ability to integrate successfully, leading to a cycle of poverty and social marginalisation. Without adequate psychological support, displaced children may experience long-term emotional distress, impeding their capacity to build stable and fulfilling lives in their new environment.

2. Methodology

This study adopted a comparative analysis framework, drawing from policy reviews, statistical data and academic literature to assess the effectiveness of trauma-focused and resilience-based mental health strategies. To ensure a

29 Cindy Finniga, et al., "Barriers to Accessing Mental Health Services by Migrant Youth", *Community Mental Health Journal* 58 (2022): 1101–1111. https://doi.org/10.1007/s10597-021-00919-1.

well-rounded evaluation, the research incorporated both qualitative and quantitative data sources.

The study relied on a combination of primary and secondary sources:

- Primary sources: government reports from the German Federal Ministry for Migration and Refugees (BAMF), the Dutch Environmental Assessment Agency (PBL), and relevant climate adaptation policies.
- Secondary sources: peer-reviewed journal articles from publications such as *The Journal of Climate and Disaster Management*, *European Journal of Social Work*, and *The Lancet Psychiatry*.
- Comparative framework: the research employed a structured comparison of trauma-focused interventions (Germany) and resilience-based strategies (the Netherlands). Key mental health indicators included PTSD prevalence, anxiety rates and depression symptoms among displaced youth.
- Data collection and analysis: statistical analyses were performed using data from UNHCR, WHO and UNICEF reports, to compare mental health outcomes in displaced populations across both countries.

3. Comparative Analysis: Germany vs. the Netherlands

3.1. Germany: Climate Change and Mental Health Impacts

Germany has seen an increase in extreme weather events, particularly flooding, which has displaced thousands of people in recent years. The devastating 2021 floods forced widespread relocation, with research indicating that 28.2% of affected individuals exhibited symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD) one year after the event[30]. In addition to the immediate trauma of losing their homes, these children faced disrupted schooling and family separations,

30 Marie-Luise Zenker, Philip Bubeck, and Annegret H. Thieken, "Always on My Mind: Indications of Post-Traumatic Stress Disorder Among Those Affected by the 2021 Flood Event in the Ahr Valley, Germany", *Natural Hazards and Earth System Sciences* 24 (2024): 2837–2856. https://doi.org/10.5194/nhess-24-2837-2024.

factors that greatly increased their risk of anxiety and depression.

Germany's mental health response has prioritised trauma-informed care, recognising that sudden displacement often leads to acute psychological distress. Research suggests that children who receive early psychological intervention recover more effectively than those who lack access to such support[31]. This highlights the importance of immediate trauma care in mitigating long-term mental health consequences.

3.2. The Netherlands: Climate Change and Mental Health Impacts

Unlike Germany, the Netherlands has taken a proactive approach to climate adaptation by investing heavily in flood prevention infrastructure. As a result, the country experiences far fewer cases of displacement due to climate-related disasters. However, this does not mean young people in the Netherlands are unaffected by climate-related stress. Studies show that climate anxiety is widespread among Dutch youth, with 67% reporting fears of future displacement due to rising sea levels[32].

When displacement does occur, the Netherlands emphasises long-term resilience-building rather than immediate trauma intervention. Community-based mental health initiatives integrate displaced children into social support networks, focusing on peer relationships, school-based programmes and gradual adaptation strategies[33]. While these efforts have proven effective for long-term mental well-being, critics argue that the lack of immediate trauma counselling may leave some displaced youth vulnerable to undiagnosed PTSD and chronic

31 De Young, Keleher, Baldwin, and Kenardy, *supra note*, 16.

32 Philipp Hammingh, Berend Daniels, Peter Koutstaal, and Menno Menkveld, "Netherlands Climate and Energy Outlook", *PBL Netherlands Environmental Assessment Agency*, 2021. https://www.pbl.nl/en/publications/climate-and-energy-outlook-2021.

33 World Health Organization, "The Netherlands Continues Their Leadership Role in Supporting the Mental Health of People Affected by Humanitarian Crises", July 3, 2023. https://www.who.int/news/item/03-07-2023-the-netherlands-continues-their-leadership-role-in-supporting-the-mental-health-of-people-affected-by-humanitarian-crises.

anxiety[34].

3.3. Climate Displacements and Mental Health Challenges

Germany has become a major destination for climate-displaced individuals, with thousands of people affected, many of them children and youth[35]. In 2022, a total of 2.7 million people migrated to Germany, marking the highest level of net migration since records began. In response, the country has implemented various support initiatives, including integration programmes and partnerships with non-governmental organisations[36]. Specific youth-focused mental health services aim to address the psychological challenges faced by young migrants[37]. However, despite various efforts, displaced children in Germany are at higher risk of experiencing anxiety and depression due to factors associated with forced migration, such as exposure to trauma and uncertainty regarding their future[38]. Community-driven initiatives that offer social connections and educational opportunities have been shown to promote stability and foster a sense of belonging, which can enhance the well-being of displaced children[39].

The Netherlands, in contrast, has fewer cases of climate-related migration due to its strong flood prevention measures[40]. Nonetheless, addressing the mental health needs of displaced youth remains a challenge. While community-based

34 University of South Wales, "Trauma and Mental Health in Forcibly Displaced Populations: Briefing Paper", July 2023. https://www.southwales.ac.uk/media/university-of-south-wales/site-assets/documents/news-/2023/07-july/Displaced-Populations-Briefing-Paper_Final.pdf.

35 Federal Ministry for Economic Cooperation and Development (BMZ), "Migration and Climate Change", Last modified 2021. https://www.bmz.de/en/issues/climate-change-and-development/migration-and-climate.

36 Federal Statistical Office of Germany (Destatis), "Migration Report 2022", 2023. https://www.destatis.de/EN/Themes/Society-Environment/Population/Migration/_node.html.

37 De Young, Keleher, Baldwin, and Kenardy, *supra note*, 16.

38 UNICEF Office of Research – Innocenti, *Mental Health in Displaced Child and Youth Populations: A Review of the Evidence and Conceptual Frameworks*, (Florence: UNICEF, 2023). https://www.unicef.org/innocenti/media/3741/file/UNICEF-Mental-Health-Displacement-2023.pdf.

39 UNHCR, "Mental Health and Psychosocial Support for Persons of Concern: Community-Based Approaches", 2021. https://www.unhcr.org/mental-health-and-psychosocial-support.html.

40 Hammingh, Daniels, Koutstaal, and Menkveld., *supra note*, 19.

programmes and early interventions exist, the country lacks Germany's specialised infrastructure, which includes publicly funded inpatient services and trauma-informed psychiatric care tailored to children and adolescents.[41]. Another major barrier in the Netherlands is the limited availability of data regarding the mental health outcomes of displaced youth, which makes it difficult to design targeted interventions[42]. Despite these challenges, local collaborations and resilience-building workshops have helped many young people develop coping mechanisms and build social support networks[43].

3.4. Comparative Mental Health Indicators

Anxiety and depression are common among displaced youth in both Germany and the Netherlands. In Germany, approximately 48.1% of unaccompanied young refugees (UYRs) experience clinically relevant symptoms of post-traumatic stress, depression and anxiety[44]. A study conducted in the Ahr Valley region following the 2021 floods found that 28.2% of respondents exhibited signs of PTSD[45]. In the Netherlands, resilience programmes have been implemented to enhance coping skills and social connections, contributing to improved community recovery[46]. Furthermore, in 2021, 18% of young people aged 12 to 24 years in the Netherlands reported mental health issues, an increase from 11% in previous

41 Zenker, Bubeck, and Thieken, *supra note,* 30: 2837–2856.

42 Ceren Alozkan Sever, et al., "Addressing Challenges Faced by Young Refugees in the Netherlands: Adapting Problem Management Plus (PM+) with an Emotional Processing Module", *Cambridge Prisms: Global Mental Health* 11 (2024): e80. https://doi.org/10.1017/gmh.2024.93.

43 De Young, Keleher, Baldwin, and Kenardy, *supra note*, 16.

44 Fabienne Hornfeck, et. al., "Trajectories of mental health problems in unaccompanied young refugees in Germany and the impact of post-migration factors - a longitudinal study", *Eur Child Adolesc Psychiatry* 34(3) (2025). https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/39085492/.

45 F. Sisenop, and J. Lindert, "Depression, Posttraumatic Stress of Migrants and Refugees in Germany – A Cross-Sectional Study", *European Journal of Public Health* 34, Supplement 3 (November 2024): ckae144.801. https://doi.org/10.1093/eurpub/ckae144.801.

46 Lena Walther, et al., "Psychological Distress Among Refugees in Germany: A Cross-Sectional Analysis of Individual and Contextual Risk Factors and Potential Consequences for Integration Using a Nationally Representative Survey", *BMJ Open* 10 (8) (2020): e033658. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-033658.

years, with girls and young adults being particularly affected[47].

Table 1. Indicator Comparison

Category	Germany	Netherlands
Prevalence of depression	In 2023, there were 409,000 cases of depression among individuals aged 5–24 years, reflecting an almost 30% increase compared with 2018[48].	A 2024 report revealed that 53.1% of young adults aged 18–24 years experienced feelings of anxiety or depression; this was an increase from 41% in 2014[49].
Anxiety about the climate	26% of young Germans aged 18–29 years experience a high level of anxiety about the climate (scoring 2.4/7), while 65% report negative emotions related to climate change[50].	20% of young Dutch people (aged 16–30 years) experienced considerable stress about climate change, while 75% of Dutch individuals expressed anxiety about the impacts of climate change[51].
Prevalence of PTSD in young people	5–6% of PTSD cases in children and adolescents are linked to extreme weather events caused by climate change[52].	PTSD and distress about the climate are seen among Dutch youth, but specific PTSD prevalence data are not well defined[53].
Early access to trauma counselling	High level of access, as there is a federally funded crisis response.	Moderate access to trauma counselling, and it varies by municipality.
Policy focus	Immediate trauma relief and crisis counselling.	Long-term resilience and community-based support.
Strengths	Rapid mental health intervention.	Strong preventive mental health programmes.
Weaknesses	Long waiting times for therapy.	Limited trauma-specific interventions.

Source: Compiled by the author, based on data from various sources.

47 Statistics Netherlands (CBS), "Mental Health Has Worsened among Young People", *CBS News*, June 2, 2022. https://www.cbs.nl/en-gb/news/2022/22/mental-health-has-worsened-among-young-people.

48 "9.5 Million Germans Affected by Depression", *Bild.de*. Last modified May 23, 2023. https://www.bild.de/leben-wissen/depression-9-5-mio-deutsche-von-psychischer-erkrankung-betroffen-6703d795cae472004103d30f.

49 Statistics Netherlands (CBS), "4 op de 10 Nederlanders Hebben Angst- of Depressiegevoelens", *CBS News*, September 10, 2024. https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2024/37/4-op-de-10-nederlanders-hebben-angst-of-depressiegevoelens.

50 André Hajek, and Hans-Helmut König, "The Association between Climate Anxiety and Mental Health: Results from a Nationally Representative Survey in Germany", *Environmental Research* 214 (Part 3) (2022): 114071. https://doi.org/10.1016/j.envres.2022.114071.

51 "Young Generation Experience Stress Due to Climate Crisis: Survey", *NL Times*, September 26, 2023. https://nltimes.nl/2023/09/26/young-generation-experience-stress-climate.

52 André Hajek, and Hans-Helmut König, "Climate Anxiety in Germany", *Public Health* 212 (2022): 89–94. https://doi.org/10.1016/j.puhe.2022.09.007.

53 "Half of PTSD Cases Linked to the Pandemic, Climate Change a Factor", RIVM Netherlands, Last modified 2022. https://www.rivm.nl/en/news/half-of-post-traumatic-stress-disorder-related-to-pandemic.

Forced migration exposes children to adverse childhood experiences, such as violence, family separation and prolonged instability, which increase their vulnerability to mental health disorders[54]. In Germany, trauma-focused interventions have been established to support displaced youth, providing early access to trauma counselling and mental health care. In the Netherlands, while there are efforts to support displaced youth, data limitations hinder more targeted interventions for their mental health needs[55]. However, local collaborations and resilience-building workshops are being implemented to enhance emotional coping skills and foster social connections among displaced youth[56].

3.5. Government and Institutional Responses

Germany and the Netherlands have developed distinct approaches to addressing the mental health needs of displaced youth. Germany's system is centralised, prioritising trauma-focused interventions with federal financial support for mental health services following disasters. This includes crisis counselling and therapy, with special attention paid to vulnerable groups such as unaccompanied minors and refugees[57].

In contrast, the Netherlands operates under a decentralised model, where municipalities are responsible for delivering mental health services tailored to local needs. This approach emphasises early intervention and resilience-building programmes. Despite initiatives such as the STORM (Strong Teens and Resilient Minds) programme, which offers mental health support in schools, challenges

54 UNICEF Office of Research – Innocenti, *Mental Health in Displaced Child and Youth Populations: A Review of the Evidence and Conceptual Frameworks* (Florence: UNICEF, 2023). https://www.unicef.org/innocenti/media/3741/file/UNICEF-Mental-Health-Displacement-2023.pdf.

55 Walther, et al., *supra note*, 46: e033658.

56 Joop T. V. M. De Jong, et al., "Addressing Challenges Faced by Young Refugees in the Netherlands", *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18, no. 15 (2021): 8030. https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11504942/.

57 Lehmkuhl, *supra note,* 6.

such as data gaps continue to hinder more targeted interventions[58].

Following the 2021 floods, Germany focused on crisis counselling and rebuilding efforts, providing affected schools with mental health resources to support students and staff alike[59]. The Netherlands' comprehensive pre-disaster planning helped reduce physical damage and enabled timely evacuations during the 2021 floods[60]. However, psychological distress remained high among affected residents, prompting the implementation of localised counselling and peer-support programmes to address post-flood mental health needs[61].

4. Policies and Recommendations

Both Germany and the Netherlands have developed strategies to address the mental health needs of youth, although their approaches differ considerably. In the Netherlands, the Child and Youth Act provides a decentralised framework for mental health services. This system emphasises early intervention, integrated care and the active involvement of local municipalities. National initiatives such as the Depression Prevention Programme and the Suicide Prevention Plan (2021–2025) aim to reduce the mental health burden among youth, with a particular focus on social media safety and mental health education in schools[62].

In Germany, the Social Code, Book VIII (SGB VIII) governs child and youth services, including provisions for mental health care. Germany's system is more

58 UNICEF Office of Research – Innocenti, "Mental Health in Displaced Child and Youth Populations: A Developmental and Family Systems Lens", 2023. https://www.unicef.org/innocenti/media/3741/file/UNICEF-Mental-Health-Displacement-2023.pdf.

59 Lehmkuhl, *supra note,* 6.

60 Thijs Endendijk, et al., "Experience from the 2021 Floods in the Netherlands: Household Survey Results on Impacts and Responses", *Journal of Coastal and Riverine Flood Risk* 2 (Special Issue) (2023): 1–27. https://doi.org/10.59490/jcrfr.2023.0009.

61 Wouter Botzen, et al., "Avoiding Future Surprises after Acute Shocks: Long-Term Flood Risk Governance in the Netherlands", *Environmental Sciences Europe* 34 (2024): Article 960. https://doi.org/10.1186/s12302-024-00960-3.

62 Ministry of Health, Welfare and Sport (VWS), *National Agenda on Suicide Prevention 2021–2025 and Multi-Annual Depression Prevention Programme* (The Hague: VWS, 2021). https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/netherlands/75-mental-health.

centralised than that of the Netherlands, with federal support for mental health services, including prevention and early intervention programmes. The Federal Association of the Psychosocial Centres for Refugees and Victims of Torture (BAfF e.V.) provide support for refugees[63], ensuring trauma recovery and mental health services are available, especially for displaced youth[64].

To further strengthen mental health support for displaced youth, both Germany and the Netherlands should consider the policy recommendations outlined below.

1. **Integrating Mental Health into Disaster Response Plans**
   Mental health professionals should be embedded within emergency response teams to provide early psychological interventions during climate-related disasters.
2. **Strengthening Youth-Focused Resilience Programmes**
   Expanding peer-support groups, school-based counselling, and life skills training can help displaced youth build emotional resilience and adapt to new environments.
3. **Expanding Trauma-Informed Education**
   Schools should have trained mental health professionals available to provide trauma-sensitive support to displaced students.
4. **Enhancing Family Support Services**
   Providing mental health resources for parents can strengthen family resilience, creating a more stable environment for children facing displacement.
5. **Improving the Collection of Data Regarding Displaced Youth**
   Both nations should invest in long-term studies to better understand the

63 Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth (BMFSFJ). n.d. Sozialgesetzbuch (SGB) Achtes Buch (VIII) – Kinder- und Jugendhilfe. Accessed September 27, 2025. https://www.bmfsfj.de/.

64 BAfF e.V. (Bundesweite Arbeitsgemeinschaft der psychosozialen Zentren für Flüchtlinge und Folteropfer). n.d. BAfF – National Working Group of Psychosocial Centers for Refugees and Victims of Torture. Accessed September 27, 2025. https://www.baff-zentren.de/.

mental health needs of displaced youth, enabling the development of more targeted interventions.

Limitations

This analysis was based on a review of existing literature and available data. There are several limitations to consider.

- **Limited data regarding direct impacts:** There is a relative lack of specific research regarding the direct mental health impacts of climate change-induced displacement on children and youth in Germany and the Netherlands, as neither country has experienced large-scale internal displacement due to climate change.
- **Generalisability:** Findings from studies conducted in other countries may not be directly generalisable to the specific contexts of Germany and the Netherlands.
- **Complexity of mental health:** Mental health is influenced by a multitude of factors, making it difficult to isolate the specific impacts of climate change-induced displacement.
- **Evolving field:** The field of climate change and mental health is rapidly evolving, and new research is constantly emerging.

Conclusions

Germany and the Netherlands have each developed distinct but effective approaches to addressing the mental health needs of displaced youth. Germany's trauma-focused model provides immediate psychological relief, ensuring that young people receive crisis support in the aftermath of extreme weather events. However, this approach does not place as much emphasis on long-term resilience-building.

In contrast, the Netherlands focuses on preventive mental health strategies,

aiming to equip young people with the skills and social networks necessary to cope with stress and uncertainty. While this method fosters long-term emotional well-being, it lacks the rapid-response interventions needed for immediate trauma care following displacement events.

An ideal solution would combine the strengths of each approach. By integrating Germany's trauma-focused crisis interventions with the Netherlands' community-based resilience programmes, displaced youth could receive both short-term psychological aid and learn long-term coping mechanisms. Future policies should aim to merge rapid-response trauma care with preventive mental health strategies, ensuring that children and adolescents affected by climate-induced displacement receive comprehensive and sustainable support.

Ultimately, as climate change continues to drive displacement, governments must prioritise mental health as a fundamental aspect of disaster response and migration policies. Strengthening cross-border collaborations, enhancing access to mental health services and improving data collection regarding displaced youth will be essential in creating a more effective, inclusive and adaptive support system for the next generation.

KLIMATO KAITOS SUKELTO GYVENTOJO PERKĖLIMO POVEIKIS VAIKŲ IR JAUNIMO PSICHINEI SVEIKATAI: VOKIETIJOS IR NYDERLANDŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ

Sarah Amas

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Klimato kaitos sukeltas gyventojų perkėlimas yra eskaluojanti krizė, neproporcingai paveikianti pažeidžiamas gyventojų grupes, tokias kaip vaikai ir jaunimas. Šiame tyrime nagrinėjamas tokio perkėlimo poveikis psichikos sveikatai Vokietijoje ir Nyderlanduose, daugiausia dėmesio skiriant teisinių sistemų, būsto sąlygų ir psichikos sveikatos paslaugų vaidmeniui formuojant atsparumą ir prisitaikymą. Naudojant lyginamąją analizę ir politikos peržiūros metodiką, tyrime vertinamos Vokietijos į traumą orientuotos psichikos sveikatos intervencijos, palyginti su Nyderlandų atsparumo stiprinimo strategijomis. Išvados rodo, kad Vokietijos taikomas metodas veiksmingai sprendžia neatidėliotino psichologinio streso problemą taikant į traumą orientuotą priežiūrą, tačiau sunkiai palaiko ilgalaikį atsparumą. Priešingai, Nyderlandai teikia pirmenybę prevencinėms strategijoms, kurios skatina ilgalaikę psichologinę gerovę, tačiau gali būti nepakankamos teikiant skubią paramą traumos atveju. Tyrime pabrėžiama, kad reikia integruotos psichikos sveikatos sistemos, kuri apjungtų neatidėliotiną traumos priežiūrą su ilgalaikėmis atsparumo stiprinimo priemonėmis. Siekiant sustiprinti paramą perkeltiems jaunuoliams, šiame tyrime rekomenduojama stiprinti tarpvalstybinį bendradarbiavimą, integruoti psichikos sveikatos paslaugas į reagavimo į nelaimes pastangas ir gerinti duomenų rinkimą, kad būtų galima formuoti įrodymais pagrįstą politiką.

Reikšminiai žodžiai: klimato kaita, priverstinis gyventojų perkėlimas, psichinė sveikata, intervencijos, traumos.

CHILD EXPLOITATION IN SOUTH AMERICA: PROFESSIONAL PRACTICES IN PERU'S RURAL, URBAN, AND GOLD MINING AREAS IN THE POST-COVID PANDEMIC ERA

Miriam Vilaplana

E-mail: miriamgvilaplana@gmail.com

Mykolas Romeris University

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-07

Abstract. The COVID-19 pandemic generated a profound setback in child protection across Latin America, with Peru among the most severely affected. Between 2020 and 2023, school closures, economic instability, and limited institutional responses created conditions that fueled a marked increase in child exploitation. More than 1.7 million children are now engaged in labour, with rural Andean and Amazonian regions particularly exposed to agricultural and mining activities, while urban districts have witnessed a growing incidence of sexual exploitation and the recruitment of minors by organized crime. To examine these dynamics, this study applies a qualitative and participatory methodology, combining in-depth interviews with professionals from social work, education, law, and journalism, together with a review of national legislation and international frameworks. The findings reveal that the pandemic deepened existing inequalities, disrupted education, and leading to more than one million school dropouts exposing children to heightened risks of exploitation. The findings emphasize the urgency of advancing comprehensive protection strategies that reinforce institutional accountability and prioritize inclusive educational practices, not only as a response to the recent crisis but also as a framework for strengthening resilience and safeguarding children's rights in future emergencies.

Keywords: Child labour, Human trafficking, Child protection practices, Post-COVID, Institutional responses, Gold mining, Children's rights.

Introduction

Child exploitation remains one of the most pervasive and complex human rights challenges in the Global South, with Peru experiencing particularly severe manifestations. The country faces overlapping forms of exploitation, including forced labour in illegal gold mining circuits, unpaid agricultural work in rural Andean zones and increasing levels of domestic servitude and sexual exploitation in urban areas. Despite sustained international advocacy and national commitments, such as Peru's ratification of the International Labour Organization (ILO) Conventions No. 138 and No. 182, institutional enforcement remains limited due to chronic structural constraints[1].

This study aimed to evaluate the effectiveness of existing intervention mechanisms developed by public agencies, non-governmental organisations (NGOs) and international partners, while also identifying the socioeconomic conditions that continue to fuel exploitative practices. The research adopted a qualitative, territory-sensitive approach to assess how frontline professionals navigate overlapping legal mandates, scarce resources and culturally rooted norms that normalise child labour[2]. Particular attention was paid to the impact the COVID-19 pandemic had on protection systems, including school closures, the collapse of referral mechanisms, and increased vulnerability to trafficking and forced labour[3]. Finally, a critical reflection is provided regarding how institutional actors address the national policies and local realities, showing the urgent need for more

1 Clare Ribando Seelke, *Trafficking in Persons in Latin America and the Caribbean* (Washington, DC: Congressional Research Service, 2013).

2 Aufseeser, D., 'Children and Rights in Latin America', *Harvard Human Rights Journal*, 2020.

3 CHS Alternativo, *Report on Human Trafficking in Peru 2021–2022* (Lima: Capital Humano y Social Alternativo, 2022).

context-responsive frameworks[4].

In recent years, child protection in Latin America has faced profound setbacks, with Peru among the countries most severely affected. National surveys reveal that more than 1.7 million children, equivalent to 26.1% of those aged 5 to 17, are currently engaged in labour activities[5]. This trend reflects long-standing structural inequalities that were further aggravated between 2020 and 2023, when school closures, economic contraction and weak institutional responses created conditions that accelerated child exploitation[6]. The problem became particularly acute in rural Andean and Amazonian territories, where child labour prevalence has reached 22.1% and 17.3%, respectively, showing how poverty and territorial inequality push children into precarious forms of survival[7].

At the same time, while rural children are most frequently absorbed into agricultural, mining or domestic activities, the dynamics in urban centres differ, since cities such as Lima have registered a visible rise in commercial sexual exploitation and the recruitment of minors by organised criminal networks.[8] The weakening of educational structures during the pandemic aggravated these risks, as more than 1.2 million children abandoned school between 2020 and 2021, with the majority of dropouts concentrated in impoverished and Indigenous areas. Beyond interrupting learning, the closure of schools also dismantled one of the few protective spaces in which abuse could be detected and prevented, leaving many children without the institutional safeguards previously offered by teachers and social workers. This dual effect, combining labour exploitation in rural zones

4 Regional Coalition against Trafficking and Smuggling of Migrants, *Regional Diagnosis: Child and Adolescent Protection Frameworks* (Bogotá: Save the Children Latin America, 2021).

5 ENAHO (National Household Survey), *Living Conditions and Child Labor in Peru* (Lima: National Institute of Statistics and Informatics, 2023).

6 World Bank, *The Impact of COVID-19 on Education in Latin America: Evidence and Policy Lessons* (Washington, DC: World Bank Group, 2022).

7 Howard Dubowitz, *World Perspectives on Child Abuse* (Chaam: Springer, 2021).

8 International Labour Organization (ILO), *Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2016–2021* (Geneva: ILO, 2021).

with criminal recruitment in urban ones, illustrates how the crisis magnified existing vulnerabilities and reshaped the contexts in which children are exposed to exploitation.

1. Methodology

The analysis of child protection responses in Peru necessitates a deep engagement with the narratives of professionals operating across national, regional and local systems. These actors navigate fragmented governance structures and are often responsible for translating policy frameworks into direct interventions. Their discourses provide critical empirical evidence regarding how child protection is implemented, contested and reconfigured within territorially diverse contexts[9].

A qualitative and exploratory research design was adopted, drawing on semi-structured interviews with ten professionals working in the fields of social work, education, law enforcement, child advocacy and journalism. The purposive sample captured the heterogeneity of institutional roles and regional expertise. The professionals' profiles included:

- a public sector social worker in charge of family support interventions in urban municipalities
- a school-based psychologist providing trauma-informed care for children exposed to exploitation
- a rural educator delivering intercultural education in Quechua-speaking communities
- a university professor in child development and policy reform in Lima
- a police officer affiliated with the anti-human trafficking division in a border zone

9 Alan Bryman, Social Research Methods. 5th ed. (Oxford: Oxford University Press, 2016), 408–412.

- a Supreme Court magistrate overseeing child protection cases at the national level
- a journalist documenting child labour and violence in illegal Amazonian gold mining circuits
- a programme coordinator for an international child protection NGO with national field operations
- a legal adviser managing cross-border cases of unaccompanied migrant children
- a human rights researcher monitoring patterns of internal child displacement in mining regions

Interviews were conducted remotely or in person, depending on geographical accessibility and participant availability, and included actors based in Lima, Cusco, Madre de Dios, Puno and the central Andean corridor. In addition to primary interviews, the study involved document analysis of Peruvian child protection laws, international treaties, ministerial guidelines and NGO policy briefs. Ethical safeguards were approved by the ISCTE Research Ethics Committee under the Erasmus Mundus Joint Master framework. Participants[10].

2. Results and Discussion

2.1. Education Collapse and Institutional Fragility

One of the most important findings of this study concerns the drastic impact of school closures during the COVID-19 pandemic and the direct impact on rising child vulnerability in Peru . According to the Ministry of Education, more than 1.2 million children and adolescents dropped out of school between 2020 and 2021, particularly in impoverished and Indigenous communities of the

10 ISCTE-IUL Research Ethics Committee, *Guidelines on Ethical Research with Human Participants*, Erasmus Mundus Joint Master Framework (Lisbon: ISCTE, 2022).

Andean and Amazonian regions[11].

The professionals interviewed consistently highlighted that the education system, which had already been weakened by pre-existing inequalities, collapsed during the pandemic, with virtual learning being largely inaccessible due to a lack of electricity, internet connectivity, or devices[12]. This exclusion from education had profound and multi-layered consequences. The interviewees emphasised that school dropout directly correlated with increased levels of child labour, early pregnancy and criminal recruitment. As one frontline educator from Cusco explained:

'*When the schools closed, the only system left was the street. Many of our students disappeared. Some ended up helping in coca fields or were taken to the mines.*'[13]

At the structural level, the Ministry of Education's emergency response was perceived to be fragmented and insufficient. Local schools were rarely consulted in decision-making, and regional disparities in educational recovery persisted well into 2023[14]. The interruption of schooling not only denied children a fundamental right but also removed the primary space where abuse could be detected by teachers or social workers.

2.2. Regional Disparities in Forms of Exploitation

The second major theme that emerged was the territorially specific nature of child exploitation across Peru. In rural communities, particularly in the Andean highlands and parts of the Amazon basin, children were primarily engaged in

11 Ministry of Education of Peru, *Management Report: Impact of the Pandemic on Peruvian Education 2020–2021* (Lima: MINEDU, 2022).

12 Ministry of Education of Peru, *Technical Report: Gaps in Access to Virtual Education in the Context of the Health Emergency* (Lima: MINEDU, 2021), 5–8.

13 Educational advocate working on child protection cases in Peru, interview by author.

14 Ministry of Education of Peru, *Evaluation Report on the "I Learn at Home" Strategy and the Return to In-Person Learning* (Lima: MINEDU, 2023), 12–15.

agricultural labour, with many working in potato, coffee and coca cultivation[15]. The testimonies of participants from the Ayacucho and Huancavelica regions indicated that children as young as 8 years were working on family plots or hired out for the harvesting season, sometimes in hazardous conditions and without remuneration.

Conversely, in urban districts such as Lima, Trujillo and Arequipa, professionals reported a marked increase in commercial sexual exploitation, often associated with organised trafficking networks. Social workers recounted cases of adolescent girls being lured online by fake job offers or romantic connections, then trafficked to nightclubs or mining camps[16]. The collapse of the tourism and informal sectors during the pandemic exacerbated household poverty, making families more susceptible to sending their children to work under exploitative conditions.

In the illegal gold mining zones of Madre de Dios, particularly in La Pampa, child exploitation took particularly extreme forms. Interviewees detailed how children were exposed not only to forced labour in hazardous mining pits but also to sexual exploitation in camps run by criminal syndicates[17]. These areas were characterised by the near-total absence of the state, where armed groups effectively replaced official governance, and child protection services were virtually non-existent. A legal advocate who had worked with rescued victims stated that:

'*We go there knowing we may not come back. In La Pampa, traffickers control everything – access, people and silence.*'[18]

15 International Labour Organization (ILO). *Child Labour in Latin America: Evidence from Peru* (Geneva: ILO, 2022), 27–30.

16 United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Human Trafficking and Online Exploitation of Children in Peru: Trends and Challenges During the COVID-19 Pandemic* (Vienna: UNODC, 2021).

17 United Nations Children's Fund (UNICEF) and International Labour Organization (ILO), *Child Labour in Informal Gold Mining in Madre de Dios: Diagnosis and Proposals for its Prevention and Eradication* (Lima: UNICEF Peru, 2021), 22–25.

18 Legal advocate working on child protection cases in Madre de Dios, interview by author.

2.3. Institutional Barriers to Protection

Across all geographic zones, professionals unanimously identified systemic dysfunction as a major obstacle to protecting children. Five key institutional barriers were consistently highlighted:

- **Fragmented child protection frameworks:** There was poor coordination between national ministries, such as the Ministry of Women and Vulnerable Populations (Ministerio de la Mujer y Poblaciones Vulnerables, MIMP)"), the Ministry of Education and the Ministry of the Interior, and regional offices, resulting in duplicated or missing services.
- **Chronic underfunding:** Municipal special protection units (UPE, Unidad de Protección Especial) and community-level child protection offices (DEMUNAS, Defensoría Municipal del Niño y del Adolescente) operated with minimal staff and no psychological support specialists[19].
- **Limited technical training:** Social workers and legal professionals often lacked training in the detection of trafficking, trauma-informed care, and digital safety protocols.
- **Weak data systems:** Real-time monitoring tools for at-risk children were practically non-existent in most regions, making early intervention virtually impossible.
- **Lack of culturally sensitive strategies:** Most national programmes for the protection of children have failed to adapt to local languages, customs or community structures, leading to distrust and low levels of participation.

This disconnect between national policy design and regional implementation has greatly undermined both prevention and intervention mechanisms, particularly during the critical period of pandemic response, when state capacity was

19 Save the Children and REDINFA, *Situational Analysis of the Special Protection Units and DEMUNAs in Peru* (Lima: Save the Children Peru, 2021).

already overstretched[20].

3. Legal Frameworks and International Obligations

Peru is a signatory to several international agreements that establish binding obligations for the protection of children from exploitation. These include the United Nations Convention on the Rights of the Child, the Optional Protocol on the Sale of Children, Child Prostitution and Child Pornography, and the ILO Conventions No. 138 (concerning the minimum age for admission to employment) and No. 182 (on the worst forms of child labour)[21]. Despite having a strong legal framework on paper, the implementation of these norms remains highly uneven across the country. Legal professionals interviewed for this study emphasised that Peru's decentralised model of governance often hinders enforcement, especially in rural and Amazonian territories. National institutions such as MIMP are responsible for establishing general policies, but enforcement typically falls to under-resourced regional and municipal units that lack trained personnel and logistical capacity[22].

The interviewees also noted that the legal classification of child labour in Peru is often ambiguous, failing to distinguish between survival-based informal labour and exploitative or coercive labour practices[23]. This ambiguity impairs the ability of the judicial system to adequately prosecute child trafficking and forced labour, particularly when exploitative activities are normalised in certain cultural contexts.

---

20 United Nations Children's Fund (UNICEF), *COVID-19 and Child Protection in Latin America and the Caribbean: Technical Note* (New York: UNICEF, 2021).

21 United Nations, *Convention on the Rights of the Child*, 1989; International Labour Organization (ILO), *Convention No. 138 concerning Minimum Age for Admission to Employment*, 1973; ILO, *Convention No. 182 on the Worst Forms of Child Labour*, 1999.

22 Ministry of Women and Vulnerable Populations (MIMP), *National Action Plan for Children and Adolescents 2021–2030* (Lima: Government of Peru, 2021), 45.

23 Ministry of Labour and Employment Promotion (MTPE), *National Strategy for the Prevention and Eradication of Child Labour 2012–2021* (Lima: Government of Peru, 2012), 18.

As one Supreme Court magistrate stated: 'The biggest gap is not the law – it's the institutional willingness and technical ability to apply it beyond Lima.' This gap becomes even more visible in rural communities, where child labour is viewed as part of everyday life, especially in agricultural economies. Although national legislation prohibits child labour under hazardous conditions, many families view children's participation in farming as a necessary survival strategy[24].

The Inter-American Court of Human Rights has called on member states to adopt a differentiated and context-sensitive approach to children's rights, especially in situations of structural vulnerability[25]. However, Peru continues to face challenges in adapting this principle into practice. International actors such as the ILO and UNICEF have implemented training programmes and local interventions, but the professionals interviewed s expressed concern over the sustainability and territorial reach of these efforts.

It is clear that although Peru has committed to a comprehensive set of international child protection norms, the lack of institutional capacity, resources and cultural adaptability continues to undermine the effective implementation of these commitments, leaving many children unprotected and at risk[26].

4. Professional Responses and Intervention Gaps

Professionals operating within Peru's child protection system during and after the COVID-19 pandemic encountered a multitude of constraints, ranging from insufficient training to limited cross-sector coordination. Despite individual commitment and local innovation, systemic obstacles severely hindered effective intervention. This section presents the key patterns that emerged from the

24 Supreme Court magistrate, interview by author.

25 Inter-American Court of Human Rights, *Advisory Opinion OC-17/02: Juridical Condition and Human Rights of the Child*, August 28, 2002.

26 United Nations Committee on the Rights of the Child, *Concluding Observations on the Combined Fourth and Fifth Periodic Reports of Peru*, CRC/C/PER/CO/4-5, June 3, 2016.

interviews, with particular attention paid to professional practices in the context of high levels of vulnerability and institutional neglect[27].

4.1. Overburdened and Underequipped Frontline Workers

One recurring theme in all of the interviews was the sense of institutional abandonment experienced by frontline personnel. Social workers, particularly in rural municipalities and border zones, described being 'left alone with impossible caseloads and no mental health resources'[28]. Many UPE offices were staffed by just one or two professionals responsible for covering vast territories with no transportation budget. Similarly, DEMUNA offices often lacked psychological support staff, making trauma-informed intervention virtually impossible. While legal mandates from MIMP existed, implementation was often symbolic due to the chronic underfunding of decentralised offices. Social workers highlighted the emotional toll of repeatedly confronting cases of exploitation without the tools, personnel or institutional support to respond effectively[29].

4.2. Legal Ambiguities and the Criminalisation of Victims

Several legal professionals interviewed expressed concern about the blurred lines between child victims and offenders, especially in cases involving trafficking or exploitation in illegal economies. Despite existing laws, such as Law No. 28950 against human trafficking, interviewees reported that children found in brothels or mining camps were sometimes treated as offenders rather than victims. This criminalisation was particularly acute for adolescent girls, whose testimonies

27 United Nations Children's Fund (UNICEF), *Peru: Situational Analysis of Children and Adolescents 2021* (Lima: UNICEF Peru, 2021), 34–36.

28 United Nations Children's Fund (UNICEF), *Voices of Frontline Workers during COVID-19: Challenges in Child Protection Systems in Latin America* (New York: UNICEF Regional Office for Latin America and the Caribbean, 2021), 15–17. https://www.unicef.org/lac/en/reports/voices-frontline-workers-during-covid-19.

29 United Nations Children's Fund (UNICEF), *Child Protection in Latin America and the Caribbean during COVID-19: Regional Overview and Country Responses* (New York: UNICEF Regional Office for Latin America and the Caribbean, 2021), 20–23.

were often dismissed or reframed as consensual activity by police officers unfamiliar with gender- and age-based protection principles[30].

Judicial actors described a lack of specialised training in age verification and the detection of trafficking. Moreover, delays in judicial proceedings, particularly in remote provinces, meant that many child victims were held in police custody or sent back to unsafe environments due to the absence of protective shelters[31].

4.3. Limited Inter-institutional Coordination

Interviewees emphasised that coordination between institutions was not only lacking but often counterproductive. Multiple ministries (Education, Interior, Justice and MIMP) operated with parallel but unaligned agendas, leading to duplicated efforts, contradictory protocols and abandoned interventions[32]. While NGOs and international agencies were often better positioned to respond rapidly, their interventions were usually project-based and temporary. This lack of continuity meant that promising initiatives could disappear once funding cycles ended, leaving local actors demoralised and families unsupported[33].

Final Considerations

This study reveals a troubling reality: child exploitation in post-COVID Peru has intensified, despite national and international commitments to children's rights. Forced labour, trafficking and sexual exploitation have become increasingly common in vulnerable areas such as the rural highlands, urban margins and Amazonian mining zones. At the heart of the issue is the gap between legal

30 United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC), *Assessment on Human Trafficking in Peru and Progress Made in Combating It: 2015–2020* (Lima: UNODC Peru, 2021).

31 Ombudsman's Office of Peru, *Supervision of Protection Services for Girls, Boys and Adolescents Victims of Human Trafficking: Adjunct Report No. 001-2021-DP/ADHPD*, January 2021, 12–14.

32 Save the Children, *Analysis of the Comprehensive Child and Adolescent Protection Policy in Peru* (Lima, 2021), 17–20.

33 UNICEF Peru, *Situational Analysis of Children and Adolescents in Peru 2021* (Lima: United Nations Children's Fund, 2021), 66–68.

frameworks and their local implementation. Frontline professionals described a child protection system that is fragmented, under-resourced and largely ineffective in reaching marginalised populations.

The closure of schools during the pandemic severely exacerbated these risks. Education, already marked by inequality, collapsed for children without internet or electricity, particularly in remote regions. In many cases, schools were the only settings where abuse could be detected and prevented, as professionals interviewed across the country consistently reported institutional disarray.

Additionally, local services, such as DEMUNAS and UPEs, lacked the funding, training, and cultural tools to respond effectively. In zones such as La Pampa or Puno's border areas, the absence of the state enabled traffickers to dominate. Furthermore, child victims, particularly adolescent girls, were often misidentified as offenders, revealing harmful institutional biases that undermine protection efforts. Going forward, three strategic actions are essential: (1) national policies must adapt to local contexts, languages and community structures; (2) more resources are needed to train and retain child protection professionals, particularly in trauma-informed and intercultural approaches; and (3) the Peruvian state must reaffirm its political will to protect children not just in law but in everyday practice. Therefore, future research should centre the voices of exploited children and their communities to better understand the long-term impacts of exploitation while considering similar work conducted across Latin America.

In conclusion, the persistence of child exploitation in Peru should not be viewed as an unavoidable outcome of poverty or cultural norms, but rather as a consequence of sustained institutional neglect and fragmented policy implementation. Tackling this crisis demands urgent and coordinated interventions that move beyond symbolic commitments and ensure that children's rights are upheld not only in legal frameworks but in the daily realities of their lives.

VAIKŲ IŠNAUDOJIMAS PIETŲ AMERIKOJE: PROFESINĖ PRAKTIKA PERU KAIMO, MIESTO IR AUKSO KASYBOS VIETOVĖSE PO COVID PANDEMIJOS LAIKOTARPIU

Miriam Vilaplana

„Erasmus Mundus“ socialinio darbo su vaikais ir jaunimu magistro programa

Santrauka. COVID-19 pandemija žymi istorinį vaikų apsaugos pastangų nuosmukį visoje Lotynų Amerikoje, o Peru tapo viena labiausiai nukentėjusių šalių. Nuo 2020 iki 2023 m. mokyklų uždarymas, ekonominis nestabilumas ir institucijų neveiklumas prisidėjo prie dramatiško vaikų išnaudojimo padidėjimo. Remiantis Nacionaliniu namų ūkių tyrimu, daugiau nei 1,7 milijono vaikų Peru, arba 26,1 proc. 5–17 metų amžiaus gyventojų, šiuo metu dirba tam tikrą vaikų darbą[34]. Ši blogėjanti padėtis ypač kritiška kaimo Andų ir Amazonės teritorijose.

Atsižvelgiant į tai, šiame tyrime nagrinėjamas vaikų išnaudojimas Peru, taikant kokybinę ir dalyvaujamąją metodiką, konkrečiai kreipiant dėmesį į kaimo bendruomenes, miesto rajonus ir nelegalias aukso kasybos zonas Amazonės regione.

Išvados atskleidžia, kad COVID-19 pandemija ne tik sustiprino jau egzistuojančius struktūrinius pažeidžiamumus, bet ir kritiškai sutrikdė nacionalines švietimo sistemas bei pakenkė esminių viešųjų paslaugų teikimui, taip padidindama jau rizikos grupėje esančių vaikų galimybes dirbti išnaudotojiškai ir prekiauti žmonėmis aplinkoje. Tyrime taikyta kokybinė ir dalyvaujamoji metodika, paremta dešimčia išsamių interviu su socialinio darbo, švietimo sričių specialistais, teisės ekspertais ir žurnalistais, kuriuos papildo išsami nacionalinių teisės aktų ir

34 ENAHO (National Household Survey), *Living Conditions and Child Labor in Peru* (Lima: National Institute of Statistics and Informatics, 2023).

tarptautinių sistemų, tokių kaip JT vaiko teisių konvencija, apžvalga[35],[36]. 2020–2021 m. daugiau nei 1,2 mln. vaikų metė mokyklą, ypač skurdžiuose ir čiabuvių gyvenamuose regionuose[37]. Šis švietimo neprieinamumas tiesiogiai koreliuoja su padidėjusia darbo ir išnaudojimo rizika[38], nes kaimo vietovėse gyvenantys vaikai dažnai įsidarbindavo žemės ūkio ar neoficialiame kasybos darbe, ypač Madre de Dios, o tokiuose miesto regionuose kaip Lima padaugėjo komercinio seksualinio išnaudojimo ir verbavimo į organizuotą nusikalstamumą.

Reikšminiai žodžiai: vaikų darbas, prekyba žmonėmis, vaikų apsaugos praktika, po COVID-19 pandemijos, institucinis atsakas, aukso kasyba, vaikų teisės.

35 International Labour Organization (ILO), *Global Estimates of Child Labour: Results and Trends 2016–2021* (Geneva: ILO, 2021).

36 UNICEF, *State of the World's Children: Child Exploitation and Protection Measures* (New York: UNICEF Publications, 2023).

37 ENAHO (National Household Survey), *Living Conditions and Child Labor in Peru* (Lima: National Institute of Statistics and Informatics, 2023).

38 Aufseeser, D., 'Children and Rights in Latin America', *Harvard Human Rights Journal* (2020).

CULTURAL AND SOCIAL DETERMINANTS OF CHILD MARRIAGE: LESSONS FROM BORNO STATE, NORTH-EAST NIGERIA

Anthony Nwanze

E-mail: annwanze@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

Prof. dr. Raminta Bardauskienė

E-mail: raminta@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-08

Abstract. This qualitative study examines cultural and social determinants of child marriage in Borno State, North-East Nigeria, focusing on push and pull factors sustaining the practice. The objective was to generate locally grounded evidence for culturally responsive interventions. The research collected data through focus group discussions with adolescent girls, parents, and community members, as well as key informant interviews with community and religious leaders across various Borno communities.

Findings reveal communities define puberty onset as adulthood, expecting girls to marry upon menstruation. The parents, primarily the fathers, are the arbiters of marriages as the same is considered a shield against possible dishonour and protection from shame, premarital pregnancy, and misbehaviour. Poverty further promotes early marriages for families to lessen the economic burden.

The recommendations include fostering parents' and adolescents' understanding of puberty and adolescent development, engaging religious and traditional leaders to shift harmful community norms, strengthening legal enforcement

mechanisms and implementing economic empowerment programmes for vulnerable families. These integrated interventions are essential to break the cycle of child marriage and improve the prospects of girls in Borno State.

Keywords: Child Marriage; Cultural Norms; Borno State; Adolescent development.

Introduction

Nigeria has one of the highest rates of child marriage in the world. Recent data suggest that approximately 30% of young women aged 20–24 years in Nigeria were married before the age of 18, a decline from approximately 44% a few years previously[1]. This equates to almost four out of ten girls being married before adulthood, although the trend is slowly improving[2]. Nigeria also ranks third globally in the absolute number of child brides, with an estimated 24 million girls and women married in childhood[3]. Despite this decrease in the prevalence of child marriage, progress has been uneven and slow, and the rate in Nigeria remains higher than the global average of approximately 1 in 5 (20%)[4]. In sub-Saharan Africa overall (the region which now has the highest prevalence of child marriage anywhere in the world, at 31%), declines have been more modest, underscoring the challenge Nigeria faces as part of this region[5].

Several researchers have investigated child marriage across sub-Saharan Africa. Their findings have linked early marriage to poverty, entrenched cultural

1 "Nigeria Takes Bold Steps to End Child Marriage and Protect the Rights of Children", 16 February 2024, https://www.unicef.org/nigeria/press-releases/nigeria-takes-bold-steps-end-child-marriage-and-protect-rights-children#:~:text=Child%20marriage%20remains%20a%20critical,with%20little%20or%20no%20education.

2 *Ibid*.

3 "Nigeria Takes Bold Steps to End Child Marriage and Protect the Rights of Children", *supra note*, 1.

4 "Girl Goals: What Has Changed for Girls? Adolescent girls' rights over 30 Years", UNICEF DATA, March 6, 2025. https://data.unicef.org/resources/girl-goals-report/?utm_source=newsletter&utm_medium=email&utm_id=Girls+Goals+&utm_campaign=Girl%20Goals%20Report%20Final&utm_medium=email&utm_source=Mailjet .

5 *Ibid*.

traditions and limited access to education[6,7]. In conflict-affected regions such as North-East Nigeria, researchers have emphasised how insecurity, displacement, and gender norms intensify the risk of child marriage[8,9]. However, limited qualitative research has been conducted that captures the lived realities, reference groups and social norms influencing child marriage within Borno State in North-East Nigeria.

This study aimed to address these gaps, using participatory qualitative methods to understand how individuals and communities perceive, rationalise and normalise early marriage. It explored the push and pull factors influencing child marriage, identified key reference groups that reward and sanction the norms that exist around child marriage and community norms that reinforce or challenge the practice, and analysed the norms, contradictions and other factors influencing child marriage. The findings will help to inform culturally grounded, community-led responses that promote the well-being and rights of adolescent girls.

Bronfenbrenner's social ecological framework is a useful model for exploring the many determinants of child marriage in Borno State, Nigeria[10]. This framework puts forward the idea of a dynamic interaction between a person and their setting, which includes many systems. The microsystem refers to the individual and their immediate setting; the mesosystem refers to the interaction between

6 Adeniyi Olakiitan, et al., „Modelling Determinants of Time to Age at First Marriage Among Nigeria Women: Stratified-Extended Cox Model.", *Nig. J. Pure & Appl. Sci.* 3, no. 1 (Feb. 2024). https://doi.org/https://doi.org/10.48198/NJPAS/23.B26 . www.njpas.com.ng.

7 Quentin Wodon, Minh Cong Nguyen, and Clarence Tsimpo, „Child Marriage, Education, And Agency In Uganda", *Feminist Economics, Taylor & Francis Journals* vol. 22(1) (2016). DOI: 10.1080/13545701.2015.1102020.

8 Laura Dean, et al., „"He is suitable for her, of course he is our relative": a qualitative exploration of the drivers and implications of child marriage in Gezira State, Sudan", *BMJ Global Health* 4 (May 2019). https://doi.org/10.1136/bmjgh-2018-001264.

9 Fatai Ayiki Azeez, et al. "Exclusion of the female child from primary education: exploring the perceptions and experiences of female learners in northern Nigeria", *Education* 3-13 (Jan. 2024). https://doi.org/10.1080/03004279.2024.2308307.

10 Urie Bronfenbrenner, *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979).

microsystems; the exosystem refers to the indirect environment, which includes policy and support systems; and the macro system refers to the culture and the society's values. This model can be used to consider the interplay of individual, relational, community and social factors in child marriage and explore the complex issues that sustain child marriage and the broader social context. By examining determinants of child marriage at multiple levels, from the individual to the social, it is possible to develop target interventions that will empower communities, protect children and ultimately reduce the practice of child marriage.

1. The Specific Context of North-East Nigeria and Borno State

North-East Nigeria comprises six states, including Borno, and has experienced persistent sociopolitical and economic challenges, driven by structural inequality, poverty, weak governance and low indicators for human development[11]. Borno State is located in North-East Nigeria. The capital, Maiduguri, lies roughly in the centre of the state and has the highest population of any city in the state, estimated to be more than 500,000. Borno State was created from the former Northeastern State, in 1976. The state was further split into two with the creation of Yobe State in 1991. Borno State covers an area of approximately 57,799 km^2 and has an estimated population of 4,171,104[12]. It is bordered to the north by Niger and Chad, to the west by Yobe and Gombe States, to the south by Adamawa State and to the east by Cameroon. A large part of Lake Chad also borders the state to the northeast. The population is predominantly Muslim, with the Kanuri ethnic group the most dominant of the several tribes found in Borno State. Similar to many states in the northeast of Nigeria, the population is sparse, with nucleated hamlets and

11 United Nations Development Programme, „Integrated Community Stabilization in North East Nigeria", https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/NGA/UNDP_Prodoc_Integrated_Community_Stabilization_and_Resilience_Programme.pdf.

12 National Population Commission (NPC), *Population and housing census of the Federal Republic of Nigeria: National and state population and housing tables (Priority Tables Vol. 1)* (Abuja, Nigeria: National Population Commission, 2006).

rural areas, and occupations that are predominantly agricultural in nature. Borno State is administratively divided into 27 local government areas (LGAs).

Since 2009, Borno State has been the epicentre of the Boko Haram insurgency, resulting in the displacement of more than two million people, widespread insecurity and the disruption of essential services such as education, healthcare and social welfare systems[13]. The conflict has also contributed to the breakdown of family structures and community cohesion, further exacerbating vulnerabilities among women and children[14]. Numerous internally displaced persons (IDP) camps have been established across the state, hosting hundreds of thousands of individuals[15].

Despite Nigeria's federal enactment of the Child Rights Act (CRA) in 2003, Borno State delayed adoption and resisted key provisions, viewing the CRA as a foreign imposition that conflicted with local cultural and religious values[16]. When the Borno State House of Assembly finally passed the Child Protection Law in 2022, lawmakers deliberately excluded the definition of a child, arguing that the federal law's age specification was inconsistent with local traditions. As a result, the state has yet to fully enforce the law, leaving considerable legal and normative gaps in the protection of children's rights[17]. These intersecting challenges create a complex environment in which harmful traditional practices, particularly child marriage, are normalised and perpetuated, especially in rural and displacement-affected communities.

13 „Nigeria Situation Report", *OCHA*, 17 June 2023. https://www.unocha.org/publications/report/nigeria/nigeria-situation-report-17-june-2023.

14 O'Connor R, Betancourt TS, Enelamah NV. „Safeguarding the Lives of Children Affected by Boko Haram: Application of the SAFE Model of Child Protection to a Rights-Based Situation Analysis", *Health Hum Rights*. 23(1) (2021 Jun): 27-41. PMID: 34194199; PMCID: PMC8233023.

15 „Nigeria", IDMC - Internal Displacement Monitoring Centre, https://www.internal-displacement.org/countries/nigeria/.

16 I. Ogunniran, „The Child Rights Act Versus Sharia Law in Nigeria: Issues, Challenges and A Way Forward", (2010). https://ir.unilag.edu.ng/handle/123456789/6528.

17 Shettima Lawan Monguno, „Special report: The need for the Borno State Child Protection Law to be fully implemented", *Radio Ndarason International,* 11 MARCH 2024. HTTPS://NDARASON.COM/EN/SPECIAL-REPORT-THE-NEED-FOR-THE-BORNO-STATE-CHILD-PROTECTION-LAW-TO-BE-FULLY-IMPLEMENTED/.

2. Methodology

2.1. Study Setting

This qualitative study was conducted between November and December 2023 in selected conflict-affected communities in three LGAs in Borno State: Maiduguri Metropolitan Council, Konduga and Jere. These LGAs host large populations of IDPs, with camps and host communities in areas such as Gwange, Dalori and Dalla Lawanti. The region has been greatly impacted by the Boko Haram insurgency, resulting in widespread displacement, the breakdown of social services and heightened vulnerability of children and youth. These contextual dynamics mean that Borno State is an important setting for examining the sociocultural and economic drivers of child marriage and related vulnerabilities.

2.2. Study Population

The study population consisted of individuals with direct or indirect experiences of and perspectives on child marriage, including adolescents and key community stakeholders. Participants were purposively selected to reflect a range of age groups, marital statuses, gender roles and community leadership positions.

The study generated data using two qualitative methods: open-ended vignette and story-based focus group discussions (FGDs) and key informant interviews (KIIs). We conducted a total of 20 FGDs across the three LGAs with four key participant groups: unmarried adolescent girls (six FGDs), married adolescent girls (four FGDs), mothers-in-law (four FGDs) and male and female caregivers (six FGDs). Through these discussions, participants shared community narratives and beliefs related to child marriage.

In addition, 18 KIIs with community leaders, caregivers, women leaders and religious figures helped reach influential groups in the community. These interviews provided deeper insights into the social, cultural and institutional factors

that influence child marriage and the role of reference groups in shaping community norms. FGD were also used with adolescent participants and caregivers to elicit their lived experiences, particularly concerning street-involved children and the intersection of child marriage with poverty and family dynamics.

2.3. Data Collection Process

The data collection process followed a structured and guided approach. The research team adopted a qualitative methodology and employed the Social Norms Exploration Tool to explore the cultural and social dimensions of child marriage. Two primary methods were used to collect data: FGD and KIIs. The FGD involved participatory group discussions based on semi-structured, open-ended stories to elicit community beliefs and social norms. KIIs were conducted with community gatekeepers, including traditional leaders, religious figures, caregivers and women leaders, to gain deeper insights into cultural expectations and institutional factors shaping child marriage practices.

Prior to conducting the data collection, the principal investigator and an expert in the use of vignette and story-based focus group discussions conducted a two-day intensive training session for eight research assistants. These assistants were selected based on their prior experience in social research, fluency in local languages and familiarity with the sociocultural landscape of Borno State. The training covered the background and objectives of the study, the use of vignettes for FGD and KII guides, and the exploration of underlying social norms around child marriage. Role-play exercises were incorporated to ensure the team could apply participatory techniques effectively and ethically in the field. The training also emphasised ethical standards, particularly around informed consent and assent procedures, confidentiality, sensitivity when engaging adolescents and vulnerable groups, and cultural appropriateness.

2.4. Funding and Ethical Considerations

At the time of the study, the principal investigator served as the Senior Child Protection Technical Advisor for Save the Children Nigeria. He leveraged the organisation's broad community presence and trusted relationships to facilitate access and community engagement. The research team obtained informed consent from all participants to ensure voluntary participation and avoid any form of coercion or influence. For minors aged 10–17 years, the team also secured consent from their guardians and assent from the children.

We informed participants of their right to withdraw from the study for any reason without penalty or consequence. We removed all personal identifiers from the data to protect privacy and confidentiality and stored these data securely. The data were used solely for academic research purposes. To ensure participants' comfort, particularly during sensitive discussions about child marriage, we implemented appropriate safeguarding measures. Throughout the study, all ethical tenets were duly observed.

3. Findings

3.1. Introduction

This report presents a thematic analysis of the findings from FGDs and KIIs related to child marriage. The study collected data from adolescent girls (both married and unmarried), parents/caregivers, child protection workers and community leaders, to examine why child marriage persists and how individuals experience it. The data were organised and analysed around key themes, including social, cultural, economic and legal factors and how these factors influence the practice of child marriage. The study also highlights participants' perceptions and experiences, identifies notable gaps or contradictions in viewpoints and emerging trends, and offers recommendations based on the findings. The key findings

are summarized below.

3.2. Sociodemographic Characteristics

The table 1 summarises participant profiles including their age, gender, marital status, level of education, economic activities and geographic location. It reflects a purposeful selection of key stakeholder groups relevant to the study's focus on child marriage, including adolescent girls (unmarried and married), caregivers, mothers-in-law, and community gatekeepers such as religious and traditional leaders. While the table highlights the core sociodemographic traits of each group, the total sample involved 20 FGDs and 18 KIIs, as described in the methods section.

Table 1: Sociodemographic Characteristics of Participants

Participant group	Number of sessions	Age range	Gender	Marital status	Level of education	Occupation/ economic status	Geographical location
Unmarried adolescent girls (FGDs)	6 FGDs	Mid-teens (approximately 13–18 years)	Female	Unmarried (single)	Some primary or secondary schooling (many still in school or recently left)	Students or responsible for domestic chores; financially dependent on their families	Dala Lawanti, Dalori, Gwange (communities)
Married adolescent girls (FGDs)	4 FGDs	Mid-to-late teens (approximately 15–19 years)	Female	Married (child brides)	Limited formal education (often left school early, around primary level)	Primarily homemakers; some caring for children (no formal employment)	Dalori, Gwange (communities)
Mothers-in-law (FGDs)	4 FGDs	Adults, approximately 30–50 years	Female	Married	Low level of formal education (little or no schooling)	Homemakers; some involved in small trading or farming	Dalori, Gwange (communities)
Female caregivers/ parents (FGDs and KIIs)	3 FGDs	Adults, approximately 30–50 years	Female	Mostly married (mothers)	Low level of formal education (often only primary schooling)	Homemakers or small traders; low-income households	Dala Lawanti, Gwange (communities)

Male caregivers/parents (FGDs and KIIs)	3 FGDs	Adults, approximately 30–50 years	Male	Married (fathers)	Low-to-moderate level of education (some may have primary/secondary)	Small-scale jobs (e.g. farming, labourer, trader); low-income	Gwange (communities)
Community and religious leaders (Bulama etc.) (KIIs)	18 KIIs	Older adults, approximately 40–60 years	Male	Married	Variable (some basic education or informal education)	Community leadership roles (often elders); may also be farmers/traders	Local community (e.g. ward leader in their area)

3.3. Reference Groups That Reward and Sanction the Norms That Exist Around Child Marriage

The decision to offer up a child for marriage primarily lies with the father, followed by the child's mother. Findings from the main population (married adolescents) showed that 55.1% of respondents stated that their fathers made the decision regarding their marriage, while 36.7% stated that their mothers took the decision. Siblings determined just 2% of the cases, while an uncle influenced the remaining 4%.

3.4. Exploring the Pull and Push Factors for Child Marriage

A mix of social expectations, cultural traditions, economic hardship and weak legal enforcement influences child marriage in Borno State. Families often feel pressure to conform to community norms, viewing early marriage as a way to protect their daughters and uphold their family's honour. Cultural and religious beliefs further legitimise the practice, while poverty drives families to see marriage as a financial relief. Although laws on child's right exist, poor enforcement limits their effectiveness. Participants shared a range of personal experiences that reflect both the normalisation of child marriage and the desire for change. The pull and push factors influencing child marriage are outlined below.

Social dynamics and norms in the community were found to heavily influence

the practice of child marriage. Participants across FGDs consistently noted that pressure to conform to social expectations was a major driver. Families often felt compelled to marry off girls early to align with what is considered 'normal' in their community. The following discusses the social factors that influence child marriage.

3.4.1. Preservation of Family Honour

Parents fear that an unmarried adolescent girl might engage in premarital relationships or become pregnant, which could bring stigma. Giving up a girl for marriage at an early age is seen as a way to '*protect the family name and the girl's dignity*', as one parent/caregiver FGD participant explained. Families believe that a husband's household is the 'proper' place for a maturing girl, safeguarding her from immoral behaviour. Another caregiver/parent opined that '*We do it so our daughters will not bring shame or get pregnant under our roof.*'

This caregiver's remark corroborated the community's concern with family honour and reputation.

'*Here, the parents make all the marriage decisions for the girl. She cannot choose for herself.*' (Male community leader, KII)

'*Back in our day, girls did not choose their husbands – the family decided. Even now, the parents mostly decide when and who she will marry.*' (Mother-in-law, FGD)

3.4.2. Peer and Community Pressure

In several FGDs, participants mentioned seeing their neighbours and relatives marry off their daughters as soon as they reached puberty. According to an unmarried adolescent, '*All the girls in our community are married as soon as they reach puberty – that is how things have always been.*' This statement captures the social expectation that early marriage is the norm and reinforces the pressure

on families to follow suit. It creates an expectation that '*we should do the same*'. Families worry that if they delay, the community will gossip or consider the girl 'too old' and undesirable for marriage later. Thus, social approval and the avoidance of criticism push families towards early marriage. One married adolescent girl stated that '*I wanted to continue my schooling, but my parents arranged my marriage when I was 15.*' This quote illustrates the loss of educational opportunities as a direct consequence of adhering to social norms favouring early marriage.

'*I did not want to marry at that age, but I had no choice. My family arranged it, and I could not refuse my parents.*' (Married adolescent girl, FGD)

3.4.3. Gender Role Expectations

Traditional gender norms dictate that a girl's primary role is to become a wife and mother. Many parents (especially older women such as mothers-in-law) conveyed the belief that once a girl can physically bear children, she should start her household. For girls, continuing education or pursuing a career is not a typical part of the social script in these settings. Instead, qualities of being obedient and managing a home are emphasised from a young age, preparing girls for marriage.

'*I was 16 when I had my first baby. It was not easy – I suffered a lot because my body was not ready.*' (Married adolescent girl, FGD)

'*These young girls face many problems after marriage. Some even have complications during childbirth because they are too young.*' (Community leader, KII)

'*I am not happy in this marriage. I miss my friends, and life is very hard with a baby at such a young age.*' (Married adolescent girl, FGD)

3.4.4. Protection in an Insecure Environment

In communities affected by insecurity or displacement, marrying off a daughter can be viewed as a form of protection. Some caregivers indicated in KIIs that during times of conflict or instability, they preferred to see their daughters

married so that '*a husband can look after her*' in uncertain times. While not purely a social custom, this reflects a social response to external threats, using marriage as a shield to ensure a girl's safety and survival through a husband's support.

These social factors demonstrate that child marriage is often a collective decision shaped by what families perceive to be socially acceptable and safe for their daughters. The weight of community norms and fear of social sanctions can override individual considerations of a girl's personal development.

3.5. Cultural Factors Influencing Child Marriage

Closely intertwined with social norms are the deep-rooted cultural and religious beliefs that encourage early marriage. Participants frequently referenced 'tradition' as a justification for the practice.

3.5.1. Deep-Rooted Traditions and Norms

In the communities studied (i.e. Dala Lawanti, Dalori and Gwange), for generations it has been customary to marry in adolescence. Elders in FGDs (especially the mothers-in-law groups) described child marriage as '*how it has always been*'. Culturally, a girl's transition to womanhood is often marked by marriage soon after puberty. Deviating from this pattern can be viewed as rejecting one's cultural heritage. For example, one older female participant shared that in her youth, '*all the girls were married by 15; it was expected and accepted.*' According to a caregiver/parent participant, '*After her first menstruation, what is she waiting for? She is a woman now.*' This reflects the cultural belief that physical changes mark the transition to adulthood, making early marriage acceptable. It is a longstanding tradition that puts pressure on younger generations to follow suit.

Another participant acknowledged that child marriage was deeply embedded in cultural identity: '*In our tradition, marrying at a young age is a sign that you respect our customs. It has been like this for generations.*' The following statement

from a community leader illustrates how religious interpretations can be used to justify early marriage: '*Religious teachings say that once a girl is mature enough, her marriage is almost inevitable – it is a blessing, not a curse.*'

3.5.2. Religious and Moral Interpretations

Many community members tie the practice of child marriage to religious or moral reasoning. In predominantly Muslim communities, some interpret religious guidelines as permitting marriage once a girl is mature, to prevent sin (Zina). KIIs with community leaders and religious figures revealed that while not all endorsed child marriage, there was a common perception that Islam condones it as long as the girl has reached puberty. This religious framing gives the practice a sense of legitimacy. However, some participants noted that community members often interpret cultural practices through religion. Some religious leaders actively advocate for greater education and later marriage, yet entrenched local customs limit their influence.

3.5.3. Bride Price and Marriage Rituals

Culturally, exchanging a bride price or dowry is an important aspect of marriage in the community. Marrying off a daughter is a family affair and a community celebration that follows traditional rituals. This cultural importance placed on the marriage event itself can incentivise earlier marriage. Parents gain social status when their daughters marry 'respectably' with proper rites. In the FGDs, some parents mentioned pride in seeing their daughter become a bride within the culturally appropriate timeframe. The desire to fulfil these cultural rituals at the expected age contributes to the persistence of child marriage.

'*In our tradition, marrying young is a sign that you respect our customs. It has been like this for generations.*' (Female caregiver FGD participant)

3.5.4. Cultural Notions of Readiness

There are cultural indicators (beyond the age in years) that signal a girl is ready for marriage, for instance, the onset of menstruation or even reaching a certain physical stature. Participants noted that in their culture, a girl is often considered an adult after her first menstrual cycle. One caregiver said, '*After that, what is she waiting for? She is a woman.*' Such cultural notions override chronological age. Even if a girl is just 13 or 14 years old, these markers can lead the community to view her as an adult who should assume an adult role through marriage.

'*In our community, once a girl reaches puberty, we consider her ready for marriage. It is our tradition.*' (Mother-in-law, FGD)

'*People here believe a girl should not wait too long to marry. If she stays too long in her parents' house, people will start talking, bringing shame.*' (Female caregiver, FGD)

'*Some parents think marrying a girl off early will protect the family's honour so she doesn't get pregnant out of wedlock.*' (Community leader, KII)

3.6. Economic Factors Influencing Child Marriage

Economic hardship emerged in the transcripts as one of the most potent drivers of child marriage. Participants from poorer households candidly discussed how financial pressures influenced their decisions.

3.6.1. Poverty and Financial Insecurity

Many families struggle to meet basic needs, and raising children (particularly educating them) is costly. In the FGDs with caregivers, parents admitted that marrying off a daughter reduced the financial burden on the household. One father noted that with many children to feed:

'*…if one is married, that is one less mouth for me to worry about.*' (Male

caregiver, FGD)

'*Because of poverty, some parents marry off their daughters early – it is one less mouth for them to feed.*' (Female caregiver, FGD)

'*My parents were struggling, so they married me off at 14. They thought my husband's family would take care of me.*' (Married adolescent girl, FGD)

Early marriage is thus used as a coping mechanism for poverty, as the girl becomes the responsibility of her husband's family. This is particularly acute in contexts of displacement or where there is a loss of livelihoods (as some participants in conflict-affected areas mentioned), where parents feel that they 'cannot afford' to keep adolescent girls at home.

3.6.2. Bride Price as Income

The practice of offering a bride price (where the groom's family gives money or assets to the bride's family) creates a direct economic incentive for early marriage. Several participants acknowledged that low-income families may see marrying a daughter off as an opportunity to obtain much-needed money or livestock. For impoverished households, the bride price can help 'offset' debts or finance the needs of younger siblings. Although not all families marry their daughters off purely for money, the bride price tradition does economically reward child marriage in a way that influences decisions in times of hardship.

'*We simply cannot afford to keep all our children in school. Marrying her off means we get some money through the bride price.*' (Male caregiver, FGD).

This statement highlights how financial pressures and economic incentives (the bride price) drive decisions around early marriage.

3.6.3. Cost of Education vs. Marriage

Participants frequently contrasted the cost of keeping a girl in school with the perceived 'benefit' of marriage. Sending a girl to secondary school entails

expenses including fees, uniforms and transport – expenses many cannot manage. As one caregiver put it, '*We do not have the means for her schooling, so marriage is the next option.*' If a family must choose where to invest limited resources, they often prioritise the education of sons or other needs, assuming a girl's future will be secured through marriage.

'*I had to drop out of school when I married at 15. I wish I could have continued my education.*' (Married adolescent girl, FGD)

'*If a girl is not in school, people next think of marriage. Many parents here do not see the value of a girl attending school.*' (Women's leader, KII)

'*I want to finish my schooling before marriage. I have seen my friends who married early and had to leave school – it affected their future.*' (Unmarried adolescent girl, FGD)

In essence, poverty forces a trade-off: education becomes a luxury, and early marriage appears to be the more affordable path for a girl's future.

3.6.4. Unemployment and Lack of Opportunities

Some adolescent girls themselves, in the FGDs, mentioned bleak economic prospects as a reason they acquiesced to early marriage. In communities with high levels of unemployment, even educated youth struggle to find jobs. This can diminish the perceived value of education for girls – if education does not guarantee employment, parents see less reason to delay marriage. Additionally, girls might feel that marrying a man with an income (however modest) provides more security than trying to find work as a young woman in an area with few opportunities. This economic realism contributes to the acceptance of the status quo.

Overall, economic deprivation greatly limits the choices of families and girls. Child marriage can appear to be a financial strategy for survival, making it challenging to eliminate without addressing the underlying poverty.

3.7. Legal and Policy Factors

The legal context regarding child marriage presents both a potential deterrent and a gap in enforcement. Discussions with community leaders and participants revealed a general awareness that there are laws about marriage age, but these laws often have little impact on actual practices.

3.7.1. Awareness (or a Lack of Awareness) of Legal Age Limits

Some participants knew that the official legal age of marriage is 18 years. For instance, a community leader interviewed in a KII mentioned the CRA, explaining that '*on paper, it forbids marriage under 18*.' However, many parents in rural areas and even some local leaders were either unaware of the specifics of the law or did not view it as relevant to their lives. In FGDs, when asked about laws, some caregivers responded that they '*had heard of something like that*' but were unclear about the details. Others admitted they did not know of any law at all that prohibits child marriage.

3.7.2. Weak Enforcement and Customary Practices

Even when laws exist, enforcement in these communities is minimal. Child marriages often take place through religious or customary ceremonies and are not officially registered, meaning they can easily evade legal scrutiny. Participants noted that there are no real consequences for families who marry off underage daughters – no one is monitoring or penalising these marriages. Local authorities might even attend the weddings as guests, implicitly blessing the union. One key informant (a women's leader) pointed out a contradiction: '*The government says 18, but our people marry earlier, and nothing happens.*' This lack of enforcement sends a message that the law can be ignored, reinforcing the power of tradition over statute.

3.7.3. Conflict Between National Law and Local Norms

In some cases, state or religious laws conflict with national law. For example, in northern Nigerian states, Islamic personal law allows marriage once a girl is deemed mature without specifying the age of 18 years as a requirement. Community members lean towards the legal framework that aligns with their customs. There is a gap between policy and practice – national policies are not fully internalised at the village level. Participants expressed that they considered the approval of family elders and religious leaders as the '*real authority*', rather than civil law. This means that even where legal frameworks exist, they do not effectively protect girls unless the community leaders endorse them.

3.7.4. Absence of Local Regulations or Advocacy

The transcripts also suggested that there were few local initiatives to formalise anti-child-marriage rules in the communities studied. For instance, none of the participants mentioned any community bylaws or consistent interventions by local officials to prevent underage marriages. The legal void at the community level, with no village-level enforcement committees or reporting mechanisms, represents an important gap. Some key informants advocated the creation of local guidelines (such as requiring proof of a girl's age before marriage), indicating that more localised policy action could help, but such measures are currently rarely implemented.

In summary, while legal statutes against child marriage exist on paper, their impact is diluted by poor dissemination, cultural override and lack of enforcement. The community operates largely under customary rules, highlighting a need to bridge the gap between formal law and traditional practice.

3.8. Perceptions and Experiences of Participants

The qualitative data collected were rich with personal stories and sentiments that illustrate how child marriage is perceived and experienced by those directly affected. Participants shared candid accounts across the FGDs and KIIs, from resigned acceptance to deep frustration. Below is a summary of the perspectives of different groups in their own words (paraphrased from the discussions).

3.8.1. Married Adolescent Girls

Girls who married in their mid-teens spoke about the abrupt change in their lives following marriage. Many described feeling isolated and burdened by adult responsibilities at a young age. For example, some had to immediately drop out of school to become wives. '*I wanted to continue my schooling, but my parents arranged my marriage when I was 15*', one girl shared, reflecting a common experience of lost educational opportunity. Married girls also discussed health and emotional challenges – early pregnancy took a toll on their bodies, and a few mentioned complications during childbirth that frightened them. They often had limited power in their new households; husbands or in-laws made the decisions. However, despite hardships, some expressed acceptance, saying they '*had no choice but to adapt*' and that, over time, they learned to manage their roles. Notably, several married girls voiced that they hoped for a different future for their daughters, indicating that while they endured their own situation, they were not keen to see the cycle repeat.

3.8.2. Unmarried Adolescent Girls

The unmarried girls (typically in school or hoping to stay in school) conveyed hope and anxiety about their futures. Many aspired to education and later marriage, seeing education as a path to a better life. They talked about dreams of

becoming nurses, teachers or other professionals – aspirations they knew could be cut short by an early marriage. '*I see what happened to my friend who married at 14 – she suffers now. I want to wait*', one girl explained. However, these girls also felt pressure from their families; some mentioned that marriage proposals started to come once they reached puberty. They experienced a constant worry that, at any time, their parents might decide to accept an offer. Some unmarried participants described trying to negotiate with their parents – for example, promising to behave or excel in school if their marriage could be postponed. Their perceptions highlight a generational shift: they were more aware of the drawbacks of child marriage (often through seeing peers' experiences) and thus more resistant, yet they remained mainly under their parents' control.

3.8.3. Parents and Elders (Mothers, Fathers and In-Laws)

Parents and older family members often viewed child marriage through a practical and protective lens. In the discussions, many parents defended their decision to marry off their daughters early as being in the girls' best interests. Parents often justified early marriage for their daughters because it was seen as a protective measure that aligned with local cultural and religious norms. They believed it preserved family honour by preventing premarital relationships and associated social stigma, reduced the financial burden on the household, and even offered a form of security in conflict or other unstable environments. They recounted stories of community girls who 'went astray' when not married at the expected age, emphasising marriage as a way to keep girls on a good path. A mother in one FGD said, '*We do it so our daughters will not bring shame or get pregnant under our roof.*' This encapsulates the protective intent the parents professed. At the same time, some parents (notably younger mothers or those with a higher level of education) expressed ambivalence or regret. A few admitted they felt sad about cutting short their daughters' childhoods but saw no alternative due to poverty or

social pressure. Mothers-in-law and elder women tended to be more staunchly in favour of tradition, although even among them, there were hints of recognition that times are changing (e.g. acknowledging that girls nowadays '*know more*' and sometimes resist). Fathers and male caregivers often focused on economic reasons when sharing their perspectives, sometimes speaking about survival and necessity rather than desire. Overall, while parents and elders may love their daughters, their perceptions are filtered through what they consider to be responsible parenting in their cultural context – which, unfortunately, often means arranging an early marriage.

3.8.4. Community Leaders and Key Informants

Local leaders (such as the '*Bulama*' or women's group leaders interviewed) provided a broader perspective, often acknowledging the negative impact of child marriage while also explaining why it continues. Several leaders noted that child marriage rates are slowly declining in comparison with those of past decades, but it remains common. They attributed any positive change to increased awareness due to NGO and government campaigns reaching some community members. One women's leader remarked that '*Some parents now hesitate; they come to ask me if they should wait a bit longer.*' This indicates emerging doubts about the practice, even if only slightly. Community leaders also recognised that '*old habits die hard*', describing feeling challenged in convincing elders who see child marriage as tradition. Notably, key informants highlighted the role played by a lack of resources – for instance, schools must be available and affordable if they are to encourage schooling. They empathised with parents' economic struggles, effectively echoing that preaching about the law or health risks has limited effect if the underlying issues are left unaddressed. These leaders generally saw both sides: they understood the harm child marriage does to girls and wished to change the norm, but they were also aware of the community's realities and the slow pace of

changing mindsets.

The voices of the participants painted a complex picture: child marriage serves as both a source of distress and a survival strategy, depending on respondents' perspectives. Girls subjected to it essentially feel robbed of youth and opportunity, while those enforcing it feel they are making the best choice under challenging circumstances. However, it is important to note that there were seeds of change across all groups – murmurs of questioning the practice and hoping for alternatives – indicating that attitudes are not entirely static.

4. Gaps, Contradictions and Emerging Trends

Analysing the transcripts revealed several gaps and contradictions regarding how child marriage is viewed and addressed, as well as emerging trends that could influence its future in the community.

4.1. A Gap Between Awareness and Practice

There was a noticeable gap between knowing that child marriage can be harmful and changing behaviour. Many participants acknowledged the downsides of early marriage, such as health risks, the loss of education and emotional trauma, yet the practice persists. For example, some parents could list the negative consequences, and young girls clearly understood them, but this awareness often did not translate into action due to overpowering economic and social pressures. This gap suggests that knowledge alone (from awareness campaigns or personal observation) cannot break the cycle; structural support and viable alternatives must accompany awareness.

4.2. Legal Contradictions

As noted earlier, there is a stark contradiction between the formal legal framework and community norms. The community operates almost in a parallel

system, where a girl's 'eligibility' for marriage is governed by tradition rather than her age as per the law. This represents a disconnect between policy and reality. Even community leaders find themselves caught in this contradiction – they may sit on committees that aim to enforce laws, but in practice, they attend underage weddings to bless the union, thereby contradicting the laws they are aware of. This inconsistency undermines efforts to enforce anti-child marriage statutes and must be addressed through better alignment of the law with community engagement.

4.3. Generational Tensions

A subtle but important trend was the difference in attitudes between generations. Younger participants (adolescents) were more inclined to question child marriage, whereas older participants defended it. In some FGDs, this even led to mild debate, e.g. an unmarried girl expressed that she wanted to finish school, while an older woman responded that schooling was not necessary for a girl. These inter-generational contradictions indicate that norms are not monolithic. As more young people are exposed to education and global ideas (even in small ways, such as through radio programmes or NGOs), they start to challenge the old ways. However, in the end, they still defer to elders. The emerging trend here is that attitudes are slowly shifting among the youth, which could gradually change the practice if they are empowered to act on their beliefs.

'*Child marriage is widespread here, but people are now seeing that it brings many problems for the girls.*' (Male community leader, KII)

'*We are educating other families about the harm of early marriage. Some are starting to keep their girls in school, but changing old beliefs takes time.*' (Women's leader, KII)

'*I always advise fellow parents not to rush into marrying off their daughters. A girl should be mature and educated before marriage.*' (Female caregiver, KII)

4.4. Gender Contradictions

There was also a notable gendered contradiction: the burden of preserving family honour and economic stability falls on girls through marriage, whereas boys in the community are generally not expected to marry early. In the FGD some female participants questioned why boys are not married off or pulled out of school in the same way that girls are. This point often went unanswered by elders, highlighting an implicit double standard. It is an underlying tension – the community's norms protect boys' adolescence far more than that of girls, yet this inequality is rarely addressed openly. Recognising this could be a key to shifting perspectives, as some participants (especially younger ones) are starting to call out the unfairness.

4.5. Changes in Incidence of Child Marriage

Participants had mixed observations regarding whether child marriage is increasing or decreasing.Some key informants believed there to be a slow decline with fewer child marriages than in the past, crediting education and outreach activities. They noted that in certain families, girls married at 17 or 18 instead of 14 or 15, which is progress. Conversely, others pointed out that due to recent economic hardships and conflict (for example, displacement due to insurgency), some families resorted to even earlier marriages as a survival tactic. In areas hit by crisis, child marriage may have increased as communities became more desperate. These conflicting trends often exist side by side – where peace is present and development efforts are successful, child marriage tends to decrease, but where poverty and insecurity prevail, it can increase.

4.6. Lack of Support Systems

A recurring theme was the absence of support systems that might offer

alternatives to child marriage. This is a gap in services and interventions. For instance, girls who drop out of school due to marriage or pregnancy have no second-chance education or vocational training accessible to them, making marriage seem like the only path. Similarly, families in poverty have no safety net (such as cash assistance or scholarship programmes for girls) to ease the financial strain and encourage them to keep their daughters unmarried and in school. Participants indirectly pointed to this gap: whenever they mentioned 'no alternative', it was a sign that if external support existed, they might make a different choice. This highlights the need for community-level programmes as an emerging priority to prevent child marriage.

In summary, while the practice of child marriage continues, it is not without internal contradictions and signs of change. There is a tension between old and new ways of thinking and between what people know and what they do. These gaps and emerging trends suggest that the community is at a crossroads. With the right interventions, the negative cycle can be interrupted, leveraging the growing awareness and shifting attitudes among the younger generation.

5. Recommendations

The findings of this study demonstrate that social, cultural, economic and legal factors, reinforced by influential reference groups and deep-seated norms, actively drive child marriage in Borno State. Drawing from the findings, I offer multi-level recommendations to address the root causes and promote sustainable alternatives.

5.1. Individual and Family Level (Microsystem)

There is a need to strengthen parent and adolescent education regarding puberty and child rights by developing culturally appropriate education programmes that target parents, caregivers and adolescents to improve their understanding

of child development, reproductive health and the risks of early marriage. It is also important to promote positive parenting programmes through community-based initiatives that enhance parenting skills and prioritise children's education, emotional support and protection from harmful practices.

5.2. Peer and Community Level (Mesosystem)

Reference groups should be engaged to help transform norms. This could involve working with fathers, mothers-in-law, religious leaders and local influencers who are central to decision-making in marriage, to shift the narrative from 'protection through marriage' to 'empowerment through education'. Furthermore, community dialogue and social norm change campaigns should be facilitated.

5.3. Institutional and Legal Level (Exosystem)

Local enforcement of the Child Protection Law should be strengthened. This should include advocating for fully implementing the Borno State Child Protection Law, including its clear definition of a child and mechanisms for monitoring underage marriages. Local leaders should be supported in creating context-specific community rules that discourage child marriage and promote education as a rite of passage.

5.4. Structural and Policy Level (Macrosystem)

There should be investment in girls' education and economic empowerment. This could include scholarship schemes, conditional cash transfers and school feeding programmes that reduce the financial burden of keeping girls in school.

Provide second-chance opportunities: Develop vocational training and re-entry pathways for girls who have dropped out of school due to early marriage or pregnancy.

Design emergency-responsive social protection: In conflict-affected areas,

child protection should be integrated into humanitarian responses, ensuring girls are not married off as a survival strategy during displacement.

Conclusions

This study set out to explore the push and pull factors relating to child marriage in Borno State, identify the reference groups that shape norms around the practice, and analyse contradictions and contextual factors using a social–ecological lens. The findings revealed that while families and communities often justify early marriage as a means of protection or economic survival, the practice is deeply embedded in cultural expectations, reinforced by gender roles and facilitated by weak legal enforcement.

The study revealed generational shifts, with many adolescents resisting early marriage and desiring education and self-determination. However, they remain constrained by family decisions, social pressure and a lack of structural support. Community leaders also expressed increasing awareness of the harms, although they struggled to reconcile tradition with change.

The persistence of child marriage in Borno State is not due to ignorance alone but instead to a confluence of interrelated barriers to its ending: poverty, patriarchy, weak institutions and limited alternatives. Nevertheless, there was hope in the voices of some of the young girls, in the hesitation of some parents, and in the recognition by community leaders that the time for change is approaching.

Efforts must go beyond awareness-raising and focus on creating viable, culturally acceptable alternatives to break the cycle of child marriage. By engaging reference groups, addressing the structural drivers and empowering girls and families with real choices, it is possible to shift the social norms and power dynamics that sustain child marriage and to protect the rights, well-being and futures of adolescent girls in Borno State.

KULTŪRINIAI IR SOCIALINIAI VAIKŲ SANTUOKĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI: BORNO VALSTYBĖS, ŠIAURĖS RYTŲ NIGERIJOS PAMOKA

Anthony Nwanze, Raminta Bardauskienė

Mykolo Romerio Universitetas

Santrauka. Tyrime nagrinėjami kultūriniai ir socialiniai vaikų santuokų veiksniai Borno valstijoje, Nigerijos šiaurės rytuose, ypatingą dėmesį skiriant šią praktiką palaikantiems veiksniams ir socialiniams, kultūriniams, ekonominiams ir teisiniams normoms, kurios daro įtaką bendruomenės požiūriui ir sprendimams, atskleisti. Tikslas – surinkti vietos lygmeniu pagrįstus įrodymus, kurie padėtų parengti kultūriškai jautrias ir tvarias intervencijas, galinčias pakeisti vaikų santuokų tendenciją regione.

Tyrimui buvo naudojamas kokybinis tyrimo dizainas, o duomenys renkami per fokus grupių diskusijas (FGD) su paauglėmis mergaitėmis, tėvais ir bendruomenės nariais bei pagrindinių informatorių interviu (KII) su bendruomenės ir religiniais lyderiais. Dalyviai buvo tikslingai atrinkti iš įvairių Borno valstijos bendruomenių, siekiant išsamiai suprasti vietos kontekstą.

Išvados rodo, kad bendruomenė brendimo pradžią apibrėžia kaip pilnametystės pradžią. Šiose bendruomenėse šeimos tikisi, kad mergaitės ištekės, kai tik prasidės menstruacijos. Sprendimas tekėti priklauso tėvams, ypač tėvui, kurie yra pagrindinė grupė, aktyviai stiprinanti šią normą, skatindamos ankstyvas santuokas kaip būdą apsaugoti mergaites nuo gėdos, nepageidaujamo nėštumo. Šeimos dažnai santuoką naudoja kaip korekcinę priemonę mergaitėms, kurias laiko užsispyrusiomis arba rizikuojančiomis užmegzti netinkamus santykius. Daugelis paauglių ir jų šeimų santuoką taip pat laiko praktiniu skurdo sprendimu, naudodamos ją pagrindiniams išgyvenimo poreikiams patenkinti ir tėvų priežiūros

naštai sumažinti.

Pagrindinės rekomendacijos apima tėvų ir paauglių supratimo apie brendimą ir paauglystės raidą gerinimą, religinių ir tradicinių lyderių įtraukimą į žalingas bendruomenės normas, teisinės kontrolės mechanizmų stiprinimą ir ekonominio įgalinimo programų pažeidžiamoms šeimoms įgyvendinimą. Šios integruotos intervencijos yra būtinos norint nutraukti vaikų santuokų ciklą ir pagerinti mergaičių perspektyvas Borno valstijoje.

Reikšminiai žodžiai: vaikų santuokos, kultūrinės normos, brendimas, skurdas, intervencija.

SEXUALITY EDUCATION IN SPAIN AND LATVIA: ASSESSING STRENGTHS AND GAPS WITH A FOCUS ON CHILD SEXUAL ABUSE PREVENTION

Carmen Noelia Rodríguez Amoedo
E-mail: caamoedo@stud.mruni.eu
Mykolo Romerio University, Lithuania
Riga Strandis University, Latvia

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-09

Abstract. Child sexual abuse (CSA) remains a major concern across Europe, with lasting psychological and social consequences for victims. Comprehensive sexuality education (CSE) has been identified as a key preventive strategy, equipping children with the knowledge and skills to recognise and report abuse. This study provides a comparative analysis of the sexuality education curricula in Spain and Latvia, assessing their effectiveness in preventing CSA. While Spain has made strides toward integrating CSE into its curriculum, gaps remain in early childhood education and teacher training. Latvia, on the other hand, continues to rely on a primarily biological approach to sexuality education, with limited compulsory content about the prevention of CSA. The study highlights the need for a more structured, compulsory and holistic approach to CSE in both countries. It emphasises the importance of early intervention, teacher preparedness and the inclusion of key concepts such as consent, personal boundaries and online safety to enhance CSA prevention efforts.

Keywords: Child sexual abuse, sex education, comprehensive sexual education, prevention, Spain, Latvia, child protection.

Introduction

Despite international recommendations advocating for comprehensive sexuality education (CSE), its implementation across European countries remains inconsistent. There is a lack of comparative research examining how different countries adopt and change CSE in their own contexts. This study involved a comparative analysis of sexuality education curricula in Spain and Latvia, with a particular emphasis on the integration of child sexual abuse (CSA) prevention.

The objective of this research was to analyse how sexuality education is structured and delivered within the educational systems of both countries, identifying key enablers and barriers to effective and comprehensive implementation. The underlying research questions addresses the different interpretations and applications of international CSE guidelines across Europe, which result in disparities in educational outcomes, societal acceptance and youth preparedness. Spain and Latvia represent useful case studies for comparison due to their different historical, political and educational contexts following democratisation and European Union (EU) membership.

This study pursued four interrelated objectives. These were (a) to evaluate the effectiveness of existing sexuality education programmes in Spain and Latvia, using CSE as a standard; (b) to examine the extent to which CSA prevention is incorporated into sexuality education curricula; (c) compare the similarities and differences in the implementation of sexuality education in the two countries, considering their sociopolitical, legal and educational contexts; and (d) propose recommendations to improve the effectiveness of sexuality education, with a particular focus on strengthening CSA prevention through education.

Accordingly, this research sought to answer the following questions:

- How is sexuality education structured and implemented in Spain and Latvia?

- To what extent do national curricula in Spain and Latvia align with international standards for CSE?
- What are the strengths and weaknesses in each country's approach to CSA prevention within the context of sexuality education?
- What factors are constraining the implementation of CSE focused on CSA prevention in each country?

This study employed a qualitative comparative analysis to assess the implementation of CSE and the prevention of CSA in Spain and Latvia. It examined national education policies, legislative frameworks and curriculum guidelines from both countries. To establish evaluation criteria for CSE, a thematic analysis of UNESCO's *International Technical Guidance on Sexuality Education* was conducted, with particular attention paid to indicators related to CSA prevention, including early education around consent, boundaries and body autonomy. Additionally, secondary data from government reports, EU policy documents and peer-reviewed studies were analysed to contextualise the findings.

1. Essential Curriculum Components For Effective Sexuality Education and its Role in CSA Prevention

The *International Technical Guidance on Sexuality Education: an Evidence-Informed Approach* developed by UNESCO, the United Nations and the World Health Organization (WHO) provides a global standard for teaching CSE at every stage of a child's development. This guidance is crucial because it not only outlines the important topics that sexuality education should cover but also offers clear, age-appropriate recommendations for when and how to introduce concepts such as gender, sexuality, consent and personal safety. It is organised in eight core themes: Relationships; Values, Rights, Culture, and Sexuality; Understanding Gender; Violence and Staying Safe; Skills for Health and Well-being; The Human Body and Development; Sexuality and Sexual Behaviour; and Sexual and

Reproductive Health. Together, these themes offer a well-rounded and interconnected approach, including several aspects and elements to help prevent CSA[1].

However, as this paper specifically focused on addressing CSA through education, the core concepts of CSE were refined and reorganised to prioritise key concepts around CSA. This more focused approach was achieved by creating five learning domains, while still including all of the original concepts, as outlined below.

- Biological and psychological development, focused on learning about anatomy, puberty, reproduction and body image.
- Sexuality and reproductive health, which consists of learning about sexual behaviour, reproductive health and disease prevention.
- Personal and social relationships, to learn about relationships, values, culture, sexual orientation and gender.
- Health skills and personal development: learning how peers can influence sexual behaviour; about decision-making skills to empower students to make informed decisions; about communication and refusal skills, to communicate and understand boundaries; about media literacy and sexuality, to analyse media portrayals of sexuality and develop critical thinking skills; and learning how to access
- help and support for any concerns about sexual health and well-being.
- Safety, consent and personal integrity: recognising different types of violence and their impact; consent, privacy and body integrity, learning the importance of personal boundaries and consent; and safe use of information and communication technology, with education about online safety and digital boundaries.

1 UNESCO, *International Technical Guidance on Sexuality Education: An Evidence-Informed Approach* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2018), https://www.unesco.org.

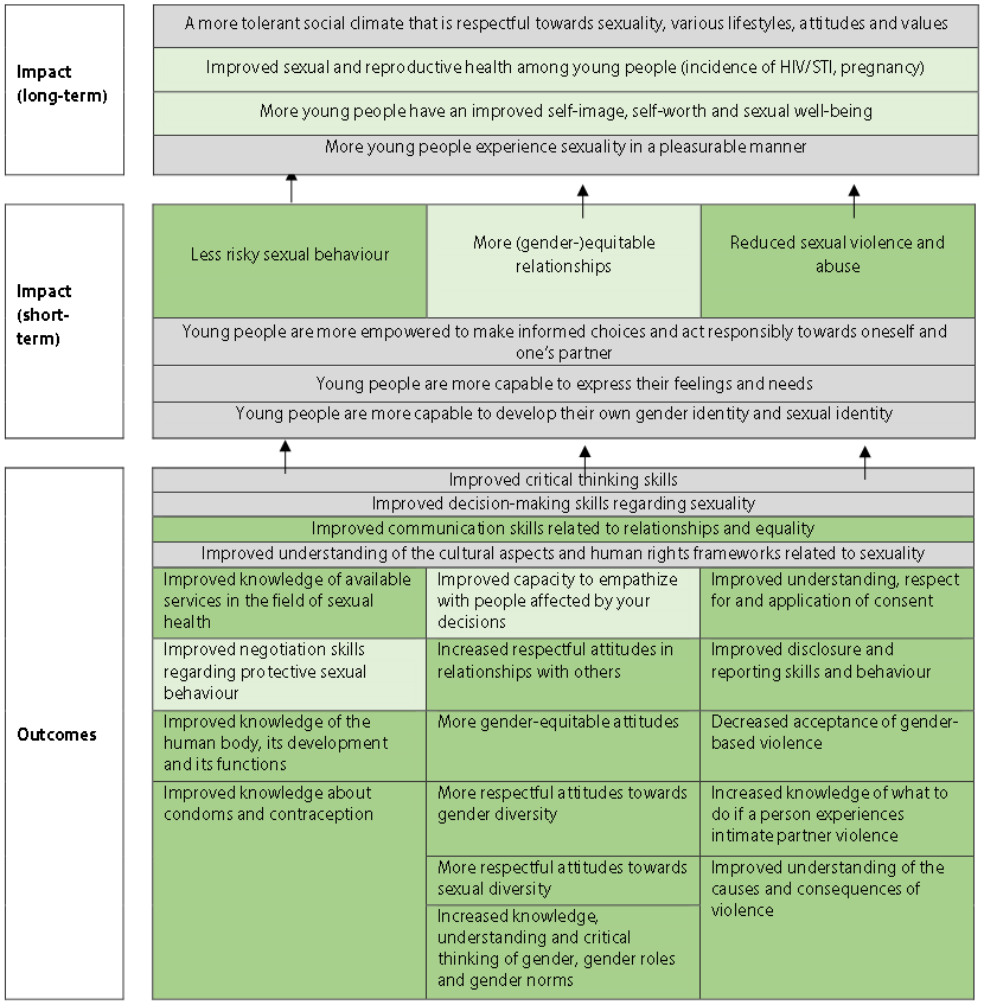

Figure 1: Overview of the evidence regarding the effectiveness of sexuality education[2]

Countries that have successfully integrated CSE into their educational systems have observed considerable benefits. These programmes often focus not only on educating children about their rights but also on training teachers to recognise the signs of abuse and respond appropriately. This dual approach ensures that both children and educators are equipped to prevent and address CSA, and

2 European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, *Comprehensive Sexuality Education: Why Is It Important?,* Study commissioned by the FEMM Committee, 2022, Figure 1, https://www.europarl.europa.eu.

research has shown that this can have a direct and powerful impact on reducing sexual violence and abuse[3, 4] as summarized in Figure 1.

However, in some countries, including Spain and Latvia, the integration of CSE into the school curriculum remains inconsistent and has a very narrow approach. As a result, many children are not receiving the tools and knowledge they need to protect themselves from abuse. This gap in education perpetuates a cycle in which children remain uninformed and vulnerable, unable to navigate situations involving exploitation or abuse.

2. The Importance of Child Sexual Abuse Prevention in Sexuality Education

CSA is currently a critical problem in Europe, with profound implications for individual well-being. Although definitions of CSA vary across countries and organisations, the most recent official definition is 'any contact or non-contact actions that involve sexual organs or references to sexual organs or other body parts used for sexual activities'[5]. CSA remains an urgent concern due to its high prevalence and long-lasting consequences. Around one in five children in Europe experiences some form of sexual abuse during their childhood[6]. The European Commission further emphasises that millions of cases go unreported, underlining the widespread nature of the problem and the major gaps in both prevention and response systems[7].

3 European Parliament, *Comprehensive Sexuality Education*, 2022, https://www.europarl.europa.eu.

4 UNFPA, *The Evaluation of Comprehensive Sexuality Education Programmes: A Focus on the Gender and Empowerment Outcomes* (UNFPA, 2015).

5 United Nations Children's Fund, *International Classification of Violence Against Children* (New York, UNICEF, 2023).

6 Council of Europe. n.d., "Stop Child Sexual Abuse in Sport", *Human Rights Channel.* Accessed on 10/01/2025. https://human-rights-channel.coe.int/stop-child-sexual-abuse-in-sport-en.html.

7 European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, and N. Picken, *Sexuality Education across the European Union – An Overview* (Publications Office, 2020), https://data.europa.eu/doi/10.2767/869234.

The short-term consequences of CSA can include anxiety, depression, and post-traumatic stress disorder, this last consequence being the most common[8, 9]. Long-term effects can include substance abuse, chronic mental health issues and difficulties in forming healthy relationships. Survivors are also at increased risk for re-victimisation and often face challenges in their academic and professional lives due to the trauma they have experienced[10].

One of the most effective strategies for preventing CSA is the implementation of CSE. CSE provides children with accurate, age-appropriate information about sexuality and their sexual and reproductive health[11]. This empowers them to recognise, resist and report inappropriate behaviour. According to UNESCO and the European Parliament, CSE not only enhances children's understanding of their rights but also facilitates more open discussions of sensitive issues such as CSA, making it easier for children to seek help when needed [12, 13].

To effectively combat CSA, prevention efforts must include legal measures. However, it is also crucial to implement educational strategies that both empower children to safeguard their own rights and empower educators to detect early signs of abuse and intervene in a timely manner.

---

8 Jelena Gerke, Thomas Gfrörer, Frederike-Kristina Mattstedt, Ulrike Hoffmann, Jörg M. Fegert, and Miriam Rassenhofer, "Long-Term Mental Health Consequences of Female- Versus Male-Perpetrated Child Sexual Abuse", *Child Abuse & Neglect* 143, no. 1 (2023): Article 106240, https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106240.

9 Fiona Vera-Gray, *Key Messages from Research on the Impacts of Child Sexual Abus* (Barkingside: Centre of expertise on child sexual abuse, 2023). https://doi.org/10.47117/XHQX7049.

10 *Ibid.*, 9.

11 "Comprehensive Sexuality Education", *World Health Organization*, accessed on 18 May 2023, https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/comprehensive-sexuality-education.

12 European Parliament, Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs, *Comprehensive Sexuality Education: Why Is It Important?* Study commissioned by the FEMM Committee, 2022, https://www.europarl.europa.eu.

13 UNESCO, *International Technical Guidance on Sexuality Education: An Evidence-Informed Approach* (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2018), https://www.unesco.org.

3. Evolution of Sexuality Education and Child Protection Measures Against Sexual Abuse

3.1. Evolution of Sexuality Education in Spain

The evolution of sexuality education in Spain has progressed considerably in recent decades, shaped by societal, political and legal changes. From the limited or non-existent sexuality education during the conservative Franco and post-Franco eras, Spain has moved towards a more comprehensive and inclusive approach to sexuality education[14].

During Franco's dictatorship (1939–1975), education was characterised by conservative roots and non-existent sexuality education. Spain was heavily influenced by the regime's conservative and Catholic values, and the education curriculum emphasised strict moral principles, traditional gender roles and the importance of the family[15]. As a result, sexuality education as we understand it today was non-existent and severely restricted.

While Spain has made progress in incorporating sexuality education into its curriculum over the years, the quality and comprehensiveness of this education have fluctuated due to political changes and societal attitudes. Early laws focused primarily on biological aspects of reproduction, while later laws introduced more comprehensive topics such as gender equality, consent, and sexual orientation[16, 17, 18, 19]. However, conservative influences and regional disparities have hindered

14 María Toledano-Sierra, et. al., "Female Sexuality During an Era of Political Repression in Spain: A Qualitative Study on the Survivors of Francoism", *Women's Studies International Forum* 79 (2020): 102343, https://doi.org/10.1016/j.wsif.2020.102343.

15 Ibid.

16 Spain, Organic Law 8/1985, of July 3, on the Right to Education, *Boletín Oficial del Estado*, no. 159 (July 4, 1985): 20632–20641, https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1985-12978.

17 Spain, Organic Law 1/1990, of October 3, on the General Organization of the Education System, *Boletín Oficial del Estado*, no. 238 (October 4, 1990): 28927–28942, https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-1990-24172.

18 Spain, Organic Law 2/2006, of May 3, on Education, *Boletín Oficial del Estado*, no. 106 (May 4, 2006): 17158–17207, https://www.boe.es/buscar/doc.php?id=BOE-A-2006-7899.

19 Spain, Organic Law 3/2020, of December 29, amending Organic Law 2/2006, of May 3, on Education, *Boletín Oficial del Estado* (May 3, 2020), 122868-122953, https://www.boe.es/eli/es/lo/2020/12/29/3.

the consistent implementation of CSE throughout the country. Recent legislation has again emphasised the need for sexuality education to be taught in a way that is age-appropriate and integrated across multiple subjects, ensuring that students receive well-rounded, continuous education on the topic throughout their schooling[20, 21, 22, 23].

3.2. The Current Sexuality Education Curriculum in Spain and its Child Sexual Abuse Prevention Measures

The current Spanish educational curriculum introduces affective-sexual education from the infant education stage up to vocational training (from 0 to 18 years of age). However, for pupils aged from 0 to 5 years, the curriculum only mentions the need to promote respect for affective-sexual diversity and to eradicate all forms of discrimination and sexist stereotypes[24, 25].

In elementary school, the focus is on educating children to have respect for sexual diversity and gender equality, and providing a basic understanding of sexual reproduction and the use of contraceptives. Essential aspects such as the prevention of CSA are not specifically addressed in the curriculum until the age of 10 years. At that point, and within the area of physical education, the curriculum states that students should develop the ability to 'identify, address and reject violent behaviour, including sexual abuse'. However, the depth to which this topic is addressed is left to the discretion of individual teachers, who may choose to simply mention it or go into more depth around issues such as consent, privacy

20 Spain, Royal Decree 95/2022, of February 1, establishing the structure and minimum teachings of Early Childhood Education, *Boletín Oficial del Estado*, https://www.boe.es/eli/es/rd/2022/02/01/95/con.

21 Spain, Royal Decree 157/2022, of March 1, establishing the structure and minimum teachings of Primary Education, *Boletín Oficial del Estado*, https://www.boe.es/eli/es/rd/2022/03/01/157/con.

22 Spain, Royal Decree 217/2022, of March 29, establishing the structure and minimum teachings of Compulsory Secondary Education, *Boletín Oficial del Estado*, https://www.boe.es/eli/es/rd/2022/03/29/217/con.

23 Spain, Organic Law 3/2020, of December 29, amending Organic Law 2/2006, of May 3, on Education, *Boletín Oficial del Estado*, https://www.boe.es/eli/es/lo/2020/12/29/3.

24 Spain, Organic Law 3/2020, *Boletín Oficial del Estado*.

25 Spain, *R*oyal Decree 95/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

and the risks associated with the use of social media[26, 27].

In secondary education, with pupils aged from 12 to 16 years, topics related to the prevention of sexually transmitted infections (STIs) and unwanted pregnancies, the use of contraception and other preventive practices are introduced. Issues of personal well-being in the face of external threats, such as 'sextortion' and exposure to inappropriate content, including pornography, are also addressed[28, 29].

At the vocational education stage, affective-sexual education is oriented towards equality and respect for sexual diversity and stresses the importance of responsible sexual practices, assertiveness, self-care and the prevention of STIs and unwanted pregnancies, along with the appropriate use of protective methods[30, 31].

Regarding teacher training, several organisations have developed various programmes to train teachers in the prevention and detection of CSA. However, these training programmes are not compulsory and, depending on the organisation, they can last for 2 to 8 hours and they may be delivered via an online platform or through in-person sessions, so there is considerable variation in the quality and depth of the training programmes[32, 33, 34]. In a recent study involving Spanish teachers, they frequently expressed a shared concern around the lack of sexuality education training. In addition, two participants emphasised the fact that in schools, sex education topics are transversal themes, meaning that they are taught as part of wider topics, such as healthy eating, digitalisation and

26 Spain, Organic Law 3/2020, *Boletín Oficial del Estado*.

27 Spain, Royal Decree 157/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

28 Spain, Royal Decree 217/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

29 Spain, Organic Law 3/2020, *Boletín Oficial del Estado*

30 Spain, Royal Decree 217/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

31 Spain, Organic Law 3/2020, *Boletín Oficial del Estado*.

32 Save the Children, *Docentes de toda la Comunitat Valenciana se forman para proteger a más de 35,000 niños y niñas* (Save the Children, 2024), accessed October 15, 2024, https://www.savethechildren.es/notasprensa/docentes-de-toda-la-comunitat-valenciana-se-forman-para-proteger-mas-de-35000-ninos-y.

33 Fundación RANA, "Formación Dirigida a Profesionales Que Trabajan Con Infancia y Adolescencia", *Fundación RANA*, October 17, 2023. Retrieved from https://www.fundacionrana.org/es/evento/formacion-2023.

34 Aminogal, "Comenzamos el curso 2023-2024", *Aminogal*, September 1., 2023. Retrieved from https://www.aminogal.es/comenzamos-el-curso-2023-2024/.

environmental education, which makes teaching CSE even more challenging[35].

In summary, although the Spanish educational curriculum recognises the need for sexuality education and approaches it from a compulsory and holistic perspective, it is not comprehensive for all stages of the curriculum[36, 37, 38, 39, 40]. For children up to the age of 10 years, the curriculum only focuses on aspects related to reproductive health, equality and sexual diversity, without delving into crucial issues such as consent, grooming or respect for body boundaries[41, 42, 43, 44]. It is crucial to introduce these key concepts early, as evidence from various studies suggests that CSA in Europe begin between the ages of 2 and 7[45, 46].

3.3. The Evolution of Sexuality Education in Latvia

Latvia has also developed and changed its approach to sexuality education, although progress has been more gradual and limited compared with that of Spain. Sexuality education in Latvia has undergone a complex evolution since 1990, due to the transition following its independence from the Soviet Union, its integration into European and global systems, and the development in sociocultural beliefs. Before Latvia regained its independence in 1991, the country's sexuality

35 Fernando Jesús Plaza-del-Pino et al., "Primary School Teachers' Perspective of Sexual Education in Spain: A Qualitative Study", *Healthcare* 9, no. 3 (2021): 287, https://doi.org/10.3390/healthcare9030287.

36 Spain, Royal Decree 217/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

37 Spain, Royal Decree 157/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

38 Spain, Royal Decree 95/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

39 European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion, and N. Picken, *Sexuality Education across the European Union – An Overview* (Publications Office, 2020), https://data.europa.eu/doi/10.2767/869234.

40 Spain, Organic Law 3/2020, *Boletín Oficial del Estado*.

41 Spain, Royal Decree 217/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

42 Spain, Royal Decree 157/2022, *Boletín Oficial del Estado*.

43 European Parliament, *Comprehensive Sexuality Education*, 2022, https://www.europarl.europa.eu.

44 Spain, Organic Law 3/2020, *Boletín Oficial del Estado*.

45 Ateret Gewirtz-Meydan, Yael Lahav, Wendy Walsh, and David Finkelhor, "Psychopathology among Adult Survivors of Child Pornography", *Child Abuse & Neglect* 98 (2019): 104189, https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2019.104189.

46 Erin K. Martin and Peter H. Silverstone, "How Much Child Sexual Abuse Is "Below the Surface," and Can We Help Adults Identify It Early?", *Frontiers in Psychiatry Sec. Child and Adolescent Psychiatry* Volume 4 (July 15, 2013). https://doi.org/10.3389/fpsyt.2013.00058.

education policies were shaped by Soviet ideology. Sexuality education was non-existent during the Soviet period. Education related to human reproduction was limited to biological aspects, with little focus on the emotional, social or ethical dimensions. Gender roles were rigidly defined, and topics such as contraception, sexual orientation and consent were rarely addressed. After Latvia regained its independence from the Soviet Union in 1991, sexuality education was addressed, and the country started to align its educational curriculum with international standards[47, 48].

Early reforms in sexuality education in Latvia focused on basic reproductive health, anatomy and hygiene. However, due to the cultural and political conservatism that prevailed during this period, there was considerable resistance to introducing comprehensive CSE, especially when it came to addressing topics such as sexual rights, contraception and lesbian, gay, bisexual, transgender, queer or questioning and other diverse sexual orientations (LGBTQ+). Despite these obstacles, the Latvian government, alongside various non-governmental organisations, laid the groundwork for more progressive sexuality education by introducing programmes that were initially focused on HIV/AIDS prevention, as the global AIDS crisis became a pressing issue. Latvia subsequently adopted various human rights frameworks and aligned its public health policies with broader European standards[49].

3.4. The Current Sexuality Educational Curriculum in Latvia and its Child Sexual Abuse Prevention Measures

The current education curriculum in Latvia includes sexuality education that

47 Irena Zogla, "Leading Educators' Relearning in a Post-Soviet Country", *Theory Into Practice* 45, no. 2 (2006): 133–42, https://doi.org/10.1207/s15430421tip4502_5.

48 Aims C. McGuinness, "Reforms in the Baltics", *International Higher Education* no. 25 (March 2001). https://doi.org/10.6017/ihe.2001.25.6951.

49 Latvian Parliament, *Sexual and Reproductive Health Law* (1999), https://likumi.lv/ta/id/58982-seksualas-un-reproduktivas-veselibas-likums.

is mainly taught from a biological perspective and the prevention of STIs. There have been attempts by the government to change this and approach sexuality education via a more holistic and comprehensive approach, with attempts to include topics such as sexual orientation and gender. In the National Development Plan of Latvia for 2021–2027, which was approved by the EU in 2020, it stated that to improve the psychological and emotional well-being of the population, efforts would be made to improve sexual and reproductive health and decrease related infectious diseases. Also, since 2005, the sexual and reproductive health law (1999) has had as one of its principles the implementation of '*sexual and reproductive health care by providing free-of-charge birth assistance and the possibility to obtain basic knowledge on sexual and reproductive health promotion and care at medical treatment and educational institutions*'[50].

However, the most recent national survey on sexual and reproductive health revealed that contraceptive use remains low among the general population. Only half of Latvians use some type of contraceptive (with 14.5% using interrupted intercourse, which has limited effectiveness), 33.9% of which are not effective against STIs, meaning just 16.1% of the population use effective contraceptive methods that also prevent STIs[51, 52, 53]. This explains why Latvia has one of the highest rates of new HIV diagnoses in the EU.

On 1 May 2024, Latvia finally ratified the Istanbul Convention, an international treaty that obliges countries to combat violence against women and children. The ratification process had been delayed for years because of concerns

50 Latvian Parliament, Sexual and Reproductive Health Law.

51 A. Ķīvīte-Urtāne, et al., *Pētījums Par Latvijas Iedzīvotāju Seksuālās un Reproduktīvās Veselības Ietekmējošiem Faktoriem un Paradumiem: Pētījuma Ziņojums* (Riga: LR Veselības ministrija, 2023), https://www.esparveselibu.lv/petijums/petijums-par-latvijas-iedzivotaju-seksualas-un-reproduktivas-veselibas-ietekmejosiem.

52 Violeta Bule, Ieva Pitkevica, and Gunta Lazdane, "Contraception among HIV-Positive Women in Latvia: Knowledge, Experience and Factors Influencing the Choice", *The European Journal of Contraception & Reproductive Health Care* 27, no. 5 (2022): 390–96, https://doi.org/10.1080/13625187.2022.2088730.

53 Lisea Marty, et al., "Revealing HIV Epidemic Dynamics and Contrasting Responses in Two WHO Eastern European Countries: Insights from Modeling and Data Triangulation", *AIDS* 35, no. 4 (March 15, 2021): 675–80, https://doi.org/10.1097/QAD.0000000000002778.

that the treaty might introduce ideas related to gender identity. In response to the controversy and public debate, Latvia's Minister for Welfare at the time, Uldis Augulis, clarified that: '*the term "social gender" enshrined in the Convention and used in controversial discussions does not bear any relation to the obligation to introduce any other gender awareness in the legal and educational system of Latvia*'[54].

However, all of these approaches have been suggestions, meaning that those teachers who wanted to teach these topics or to use the tools provided by the government could do so, but this was not mandatory. Despite it not being mandatory, there was still opposition from other political parties to remove this content from the curriculum[55, 56].

The Latvian government has also developed various projects related to teaching sexuality education in primary schools through the EU's European Social Fund project. The Latvian government has developed several initiatives to support sexuality education in primary schools, primarily through the EU's European Social Fund. One notable initiative was organized by the Latvian Center for Disease Prevention and Control, which worked in collaboration with the social centre *Papardes zieds* to deliver age-appropriate events in schools under the theme of sexual and reproductive health.These lessons included, among other important topics, the physiological and emotional changes that occur during puberty; the healthy development of self-confidence; developing responsible relationships; decision-making skills; sexting; and contraception. However, it was not mandatory to provide these lessons and therefore many schools decided not to

54 Cabinet of Ministers of the Republic of Latvia, "Valdība izskata likumprojektu par konvencijas ratificēšanu [The Government Considers the Bill on the Ratification of the Convention]", 2024, https://www.mk.gov.lv/en/jaunums/valdiba-izskata-likumprojektu-par-konvencijas-ratificesanu.

55 Ibis BNN News, "AS Puts Latvian Minister on Blast'.

56 Juriskaa, "Latvia's Education Content Head Suspended", *Substack*, October 25, 2024, https://juriskaa.substack.com/p/latvias-education-content-head-suspended.

include them, leaving their pupils lacking this important information and education[57, 58]. In addition, the Dardedze social centre developed a programme to teach children about personal safety and relationships; since 2004, it has been implemented for children aged between 5 and 10 years. It also has a training programme designed for teachers. This enables them to learn and be updated about various tools and materials to use when working with these topics themselves, reaching even more children this way. It should be noted that in 2025, the Ministry of Education and Science stated that all teachers will be required to take a sexuality education course[59].

4. Findings

This analysis has revealed several weaknesses and some strengths in the sexuality education programmes of both Spain and Latvia. The Figure 2 following chart provides a comparative overview of how the Latvian and Spanish educational curricula address the five learning domains of sex education. It offers a clear visual representation of their similarities and differences, as well as the grade of accomplishment of each domain; green indicates the domain fully aligns with established standards, orange indicates the domains that are included but require improvements, and red indicates the ones that do not meet the criteria for CSE and need major changes.

57 Latvian Centre for Disease Prevention and Control, *Educational Activities for Students on Sexual and Reproductive Health Issues* (Riga: Latvian Centre for Disease Prevention and Control, 2019a), accessed November 10, 2024, https://www.spkc.gov.lv/lv/jaunums/izglitojoso-nodarbibu-pasakumu-kopumi-skoleniem-par-seksualas-un-reproduktivas-veselibas-jautajumiem-0.

58 Ibis Latvian Centre for Disease Prevention and Control, *Educational Activities*, 2019b.

59 "AS Puts Latvian Minister on Blast about Sexual Education Study Materials for Nine-Year-Olds", *BNN News*, October 24, 2024a, https://bnn-news.com/as-puts-latvian-minister-on-blast-about-sexual-education-study-materials-for-nine-year-olds-249470.

	SPAIN	LATVIA
BIOLOGICAL & PSYCHOLOGICAL DEVELOPMENT	Yes, it is compulsory. The curriculum includes education on anatomy, puberty, and reproduction starting from primary school. However, the focus is primarily on biological reproduction, with insufficient depth in addressing psychological aspects of development especially in the first courses of primary education	Yes, it is compulsory but the curriculum focuses almost exclusively on the biological aspects, such as reproduction and hygiene, with limited attention to psychological development
SEXUALITY & REPRODUCTIVE HEALTH	Yes, it is included and compulsory. Starting in elementary school, the curriculum addresses reproductive health and contraception. By secondary education, topics such as STI prevention and safe practices are included. However, societal and political influences sometimes limit the consistency of implementation	Yes, it is included and compulsory, but it is limited in scope. The curriculum addresses reproductive health and STI prevention but does not comprehensively teach safe practices, which contributes to low contraceptive use and high rates of STI diagnoses
PERSONAL & SOCIAL RELATIONSHIPS	Yes, it is included in the curriculum and compulsory. Topics such as respect for sexual diversity and gender equality are integrated into broader subjects. However, the lack of a standalone focus on these topics leads to variability in how deeply they are covered	No, it is not comprehensively included in the curriculum. While some voluntary initiatives address these topics, they are not part of the compulsory curriculum, leaving significant gaps in education on personal and social relationships
HEALTH SKILLS & PERSONAL DEVELOPMENT	Yes, it is included in the curriculum and compulsory, but it lacks comprehensive implementation. Decision-making, communication skills, and media literacy are indirectly taught through related subjects but are not explicitly emphasized as key components	No, it is not comprehensively included in the curriculum. These skills are addressed in some optional programs, but they are not part of the compulsory education system, leaving many students without this essential knowledge
SAFETY, CONSENT & PERSONAL INTEGRITY	Yes, it is included in the curriculum and compulsory, but it is insufficiently addressed in early childhood. Topics like consent and personal boundaries are introduced only around the age of 10, which may be too late given that CSA often begins at younger ages	No, it is not included in the curriculum except for limited voluntary programs. Although these programs cover safety and consent, their non-compulsory nature means that many children do not receive education on these critical topics

Figure 2: Chart that summarises the inclusion and implementation of key components of sexuality education in Spain and Latvia). Created by the author, based on an analysis of educational policies).

In addition, both countries currently face two major challenges that significantly constrain the effective implementation of CSE, particularly in relation to CSA prevention:

- A lack of formal teacher training: during their bachelor's studies, future educators in Spain and Latvia do not receive specialised instruction in sexuality education and much less in CSA prevention. This gap greatly weakens school-based prevention efforts, leaving teachers unprepared to address sensitive but essential topics that directly impact students' well-being. Without the proper training, educators may struggle with their confidence and the necessary skills to effectively deliver these lessons.
- Limitations of transversal learning: while transversal education is beneficial for many subjects, topics such as sexual education and bullying require structured, explicit instruction to ensure consistency and depth. Relying solely on transversal education can lead to fragmented coverage, with critical issues such as consent and abuse prevention inconsistently addressed.

Given the high prevalence of bullying and the lack of CSE, a more systematic approach is needed to provide students with consistent, high-quality instruction and support.

Conclusions

This study explored how Spain and Latvia include sexuality education in their school systems, focusing on how well they address the prevention of CSA. While both countries have made efforts to improve sexuality education, their approaches differ in structure and depth.

Spain currently offers a more comprehensive and structured approach than Latvia to sexuality education. Its curriculum covers a wider range of important topics, such as health, identity and relationships. However, because education is managed at the regional level, there are inconsistencies in how this content is delivered across the country. Despite recent improvements, important gaps remain. These include the absence of mandatory, high-quality teacher training, especially at the university level, and the lack of early-years education around key issues such as consent, grooming, and exposure to pornography. In addition, topics related to CSA prevention should be introduced early in a child's education using age-appropriate materials.

Latvia's approach is more limited than Spain's. Sexuality education in Latvia is mainly focused on biological aspects and lacks a broader, more inclusive framework. Key topics such as CSA prevention, sexual orientation, gender identity and emotional development are not consistently included. Although Latvia has made some progress through voluntary government initiatives and EU-funded programmes, these efforts are not mandatory, meaning many students still miss out on essential information. Political and social resistance has made it more difficult to move forwards. A positive development is the planned introduction, starting in 2025, of mandatory sexuality education training for teachers. This could be

a turning point, but for real progress to happen, the Latvian government must make sexuality education a national priority, one that is compulsory, consistent and comprehensive in all schools. Doing so could help reduce issues such as the high rates of HIV infection, low use of contraceptives, and CSA, while also preparing young people to develop healthy and respectful relationships.

Both Spain and Latvia face similar challenges: neither has sufficient numbers of trained teachers, and both fall short of offering truly comprehensive sexuality education that meets international guidelines.

Based on these findings, the following recommendations are made:

- CSA prevention should be clearly and consistently included in both countries' sexuality education frameworks. This content should be age-appropriate, evidence-based and introduced from the early years of schooling.
- Compulsory teacher training programmes should be created, and attendance should be enforced. Starting at the university level, these programmes should cover how to teach sexuality education effectively, including the emotional and social aspects of sexuality and the prevention of CSA.
- National curricula should be aligned with international standards, such as those from UNESCO and WHO, to ensure that sexuality education is holistic, inclusive and based on human rights and health promotion.

This comparison shows that it is not enough to just teach the biological aspects of sexuality. Countries must adopt more well-rounded and emotionally informed approaches. When CSA prevention is built into sexuality education from the start, schools become safer, and children are better prepared to understand their rights, protect themselves and develop healthy relationships.

SEKSUALINIS ŠVIETIMAS ISPANIJOJE IR LATVIJOJE: STIPRIŲJŲ PUSIŲ IR TRŪKUMŲ VERTINIMAS VAIKŲ SEKSUALINĖS PATIRTIES PREVENCIJOS KONTEKSTE

Carmen Noelia Rodríguez Amoedo

Mykolo Romerio universitetas/ Rygos Strandis universitetas

Santrauka. Vaikų seksualinė prievarta (VPP) išlieka rimtu rūpesčiu visoje Europoje ir turi ilgalaikių psichologinių bei socialinių pasekmių aukoms. Visapusiškas lytinis švietimas (VPP) buvo įvardytas kaip pagrindinė prevencinė strategija, suteikianti vaikams žinių ir įgūdžių atpažinti ir pranešti apie prievartą. Šiame tyrime pateikiama lyginamoji Ispanijos ir Latvijos lytinio švietimo programų analizė, įvertinant jų veiksmingumą užkertant kelią VPP. Nors Ispanija padarė pažangą integruodama VPP į savo mokymo programas, ikimokyklinio ugdymo ir mokytojų rengimo srityse vis dar yra spragų. Kita vertus, Latvija ir toliau remiasi daugiausia biologiniu požiūriu į lytinį švietimą, o privalomas turinys apie prievartos prevenciją yra ribotas. Tyrime pabrėžiamas labiau struktūrizuoto, privalomo ir holistinio požiūrio į VPP poreikis abiejose šalyse.

Reikšminiai žodžiai: vaikų seksualinė prievarta, lytinis švietimas, visapusiškas lytinis švietimas, prevencija, Ispanija, Latvija, vaikų apsauga.

SOCIAL REHABILITATION IN ALTERNATIVE CARE: STRUCTURES, CHALLENGES AND IMPLEMENTATION IN SLOVAKIA AND PORTUGAL

Keepa Maitri Tuladhar

E-mail: keepatuladhar@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania

Catholic University of Ruzomberok, Slovakia

Scientific tutor: Mgr Júlia Fričová, PhD

E-mail: julia.fricova@ku.sk

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-10

Abstract. Many children worldwide enter alternative care due to protection needs or societal/economic challenges. As a result, these vulnerable children may face increased risks in their physical, mental and emotional well-being. This comparative study examines social rehabilitation practices within residential care settings in Slovakia and Portugal, two European Union member states with differing child welfare approaches. Data were collected through semi-structured interviews with social workers directly involved in providing social rehabilitation services. The research explored and compared the methodologies, interventions and support systems provided in each country. Key findings illuminate the complexities of the intake process, involving multidisciplinary teams and addressing various reasons for placement. Challenges within the systems include a reliance on residential care over foster care, lengthy court proceedings and the need to address mental health issues. The study underscores the need for systemic reform and highlights best practices such as family reunification efforts, community involvement and aftercare services. This comparative analysis contributes to identifying

effective strategies for supporting vulnerable children in care across Europe.

Keywords: Social Rehabilitation, Social Rehabilitation Practices, Children in Alternative Care, Residential Care, Foster Care, Social work.

Introduction

Many children worldwide are removed from their homes for protection or due to societal/economic challenges[1]. These vulnerable children face heightened risks, including mental health issues. Alternative care, encompassing both formal and informal arrangements for children living apart from parents, includes institutionalised care in facilities such as foster care centres and orphanages[2]. Social rehabilitation aims to integrate these individuals into society by equipping them with essential life skills through assessments, therapy and training, with aftercare preparing them for life beyond formal care[3]. Young people transitioning from care face unique challenges, including a lack of support and increased vulnerability. This study examines how Slovakia and Portugal, both European Union (EU) member states but with differing approaches to child welfare, address the social rehabilitation of children in alternative care, a critical issue impacting vulnerable youth across Europe. This comparative study focuses on social rehabilitation practices within residential care settings.

In 2021, Slovakia had a child population (aged 0 to 15 years) of 867,410, while Portugal's was 1,390,177, according to data collected by Eurochild & UNICEF[4]. The data also indicated that Slovakia had 14,123 children in alternative care

1 Manuela Garcia Quiroga and Catherine Hamilton-Giachritsis, "Attachment Styles in Children Living in Alternative Care: A Systematic Review of the Literature", *Child & Youth Care Forum* 45 (4) (2016): 625–53. https://doi.org/10.1007/s10566-015-9342-x.

2 Joana Campos, et al., "Emotional and Behavioral Problems and Psychosocial Skills in Adolescents in Residential Care", *Child and Adolescent Social Work Journal* 36 (3) (2019): 237–46. https://doi.org/10.1007/s10560-018-0594-9.

3 Kati Kataja, Pilvikki Lantela, and Marjo Romakkaniemi, "Dimensions of Social Rehabilitation: A Qualitative Interpretive Meta-Synthesis", *Journal of Social Work* 22 (1) (2022): 109–29. https://doi.org/10.1177/1468017320979544.

4 Eurochild and UNICEF. *The DataCare Project*. December 24, 2021.

(38.4% in residential care and 61.6% in family-based care), while Portugal had 5,952 children in alternative care(95% in residential care, 3% in other care and 2% in formal family-based care). These statistics highlight the need for robust support systems for children in alternative care, both during institutionalisation and in the transition to adulthood.

The objective of this study was to analyse the social rehabilitation of children in alternative care systems in Slovakia and Portugal. Specifically, it sought to achieve this in terms of how social rehabilitation is implemented, how professionals perceive it and the challenges that can arise during the process. The study aimed to bridge the gap between theoretical perspectives and practical applications by analysing intake mechanisms, care system structures and rehabilitation processes.

The study involved semi-structured interviews with social workers directly involved in the provision of social rehabilitation services within residential care facilities in Slovakia and Portugal. Participants were selected based on their experience of working with children in alternative care, ensuring a range of perspectives on the practices and challenges within these settings. The interviews aimed to explore and compare the methodologies, interventions and support systems utilised in each country, focusing on the practical application of social rehabilitation within residential care.

1. Social Rehabilitation Practices for Children in Alternative Care

Social rehabilitation aims to integrate individuals into society, addressing environmental factors such as adverse childhood experiences. It promotes a fulfilling life, informed decision-making and meaningful engagement, emphasising active participation in the recovery journey[5]. Its practices encompass a wide range

5 Kataja, Lantela, and Romakkaniemi, *supra note*, 3: 109–29.

of services, including social assessments, therapy, coaching, educational groups, vocational training and recreational activities, aimed at equipping individuals with the necessary social and life skills for independent living[6]. The United Nations Guidelines for the Alternative Care of Children (2010) underscore the importance of aftercare in preparing children for life beyond formal care, stressing the need for tailored support structures that consider individual needs and circumstances[7]. Collaboration among experts, institutions and organisations is vital in delivering effective social rehabilitation programmes that address the environmental, social and economic factors influencing an individual's socio-emotional competencies and skills. While adherence to social norms is emphasised, aligning rehabilitation goals with an individual's values and aspirations is crucial for leading a fulfilling life.

However, young people transitioning from orphanages face unique challenges, including the absence of family support systems and social networks, which increases their vulnerability to long-term unemployment and housing instability[8]. To navigate these challenges successfully, they often rely on the guidance and support of mentors or adults who have received specialised training, highlighting the importance of mentorship programmes in facilitating their integration into mainstream society. Additionally, mentorship programmes play a crucial role in supporting young people transitioning from orphanages, helping them navigate the challenges of adulthood and facilitating their successful integration into mainstream society.

In summary, social rehabilitation programmes aim to empower individuals to integrate into society by providing them with essential life skills and support

6 Karin Hanga, et al., "A Person-Centered Approach in Initial Rehabilitation Needs Assessment: Experiences of Persons with Disabilities", *Alter* 11 (4) (2017): 251–66. https://doi.org/10.1016/j.alter.2017.06.002.

7 UN General Assembly (64th sess.: 2009-2010). 2010. *United Nations Guidelines for the Alternative Care of Children: Resolution /: Adopted by the General Assembly*. https://digitallibrary.un.org/record/673583?ln=en.

8 Milan Fico, *Práca s deťmi v detských domovoch a (ne)zamestnanosť.* (2017). https://www.ceit.sk/IVPR/images/IVPR/vyskum/2017/Fico/dd_iprod_zamestnanost.pdf.

structures tailored to their needs and circumstances. These programmes emphasise the importance of addressing environmental and societal factors that influence individuals' socio-emotional development while promoting active participation in their recovery journey.

The social rehabilitation of children in alternative care has been studied extensively in different contexts. Some researchers have discussed rehabilitation as a multidimensional process involving psychological, educational and social interventions[9]. Previous studies have highlighted the role of alternative care systems in ensuring the well-being of children who live in such systems, but often overlook the implementation aspects of the rehabilitation of these children. This study contributes to the existing literature by focusing on professionals' perceptions of rehabilitation and comparing two national systems.

2. Situation of Children in Alternative Care Settings in Slovakia and Portugal

In this section, I will examine the policies and statistics regarding children in alternative care in Slovakia and Portugal.

2.1. Slovakia

The Child Guarantee National Action Plan of Slovakia states that in terms of children in alternative care, the plan is focused on establishing a network of expert child support services, enhancing the effectiveness of professional foster parenting, and promoting the inclusion and integration of adopted children who have a disability[10]. The document also stated that, as of 2023, 14,020 (1.3% of all children) were cared for as part of the alternative care service.

As outlined in Act No. 448/2008 Collection of Laws about Social Services,

9 Kataja, Lantela, and Romakkaniemi, *supra note*, 3: 109–29; Fico, *supra note*, 8.

10 Eurochild. 2021b. *Slovakia's Child Guarantee National Action Plan: An Overview*. May 9, 2021. https://www.eurochild.org/resource/slovakias-child-guarantee-national-action-plan-an-overview/.

2008, the social rehabilitation policy for children in alternative care in Slovakia underscores the importance of providing comprehensive social services, including education, to children in residential care. This policy advocates for social rehabilitation services to be delivered in diverse settings such as social service centres and day centres, fostering activities that support children's growth and welfare. Emphasising an individualised approach, the policy recognises the unique needs of each child, necessitating tailored interventions for effective social integration. Furthermore, it prioritises enhancements in service quality by offering supplementary activities beyond the current legal requirements, such as art and music therapy, to enrich the care provided[11]. This addresses both preventive and current rehabilitation care; the policy aims to prevent issues and support children in overcoming social challenges, ultimately promoting their holistic development, well-being and social inclusion within alternative care environments in Slovakia.

Slovakia's residential care system consists of smaller units and foster families established for children under six years of age. Policies have implemented children's rights and addressed birth family difficulties. Children's homes have now been converted into smaller units, with foster carers or professional parents caring for children up to six years old[12]. There are organisations established as a low threshold facility, i.e., ambulant form of care for children and the family, a social services facility set up by the Municipal Office which provides services and social counselling to children, young people and their families based on Act No. 448/2008 Collection of Laws § 33 of that highlights early intervention service to be provided to a child under the age of seven if his or her development

11 Lucia Ludvigh Cintulova, Zuzana Budayová, and Jerzy Rottermund, "Social Rehabilitation in the Structure of Social Welfare Institutions in Slovakia", *Niepełnosprawność – zagadnienia, problemy, rozwiązania* Nr III-IV/(36-37) (2021). https://www.researchgate.net/publication/350037274_Social_Rehabilitation_in_the_Structure_of_Social_Welfare_Institutions_in_Slovakia.

12 Lucia Hargašová, "Closer to Children and Families: Benefits and Costs of Improvements to Children's Residential Care in Slovakia", *Scottish Journal of Residential Child Care* 18.2 (2019). https://www.researchgate.net/publication/336810062_Hargasova_2019_Closer_to_children_and_families_Benefits_and_costs_of_improvements_to_children's_residential_care_in_Slovakia_Scottish_Journal_of_Residential_Child_Care_Volume_182.

is at risk due to a disability and the child's family. There are even some organisations in Slovakia, that provide care for children and young adults up to a maximum of 25 years of age. These provisions of support are provided under Decree No. 103/2018 Collection of Laws of the Ministry of Labour, Social Affairs and Family (MPSVaR) of the Slovak Republic, which implements certain provisions of Act No. 305/2005 Coll. on social and legal protection of children and on the social guardian. This law and its implementing decree establish the framework for assisting families, preventing crises, and ensuring children are raised in safe environments, with a focus on providing assistance, social counselling, and psychological support to families in need.

2.2. Portugal

Eurochild's country profile on Portugal highlights that 22% of Portuguese children face the risk of poverty or social exclusion, with concerns from civil society organisations that the COVID-19 pandemic may have exacerbated this situation, necessitating a national strategy to combat child poverty. Despite ample information and recommendations, little progress has been made in Portugal regarding the deinstitutionalisation of children, with just 3% of approximately 7000 children in alternative care settings placed in family-centred environments[13].

In Portugal, state intervention in the child protection system is rooted in safeguarding children and young people facing danger or risk. The state steps in when a child's safety, health, education or development is jeopardised by the actions or oversights of their parents, legal guardians or factual custodians[14]. The Law of Protection of Children and Young People at Risk, last revised in 2015,

13 Eurochild. 2021a. *Portugal: Country Profile on the European Semester and COVID-19 Crisis from a Children's Rights Perspective*. February 2021. https://eurochild.org/uploads/2021/02/PT-ECH-S20-profile.pdf.

14 Centro de Estudos Para a Intervencao Social. 2017. *The Support System in Portugal for Children Deprived of Parental Care: Guardians and Foster Care*. https://www.cesis.org/admin/modulo_projects/upload/files/National%20assessment.pdf.

governs the state's role in upholding and defending children's rights in such circumstances. Upheld by the child's best interest principle, interventions prioritise a child's rights and continuity of significant relationships while respecting their privacy rights. Early and minimal intervention, tailored to each child's specific risks, ensures timely and proportionate actions to protect a child's well-being and rights within Portugal's child protection system.

Portuguese legislation prioritises maintaining children with their families whenever possible. The measure 'support the child in parental care' is considered to have been successful if a child is under the care of a reliable and familiar individual or another family member[15]. Foster or residential care is explored only once these options have been exhausted. Foster care is preferred over residential care for children under the age of six years, with foster carers not necessarily being related by blood.

Portugal's policies regarding institutional care for at-risk children and young people are governed by the Lei de Protecção de Crianças e Jovens em Perigo (Law for the Protection of Children and Young People at Risk)[16]. This legislation emphasises placing children and young people in institutions equipped with permanent facilities and qualified staff to meet their needs and ensure their overall well-being and development. There has been a shift towards a family-style model of care, with small units that resemble real family homes and a focus on meeting the comprehensive needs of individuals in care.

Furthermore, the Comisión de Proteção de Crianças e Jovens i.e. Commissions for Protection of Children and Young People (CPCJs) in Portugal functions

15 Bárbara Mourão Sacur and Elisete Diogo, "The EU Strategy on the Rights of the Child and the European Child Guarantee—Evidence-Based Recommendations for Alternative Care", *Children* 8(12), 1181 (2021). https://doi.org/10.3390/children8121181.

16 Sónia Rodrigues, Jorge Fernandez Del Valle, and Maria Adelina Barbosa, "The Quality of Residential Child Care in Portugal and the Example of Its Development in Spain", *Papeles Del Psicólogo - Psychologist Papers* 34 (1) (2013): 11–22. https://www.researchgate.net/publication/262013900_THE_QUALITY_OF_RESIDENTIAL_CHILD_CARE_IN_PORTUGAL_AND_THE_EXAMPLE_OF_ITS_DEVELOPMENT_IN_SPAIN.

as a key institution within Portugal's child protection system, responsible for assessing situations of danger and coordinating protective interventions to ensure the rights and well-being of children and young people. It operates at a second level in a tiered intervention framework, where first-level entities such as schools, health centres, and social services carry out initial preventive actions and assessments. When these entities determine that the danger cannot be adequately addressed at the local level, cases are escalated to the CPCJ, which evaluates the circumstances through a multidisciplinary team comprising social workers, educators, health professionals, and other specialists. The CPCJ's role involves diagnosing risk situations, proposing and implementing protective measures—such as family support or social services—and, when necessary, referring severe cases to judicial authorities. Its intervention is guided by the legal framework established by Law no. 147/99, which emphasises prioritising the child's best interests and promotes a step-by-step process from preventative action to judicial intervention. The CPCJ works in close cooperation with various local and national entities, with its main goal being to safeguard children's rights through a coordinated, multidisciplinary approach that emphasizes prevention, protection, and intervention tailored to each child's specific needs.

This comparative approach, examining two EU member states with distinct child welfare systems, is valuable within a broader European context as it contributes to the identification of effective strategies and best practices in supporting vulnerable children in care.

3. Key Components of Effective Social Rehabilitation Practices for Children in Alternative Care in Slovakia and Portugal

The study initially focused on care system features, intake mechanisms, and challenges faced by alternative care providers. However, to align with the stated objective, additional analysis has been included around how rehabilitation is

implemented within these systems. Interviews with professionals revealed that rehabilitation involves individualised care plans, integration with educational institutions and psychological support services.

The findings indicated that while Slovakia and Portugal differ in their administrative structures, both countries emphasise reintegration into society as a core goal of rehabilitation. The findings regarding critical components of effective social rehabilitation practice for children in the alternative care in Slovakia and Portugal have been divided into two themes: (i) the process of children's intake into the care system and (ii) the care system set in place once the child has been registered.

3.1. The Process of Children's Intake into the Care System

The interviews with participants revealed critical insights into the complex and multifaceted process of children entering the institutional care system. Several emerging themes shed light on this intake process, including: i) the role of a multidisciplinary team and the different types of care provided, and ii) the reasons behind a child being placed in institutional care.

Muli-disciplinary teams and the different types of care provided: The process of a child's intake into an institutional care centre begins when members of the community or social services workers, such as doctors and teachers, notice that a child has been the victim of neglect or abuse and report it to law enforcement agencies, who then work with an institutional care centre to determine the best possible option for the child.

Cases of neglect or abuse are typically reported if bruises are observed on a child, if a child is noticed to be skipping school, if a child is not doing well in school, if a child is showing signs of behavioural problems, if a child appears to be malnourished, if a child reports the occurrence of fights in their home, etc. In some cases, parents may assist the process if they are struggling themselves.

'*There are individuals who seek assistance when facing challenges. They may approach the office directly, expressing their difficulties and seeking solutions to improve their situation. This approach connects individuals with different professionals and organisations that offer a range of solutions to address their needs.*' Interviewee 4 (Slovakia).

'*The team includes professionals like social workers, psychologists, and pedagogists to explain the children what, why and how you do these new changes.*' Interviewee 8 (Portugal).

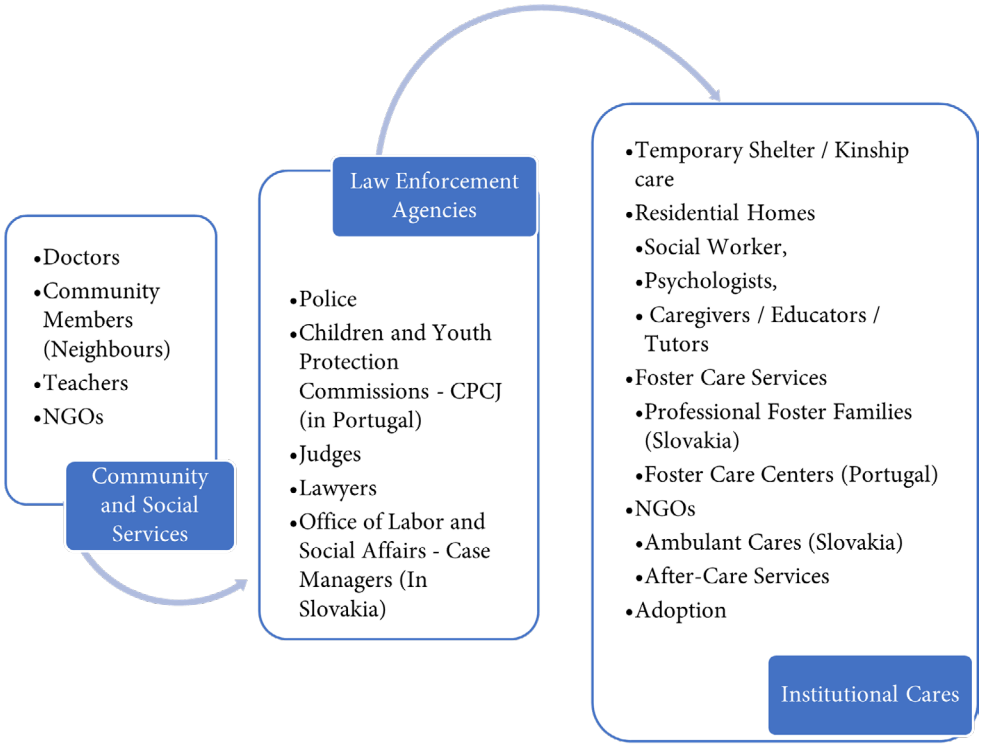

Figure 1. Professionals who constitute a multidisciplinary team

Both in the cases of Slovakia and Portugal, once a case of abuse or neglect has been reported to law enforcement agencies, the representatives of the state will observe the parents. They must meet with a social worker from the Social Affairs department, who will act as their case manager. Social workers then document

the situation and notify various parties, including the police, doctors and social workers in the Social Office of Labor. During the observation period, if the family is not cooperative or there is a persistent, dangerous environment, the child will be removed from the parent's care. In both countries, the child may be placed in kinship care, such as with grandparents, for 24 to 30 days, depending on the grandparents' age and whether they have any disabilities or until a judge decides how to proceed with the case. Alternatively, if the child cannot be placed in kinship care, they may be placed in a temporary shelter.

Usually, children are placed in an institution when urgently instructed to do so by the court,which may last for 24 hours to 7 days. Then, when the child is at the institution, , a 'case conference' is organised, i.e. a meeting that includes a social worker from the public social service office, social workers from the institution, the child's parents and any other relevant people. This is organised two weeks after the child's placement. After an 'urgent measure of the court', the court has six months to decide on the next steps to be taken for the case. Throughout this period, when a child is in institutional care, the parents have the opportunity to improve their conditions and ask the court to return the child to their care. If they do not do this, the child will remain in an institution until they are an adult. During a child's stay in an institution, the court is required to observe the child's development and any changes in their or their parents' circumstances. This is carried out by social workers employed in the public sector. During court hearings, all involved parties present oral statements and answer questions from the judge and other stakeholders. Ultimately, the court decides on the best course of action for a child, based on the information provided by the various teams and professionals involved.

Children referred to residential homes or foster care tend to come from low socioeconomic backgrounds and often face varying levels of abuse; they also include children from the Roma community and the children of immigrants. Many

clients are individuals or families in difficult life situations due to factors such as homelessness, unemployment or health issues. These children may lack contact with their biological parents or siblings and struggle with learning. The root causes of their situations often involve domestic violence, mental health issues or substance abuse problems within their families.

In general, children under the age of 7 years are usually placed in foster care services, while children older than 7 years are placed in residential homes, with the exception being in cases of siblings in Slovakia, where they are placed together in foster care. Children are introduced to the organisation's environment, including its location, residents and staff, while gradually adapting to its rules and routines. Long-term plans are discussed, considering whether the child will stay permanently, reunite with their family with support, be placed with a foster family or be put up for adoption. Follow-up meetings are scheduled to monitor progress, with the duration of stay dependent on the type of placement and the child's needs, ranging from temporary six-month stays aimed at family reunification to longer-term residential care if family support is insufficient. There are also various teams that work to help the parents with any issues and to assist in the reunification of the families. The process may be expedited in cases where there is a need for immediate placement in cases of family crisis. In both countries, priority is given to returning a child to their parents.

'*Even if the child was taken away from the family, it will go back so everybody works towards that if it's not abused, or if it's like not heavily drinking, I mean if it's a family who just needs a little bit more time to adjust to set their life.*' Interview 4 (Slovakia).

'*We want the children to spend here the minimum time possible. Because it's... For the children, it's not very good if they spend so much time in one association. But we want them to go and to the family as soon as possible.*' Interview 9 (Slovakia).

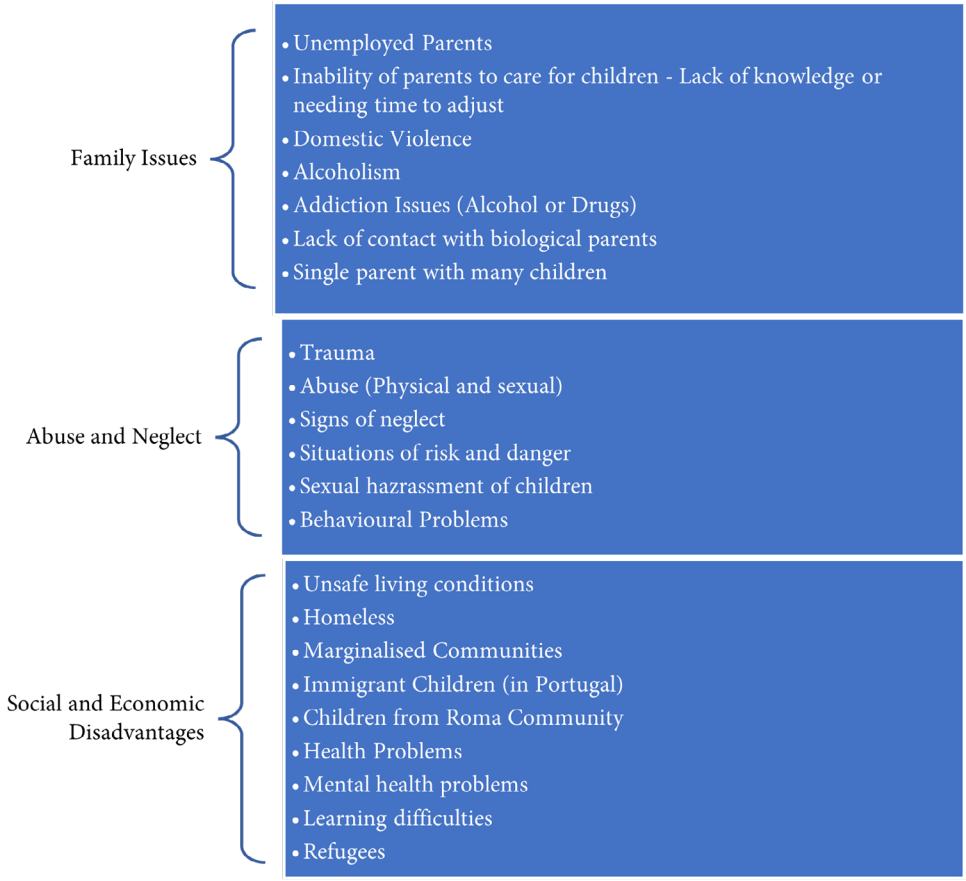

Figure 2: Types of cases

In general, the teams can be divided into the following groups:

Fostering team: This team includes social workers, case managers and CPCJs (in Portugal) who supervise the family to ensure the child's needs are met with quality care. They collect information from various sources, including the child's guardian team, and make recommendations to the court.

Child's guardian team: This team is responsible for overseeing the child's care plan. In residential homes, they include social workers, psychologists and educators/tutors. In foster care services, foster parents look after the children. However, in the case of foster parenting, a child can also contact the psychologist and social workers of the foster institution if needed

Team working with the child's biological family: This team focuses on supporting the biological family and may provide input for the child's care plan. Their main objective is to work in assisting the parents to establish themselves mentally, emotionally and financially, so that they can provide care for their children.

'*According to the law, we are not allowed to separate children from their parents due to poverty. When a family is impoverished, we must assist them in the community so they may continue to raise their children. However, poverty is frequently linked to mental health issues and situations involving alcoholism and drug use. It can be challenging to assist in these settings, and we frequently must remove children from the environment because not doing so puts them in danger.*' Interview 7 (Portugal).

'*Sometimes we have these cases too, but mostly parents are not able to take care. They are alcoholic, there is no hygiene, no conditions for children, it's dangerous for the children to stay there.*' Interview 11 (Slovakia).

In summary, the support from these organizations is crucial for both the children and their families. By addressing issues related to nutrition, parenting, and education, they help improve the overall well-being of children, particularly those from vulnerable communities like the Roma and immigrant families. This collaborative approach aims to ensure that all children receive the care and support they need for a better future.

3.2 Systems Set in Place

Another key component in establishing effective social rehabilitation practices for children in alternative care is understanding the system that is set in place once a child has been enrolled in a care institution. Systems set in place here refer to the i) assessment format adopted by social workers and ii) the challenges they face in dealing with the system's processes.

Figure 3: Systems Set in Place

Assessment format adopted by social workers: When asked about their assessment process, the participants said that they did not have a strict assessment format that they used. Rather, the assessment would depend on the needs of the child.

'*We don't have standardised procedures in terms of assessment, neither in terms of child protection agencies nor in terms of residential care settings. But I think that there is a screening when these young people enter residential care, aiming to assess their psychological needs and their family needs to have a more target, in terms of intervention.*' Interview 10 (Portugal).

'*It's just it's very difficult to set an assessment plan of their growth in entirety and the only way you can do is by talking to them and making sure they are adjusting well watch them, talk to them, be with them, talk to them.*' Interview 11 (Slovakia).

The methods used for assessment have been categorised into the following themes:

a) ***Flexibility, frequency and reassessment:*** The social workers shared that the frequency with which they conducted their assessments would depend on a child's needs. Initially, as a child enters institutional care, they will have

one assessment per month for a certain period. Assessments are carried out by tutors, social workers and psychologists. Assessments are more frequent if a child has behavioural or other specific issues.

b) ***Collaboration and communication***: Social workers collaborate with various organisations, including schools and doctors, to work with children and youth struggling with familial or pathological issues. They provide professional assistance through therapy, preventive activities, and reporting to authorities if a child is in danger. Their process involves ongoing monitoring, reporting to stakeholders, and assessing families' readiness for reunification. Visits to families vary depending on location and urgency, and interactions with children are flexible to meet individual needs.

c) ***Monitoring and reporting:*** After placement, social workers monitor families, organise meetings and ensure a child's safe and comfortable integration. Evaluations by schools and parents help gauge progress, and decisions on whether adoption or foster care may be necessary are made based on a child's needs. Reviewing the cases of children who are in residential care is required every six months, with the first report due within one month.

ii) **Challenging aspects:** The study participants identified some challenges when dealing with the system's procedures. These challenges can affect the smooth operations of effective social rehabilitation practices for children in alternative care.

a) ***Limited foster care availability:*** While respondents from both countries emphasised the need and preference for foster care families, both countries have been facing issues of limited availability of foster care parents, meaning that often the only option would be to place the children in residential homes. Despite their efforts to keep siblings together, the limited availability of foster care parents meant they were often forced to separate siblings when children were enrolled in residential homes.

'*We still have residential care separated for boys and girls. Where boys and girls don't learn how to live with each other. We have to separate siblings because of that, one is in the boys' zone, and the other is in the girls' zone.*' Interview 7 (Portugal).

'*Sometimes it's not possible to let all the siblings in one group, when the siblings are different ages, the younger must go to professional alternative care, professional parents. We try to arrange some sibling meetings every month, but it's not the same as when they are full-time together. It's only once a month.*' Interview 11 (Slovakia).

b) ***Lengthy court proceedings:*** The prolonged and uncertain nature of court proceedings in child welfare cases poses a major challenge, particularly regarding the impact on the child involved. When decisions are continuously delayed or revisited without considering the child's well-being, it can have profound effects on their development and mental health. In cases where a child is repeatedly reintegrated into their biological family, despite expressing reluctance or experiencing adverse circumstances, the consequences can be severe.

'*The court is saying, no, no, let's give it more tries, let's give it one more try. They just forget about the child until the child is of legal age. It becomes very difficult. How long are they going to stay in the system?*' Interview 5 (Portugal).

'*The judge's decision to place the child in residential care typically involves an initial placement period, often ranging from three to six months. If during this time the family's situation does not show signs of improvement or support, the judge may extend the placement for more than six months or until the child reaches adulthood if deemed necessary.*' Interview 1 (Slovakia).

The participants reflected that these issues may hinder children's ability to form stable attachments with and trust their caregivers, impacting their future relationships and overall life outcomes. Additionally, as a child grows older, behavioural issues and mental health concerns may escalate, further complicating their situation and reducing their prospects for adoption or alternative permanent

placements. The challenge is exacerbated by societal preferences for adopting younger children, leaving older children in the foster care system for extended periods. This disparity in adoption preferences further limits the opportunities for older children to find permanent, loving homes, prolonging their stay in the system and exacerbating the challenges they face. Addressing these issues requires a holistic approach that prioritises a child's best interests and ensures timely decision-making in relation to their welfare. It also involves acknowledging the long-term impact of prolonged court proceedings on children's lives and the need to work towards reforms that promote swifter, more effective outcomes in child welfare cases. This absence of court-mandated timelines contributes to prolonged legal proceedings, raising concerns about the impact on children involved in the system.

c) ***Professional and judicial awareness:*** In addition to the length of court proceedings, another challenge identified by the participants was that the judges and lawyers involved in family matters may not have specialised training or experience in the family system. This lack of specialisation can lead to delays and inefficiencies in court proceedings, with cases potentially spanning years, with no resolution. The lack of specialised training among legal professionals, in addition to the absence of court-mandated timelines, poses major challenges when it comes to making informed and timely decisions regarding the welfare of children. Legal professionals may lack the expertise needed to address complex family issues effectively.

'*Here, in Slovakia, we don't have special family courts. Children's cases are proceeded by general courts. Only some judges are specialised (also) in family affairs.*' Interview 11 (Slovakia).

'*You can see by the questions that they make that they're not specialised. They were just in common with criminal cases. So that's one big challenge.*' Interview 5, (Portugal).

d) ***Mental health challenges:*** Participants shared that one of the main challenges faced by their organisation was working with families and children affected by mental health issues. This challenge arises due to the lack of consolidated coordination with medical services in the mental health sector.

'*Working with families with those (mental/behavioural) problems is challenging because the change is very residual. They have the resilience to change something because of the problem of the mental problems.*' Interview 9 (Portugal).

'*Not every child but quite a lot children need psychiatric care because their behaviour and their thoughts and their emotions are in such bad conditions they need also some medication but in in most conditions we are giving him a psychological care.*' Interview 11 (Slovakia).

Families and children grappling with mental health problems often exhibit resistance to change, making it challenging to implement interventions effectively. Unlike those facing purely social issues, individuals with mental health concerns may struggle to perceive the need for change. They may be less receptive to assistance; moreover, social and economic factors compound families' difficulties in securing stable housing and employment. Access to affordable housing, particularly for single parents with multiple children, poses a major hurdle. The high cost of housing further exacerbates the challenges faced by families already grappling with mental health issues. These multifaceted barriers underscore the complexity of addressing the needs of vulnerable families and children, requiring a comprehensive and holistic approach that addresses both social and mental health concerns.

Conclusion

The well-being of children in alternative care is influenced by interconnected systems encompassing institutions, individuals and the effectiveness of

decision-making processes. An ecological framework highlights the crucial role of collaboration among various entities involved in child protection services[17]. Children in alternative care require robust support networks and the opportunity to positively influence their social surroundings and interventions[18]. While systems in both Portugal and Slovakia aim to support families and provide necessary shelter, persistent challenges remain. Notably, there is a reliance on residential care over foster care, even for infants, which raises concerns regarding adoption opportunities and potential disruptions in early attachments. Such disruptions can have long-term impacts, potentially leading to cognitive and relational difficulties later in life[19]. Therefore, addressing attachment needs and creating a safe, nurturing environment is crucial for children's recovery, emotional resilience and successful integration. The root causes of children entering care, including issues such as abuse, exploitation and neglect, underscore the urgent need for systemic reform and improvements to ensure optimal outcomes for children within the care system[20].

This study's findings generate several hypotheses that warrant further research in this field. These include exploring whether judges and lawyers specialising in family justice systems demonstrate a deeper understanding of child welfare complexities and are more adept at making informed decisions prioritising a child's best interests than other legal professionals. Additionally, collecting the perspectives of parents on their experiences with support and counselling services could provide valuable insights into the effectiveness of these services and

17 Olayinka M. Onayemi and Given Hapunda, "Socio-Ecological Drivers of Vulnerabilities of Children Living within Orphan Homes and the Implications for Their Nurturance Care", *Frontiers in Public Health* 11 (2023). https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1203510.

18 Ryan D. Davidson, Claire S. Tomlinson, Connie J. Beck, and Anne M. Bowen, "The Revolving Door of Families in the Child Welfare System: Risk and Protective Factors Associated with Families Returning", *Children and Youth Services Review* 100 (2019):468–79. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.03.012.

19 Serena Cherry Flaherty, and Lois S. Sadler, "A Review of Attachment Theory in the Context of Adolescent Parenting", *Journal of Pediatric Health Care* 25 (2) (2011):114–21. https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2010.02.005.

20 Hiranthi Wijemanne, "Child Rights Imperatives for Children in Alternative Care", *Institutionalised Children Explorations and Beyond* 4 (1) (2017):14. https://doi.org/10.5958/2349-3011.2017.00002.0.

inform strategies for enhancing family support and reunification efforts. Other research could investigate whether tailored support programmes can improve outcomes for children with mental and physical disabilities in alternative care. Furthermore, it would be useful to evaluate the effectiveness of family reunification programmes in facilitating successful reunifications, reducing re-entry into care, and promoting family stability and well-being.

The study's findings, which primarily focused on the structures of alternative care systems, also highlight the need to address social rehabilitation practices for effective transition and development of the children in institutional care. Professionals in both Portugal and Slovakia reported significant challenges, including a lack of specialised training and resource constraints. To address this, successful rehabilitation must encompass a range of social practices aimed at recovery and integration. These include trauma-informed care, skill-building, and educational support, all of which are crucial for helping children cope with past experiences and develop the resilience needed for future success. This comprehensive approach requires a coordinated effort involving social workers, educators, and policymakers to ensure children receive the holistic support they need. Both Slovakia and Portugal, as EU member states, offer valuable comparative insights into alternative child care systems. Slovakia focuses on improving existing structures through enhanced support services, professional foster care and a shift towards smaller, family-like residential units, while also addressing concerns about the potential labelling of children within the care system. Portugal, on the other hand, prioritises safeguarding children at risk, emphasising family preservation efforts and utilising CPCJs for local-level intervention, although the country faces challenges related to high rates of child poverty and slow progress in deinstitutionalisation. Comparing these nations within the EU framework allows for a greater understanding of the varied approaches to child welfare and contributes to the identification of best practices across Europe.

In conclusion, after analysing the findings from interviews conducted in Slovakia and Portugal, it is evident that despite differences in culture and tradition, both countries share a similar ethos regarding the well-being of children in alternative care. Best practices identified in both countries include a strong focus on family reunification, with concerted efforts to address underlying issues within the family unit to promote long-term stability. Social workers in both countries emphasised the importance of maintaining familial connections for children in care and providing robust support to parents to enable them to provide a nurturing and stable environment for their children. Additionally, both countries prioritised the establishment and development of foster care services, although differences existed in their specific implementation approaches. Both countries also prioritised aftercare services, providing ongoing support for young adults up to the age of 25 years, with a particular emphasis on social rehabilitation to address educational, social and emotional needs. Furthermore, community involvement was recognised in both countries as being crucial, with community members and social services staff playing a key role in reporting instances of neglect or abuse. In Portugal, separate CPCJs play a decentralised role in safeguarding children's rights. Overall, these practices underscore a strong commitment to ensuring the well-being and protection of children in alternative care settings in both Slovakia and Portugal.

Recommendations

For policy and practice

1. **Professional and judicial awareness:** There is a need in both countries for the establishment of a family court system where the judges and lawyers are experienced and specialised in the family justice system.
2. **Skills development:** Programmes should be implemented within institutional settings aimed at developing children's skills and abilities, preparing

them for independent living or reunification with their families. This could include educational, vocational and life skills training tailored to individual needs.

3. **Quality assurance mechanisms:** There is a need to create quality assurance mechanisms, such as accreditation standards or performance metrics, to ensure that child welfare agencies are meeting established standards of care and achieving positive outcomes for children and families.
4. **Legal support:** Legal support and advocacy should be provided for children and families involved in the child welfare system to ensure their rights are protected and their voices are heard. This could involve legal representation, access to information and assistance with navigating the legal process.
5. **Preventive services funding:** Funding for preventive services should be increased, aimed at addressing the root causes of child maltreatment and reducing the need for out-of-home placements; these services could include early intervention programmes, family preservation services and community-based support networks.

For future studies

1. **Youth and child perspectives on child welfare:** This research was conducted with social workers and other professionals who deal with children. Future work would benefit from seeking the perspectives of children and young adults themselves to obtain more in-depth insights into the impact of rehabilitating children in alternative care. This would provide information regarding the lived experiences of the key demographic on how impactful institutional care has been on them and how institutional care can be improved.
2. **Parental perspectives:** Future work would also benefit from seeking the perspectives of parents themselves regarding their experiences with support

and counselling services, including their perceived benefits and challenges and any suggestions they may have for improvements. This could involve qualitative research methods such as interviews or focus groups.

3. **Effectiveness of family reunification programmes:** It would be useful to evaluate the effectiveness of various family reunification programmes and interventions in facilitating successful reunifications, reducing re-entry into care, and promoting family stability and well-being.
4. **Cross-continent comparisons:** As this study explored two EU countries, the systems between the two countries may have many similarities due to EU regulations. It would be fruitful to conduct this comparative research with non-European countries to examine variations in child welfare policies, practices and outcomes internationally, to identify promising approaches that can be used to inform policy and practice.

SOCIALINĖ REABILITACIJA ALTERNATYVIOJE GLOBOJE: STRUKTŪROS, IŠŠŪKIAI IR ĮGYVENDINIMAS SLOVAKIJOJE IR PORTUGALIJOJE

Keepa Maitri Tuladhar

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Ruzomberoko katalikų universitetas, Slovakija

Santrauka. Daugybė vaikų visame pasaulyje patenka į alternatyviąją globą dėl apsaugos poreikių arba visuomeninių / ekonominių iššūkių, susidurdami su padidėjusiu pažeidžiamumu. Šiame lyginamajame tyrime nagrinėjama socialinės reabilitacijos praktika stacionarinės globos įstaigose Slovakijoje ir Portugalijoje – dviejose ES valstybėse narėse, kuriose taikomi skirtingi vaikų gerovės metodai. Duomenys buvo renkami atliekant pusiau struktūrizuotus interviu su socialiniais darbuotojais, tiesiogiai dalyvaujančiais teikiant socialinės reabilitacijos paslaugas. Tyrime nagrinėjamos ir lyginamos kiekvienoje šalyje taikomos metodikos, intervencijos ir paramos sistemos. Pagrindinės išvados atskleidžia priėmimo proceso sudėtingumą sprendžiant įvairias apgyvendinimo priežastis. Tyrime pabrėžiamas sisteminės reformos poreikis ir išskiriama geriausia praktika, pavyzdžiui, šeimos susijungimo pastangos, bendruomenės įtraukimas ir tolesnės priežiūros paslaugos. Ši lyginamoji analizė padeda nustatyti veiksmingas strategijas, skirtas remti pažeidžiamus globojamus vaikus visoje Europoje.

Reikšminiai žodžiai: socialinė reabilitacija, socialinės reabilitacijos praktika, vaikai alternatyvioje globoje, globa namuose, globa globėjų namuose, socialinis darbas.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ALTERNATIVE CARE SYSTEMS: A STUDY OF SLOVAKIA, UKRAINE AND NIGERIA

Anthony Nwanze

E-mail: tonycanng@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania

Clinton Sipho Ncube

E-mail: ncubeclinton@yahoo.com

Mykolas Romeris University, Lithuania

Scientific tutor: Dr. Anna Broka

E-mail: anna.broka@rsu.lv

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-11

Abstract. This study examines alternative care systems in Slovakia, Ukraine and Nigeria, analysing public policies, legal frameworks and sociocultural contexts. The study uses qualitative document analysis, assessing each nation's approach to child protection and welfare for children who lack parental care. Slovakia shows progress in deinstitutionalisation and family-based care, aligned with European Union frameworks, yet faces challenges with regional disparities and integrating marginalised groups. Ukraine's system demonstrates resilience amid ongoing conflict but struggles with the dual pressures of war and a historical reliance on institutional care, highlighting the need for more substantial family-based support and international aid. Nigeria depends heavily on traditional kinship care, highlighting cultural strengths and important formal structures but gaps in oversight, particularly in unstable regions. The study identifies critical factors such as economic stability, cultural norms and legal implementation influencing

system effectiveness. Key recommendations emphasise context-specific reforms, including equitable resource allocation, phased deinstitutionalisation integrating traditional practices where appropriate, robust caregiver support, and strengthened international collaboration to improve child welfare outcomes globally.

Keywords: Alternative Care, Deinstitutionalisation, Child Protection, Family-Based Care, Kinship Care, Policy Analysis.

Introduction

The provision of alternative care for children unable to live with their biological parents is a global concern, driven by factors such as poverty, conflict and disease[1]. These vulnerable children require safe environments for their development. Alternative care models, including kinship care, fostering and residential care, vary widely in effectiveness and according to regional policies, resources and contexts[2]. This comparative study analysed alternative care systems in Slovakia, Ukraine and Nigeria, highlighting their unique challenges and approaches. It aimed to identify global lessons for improving child welfare through context-specific reforms.

Slovakia, a European Union (EU) member, has prioritised deinstitutionalisation towards family-based care, leveraging its high-income status, although challenges remain in addressing disparities and supporting marginalised groups[3]. Ukraine faces immense strain due to the ongoing conflict with the Russian Federation, impacting its transition from a historical reliance on institutional care towards family-based settings, despite a large percentage of children nominally in such care pre-conflict. Nigeria, Africa's most populous nation, relies heavily on traditional kinship networks (caring for 89% of children who lack parents) amid

1 Manuela Garcia Quiroga, and Catherine Hamilton-Giachritsis, "'In the name of the children': Public policies for children in out-of-home care in Chile. Historical review, present situation and future challenges", *Elsevier BV,* 44 (2014, July 28): 422-430. https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2014.07.009

2 Huynh, S. "Child protection systems in post-conflict settings", *Journal of Social Policy* 48(4), (2019): 573–591.

3 Ministry of Labour, Social Affairs and Family of the Slovak Republic, 2022.

gaps in formal child protection, resource limitations, socioeconomic disparities, and challenges such as early marriage[4].

Examining these distinct contexts, i.e. Slovakia's EU alignment, Ukraine's conflict situation and Nigeria's blend of traditional systems and formal care gaps, can offer valuable insights. This study explores their policies, legal frameworks and child protection structures to identify global lessons for improving child welfare.

1. Research Objectives

The main objective was to evaluate and compare how Slovakia, Ukraine and Nigeria address the needs of children who lack parental care. Specific objectives were to:

- Examine and compare the public policies, legal frameworks and child protection structures within the alternative care systems of the three countries.
- Identify key factors (including sociocultural influences and resource constraints) contributing to each system's success or failure in meeting children's needs.
- Highlight best practices and any gaps in each system (e.g. effectiveness of deinstitutionalisation, family-based care roles and government support) and propose context-specific recommendations for improvement, drawing broader lessons for global child welfare.

4 UNICEF, "Nigeria, 2023: Benchmarking child-related SDG's", 2023. https://www.google.com/url?sa=t&source=web&rct=j&opi=89978449&url=https://data.unicef.org/wp-content/uploads/cp/progress/NGA.pdf&ved=2ahUKEwi-96q5jrGRAxWfRfEDHe2ZDBMQFnoECBcQAQ&usg=AOvVaw0Gkx6POeh5xalaRNLm-7MiB.

1.1. Rationale for the Selection of Countries

1.1.1. Slovakia

Slovakia joined the EU in 2004 and has experienced considerable political and economic transformations since the end of communism[5]. Historically shaped by the influence of the Soviet Union, Slovakia has now firmly aligned with Western Europe regarding its political and economic orientation. It is considered a high-income country with a relatively stable economy, although regional disparities persist, with the eastern part of the country lagging economically. Slovakia has made considerable progress in implementing economic reforms and building social protection systems, although challenges remain[6]. Slovakia's approach to child welfare prioritises family preservation and community-based care, with an ongoing focus on deinstitutionalisation. Efforts have been made to strengthen foster care and adoption systems, aligning with EU standards that emphasise the rights of children. However, challenges again remain, particularly for the Roma minority, who face considerable social and economic exclusion, including limited access to child protection services and high rates of poverty.

The alternative care system in Slovakia has undergone major reforms in recent years, focusing on deinstitutionalisation and the promotion of family-based care[7]. The country has implemented a range of alternative care options, including foster care, kinship care and small group homes[7]. These efforts have been driven by Slovakia's commitment to align its policies with the United Nations Guidelines for the Alternative Care of Children[7]. However, challenges remain, such as the limited availability of foster families and the need for greater support and training for caregivers.

5 Kate Morris, et al., "Social work, poverty, and child welfare interventions", *Child & Family Social Work* 23 (2018): 364–372. https://doi.org/10.1111/cfs.12423.

6 Ke-young Chu, and Sanjeev Gupta, "Social protection in transition countries: Emerging issues", *MOST-MOST* 6(3) (1996, September 1): 107–123. https://doi.org/10.1007/bf02430966.

7 Quiroga, and Hamilton-Giachritsis, *supra note*, 1: 422-430.

1.1.2. Ukraine

Ukraine is currently facing huge challenges due to its ongoing conflict with Russia, which has severely impacted children and families, displaced millions and placing immense strain on social services. Historically, Ukraine was part of the Soviet Union and is now navigating a complex transition towards democracy and stronger ties with the EU. As an upper-middle-income country that only recently transitioned from being a lower-middle-income country, Ukraine faces economic difficulties. These have worsened due to the war, with corruption and weak governance further hindering social development.

The child welfare system in Ukraine still bears the legacy of large-scale institutionalisation, with many children living in orphanages, although efforts towards deinstitutionalisation are underway. The war has shifted the focus of the child protection system to addressing the immediate needs of displaced children, including psychosocial support and access to education. However, the child protection system remains underfunded and overburdened, with limited resources for family support services and ongoing trauma from the conflict affecting children's well-being.

Ukraine's alternative care system has been shaped by the legacy of the Soviet Union's reliance on large-scale residential care facilities. While the country has made efforts to transition towards more family-based care, progress has been slow, and institutional care remains prevalent[8]. Factors such as widespread poverty, parental substance abuse and the ongoing conflict in eastern Ukraine have contributed to the high number of children in out-of-home care[9].

In recent years, Ukraine has introduced initiatives to promote foster care and

8 Hy V.Huynh, "Lessons learned from high-quality residential care centres worldwide: A visual story", *Springer Science+Business Media* 2(1-2) (2019, May 16): 99-116. https://doi.org/10.1007/s42448-019-00018-5

9 Steven Roche, "Conceptualising children's life histories and reasons for entry into residential care in the Philippines: Social contexts, instabilities and safeguarding", *Elsevier BV,* 110, 104820 (2020, February 1). https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104820

kinship care. However, the lack of systematic support and training for caregivers has hindered the effectiveness of these efforts[10].

1.1.3. Nigeria

Nigeria is Africa's most populous country, yet it faces considerable internal security challenges and political instability. Unlike countries in regions such as the EU, Nigeria has limited regional integration. As a lower-middle-income country, Nigeria has vast economic potential, hampered by widespread poverty, inequality and corruption. In terms of child welfare, the country relies heavily on extended family and community support systems, as formal child protection frameworks are often weak, especially in rural areas. Cultural factors also play an important role, with traditional beliefs and practices often influencing childcare arrangements, sometimes in ways that conflict with child rights as seen from a modern perspective. The country also faces numerous challenges, including high rates of poverty, child labour and early marriage, and limited access to education and healthcare, particularly for girls.

Nigeria's alternative care system relies on informal, community-based care arrangements, where extended family or community members take responsibility for children who lack parental care. However, the gradual disintegration of the traditional extended family system, coupled with widespread poverty, has led to a large increase in the number of children in institutional care, such as orphanages.

The Nigerian government has attempted to address this issue, including implementing the Care Reform Initiative to reduce the country's dependence on orphanages. However, challenges persist, such as these facilities' lack of regulation and oversight and the need for more comprehensive policies and resources to support alternative care options.

10 Quiroga, Hamilton-Giachritsis, *supra note,* 1: 422-430.

2. Literature Review

2.1. Overview of Alternative Care Models and International Frameworks

Alternative care models have been developed to address the needs of children who cannot be cared for by their biological parents for a variety of reasons, such as parental incapacity, abuse, neglect or abandonment. These models aim to provide a safe, nurturing environment promoting the healthy development and well-being of children.

The United Nations Guidelines for the Alternative Care of Children are a prominent international framework guiding the provision of alternative care. These guidelines emphasise the importance of maintaining family connections, prioritising family-based care over institutional care and ensuring that alternative care placements meet a child's needs and best interests[11].

Many countries have implemented a range of alternative care options, including foster care, kinship care and residential care centres[12]. While each model has its strengths and limitations, research suggests that family-based care generally leads to better outcomes for children than institutional care[13, 14, 15]. However, children's specific characteristics and needs in different care settings can vary, highlighting the importance of individualised assessments and placements[16].

International efforts to address the rights and well-being of children who lack parental care have gained momentum in recent years. Countries have made

11 Quiroga, Hamilton-Giachritsis, *supra note,* 1: 422-430.

12 Philip S. Goldman, et al., "Institutionalization and deinstitutionalisation of children 2: Policy and practice recommendations for global, national, and local actors", *Elsevier BV* 4(8), (2020, June 24): 606-633. https://doi.org/10.1016/s2352-4642(20)30060-2.

13 Harmke Leloux-Opmeer, et al., "Characteristics of children in foster care, family-style group care, and residential care: A scoping review", *Springer Science+Business Media* 25(8) (2016, April 4): 2357-2371. https://doi.org/10.1007/s10826-016-0418-5.

14 Goldman, *supra note,* 12: 606-633.

15 Huynh, *supra note,* 2: 573–591.

16 Leloux-Opmeer, *supra note,* 13: 2357-2371.

progress in aligning their policies and practices with the UN guidelines. However, major challenges remain in ensuring the consistent implementation of these standards, particularly in low- and middle-income countries[17]. Ongoing research into and evaluation of alternative care models are crucial to informing evidence-based policies and practices that can better support vulnerable children and their families[18, 19, 20, 21].

2.2. The Current Debate Around Alternative Care

A central issue in alternative care is the adequacy of foster care systems, often strained by a growing population of children in need[22]. Bass, Shields and Behrman highlight systemic issues, such as underfunding and instability, that often lead to children undergoing multiple placements[23].

Deinstitutionalisation remains contentious, with debates around the efficacy of shifting towards more family-based care[24]. However, the importance of family connections is increasingly recognised, with models such as shared family care promoting reunification and ongoing support for biological families[25].

Tailored interventions that address the unique needs of children in alternative care, particularly mental health support, are essential, although long-term

17 Goldman, *supra note,* 12: 606-633.

18 Harmke Leloux-Opmeer, Chris Kuiper, Hanna Swaab and Evert Scholte, "Characteristics of children in foster care, family-style group care, and residential care: A scoping review", *Springer Science+Business Media* 25(8) (2016, April 4): 2357-2371. https://doi.org/10.1007/s10826-016-0418-5.

19 Goldman, *supra note,* 12: 606-633.

20 Huynh, *supra note,* 2: 573–591.

21 Quiroga, Hamilton-Giachritsis, *supra note,* 1: 422-430.

22 C. George and J.Solomon, *Six year attachment doll play classification system. Unpublished classification manual* (Oakland, CA: Mills College, 1995).

23 Sandra Bass, Margie K Shields, and Richard E Behrman, "Children, families, and foster care: analysis and recommendations", *Future Child* 14(1) (2004):4-29. PMID: 15072016.

24 Yusra Ribhi Shawar and Jeremy Shiffman, "Global priority for the care of orphans and other vulnerable children: transcending problem definition challenges", *Global Health* 19, 75 (2023). https://doi.org/10.1186/s12992-023-00975-0

25 Richard P. Barth and Yanfeng Xu, "Family poverty, family adversity, neglect, and entry into out-of-home care", *Journal of Public Child Welfare* 18 (4) (2023): 694–714. https://doi.org/10.1080/15548732.2023.2248048.

evaluations of these interventions are lacking[26]. Preventive measures that support at-risk families are also crucial to reduce the number of children entering care[27]. Culturally sensitive approaches are necessary, particularly in non-Western contexts, where traditional care systems are under additional pressure from poverty and conflict[28]. Another emerging theme is the involvement of children and youth in decision-making processes.

2.3. What Are the Regional Variations in Alternative Care for Children in Europe vs Africa?

In sub-Saharan Africa, institutional care is prevalent due to socioeconomic challenges, such as poverty and conflict, and health crises, including the HIV/AIDS epidemic. Many children are placed in formal alternative care, with estimates suggesting that approximately 11% of the global population of children in such care, resides in sub-Saharan Africa[29]. Traditional family structures are under strain, resulting in increased institutionalisation, often in facilities that lack adequate oversight and resources. For example, Algeria reports it has approximately 550,000 children in institutions, reflecting the broader trend in the Maghreb region, where child maltreatment and abandonment are major issues[30].

In contrast, European countries have gradually shifted from institutional care towards family-based alternatives. The deinstitutionalisation movement is gaining momentum, with countries such as Portugal implementing reforms to reduce

26 Rhiannon Evans, et al., "Interventions targeting the mental health and wellbeing of care-experienced children and young people in higher-income countries: Evidence map and systematic review", *Systematic Reviews* 12, 111 (2023). https://doi.org/10.1186/s13643-023-02260-y.

27 Jerry M. Wiener, "Orphanages: An idea whose time has come again?", *American Psychiatric Association,* 155(10) (1998, October 1): 1307–1308. https://doi.org/10.1176/ajp.155.10.1307.

28 Adrian Du Plessis van Breda and Kwabena Frimpong-Manso, "Leaving Care in Africa", *Emerging Adulthood*, 8(1) (2020): 3-5. https://doi.org/10.1177/2167696819895398.

29 *Ibid*.

30 Fadi Baghdadi, et al., "Using a systems perspective to examine child protection systems and practice: A Scoping review on child abandonment and institutionalisation in the Maghreb", *Children and Youth Services Review* 157 (2024): 107382.

the number of children placed in residential facilities. Currently, less than 4% of children in Portugal are placed in family foster care, a gap that the Integrated Model of Family Foster Care (MIAF) seeks to address[31]. This reflects a broader European commitment to prioritising family-based care.

Deinstitutionalisation is a central concept in alternative care in both Europe and Africa, although it manifests differently. In Europe, deinstitutionalisation is often prioritised, with legal frameworks and social services emphasising family-based care and the reintegration of children into family settings[32]. Conversely, in Africa, the process is complicated by socioeconomic realities. While family-based care is recognised as being important, resource constraints often hinder the effectiveness of deinstitutionalisation efforts. Many children are cared for by relatives or community members. However, these systems are under pressure, leading to more children living on the streets or in households headed by children[33].

Cultural factors are critical in shaping alternative care practices in both regions. In Africa, kinship care is deeply embedded in extended family systems, with notable variations across countries influenced by factors such as maternal education and resource deprivation[34]. African spirituality also plays an important role, with traditional beliefs shaping community involvement in raising children[35]. While cultural factors influence care practices in Europe, legal frameworks play a more substantial role, with international and regional instruments guiding childcare policies. Skelton highlights the growing recognition of children's rights in eastern

31 Joana Baptista, et al., "The All4Children project to assess the initial implementation of the Integrated Model of Family Foster Care in Portugal: A description of the study protocol", *PLoS One* 19(5) (2024 May). DOI:10.1371/journal.pone.0304244.

32 Shawar and Shiffman, *supra note,* 24.

33 van Breda, and Frimpong-Manso, *supra note,* 28: 3-5.

34 Antonio McDaniel and Eliya Msiyaphazi, "Mothers, Fathers, and Children: Regional patterns in child parent residence in sub-Saharan Africa", *African Population Studies* 11 (1) (1996):1-22.

35 Langa Mshayisa, Raisuyah Bhagwan and Fathima Dewan, "The role of African spirituality in the provision of kinship care in the South African context", *Religions* 15(1) (2024). https://doi.org/10.3390/rel15010108.

and southern Africa[36], although legal governance remains inconsistent.

Socioeconomic factors are crucial in shaping alternative care systems. In Africa, poverty, disease, and cultural norms often lead to increased reliance on institutional care, while inadequate funding exacerbates the situation[37]. More robust welfare systems in Europe support family-based care models, although recent global crises have posed challenges to sustaining these systems. Romania, for example, has experienced a slowing in the reduction of the number of children in institutional-based care[38].

Empowering children's voices and ensuring their participation in care decisions is an emerging theme in both regions. There is growing recognition of children's rights and agencies in Europe, with initiatives to involve them in care planning, a clear demonstration of respect for human dignity, the safeguarding of rights and participation of vulnerable groups, including children, in decisions affecting their lives.[39]. In Africa, efforts to include children in decision-making are often hindered by cultural and socioeconomic barriers, although the importance of inclusive practices is stressed in the literature[40].

3. Methodology

This study utilised document analysis as its primary methodological approach to investigate alternative care systems in Slovakia, Ukraine and Nigeria. Document selection prioritised sources such as governmental reports, policy briefs and academic studies, emphasising relevance to alternative care and data reliability.

36 Ann Skelton, "Children's rights to access to justice and remedy: Recent developments", *Youth Justice* 24(1) (2024): 8-12. https://doi.org/10.1177/14732254241238515.

37 Baghdadi, *supra note,* 30: 107382.

38 "Deinstitutionalization". UNICEF Romania, https://www.unicef.org/romania/deinstitutionalization.

39 Council of Europe, Committee of Ministers, *Recommendation Rec (2006)2-rev of the Committee of Ministers to member States on the European Prison Rules*, adopted 11 January 2006, revised 1 July 2020, 952nd and 1380th meetings of the Ministers' Deputies. https://rm.coe.int/09000016809ee581.

40 van Breda, and Frimpong-Manso, *supra note,* 28: 3-5.

Criteria for inclusion included (a) recently published work that aligned with the research focus; (b) credibility of the publishing institution (e.g. government bodies, international organisations and peer-reviewed journals); and (c) geographic and thematic relevance to the case studies.

Cross-referencing among multiple sources enhanced the reliability and validity of the findings, and any inconsistencies in the data were addressed through comparative triangulation. While document analysis is the foundation of this research, future studies could benefit from incorporating interviews with practitioners and policymakers or in-depth case studies of specific care institutions to provide richer insights.

Document analysis offers a valuable approach to comparative studies of alternative care systems[41]. This qualitative method allows for in-depth exploration of a wide range of existing documents, enabling researchers to extract valuable insights and identify emerging themes, trends, and areas for further investigation[42].

Furthermore, document analysis, mainly through case file analysis, has proven invaluable in child protection research, providing valuable insights into decision-making processes and outcomes within alternative care systems[43]. This versatile method extends beyond child protection and can be applied to various research contexts, from analysing emergency alert systems to exploring complex socioeconomic phenomena.

While acknowledging the inherent challenges of ensuring data reliability and validity, document analysis remains a powerful tool for researchers[44, 45, 46]. By lev-

41 Glenn A. Bowen, "Preparing a qualitative research-based dissertation: Lessons learned", *The Qualitative Report*,*10*(2) (2005): 208-222. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2005.1846.

42 Hani Morgan, "Conducting a qualitative document analysis", *The Qualitative Report*, *27*(1) (2022): 64-77. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5044.

43 Susanne Witte, "Case file analyses in child protection research: Review methodological challenges and framework development", *Elsevier BV* 108, 104551 (2020). https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104551.

44 Bowen, *supra note,* 41.

45 Witte, *supra note,* 43.

46 Morgan, *supra note,* 42.

eraging the insights gained through this approach, researchers can effectively analyse the strengths and weaknesses of different alternative care models, ultimately informing policy decisions and improving the well-being of children within these systems.

4. Findings

4.1. Comparative Analysis

Slovakia boasts a robust child protection system that aligns with EU directives, strongly emphasising deinstitutionalisation and family-based care. While Ukraine shares this commitment, it has yet to join the EU and still needs reform, especially in removing children from institutional care. Due to the ongoing conflict, its child protection system is under immense strain. Despite Nigeria's strong legislative frameworks, such as the Child Rights Act, a lack of implementation, particularly in the northern regions, hinders its progress. These countries' geopolitical and socioeconomic contexts undoubtedly shape their legal frameworks; however, they all share a common aspiration to safeguard children's rights, albeit with varying degrees of achievement and challenges.

Slovakia's alignment with EU directives has facilitated substantial progress in transitioning from institutional to family-based care. Economic stability and access to EU funding have enabled preventive and community-based services development. However, regional disparities and cultural stigmas, particularly concerning marginalised groups such as the Roma, remain major barriers. Without targeted strategies to address these inequities, the benefits of deinstitutionalisation risk being unevenly distributed.

4.1.1. Legal Framework and Policies

Table 1. Relevant Legal Frameworks and Policies in Slovakia, Ukraine and Nigeria

Slovakia	Ukraine	Nigeria
Constitution of the Slovak Republic (1992) Provides a fundamental basis for protecting children's rights, including education, health and welfare.	**Constitution of Ukraine (1996)** Establishes the rights of all Ukrainian citizens, including children, to equality, protection from abuse and access to social services.	**The Constitution of Nigeria (1999)** Provides a general framework for human rights but lacks specific provisions directly related to children's rights.
Act on Social and Legal Protection of Children and Social Guardianship (No. 305/2005) This is the key law governing child protection, which focuses on preventing neglect and providing social services to vulnerable children.	**Law on Protection of Childhood (2001)** This law is specific to child rights and defines the state's responsibilities in ensuring the well-being of children, including education, healthcare and protection from harm.	**Based on the UN Convention on the Rights of the Child (CRC), the Child Rights Act (2003)** seeks to guarantee the rights of children in Nigeria, including protection from abuse and access to education and essential health services. However, not all states have ratified the act, particularly in northern Nigeria.
The Family Act (No. 36/2005) Governs the legal framework surrounding parental rights, custody, adoption and foster care.	**Family Code of Ukraine (2002)** Governs the legal aspects of family relations, including guardianship, adoption and child custody.	
	The Law on Social Services (2019) Provides a framework for delivering social services to children, particularly those in difficult circumstances, such as orphans or displaced children.	**National Child Policy (2007)** Provides a comprehensive framework for protecting children's rights, focusing on child welfare, survival and development.
Criminal Code Addresses child abuse, exploitation and neglect, ensuring that criminal activities involving children are penalised.		**Trafficking in Persons (Prohibition) Enforcement and Administration Act (2015)** Protects children from trafficking, exploitation and child labour.

	Deinstitutionalisation Strategy (2017) Focuses on moving children from state-run orphanages into family-based care, such as foster care and adoption.	
		Universal Basic Education Act (2004) Establishes free, compulsory basic education for Nigerian children.
International Conventions Slovakia is a signatory to the **UN Convention on the Rights of the Child (CRC)**, which has been incorporated into national laws.	**International Conventions** Ukraine has ratified the **UN CRC** and is working on aligning its national child protection policies with international standards.	**International Conventions** Nigeria has ratified the **UN CRC** and the **African Charter on the Rights and Welfare of the Child (ACRWC)**, but implementation remains challenging in many areas.

Compiled by the author (Nwanze, 2024).

Table 1 shows that Slovakia's legal framework provides robust child protection, effectively integrating international standards into its national laws, which support preventive measures and family-based care. Ukraine demonstrates a firm legal commitment towards child welfare through specific policies emphasising deinstitutionalisation and targeted support services, although practical implementation remains challenging, mainly due to the ongoing conflict. In Nigeria, the legal structures offer broad protections for children. However, substantial gaps persist between policy and implementation, especially in northern regions, reflecting inconsistencies and uneven enforcement of child protection measures.

4.1.2. Types of Care Systems

Kinship care is a common practice in all three countries, but it is most deeply embedded in Nigeria due to the cultural significance of extended family networks. In contrast, Slovakia and Ukraine have more structured systems where the state provides additional support to kinship caregivers. Foster care is another

area where Slovakia has made major advances, focusing on deinstitutionalisation. Ukraine is making similar efforts, although the ongoing conflict poses considerable challenges. Nigeria's foster care system is still in its early stages, often supported by non-governmental organisations (NGOs) rather than the government.

Slovakia and Ukraine are also working to reduce the number of children in institutional care, prioritising deinstitutionalisation in line with EU standards. Conversely, Nigeria continues to rely heavily on institutional care, where regulatory oversight is inconsistent and often inadequate. The adoption process is well-regulated in Slovakia and Ukraine, with Ukraine facilitating more international adoptions. In Nigeria, adoption is legal but faces bureaucratic hurdles and concerns over child trafficking.

Guardianship is another option in all three countries. However, in Nigeria, it is usually informal and involves members of the extended family with no state involvement. In Slovakia and Ukraine, guardianship is a more formalised legal framework. Overall, the development of these care systems reflects each country's unique legal, cultural and socioeconomic context. Slovakia is the most aligned with EU standards, Ukraine continues to adapt under the strain of conflict, and Nigeria faces ongoing structural and resource-related challenges.

Table 2. Types of Care Systems

	Slovakia	**Ukraine**	**Nigeria**
Kinship care	Children are placed with members of their extended family if their biological parents are unable to care for them. This is common and culturally preferred.	Like Slovakia, extended family care is preferred for many children when their parents are unavailable.	Nigeria relies heavily on extended family support systems due to cultural norms. Many children who lack parental care are informally placed with relatives, often without state involvement.

Foster care	Slovakia has prioritised deinstitutionalisation, moving children into foster care to reduce reliance on large orphanages. The state trains and supports foster families.	Efforts have been underway in Ukraine to reduce reliance on large-scale institutions by increasing the use of foster care, especially in response to the deinstitutionalisation strategy.	Foster care is available but not as widely implemented or regulated as in European countries. It is more prominent in urban areas and often relies on non-governmental organisations (NGOs) for support.
Residential/ institutional care	Although efforts have been made to reduce the number of children in orphanages, institutional care is still available, particularly for children with disabilities who have experienced severe neglect.	Ukraine has a long history of institutional care (orphanages) for children who lack parental care, although there is an ongoing effort to transition children out of such facilities. The war has exacerbated challenges in this area, increasing the number of children needing care.	NGOs and religious organisations run many orphanages in Nigeria. The government has limited oversight, and institutional care remains a common solution for children who have been orphaned or abandoned.
Guardianship	Legal guardianship is another option, often used when family members or close friends take responsibility for a child without formally adopting them.	Legal guardianship is available, particularly for children whose families have been displaced or affected by conflict, providing a flexible alternative to formal adoption.	Like Slovakia and Ukraine, guardianship is an option in Nigeria. Members of an extended family or community members often take on the role of being a guardian without formal legal processes.
Adoption	Slovakia facilitates both domestic and international adoptions, although the process is stringent and aimed at ensuring a child's best interest.	Both domestic and international adoption processes exist, although the war has complicated and slowed adoption procedures.	Adoption is legal but subject to regional disparities. The process is more bureaucratic in some states, and there are concerns about child trafficking in certain areas.

Compiled by the author (Nwanze, 2024).

Table 2 shows that Slovakia emphasises foster care and adoption to reduce institutional placements, although residential care remains for extreme cases.

Ukraine prioritises family-based alternatives but still struggles with high rates of institutionalisation, exacerbated by conflict. Nigeria relies heavily on informal kinship care and NGO-supported institutions, with limited formal foster care options and bureaucratic challenges hindering adoption.

4.1.3. Statistics Regarding Children in Alternative Care

Table 3. Statistics Regarding Children in Alternative Care

Category	Ukraine	Nigeria	Slovakia
Total child population	7.5 million (17% of the total population UNICEF, 2020)	80 million (43% of the total population)	1.02 million (18.8% of the total population)
Children in poverty	30% (UNICEF, 2021)	48% (World Bank, 2021)	19.7% (World Bank 2021)
Care system structure			
Family-based care	90.5% (66,262 children)	74% with both parents, 16% with a single parent	93% cared for in family-based environments
Institutional care	9.5% (6,920 children)	Not directly comparable	6.7% in institutional care (2022)
Types of alternative care			
Guardianship/ custody	53,100 children	No data available	No data available
Foster care/family-type homes	13,300 children	No data available	Increasing reliance on foster care
Institutional facilities	774 facilities with 104,000 children	No data available	150 facilities nationwide (2022)
Children who lack parental care			
Total number	73,100 (2015)	10% of all children	Approximately 12,000 (2022)
Both parents deceased	Not specified	4% of children without parents	No data available
A single parent deceased	Not specified	5% lost one parent before the age of 18 years	No data available

Trends			
Historical change	Decreased from 90,700 (2013) to 73,100 (2015)	Decreased from 8% to 6.5% (2003–present) for children living with neither parent	Gradual reduction in institutional placements
Regional variations	Not provided	6–15% (varies by region)	Urban–rural disparities in institutional care
Special characteristics			
Housing status	23,600 without housing	No data available	No data available
Institutional care outcomes	10% of graduates in juvenile facilities	No data available	Social reintegration programmes for graduates
Early intervention	No data available	No data available	4.8% of children under 3 years in formal childcare

Compiled by Anthony Nwanze from various sources: Slovakia Ministry of Labour, Social Affairs and Family (2023); The rights of children in the system of alternative care in Ukraine Ms Aksana Filipishyna Representative of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights for rights of the child, non-discrimination and gender equality (2016); Nigeria DHS 2013: Children's Care and Living Arrangements.

Table 3 shows that Slovakia demonstrates a high rate of family-based care, with ongoing efforts to reduce institutional care, although urban–rural disparities persist. Ukraine has a notably high level of family-based care but faces significant institutional care challenges exacerbated by conflict, alongside concerns about housing stability for care-leavers. Nigeria relies on informal family arrangements but there are pronounced regional variations, highlighting gaps in data and institutional tracking, thereby complicating comprehensive assessment and intervention.

4.1.4. Government Funding and Budgets for Alternative Care Systems in Slovakia, Ukraine and Nigeria

Government funding and budget allocation for alternative care systems in Slovakia, Ukraine and Nigeria differ widely according to their economic status, geopolitical situation, and priorities. Slovakia, benefiting from EU integration and support, has focused on deinstitutionalisation, aligning its child protection systems with EU standards. Major funding from the European Social Fund has allowed Slovakia to enhance family-based care systems, such as foster and kinship care, although there are still regional disparities in service access [47].

Despite these efforts, there is still a reliance on residential care for some children, and the country continues to work towards full deinstitutionalisation[48]. To address existing regional disparities, Slovakia should reallocate resources to underserved areas and standardise caregiver training programmes to ensure consistency and quality across municipalities. Targeted initiatives are also necessary to integrate marginalised groups, particularly the Roma population, into community-based care systems, reducing systemic inequities.

Ukraine's child protection system has been severely affected by its ongoing conflict with Russia, which has strained national resources and redirected funds toward defence. Although Ukraine has made progress in transitioning to family-based care, the war has increased the number of displaced and unaccompanied children, leading to continued reliance on institutional care. The country receives substantial international aid to support child welfare services but remains underfunded and overwhelmed[49].

---

47 European Commission. 2021. *Mapping Child Protection Systems in the EU – Update 2023*. European Union Agency for Fundamental Rights. Accessed March 15, 2025. https://fra.europa.eu/en/publication/2024/mapping-child-protection-systems-eu-update-2023.

48 Peter H. Wolff, and Gebremeskel Fesseha, "The orphans of Eritrea: Are orphanages part of the problem or the solution?", *American Psychiatric Association* 155(10) (1998): 1319-1324. https://doi.org/10.1176/ajp.155.10.1319.

49 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Ukraine: Responding to the Crisis", UNICEF Ukraine (2023). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/ukraine/child-protection.

Nigeria faces more profound challenges, with limited government funding and an over-reliance on informal kinship care and NGOs to support alternative care systems. The formal foster care system is underdeveloped, and many private orphanages operate without adequate oversight. Traditional practices still play an important role in raising children, with extended family networks providing care, but these systems are weakening under the economic strain[50]. The lack of structured government intervention and insufficient resources make establishing a cohesive alternative care system in Nigeria difficult.

The Slovakian, Ukrainian and Nigerian governments must commit to comprehensive, family-based alternative care solutions to improve their child protection systems. Slovakia must address regional inequalities in service access. Ukraine requires continued international support to sustain its transition from institutional care amid conflict, and Nigeria needs increased government investment, regulation and oversight to ensure better outcomes for vulnerable children. Policymakers should focus on strengthening family-based care systems, ensuring that caregivers are well-supported, and moving away from institutional care as the primary option[51, 52]. This approach, backed by sustained funding and international collaboration, will be essential for ensuring the well-being and development of children across these diverse contexts.

4.1.5. Societal Attitudes Towards Institutional Care and Foster Care in Slovakia, Ukraine and Nigeria

Across the globe, the debate surrounding the appropriate care for orphaned and vulnerable children has long been contentious. In many industrialised nations,

50 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Nigeria: Addressing Gaps in Care", UNICEF Nigeria (2022). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/nigeria/reports/child-protection.

51 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Ukraine: Responding to the Crisis", UNICEF Ukraine (2023). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/ukraine/reports/child-protection.

52 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Nigeria: Addressing Gaps in Care", UNICEF Nigeria (2022). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/nigeria/reports/child-protection.

the trend has shifted towards adoption and foster care as the preferred methods of child welfare[53]. However, in other countries, such as Slovakia, Ukraine and Nigeria, the landscape of child care is considerably different, with institutional care often serving as the primary means of supporting these children[54, 55].

In Slovakia and Ukraine, the legacy of the Soviet Union's approach to child welfare has left a lasting impact. Historically, these countries have relied heavily on orphanages and other types of institutional care to house and care for children who lack parental support. While providing basic needs, this system has been criticised for its inability to foster the emotional and psychological development of the children within its care. The impersonal and effectively impoverished nature of institutional care has been linked to adverse consequences, including attachment issues and identity formation challenges[56].

In contrast, foster care has often been viewed as a more desirable alternative, as it offers a temporary but stable and caring environment for children before they can be reunited with their families or adopted. However, these countries' cultural and logistical realities have limited the widespread adoption of foster care as a viable option[57].

Similarly, in Nigeria, a reliance on institutional care has been a dominant feature of the child welfare system. The large number of orphaned and vulnerable children, coupled with the cultural and economic challenges of fostering and adopting, has led to a heavy emphasis on orphanages as a means of providing

53 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection and Alternative Care: Global Trends and Best Practices", UNICEF (2016). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/reports

54 European Union Agency for Fundamental Rights, "Mapping Child Protection Systems in the EU – Update 2023", 2024. Accessed March 15, 2025. https://fra.europa.eu/en/publication/2024/mapping-child-protection-systems-eu-update-2023.

55 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Nigeria: Addressing Gaps in Care", UNICEF Nigeria (2022). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/nigeria/reports/child-protection.

56 Wiener, *supra note,* 27: 1307–1308.

57 Amarech Liranso, and Bewunetu Zewude, „The Situation of Institutional Care: Reflections and Lived Experiences of Inmates in Child Care Centers of Southern Ethiopia", Research Square (United States), (2021). DOI:10.21203/rs.3.rs-318568/v1.

for these children. Nevertheless, the limitations of institutional care, such as the inability to meet the emotional and psychosocial needs of children, have been widely recognised[58].

The growth of residential care institutions in Nigeria has been particularly concerning, with evidence suggesting a significant expansion of orphanages during the 1990s and 2000s[59]. An estimated 18.5 million orphaned and vulnerable children exist in Nigeria, but the number and quality of such institutions remain largely undocumented mainly due to lack of regulatory oversight[60]. There are well-documented reports of abuse, neglect, and illegal adoption practices, further highlights systemic weaknesses in the country's child protection framework[62.] These developments have heightened the need for an urgently needed comprehensive child welfare approach regulated by law from a rights-based perspective that emphasizes family- and community-based care rather than institutionalisation[61].While the academic consensus generally favours family-based care over institutional care, the realities in countries such as Slovakia, Ukraine and Nigeria have often necessitated a continued reliance on orphanages and other forms of institutional care[62]. The need to balance the emotional and developmental needs of children with the practical constraints of the local context remains a critical challenge for policymakers and child welfare advocates in these regions.

58 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Nigeria: Addressing Gaps in Care", UNICEF Nigeria (2022). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/nigeria/reports/child-protection.

59 Federal Ministry of Women Affairs and Social Development, *National Guidelines on Standards of Practice for Orphans and Vulnerable Children* (Abuja: Government of Nigeria, 2008).

60 UNICEF, *Strengthening Child Protection Systems in Sub-Saharan Africa: A Call to Action* (New York: UNICEF, 2017). https://www.unicef.org/protection/files/Strengthening_Child_Protection_Systems_in_sub-Saharan_Africa.pdf.

61 Better Care Network, *Manual for the Measurement of Indicators for Children in Formal Alternative Care* (New York: Better Care Network, 2019). https://bettercarenetwork.org.

62 International Foster Care Organisation & UNICEF, "Deinstitutionalisation of Child Care: Global Trends and Regional Challenges", UNICEF (2018). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/publications/deinstitutionalisation-child-care.

5. Discussion

5.1. Effectiveness of the Systems

Slovakia demonstrates the most effective progress in child well-being among the three countries examined, primarily due to its structured, EU-supported reforms. Slovakia has closely aligned its child protection system with EU child welfare standards by prioritising deinstitutionalisation and investing heavily in family-based care models such as foster care, adoption and kinship care.

This progress is due to a variety of factors, including Slovakia's economic stability, access to EU funding through mechanisms such as the European Social Fund, and a strong political commitment to child protection. These factors have enabled the development of a robust and regulated system that prioritises a child's best interests.

However, it is crucial to acknowledge that regional disparities and cultural stigma, particularly concerning marginalised groups such as the Roma population, continue to pose considerable challenges. Without targeted strategies to address these inequities, the benefits of deinstitutionalisation risk uneven distribution.

While Slovakia presents a model for effective child protection reform, it is essential to consider the unique context of each country included in this analysis. Ukraine, for instance, faces the immense strain of an ongoing conflict, while Nigeria grapples with great challenges in implementing its child protection legislation. Understanding these diverse contexts is crucial for developing effective and sustainable solutions for improving child well-being across all three countries.

Despite the severe impact of the ongoing conflict in Ukraine, the country's child protection system has shown remarkable resilience. Progress towards deinstitutionalisation, although hindered, continues. The war has strained government resources but has not deterred the system from its goal. Family-based care,

accounting for 90.5% of placements[63], remains a strong pillar despite resource constraints and widespread displacement.

The conflict has necessitated a shift towards emergency response mechanisms, with mobile child protection units playing a crucial role in addressing the immediate needs of displaced children. These units provide essential services, offering a flexible and responsive approach to the crisis. However, sustained international support and investment are both beneficial and critical for stabilising and expanding Ukraine's child protection system in the long term.

Despite these challenges, Ukraine has made strides towards deinstitutionalisation, emphasising family-based care alternatives. However, the war has greatly disrupted these efforts, and institutional care continues to play an important role for many children. The ongoing conflict poses a severe threat to children's well-being, limiting their future opportunities and exacerbating existing vulnerabilities[64].

Specific recommendations for Ukraine include the establishment of mobile child protection units to address the immediate needs of displaced children and families. Additionally, developing international partnerships could secure the funding and technical support necessary for long-term systemic resilience. Developing a reunification framework for children in institutional care who have living parents is critical to enhance family-based solutions

Addressing the root causes of the conflict is not just a necessity but a moral imperative. Promoting peace and stability is key to creating a safe and nurturing environment for all children. It is time to act, and we must act now. By addressing these critical issues, Ukraine can strive to ensure the safety, well-being and future of its children even amid the ongoing conflict.

63 UNICEF. (2004). The state of the world's children.

64 United Nations Children's Fund (UNICEF), "Child Protection in Ukraine: Responding to the Crisis", UNICEF Ukraine (2023). Accessed March 15, 2025. https://www.unicef.org/ukraine/reports/child-protection.

Nigeria also faces great challenges in ensuring child well-being. Its alternative care system grapples with severe underfunding, poor government oversight and a heavy reliance on informal kinship care and NGOs[65]. The lack of a structured, government-supported foster care system and the prevalence of unregulated orphanages pose considerable risks to the safety and well-being of children in alternative care.

While the reliance on traditional kinship care demonstrates the resilience of cultural systems, it also highlights critical gaps in formal child protection structures. Factors such as high levels of poverty, political instability, limited access to international funding, early marriage, and regional disparities exacerbate existing vulnerabilities, hindering progress towards more structured, regulated care.

To address these challenges, Nigeria requires a multi-faceted approach. Developing a phased deinstitutionalisation strategy that integrates the strengths of traditional kinship care with modern child protection frameworks could provide a sustainable pathway to reform.

Nigeria would benefit from a phased deinstitutionalisation strategy that prioritises a gradual transition from orphanages to family-based care. This should include collaboration with international organisations to build a caregiver support system, encompassing training and financial assistance. Addressing cultural barriers to reform is essential and can be achieved by engaging community leaders to integrate traditional caregiving practices into formal child welfare frameworks. By implementing these strategies, Nigeria can work towards a more effective and equitable child protection system that ensures the safety, well-being and future of all its children.

65 Graham Connelly and Saater Ikpaahindi, *Alternative child care and deinstitutionalization: a case study of Nigeria*. (SOS Children's Villages International, 2016). https://www.sos-childrensvillages.org/getmedia/dd26f0b6-fe9f-4769-8c29-03551237a883/Nigeria-Alternative-Child-Care-and-Deinstitutionalisation-Report.pdf.

Conclusions

Slovakia, Ukraine and Nigeria each have unique alternative care systems influenced by their distinct social, economic and cultural contexts. Slovakia's system is relatively robust, emphasising family-based alternatives and achieving meaningful reductions in institutional care. However, challenges persist, including the continued use of institutions for vulnerable populations and insufficient preventive support, limiting the overall effectiveness and inclusivity of the care system.

Ukraine's alternative care system highlights commendable efforts towards deinstitutionalisation and community-based care. Despite these advances, ongoing conflict severely disrupts implementation, exacerbating vulnerabilities such as forced institutional placements and inadequate family support structures. Ukraine must focus on stabilising and strengthening local care capacities, especially during post-conflict reconstruction.

Nigeria predominantly relies on informal kinship arrangements, reflecting strong cultural practices yet lacking sufficient formal oversight and regulation. The limited development of foster care structures, inadequate resource allocation and weak policy implementation create major gaps, placing children at increased risk. Nigeria's path to improvement requires building formal frameworks integrated with traditional practices, supported by enhanced government commitment and strategic investment in social welfare resources.

Discrimination, inadequate resources, insufficient preventive and legislative measures, and a reliance on institutional care compromise the effectiveness of alternative care systems in these countries. To enhance outcomes for children who lack parental care, targeted initiatives focusing on family-based care, culturally sensitive interventions and robust policy frameworks are essential for creating sustainable and protective environments.

Recommendations

Slovakia's alternative care system needs strategic resource allocation to address regional disparities and ensure equitable access to services, particularly for marginalised communities such as the Roma. Culturally sensitive, standardised caregiver training programmes can help maintain consistency and high quality across all municipalities. Strengthening preventive support services will further reduce the need for institutional placements.

Ukraine should prioritise the establishment of mobile child protection units to rapidly address the urgent needs of displaced children and families. Enhancing international partnerships for sustained funding and technical support will be crucial to long-term reforms. Additionally, a comprehensive reunification framework could help facilitate the safe return of institutionalised children to their families post-conflict.

Nigeria should adopt a phased deinstitutionalisation strategy, gradually transitioning from orphanages to structured, family-based care. Collaboration with international organisations to build caregiver support systems, including training and financial assistance, is essential. Addressing cultural barriers through active engagement with community leaders and integrating traditional practices into formal care frameworks will enhance acceptance and effectiveness.

Robust data collection and monitoring systems should be established across all three countries to better inform policy decisions and optimise resource distribution. Policymakers must also ensure sustained investment, international collaboration and culturally sensitive reforms to achieve meaningful improvements in alternative care systems globally.

ALTERNATYVIŲJŲ PRIEŽIŪROS SISTEMŲ LYGINAMOJI ANALIZĖ: SLOVAKIJOS, UKRAINOS IR NIGERIJOS TYRIMAS

Anthony Nwanze, Clinton Sipho Ncube

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Tyrime nagrinėjamos alternatyvios globos sistemos Slovakijoje, Ukrainoje ir Nigerijoje, analizuojant viešąją politiką, teisinius pagrindus ir socialinius bei kultūrinius kontekstus. Tyrime naudojama kokybinė dokumentų analizė, įvertinant kiekvienos šalies požiūrį į vaikų apsaugą ir gerovę vaikams, likusiems be tėvų globos. Slovakija rodo pažangą deinstitucionalizavimo ir šeimos pagrindu teikiamos globos srityje, atitinkančią ES sistemas, tačiau susiduria su iššūkiais, susijusiais su regioniniais skirtumais ir marginalizuotų grupių integracija. Ukrainos sistema demonstruoja atsparumą vykstančių konfliktų metu, tačiau susiduria su dvigubu karo ir istorinės priklausomybės nuo institucinės globos spaudimu, pabrėžiant didesnės šeimos pagrindu teikiamos paramos ir tarptautinės pagalbos poreikį. Nigerija labai priklauso nuo tradicinės giminystės globos, demonstruodama kultūrinius stipriuosius, reikšmingas oficialias struktūras ir priežiūros spragas, ypač nestabiliuose regionuose. Tyrime nustatomi tokie svarbūs veiksniai kaip ekonominis stabilumas, kultūros normos ir teisinis įgyvendinimas, darantys įtaką sistemos veiksmingumui. Pagrindinėse rekomendacijose pabrėžiamos su kontekstu susijusios reformos: teisingas išteklių paskirstymas, laipsniškas deinstitucionalizavimas, integruojant tradicines praktikas, kai tinkama, tvirta globėjų parama ir glaudesnis tarptautinis bendradarbiavimas siekiant pagerinti vaikų gerovės rezultatus visame pasaulyje.

Reikšminiai žodžiai: alternatyvi globa, deinstitucionalizavimas, vaiko apsauga, šeimos pagrindu veikianti globa, giminaičių globa, politikos analizė.

FROM POLICY TO PRACTICE: THE ROLE OF SOCIAL SERVICES IN COMBATING EARLY CHILDHOOD EDUCATIONAL INEQUALITY OF THE ROMA POPULATION IN ROMANIA AND BULGARIA

Fidel Bethel Nnadi

E-mail: fidelnnadi95@gmail.com

European Master in Social Work with Children and Youth (ESWOCHY).

Mykolas Romeris University (MRU), Vilnius, Lithuania

Riga Stradins University (RSU), Riga, Latvia

The Catholic University in Ruzomberok (CU), Ruzomberok, Slovakia

ISCTE-University Institute of Lisbon (ISCTE-IUL), Lisbon, Portugal

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-12

Abstract. The Roma population experiences considerable socioeconomic problems, and educational inequality is among the most prominent. Early childhood education is crucial for setting the foundation for future success in education and life. Since 2012, Romania has introduced various policies for early childhood education and implementation by the European Union and social services. However, very little progress in educational attainment has been recorded among the Romanis, with enrolment rates still below the European Union average. This study adopted a narrative literature review approach, analysing academic publications, non-governmental organisation reports, and policy documents to understand the state of early childhood educational access among Roma children in Romania. The thematic analysis focused on policy–practice gaps, cultural barriers and community-based interventions. The aim was to critically examine how current policies and practice address (or fail to address) the lived realities of Roma children in accessing equitable early education. The study revealed that

sufficient policies exist, including cultural sensitivity and anti-segregation policies, but translating policy into practice through targeted programmes remains an issue. The study recommends that more concerted efforts must be made to reduce segregation, prejudice and stereotypes both from Romanis and mainstream society towards each other. Romania should also work to integrate Romani culture, language and values in initiatives designed to improve outcomes and to increase acceptance.

Keywords: Roma population, Educational inequality, Early childhood education, Romanis in Romania.

Introduction

Background of the study

Educational inequality, especially in early childhood, remains a pressing issue in Eastern Europe, particularly in Romania and Bulgaria[1,2,3]. Inequality in these contexts manifests as limited access to quality education for children from marginalised communities, notably the Roma populations who make up many of the minority groups in Eastern Europe[4,5]. The European Commission reports that an estimated 10 to 12 million Romanis are living in Europe[6], with between 600,000 (official figures) and 1,000,000 (unofficial figures) living in Romania, making it

1 Andra Diaconescu, and Monica Wolff, "PISA Scores and Their Influence On Student Pathways To Higher Education. A Study Case On Central and Eastern European Countries",

2 Ana-Maria Zamfir, and Cristina Mocanu, "Exploring Educational Inequalities in Romania", *Romanian Journal for Multidimensional Education/Revista Românească pentru Educație Multidimensională* 8, no. 1 (2016).

3 Caroleo, Floro Ernesto, Antonella Rocca, Gabriela Neagu, and Dilyana Keranova. "NEETs and the process of transition from school to the labor market: a comparative analysis of Italy, Romania, and Bulgaria", *Youth & Society* 54, no. 2_suppl (2022): 109S-129S.

4 European Commission, *Roma Equality, Inclusion and Participation in the EU*, accessed March 15, 2025, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en.

5 AKM Ahsan Ullah, Muhammad Azizuddin, and Jannatul Ferdous, "The Roma Population: Migration, Settlement, and Resilience", *Social Sciences* 13, no. 9 (2024): 476.

6 European Commission, *Roma Equality, Inclusion and Participation in the EU*, accessed March 15, 2025, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu_en.

the country with one of the largest Roma populations. Historically, the Romanis are a population of migrants who continue to face problems of social exclusion, systematic discrimination, marginalisation and stereotyping, which hinders their access to social services and basic human rights and means they therefore have difficulties integrating fully in their European societies[7,8]. Consequently, the Roma population continues to suffer educational inequality, high rates of unemployment, and limited access to healthcare and housing, which continues the cycle of poverty and social exclusion.

Early childhood education is fundamental to a child's development and wellbeing, as well as their future academic, social and economic success. The importance of early childhood education cannot be overemphasised. UNESCO reports that early childhood is the most critical period of a child's life, because by the time a child starts primary school, 90% of brain development has been completed[9]. Consequently, children learn at an extremely rapid pace during the period from birth to five years of age. Learning during this period forms the foundation for all future learning, including cognitive and socio-emotional learning and life skill development, affecting health, education and earning levels through adulthood and even into the next generation. By providing children with the necessary resources and support they need during their early years, societies can ensure that they are well-prepared to succeed in school, contribute to the workforce and lead fulfilling lives. Educational programmes, including early learning centres and preschools, provide children with stimulating environments and opportunities to develop their cognitive, social and emotional skills[10]. Early interventions, such

7 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Second European Union Minorities and Discrimination Survey—Roma—Selected Findings* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020).

8 Nicolae Gheorghe, Andreea G. M., and Andreea S., *The Roma People in the European Union: Historical, Cultural and Institutional Aspects* (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2020).

9 UNESCO, *Investing in Early Childhood Care and Education Yields Lifelong Benefits*, accessed March 15, 2025, https://www.unesco.org/en/articles/investing-early-childhood-care-and-education-yields-lifelong-benefits.

10 Antje Von Suchodoletz, D. Susie Lee, Junita Henry, Supriya Tamang, Bharathy Premachandra, and Hirokazu Yoshikawa, "Early childhood education and care quality and associations with child outcomes: A metaanaly-

as prenatal care and parent education programmes, can promote healthy birth outcomes and provide parents with the knowledge and skills they need to support their child's development from the very beginning. As children transition into early learning centres and preschools, it is important to provide them with stimulating and age-appropriate learning experiences that foster their cognitive, social and emotional growth[11]. The transition to primary school is another crucial stage, requiring careful planning and coordination to ensure that children are well-prepared for the academic and social demands of formal schooling[12]. Early childhood education programmes, by focusing on the entire continuum of early childhood, can provide children with consistent and comprehensive support, maximising their chances of success in school and beyond.

Educational inequality in Roma communities, in which economic hardship and systemic and cultural barriers are prevalent, poses a high level of social risk for children early in life. According to the recently published European Reyn Early Childhood Research Study[13], 60% of Romani children under the age of 3 years do not have access to early childhood education or care services because they are unreachable or unavailable, while 70% of them experience difficulties understanding the learning language. Roma children, particularly girls, are less likely to attend school and are significantly less likely to progress beyond the 8th grade than their non-Roma counterparts. According to the European Union (EU) Education and Training Monitor 2024[14], participation rates in early childhood education and

sis", *PLoS One* 18, no. 5 (2023): e0285985.

11 Christina F. Mondi, Alison Giovanelli, and Arthur J. Reynolds, "Fostering socio-emotional learning through early childhood intervention", *International Journal of Child Care and Education Policy* 15, no. 1 (2021): 1-43.

12 Alba Gonz.lez-Moreira, C. Ferreira, and J. Vidal, "A journey to primary education: a systematic review of factors affecting the transition from early childhood education to primary education", *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth* 69, no. 1 (2025): 77-91.

13 EUROPEAN REYN Early Childhood Research Study, *Exploring the Status of Young Roma Children and Their Families*, accessed March 15, 2025, https://www.reyn.eu/wpcontent/uploads/2023/09/REYN_Early_Childhood_Research_Study-0524.pdf

14 European Commission. *Romania – Education and Training Monitor 2024*. Brussels: European Union, 2024. Accessed May 3, 2025. https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor/en/country-reports/romania.html.

care for Roma children remain alarmingly low, with just 27% of Roma children aged 3 years to the age of the start of compulsory primary education enrolled in 2021, compared with the national average of 74.8% and the EU average of 93.1%. This gap is even more pronounced among children under 3 years of age, with just 12.3% of all Romanian children in this age group attending formal childcare, far below the EU average of 37.4%. The situation is even more severe in rural areas, where both Roma and non-Roma children face limited access, but Roma children are disproportionately affected due to compounded socioeconomic disadvantages and systemic barriers. Factors contributing to educational inequality include low living standards, marginalised communities, rural residence, and cultural traditions, all of which can generate social exclusion from an early age. These inequalities, evident in enrolment and abandonment rates, budgeting and resource allocation, teacher-to-student ratios and the level of digitisation, continue to exist despite several social services interventions.

Social services, which are organised activities and support systems provided by government agencies, non-governmental organisations (NGOs) and private organisations to promote the well-being, protection and development of individuals and communities, especially targeted to the vulnerable and the disadvantaged, play a key role in early childhood education[15,16]. Social services are indispensable for translating policies into practice through targeted interventions, particularly in marginalised communities and vulnerable populations. Social services act as important intermediaries between policy frameworks and their implementation, particularly in addressing systemic inequalities and promoting social inclusion. Social services, through their interventions that include policy advocacy and the integration of services and programmes, operationalise policies by translating

15 International Labour Organization, *Social Protection*, accessed March 15, 2025, https://www.ilo.org/topics-and-sectors/social-protection.

16 Flavia Martinelli, "Social services, welfare states and places: an overview", *Social Services Disrupted* (2017): 11-48.

abstract goals into actionable programmes to reduce the impact of inequalities among different populations and communities. However, despite several years of designing interventions and decades of translating policies into programmes, educational inequalities among the Roma population continue to linger.

Purpose of the research

This study explored how early childhood education policies designed in Romania can be translated into more inclusive and culturally responsive social services that reduce educational inequalities for Roma children. The research aimed to highlight gaps between policy and implementation and to recommend actionable social services interventions

Objectives of the research

This research sought to explore the interactions between policy frameworks, service delivery mechanisms, and educational outcomes of the Roma population. The specific objectives of this research focused on (1) analysing the available policies in Romania targeted at reducing early childhood education inequalities for Roma children; (2) evaluating policy implementation and its effectiveness, and (3) identifying barriers to effective service delivery and proposing actionable recommendations.

Methodology

This study adopted a narrative literature review approach. It explored how early childhood education policies designed in Romania can be translated into more inclusive and culturally responsive social services that reduce educational inequalities for Roma children. The study used secondary data sources, including literature reviews, policy documents, government reports, EU directives and relevant academic studies to understand the state of early childhood educational access among Roma children in Romania. The analysis was thematic, focusing on policy–practice gaps, cultural barriers and community-based interventions. The analysis also focused on identifying barriers to policy execution, including

socioeconomic constraints, cultural inclusion issues and budgetary challenges. This approach allowed for an in-depth exploration of policy frameworks, service delivery mechanisms, and their effectiveness in addressing educational inequalities within marginalised populations.

1. Review of Relevant Literature

1.1. The Roma in Romania

The Roma people constitute a significant ethnic minority within the EU, yet they are disproportionately subject to severe discrimination, social exclusion and pervasive poverty. This community, with a rich cultural heritage and history, faces systemic barriers that impede their access to fundamental rights and opportunities, leading to marginalisation across various aspects of life. According to the 2011 population census carried out by the National Institute of Statistics[17], there were 621,600 self-identified Roma minority individuals in Romania, representing 3.3% of Romania's population. Unofficially, the number of Roma is much higher, with various organisations and local authorities estimating there are between 1.5 and 2 million Roma people living in the country.

1.2. Early Childhood Educational Inequalities and the Roma Population

There is considerable research evidence to suggest that the Roma population suffers educational inequalities and that interventions are needed to bridge these gaps with the non-Roma population. This research has been conducted by major organisations and institutions, including the Roma Education Fund (REF), the World Bank, the European Commission in collaboration with the United Nations Development Programme (UNDP), the FXB Center for Health and Human

17 National Institute of Statistics (Romania), *Press Release No. 159: Final Results of the 2011 Population and Housing Census – Demographic Characteristics of Population*, July 4, 2013, https://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2021/12/Press-release-no-159_2011-Population-census-rezults.pdf.

Rights at Harvard University and others. The findings from their research have revealed the inequalities faced by the marginalised Roma population, and as a result several strategies have been proposed for the integration of the Roma in attempt to tackle these inequalities. Some of the ongoing strategies include the EU Roma Strategic Framework for Equality, Inclusion, and Participation (2020–2030), National Roma Strategies, the Council of Europe Strategic Action Plan for Roma and Traveller Inclusion (2020–2025), the Regional Cooperation Council (RCC) Strategy for Roma Inclusion (2022–2030), and EU Structural and Investment Funds (ESI Funds). A recent study by the EU Agency for Fundamental Rights (FRA) reports that 80% of Roma children live in poverty and often lack formal pathways to education[18]. In response, targeted outreach programmes across Europe have improved Roma children's participation in early education, highlighting that community engagement greatly impacts enrolment. Early independent researchers like Helen O nion's b established that the Roma population are victims of educational inequality and points out to the segregation and discrimination experienced by Romanis in schools using the term "Divide and Teach". Another study by Andrea Khalfaoui, Rocío García-Carrión, and Lourdes Villardón-Gallego ("Bridging the gap: engaging Roma and migrant families in early childhood education through trust-based relationships", *European Early Childhood Education Research Journal* 28, no. 5 (2020): 701-711) revealed that inequality in early childhood education persists and examined how family participation in the school life of children from these populations can help in bridging the inequality gap using schools that had succeeded in involving Roma families in the education of their children. Though the study found confidence based sharing of interets in improving the standard of education of their children and trust and collaboration helped in reaching this level, a more recent study has shown

18 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Roma and Travellers in Six EU Countries*, accessed March 15, 2025, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-2022-roma-survey_en.pdf.

that these disparities still exist and in high levels. (Klaus & Siraj, 2020) Klaus, Sarah, and Iram Siraj. "Improving Roma participation in European early childhood education systems through cultural brokering." *London Review of Education* 18, no. 1 (2020) after establishing that the Roma children participate in early childhood education at half rate their peers, conducted a study to determine the effectiveness cultural brokering in improving the educational outcomes of the Romanis and their findings revealed that programmes that are targeted towards social inclusion of Roma will also require interventions that start well and early before children enter formal education and continue in all environments they learn.

Recent studies by Kurum Tiryakioglu, Gul, and Tuncer Bulbul. 2024. "Roma Children's Access to Education: Barriers and Supports." *Journal of Poverty*, September, 1–24. doi:10.1080/10875549.2024.2401348 confirm that educational inequalities among Roma populations remain entrenched, driven by systemic exclusion, the structure of the education system, and cultural characteristics and perspectives on education. While policies such as the EU's Strategic Framework offer frameworks for change, implementation gaps and socioeconomic instability continue to hinder noticeable impact.

1.3. The Role of Social Services in Early Childhood Education in Romania

Research has shown that social services, which are publicly funded services tasked with providing support for the most vulnerable populations, play a key role in early childhood education[19,20]. According to UNESCO[21] and a study by Reyneke[22], social services play a fundamental role in early childhood educa-

19 International Labour Organization, *Social Protection*, accessed March 15, 2025, https://www.ilo.org/topics-and-sectors/social-protection.

20 Flavia Martinelli, "Social services, welfare states and places: an overview", *Social Services Disrupted* (2017): 11-48.

21 UNESCO, *Investing in Early Childhood Care and Education Yields Lifelong Benefits*, accessed March 15, 2025, https://www.unesco.org/en/articles/investing-early-childhood-care-and-education-yields-lifelong-benefits.

22 Roelf Petrus Reyneke, "The Role of Social Services in Realising Children's Rights in and through Education", *Education as Change* 28, no. 1 (2024): 1-23.

tion, particularly by supporting young children's well-being and development; promoting school readiness, foundational learning and lifelong well-being; and enabling higher enrolment rates while reducing dropout rates among marginalised groups, enabling access and equity. These services encompass a wide range of interventions, from healthcare and nutrition to family support and community outreach and awareness. For children from disadvantaged and marginalised backgrounds, such as Roma communities, effective social services can address basic needs, bridge gaps in access to education and create pathways for sustained educational engagement[23].

The 'Strong from the Start' programme, evaluated by Results for Development (2022), demonstrated that parenting support services can improve early childhood outcomes by equipping Roma parents with tools to foster their children's development. These programmes include workshops on nutrition, hygiene, and early learning strategies, which positively impact both parental aspirations and children's readiness for school. Also, a recent study report by EUROCITIES, that tried to access the different measures countries and cities employ in breaking barriers to Roma children's education and inclusion

https://eurocities.eu/latest/breaking-barriers-to-roma-childrens-education-and-inclusion/As found out that social services play an important role in reducing inequalities through different programmes. According to the report, different programme managers and project coordinators, including Roma educators, highlighted programmes that aimed to reduce segregation in schools, integrating the culture and language of Romanis in educational programmes and creating play hubs near Roma settlements to serve as informal leaning spaces.

Again, studies confirm that interventions by social services improve school

23 UNESCO and UNICEF, *Global Report on Early Childhood Care and Education: The Right to a Strong Foundation*, accessed March 15, 2025, https://www.unicef.org/media/158496/file/Global-report-on-early-childhood-care-and-education-2024-1.pdf

readiness among Roma children. For example, the 'Ready Set Go' project in Romania showed increased kindergarten enrolment rates among participating families, alongside improved parental aspirations for their children's education. Opening Remarks by Elisabetta Capannelli - Increasing Early Childhood Development Outcomes for Roma Children, April 27, 2017

Retrieved from https://www.worldbank.org/en/news/speech/2017/05/24/opening-remarks-by-elisabetta-capannelli-increasing-early-childhood-development-outcomes-for-roma-children.print, https://r4d.org/projects/evaluating-impact-early-childhood-development-programs-roma-communities/ Evaluating the Impact of Early Childhood Development Programs for Roma Communities.

The research evidence is clear that social services play a key role in translating policy into practice, but despite their interventions, barriers persists and the educational inequality gap among the Roma population continues to linger.

2. Analysis of Policies and Initiatives for Early Childhood Education in Support of the Roma Population in Romania

Romanian and Bulgarian policies to support the early childhood education of the Roma population reflect distinct approaches but are all targeted towards increasing enrolment, retention, and educational quality. Although both countries have made efforts to expand early childhood education services and improve effectiveness, disparities persist when compared with these nation's majority populations.

2.1. The Case of Romania

Romania has implemented several policies to support early childhood education for Roma children, recognising the important gaps in enrolment, participation and outcomes for this population. Key strategies focus on addressing social and educational disparities by providing targeted support within the broader

national framework for Roma inclusion. The National Strategy for Roma Inclusion, ongoing since 2012, for the integration and inclusion of the Roma people is notably the major policy aimed at solving this problem. The National Roma Integration Strategy 2022–2027 highlights early childhood education as a priority, aiming to improve access to early childhood education for Roma children by increasing school attendance and addressing social exclusion[24,25]. The strategy promotes initiatives such as anti-segregation policies and measures to encourage Roma enrolment in pre-primary programmes, including school mediation programmes and supporting government training of teachers in cultural sensitivity, inclusive education and multiculturalism, and the teaching of Romani languages in schools.

Through these frameworks, programmes and initiatives to increase the enrolment of children in early childhood education were implemented. Some notable programmes and initiatives include the compulsory free education in Romania for preschool-aged children in public schools and vouchers for kindergarten attendance, which give families 11 euros per month to offset early childhood education costs. The 'Ready, Set, Go' programme, run by the REF, an international foundation with funding from Norway, targeted early childhood education and recorded significant impact[26,27]. There are also numerous NGOs in Romania, such as the Center for Education and Human Rights and Save the Children

24 European Union, *Bulgaria Funding, Strategy, Facts and Figures, and Contact Details for National Roma Contact Points in Bulgaria*, accessed March 15, 2025, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu-country/

25 European Union, *Romania Funding, Strategy, Facts and Figures, and Contact Details for National Roma Contact Points in Romania*, accessed March 15, 2025, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/combatting-discrimination/roma-eu/roma-equality-inclusion-and-participation-eu-country/romania_en#:~:text=Contact%20Point%20(NRCP)-,Facts%20and%20figures,8.32%25%20of%20the%20population.

26 Roma Education Fund, *Ready, Set, Go! Changing the World of Roma Children in Romania*, accessed March 15, 2025, https://www.romaeducationfund.org/ready-set-go-changing-the-world-of-roma-children-in-romania/.

27 Claudiu Ivan, "Supporting early childhood development by the Roma Education Fund Romania-" ready, set, go!" project impact evaluation", In *ICERI2017 Proceedings*, pp. 8084-8090. IATED, 2017.

International, who collaborate on initiatives for the development of early childhood education among the Roma, offering parental educational programmes, teacher training and community support to facilitate integration.

Despite these interventionist frameworks and initiatives, participation in early childhood education by the Roma population in Romania is significantly lower and declining compared with the rest of the country's population[28]. In a report by the EU FRA, the percentage of the Roma population enrolled in early childhood education in Romania in 2021 was 27%, a decline from the previously reported 28% in 2016.

2.2. Barriers to the Implementation of Interventions by Social Services

Some studies have tried to explore the barriers to inclusive education and integration of the Roma population. Despite being the largest ethnic minority in Europe, Romanis often face systemic discrimination, socioeconomic disadvantages and cultural barriers that hinder their access to quality educational opportunities[29,30]. Due to years of marginalisation, social exclusion, and lack of respect for their cultural beliefs, the integration of Roma children into mainstream educational systems remains challenging.

For the Roma community, cultural and social barriers caused by historical marginalisation and societal attitudes contribute considerably to their exclusion from educational opportunities. A study by Milenkova, Valentina and Svetlana that explored the barriers to the integration of Roma into Bulgaria's education system found that many Roma families have traditionally held reservations about formal schooling due to historical discrimination and societal exclusion, which

28 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Roma and Travellers in Six EU Countries*, accessed March 15, 2025, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-2022-roma-survey_en.pdf.

29 European Union Agency for Fundamental Rights (FRA), *Second European Union Minorities and Discrimination Survey—Roma—Selected Findings* (Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020).

30 Raluca Toma, "Roma versus Gypsy: Do Politically Correct Terms Trigger More Minority-Friendly Reactions" (PhD diss., Central European University, 2019).

has fostered a mistrust of public institutions[31]. Ciaian and Kans described these cultural barriers as entry barriers (the cost of entry into mainstream society) and exit barriers (the cost of exit from the traditional Roma lifestyle)[32], establishing that acceptance of the Roma and non-Roma is a necessary precondition for integration and inclusion and should be considered when designing any intervention policies. According to the *Romaniya*, a set of rules that guide Romanis, the Roma believe that the non-Roma are polluted and impure. Therefore, the strict enforcement of *Romaniya* means restriction from social and economic life that would involve the non-Roma. As a result of this, the Roma traditionally educate their children within families and the Roma community. Roma parents tend to avoid sending their children to non-Roma schools, as this poses a threat of contamination and alienation. The anti-Roma discrimination by non-Roma thus exacerbates this, making the economic and social divide wider. Morgan and Emily also noted that in some Roma communities, children may be expected to help with family responsibilities or even work from an early age, leaving little room for schooling[33]. Lambrev referred to this as a cultural mismatch between Roma values and those of mainstream society, leading to various misunderstandings and challenges[34]. These cultural expectations and mismatches, according to these studies, can sometimes lead to lower enrolment and earlier dropout rates, creating challenges for policy acceptance and implementation. Unsurprisingly, research has shown that societal stigmas and discrimination often target Roma children, where teachers see working in Roma dominated schools as an unworthy

31 Valentina Milenkova, and Svetlana D. Hristova, "Is There Any Light in the Tunnel? On the Drawbacks of the Roma Educational Integration in Bulgaria", *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities* 6, no. 1 (2017): 1-16.

32 Pavel Ciaian, and D'Artis Kancs, "Marginalisation of Roma: root causes and possible policy actions", *European Review* 27, no. 1 (2019): 115-130.

33 Morgan Selander, and Emily Walter, "Lack of Educational Opportunities for the Roma People in Eastern Europe", *Ballard Brief* 2020, no. 3 (2020): 2.

34 Veselina Lambrev, "Cultural mismatch in Roma parents' perceptions: The role of culture, language, and traditional Roma values in schools", *Alberta Journal of Educational Research* 61, no. 4 (2015): 432-448.

profession contributing to their isolation within school settings and impacting their educational attainment[35,36]. Additionally, the European REYN Early Childhood Research study[37] of the Roma population showed that 4 out of 10 young children face discrimination by teachers during early childhood education services, according to interviews with early childhood professionals[38]. More in the findings of Selander, Morgan, and Emily[39], the Roma population suffer segregation from the national population where their dwellings are ghettos, rural villages, camps and often surrendered by schools that are regarded as local, under achieving schools, with underqualified teachers, low funding, and less or no transportation to the schools. Another major barrier to Roma inclusion in early childhood education is the low educational attainment and income levels of parents from marginalised Roma communities[40]. A recent study by Plavnicka[41] indicates that lower parental education levels correlate with poorer developmental outcomes in children, underscoring the critical role of parents in early childhood stimulation. Many Roma families experience poverty, which not only limits their access to educational resources but also affects their overall ability to provide a nurturing environment for their children. The socioeconomic background of the parents, as Adam et al. put it in their study, is the primary contributor to the progress and

35 Valentina Milenkova, and Svetlana D. Hristova. "Is There Any Light in the Tunnel? On the Drawbacks of the Roma Educational Integration in Bulgaria." *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities* 6, no. 1 (2017): 1-16.

36 Helen O'Nions, "Divide and teach: Educational inequality and the Roma", *The International Journal of Human Rights* 14, no. 3 (2010): 464-489.

37 EUROPEAN REYN Early Childhood Research Study, *Exploring the Status of Young Roma Children and Their Families*, accessed March 15, 2025, https://www.reyn.eu/wpcontent/uploads/2023/09/REYN_Early_Childhood_Research_Study-0524.pdf

38 *Ibid.*

39 Morgan Selander, and Emily Walter. "Lack of Educational Opportunities for the Roma People in Eastern Europe." *Ballard Brief* 2020, no. 3 (2020): 2.

40 Jana Plavnicka, Shoshana Chovan, and Daniela Filakovska Bobakova, "Understanding the impact of socioeconomic factors on early childhood development in marginalised Roma communities: the role of parental education and household equipment", *Children* 11, no. 6 (2024): 622.

41 *Ibid.*

well-being of the Roma and their families[42]. Poverty limits access to basic necessities such as food, housing and healthcare, while social exclusion leads to discrimination, marginalisation and limited opportunities for education, employment and social participation. This lack of resources contributes to major disparities in early childhood development between Roma children and their peers from the majority population. Several recent studies have pointed to a lack of sufficient culturally inclusive programmes, with the absence of supportive frameworks that respect and incorporate Roma culture and language into the educational process often leaving children feeling alienated[43,44,45,46]. Roma children, particularly those who are not fluent in the dominant language of instruction, will have a difficult time participating in classroom activities and understanding the curriculum. The low status of the Romani language can also lead to feelings of shame and inferiority, undermining children's self-esteem and motivation to learn. While formal education offers opportunities for personal development and integration into majority culture, the lack of measures to strengthen cultural inclusivity for the Roma often leads to a perceived loss of Roma identity and silent exclusion from their own communities.

3. Discussion

It is evident that both Romania and Bulgaria have sufficient policies to address

42 Lindsay Adams, Alina Sava, Mariana Moarcas, and Catalina Ulrich Hygum, "Romania Early Childhood Development" (2019).

43 Mihaela Zatreanu, *The Importance of Romani Language Learning and Teaching for a More Inclusive Education for All* (2025).

44 Margareta Herțanu, Camelia Soponaru, and Ancuța E. Păduraru, "Formal education vs. informal education in the Roma community—a silent confrontation where nobody wins", In *Frontiers in Education*, vol. 8, (Frontiers Media SA, 2023), p. 1225113.

45 Filakovska Bobakova, et al., "Desirable but not feasible: Measures and interventions to promote early childhood health and development in marginalized Roma communities in Slovakia", *Frontiers in Public Health* 10 (2022): 942550.

46 William S. New, Hristo Kyuchukov, and Jill de Villiers., ""We don't talk Gypsy here": Minority language policies in Europe", *Journal of Language and Cultural Education* 5, no. 2 (2017): 1.

Roma children's inclusion and enrolment in early childhood education. Therefore, we suggest means to strengthen these policies so that there will be a greater impact on the Roma population, helping to reduce early childhood education inequalities. Romania and Bulgaria should include more members of the Roma population in community engagement and awareness programmes. Through this initiative, more Roma community leaders and trusted figures will be called upon to promote the value of early childhood education, helping to reduce stigma and increase parental support. Romania and Bulgaria should also improve their social services involved in promoting early childhood education, especially for the most disadvantaged populations in rural communities where most of the Roma ethnic population are found. The following should be introduced: mobile outreach programmes, subsidised transportation and meals, immunisations and health screening, and culturally sensitive parenting classes on the importance of early childhood development and health care, to empower Roma parents with practical tools and knowledge. Again, accountability and monitoring systems should be strictly prioritised as they will ensure that policies supporting the inclusion of the Roma population in early childhood education are reaching the targeted population. Transparent reporting and data collection regarding enrolment, attendance and resource allocation will help to rapidly identify any gaps and promote interventions. Lastly, programmes and initiatives to promote educational inclusion of the Roma population will require considerable funding and multisectoral collaborations. Romania and Bulgaria should prioritise the allocation of sufficient funding to run, monitor and sustain these programmes and initiatives, including funding for classroom materials, parental support, teachers' salaries, facilities maintenance and construction, and partnering with international organisations and NGOs to facilitate efficient and effective interventions.

Conclusions

Early childhood education is critically important for the Roma population in Romania and Bulgaria, as it lays the foundation for future learning, social inclusion and economic mobility. Early childhood education will help to reduce educational disparities by equipping children with essential cognitive, socio-emotional and life skills during their formative years, which are fundamental for breaking the cycles of poverty and exclusion that many Roma communities face. For the Roma, early education is not only a gateway to academic achievement but also an opportunity to overcome long-standing societal barriers that have hindered their access to quality education. However, Roma children face numerous barriers to accessing early childhood education, including cultural stigma, socioeconomic barriers and systemic discrimination. Many Roma families live in remote areas with limited educational infrastructure, and societal biases often discourage Roma parents from enrolling their children in early learning programmes. Additionally, inadequate funding and weak monitoring systems prevent policies from fully supporting Roma children's participation in early childhood education, leaving many without the necessary resources and support. To overcome these challenges, sustainable funding, culturally sensitive teacher training, strong community engagement, and multisectoral collaborations are needed to make early childhood education programmes accessible and effective for Roma families. Through these measures, Romania and Bulgaria can create an inclusive and supportive early childhood education system that enables Roma children to thrive and sets the foundation for a more equitable society.

NUO POLITIKOS IKI PRAKTIKOS: ANKSTYVOJO VAIKYSTĖS UGDYMO NELYGYBĖ. KĄ GALIME PADARYTI DĖL ROMŲ RUMUNIJOJE?

Fidel Bethel Nnadi

Europos socialinio darbo su vaikais ir jaunimu magistro laipsnis (ESWOCHY).

Mykolo Romerio universitetas, Vilnius, Lietuva

Rygos Stradinio universitetas, Ryga, Latvija

Ružomberoko katalikiškasis universitetas, Ružomberokas, Slovakija

ISCTE – Lisabonos universiteto institutas, Lisabona, Portugalija

Santrauka. Romų tautybės gyventojai susiduria su daugybe socialinių ir ekonominių problemų, o švietimo nelygybė yra viena ryškiausių. Ankstyvasis vaikystės ugdymas (ANU) yra svarbiausias pagrindinis ugdymas, klojantis pamatus būsimai sėkmei švietime ir gyvenime. Nuo 2012 m. Rumunija daugelį metų įgyvendino ikimokyklinio ugdymo (ANU) politiką, kurią įgyvendino Europos Sąjunga ir socialinės tarnybos. Tačiau romų išsilavinimo pasiekimų srityje užfiksuota labai mažai pažangos, o besimokančiųjų skaičius vis dar mažesnis už Europos Sąjungos vidurkį. Šiame tyrime taikytas naratyvinės literatūros apžvalgos metodas, analizuojant akademinius leidinius, NVO ataskaitas ir politikos dokumentus, siekiant suprasti ikimokyklinio ugdymo prieinamumo padėtį tarp romų vaikų Rumunijoje. Teminė analizė daugiausia dėmesio skyrė politikos ir praktikos spragoms, kultūrinėms kliūtims ir bendruomeninėms intervencijoms. Tikslas buvo kritiškai išnagrinėti, kaip dabartinė politika ir praktika sprendžia (arba nesprendžia) romų vaikų gyvenimo realijų, susijusių su lygiateisiu ikimokykliniu ugdymu. Tyrimas atskleidė, kad egzistuoja pakankamai politikos krypčių, įskaitant kultūrinio jautrumo ir antisegregacijos politiką, tačiau politikos įgyvendinimas praktikoje taikant tikslines programas tebėra problema. Tyrime rekomenduojama dėti daugiau

pastangų siekiant sumažinti segregaciją, išankstinius nusistatymus ir stereotipus, kylančius tiek iš romų, tiek iš platesnės visuomenės. Rumunija taip pat turėtų siekti integruoti romų kultūrą, kalbą ir vertybes į iniciatyvas, skirtas pagerinti rezultatus ir padidinti jų priėmimą.

Reikšminiai žodžiai: romų populiacija, švietimo nelygybė, ikimokyklinis ugdymas (ECE), romai Rumunijoje.

THE EVOLUTION AND CHALLENGES OF SOCIAL WORK EDUCATION IN PAKISTAN

Muhammad Idrees

E-mail: muidrees@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-13

Abstract. This study draws its inspiration from practice-based global professions. These include social work, a discipline that aims at a sale change, forming a community, and empowering people intellectually. Social work is a branch of knowledge that promotes social change, development, cohesion, and the empowerment and liberation of people. However, social work in Pakistan faces several serious challenges. This research had three major objectives: to assess the challenges, the preconceptions, and the scope of social work in its practical application in Pakistan. The nature of the study was qualitative. The research was performed using in-depth, structured interviews. Participants included social work trainers and practitioners in the field, as well as academics who train social work professionals, from Punjab University, Sindh University, Malakand University and Swabi University. The data were analysed using a thematic analysis approach. Topics included the limited representation of Indigenous literature related to social work and Pakistan's lack of an official licensing body for professional social workers. The study highlights the importance of identifying the major issues facing social workers in Pakistan. Among social workers' concerns are the need for more Indigenous knowledge and the government's lack of a council for social workers. This would help professional social workers to gain certification and licensing, while also making it easier for the public to recognize the important role played by social workers. The participants recommended establishing a national

council of social workers and performing research to generate a body of Indigenous literature. Researchers could strengthen their reputation as social workers by discussing their concerns with more experienced researchers and by recommending career paths that would help them to develop future resilience.

Keywords: Social Work Education; recognition and challenges, Pakistan.

1. Background

Social work, initially grounded in religious and humanitarian activities, evolved alongside urbanisation and industrialisation to address complex social, economic and psychological issues. As a result, it transitioned from voluntary service to a recognised profession[1]. This shift marked a critical change in social work's role in society, highlighting its importance in addressing widespread social challenges.

Today, social work addresses not only individual problems but also broader societal challenges such as poverty and unemployment[2]. The profession's focus is on enhancing human capacities and enabling individuals to improve their lives and communities. Rooted in values of equality, dignity and human worth, social work seeks to empower people to create better environments for themselves. Despite numerous challenges, progress is being made, particularly through international collaboration and political goodwill[3]. The resilience and dedication of social workers, especially when faced with physical and emotional challenges, are often underappreciated but crucial to the profession's impact[4]. Challenges for the future include reducing professional and academic rivalries, collaborating with non-governmental organisations (NGOs) to fight poverty and discrimination,

1 Yvonne Asamoah, "Challenges to Social Work around the World: Africa", in *Inaugural Conference Proceedings, Center for Social Work* (University of Connecticut, October 1994).

2 *Ibid*.

3 *Ibid.*

4 *Ibid.*

and strengthening parenting capacities, family relationships, and household-level care systems to support social and economic development[5]. In Pakistan, social work is an emerging profession due to the absence of local knowledge and the gap between academic training and fieldwork. The profession began with volunteer-based training courses in Karachi, and by 1954, formal social work departments had been established in Lahore and Karachi[6]. This laid the foundation for the growth of social work in Pakistan, although considerable challenges remain.

Over the past 67 years, the profession has faced many obstacles, including internal limitations, the lack of a local evidence base, and insufficient fieldwork, with many educators in the field of social work not being active practitioners. This has hindered the development of the profession, and the absence of a national council for social work education and training remains a critical issue[7]. Public and government recognition of social work as a profession is still lacking, with many viewings it as voluntary service rather than a paid profession, complicating its growth. This misconception continues to hinder the advancement of social work in Pakistan and its potential to address pressing social issues effectively.

1.1. Statement of the Problem

Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. The principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversity are the basis of its theoretical knowledge. However, the profession is continually dogged by the issue of an identity crisis, and there are many misconceptions around social work in Pakistan. The social work profession is currently striving for recognition. To achieve this recognition,

5 Muhammad Khalid, *Social Work Theory and Practice* (Urdu Bazar: Kifayat Academy, 2007).

6 *Ibid.*

7 Nasreen Aslam Shah, "Social Work Education in Pakistan: Issues and Future Opportunities", *Pakistan Journal of Applied Social Sciences* 7 (2018).

it is important to highlight all the challenges that recognition of the profession and the academic discipline of social work face in Pakistan.

The crisis of professional identity in social work is predominantly impacting recruitment and retention in Pakistan, as well as an understanding of the profession's basic aims. Anecdotally, this concern appears to be ubiquitous across social work, including among senior policymakers, professional bodies, management, pressure groups and activists. This study is an attempt to identify the challenges faced in achieving the recognition of social work as a valid profession in Pakistan.

1.2. Significance of the Study

Many studies have been conducted to explore the concept of professional identity and the challenges faced by the profession of social work as an academic discipline in various countries around the world. However, in Pakistan, no such studies have been conducted to explore the challenges facing the social work profession as an academic discipline in the country.

This study is the first of its kind and aims to encourage various types of individuals involved in social work, including academics, policymakers and students, to conduct research in their respective areas of expertise. It is also important for researchers to understand the challenges, the causes of misconceptions, and ways to mitigate the various issues identified in Pakistan. This study will enable researchers to have a greater understanding of this issue. The research will contribute by adding knowledge to the existing literature. Additionally, the present study will seek to identify the various challenges faced in achieving recognition of the profession and academic discipline of social work in Pakistan. After identifying these challenges, it will be easier for professional social workers and policymakers to assist in giving the profession the appropriate status.

1.3. Objectives of the Study

The main objectives of this study were to:

- • Identify the challenges in recognising social work as a profession and academic discipline in Pakistan.
- • Examine the underlying reasons contributing to misconceptions about social work as a profession in Pakistan.
- • Explore the scope of social work in various fields of application.
- • Seek recommendations for enhancing the recognition and promotion of social work as a profession.

2. Literature Review

The role of social work as a profession in Pakistan is evolving, but it faces several challenges that hinder its development. This chapter reviews the relevant literature on social work in Pakistan, focusing on the challenges that hinder its recognition, development and practice. The review explores the sociopolitical and institutional frameworks, the role of education and training, the recognition of the profession, and the challenges faced by practitioners in Pakistan.

2.1. Introduction to Social Work in Pakistan

Social work in Pakistan emerged after the partition of India, as a response to the needs of vulnerable groups, such as orphans, the disabled, and marginalised communities. The emergence of this field in post-colonial Pakistan mirrors trends in other Global South nations, where social work was initially shaped by Western (colonial) welfare models[8]. Unlike in India, where social work education

8 James Midgley, "Developmental Roles for Social Work in the Third World: The Prospect of Social Planning", *Journal of Social Policy* 7, no. 2 (1978): 173-88.

integrated Indigenous frameworks early on[9], Pakistani social work programmes relied heavily on Western curricular structures[10], resulting in a persistent gap between theory and practice. The initial foundation of social work was influenced by Western models, particularly those from the United States and the United Kingdom. Western ideas, technologies and institutions replicated in developing countries, including Pakistan, were actually there to serve the interests of developed nations and establish a new form of colonialism, but in a more subtle and effective way[11]. While these models served as a starting point, they were not always aligned with Pakistan's sociocultural realities, making it challenging to apply them effectively in local contexts.

The first academic programmes in social work in Pakistan were established in the early 1950s. The University of Karachi pioneered the introduction of social work education in Pakistan, followed by the establishment of similar programmes at other universities[12]. However, despite these early developments, social work in Pakistan remains underdeveloped in comparison with global standards, facing challenges due to the globalisation of economies and technologies and because of the variety of socioeconomic systems, cultures, traditions, ethnicities, and religions in different parts of the world[13]. This historical foundation, although important, underscores the gap between the Western-rooted educational structures and the real-world applications that are relevant to Pakistani society.

2.2. Recognition and Professional Identity

A major challenge faced by social work in Pakistan is the lack of recognition

9 Meher Desai, *Ideologies and Social Work: Historical and Contemporary Analysis* (Jaipur: Rawat Publications, 2002).

10 Shah, *supra note*, 7.

11 Midgley, *supra note*, 8.

12 Khalid, *supra note*, 5.

13 Brenda DuBois and Karla Miley, *Social Work: An Empowering Profession* (Boston: Pearson Education, 2005).

of the profession, both by the public and the government. Pakistan is a diverse country with numerous ethnicities, languages and cultures. This variety adds complexity to the development of a single, uniform social work curriculum and profession[14]. The undervaluation of social work as charity rather than a profession reflects broader patterns in South Asia. For example, Alam observes that social welfare in Bangladesh faces similar misconceptions[15] . Similarly, Dominelli argues that globalisation exacerbates this issue by prioritising Western-led neoliberal welfare models over Indigenous professional standards[16] . Additionally, the absence of a clear professional identity for social workers has made it difficult to establish standards, licensing, and accreditation systems that are essential for the growth of the profession.

In Pakistan, social workers often struggle to find employment opportunities that align with their qualifications. Many graduates of social work programmes are forced to take up jobs in unrelated fields due to the lack of a structured job market for social work professionals. This undermines the development of the profession and discourages potential students from pursuing social work as a career. The professional invisibility of social work in Pakistan highlights the broader societal undervaluation of professions dedicated to social welfare, with implications for public policy and national development.

2.3. Education and Training

The education and training of social workers in Pakistan have traditionally followed the models of Western social work practices, which do not always align with local cultural and social realities. The social work methodologies and curricula tend to follow the patterns of Western social work education. While

14 Shireen Rehmatullah, *Social Welfare in Pakistan* (Karachi, Pakistan: Oxford University Press, 2002).

15 Anwer Alam, *Community Development and Social Welfare* (Peshawar: Pakistan: New Awan Printers, 2008).

16 Lena Dominelli, "Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive Practice, Competencies and Postmodernism", *The British Journal of Social Work* 26, no. 2 (April, 1996): 153-75.

universities in Pakistan offer degree programmes in social work, the curriculum is often based on Western approaches to social work education, with limited attention paid to the Indigenous literature appropriate to the local population[17]. Ansari highlights that Pakistani students trained in these methods often struggle to address societal poverty, unlike the community-centric approaches advocated by African scholars such as Mupedziswa[18]. This disconnect underscores the urgency of Indigenising curricula relevant to the unique sociocultural context of Pakistan.

The lack of a standardised and comprehensive curriculum is another issue. Social work education in Pakistan tends to be fragmented, with few institutions offering advanced studies or specialisation in areas such as school social work, child welfare and community development. This gap in training has led to a shortage of skilled professionals in these critical areas of practice.

Furthermore, there is a substantial disconnect between social work educators and practitioners. Many educators in Pakistan are disconnected from the field, often lacking hands-on experience in social work practice. As a result, students are not provided with the practical skills necessary to address the challenges they will face in the field. This gap between theory and practice is a major obstacle to the professionalisation of social work in the country. The reliance on Western paradigms, without critical adaptation to local realities, fosters a professional practice that may not be as effective in addressing Pakistan's specific socioeconomic issues.

2.4. Sociopolitical and Institutional Challenges

The sociopolitical climate in Pakistan poses several challenges to the growth of social work as a profession. Pakistan faces much socioeconomic problems and

17 Abid Mehmood Ansari, "Social Work in Pakistan: Understanding of Punjab University Students", *Educational Research International* 4, no. 2 (2015): 31-48

18 Rodreck Mupedziswa and Kefentse Kubanga, "Developing Social Work Education in Africa: Challenges and Prospects", in *Routledge International Handbook of Social Work Education* (Routledge, 2016).

is burdened with internal political instability. While Pakistan's social welfare indicators have improved over the past two decades, progress remains slow and the challenges daunting[19]. Institutional support is a major key to strengthening social work education and practices in Pakistan. Political instability, economic hardship and the lack of social welfare policies create an environment where social workers struggle to gain institutional support. Political instability and underfunded social welfare programmes, as noted by the Asian Development Bank, create systemic barriers for social workers in Pakistan. This pattern follows that seen in other less-developed countries, such as Sri Lanka, where social workers face similar bureaucratic hurdles. Ferguson links social work marginalisation to globalisation trends and neoliberal policies that privatise welfare services and deprioritise state accountability[20]. Furthermore, there is a lack of collaboration between social work professionals and policymakers, making it difficult to advocate for social reforms or to implement policies that would enhance the social welfare system. Healy emphasises cross-sector collaboration as being key to the institutional integration of social work[21]. In the context of Pakistan, the present study found major gaps in collaboration between NGOs, the development sector and government agencies.

The absence of a national social work council or licensing body further compounds these issues. Without a central regulatory authority, there is no standardised set of guidelines for social work education, practice or ethics. This lack of regulation has led to wide variation in the quality of social work programmes and practice, further impeding the development of the profession. These institutional and political barriers highlight the systemic neglect of social welfare in Pakistan, which impacts the overall effectiveness of professional social work.

19 Asian Development Bank, *Social Welfare Indicators in Pakistan* (Manila, Asian Development Bank, 1999).

20 Lain Ferguson, *Reclaiming Social Work: Challenging Neo-Liberalism and Promoting Social Justice* (London: SAGE, 2009).

21 Lynne Moore Healy, *International Social Work: Professional Action in an Interdependent World* (New York, Oxford University Press, 2008).

2.5. The Need for Indigenous Frameworks and Literature

One of the greatest challenges facing social work in Pakistan is the lack of Indigenous literature and culturally relevant practice frameworks. Most of the existing literature regarding social work in Pakistan is based on Western theories and practices, which do not always resonate with the sociocultural realities of the country. Respondents stressed the pressing need for social workers in Pakistan to develop and document locally relevant theories and methods that are better suited to the specific needs of Pakistani society. Furthermore, the absence of a locally developed body of knowledge has hindered the growth of social work in Pakistan. Without context-specific theories and practices, social workers are often unable to provide effective interventions that address the unique challenges faced by communities in Pakistan, such as poverty, child labour and domestic violence. Additionally, the lack of Indigenous literature also contributes to the professional isolation of social workers in Pakistan, as they are disconnected from global debates and advances in the field. The failure to build an Indigenous knowledge base restricts the ability of Pakistani social workers to implement effective, contextually appropriate interventions, undermining the potential impact of the profession.

2.6. The Problems and Challenges Facing Professional Social Work in Pakistan

The development of social work as a recognised profession in Pakistan faces several multifaceted challenges. These issues require urgent, collective attention from educators, practitioners, policymakers and institutions, to elevate the standards of social work education, enhance public recognition, and develop locally relevant literature and practice frameworks.

2.6.1. Recognition of Professional Social Work

A major challenge to social work in Pakistan lies in its limited recognition as a legitimate profession, both by the public and the government[22]. Social work is still often perceived as a voluntary, altruistic act driven by compassion rather than as a paid professional discipline requiring academic training and expertise[23]. This perception clashes with the global standards of professional social work, where social workers are trained specialists contributing meaningfully to societal development[24]. The continued romanticisation of social work as a selfless, unpaid endeavour undermines efforts to institutionalise and professionalise the field in Pakistan. This lack of recognition restricts the potential for growth, development and the establishment of a strong professional identity for social workers.

2.6.2. Underdeveloped Infrastructure and Institutional Support

The overall infrastructure supporting social welfare services in Pakistan remains underdeveloped. Many welfare organisations operate with minimal resources and rely heavily on volunteer labour; a trend Alam attributes to the 'NGO-ization' of welfare under neoliberal policies[25]. Even government departments, such as the Federal Social Welfare Department, fall short in promoting professional social work, often failing to prioritise or adequately represent trained social workers within their operations[26]. Although academic institutions now offer graduate-level social work programmes, much of the curriculum and professional practices are modelled on Western standards, particularly US frameworks, which have been criticised for failing to address Pakistan's poverty and related

22 Shah, *supra note*, 7.

23 Khalid, *supra note*, 5.

24 International Federation of Social Workers (IFSW), *Global Standards for Social Work Education and Training* (2020). https://www.ifsw.org/global-standards-for-social-work-education-and-training/.

25 Alam, *supra note*, 15.

26 Shah, *supra note*, 7.

issues[27]. This underdeveloped infrastructure perpetuates the professional stagnation of social work, as institutions struggle to bridge the gap between theoretical knowledge and practical application in local settings.

2.6.3. Lack of Indigenous Literature and Contextual Knowledge

One of the most pressing issues in social work education in Pakistan is the scarcity of Indigenous literature and localised knowledge, a gap Shah attributes to decades of reliance on Western academic models[28]. The teaching methodologies and intervention techniques are largely borrowed from Western models of casework, group work and community organisation. These imported frameworks often do not align with the sociocultural realities of Pakistani society. There remains considerable scepticism among educators and practitioners about whether such models can effectively address the large-scale structural problems faced by the population. To foster meaningful and relevant practice, it is essential that social work academics and practitioners document their experiences and develop culturally grounded theories and methods. The dominance of foreign theoretical frameworks stifles the development of culturally sensitive and effective approaches that could better address the real issues faced by Pakistani communities.

2.6.4. Absence of a Culturally Relevant Code of Ethics

Professional social work in Pakistan also suffers from the absence of a standardised, culturally appropriate code of ethics, a gap Rehmatullah links to the uncritical adoption of Western ethical frameworks, ill-suited to the sociocultural realities of Pakistan[29]. The dominance of theories and practices from other countries has prevented the formation of an ethical framework that reflects the unique

27 Midgley, *supra note*, 8.

28 Shah, *supra note*, 7.

29 Rehmatullah, *supra note*, 14.

cultural, social and religious values of Pakistani society. Without a unified ethical code, social workers lack a collective professional identity, limiting their ability to advocate for systemic reforms in areas such as gender equity or child labour – a challenge underscored by the International Federation of Social Workers (IFSW). Additionally, social work education in Pakistan often neglects key areas such as social administration, policy planning, and advocacy, which are essential for shaping effective and ethical practice[30]. The absence of a tailored ethical code perpetuates fragmentation within the profession, further impeding its development and societal acceptance.

2.6.5. Need for a National Council for Social Work

The establishment of a national and provincial-level council for social work is crucial for standardising education, accrediting institutions and licensing practitioners. Despite repeated recommendations from expert committees, no concrete steps have been taken to form such regulatory bodies in Pakistan, reflecting what IFSW identifies as the systemic neglect of social welfare governance in fragile states. Without a national council, inconsistencies in educational standards and professional practices persist. For example, Punjab University's curriculum emphasises clinical caseloads, while Sindh University prioritises community development, leading to fragmented social work practices[31]. The lack of a regulatory framework undermines the professional standing of social workers and inhibits the field's development as a respected and effective discipline in Pakistan.

2.6.6. Disconnection Between Educators and Practice

A concerning issue in the field is the limited practical engagement of social

30 Safdar Zaman, *Community Development* (Peshawar, Pakistan: Taj Publishers, 1977).

31 Mukhtar Ahmed, et al., *Curriculum of Social Work BS/MS* (Revised 2015) (Islamabad, Pakistan: Higher Education Commission, 2015).

work educators due to institutional incentives prioritising theoretical research over fieldwork[32]. Unlike disciplines such as medicine or engineering, where professors actively practice their profession alongside teaching, social work educators in Pakistan are often confined to classroom instruction and rarely participate in fieldwork or applied research. This disconnects, critiqued by Ferguson as a symptom of neoliberal academia's devaluation of practice-based knowledge[33], limits their ability to equip students with real-world skills such as crisis mediation or policy advocacy. Just as medical students are trained by practicing doctors, IFSW emphasises that social work students require mentorship from actively engaged professionals to align education with grassroots realities. The gap between education and practice further diminishes the relevance of social work education and undermines students' preparedness for addressing pressing societal issues.

2.7. Future Opportunities for Social Work in Pakistan

Despite its challenges, social work in Pakistan offers promising opportunities, especially within the NGO and development sectors. Social workers with master's degrees are particularly sought after in both public and private organisations. Salaries vary but have improved significantly, especially in organisations that have embraced corporate social responsibility.

3. Methodology

This study employed a qualitative exploratory design grounded in constructivist epistemology[34], which prioritises an understanding of the lived experiences and perceptions of participants; in this case, this was social work educators in Pakistan. Qualitative methods were selected to capture the nuanced, context-specific

32 Ansari, *supra note*, 17.

33 Ferguson, *supra note*, 20.

34 John W. Creswell, William E. Hanson, Vicki L. Plano Clark, and Alejandro Morales, "Qualitative Research Designs: Selection and Implementation", *The Counselling Psychologist* 35, no. 2 (March 2007).

challenges of professional recognition and identity crisis. The design aligns with the study's aim to generate actionable insights for institutional reforms.

3.1. Locale of the Study

The study was conducted in Pakistan, where the social work profession faces numerous structural and societal challenges. The choice of locale was both contextually relevant and logistically feasible, as the researcher resides in Pakistan and has familiarity and access to relevant institutions and individuals.

3.2. Sampling and Sample Size

The sampling technique used was purposive sampling, a commonly used method in qualitative research that ensures the inclusion of participants with direct experience of the phenomenon under study. A total of eight participants were selected, comprising four women and four men.

3.3. Respondents' Characteristics

The participants' demographic and experiential characteristics are summarised in Figures 1 and 2. Figure 1 outlines the participants' professional experience, and Figure 2 details their ages.

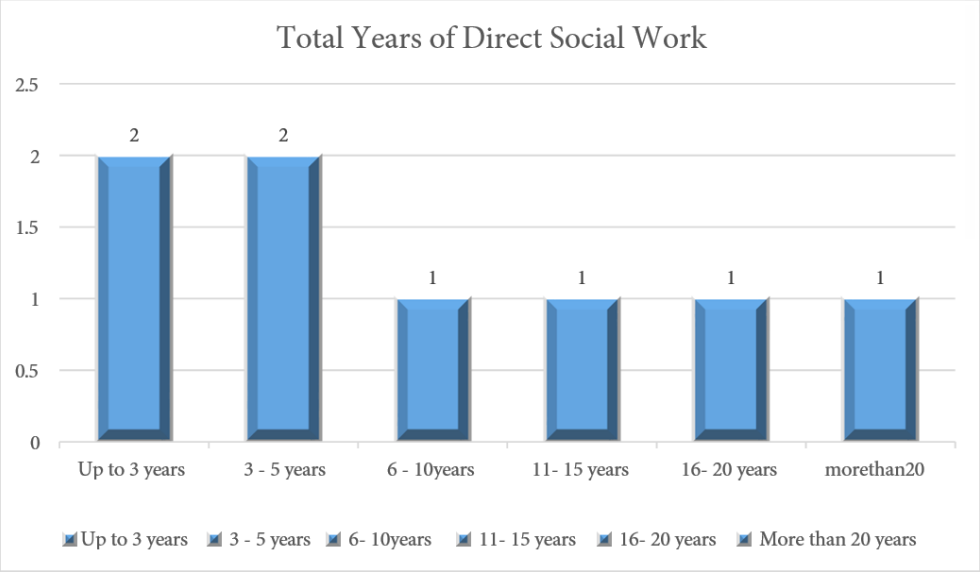

Figure 1. Total years of direct social work experience

Two main categories of participants were targeted:

1. **Academics**: Faculty members from four universities (Punjab University, Sindh University, Malakand University and Swabi University) with 5 or more years of experience in social work.
2. **Practitioners**: Field-based professional social workers employed by NGOs or government welfare departments with 3 or more years of experience in social work.

This approach allowed for a comprehensive view of the issue from both academic and practice-based lenses.

3.4. Data Collection Tools

Data were gathered through in-depth, unstructured interviews conducted between February and April 2025. Each interview lasted 50–70 minutes and followed a flexible guide with open-ended questions.

3.5. Pretesting

The interview guide was pretested to assess its clarity and relevance. This process helped refine the questions and identify initial themes for exploration in the full study.

3.6. Rapport Building

The researcher made a conscious effort to build rapport with the participants to ensure comfort and trust. Establishing a respectful and empathetic relationship facilitated the collection of richer, more authentic data.

3.7. Technical Equipment

Basic tools, such as mobile phones (for audio recording), and notebooks, pens and other stationery were used during the fieldwork to document the interviews and key observations.

3.8. Data Analysis

The collected data were analysed using thematic analysis, a qualitative technique that involves identifying, analysing and interpreting patterns within the data. This method enabled the categorisation of responses into key themes relevant to the study's objectives.

3.9. Ethical Considerations

Ethical principles were strictly followed throughout the research process:

- Informed consent was obtained from all participants.
- Voluntary participation was ensured, with participants free to withdraw at any point.

- Confidentiality and anonymity were guaranteed; no identifying information has been disclosed.
- Respect for sensitive issues was maintained during interviews.
- Data were stored securely and used solely for academic purposes.

4. Results and Interpretation of Findings

This section presents the results of the study regarding the challenges faced by the social work profession in Pakistan, along with selected statements from participants that provide insights into these challenges. The study identified several key issues, including the misunderstanding of social work, the lack of institutional support and the absence of professional regulation. The findings were substantiated by the views of the study participants.

4.1. Crisis in Professional Recognition

The study revealed that the social work profession in Pakistan is facing a crisis in terms of professional recognition, a similar situation to that identified by Anwer Alam due to its reliance on Western frameworks and lack of Indigenous literature[35]. Social workers are often misunderstood and are not viewed as professionals with distinct roles in society. Instead, they are typically seen as individuals involved in charitable work or voluntary service, which undermines the professionalism of the field. Empirical data revealed that social work is often associated with a moral or religious duty, which leads to the field being perceived as one that is charitable in nature. One participant lamented:

'*In Pakistan, social work is misunderstood. People think we're doing charity work for free, but they don't realise it requires professional training, education and a lot of expertise.*' Social worker (Participant 1).

35 Alam, *supra note*, 15.

The lack of recognition also affects policy development, where social work is excluded or misunderstood, leading to ineffective policies for social assistance. This is in part due to negligence on the part of universities and in part due to the lack of a uniform policy to clearly define the scope, methods and approaches of social work. Past studies have identified that the evolution of social work education in Pakistan owes its origin to Western frameworks. Furthermore, the globalisation of economies and cultures has exacerbated this and influenced the development of social work in the developing world, including Pakistan, as observed by Rodreck Mupedziswa[36]. Respondents in the present study noted that the public perception of social work as a voluntary service rather than a professional career limits its growth and influence. This misconception also leads to social work students graduating as ill-equipped social workers who are unable to have local insights into local issues.

4.2. Misconception of Social Work as Welfare or Charity

Another major finding was the widespread misconception that social work is synonymous with welfare or charity work. Many people believe that social workers only engage in acts of kindness or serve religious or moral duties. This perspective often causes social work to be undervalued and misunderstood by the public and within the academic community. A participant with many years of experience in the social work profession noted that:

'*People always tell me that I'm doing this because it's good for my soul or because it's a religious duty. They don't understand that social work is a professional field with its own theories, methods and goals.*' Social work practitioner (Participant 2).

In Pakistan, where most of the population adheres to Islam, social work is commonly understood through the lens of religious charity and voluntary service

36 Mupedziswa and Kubanga, *supra note,* 18.

rather than as a professional discipline. The above quote highlights the social misconception about social work that deems it to be a religious duty. This understanding stems from the fact that in Pakistan, social work as a profession has been influenced by foreign models of social welfare. Shireen Rehmatullah notes that such misunderstanding is a result of bureaucratic hurdles and the lack of a uniform social work authority that raises awareness and shifts societal attitudes towards social work as a profession[37].

This misunderstanding negatively impacts the academic discipline of social work. Students often enter social work programmes with the belief that it is mainly about helping people in a moral sense rather than understanding it as a scientifically grounded and methodologically rigorous profession.

4.3. Lack of Indigenous Literature Regarding Social Work

This study found a major gap in Indigenous literature related to social work, which restricts the development of relevant theories and practices tailored to the cultural and social needs of Pakistan. Participants noted that much of the existing literature comes from Western contexts and does not always align with the realities and challenges of Pakistani society. A social work practitioner described this challenge as follows:

'*We don't have literature that is based on Pakistan's issues. Social work literature is mostly from Western countries, and it doesn't always apply to our local problems. There's a need for research and books that reflect Pakistan's unique context.*' Social work academic (Participant 3).

This quote underscores the lack of research and Indigenous know-how in the field of social work in Pakistan. A similar pattern was observed by Safdar Zaman, who stressed the need for local research in Pakistan to develop this field[38].

37 Rehmatullah, *supra note*, 14.

38 Zaman, *supra note*, 30.

However, due to the lack of institutional support and clear policy frameworks, the field is still under the influence of models from abroad. This is one reason why social workers in Pakistan are failing to effectively address societal issues such as poverty and child labour. One participant expressed the conditions faced by the social work profession as follows:

'*Social work faculty, researchers and practitioners could not publish their work in a way needed. Unfortunately, the social workers have only one social work journal, and few social work books having few Indigenous things.*'

This highlights the poor conditions faced by students, researchers and practitioners in the field of social work. Universities have no incentives to invest in research and development or support projects that take advantage of local insights. Similarly, students in universities find it difficult to investigate and develop new ideas and frameworks. Instead, as learned from their teachers, they embrace a Western framework and reproduce the same outdated thinking. This lack of locally produced literature means that social workers often find themselves applying universal theories to local challenges, which may not be effective in addressing the nuanced issues faced by communities in Pakistan.

4.4. The Job Market and Challenges for Professional Identity

The study's findings also suggest that social workers in Pakistan face challenges in establishing a professional identity within the job market. Due to the lack of clear professional roles and recognised job positions for social workers, many graduates struggle to find employment that matches their qualifications. Social work is still largely seen as a voluntary or charitable effort, and there are few career development opportunities for social work professionals. One social worker with more than 3 years of experience in the social work profession highlighted these struggles:

'*After I completed my degree, I struggled to find a job. Social work isn't seen as*

a career here; it's more like volunteering. Even with a degree, the job market doesn't offer professional roles for social workers.' Social work graduate (Participant 4).

This lack of recognition in the job market and the absence of professional roles for social workers contribute to the low status of social work as a career in Pakistan. Similar findings were noted by Abid Mehmood Ansari, with social work students in Punjab University expressing that they felt that they received similar feedback from society[39].

4.5. Lack of a National Professional Association or Regulatory Body

One of the most pressing issues highlighted by participants was the absence of a national professional association or regulatory body for social workers. The lack of such an institution means there is no oversight to ensure that social workers adhere to ethical standards or professional guidelines, and there is nobody to advocate for their rights or create opportunities for career advancement. During their interview, one social work professional stressed the need for a regulatory body:

'*There is no national council to represent us. Without one, there's no regulation or accountability. Anyone can call themselves a social worker, and there are no consistent standards to follow.*' Senior social worker (Participant 5).

Participants emphasised that the establishment of a professional council could help social workers by providing a framework for professional development, creating ethical guidelines and ensuring quality control within the profession. In his inquiry into social work in Pakistan, Khalid Muhammad stressed that to develop the social work profession in line with global standards, there must be a regulatory body that provides fundamental guidelines about its education curriculum and its professional structure[40]. Such a regulatory body could provide institutional

39 Ansari, *supra note*, 17.

40 Khalid, *supra note*, 5.

support and be linked with international organisations to provide opportunities and training for social workers in Pakistan.

4.6. Interdepartmental Conflicts and a Lack of Unity

Another major barrier to the development of social work in Pakistan is the lack of unity among social workers. Participants reported interdepartmental conflicts and academic rivalries between universities, which hinder cooperation and the development of a cohesive social work community. The absence of a united front prevents social workers from effectively advocating for the profession and addressing the challenges they face. A faculty member highlighted these conflicts:

'*There's a lot of competition and rivalry between universities, and it prevents us from working together. Social work would be much stronger if we could unite and collaborate.*' Social work faculty member (Participant 6).

This quote highlights an alarming situation for social work in Pakistan, an observation also made by Shah[41]. This study advocates for a body that comprises social work academics and professionals to coordinate between universities and students. The coordination body could help new graduates in finding opportunities commensurate with their qualifications. The body could also help in enhancing unity and acting as a conflict-resolution body. Fragmentation and competition in the field lead to weak institutional presence and a lack of cohesion.

4.7. The Need for Awareness Campaigns

Finally, participants emphasised the need for public awareness campaigns to educate the public about the true nature of social work. They argued that raising awareness about the professional role of social workers is crucial to combating misconceptions and increasing the status of the profession in Pakistan. An

41 Shah, *supra note*, 7.

activist, who gained experience in conducting online campaigns for social work, stated:

'*We need awareness campaigns to show people that social work isn't just about charity. It's about understanding and addressing the needs of society. People need to know that we are professionals with expertise, not just volunteers.*' Social work activist (Participant 7).

As noted earlier, this study advocates for a regulatory body that could provide institutional support for social workers. Moreover, as the participants expressed, this body could help design awareness campaigns. Such campaigns could be run via social media, community outreach, and partnerships with NGOs, to highlight the value of social work and educate the public about its professional significance.

5. Interpretation and Implications

The findings from the study underscore the severe challenges that social workers in Pakistan face. The lack of recognition and the misunderstanding of the profession are major barriers to the growth of the field. Additionally, the absence of Indigenous literature, challenges in establishing a professional identity, and the lack of a regulatory body are factors that contribute to the profession's marginalisation. The participants' insights highlight the urgent need for institutional reforms and public education campaigns to increase the visibility and credibility of social work in Pakistan. Establishing a national council to regulate the profession, developing local academic resources and creating professional networking opportunities for social workers are essential steps towards ensuring that the field can thrive and be recognised as a vital part of Pakistani society.

Conclusions

Social work is increasingly recognised globally as a professional and academic discipline with shared values and standards[42]. However, in the context of Pakistan, the profession continues to face considerable challenges that hinder its full recognition and development.

This study revealed that social work in Pakistan suffers from an identity crisis both within academic circles and in the job market. Stakeholders often misunderstand the nature of the profession, confusing it with charity, moral acts or volunteerism. As a result, social work graduates struggle to find a professional identity and appropriate employment, and universities lack effective partnerships with the job market. This misunderstanding stems partly from an over-reliance on Western ideas and frameworks. Such frameworks are unable to impart practice-based knowledge to social workers to solve common social problems in Pakistan, such as poverty and child marriage. While these frameworks are influential, they are inadequate for equipping graduates to address issues such as rural poverty, perpetuating the gap between classroom teaching and community needs[43].

The absence of Indigenous literature and practice-based knowledge further intensifies this disconnect. While scholars have long advocated for documenting Pakistan-specific case studies, social work education remains beholden to Western frameworks, limiting the development of culturally-specific interventions. This study follows Midgley's critique of 'professional imperialism', highlighting how Western ideas and frameworks limit contextually relevant practices in Pakistan[44], also noted by Shah's analysis of curricular gaps[45]. The present study advocates for practice-based knowledge, prioritising local research over theoretical

42 International Federation of Social Workers (IFSW), *supra note,* 24.

43 Ansari, *supra note*, 17.

44 Midgley, *supra note*, 8.

45 Shah, *supra note*, 7.

imports from abroad. This would help social workers apply practical know-how to the unique challenges faced in Pakistan.

Institutional challenges further compound these issues. Institutional and interdepartmental rivalries and the lack of unified ethical codes reflect systemic neglect[46]. Conflicts among faculty members and the absence of coordinated efforts across universities make it difficult to build a strong professional community. To address these challenges, the findings echo Pawar's call for the establishment of a National Council for Social Work to standardise curricula, licence practitioners and promote Indigenous research[47]. Drawing from Nepal's successful regulatory model, this body should develop a code of ethics, accredit academic programmes, and advocate for the professional identity of social workers. Additionally, introducing social work education at the intermediate and college levels could enhance public awareness and attract committed students to the field.

This study also found that graduates in social work find it difficult to find appropriate jobs and gain a professional identity due to the underdevelopment of the field. The job market offers no incentive to graduates to gain hands-on experience in the field and develop their distinct identity. Due to the lack of employment opportunities in the market, many graduates find no place in the industry to apply their knowledge and gain practical experience.

While this study focused on urban institutions in Punjab, Khyber Pakhtunkhwa and Sindh, future research should explore rural disparities, particularly in regions such as Balochistan. By centring sociocultural realities in education and policy, social work can transcend its colonial inheritances and emerge as a transformative force for equitable development.

In summary, for social work to be recognised and respected as a profession

46 Rehmatullah, *supra note*, 14.

47 Manohar Pawar, *Social and Community Development Practice* (SAGE Publications India Pvt Ltd, 2016). https://doi.org/10.4135/9789351507987.

and as an academic discipline in Pakistan, systemic changes are necessary. These include educational reforms, professional regulation, enhanced collaboration, and nationwide awareness-raising efforts. Only through such coordinated action can the true essence of social work be realised and sustained in the country.

Recommendations

In light of the challenges identified in this study concerning the recognition of social work as both a profession and academic discipline in Pakistan, the following recommendations are proposed to promote meaningful reform in both academia and practice.

1. **Awareness and Identity Building**

- Launch national awareness-raising campaigns (via social media, print, workshops, seminars and conferences) to address public misconceptions and promote the professional identity of social work.
- Clarify the distinct identity of social work as a scientific, civic profession (as opposed to being charity or a moral duty).
- Foster collaborations between professionals, policymakers and academics to create a unified strategy.

2. **Institutional Development**

- Establish a National Council for Social Work to regulate ethics, licensing and accreditation.
- Create a legal accreditation body to standardise academic programmes and fieldwork.
- Form a national professional association to advocate for practitioners' rights and visibility.
- Ensure the regulatory body monitors NGO hiring practices to encourage recruitment of qualified social work graduates into relevant positions.

3. **Academic Reforms**

- Revise curricula to reflect Pakistan's cultural context and integrate modern approaches such as radical social work and green social work.
- Modernise teaching methods (e.g. using case-based learning and digital tools) and field placement procedures.
- Introduce social work education at intermediate/college levels to attract students early.
- Incentivise faculty and students to produce Indigenous literature, e.g. by having grants for Pakistan-specific case studies.

4. **Field Practice and Job Market Integration**

- Assign trained field supervisors in NGOs/government offices to guide students effectively during their fieldwork placements.
- Develop structured university partnerships with job markets and relevant departments (such as Social Welfare, Health, Education and NGOs) to facilitate smooth professional entry for graduates.
- Advocate for appropriate service structures in recruitment bodies such as the Khyber Pakhtunkhwa Public Service Commission and other government departments to include dedicated posts for social work professionals.

5. **Professional Ethics and Internal Development**

- Ensure the hiring of qualified and appropriate staff in social welfare departments to improve service quality.
- Reduce interdepartmental politics and conflict via collaboration-focused policies such as joint research initiatives.
- Promote inter-university cooperation and ethical competition among faculty and institutions to strengthen the academic and professional community.

IŠŠŪKIAI PRIPAŽISTANT SOCIALINĮ DARBĄ KAIP PROFESIJĄ IR AKADEMINĘ DISCIPLINĄ PAKISTANE

Muhammad Idrees

Mykolo Romerio universitetas

Santrauka. Šis tyrimas semiasi įkvėpimo iš praktika pagrįstų pasaulinių profesijų. Tarp jų – socialinis darbas, disciplina, kurios tikslas – skatinti socialinius pokyčius, formuoti bendruomenes ir įgalinti žmones intelektualiai. Šis tyrimas turėjo tris pagrindinius tikslus: įvertinti iššūkius, išankstines nuostatas ir socialinio darbo praktinio taikymo apimtį Pakistane. Tyrimo pobūdis buvo kokybinis. Tyrimas buvo atliktas naudojant išsamių struktūruotų interviu metodą. Tyrimo dalyviai buvo socialinio darbo dėstytojai ir praktikai, taip pat akademikai, rengiantieji socialinio darbo specialistus iš Pandžabo universiteto, Sindo universiteto, Malakando universiteto ir Svabio universiteto. Duomenys buvo analizuojami naudojant teminės analizės metodą.

Tyrimas pabrėžia svarbą nustatyti pagrindines problemas, su kuriomis susiduria socialiniai darbuotojai Pakistane. Tai padėtų profesionaliems socialiniams darbuotojams gauti sertifikavimą ir licencijavimą, taip pat palengvintų visuomenei suprasti ir pripažinti svarbų socialinių darbuotojų vaidmenį. Tyrimo dalyviai rekomendavo įkurti nacionalinę socialinių darbuotojų tarybą ir vykdyti tyrimus, siekiant sukurti vietinės (čiabuvių) literatūros pagrindą. Tyrėjai galėtų stiprinti savo, kaip socialinių darbuotojų, reputaciją, aptardami savo rūpesčius su labiau patyrusiais tyrėjais ir rekomenduodami karjeros kelius, kurie padėtų jiems ugdyti atsparumą ateityje.

Reikšminiai žodžiai: socialinio darbo išsilavinimas; pripažinimas ir iššūkiai, Pakistanas.

A LITERATURE REVIEW OF INTERVENTION STRATEGIES FOR ADDRESSING SUBSTANCE ABUSE AMONG STREET CHILDREN: APPROACHES THAT CAN BE ADOPTED IN SIERRA LEONE

Gibrilla Henry

E-mail: henrygibrilla@gmail.com

Mykolas Romeris University, Lithuania

(Pursuing the European Master's in Social Work with Children and Youth)

Clinton Sipho Ncube

E-mail: ncubeclinton@yahoo.com

Mykolas Romeris University, Lithuania

Scientific tutor: assoc. prof. dr. Tomas Butvilas

E-mail: tbutvilas@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-14

Abstract. This study reviews existing literature regarding intervention strategies for addressing substance abuse among street children and explores how Sierra Leone may be able to adopt these strategies. Given the increasing concern and limited data about this issue in Sierra Leone, this review provides insights that can strengthen governmental and non-governmental interventions focused on prevention, rehabilitation and reintegration. In total, 39 articles were retrieved from PubMed, Google Scholar and the JSTOR database were analysed, using a literature review method. The results highlight the importance of a motivational approach that includes the voices of street children as well as collaboration among social workers, policymakers, healthcare professionals, educators, families and

community members. Addressing systemic challenges through integrated policy reforms is crucial for the sustainable protection and support of street children. The study concludes that a well-coordinated, multi-sectoral approach, combined with policy reforms, is essential for creating holistic interventions and for practitioners to build rapport, support therapy, and advocate for effective policies and child protection laws targeting the needs of street children.

Keywords: substance abuse, street children, Sierra Leone, intervention strategies.

Introduction

Substance abuse is seen as both a social and health problem, with many profound implications for the physical, intellectual, social and psychological development of its victims, especially children[1]. Promoting children's welfare has been a trending debate among many countries and international organisations. The United Nations Convention on the Rights of Children (UNCRC) specifies the responsibilities of governments to ensure the protection of children from psychological or physical abuse and the social integration of children who are suffering from any form of abuse, neglect or exploitation[2]. The efforts of a government can be strengthened, especially if appropriate data are available to inform responses to these problems, such as the major problem of substance abuse among street children.

Substance abuse is no longer just found in certain parts of society; it has exploded into the open streets, reaching nearly every corner of civilisation. The greatest concern, particularly in sub- Saharan Africa, is the scarcity of information available to assess the physical and mental consequences that street children

1 Bah Yahya, "Drug Abuse among Street Children", *Journal of Clinical Research In HIV AIDS And Prevention* 3 (11/28 2018): 12-45. https://doi.org/10.14302/issn.2324-7339.jcrhap-18-2291.

2 United Nations General Assembly, *Convention on the Rights of the Child.* Vol. 1577. United Nations Treaty Series, 1989. https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child.

may face due to their misuse of multiple substances[3]. Some countries, such as India, have integrated psychosocial and community-based intervention models for responding to street children who use inhalant drugs. South Africa also uses a community-based approach.

The phenomenon of street children in Sierra Leone, West Africa, has been influenced by several factors. The country's economic growth has remained volatile over the past four decades due to recurrent domestic and external shocks, including a decade-long civil war, the Ebola pandemic, the sharp decline in iron prices in 2014-15, and the COVID-19 pandemic in 2020[4]. These factors have contributed to a large population of children both on and off the street. In connection with this, in 2024, the Consortium of Street Children project in Sierra Leone described the situation of street children in the country as having been caused by the legacy of poverty and the destruction from the civil war that the country faced, resulting in a large population of street children[5].

In addition to other problems, street children often battle with psychoactive substance misuse. The age of initiation was between 10 and 15 years for Sierra Leone Street, who commonly use drugs such as alcohol, cigarettes, marijuana, and tramadol, with a higher prevalence reported among street children[6].

Of the few limited interventions that have been carried out, most have been performed by non-governmental organisations (NGOs), including local and international entities such as the Street Child Organization of Sierra Leone and Save the Children. The only census of street children in Sierra Leone was conducted by the Street Child Organisation of Sierra Leone in 2011; since then, no other census

3 Tafadzwa Ngonidzashe Jakaza and Chamunogwa Nyoni "Emerging Dynamics of Substance Abuse among Street Children in Zimbabwe: A Case of Harare Central Business District", *African Journal of Social Work* 8, no. 2 (2018).

4 "Sierra Leone - Country Diagnostic Note - February 2024", *African Development Bank Group* (2024).

5 "Street children in Sierra Leone. Consortium for Street Children", *Consortium for Street Children* (2024). https://www.streetchildren.org/our-work/projects/street-children-in-sierra-leone

6 "The dangers street children face in Sierra Leone and possible ways they can be resolved", *Develop Africa,* (2024). https://www.developafrica.org/dangers-street-children-face-sierra-leone-and-possible-ways-can-be-resolved

has been conducted. The findings from this survey found that there were 49,698 street children in the country, with 24,615 in the capital city, Freetown. Of the total, 4,388 were children aged(6 years) mainly in Freetown, and 1,821 underage girls were engaging in sex and drugs[7]. From 2011 to now, the numbers have doubled, clearly showing this field's relevance.

Research object: Intervention strategies for addressing substance abuse among street children. Thus, the general objective of this literature review was to identify intervention strategies aimed at addressing substance abuse among street children that could be adopted in Sierra Leone.

1. Literature Review

This section covers the definition of street children, child protection systems, and intervention strategies for responding to the needs of street children in Sierra Leone.

1.1. Street Children

Our understanding of street children is ever evolving, as this social phenomenon is a global concern that is threatening the fabric of society[8]. It is a social problem that governments and NGOs alike battle with in their efforts to promote children's rights. Several definitions contribute to our understanding of this social problem. A street child, as defined by UNICEF, is "one for whom the street, more than their family, has become their real home, a situation in which there is no protection, supervision, or direction from responsible adults" [9].

---

7 *Headcount: A National Report on the Population of Street Children in Sierra Leone* (Street Child, 2012). https://a.storyblok.com/f/138292/x/5179c0abc6/headcount_draft_report__finalcfedit-1.pdf.

8 Mokoena Patronella Maepa, "Self-Esteem and Resilience Differences among Street Children Compared to Non-Street Children in Limpopo Province of South Africa: A Baseline Study", *Frontiers in Public Health* 9 (2021). https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.542778.

9 Board, UNICEF Executive. Session (1986a), Exploitation of Working Children and Street Children E. ICEF/1986/CRP. 3, 14 March (1986).

Two overlapping types of street children have been identified. One type comprises children who work on the street, who are street-based but primarily sleep at home. The other type children of the street, who rarely, if ever, return home, as the streets become their home, as they move from one point to another[10].

1.2. The Child Protection System in Sierra Leone

The child protection system in Sierra Leone has three main domains: legal frameworks, government institutions and the role played by NGOs. Sierra Leone is a signatory to many international conventions and treaties, including the UNCRC. The domestication of these treaties has largely influenced the legal frameworks that protect children's rights in the country. Of note are the Child Rights Act of 2007, the Sexual Offences Act of 2012 (later amended in 2019) and the Anti-Human Trafficking Act of 2005. The Free Quality Education Initiative of 2020 also contributed to the existing legal framework that upholds children's rights. The relevant government institutions include the Ministry of Gender and Children's Affairs and the Family Support Unit, situated within the police department of Sierra Leone.

Meanwhile, the NGOs include but are not limited to Street Child, UNICEF, Plan International, Save the Children, Defence for Children International, and Don Bosco Fambul, who complement the efforts of the government in the protection of children.

1.3. Current Intervention Strategies for Street Children in Sierra Leone

Although robust national policies have been developed since the end of Sierra Leone's civil war, the practical responses to the needs of street children remain

10 Jessica Woan, Jessica Lin, and Colette Auerswald, "The Health Status of Street Children and Youth in Low- and Middle-Income Countries: A Systematic Review of the Literature", *Journal of Adolescent Health* 53, no. 3 (2013/09/01/ 2013): 314-21.e12. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2013.03.013.

largely dependent on NGOs. However, NGOs such as Street Child and its supporting partners, face considerable resource constraints in their efforts to address these needs[11].

Despite these challenges, the organisation has adopted therapeutic pedagogy as a key intervention strategy aimed at supporting street children with complex trauma. This approach prioritises these children's voices, focusing on their needs and enhancing their educational experiences[12]. Additionally, the role of the Street Child organization in the city of Kenema has been investigated[13]. This analytical study of the organisation and, their work with children, both on and off the street, identified a wide array of strategies, such as the provision of educational support, prioritising the return of street street children to school; counselling services centered on trauma to reduce the psychological impact of living on the street and misusing drugs; livelihood support services, which included supporting families and caregivers with financial aid; and collaborations, where the organisation collaborates with other organisations to support children needs, including in-service training in the form of vocational training[14]. In addition, in 2017, the NGO Don Bosco Fambul launched a mobile outreach and counselling programme, targeting street children across the country. This programme not only provided essential counselling and educational services but also facilitated the reintegration of some children into their families[15].

The above brief review, highlights the existing intervention strategies used

11 Aaron Jell, "Exploring effective therapeutic pedagogy for traumatized street children through education: A case study of Street Child Sierra Leone", *Academia* (2014).

12 *Ibid.,* 11.

13 Mani, E. K. F., and D. J. Amara, "Assessing the Problem Associated with the Incidence of Street Children in Sierra Leone: A Case Study of Kenema City", *International Journal of Scientific Research and Engineering Development* 5, no. 4 (2022).

14 *Ibid*.

15 "Sierra Leone: Mobile outreach provides counseling and medical care to street children in Freetown", *Mission Newswire,* (2017, May 23). https://missionnewswire.org/sierra-leone-mobile-outreach-provides-counseling-and-medical-care-to-street-children-in-freetown/.

in Sierra Leone to respond to the needs of street children. However, it is clear that these interventions are not stand-alone approaches specifically targeting substance abuse among street children. Therefore, there is a need for a comprehensive intervention strategy that focuses on responding to children with drug addiction.

2. Methods

This study adopted a literature review approach, focusing on systematically collecting, analysing and synthesising data relevant to the study's objectives. During this process, the authors used specific inclusion criteria, such as selecting articles and studies that relate to street children and substance abuse. Exclusion criteria were articles or studies that did not support the study's objectives.

PubMed, Google Scholar and JSTOR were used to search for available relevant literature, using search terms such as 'substance abuse', 'street children', 'Sierra Leone' and 'intervention strategies'. In total, 39 articles were retrieved that met the inclusion criteria.

3. Results

After thoroughly reviewing the articles, they were thematically analysed to identify intervention strategies used to address substance abuse among street children.

Motivational Intervention Strategy

One of the intervention strategies employed was motivational intervention[16]. This examined ways of improving the psychological, medical and social circumstances of street children with concurrent substance use disorders by providing guidelines and optimal intervention strategies for practitioners, such as social

16 Maarefvand, et al. "Social Work Guidelines for Street Children with Substance Use Disorders", *Iranian Rehabilitation Journal* 13 (4) (2015): 47–55.

workers, to maximise positive treatment outcomes. Motivational intervention was considered to be an effective strategy, given that these children are sometimes dislocated from their school and community, and they might show negative attitudes towards or even refuse to seek help or treatment. Using this method can help social workers to build trust and, at the same time, include the voices of children in their treatment.

Motivational intervention sessions must be held in favourable environments based on the unique needs of these children. Their study further emphasised the inclusion of families within these motivational interventions, as parents can sometimes play an important role in efficiently motivating their child to seek appropriate treatment. It is important to engage and motivate children with concrete rewards and provide an attractive and safe environment for them in treatment centres[17]. The insights from this study therefore show that motivational intervention is indeed useful for building trust and gaining children's and their families participation, to promote positive outcomes of treatments aimed at addressing addiction among street children[18].

Family-based Intervention Strategy

Family-based intervention is regarded as an effective strategy for responding to substance abuse among street children. This intervention strategy is noted to be a top priority in treating street children with substance use disorders. By employing family-based interventions, practitioners can help to strengthen the foundation upon which successful interventions can be built. The study further outlined the various dimensions within the family-based approach that practitioners can adopt. These include multidimensional family therapy (MDFT), brief strategic family therapy (BSFT) and the adolescent community reinforcement

17 Maarefvand, *supra note*, 16.

18 *Ibid.*

approach (A-CRA)[19]. These interventions have been demonstrated to be useful. For instance, MDFT helps practitioners to improve family relationships, improving communication between parents and their children, while BSFT identifies dysfunctional families and tries to improve family dynamics. Finally, A-CRA therapy seeks to reinforce positive attitudes and coping skills[20]. These therapies can greatly assist in supporting the recovery process from addiction among street children, as family involvement helps to improve communication and strengthen family relationships between parents and their children, thereby contributing to positive behavioural changes. This is reinforced by findings that street-life experiences, peer pressure and family drug exposure can have a major impact on children's substance use behaviour, emphasising the importance of family-centred education programmes as part of the recovery process of street children[21]. Family safety net programmes should strengthen and empower parents or caregivers to help them prevent children from resorting to street life, as poverty is regarded as one of the key causes of children moving to the street[22]. Similarly, research highlights the importance of family dynamics in shaping street children's experiences and underscores the need for family-level interventions[23]. Furthermore, effective rehabilitation and family reintegration programmes should be prioritised[24]. In summary, a family-based intervention strategy is important in responding to substance addiction among street children. Results from studies have proven the

19 Maarefvand, *supra note*, 16.

20 *Ibid*.

21 Gomes, Nadja Maryelly de Oliveira, and Eloisa Dutra Caldas, "Street and Drug Use Experiences among Sheltered Children and Adolescents in the Federal District of Brazil", *Journal of Child and Adolescent Psychiatric Nursing* 36, no. 2 (2023): 105-13.

22 Nnama-Okechukwu, Chinwe U., Samuel O. Ebimgbo, Agha A. Agha, and Chinyere E. Onalu, "Vulnerable children aiding visually challenged beggars in Nigeria: Need for social work intervention", *Children & Society* 37, no. 2 (2023): 616-633.

23 Abimbola M. Obimakinde, and Moosa Shabir, "The Family Dynamics of Children on the Streets of Ibadan, Southwest Nigeria", *South African Family Practice* 65, no. 4 (2023).

24 Johanna K.P. Greeson, John R Gyourko, Sarah Wasch, and Christopher S. Page, "Reintegration of Street-Connected Children in Kenya: Evaluation of Agape Children's Ministry's Family Strengthening Programme", *Child & Family Social Work* 29, no. 4 (2024): 1008-21.

effectiveness of these interventions as they target the understanding of family dynamics and their contribution to either the prevention or rehabilitation process.

Comprehensive Educational and Skill Development Intervention Strategy

This study found that to ensure better educational outcomes, it is essential to understand barriers to education so that policymakers, child welfare providers, and governments can design inclusive educational services that cater to the needs of street children[25]. Additionally, strategies such as income generating activities(IGAs), the provision of shelter, community support, child protection interventions, and access to education, healthcare and life coaching, should be implemented in the context of the voice of the children, so they are perceived in a positive manner[26].

Notably, life skills training has a significant impact regardless of gender [27]. Local and national authorities play a key role in the provision of the necessary facilities and in encouraging participation in such training programmes[28].

Moreover, skills training focusing on strengths and coping mechanisms can help reduce the likelihood of an overdose, prevent relapses, and enhance self-efficacy; this also entails sex education for children about the negative effects of drug use and sexually transmitted diseases (STDs)[29]. In conclusion, education and skills training are crucial to improving the well-being of street children, as they play an important role in ensuring that children are able to develop self-efficacy, avoid relapses, and give children the strength to escape from drug exploitation or abuse.

---

25 Moumita Basak, and Tanusree Moitra, "Effectiveness of Life Skill Training on Self-esteem and Self-perception Among Street Children", *Psychological Studies* 69, no. 1 (2024): 112-120.

26 Zahra Arabbadvi, et al., "Education as an Effective Strategy to Promote Nutritional Knowledge, Attitudes, and Behaviors in Street Children", *BMC Public Health* 23, no. 1 (2023): 989.

27 Farzane Alidost, et al., "Local Action for Sexual and Reproductive Health of Street Children: A Systematic Review", *Journal of Pediatrics Review* 9, no. 3 (2021): 209-18. https://doi.org/10.32598/jpr.9.3.902.1

28 Crispin Rakibu Mbamba, et al., "I Don't Think Anyone Thinks of Us": Experiences of Teenage Head Porters Amidst Covid-19 in Ghana", *Vulnerable Children and Youth Studies* 17, no. 3 (2022/07/03 2022): 221-31. https://doi.org/10.1080/17450128.2021.1975860.

29 Maarefvand, et al., *supra note*, 16.

The Holistic Approach as an intervention Strategy

Promoting holistic approaches for responding to the situation of street children is essential in ensuring that the well-being of children is protected. Studies have pointed out key areas that could support a holistic approach to intervention. One of these areas is health. Ensuring access to healthcare is critical, as allocating affordable and accessible healthcare facilities that offer non-judgemental services is essential for street children[30]. This helps to promote their overall health and well-being.

Another area is effective collaboration. Studies show that to address this issue effectively, social workers need to spearhead intervention campaigns and collaborate with relevant agencies to provide alternative economic engagements such as vocational training. This type of collaboration can help in sharing ideas, models and methods useful for ensuring successful work with street children, particularly those with addiction issues[31].

Promoting a supportive environment is another area of focus. Studies have indicated that a supportive environment plays a crucial role in addressing the systemic factors contributing to children's vulnerability[32]. This can be achieved when harm reduction interventions consider both psychosocial needs and the cultural aspects of substance use. From a social work perspective, successful interventions typically capitalise on individuals' strengths, emphasising participation, self-help and mutual support while minimising stigma[33]. Equally important, social workers play a crucial role in advocating interventions and collaborating

30 Alidost, et al., *supra note*, 27.

31 Rakibu Mbamba, et al., *supra note*, 28.

32 Hakim Shoushtari, Mitra, Ansar Khougar, and Hadi Ranjbar, "Street as a Place for Survival, Emotions, and Suffering; a Qualitative Exploration of Street-Connected Children in Iran", *Vulnerable Children and Youth Studies* 19 (3) (2024): 485–504.

33 David Victor Ogunkan, "The Dynamics of Street Children in Nigerian Cities: The Significance of Age and Gender", *Journal of Gender Studies* 34(4) (2025): 1-18. https://doi.org/10.1080/09589236.2024.2376428.

with organisations to provide vocational training opportunities[34]. This is crucial as an enabling environment helps to promote the confidence, trust, and cooperative attitudes of these children.

Community-based interventions can help to accelerate treatment and reduce the possibility of relapse after treatment. To achieve this, the study presented eight steps, which are: (i) evaluate the local community: conduct interviews with potential and active advocates to obtain information about the risks and protective factors in the community; (ii) community mobilisation: arrange a meeting with advocates to sensitise them to the threats and negative effects of a possible relapse on the recovering child and their families, providing information about community-based relapse prevention methods and encouraging them to participate in these interventions; (iii) form local teams for relapse prevention, dividing volunteers into small teams; (iv) plan interventions to prevent relapses among children and review relapse prevention strategies with the teams, teaching them how to organise the projects if necessary; (v) execute local projects for relapse prevention, explaining that the team members are the sole executors of the project while the social worker functions as a facilitator; (vi collaborative evaluation and monitoring, with training about the evaluation process for teams, supervision of the weekly evaluations, and documenting the reports; (vii) exit the community: explain to local people that the presence of social workers is temporary and for the duration of the intervention; it is also important to train some local individuals to work as facilitators once the social workers have left the community; (viii) follow-up, maintaining contact with the local team, especially the local facilitator, for a minimum of three months after leaving the community and requesting weekly progress reports . In conclusion, a holistic approach can be an effective strategy. The integration of healthcare, a supportive environment, community-based

34 Ongowo Eliud Okumu, Kibet Ngetich, and Hadija Murenga, "A step of faith: The experiences of street children in search of survival in Nakuru City, Kenya, and its implications on policy", *Child & Family Social Work*, 29(1) (2023):138-148https://www.researchgate.net/publication/371911007.

intervention models, and effective collaboration ensures a sustainable process for achieving the recovery and integration of street children.

A Policy Intervention Strategy

While survival tactics are crucial for street children, studies emphasise the need for intensified state and non-state interventions to improve their living conditions[35]. Moreover, the relationship between state and non-state actors should ideally be the cornerstone in the formulation of policies that support the psychosocial and developmental efforts necessary to enhance the well-being of street children[36]. In addition, intervention programmes should be sensitive to the diversity of children's street involvement, considering differences in age and gender, which should be reflected in policies[37]. Furthermore, while policies aimed at guaranteeing the survival and protection of children are important, scientific research is crucial in shaping child-sensitive policies of governmental and non-governmental stakeholders that also cater to the needs of street children. Despite existing efforts, without proactive interventions, the well-being of street children remains at risk, potentially leading to broader societal crises[38]. On a structural level, social protection mechanisms contribute to fostering social cohesion and improving the lives of street children. Policy intervention strategy is also crucial, as it promotes the involvement of both the government and NGOs, with effective policies that ensure the promotion of social protection, which guarantees development in the lives of street children with addiction.

35 Kwamina Abekah-Carter, "Surviving on the Periphery of Society: Experiences of Street Children in Accra, Ghana", *Children & Society* 38, no. 5 (2024): 1749-68. https://doi.org/10.1111/chso.12841

36 Constance Gunhidzirai, "An Ecological Systems Approach to Assess the Well-Being of Street Children in Zimbabwe: Implications for Developmental Social Work Practice", *Social Work/Maatskaplike Werk* 59, no. 4 (12/04 2023): 282-303. https://doi.org/10.15270/59-4-1168.

37 Patricia Buzzi, Sarah H. Morton, Alice M. Kyerematen, and G. J. Macdonald, "Interventions for Reducing Risks and Promoting Inclusion of Street Children and Young People: A Cochrane Systematic Review", *Cochrane Database of Systematic Reviews* Issue 1 (2015).https://www.cochrane.org/CD009823/PUBHLTH_interventions-reducing-risks-and-promoting-inclusion-street-children-and-young-people.

38 Jessy Julissa Caicedo Córdoba, and Diana Perozo, "Perspectivas Teóricas De La Intervención Psicosocial: Aplicaciones En Niños, Niñas Y Adolescentes En Situación De Calle", *Interacción y perspectiva: Revista de Trabajo Social* 15, no. 1 (2025): 34-53.

Discussion

The articles reviewed support the main objective of this study, which was to highlight potential intervention strategies to respond to substance abuse among street children in Sierra Leone. As stated earlier, few studies have been conducted in Sierra Leone to explore intervention strategies for drug abuse; thus, this study aimed to address this knowledge gap . The findings have revealed positive practices that can be adopted.

Firstly, the motivational approach intervention was identified to be an interesting method that can help boost children's participation in the treatment process. Practitioners are advised to always ensure that a child's self-determination is respected and promoted during the treatment process. Trust building plays an important role in ensuring this. Practitioners are also strongly encouraged to include parents, caretakers and guardians while using this strategy. This is because they may serve as a potential booster to ensure children's compliance with the treatment.

Secondly, some of the findings also emphasise the importance of child-sensitive policy interventions and practices to ensure the advancement of the welfare of street children who misuse drugs, involving both state and non-state interventions, underscoring the necessity of a multi-component psychosocial and development intervention to promote the welfare of street children[39]. Recognising the need for policies that acknowledge the diversity of street children's experiences is important[40]. This indicates that effective policies should be aligned to meet children's needs, considering their gender, age, religion and culture. The efforts of both governments and NGOs should be coordinated to shape policies that

39 Lusire Lumumba, and Logiron Augustine Tioko, "Strategies to Improve Effectiveness of Rehabilitation Interventions for Street Children Social Development in Kakamega Central Sub-County, Kenya", *International Journal of Innovative Research and Advanced Studies (IJIRAS)* 9, no. 1 (2022): 36-44.

40 Córdoba, and Perozo, *supra note,* 38: 34-53.

guarantee the survival of and protect the rights of street children[41]. Thus, there is a need for practitioners who work with street children to understand these policies and laws, as this will ensure that they are in a better and more informed position to advocate for their well-being.

Another important intervention practice identified from the findings is the need to provide street children with education and skills. These factors can help break the cycle of poverty and prevent children from being marginalised as they grow up. There is also an emphasis on empowering children through socioeconomic interventions that focus on developing their skills and helping them to engage in economically productive activities, which can help them occupy their time and shift their attention from indulging in substance abuse. It is thus important to understand the barriers to formulating effective educational services[42]. Additionally, skill development initiatives, including life-skills training and vocational education, can positively empower street children. Promoting good connections with school among street children may help in reducing their use of psychoactive substances[43]. This necessitates the integration of street children into educational settings. IGAs and community support systems have also been identified as practical strategies to reintegrate children into society and provide them with sustainable opportunities[44]. The findings highlight the need for authorities to implement effective training programmes and encourage street children's participation in skills -based education.

41 Suha Mohammed Elhassan Ali Hassan, Satti Abdelrahim Satti, and Mohammed Abdulrahman Alhassan, "Reasons for Leaving Home and Pattern of Child Abuse and Substance Misuse among Street Children in Khartoum, Sudan: A Cross-Sectional Survey", *Pan African medical journal* 46, no. 1 (2023).

42 Sabri Sulaiman, et al., "Growing up on the Street: Barriers to Educational Services Among Street Children in Malaysia", *Journal of Social Service Research* 50(3) (2024). DOI:10.1080/01488376.2024.2348536.

43 Mengistu Ayenew, Teshome Kabeta, and Kifle Woldemichael, "Prevalence and Factors Associated with Substance Use among Street Children in Jimma Town, Oromiya National Regional State, Ethiopia: A Community Based Cross-Sectional Study", *Substance Abuse Treatment, Prevention, and Policy* 15, no. 1 (2020): 61. https://doi.org/10.1186/s13011-020-00304-3.

44 Ayana Chimdessa, "Initiation into the Street, Challenges, Means of Survival and Perceived Strategies to Prevent Plights among Street Children in Addis Ababa, Ethiopia 2019: A Phenomenological Study Design", *PLOS ONE* 17, no. 8 (2022): e0272411. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0272411.

Other findings also highlighted the need to ensure that the best practices of interventions include targeting the health and well-being of street children. Health-related challenges are one of the major issues faced by street children due to the inaccessibility of healthcare services, making them vulnerable to diseases. There is an increasing need for affordable and accessible healthcare centres and facilities to provide services that do not alienate street children.

Other interventions speak about the need to prioritise both social work engagement and harm reduction approaches to ensure that the well-being of street children is promoted[45]. Addressing these healthcare concerns would greatly help improve the quality of life of street children , thereby reducing their vulnerability.

Promoting a supportive environment was highlighted as an additional key intervention. An emphasis was placed on the need to invest in family support systems. Furthermore, the family is the foundation for ensuring that children have a supportive environment to help mitigate the risks of becoming involved in harmful behaviours. Promoting programmes that target families and communities will contribute to a reduction in the number of street children.

Additional arguments were made that to ensure a conducive and safe environment for street children, there is a need for collaborative efforts from governments and NGOs in supporting harm reduction programmes, taking into consideration the cultural and psychosocial context of street children[46].

Other findings show that considering both family and community support structures and promoting community ownership of social support systems are important in responding to street children with drug abuse issues. In support of this, studies have suggested that well-coordinated social protection measures can

45 Lazarus Obed Livingstone Banda, et al., "Unraveling Substance Abuse among Malawian Street Children: A Qualitative Exploration", *PLOS ONE* 19, no. 5 (2024). https://doi.org/10.1371/journal.pone.0304353.

46 Kwaku Oppong Asante, and Mashudu Tshifaro Nefale, "Substance Use among Street-Connected Children and Adolescents in Ghana and South Africa: A Cross-Country Comparison Study", *Behavioral Sciences* 11, no. 3 (2021): 28. https://doi.org/10.3390/bs11030028.

serve as a safety net to keep children within family settings. Therefore, there is a need to understand family dynamics, and implementing interventions at the family level can help prevent the escalation of child homelessness and children having to resort to street survival strategies. Rehabilitation and family reintegration efforts should be strengthened to ensure children have a stable support system that fosters their development. Ensuring that community involvement is considered through supportive relationships helps greatly when responding to drug abuse among street children. Other findings also indicated the need for a collaborative approach among professionals, such as social workers and other humanitarian workers, to respond to this phenomenon.

As it is a helping profession, social work programmes can be tailored to promote a supportive environment to develop the resilience of street children and facilitate their integration. However, social interventions should be informed by theoretical frameworks to ensure that programmes are well-structured and effective in addressing the complex challenges faced by street children.

Finally, coordinated efforts from all stakeholders within Sierra Leone are needed to reduce the number of cases of child homelessness, as turning a blind eye may exacerbate the general crisis regarding the well-being of street children. This study has demonstrated the value of social protection for street children and the resultant social cohesion.

Conclusion

The findings of this study indicate that a holistic and multidimensional approach is required when responding to street children engaging in risky behaviours such as substance abuse. These findings supported the objective of this study and will help Sierra Leone to learn and improve the situation of street children in the country. The review revealed street children's multifaceted challenges and indicated the need for comprehensive interventions. The study highlighted

different strategies and interventions that can be used to address these challenges, such as collaborative efforts from social workers, policymakers, healthcare professionals, community members and educators. Also, there is a need to strengthen intervention programmes, particularly the provision of healthcare, the reinforcement of family and community support, and increased access to education, as part of the efforts made to address substance abuse. Tackling systemic and structural challenges will help to ensure the promotion of a protective and inclusive environment for children. Finally, the integration of child-sensitive policy and practice will ensure the promotion of effective and sustainable efforts to enhance the well-being and rights of children.

Recommendations

- Child protection practitioners should endeavour to implement motivational and family-based interventions that focus on building trust, strengthening parental support, providing therapy, and advocating for effective child-sensitive policies and laws targeting street children's needs and concerns.
- Sierra Leone should embark on creating a child protection research data centre that adopts a well-coordinated, multisectoral approach to data collection, which will help to inform the development of contextual practices that speak to the needs of not just children as a whole but to substance abuse among street children in the country.

LITERATŪROS APŽVALGA APIE INTERVENCIJOS STRATEGIJAS, SKIRTAS KOVOTI SU GATVĖS VAIKŲ PIKTNAUDŽIAVIMU NARKOTINEMIS MEDŽIAGOMIS: BŪDAI, KURIUOS GALIMA TAIKYTI SIERA LEONĖJE

Gibrilla Henry, Clinton Sipho Ncube

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Šiame tyrime apžvelgiama esama literatūra apie intervencijos strategijas, skirtas spręsti gatvės vaikų piktnaudžiavimo narkotinėmis medžiagomis problemą, ir nagrinėjama, kaip Siera Leonė gali pritaikyti šias strategijas. Atsižvelgiant į didėjantį susirūpinimą ir ribotus duomenis šia problema Siera Leonėje, ši apžvalga pateikia įžvalgų, kurios gali sustiprinti vyriausybines ir nevyriausybines intervencijas, skirtas prevencijai, reabilitacijai ir reintegracijai. Trisdešimt devyni (39) akademiniai šaltiniai iš „PubMed“, „Google Scholar“ ir „JSTOR“ duomenų bazių buvo analizuojami naudojant literatūros apžvalgos metodą. Rezultatai rodo motyvacinio požiūrio, apimančio gatvės vaikų balsus, bendradarbiavimą tarp socialinių darbuotojų, politikos formuotojų, sveikatos priežiūros specialistų, pedagogų, šeimų ir bendruomenės narių, svarbą. Tyrimo išvada yra ta, kad gerai koordinuotas, daugiasektoris požiūris ir politikos reformos yra būtini kuriant holistines intervencijas ir tam, kad specialistai galėtų užmegzti ryšius, teikti palaikomąją terapiją ir ginti veiksmingą politiką bei vaikų apsaugos įstatymus, orientuotus į gatvės vaikų poreikius.

Reikšminiai žodžiai: piktnaudžiavimas narkotinėmis medžiagomis, gatvės vaikai, Siera Leonė, intervencijos strategijos.

YOUTH UNEMPLOYMENT AND ACTIVE LABOUR MARKET POLICIES IN EUROPE: A COMPARATIVE STUDY OF SPAIN AND GERMANY

Anusha Simkhada

E-mail: ansimkhada@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Lithuania

Riga Stradins University, Latvia

Catholic University in Ruzomberok, Slovakia

ISCTE University Institute of Lisbon, Portugal

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-15

Abstract. Globally, youth unemployment has become a critical issue, affecting not only individuals but also the broader economy, labour market and society. In Europe, structural differences in economies, educational systems and labour market policies have contributed to disparities in youth unemployment among countries. While Spain has struggled with persistently high youth unemployment rates, Germany has maintained relatively low rates. This article examines youth unemployment trends in Spain and Germany, focusing on active labour market policies (ALMPs) implemented to address the issue. The analysis shows key differences in ALMP expenditure, with Germany prioritising public employment services and vocational training, whereas Spain places more emphasis on employment incentives and start-up support. The findings suggest that Germany's tailored and integrated approach, with a focus on public employment services and skills training, shows more effective outcomes than Spain's generalised approach. While it can be seen that ALMPs play a role in shaping youth employment outcomes in these countries, it is essential to consider broader structural factors, economic conditions, educational systems, and the effectiveness of training

programmes to better understand and mitigate the issue of youth unemployment.

Keywords: Youth unemployment, active labour market policies, Spain, Germany, NEET rate, Temporary employment.

Introduction

Globally, youth unemployment has become an increasingly pressing issue, affecting not only individuals but also the broader economy, labour market and society. Youth unemployment, defined as the joblessness of individuals aged 15–24 years who are actively seeking work, serves as a key indicator of market vulnerabilities, with young people often bearing the brunt of economic changes and inefficiencies[1]. Beyond personal consequences such as lasting economic strains, loss of social capital and the undermining of future career prospects[2], widespread youth unemployment poses a potential threat to the stability of democratic societies in the medium and long term[3]. According to data from the World Bank, the global youth unemployment rate stood at 13.6% in 2023, representing almost 65 million people without work[4]. Additionally, 20.4% of young people globally were not in employment, education or training (NEET). In the European Union (EU), youth unemployment reached 16.1%, while 9.6% of youths were NEET[5].

In EU countries, structural differences in economies, educational systems and labour market policies have contributed to disparities among countries. Spain,

1 Tayo Fashoyin, Michele Tiraboschi, Pietro Manzella, and Lisa Rustico, *Productivity, Investment in Human Capital and the Challenge of Youth Employment* (Cambridge Scholars Publishing, 2011), 3-10, Adapt International.

2 Wiji Arulampalam, "Is Unemployment Really Scarring? Effects of Unemployment Experiences on Wages", *The Economic Journal* 111 (2008): 585–606, https://doi.org/10.1111/1468-0297.00664.

3 Del Roy Fletcher, "Ex-Offenders and the Labour Market: A Review of the Discourse of Social Exclusion and Consequences for Crime and the New Deal", *Environment and Planning C: Government and Policy* 17, 4 (1999): 431-444, https://doi.org/10.1068/c170431.

4 "Unemployment, Youth Total (% of Total Labor Force Ages 15-24)", World Bank Data, accessed 21 November 2024, https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?locations=DE-ES-1W.

5 "Share of Youth Not in Education, Employment, or Training, total (% of Youth Population) - World, European Union", World Bank Data, accessed 21 November 2024, https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.NEET.ME.ZS?locations=1W-EU&name_desc=true.

for example, has long faced high youth unemployment, which reached 28.8% in 2023, whereas Germany has consistently maintained lower youth unemployment, at just 5.9% that year[6]. This gap can be attributed to structural differences in these countries' educational systems, labour market policies and economic conditions. Spain's traditional educational system, which incentivises school dropouts, hinders a smooth transition for young people into the labour market, while rigid labour market institutions driven by high public debt exacerbate the problem. In contrast, Germany's robust vocational training system and more flexible labour market policies help mitigate youth unemployment, highlighting the need for Spain to address these structural issues to close this disparity[7]. One of the key policy tools for addressing youth unemployment is active labour market policies (ALMPs), which include training, employment incentives, public employment services, direct job creation and start-up incentives. However, the allocation of ALMPs differs considerably between Spain and Germany, affecting their employment outcomes.

Focusing on these disparities, this paper aimed to analyse and compare youth unemployment trends in Spain and Germany, with an emphasis on their approaches towards ALMPs. The paper analysed key indicators such as youth unemployment rates, NEET rates, temporary employment, and ALMP expenditure patterns, along with the key policy approaches adopted in each country. It used a comparative analysis research method, using secondary data from international organisations, academic literature, government reports and news media. By identifying effective ALMP approaches, particularly from Germany's sustained low youth unemployment rates and contrasting this with Spain's persistent challenges, this study offers evidence-based insights to policymakers that could inform

6 "Unemployment, Youth Total (% of Total Labor Force Ages 15-24)", *supra note*, 4.

7 Elena Pellegrini, "Generation Jobless: Youth Unemployment and the Disparate Cases of Germany and Spain", *Trinity College Digital Repository* (2019): 1-13, https://jstor.org/stable/community.38593976.

labour market reforms in contexts where youth unemployment remains a persistent challenge.

1. Youth Unemployment Trends

1.1. Youth Unemployment Rates and Historical Trends

The youth unemployment trends in Spain and Germany from 1991 to 2023 highlight considerable disparities between the two countries (Figure 1)[8].

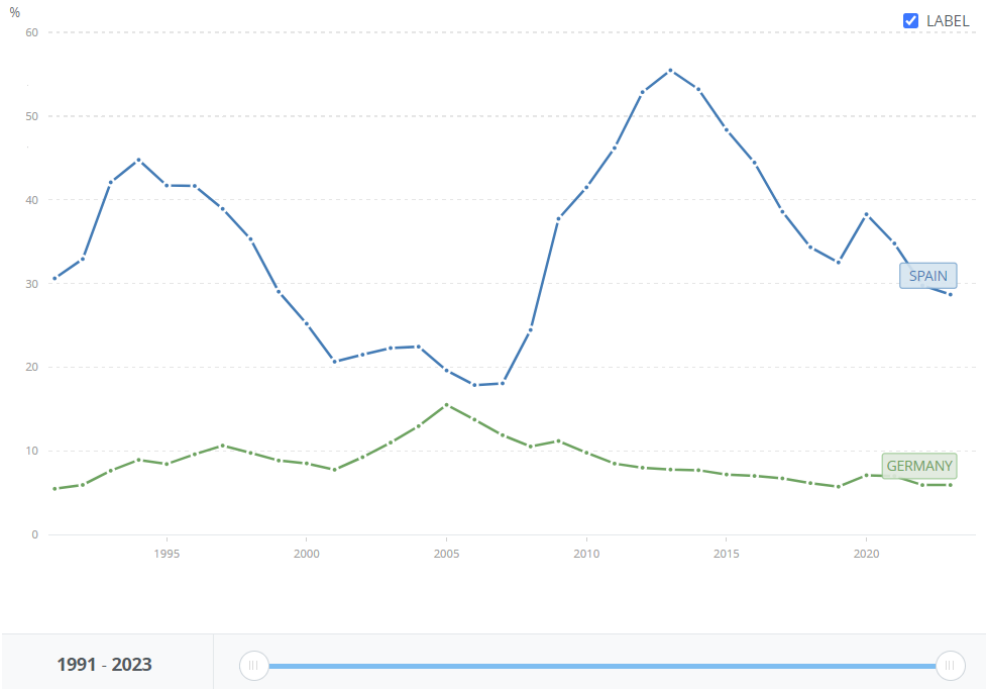

Figure 1: Youth unemployment trends from 1991-2023 (modelled International Labour Organisation estimate)[9], World Bank data

In Spain, youth unemployment has been high for decades, at around 30% in the early 1990s and peaking at 44.2% in 1994. A period of economic growth in the early 2000s, largely driven by a construction boom, temporarily brought youth

8 "Unemployment, Youth Total (% of Total Labor Force Ages 15-24)", *supra note*, 4.

9 *Ibid.*

unemployment down to 17.9% by 2006. However, the 2008 global financial crisis had a devastating impact on Spain's economy, particularly its construction sector, causing youth unemployment to surge to a record high of 55.6% in 2013. Although there has been a gradual recovery since then, youth unemployment in Spain remains elevated, standing at around 29% in 2023. The COVID-19 pandemic in 2020 further disrupted Spain's labour market, causing another spike in youth unemployment, but the long-term effects appear to have been more moderate compared with those of the 2008 crisis.

In contrast, Germany's youth unemployment rate has remained consistently lower over the same period. Throughout the 1990s and early 2000s, it fluctuated between 6 and 10%. The Hartz labour market reforms and Germany's strong vocational training system contributed to the country's resilience during economic downturns, including the 2008 financial crisis, when youth unemployment remained below 10%. Even during the COVID-19 pandemic, Germany's labour market showed remarkable stability, with only a slight uptick in youth unemployment, which soon returned to pre-pandemic levels.

By 2023, Germany's youth unemployment rate had dropped below 7%, reflecting the resilience of Germany's structure and policies. The contrast between Spain and Germany underscores how structural factors such as labour market policies, the reliance on temporary contracts, and the role of vocational education shape youth employment outcomes, particularly during economic crises.

1.2. The rates of youths not in employment, education, or training (NEET)

A clear disparity between youth unemployment in Spain and Germany can be observed in their unemployment rates and other key indicators, such as share of youth in NEETs, temporary employment, and participation in vocational training. For instance, the NEET rates for Germany and Spain between 2010 and 2022 revealed a striking contrast in youth engagement in employment and education

(Figure 2)[10]. According to the Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) data archive[11], Spain has had consistently higher share of NEETs, particularly among 20–24-year-olds. In 2013, the proportion of NEETs in this group peaked at around 32%, reflecting the aftermath of the 2008 financial crisis and Spain's sluggish recovery. By comparison, Germany's proportion of NEETs for the same age group has remained low throughout, staying at less than 10%, even during global economic disruptions. For younger individuals (15–19-year-olds), both countries show slightly lower share of NEETs, but the gap between Spain and Germany persists. In 2022, the proportion of NEETs for 15–19-year-olds in Spain was around 8%, while in Germany it was around 4%. Despite the challenges posed by the COVID-19 pandemic, both Germany and Spain only showed slight increases in the proportion of NEETs in individuals aged 20–24 years in 2021. By 2022, both countries had shown improvements, with Spain experiencing an additional 2% decline in proportion of NEETs compared with Germany. Nonetheless, the gap remains.

10 "NEET Rates from 2010 to 2022", OECD Data Archive, accessed 21 November 2024, https://www.oecd.org/en/data/indicators/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.html?oecdcontrol-dec63071aa-var6=15_19.

11 *Ibid*.

1.3. Temporary Youth Employment

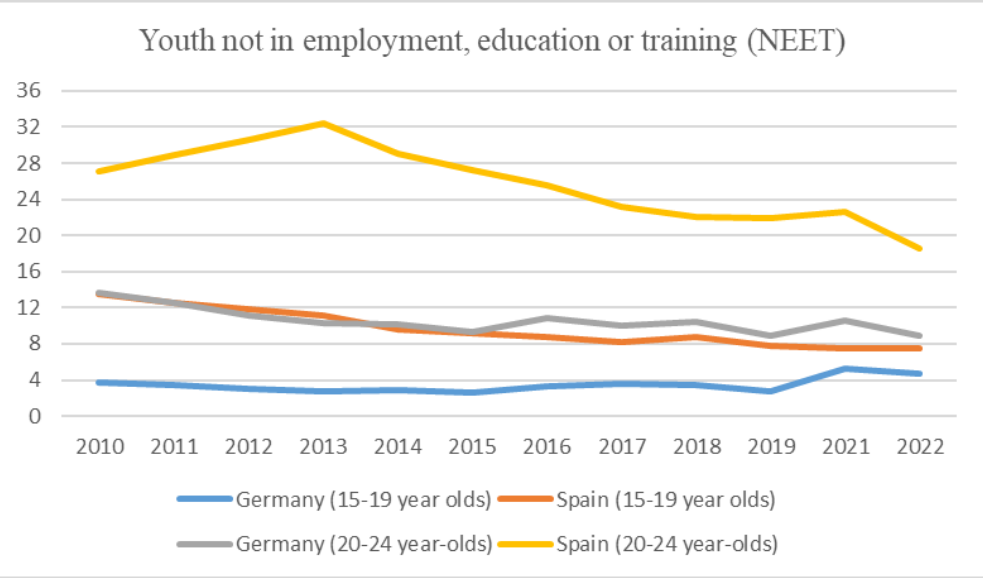

Figure 2: NEET rates from 2010 to 2022, OECD Data Archive

A major factor contributing to the differences in youth unemployment in the two countries is the prevalence of temporary employment. The OECD defines temporary employment as wage and salary workers whose jobs have a predetermined end date. According to OECD data, Spain has consistently had a much higher rate than Germany of temporary employment for young workers (Figure 3)[12].

12 "Temporary Employment from 1990 to 2022", OECD Data Archive, accessed 21 November 2024, https://www.oecd.org/en/data/indicators/temporary-employment.html.

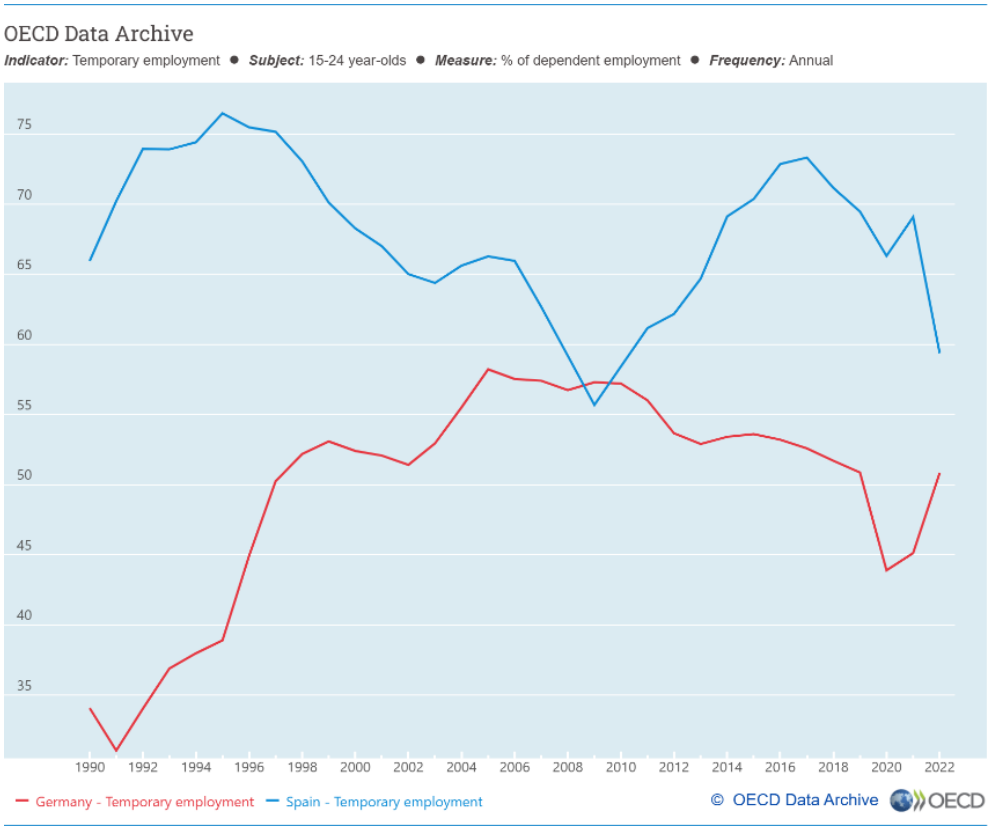

Figure 3: Temporary employment from 1990 to 2022, OECD Data Archive

In 2020, more than 60% of employed youth (15–24 years old) in Spain were on temporary contracts, whereas in Germany the rate was considerably lower, at approximately 50%. This trend has persisted for decades, with temporary employment rates peaking in Spain at around 75% in the early 2000s, while Germany saw a lower peak of approximately 55%. Even though the rate of youth in temporary employment in Spain was showing a downward trend by 2023, it remains considerably higher than that in Germany. Since the 2000s, Germany has stabilised this rate, maintaining it below 55%, and has seen a further decline in recent years. The COVID-19 pandemic also impacted both countries' rates of youth in temporary employment. Spain saw a marked decline in temporary employment for employment for the youth, probably due to the pandemic's severe impact on tourism and

other industries reliant on short-term contracts. Germany also saw a reduction in temporary employment; however, the country demonstrated resilience by returning to its pre-pandemic levels by 2023.

The high level of temporary employment in Spain reflects its reliance on flexible, short-term contracts, especially in sectors such as tourism and construction, which have traditionally employed young people, but this has also led to labour market instability. It can also be attributed to the fact that in Germany, the term temporary employment includes any training periods (e.g. as apprentices or trainees), whereas in Spain, it is not a part of training periods, young people take a fixed-duration contract because they are unable to find a permanent job[13]. Additionally, temporary contracts in Spain tend to form a 'chain' of consecutive short-term agreements, often trapping young workers in a cycle of precarious employment with limited prospects to transition to stable, permanent roles[14]. While temporary contracts are commonly used in many countries as an entry point into the labour market, young people in Spain tend to remain on these contracts for extended periods. However, Germany's focus on long-term employment and vocational training pathways, including apprenticeships, has helped youths to transition into stable jobs and has contributed to a more moderate rate of temporary youth employment.

2. Comparative Analysis of Active Labour Market Policies (ALMPs)

2.1. ALMPs in Spain and Germany

ALMPs comprise a range of public programmes aimed at increasing employment, enabling people to move into jobs, and achieving a better match between

13 María Ramos, and Carlos Victoria, "Youth Unemployment and Job Insecurity in Spain: Problems and Policy Options", *DGAP* (2016): 3-10, https://dgap.org/system/files/article_pdfs/2016-10-dgapanalyse_ramos-victoria.pdf.

14 *Ibid*.

labour supply and demand[15]. These policies generally entail training, employment incentives, direct job creation, public employment services, and start-up incentives. They are crucial for addressing youth unemployment, as various interventions, including skills training and entrepreneurship promotion, can greatly enhance employment rates and earnings for young people[16]. Programmes that combine multiple components, such as skills training, counselling, and job placement services, tend to be more effective than those that focus on a single aspect[17]. However, some studies have shown that intensifying ALMPs does not always lead to improved outcomes[18].

Both Spain and Germany have allocated substantial resources to ALMPs, although their priorities and expenditure breakdowns differ considerably, reflecting varied approaches to addressing youth unemployment (Figure 4).[19] In 2022, Spain invested a slightly larger share of its GDP (0.6%) in ALMPs than Germany did (0.4%). Looking more closely at how the funds were distributed, public employment services and administration (PES) emerged as the largest expenditure component in both countries. However, in Germany, PES alone accounted for more than half of the total ALMP spending; PES accounted for slightly less spending in Spain. For Germany, training programmes represent the second-largest ALMP expense (0.16%), reflecting their focus on upskilling and reskilling the workforce to align with labour market demands.

15 Jochen Clasen, Daniel Clegg, and Alexander Goerne, "Comparative Social Policy Analysis and Active Labour Market Policy: Putting Quality before Quantity", *Journal of Social Policy* 45, 1 (2015): 1-18, DOI: 10.1017/S0047279415000434.

16 Jochen Kluve, et al., "Interventions to Improve the Labour Market Outcomes of Youth: A Systematic Review of Training, Entrepreneurship Promotion, Employment Services, and Subsidized Employment Interventions", *Campbell Systematic Reviews* 13, 1 (2017): 24-41 https://doi.org/10.4073/csr.2017.12.

17 Macro Caliendo and Ricarda Schmidl, "Youth unemployment and active labor market policies in Europe", *IZA Journal of Labor Policy* 5, 1 (2016): 2-3, https://doi.org/10.1186/s40173-016-0057-x.

18 Torben M Andersen and Michael Svarer, "Active labour market policies in a recession", *IZA Journal of Labor Policy* 1, 7 (2012): 1-19, https://doi.org/10.1186/2193-9004-1-7.

19 "Labour Market Programmes", OECD Data Archive, accessed 21 November 2024, https://data-explorer.oecd.org/.

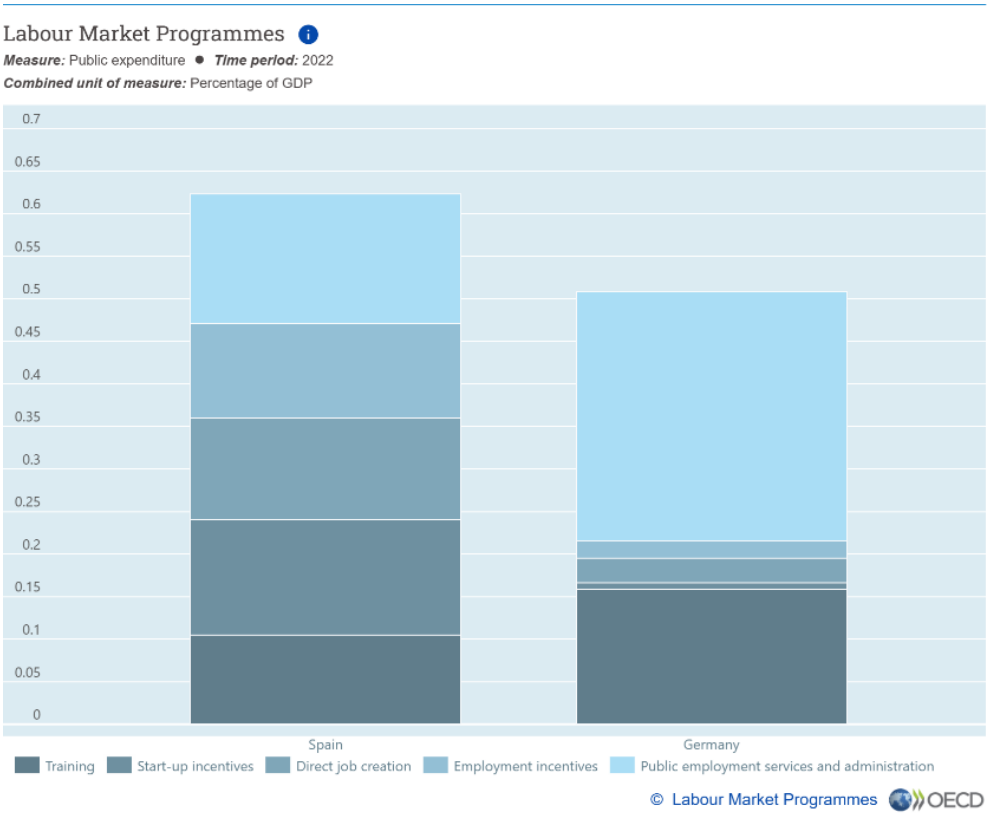

Figure 4: Expenditure on ALMPs in Spain and Germany as a percentage share of GDP, OECD

Conversely, Spain invested the least in training programmes (0.11%), showing a different approach by prioritising other areas over workforce training. Both Spain and Germany had direct job creation and employment incentives as their third and fourth largest ALMPs expenditure categories. However, Spain spent more on these two categories, indicating a greater emphasis on incentivising employers and creating job opportunities through direct intervention. Start-up incentives saw the least investment in Germany; in contrast, start-up incentives were the second-highest expense in Spain, showing a different view of entrepreneurship as a pathway to combat unemployment.

2.2. Trends of Expenditure on ALMPs

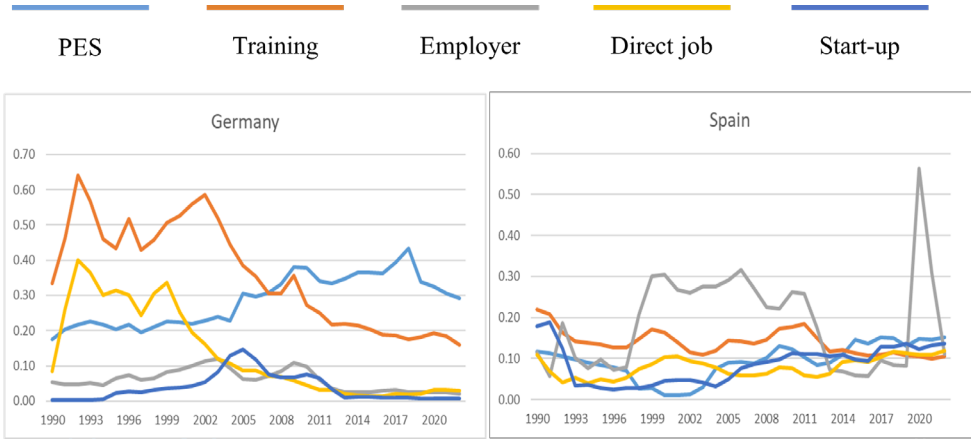

Figure 5: Trends in expenditure on ALMPs as a percentage share of GDP in Germany and Spain, OECD

Looking at the trends (Figure 5)[20], public expenditure on ALMPs in Spain shows fluctuations across different categories, although most remain comparatively steady. However, employment incentives stand out from other policies, with a repeating pattern of notable spikes and declines. The most pronounced spike occurred in 2020, probably in response to the economic disruption caused by the COVID-19 pandemic. Other categories, such as training, direct job creation, start-up incentives and PES, show relatively steady trends with minor fluctuations over time, indicating less emphasis on these approaches in Spain's ALMP spending.

Meanwhile, Germany shows distinct patterns in its spending on ALMPs. In the early 1990s, expenditure on training and employment incentives was notably high, reflecting Germany's focus on upskilling its workforce and incentivising employment. However, these expenditures declined after the mid-2000s, with expenditure on training gradually reducing and expenditure on employment

20 "Public spending on labour markets", OECD Data Archive, accessed 21 November 2024, https://www.oecd.org/en/data/indicators/public-spending-on-labour-markets.html?oecdcontrol-38c744bfa4-var1=DEU%7CESP.

incentives experiencing a sharp decrease. PES became a prominent area of spending over time, particularly post-2005, showing Germany's sustained commitment to job placement services. Limited funding for direct job creation and start-up incentives, with only minor increases around 2005 and 2010, indicates that these approaches have been comparatively less prioritised in Germany over the past three decades.

In summary, while Spain and Germany have both engaged in ALMPs, their approaches have diverged. Spain has shown a focus on employment incentives in recent years, possibly as a reactive measure to economic shocks, whereas Germany has placed a more consistent emphasis on PES, with reduced reliance on training and employment incentives over time. These patterns reflect differing national priorities and responses to economic conditions, influencing the effectiveness of ALMPs in addressing youth unemployment in each country.

3. Key Approaches of ALMPs

3.1. Spain

Several training-focused ALMPs have been developed to provide young people with skills and qualifications. The Professional Training Reform (Act 30/2015) introduced dual vocational education and training (VET) system, individual training accounts, and training leave to help young people gain skills more aligned with labour market demands. Additionally, the 'Classroom Mentor' (Aula Mentor) programme provided distance learning opportunities for youths[21]. The Comprehensive Qualification and Employment Program (Programa Integral de Cualifición y Empleo- PICE) launched in 2014 under the Youth Guarantee scheme, targets young people with or without qualifications or work experience who wish to receive appropriate vocational training to improve their skills, find

21 OECD, *Getting Skills Right: Spain* (OECD Publishing, 2018), 1-79, https://doi.org/10.1787/9789264282346-en.

employment or start their own business. The youths are supported through vocational training, dual VET, and a mobility component that includes three-month job placements in other European countries[22]. Spain also has training and apprenticeship contracts for youths aged 16–30 years who lack appropriate qualifications, which combine paid employment with both theoretical and practical training[23].

Regarding PES in Spain, the Youth Guidance programme, introduced under the Action Plan for Youth Employment (2019-2021), involved training approximately 3,000 employment counsellors to guide young people in their job search. The programme trained counsellors in career guidance, activation measures, gender equality, and assistance for vulnerable youth[24]. The Youth Guarantee Plus Plan (2021-2027) further strengthens PES support by offering personalised guidance to equip youth with essential skills for labour market integration[25]. However, despite these efforts, Spain's PES remains understaffed, with an average of 721 job seekers per counsellor, leading to considerable delays in service provision[26].

Spain's ALMPs also include various employment incentives to encourage companies to hire young workers. Employers who hire young people on permanent contracts benefit from reduced social security contributions, making it more financially viable to provide stable employment opportunities for youths.[27] Incentives are provided for companies that engage youth through training contracts,

22 "Spain - PICE Programme for Youth Employment", CEDEFOP, 2017, https://www.cedefop.europa.eu/en/news/spain-pice-programme-youth-employment.

23 Alberto Vaquero Garcia et al., "Evaluation of Training Contracts for Young People in Spain, Germany, and France", *Employee Responsibilities and Rights Journal* 36 (2024): 385-399, https://doi.org/10.1007/s10672-024-09495-4.

24 Youth Wiki, "Youth Policies in Spain", *National Policies Platform* (2021), https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/sites/default/files/2023-04/Spain_2021.pdf.

25 "The Government of Spain Approves the Youth Guarantee Plus Plan 2021-2027", *La Moncloa*, 8 June 2021, https://www.lamoncloa.gob.es/lang/en/gobierno/councilministers/Paginas/2021/20210608council.aspx.

26 OECD, „Getting Skills Right: Spain", 1-79.

27 Anita Wölfl, "Improving Employment Prospects for Young Workers in Spain", *OECD Economics Department Working Papers* 1040 (2013): 5-25 https://doi.org/10.1787/5k487n7hg08s-en.

which are promoted by the Madrid Community to give young people professional experience and a regular salary[28]. Furthermore, through the 'first professional experience in public administration programme', Spain offers youth their first employment experiences in public administration roles, bridging the gap between training and employment[29]. In the past, workshop schools and trade house programmes also offered training and work experience for young people who lacked qualifications, focusing on employment within community service, public utility activities, and nonprofit organisations[30].

To support young entrepreneurs, Spain has implemented various start-up incentives under the Youth Guarantee Plus Plan. One notable initiative, the ENISA Young Entrepreneurs programme, offers financing without the requirement for collateral, along with guidance services for young entrepreneurs unable to access traditional credit sources[31]. Additionally, the start-up law was enacted in 2022 to reduce corporate tax rates for new businesses and provide tax deductions for start-up investments, further fostering entrepreneurship among all[32].

3.2. Germany

One of the cornerstones of Germany's approach to youth employment is its dual VET system, which combines practical work experience with theoretical education, equipping young people with relevant skills and qualifications. Following the introduction of the Hartz I reforms, the focus on ALMPs included training and job creation initiatives aimed at equipping unemployed individuals

28 'Subsidies to Hire Young People', Comunidad de Madrid, accessed 21 November 2024, https://sede.comunidad.madrid/en/ayudas-becas-subvenciones/subvenciones-contratar-jovenes.

29 La Moncloa, 'Government of Spain Approves the Youth Guarantee Plus Plan 2021-2027'.

30 OECD, *Jobs for Youth/Des emplois pour les jeunes Spain* (OECD Publishing, 2007), 39-134, https://doi.org/10.1787/9789264032439-en.

31 La Moncloa, *op. cit.,* 29.

32 *Ibid*.

with relevant skills and supporting them in securing employment[33]. This VET system offers more than 350 career paths through apprenticeships lasting two to four years, ensuring that young people gain industry-specific knowledge, thereby enhancing their employability upon graduation[34]. Moreover, the WeGeBau programme, introduced by the Federal Employment Agency in 2006, has since expanded to include younger workers and provides grants for training without interrupting employment contracts. This training-based model has proven effective both for workers and employers, the latter benefiting from highly qualified employees[35].

Germany's PES, one of the highest-funded components within ALMPs, provides a range of job search assistance, career counselling, and placement services for young job seekers. With the Hartz III reforms, the PES was restructured to increase caseworker-to-client ratios, enabling more personalised guidance and support for job seekers[36]. A key initiative within this framework is the integration agreement, mandated by the German Social Code, which outlines tailored steps for vocational training or employment and is reviewed every three months to ensure effective progress[37]. These agreements serve as accountability tools, maintaining a structured focus on individual employment goals and offering personalised support to help young people enter the labour market[38]. Additionally, pro-

33 Gael De Moraes, Sofia Gomez Tamayo, and Andrea Petrelli, "The Delivery of Employment Services in a Multi-Country Case Study Series: Germany", World Bank, (2021/2022), https://documents1.worldbank.org/curated/en/099120123110015557/pdf/P1765530ba701a02208b090ac60549d9a0d.pdf

34 Graeme Young, "Lessons from Germany on Youth Employment Policy", 1 May 2018, https://policyoptions.irpp.org/magazines/may-2018/lessons-from-germany-on-youth-employment-policy.

35 OECD, "Institutional and Regulatory Set-Up of Active Labour Market Policy Provision in Germany (Research note)", OECD Publishing (2021) : 1-12, https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/topics/policy-issues/employment-services/germany_almp_institutional_set-up.pdf

36 De Moraes, Gomez Tamayo, and Petrelli, "The Delivery of Employment Services in Germany".

37 "Integration Agreements: Supporting Job Seekers", Bundesagentur für Arbeit, accessed 21 November 2024, https://www.arbeitsagentur.de/.

38 "Integration of Young People in the Labour Market", National Policies Platform, accessed 21 November 2024, https://national-policies.eacea.ec.europa.eu/youthwiki/chapters/germany/36-integration-of-young-people-in-the-labour-market.

grammes such as Jugend Stärken (Encouraging Youth) offer socio-educational support to young people who are beyond the reach of traditional education and employment services, assisting them in transitioning from school to work[39].

Germany also offers incentives to employers who hire and train young people, particularly those who come from disadvantaged backgrounds or who have a disability. These incentives include grants and subsidies for companies that create apprenticeships or offer training opportunities for marginalised groups[40]. Although less common, Germany also employs direct job creation schemes, particularly during economic downturns, to provide temporary employment opportunities for disadvantaged groups, including young people, targeting regions with high youth unemployment to mitigate the impacts of economic instability[41]. To encourage youth entrepreneurship, Germany has implemented various programmes that offer financial support, mentoring and guidance for young entrepreneurs[42].

Conclusions

To sum up, youth unemployment rates in Spain and Germany highlight considerable disparities, with Spain consistently experiencing higher rates compared to Germany's relatively stable, low levels of youth unemployment. While Spain's youth unemployment rate remains above 26%, Germany maintains a considerably lower rate of around 6.5%. This contrast also reflects how ALMPs, alongside structural factors, shape youth employment outcomes in each country. The comparison presented in this paper makes it evident that the degree of reliance on PES and the availability of substantial funding can influence outcomes. For instance,

39 "Children and Youth", BMFSFJ (Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth), 10 July 2024, https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/meta/en/youth.

40 OECD, *Institutional and Regulatory Set-Up of Active Labour Market Policy Provision in Germany*.

41 European Commission, "The Youth Guarantee Country by Country – Germany", *Employment, Social Affairs & Inclusion* (2020), https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13639&langId=en.

42 OECD, "Institutional and Regulatory Set-Up of ALMP Provision in Germany".

Germany's tailored and individualised approach, with a focus on PES and skills training, shows better outcomes. In contrast, Spain's generalised approach with comparable funding of all of the ALMPs has not achieved the same level of sustained success. This disparity highlights that PES-based policies are most effective when combined with other well-funded policies rather than being treated as an individual component. As Caliendo and Schmidl suggest, programmes that integrate multiple components, such as skills training, counselling and job placement services, are more effective than those focusing on a single aspect, which is evident in the case of Germany[43]. Additionally, Andersen and Svarer's (2012) argument that merely intensifying ALMPs does not guarantee better outcomes is particularly evident in Spain's case.[44] These findings emphasise the need for a balanced, multidimensional approach to ensure long-term improvements in youth employment outcomes.

While ALMPs play a role in shaping these outcomes, broader structural factors also contribute greatly to youth employment opportunities. While this article has only explored ALMPs, it is essential to consider additional factors influencing youth unemployment, including economic conditions, educational systems and the effectiveness of vocational training programmes, to better understand the full landscape of youth employment and the range of policy responses.

43 Caliendo and Schmidl, *supra note*, 17: 2-3.

44 Andersen and Svarer, *supra note*, 18: 1-19.

JAUNIMO NEDARBAS IR AKTYVIOS DARBO RINKOS POLITIKA EUROPOJE: LYGINAMASIS ISPANIJOS IR VOKIETIJOS TYRIMAS

Anusha Simkhada

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Rygos Stradinio universitetas, Latvija

Ružomberoko katalikiškasis universitetas, Slovakija

ISCTE Lisabonos universiteto institutas, Portugalija

Santrauka. Pasauliniu mastu jaunimo nedarbas tapo kritine problema, darantį įtaką ne tik atskiriems asmenims, bet ir platesnei ekonomikai, darbo rinkai ir visuomenei. Europoje struktūriniai ekonomikos, švietimo sistemų ir darbo rinkos politikos skirtumai prisidėjo prie jaunimo nedarbo skirtumų tarp šalių. Nors Ispanija nuolat kovojo su aukštu jaunimo nedarbo lygiu, Vokietijoje jis išliko santykinai žemas. Šiame straipsnyje nagrinėjamos jaunimo nedarbo tendencijos Ispanijoje ir Vokietijoje, daugiausia dėmesio skiriant aktyvios darbo rinkos politikai (ADRP), įgyvendintai šiai problemai spręsti. Analizė atskleidžia pagrindinius ADRP išlaidų skirtumus: Vokietija teikia pirmenybę valstybinėms užimtumo tarnyboms ir profesiniam mokymui, o Ispanija daugiau dėmesio skiria užimtumo skatinimui ir paramai pradedant verslą. Išvados rodo, kad Vokietijos pritaikytas ir integruotas požiūris, daugiausia dėmesio skiriant valstybinėms užimtumo tarnyboms ir įgūdžių mokymui, duoda veiksmingesnių rezultatų nei apibendrintas Ispanijos požiūris.

Reikšminiai žodžiai: jaunimo nedarbas, aktyvi darbo rinkos politika, Ispanija, Vokietija, NEET rodiklis, laikinas darbas.

SOCIAL POLICIES ADDRESSING YOUTH NEITHER IN EMPLOYMENT NOR IN EDUCATION (NEET): YOUTH GUARANTEE'S IMPLEMENTATION IN SLOVENIA AND LITHUANIA

Renaldas Malinauskas

E-mail: remalinauskas1@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Faculty of Human and Social Studies

Prof. dr. Jolanta Pivoriene

E-mail: jolantapiv@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Faculty of Human and Social Studies

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-16

Abstract. The aim of this article was to analyse European Union (EU) social policies addressing youth not in education, employment or training (NEET). In particular, it examined the European Pillar of Social Rights as a framework policy guiding the implementation of the Youth Guarantee (YG), with an emphasis on its role in supporting NEET youth. The analysis included the national implementation of the YG in Slovenia and Lithuania, exploring its interaction with each country's national policies and related strategies.

This article is based on a theoretical approach. It analysed secondary sources, including official documents, strategies, policy guidelines, laws, regulations, statistical data and scientific articles. This method was particularly appropriate as it enabled the exploration of social policies targeting NEET youth within the EU, alongside their impact on national active labour market policies and strategies in Slovenia and Lithuania.

Key findings indicated that different approaches to the incorporation of the

YG could explain the stabilised rate of NEET youth in Slovenia and the increased rate in Lithuania. For instance, in Slovenia's case, a contributing factor to the stabilisation of the NEET youth rate could be the collaboration among different sectors and the more comprehensive integration of the YG into other national social policies. After 2020, Slovenia employed a more comprehensive strategy to support NEET individuals, potentially stabilising the rate. Meanwhile, Lithuania's narrower focus on cross-sectoral collaboration might have contributed to its increase in the NEET youth rate.

Keywords: NEET Youth, Social Policies, European Pillar of Social Rights (EPSR), Youth Guarantee (YG), Slovenia and Lithuania.

Introduction

Young people aged 15–29 years who are not in employment, education or training (NEET) remain an ongoing challenge in the European Union (EU). In 2023, Slovenia's NEET rate reached 7.8% compared with 3.7% for the total unemployed population, while in Lithuania these values were 13.5% and 6.9%, respectively[1]. Moreover, the NEET rate in Lithuania increased by 1.2% in 2004, bringing it to 14.7% in total[2]. The NEET rate in Slovenia for 2024 has not yet been published. Data from 2013 to 2018 show that the NEET rates in Lithuania and Slovenia were relatively similar, but since 2019, a difference has begun to appear. In 2020, the COVID-19 pandemic affected the prevalence of NEET youth throughout the EU, including in Lithuania and Slovenia, but there was little difference in NEET numbers in Slovenia before and during the COVID-19 pandemic. However, while Slovenia's NEET rate remained relatively stable, Lithuania's NEET rate began to

1 Eurostat, "Young People Neither in Employment nor in Education and Training by Sex, Age and Labour Status (NEET Rates)", *Eurostat Dataset*. Accessed March 3, 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table?lang=en.

2 State Data Agency of Lithuania, "Young People Neither in Employment nor in Education and Training", *Official Statistics Portal*. Accessed March 3, 2025. https://osp.stat.gov.lt/EN/statistiniu-rodikliu-analize?hash=e9e9b71b-e346-4d56-84f1-dd0d5b6aeb37#/.

slowly decrease after 2020, before increasing again in 2023 and then reaching its highest value in 10 years in 2024[3].

The reality of being a NEET youth has been widely studied at the micro-level, and there is a good understanding of the characteristics of individuals that can lead to this vulnerability[4]. For instance, young individuals are considered at higher risk of becoming NEETs due to their transition from education to the labour market, a lack of work experience, and their age. These factors that influence youth unemployment often interact in complex ways[5]. Additionally, various social inequalities can exaggerate the problem, with youth from minority ethnic backgrounds, those with disabilities and those from rural areas facing systematic disadvantages in the labour market[6]. If a young person remains unemployed for an extended period of time, the consequences can be severe, including lower future wages, weaker labour market attachment, reduced well-being, and, in the worst-case scenarios, an increased likelihood of engaging in criminal activities[7].

To tackle the phenomenon of NEETs, the EU has implemented various measures and recommendations in its legal framework, such as the European Pillar of Social Rights (EPSR), which was announced by the European Parliament, the European Council and the European Commission at the 2017 Gothenburg Summit. One of the ESPR's three main objectives to be achieved by 2030 is to increase

3 Eurostat, "Young People Neither in Employment nor in Education and Training by Sex, Age and Labour Status (NEET Rates)", *Eurostat Dataset.* Accessed March 3, 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table?lang=en.

4 Triin Lauri, et al., "Policy Mixes and Youth Vulnerability in Europe: A Qualitative Comparative Analysis of the NEET Rate", *Journal of European Social Policy* 35, 1 (2025): 1–16. https://doi.org/10.1177/09589287241311159

5 Subas P. Dhakal, Julia Connell, and John Burgess, "Inclusion and Work: Addressing the Global Challenges for Youth Employment", *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal* 37, 2 (2018): 110-120. https://www.researchgate.net/publication/323872734_Inclusion_and_work_Addressing_the_global_challenges_for_youth_employment.

6 European Commission, "Youth Employment Support", *Employment, Social Affairs and Inclusion.* Accessed March 4, 2025. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support_en.

7 Marco Calienda, and Ricarda Schmidl, "Youth Unemployment and Active Labor Market Policies in Europe", *IZA Journal of Labor Policy* 5, 1 (2016). https://doi.org/10.1186/s40173-016-0057-x.

the employment of the population aged 20 to 64 years to 78%. To achieve this, the EPSR considers NEET youth integration into the labour market or education as one of the solutions to increase the employment rates of the general population[8]. This is one of the reasons why the EU pays special attention to NEETs by providing various recommendations, as well as funding directed to Member States to improve the current situation.

Additionally, the implementation of the reinforced Youth Guarantee (RYG) (in 2020) plays a vital role in addressing youth unemployment within the EU Member States and is one of the main instruments to assist the EPSR in achieving its objectives. This is also the case with European active labour market policies (ALMPs), which influence the national ALMPs and strategies of all Member States. The RYG offers various recommendations for measures to prevent young people becoming NEETs; contributes to the creation of youth employment, education, apprenticeship and traineeship opportunities; and supports the development of important skills needed for work or education[9].

It is important to note that the majority of research into youth regimes has focused on welfare states in Western European countries, with a lack of studies of youth regimes in Eastern Europe[10]. Research into this topic in Lithuania is also scarce. A search on EBSCOhost yielded just two recent studies (Neverauskienė et al., 2024[11]; Neagu et al., 2024[12]), with a further regional study found via a man-

8 European Commission. "The European Pillar of Social Rights Action Plan (2021)", https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/

9 The Council of the European Union, "Council Recommendation on A Bridge to Jobs – Reinforcing the Youth Guarantee and Replacing the Council Recommendation of 22 April 2013 on Establishing a Youth Guarantee", *Official Journal of the European Union 372/1 (2020).* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2020.372.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2020%3A372%3ATOC

10 Lauri, et al., *supra note*, 4.

11 Laima Okunevičiūtė Neverauskienė, Arūnas Pocius ir Rūta Brazienė, "Lietuvos jaunimo perėjimas iš švietimo sistemos į darbo rinką: iššūkiai ir tendencijos", *Bridges/Tiltai 93, 2* (2024). https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/article/3032/info.

12 Gabriela Neagu, et al., "The Intergenerational Transmission of NEETs Status: A Comparative Analysis of Italy, Ireland, Lithuania, and Romania", *Polish Sociological Review* 227, 3 (2024): 269–290. https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.26412/psr227.04.

ual search (Trumpickaitė et al., 2020). In contrast, EBSCOhost listed 211 international studies on the subject in 2024 alone. Comparative perspectives from smaller countries within the EU with similar socioeconomic characteristics and analogous population sizes, such as Lithuania and Slovenia, are particularly rare. Therefore, it is crucial to investigate the situation in these countries. Furthermore, as the data show, until 2019, the rates of NEETs in both countries were quite similar. However, after 2019, a divergence began to occur, making it even more important to analyse which changes implemented in Slovenia and Lithuania may have contributed to this difference.

The aim of this article was to analyse social policies within the EU that address NEET youth and how those policies interrelate and impact national ALMPs and related strategies within Slovenia and Lithuania.

The objectives of this article were to describe the EPSR as a policy framework guiding the implementation of the Youth Guarantee (YG); to analyse how the EPSR addresses NEET youth; and to examine the YG and its implementation at the national level in Slovenia and Lithuania.

This article was based on a theoretical approach. It employed an analysis of secondary sources, including official documents, strategies and policy guidelines, laws, regulations, statistical data and scientific articles. This approach enabled an in-depth examination of policy frameworks, legislative texts, reports, statistical data, and academic articles that are relevant to NEET youth activation strategies.

1. NEET Youth in European Policy Documents

To understand how different countries deal with NEET youth, it is necessary to analyse their ALMPs. The main objective of ALMPs is to promote the entry of individuals into the labour market. According to Bonoli (2010), there are various types of ALMPs, and they have diverse origins. However, before moving to the types of ALMPs, it is important to clarify the term 'workfare'. Torjman (1996,

3) explains it as a system in which inactive recipients of financial support must be involved in compulsory labour service or participate in training designed to improve their skills which would help them to reintegrate into the labour market and reduce dependence on welfare as a condition of receiving those financial benefits.[13] Building on this, some authors have determined that there are two types of ALMPs. For instance, Torfing (1999), as cited in Bonoli (2010) distinguishes between 'offensive' and 'defensive' workfare. Offensive workfare refers to activation that relies on empowerment and improving the skills of individuals who are out of the labour market (found, for example, in Denmark), while defensive workfare relies on sanctions and benefit reduction, as found in the United States. Other authors have coined terms such as 'positive' and 'negative' activation, which nonetheless retain similar definitions. Importantly, Barbier (2004) acknowledged a third type of ALMP. He pointed out that this type can be found in many European countries and that it has an emphasis on social inclusion[14]. However, the vulnerability of young individuals as an outcome of youth welfare systems, in this case reflected by NEET rates, has attracted limited attention, despite its potential impact on youth policy formulation.[15]

In Europe, the term NEET has attracted the attention of policymakers as an indicator for monitoring the labour market and the situation of young people. The focus on NEET youth initially began following the 2008 financial crisis, which was evident from a number of policies introduced by the European Commission. For instance, the initiative 'Youth on the Move' in 2010) aimed 'to unleash the potential of young people to achieve smart, sustainable and inclusive growth in the EU'. The initial project addressed the problem of NEET youth and focused on

13 Sherri Torjman, „Workfare: A Poor Law", *The Caledon Institute of Social Policy* (1996): 1-3. https://maytree.com/publications/workfare-a-poor-law/.

14 Giuliano Bonoli, "The Political Economy of Active Labor-Market Policy", *Politics & Society* 38, 4 (2010): 435–457. https://doi.org/10.1177/0032329210381235.

15 Lauri, et al., *supra note*, 4.

providing recommendations for their reintegration into education or training, as well as to the labour market, as one solution to reduce the number of NEETs. Particular focus was placed on guaranteeing the integration of individuals with disabilities or health issues into the labour market[16]. This is evidence for the assumptions of the third type of ALMPs described by Barbier, highlighting that a focus on vulnerable groups is an important component of ALMPs in the EU.

In 2012, the European Commission began to encourage its Member States to make greater use of the European Social Fund (ESF), as various documents in the Employment Package on Job Recovery emphasised the importance of tackling the NEET crisis. Furthermore, the European Commission proposed increasing the use of the ESF during the next programme period (2014–2020)[17]. Importantly, the European Social Fund+ (ESF+) continues to support the implementation of the EPSR, which came into effect in 2017. The guiding framework addresses NEET youth integration into the workforce or education as one of the solutions to boost the employment rate of the general population.

In the following section, we analyse the EPSR as a key contemporary policy framework that guides the implementation of other initiatives, such as the YG, which address the issue of NEET youth in the EU.

1.1. European Pillar of Social Rights

In 2017, the EPSR was announced at the Gothenburg Summit by the European Parliament, Council and Commission. The EPSR is a guiding framework agreed upon by all 27 EU Member States. It consists of 20 key principles of social rights and is organised by three main areas of action: equal opportunities and access to

16 Eurofound, "NEETs – Young People Not in Employment, Education or Training: Characteristics, Costs and Policy Responses in Europe", *Publications Office of the European Union, Luxembourg* (2012): 20–22. https://www.eurofound.europa.eu/en/publications/2012/neets-young-people-not-employment-education-or-training-characteristics-costs-and.

17 *Ibid.*

the labour market; fair working conditions; and social protection and inclusion. These principles are aimed at helping to build 'a strong social Europe that is fair, inclusive and full of opportunity in the 21st century.' The focus of the EPSR, and the 20 principles within it, is to assist EU Member States to build better functioning labour markets and quality social welfare systems for the benefit of all Europeans[18]. Figure 1 shows the three main areas and 20 key principles of the EPSR.

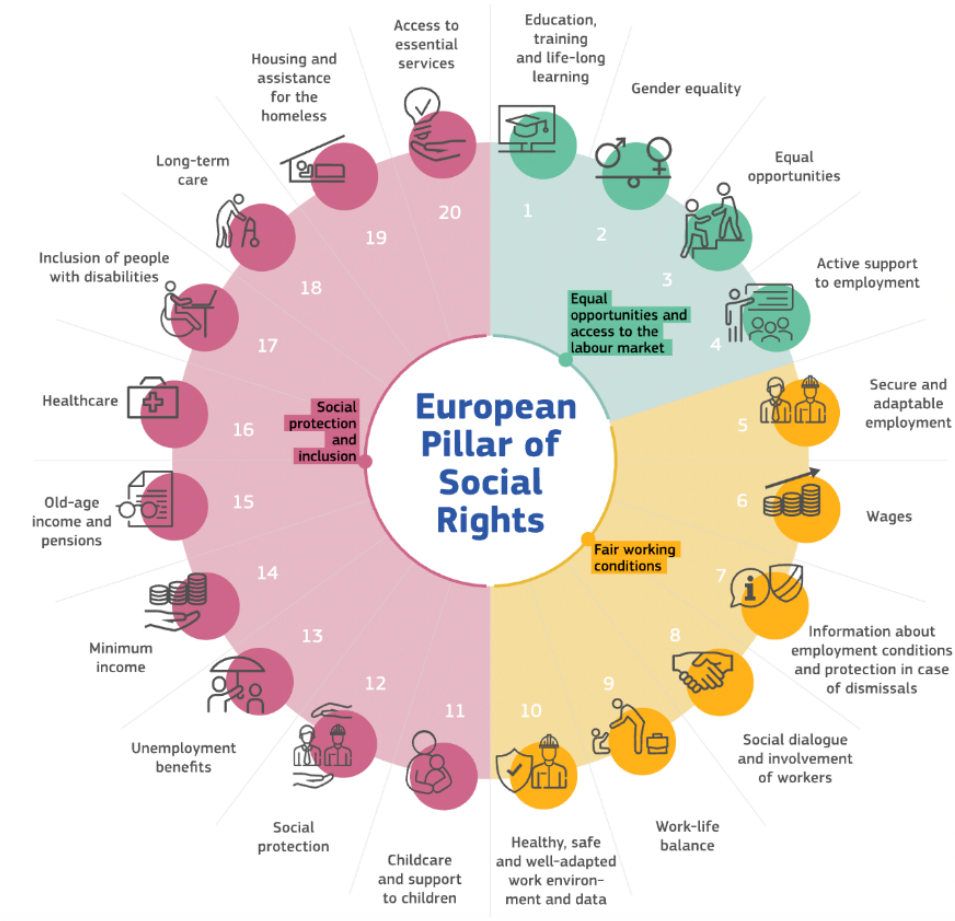

Figure 1. Key principles of the European Pillar of Social Rights (https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/european-pillar-social-rights-20-principles_en)

18 European Commission, "The European Pillar of Social Rights Action Plan (2021)", https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/.

Furthermore, the EU has set three main targets for 2030 within the EPSR: increasing employment among the population aged 20 to 64 to 78%; at least 60% of the adult population participating in training every year; and reducing the number of people socially excluded and at risk of poverty by at least 15 million by 2030. Accordingly, for each target of the EPSR, there are specific objectives that are expected to be achieved by 2030. For instance, for the goal of ensuring at least 78% of the population aged 20 to 64 years is in employment by 2030, the EU has also set national targets for 2030. For instance, Slovenia is expected to have an employment rate for the adult population aged 20–64 years of 79.5% by 2030; for Lithuania, the target is 80.7%[19]. In addition, the EU has committed to achieving a higher employment rate by ensuring that vulnerable groups, such as people who are low-skilled, individuals with disabilities, people from rural areas, the LGBTQ+ community, ethnic or racial minorities, and migrants, are able to participate in the labour market according to their capacity, which will also contribute to employment growth. It is important to note that several researchers have concluded that most NEET youth come from disadvantaged backgrounds and face a variety of challenges, such as poverty, poor academic performance, health issues, or a lack of social support, even before leaving school[20]. Therefore, it is even more essential to focus on providing social support for vulnerable, disadvantaged youth.

Another objective mentioned in the EPSR is that the proportion of NEET youth aged 15–29 years should be reduced from 12.6% (in 2019) to 9% by 2030. This goal aligns with the target of increasing overall employment among the adult population. However, it is evident that the EU devotes special attention to NEETs

19 European Commission, "State of Play on the National Targets for 2030", *European Commission, Brussels* (2023). https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=25728&langId=en.

20 Hamed Rahmani, Wim Groot, and Amir Mohammad Rahmani. "Unravelling the NEET Phenomenon: A Systematic Literature Review and Meta-Analysis of Risk Factors for Youth Not in Education, Employment, or Training", *International Journal of Adolescence and Youth* 29, 1 (2024). https://doi.org/10.1080/02673843.2024.2331576.

by providing recommendations or funding for Member States to improve the current situation. According to the EPSR, young individuals require more support because many of them had been working in sectors such as tourism, which were greatly affected by the COVID-19 pandemic. Furthermore, young people who completed their studies following the pandemic were presented with fewer opportunities when entering the labour market for the first time, while others had to stop their education or training during the pandemic, meaning they could not obtain their qualifications as planned[21].

To tackle youth inactivity, the EU devotes 88 billion euro through the ESF+ to support the implementation of the ESPR. Each Member State where the rates of NEETs do not reach the EU average is required to allocate 12.5% of the ESF+ resources at a national level to deal with youth unemployment and the implementation of the RYG. Accordingly, it is evident that Lithuania is not meeting the EU's average NEET rate, and the problem has been increasing in recent years. This indicates that the country must redouble its efforts to tackle the issue by allocating more resources to various programmes and initiatives that support NEET youth. Thus, as the EPSR acts as an umbrella policy guiding the implementation of the RYG and reflects the commitment of the EPSR to reduce NEET numbers from 12.6% (in 2019) to 9% by 2030, it is essential to analyse the RYG and its impact on legal frameworks at a national level in Lithuania and Slovenia.

1.2. Youth Guarantee Initiative

To achieve the objectives of the EPSR, the EU provides various instruments and additional funding to its Member States. One of the initiatives is the Youth Guarantee (YG), which specifically addresses NEETs. The YG is an ALMP established by the European Council in 2013 and reinforced in 2020. The implementation

21 European Commission, "The European Pillar of Social Rights Action Plan (2021)", https://op.europa.eu/webpub/empl/european-pillar-of-social-rights/en/.

of the reinforced Youth Guarantee (RYG) plays an important role in addressing youth inactivity within EU Member States; moreover, it provides additional funding for Member States to tackle this issue. It aims to strengthen youth employment in the context of the COVID-19 pandemic, as the prevalence of NEET youth has increased in Member States, and this was one of the reasons why the EU needed to find new ways of approaching the issue.

While the YG (2013) focused on young individuals aged 15 to 24 years, the RYG (2020) has expanded the youth age group, now covering youth aged 15 to 29 years. Importantly, it provides a variety of recommendations for preventive actions, supports the creation of employment opportunities for youth, and provides educational, apprenticeship and traineeship opportunities. It also supports young individuals in developing essential skills for employment or education. The RYG should ensure that 'all young people receive a good quality employment offer, continuous education, an apprenticeship, or traineeship within four months of becoming NEET.' This objective has not changed since 2013. Additionally, it aims to ensure a smooth transition from education to employment**,** supports integration into the labour market and ensures that no young person is left behind.

The RYG provides guidelines that are organised in four phases: mapping, outreach, preparation and offer. The mapping phase involves the identification of target groups and the availability of services, the assessment of skills needs, and the implementation of preventive measures through tracing and early warning systems. Outreach refers to channels of communication to reach target groups and, importantly, the outreach to NEET vulnerable groups, such as individuals with disabilities or multidimensional problems. Targeting vulnerable groups is a new feature of the RYG. The preparation phase includes the development of individual action plans based on the needs of young people, as well as the provision of guidance, counselling and mentoring services. Special focus is given to improving the digital skills of youth and validating other important skills. The

fourth phase offers processes aimed at enabling employment and start-up initiatives to work, aligning the offer with existing standards to ensure quality and equity, as well as providing post-placement support and implementing feedback. All four phases must be organised in accordance with national, regional and local contexts, taking into account the gender and diversity of young people[22].

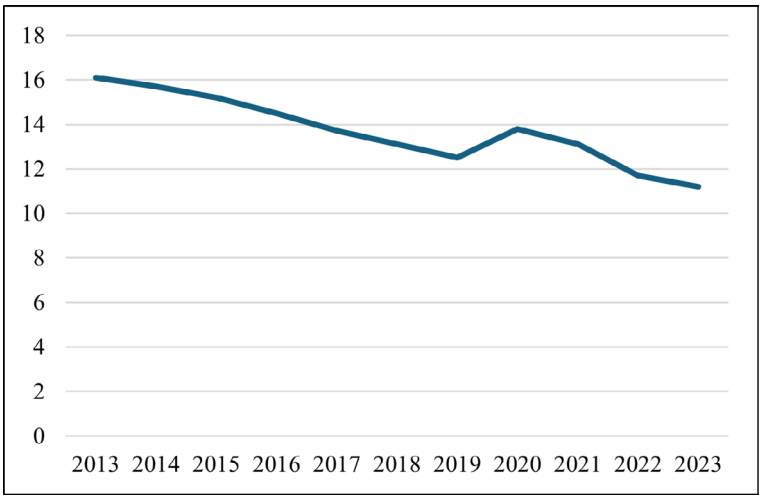

Figure 2. The trend in NEETs in the EU 27 countries (%) (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table?lang=en)

It is important to note that for the YG in 2014, all of the then 28 Member States were required to prepare their National Youth Guarantee Implementation Plans as a requirement to qualify for funding, as the European Council required that recipient countries must present a Youth Guarantee Implementation Plan by the end of the year[23]. However, the RYG does not require EU Member States to introduce national implementation plans, because the EU expects countries to have measures to address youth unemployment covered in their National Recovery

22 The Council of the European Union, "Council Recommendation on A Bridge to Jobs – Reinforcing the Youth Guarantee and Replacing the Council Recommendation of 22 April 2013 on Establishing a Youth Guarantee", *Official Journal of the European Union 372/1 (2020).* https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.C_.2020.372.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AC%3A2020%3A372%3ATOC.

23 European Commission, "Implementation of the Youth Guarantee by the Public Employment Services*:* Success factors and key challenges", *Publications Office of the European Union, Luxembourg* (2018): 10-12. https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=20908&langId=en

and Resilience Plans and in European Social Fund Plus (ESF+) programmes[24].

To determine whether the YG is an efficient ALMP, trends in NEET rates must be analysed. For instance, it can be seen from Figure 2 that in 2013, among those aged 15–25 years, 16.1% were NEETs. Following the implementation of the YG in 2013, this proportion began to continuously decrease, which can be considered a positive outcome of the YG[25]. According to the European Commission, the YG played a vital role in addressing the issue of NEETs. To illustrate this, more than 24 million young people began working, continued education, or took up apprenticeships or traineeships after registering in a YG scheme[26]. However, the COVID-19 pandemic impacted youth inactivity, with the proportion of NEETs in 2020 increasing to 13.8%, making it difficult to achieve one of the objectives of the EPSR (reducing the proportion of NEETs from 12.6% to 9% by 2030). This was one of the reasons why the YG was reinforced in 2020.

In the following section, we examine how the YG and subsequently the RYG were implemented at a national level in Slovenia and Lithuania and how these initiatives impacted national ALMPs and other strategies.

2. Implementation of the Youth Guarantee in Lithuania and Slovenia

2.1. Implementation of the Youth Guarantee Action Plan in Lithuania

Based on the recommendations of the European Council regarding the YG in EU Member States, various YG initiative projects have been implemented. The implementation of the YG in Lithuania is coordinated by the Ministry of Social

24 Beatrice Errico B., et al., "*The Local Implementation of the Reinforced Youth Guarantee*", *Commission for Social Policy, Education, Employment, Research and Culture* (2022): 8-13. https://www.researchgate.net/publication/366792047_The_local_implementation_of_the_Reinforced_Youth_Guarantee.

25 Eurostat, "Young People Neither in Employment nor in Education and Training by Sex, Age and Labour Status (NEET Rates)", *Eurostat Dataset.* Accessed March 10, 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table?lang=en.

26 European Commission, "The Reinforced Youth Guarantee", *Employment, Social Affairs and Inclusion.* Accessed March 10, 2025. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support/reinforced-youth-guarantee_en?utm_source=chatgpt.com.

Security and Labour of the Republic of Lithuania. YG projects addressing NEETs are implemented, and services are delivered, by the Employment Service under the Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. This is achieved in collaboration with regional career centres and the Youth Affairs Agency and their YG partners – a network of youth and youth-working organisations, youth centres and other youth-oriented spaces. The Ministry of Education, Science and Sports of the Republic of Lithuania, along with its subordinate institutions, also contributes to the implementation of the YG[27].

Due to the European Council's requirement for all EU Member States to introduce plans for implementing the YG, Lithuania introduced its first Youth Guarantee Implementation Plan in 2013, which was subsequently updated in 2014[28]. Although the European Council has not obliged EU Member States to present implementation plans since 2020, Lithuania approved a new Action Plan for the Implementation of RYG in 2021. The refreshed plan aims to identify NEET youth and provide them with a range of support services, including assisting young people to re-enter the labour market or continue in education[29].

The goals of the Lithuanian Action Plan for the RYG Initiative for 2024–2029 are as follows: identification and monitoring of inactive young people, prevention, information, counselling, early intervention, measures to promote participation and increase motivation, and ensuring the reintegration of inactive young individuals into the labour market or education. Additionally, it has various objectives that aim to assist with achieving the aforementioned goals. Therefore, it is

27 Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania, "Youth Guarantee: what Is It?' ('Jaunimo garantijos – kas tai?'). Accessed March 7, 2025. https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/darbo-rinka-uzimtumas/uzimtumo-ir-darbo-rinkos-politika/jaunimo-garantiju-iniciatyva/jaunimo-garantijos-kas-tai/.

28 European Commission, "Youth Guarantee Country by Country", *Employment, Social Affairs & Inclusion*. Accessed March 7, 2025. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support/reinforced-youth-guarantee/youth-guarantee-country-country_en.

29 Laima Neverauskienė Okunevičiūtė, Arūnas Pocius and Rūta Brazienė, "The Transition of Lithuanian Youth from the Education System to the Labor Market: Challenges and Trends", *Bridges/Tiltai* 93, 2 (2024): 2-4. https://www.researchgate.net/publication/387528510_LIETUVOS_JAUNIMO_PEREJIMAS_IS_SVIETIMO_SISTEMOS_I_DARBO_RINKA_ISSUKIAI_IR_TENDENCIJOS.

evident that the objectives of the Lithuanian Action Plan for the Implementation of RYG align with the four phases mentioned in the RYG[30].

Importantly, employment opportunities for Lithuanian youth and a successful transition from the education system to the labour market are emphasised both by legal acts and strategic documents. The Employment Law of the Republic of Lithuania provides additional support for unemployed individuals up to 29 years of age. In addition, a wide range of ALMP measures has been established: support for learning, support for mobility, supported employment and support for job creation. Moreover, the Employment Law specifies the implementation of various ALMP measures, such as vocational training, non-formal adult education, gaining high-value-added qualifications and competencies; apprenticeships; supported employment; and support for job creation, which aligns with EU rules for its Member States, as well as with the measures of the RYG[31].

An analysis of various official documents from Lithuania was conducted, revealing that the RYG is referenced in the National Action Plan of Youth Policy for 2023–2027. It is stated under the objective of 'developing the youth work system, increasing the coverage and integration of young people facing fewer opportunities and experiencing challenges within the society, the education system and the labour market'. To achieve this objective, the implementation of the YG initiative, alongside other youth employment promotion programmes, aims to ensure the provision of practical skills development services for young people and is defined as one of the sub-objectives[32].

30 Minister of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. "Order on the Approval of the Youth Guarantee Initiative Implementation Action Plan' ('Įsakymas dėl Jaunimo garantijų iniciatyvos įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo'), no. A1-108, February 4, 2021. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/7315ac1066c611eb9dc7b575f08e8bea/asr.

31 Seimas of the Republic of Lithuania. "Law on Employment of the Republic of Lithuania' ('Lietuvos Respublikos užimtumo įstatymas'), 2016. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/b9ca8ad03de611e68f278e2f1841c088/asr.

32 Minister of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. "Order on the Approval of the National Youth Policy 2023–2027 Action Plan' ('Įsakymas dėl Nacionalinės jaunimo politikos 2023–2027 metų veiksmų

Social policies, along with implemented programmes or projects, play a crucial role in promoting the reintegration of NEET youth into the labour market and/or education. Considering the challenge of youth unemployment and the increase in the prevalence of NEETs, it is necessary either to create new programmes to address this population or to reorganise existing programmes in order to activate NEETs and include them in training and employment initiatives[33].

In the following section, we will analyse the implementation of the RYG in Slovenia and its integration into official national documents and youth-related strategies.

2.2. Youth Guarantee Action Plan Implementation in Slovenia

In Slovenia, the Ministry of Labour, Family, Social Affairs and Equal Opportunities acts as the coordinating institution for the implementation of the RYG. Additionally, other ministries, such as the Ministry of Education, Science and Sport, the Ministry of Economic Development and Technology, the Ministry of Agriculture, Forestry and Food, and the Ministry of Culture, are involved in the implementation of the RYG. However, if young individuals wish to use the instruments of the RYG, they must first register with the Employment Service of the Republic of Slovenia, at which point they are advised about the options available to them[34].

In 2020, Slovenia included the RYG as a part of its ALMP guidelines (2021–2025)[35]. From 2014 to 2020, the country had a separate plan for the implementation of the YG. However, in 2020, it became part of official documents and various

plano patvirtinimo'), 2023. https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/50839d5024d911eea0b6cad9848a9596.

33 Neverauskienė Okunevičiūtė, Pocius, and Brazienė, *supra note*, 29: 4-6.

34 Mlad.si. "Youth Guarantee" ('Jamstvo za Mlade'). Accessed March 11, 2025. https://www.mlad.si/informacije/jamstvo-za-mlade/.

35 European Commission, "Youth Guarantee Country by Country", *Employment, Social Affairs & Inclusion*. Accessed March 7, 2025. https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/policies-and-activities/european-employment-strategy/youth-employment-support/reinforced-youth-guarantee/youth-guarantee-country-country_en.

strategies. For instance, in Slovenia's ALMPs, it is stated that YG programmes will continue to focus on the training and education of young individuals, aligning with the needs of the labour market and promoting the employment of young people. It highlighted the importance of additional support services provision, such as counselling for all unemployed youth up to the age of 29 years[36]. There are several measures in the ALMP that align with the RYG initiative, including tailored employment services, training and education programmes, incentives for employers, entrepreneurship support, and early interventions.

The implementation of the RYG scheme is also included in Slovenia's Recovery and Resilience Plan (2021). It highlights that young individuals are an important target group of any active employment policy, as they occupy a disadvantaged position in the labour market due to their lack of work experience. They are also more vulnerable to instability. A strong focus is placed on the development of measures that will activate young unemployed individuals to reintegrate into education or the labour market. Interestingly, the word 'mlad' ('youth') is mentioned 191 times in the Recovery and Resilience Plan, which demonstrates a strong focus on youth support and recovery[37].

Additionally, the Youth Guarantee (2013) in Slovenia formed part of the National Youth Programme for 2013–2022. In the national guidelines of the ALMP for 2021–2025, it was also noted that a new resolution of the National Youth Programme will be prepared for the next nine years, in which a new framework of activities for young people, including YG support activities, will be prepared based on current needs. However, as yet, no new resolution of the National Youth Programme has been produced. Only a draft version of a Resolution on the National Youth Programme for the period 2023–2032 has been published.

36 Ministry of Labour, Family, Social Affairs, and Equal Opportunities of the Republic of Slovenia, "Catalogue of Active Labour Market Policy Measures" ('Aktivna Politika Zaposlovanja'), 2025. https://www.gov.si/teme/aktivna-politika-zaposlovanja/.

37 Government Service of the Republic of Slovenia for Development and European Cohesion Policy, "Recovery and Resilience Plan" ('*Načrt za Okrevanje in Odpornost'),* 2021.https://faolex.fao.org/docs/pdf/slv222650.pdf.

2.3. Comparative Perspectives on the Implementation of the Youth Guarantee in Slovenia and Lithuania

As shown in Figure 3, the NEET rate in Slovenia in 2023 was 7.8% vs. 3.7% for the unemployed population in general, while in Lithuania these values were 13.5% and 6.9%, respectively. The data show that between 2013 and 2018, NEET rates in Lithuania and Slovenia were relatively similar, but since 2019, they have diverged.

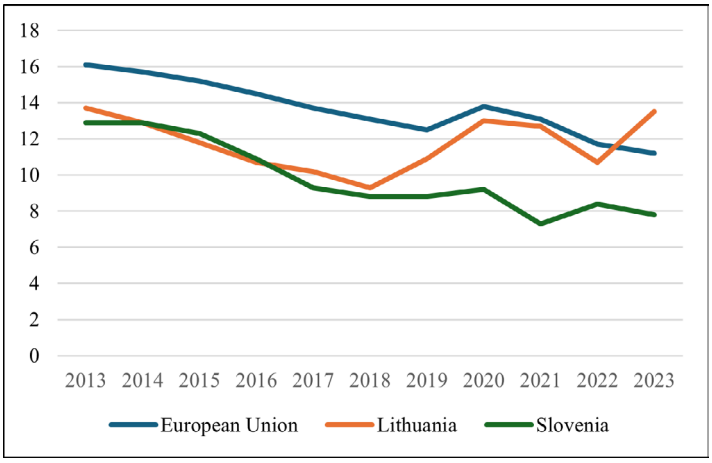

Figure 3. NEET rates in the EU, Slovenia and Lithuania (%) (https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table?lang=en)

In 2020, the COVID-19 pandemic affected the prevalence of NEET youth throughout the EU, including in Lithuania and Slovenia, but there was no notable change in the prevalence in Slovenia during the pandemic compared with before it[38]. However, while Slovenia's NEET rate remained relatively stable, Lithuania's NEET rate began to slowly decrease after 2020, before starting to increase again in 2023, then reaching its highest level in 10 years in 2024.

To analyse the factors contributing to the increase in the NEET rate in Lithuania

38 Eurostat, "Young People Neither in Employment nor in Education and Training by Sex, Age and Labour Status (NEET Rates)", *Eurostat Dataset.* Accessed March 3, 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/edat_lfse_20/default/table?lang=en.

and the stabilisation of the same rate in Slovenia, it is necessary to compare the differences in social policies addressing NEETs in both countries, with a focus on the implementation of the YG. This approach could support the formulation of hypotheses and set the groundwork for future research in this field, particularly in these two countries.

In both countries, the YG initiative is coordinated by the Ministries of Labour and Social Protection and is delivered by National Employment Services and other partner organisations, such as youth-focused organisations. However, Slovenia involves more ministries in the implementation of the YG, such as the Ministry of Education, Science and Sport, the Ministry of Economic Development and Technology, the Ministry of Agriculture, Forestry and Food, and the Ministry of Culture. In contrast, in Lithuania, only the Ministry of Education, Science and Sports acts as an additional supporting ministry.

Both countries developed National Youth Guarantee Implementation Plans for the 2013–2020 period, to meet the European Commission's requirement and which was necessary for funding eligibility. Until 2020, each country had a separate plan, but with the introduction of the RYG, the European Commission no longer required separate implementation plans. As a result, Slovenia incorporated YG implementation into other strategies, such as ALMPs, the Recovery and Resilience Plan, and the National Youth Programme for 2013–2022, while Lithuania once again prepared a separate RYG implementation plan. Notably, implementation of the RYG is also mentioned in Lithuania's National Action Plan of Youth Policy for 2023–2027. However, most of the ALMP measures align with the RYG in both countries.

These differences in YG implementation highlight broader differences in the strategic approaches in each country. Slovenia's inclusion of the YG into different national strategies demonstrates a comprehensive policy framework. Furthermore, the involvement of more ministries indicates greater national collaboration,

while Lithuania's choice to maintain a separate RYG implementation plan may reflect limited cross-sectoral cooperation. Understanding these differences in policy approaches could assist in identifying best practices for future youth employment policies that specifically target NEET youth.

Conclusions

The focus of this article was the examination of social policies in the context of the EU that specifically address NEET youth, including the EPSR, which serves as a comprehensive policy framework guiding the implementation of the YG. Consequently, a comparison of YG implementation in Slovenia and Lithuania was carried out, highlighting the initiative's impact on national ALMPs, as well as on other strategies.

Key findings indicate that Slovenia has incorporated the implementation of the YG into broader national strategies, such as the Recovery and Resilience Plan and the National Youth Programme for 2013–2022. YG implementation is also emphasised within national ALMPs. Moreover, additional Slovenian ministries are engaged in YG implementation, which indicates broader cross-sectoral cooperation. In contrast, Lithuania retained a separate YG Implementation Plan but also integrated it into a National Action Plan of Youth Policy for 2023–2027. Notably, the YG was absent from the Recovery and Resilience Plan (2023), and fewer ministries are engaged in its implementation. This may indicate less cross-sectoral collaboration.

The different approaches to the integration of the YG could explain the stabilised NEET rate in Slovenia and the increased rate in Lithuania. For instance, in Slovenia's situation, a contributing factor to the stabilisation of the NEET rate could be the collaboration among different sectors and the integration of the YG into other social policies. Since 2020, Slovenia has employed a more comprehensive strategy to support NEET youth, which could have stabilised the rate.

Meanwhile, Lithuania's narrower focus might have led to the increase in the NEET rate.

While this article focused on how the EPSR and the implementation of the YG impact national ALMPs and social policy strategies in Slovenia and Lithuania, it did not reveal the practical approaches and results of various programmes that address NEET youth. Future research could focus on how social policies interact with practice. For instance, examining the perspectives of NEET youth who are participating in various support programmes or seeking perspectives on how social policies impact the functioning of practitioners who work in programmes aimed at addressing NEET youth.

NEDIRBANTIS, NESIMOKANTIS IR MOKYMUOSE NEDALYVAUJANTIS JAUNIMAS (NEET) SOCIALINĖS POLITIKOS KONTEKSTE: JAUNIMO GARANTIJŲ ĮGYVENDINIMAS SLOVĖNIJOJE IR LIETUVOJE

Renaldas Malinauskas, Jolanta Pivorienė

Mykolo Romerio Universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Santrauka. Šio straipsnio tikslas – išanalizuoti Europos Sąjungos socialinę politiką, skirtą NEET jaunimui. Straipsnyje nagrinėjamas Europos socialinių teisių ramstis (2017), kaip pagrindinė Europos Sąjungos strategija, kuria vadovaujamasi įgyvendinat Jaunimo garantijas, skiriant dėmesį jos įtakai NEET jaunimui. Analizė apima nacionalinį Jaunimo garantijų įgyvendinimą Slovėnijoje ir Lietuvoje bei jos sąveiką su abiejų šalių nacionaline politika ir strategijomis.

Šis straipsnis yra teorinis, paremtas antrinių šaltinių, tokių kaip oficialių dokumentų, strategijų ir politikos gairių, įstatymų, teisės aktų, statistinių duomenų ir mokslinių straipsnių analize. Šis metodas padėjo išanalizuoti Europos Sąjungos socialinės politikos kryptis, skirtas NEET jaunimui, bei jų poveikį aktyvioms darbo rinkos politikos priemonėms bei kitoms strategijoms Slovėnijoje ir Lietuvoje.

Straipsnis atskleidė, kad šiuo atveju, skirtingi valstybių veiksmai integruojant Jaunimo garantijas gali įtakoti stabilų nedirbančio, nesimokančio ir mokymuose nedalyvaujančio jaunimo rodiklį Slovėnijoje ir padidėjusį Lietuvoje. Pavyzdžiui, Slovėnijos atveju NEET jaunimo rodiklio stabilizavimo veiksniu galimai galėjo būti įvairių sektorių bendradarbiavimas ir visapusiška Jaunimo garantijų integracija į kitas nacionalinės politikos priemones. Tuo tarpu mažesnis Lietuvos dėmesys tarpsektoriniam bendradarbiavimui ir siauresnis Jaunimo garantijų integravimas į kitas socialinės politikos priemones galėjo prisidėti prie NEET jaunimo rodiklio didėjimo.

Reikšminiai žodžiai: NEET jaunimas; socialinė politika; Europos socialinių teisių ramstis; jaunimo garantijos; Slovėnija ir Lietuva.

LINKING VALUES AND LEADERSHIP STYLES IN AN AGENCY

Roberta Gilytė

E-mail: rogilyte@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University Faculty of Human and Social Studies

Prof. dr. Jolanta Pivorienė

E-mail: jolantapiv@mruni.eu

Mykolas Romeris University Faculty of Human and Social Studies

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-17

Abstract. This article describes how leadership is connected to an individual's values and how leadership is shaped by the culture in which an individual lives. To better understand how leadership is connected with values, two theories are employed – Hofstede's cultural dimension theory and Schwartz's theory of basic values. Using these two theories in conjunction with secondary data collected by other scholars, we analysed the connection between personal, team and cultural values. The findings show that our understanding of leadership has changed over time and that this understanding is shaped by our values. What also came to light is that countries with a high uncertainty index according to Hofstede's cultural dimension theory would prefer to avoid a transformational leader who is innovative. When analysing personal and leadership values, it is important to remain aware of whether they are aligned, as any divergence may affect an individual's mental health.

Keywords: Hofstede's cultural dimension theory, Schwartz's theory of basic values, leadership styles, values, transformational leadership.

Introduction

The subject of leadership has always been important in the context of Nova Day World. The issue of what defines a 'good leader' is a question that is being asked with increasing frequency by an ever-growing number of people. What values should a leader have? Does a leader have more power than others, or is it just charisma? How have leadership styles changed over time and how is the concept of a leader currently understood? As evidenced by numerous scholarly articles, the subject of leadership has been extensively researched. Nevertheless, a consensus answer to the question of how to become a good leader remains elusive.

The notion of what constitutes an effective leader is open to interpretation and encompasses multiple facets. This understanding can be influenced by work experience, personal values and the culture one lives in. In this paper, we will try to find answers to how leadership relates to values and how our culture can change our understanding of what makes a good leader. The analysis presented here is derived from a comprehensive review of extant literature pertinent to the subject under discussion. First, there is an overview of the relevant literature. Then, two theories are presented (Hofstede's cultural dimension theory and Schwartz's theory of basic values). Subsequently, we present the findings of our in-depth analysis of existing literature and prior research, followed by a concluding discussion.

The objective of our literature review was to ascertain the manner in which the concept of leadership is understood in diverse cultural contexts and the influence of cultural factors on the perception of what constitutes a competent leader. The paucity of articles and secondary data sources presented in connection with cultural theories is indicative of a broader absence of research in this area.

1. Literature review

The concept of leadership frequently evokes the image of an individual

occupying a higher status within an organisational hierarchy. The notion of leadership invariably conjures up the idea of a person who holds a position of authority within an organisational structure. 'Rational scientific perspectives of leadership are bureaucratic and rational: they are based on organisational position and focused on results (Lawler & Bilson, 2010). This perspective aligns with traditional leadership approaches that focus on individual male leaders in formal senior positions who control workers to achieve efficiency'[1]. This understanding of leadership is closely related to the business sector. Moreover, this demonstrates that most leaders occupy a senior position relative to their colleagues, and that the leadership hierarchy is characterised by considerable rigidity. As leaders are often associated with the military or with business, this can lead to problems defining what makes a good leader in other fields, such as social work. Nevertheless, other scholars appear to have made a conscious effort to differentiate themselves from the military and business definitions of leadership. They assert that 'leadership is not a military rank, it is not a position in the hierarchy, leadership is decisions, it is choices that ensure the security of the group in which it is located, this is how leaders are made'[2]. It could be argued that this is a valid definition of leadership. This is because scholars are not in agreement on the question of whether leadership is a learned skill or an innate trait. According to van der Velde and Gerpott (2024), leaders are most likely to occupy a top-down position, meaning that to have a leader, there is also a need to have a follower. Despite the increasing prevalence of discourse surrounding individual leadership, it is evident that a single individual cannot inherently possess all of the qualities and attributes required to assume a leadership role. Nevertheless, in the abstract of Hunter et al.

1 Rosemary Vito, "Social Work Leadership Revisited: Participatory versus Directive Approaches during Service System Transformation", *Journal of Social Work Practice* 34, no. 1 (2020): 7–21, https://doi.org/10.1080/02650533.2018.1529026.

2 Grzegorz Michalewski, and Tomasz Smal, "Managing an Organization through Leadership Based on the Values", *European Research Studies Journal* 26, no. 1 (2023): 82-93.

(2019) it states that 'The charismatic, ideological, and pragmatic (CIP) theory of leadership emphasizes an equifinality approach to leading, where a diverse set of styles are theorized to serve as viable routes to leader influence and success'[3]. A thorough examination of this quotation reveals an emphasis on the pivotal role of values in effective leadership. It is evident that values influence the role of leadership, and these values can vary according to the geographical location and the prevailing socioeconomic conditions. Leaders under the influence of different political regimes can have different values and act accordingly. This phenomenon gives rise to the values of leaders.

Values can be defined as convictions that are of significance to an individual or a group of people. This indicates that values can be held in common by a single individual, by a given workplace or by the broader populace. Adopting an expansive perspective on the notion of values can reveal a more extensive range of theoretical frameworks concerning values that are collectively embraced by a given societal group. A more thorough comprehension of values can be obtained through an in-depth analysis of Schwartz's theory of basic human values and Hofstede's cultural dimension theory, both of which are closely intertwined with the concept of values within societies.

2. Presentation of Theories

Hofstede's cultural dimension theory consists of six main elements: power distance, individualism, motivation towards achievements or success, uncertainty avoidance, long-term orientation and indulgence. According to Hofstede, it is possible to arrange all cultures from around the world into these matrices and then compare them in a variety of ways. In the case of leadership, Watts et al.

3 Jeffrey Lovelace, Brett H. Neely, Julian Allen, and Samuel Todd Hunter, "Charismatic, Ideological, & Pragmatic (CIP) Leadership: A Critical Review and Agenda for Future Research", *The Leadership Quarterly* 30, no. 1 (August 2019). https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.08.001.

(2020) investigated how the uncertainty avoidance matrix affects transformational leadership and innovations. The way individuals within a given cultural context respond to change and innovation can be understood according to Hofstede's uncertainty avoidance matrix[4]. Countries with a high ranking in this matrix (such as Germany and Greece) prefer to have rules and a structured plan regarding how to behave in various situations, while countries with a low score in this matrix (such as Ireland and Sweden) are more likely to adapt to new situations, think outside the box, and use a variety of methods to try and solve any problems that occur. This also affects people's approach to leadership. For example, an innovative leader would be accepted in Sweden, whereas in Japan, where uncertainty avoidance is high, people do not like new ideas and would rather continue with the existing structure. A closer analysis reveals that Hofstede even alludes to the possibility that individuals from certain cultures might encounter difficulties in adjusting to novel concepts, which can potentially result in psychological distress, including depression. This, in turn, may lead to reduced work efficiency or even rapid burnout[5]. Watts and colleagues conducted a meta-analysis of 17 countries, thereby connecting leadership and uncertainty avoidance matrices from Hofstede's cultural dimension theory. Their research showed that transformational leadership is viewed positively by employees, regardless of national culture. The authors of this article posit that, in contexts pertaining to the uncertainty avoidance index, greater emphasis should be placed on the methodologies that are required to facilitate the effective implementation of leadership principles. Furthermore, this matrix can indicate how employees will react to possible changes in leadership skills development. The authors claim that 'Organizations operating in Latin American, Latin European, and Eastern European countries

4 Hofstede's Cultural Dimension tool, https://www.theculturefactor.com/country-comparison-tool.

5 Lauren L. Watts, Lauren M. Steele, and David N. Den Hartog, "Uncertainty Avoidance Moderates the Relationship Between Transformational Leadership and Innovation: A Meta-Analysis", *Journal of International Business Studies* 51, no. 1 (2020): 138-145. https://www.jstor.org/stable/48686431.

may have the most to gain by investing in supervisor transformational leadership in terms of stimulating employee innovation'[6]. This is because these groups of countries have the highest scores for uncertainty avoidance, and they have different values than other countries. Values play a pivotal role in leadership and in the communication between workers. The authors themselves noted that cultural values can help determine which leadership style should or could be used in a specific organization in a specific culture and country. However, there is a huge need for cross-cultural studies to increase our understanding of how leadership and culture interact[7].

Drawing upon Schwartz's theoretical framework concerning fundamental values, it is crucial to emphasise that he conducted comprehensive research regarding 82 countries. This substantial body of empirical evidence serves to substantiate the reliability and generalisability of his theory[8]. Schwartz suggested that there are 10 clusters of values: self-direction, stimulation, hedonism, achievement, power, security, conformity, tradition, benevolence and universalism. It is important to consider the interactions among these clusters of values. For instance, an attempt to access a particular cluster of values can result in incompatibility issues, which, in turn, can cause problems for the individual concerned. Values such as power and achievement can go together, but perusing achievement values is controversial to reaching benevolence values. It is inevitable that discrepancies will occur in terms of personal development and growth when values diverge between the professional sphere and one's private life. Schwartz proposed a categorisation of these values (Figure 1).

6 Watts, Steele, and Den Hartog, *supra note, 5*: 143.

7 *Ibid.,* 138-145.

8 Shalom H. Schwartz, „An Overview of the Schwartz Theory of Basic Values", *Online Readings in Psychology and Culture* 2(1) (2012). https://doi.org/10.9707/2307-0919.1116.

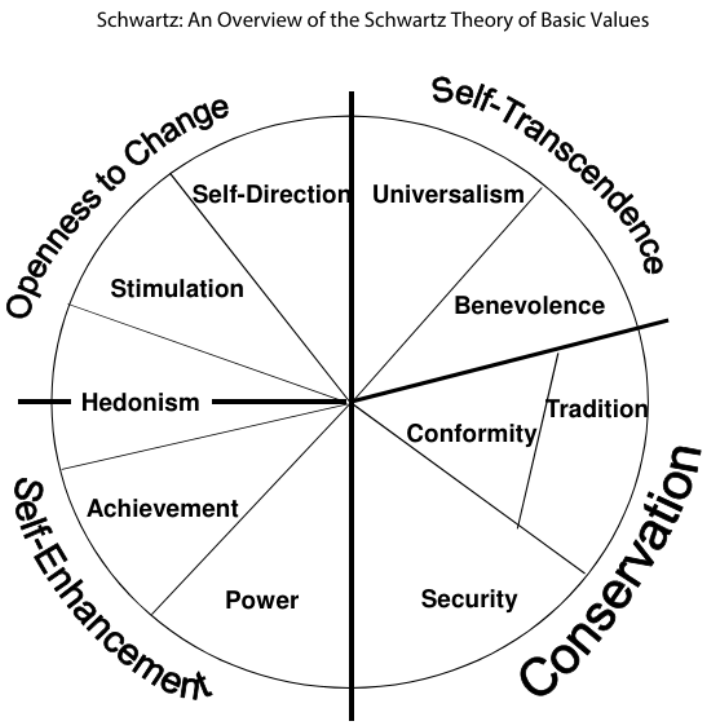

Figure 1. Theoretical model of relations among ten types of motivational values

Upon analysis of the given set of values, it is possible to gain a more profound understanding of the characteristics that are most likely to be possessed by an individual and to predict the leadership style that will be employed by this individual. For example, a leader who is autocratic will have values that fall within the conservation category, meaning that it is likely that this leader will be responsible for everything, will be strict and will try to keep everything in place. A leader who is more laissez-faire will be likely to have values that fall within the self-enhancement category shown in Figure 1. A leader who is transformational will have values indicating openness to change. For this type of leader, it is important to inspire others, to stimulate them to embrace change and let them grow. This theory also shows that values can be used to explain people's behaviour, actions and attitudes. Through a deeper analysis of this theory, one can develop a greater understanding of how one's values are connected to leadership style. However,

although we have presented several possibilities regarding the relationship between these values and leadership styles, a more profound analysis is necessary to achieve a more comprehensive understanding of these connections.

3. Discussion

To continue with the discussion of values and their relationship to leadership styles and organisational culture, it is essential to comprehend the way these values interact and influence the conceptualisation of leadership. According to the Cambridge dictionary, values are 'the beliefs people have, especially about what is right and wrong and what is most important in life, that control their behaviour'[9]. It is evident that values can be situated on multiple levels, thereby influencing one's comprehension of the world. This understanding also suggests that values can be either positive or negative (limiting). Positive values, such as trust, creativity and friendship, can help everyone develop stronger bonds and have a positive impact on society. Potentially limiting or negative values, such as blaming or status-seeking, can have the opposite impact. These values can have a negative impact on people in the long term, both personally and in relation to leadership. Furthermore, in the long term, these values can lead to isolation, separation, poor decision-making and even failure. Nevertheless, these values can shape leaders, indicating that if there is a mismatch between an individual's personal values and their values as a leader, this could lead to problems in the future. It is evident that an individual must embody their values on a daily basis, acting as an exemplar to others through their actions and decisions.

When searching for connections between leadership and values, it is crucial to mention that 'values-based leadership is an approach that prioritizes and

9 Cambridge dictionary, last accessed 2025-03-11.

integrates core values and ethical principles into decision-making and actions'[10]. This means that a leader has positive values and that they should exemplify these values to others via their work, behaviour and learning. Furthermore, a values-based leader has clear principles, is honest, and gives more to others than they expect to receive back. One can see similarities with social workers, who also provide a lot of help and support to other people, with little expectation of anything in return.

As seen from the examples provided above, leadership skills and style are closely related to values and culture. This is a concept of paramount importance, yet it is imperative to bear in mind that values, cultures and notions are subject to change over time. This is self-evident, because if every country in the world were to be surveyed and asked to name a good leader, people from different backgrounds and cultural understandings would mention different leaders. The identified leaders would possess divergent sets of values and leadership styles. Some may not even be aware that they were considered leaders. Moreover, when viewed through the lens of history, it is clear that certain leaders have chosen courses of action that have ultimately led to unfavourable outcomes. These leaders, who have been deemed as having potentially detrimental values, have set a regrettable example for future generations to emulate. It is evident that these leaders possessed a certain charisma, compelling others to follow them. However, the leadership strategies they employed may not have been optimal.

For now, leaders in the 21st century are seen as being 'characterized by data-driven decision-making, agility, and emotional and social intelligence'[11]. This is closely related to the understanding that a leader is a representative of an

10 Brent Gleeson, "5 Attributes (And Benefits) Of Values-Based Leadership", *Forbes*, Jul 19, 2021. https://www.forbes.com/sites/brentgleeson/2021/07/19/5-attributes-and-benefits-of-values-based-leadership/?utm_source=chatgpt.com.

11 Simone Bevilacqua, et al., "Enhancing top managers' leadership with artificial intelligence: insights from a systematic literature review", *Review of Managerial Science* 19, (2025): 2899–2935. https://doi.org/10.1007/s11846-025-00836-7.

organisation and, as such, must always be in peak condition. They are held up as the gold standard for the team. This dynamic is particularly salient in business environments, where the primary metric of success is often financial gain. In social work, where people are usually more motivated by helping others, the leadership styles are different. They usually have values-based leadership, meaning that relationships are built on both the values of the team and the values of the leader, leading to mutual understanding, an open relationship, and trust.

4. Results

A review of the extant literature and the research conducted by other scholars in the field suggests a correlation between leadership style and personal values and beliefs. It is acknowledged that there are instances where individuals hold divergent personal convictions and yet aspire to leadership roles with disparate values. However, such endeavours are often met with resistance, as followers are adept at discerning authenticity and sincerity in leaders. Such leaders are susceptible to a heightened risk of burnout and the development of additional emotional difficulties. Furthermore, leadership style in an organisation is not only related to the organisation itself but also to the country in which it is located. It is evident that a multitude of factors must be taken into consideration when selecting the most suitable leadership style and the optimal manner of leadership. It is vital for individuals to be aware not only of their own convictions but also those of their team members, as well as the cultural norms of their team and country, and to be mindful of the potential impact of these on their work. In the contemporary globalised world, the importance of understanding leadership is further accentuated. This is due to the increasingly prevalent phenomenon of individuals working within multicultural teams. Consequently, the understanding of leadership may vary among team members. This is the most important aspect regarding leadership and connection to values: one should always be conscious of personal,

team and cultural values, and understand that the image of leadership can vary according to the cultural context and the regime people live in.

Conclusion

In this paper, we have set out the correlation between leadership, values and culture. The most important correlation identified was with values, which are known to influence leadership style, with this style in turn employed in a variety of situations. An important correlation was also identified with Hofstede's cultural dimension theory. From this theoretical standpoint, it is possible to analyse the various levels of leadership and the connections between subordinates and leaders.

Despite the extensive research that has been conducted into this subject, there remains a need for further investigation into the relationship between values and leadership styles in the field of social work. The extant literature suggests a close relationship between leadership style and values, as well as the culture of the country or society in question. However, further research is required to explore the distinctions between social workers and their competencies, as well as the intricacies of personal leadership in the context of social work.

VERTYBIŲ IR VADOVAVIMO STILIŲ SUSIEJIMAS AGENTŪROJE

Roberta Gilytė, Jolanta Pivorienė

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir socialinių studijų fakultetas

Santrauka. Straipsnyje pristatoma kaip lyderystė yra susijusi su asmens vertybėmis ir kaip lyderystės sampratą formuoja kultūra, kurioje žmogus gyvena. Siekiant geriau suprasti, kaip lyderystė susijusi su vertybėmis, aprašomos ir naudojamos dvi teorijos - Hofštedės kultūros dimensijų teorija ir Švarco pagrindinių vertybių teorija. Remiantis šiomis dviem teorijomis ir kita tyrėjų anksčiau surinkta informacija, atlikta analizė, siekiat išsiaiškinti ryšį tarp asmeninių, organizacinių ir kultūrinių vertybių. Straipsnio išvadose nurodoma, kad lyderystės supratimas laikui bėgant keitėsi ir šį supratimą suformavo mūsų vertybės. Taip pat paaiškėjo, kad šalys, kuriose pagal Hofštedės kultūros dimensijų teoriją turi aukštą neapibrėžtumo indeksą, nenorėtų, kad vyrautų transformuojančio lyderio, siekiančio inovacijų, tipas. Analizuojant asmenines ir lyderystės stiliaus vertybes svarbu, kad jos sutaptų, nes bet koks nesutapimas gali turėti įtakos žmogaus psichinei sveikatai.

Reikšminiai žodžiai: Hofštedės kultūros dimensijos teorija, Švarco pagrindinių vertybių teorija, vadovavimo stiliai, vertybės, transformacinė lyderystė.

DEVELOPING LEADERSHIP SKILLS IN SOCIAL WORK: A TRAINING PROPOSAL

Mateja Todorovski

E-mail: matodorovski@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Faculty of Human and Social Studies

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-18

Abstract: This paper addresses the ongoing absence of structured leadership development in social work education, where leadership is often regarded as ideological and context-dependent rather than an essential professional competency. Despite the growing awareness of its importance in practice, formal leadership training remains underrepresented at the individual, organisational and interprofessional levels. To address this gap, this article presents a conceptual and structured training proposal designed to strengthen leadership capacity among future social workers. Drawing on Simon Sinek's Golden Circle philosophy and the Social Work Leadership Framework, it introduces a three-module, inquiry-based teaching model that supports students in exploring their leadership purpose, understanding team dynamics, and applying leadership strategies in real-world settings. Through reflective learning, peer collaboration and experiential tasks, the model emphasises the development of socially responsible leadership aligned with the values of social justice, professional identity and collective responsibility. The findings suggest that embedding leadership training in social work programmes can strengthen professional identity, enhance decision-making and empower social workers to drive systemic change and advocate for social justice. By offering a theoretically grounded and pedagogically relevant approach, this paper contributes to the advancement of leadership education in social work and provides a foundation for future implementation and research.

Keywords: Social work and leadership, social work education, inquiry-based leadership framework, Golden Circle philosophy.

Introduction

The role of leadership in social work has been discussed since 1986, when a social work academic, Brilliant, first identified the lack of leadership teaching in the social work curriculum[1]. However, there is still no universally accepted definition of what leadership in social work entails. Some scholars argue that leadership in social work is based on values such as social justice and empowerment[2], while others see it as a function of organisational roles. Additionally, it is argued that there is no dominant definition of social work leadership because 'trying to define the term results in difficult conversations such as: does leadership sit with the role or with the person? Is leadership held in qualities or processes or both?'[3].

Inconsistency in leadership training for social workers has also been confirmed in research that focused on exploring the experiences and understandings of leadership among practitioners and their views regarding how training and learning contribute to its development[4]. While setting the aims and outcomes of that research, the diversity in understanding became evident. In the focus groups involved, multiple perspectives regarding what leadership is were brought into the discussions, including the length of time spent working in the profession, the role and responsibilities held, and the area of practice an individual was working in. To summarise, leadership was understood by social work professionals in relation to how they experienced it on a daily basis and, as such, their conceptions

1 Trish Hafford-Letchfield, "Leadership and Management Skills in Social Work", in *Introducing Social Work*, ed. Jonathan Parker (London: Learning Matters, 2020), 149–159.

2 Steve Haworth, Johannes Schaub, and Robin Miller, *Leadership in Social Work: (And Can It Learn from Clinical Healthcare?)* (Birmingham: University of Birmingham, 2018).

3 Helen Martin, *Leadership in Social Work* (Scottish Government, 2024), accessed March, 12, 2025, https://www.iriss.org.uk/sites/default/files/2024-02/iriss-sws-leadership-social-work.pdf.

4 *Ibid*.

varied widely.

Therefore, a challenge remains: the lack of structured leadership training in social work education, which has historically been absent or non-mandatory in social work curricula. This has resulted in future practitioners being unprepared for managerial and advocacy roles[5]. To address this gap, I present a leadership training model involving practical learning strategies to develop competent, ethical and socially responsible leaders. It integrates Simon Sinek's Golden Circle concept[6] with the Social Work Leadership Framework[7].

This article does not present empirical research but instead proposes a conceptual framework and structured training model as the object of the scientific research. The focus is on proposing and designing a practical, values-driven approach to leadership development in social work, grounded in inquiry-based learning and the integration of leadership development and rooted in theory, reflection, and values-based learning.

1. Theoretical foundations of the model

Today's world is changing rapidly. Therefore, the need for effective leadership has never been more critical, and leadership in social work is no exception. However, preparing young people to step into leadership roles is far from an easy task. Many scholars have suggested that the purpose of social work and its values and principles must form an integral part of leadership in social work. Therefore, to develop a high-quality training proposal, the global definition of social work by the International Federation of Social Workers will be used, as follows:

5 Peters, S. Colby, "Social Work Leadership: An Analysis of Historical and Contemporary Challenges", *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance* 41 (4) (2017), https://doi.org/10.1080/23303131.2017.1302375.

6 Simon Sinek, "How Great Leaders Inspire Action", *TEDxPuget Sound*, September 2009, video, 18:04, https://www.ted.com/talks/simon_sinek_how_great_leaders_inspire_action.

7 Department of Health, "Social Work Leadership Framework: Improving and Safeguarding Social Wellbeing in Northern Ireland", (2022).

'Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledges, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing'[8].

In line with this definition, it is not only essential to provide social workers with the knowledge and the appropriate tools but also, more importantly, to develop their skills and mindset. This training proposal aims to open up a discussion about what should be considered when developing a structured and comprehensive social work leadership training programme.

1.1. Simon Sinek's Golden Circle concept

The training proposal is based on Simon Sinek's Golden Circle concept[9], which is built on the idea that inspirational leaders start with understanding the 'Why', 'How' and 'What' of leadership to create a comprehensive educational framework that promotes clarity, alignment and impact in leadership. By applying this approach to social work leadership, the training model encourages participants to first identify their core motivation ('Why'), then refine their leadership strategies and ethical framework ('How'), and finally translate these insights into concrete actions in their professional practice ('What'). This inquiry-based learning structure ensures that leadership is developed not only as a skillset but also as an integral part of social work identity. Ultimately, the model fosters purpose-driven leadership, ensuring that social workers are equipped to lead with vision,

8 International Federation of Social Workers (IFSW), "Global Definition of Social Work", July 2014, accessed March 12, 2025, http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/.

9 Sinek, *supra note,* 6.

integrity and systemic impact in their organisations and communities.

1.2. Social Work Leadership Framework

The Social Work Leadership Framework was developed by the Department of Health in Northern Ireland and supports a collective leadership approach. By integrating it with the Golden Circle concept, a holistic approach to developing effective and socially responsible leaders through a three-module programme is explored.

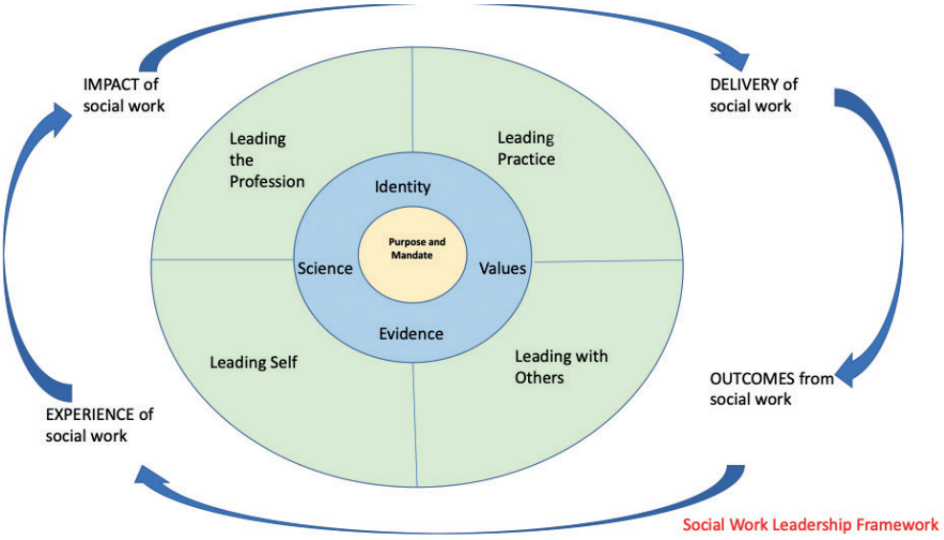

Figure 1. The Social Work Leadership Framework[10]

1.3. Inquiry-based learning

The modules are designed to follow an inquiry-based learning approach[11]. The main idea is to actively engage students in the process of learning by encouraging them to ask questions, investigate solutions and develop an understanding through exploration and discovery. The approach emphasises the student's role as

10 Department of Health, *supra note,* 7.

11 Donald L. Finkel, *Teaching with Your Mouth Shut* (Portsmouth, NH: Boynton/Cook Publishers, 2000).

a learner and investigator, rather than as a passive recipient of information.

Each module follows the same set of steps. Students begin with an individual practical task. It can be in the form of a reflective prompt or a task that challenges students to embark on a learning journey. The teacher prepares the task to lay the foundation for students to build upon their own motivation to learn by identifying their existing knowledge and beliefs. This promotes a keen interest in leadership and recognition of the value of leadership[12].

In the second step, peer learning and collaborative learning take place, while students present their views on the topic or collaborate to execute the task. This gives students the opportunity to explore different perspectives and refine their understanding if needed. The role of the teacher is to foster a learning environment where students feel comfortable and safe as they actively engage in the learning process. Reflective practice is encouraged and, most importantly, teachers integrate quality feedback for students to help them reshape their knowledge and thinking. Finally, the students return to their individual reflections to refine and reshape their previous knowledge and beliefs based on the insights gained from new knowledge and understanding. The teacher makes sure that their final work is relevant and connected to real-world leadership ideas or practices.

Through this approach, students are encouraged to critically reflect on their knowledge, skills and beliefs by connecting and aligning them with various theories and practices. Moreover, this approach empowers them to continually rethink and reshape their knowledge, skills and beliefs.

2. Proposed Training Model

The proposed training model consists of three modules, each targeting a key aspect of leadership development.

12 Maria Frederico, Michael Long, and Jessica Young, "Educating Social Workers for Leadership in a Highly Differentiated Society", *International Journal of Innovation, Creativity and Change* 3, no. 4 (2018): 61–72.

2.1. Module 1 – Discovering the 'Why' in social work leadership

The purpose of this module is to support students in uncovering their inner motivation for learning and the core purpose of why they want to be social workers. A commitment to life-long learning and being clear about their own purpose and beliefs are fundamental to effective leadership. Furthermore, students are encouraged to undertake leadership roles and create opportunities in areas they are particularly concerned about. This gives them the opportunity to commit to influencing change and to engage in meaningful action[13].

By exploring their personal 'Why', students will not only gain a deeper understanding of their own drive but also 'recognize the value base of the profession they are leading'[14], which should be the foundation of leadership in social work. Therefore, it is important to promote the role of a leader not as a position of power and authority, but through an 'understanding of social work values which are respectful and supportive'[15]. In this way, we can avoid the influence of cultural context through which leadership might be viewed. Specifically, we want to avoid an increasing number of individuals who are not necessarily committed to principles of social justice but are occupying leadership positions in social work organisations[16].

2.1.1. Practical application

Here is an example of a reflective prompt that can be used with students: *Think about what inspired you to choose a career in social work, what social work means to you and how you envision making a difference in the lives of other people through your work. Based on your answers, create a personal mission statement that aligns with your knowledge and beliefs about social work.*

13 Frederico, Long, and Young, *supra note*, 12: 65.

14 Gillian Ruch, *Being a Social Work Leader: Knowledge Briefing* (Department for Education, 2020).

15 Frederico, Long, and Young, *supra note*, 12: 65.

16 Peters, *supra note*, 5.

Developing knowledge, skills and competences through materials prepared by the teacher:

- Analyse various definitions of social work leadership and identify the aspects of them that align with your personal mission statement.
- Choose a case study of a social work leader, analyse it and identify the type of leader presented in the case study. Justify your answer.
- Based on your newly gained knowledge and peer and teacher feedback, improve your mission statement. Make sure your social work values are clearly stated.
- Identify an area of social work that you are interested in. Think about why it is important to you. Develop your leadership approach to tackle this area of social work based on your improved mission statement and your knowledge of leadership styles.

2.2. Module 2 – Discovering the 'How' in social work leadership

The purpose of this module is to gain insights into being a team leader by exploring the four core positions around which the Social Work Leadership Framework is oriented (identity, values, science and evidence) and the four domains of social work leadership used in the framework (leading self, leading with others, leading practice and leading the profession). The most important aspect is for students to understand that team leadership must be developed, as it does not just naturally happen.[17] The same author even coins a new name, shifting the focus from leadership, which means 'person out in front', to leaderful practice, which is based on the four C's: collective, concurrent, collaborative and compassionate.

The next important aspect is how to develop these leadership or leaderful practices. In the Social Work Leadership Framework, it is argued that the use of

17 Joseph A. Raelin, "Preparing for Leaderful Practice: Learn to Let Go", 2004, accessed March 10, 2025, https://bit.ly/3RCn74m.

self is a core practice in social work. It means that the development always begins with oneself, including gaining an awareness of one's own limitations. Only then can we start with the leading self and develop the capability to intentionally behave and communicate in ways that facilitate change when working at the next level, i.e. leading with others. Social work leaders are also required to be visionaries 'who act as role models and who inspire practitioners in contexts of turbulence and uncertainty'[18], which aligns closely with another domain, leading practice. Finally, to avoid any concerns about the potential 'loss' of the leadership voice of social work by being crowded out by colleagues, it is important to understand and embrace the increasingly multi-disciplinary nature of social work practice. Moreover, it is essential to be ready to contribute to the future evolution of the profession. To foster a holistic understanding of leadership in social work, the teacher should design a group task and reflective prompts that will help students engage deeply with the question of 'How' and apply this knowledge to their own experiences and practices.

2.2.1. Practical application

Group task: Students will work in groups that are based on collective leadership. Their task is to develop a comprehensive community plan that addresses a specific social issue. All members can suggest a topic, but the final topic is to be decided and agreed upon by all members of the group. After the task has been completed, they each individually reflect on their experience.

a) Example of a prompt for self-reflection relating to leadership:

Recall a situation in which you had to make a difficult decision. How did your self-awareness and understanding of your own limitations influence your decision-making process? What did you learn about yourself through this experience,

18 Ruch, *supra note,* 14.

and how can you use this knowledge to improve your leadership skills?

b) Example of a prompt for self-reflection relating to leading with others:

Reflect on your experience of teamwork. How did you use your communication skills and emotional intelligence to foster collaboration and trust with the team? What strategies did you employ to ensure that diverse perspectives were included in decision-making processes?

c) Example of a prompt for self-reflection relating to leading practice:

This task required innovative thinking and adaptation to change. How did you inspire and motivate your team during this process? What role did reflective practice and supervision play in maintaining high standards of professional practice and your colleagues' well-being?

d) Example of a prompt for self-reflection relating to leading the profession:

Given that your colleagues come from a variety of educational backgrounds, you were involved in a multi-disciplinary team setting. How did you ensure that the voice and values of social work were represented and integrated into the team's efforts to achieve the goal? What concrete actions did you take to advocate for the principles of social justice, human rights and collective responsibility in the development of the plan?

2.3. Module 3 – Discovering the 'What' in social work leadership

The objective of the final module is for students to demonstrate their understanding of social work leadership concepts they have learned through the training and critically evaluate peer work. The teacher creates instructions for the students to deliver a presentation in the style of a TED Talk, which should focus on a specific topic of the students' choice related to social work leadership, drawing on the principles, domains and practices covered in the previous modules. Reflection prompts based on the four core positions of the Social Work Leadership Framework should be created to stimulate reflection and discussion.

2.3.1. Practical application

An example of the instructions: Develop a TED Talk (i.e. a short, powerful presentation, typically of 18 minutes or less, that showcases a specific idea) on a topic of your choice related to social work leadership. The talk should be engaging, informative and reflective of the key concepts and skills learned. It should be no longer than 10 minutes. Use visual aids to support and enhance your presentation.

Possible topics include:

- The importance of professional identity in social work leadership.
- How social work values influence leadership practices in social work.
- The role of evidence and science in social work leadership.
- Innovations in social work practice.
- The future of social work as a profession and therefore of leadership in social work.
- Structure the talk according to TED Talk guidelines:
- Introduction: Start with a hook to grab the audience's attention. Introduce the main topic and its relevance to social work leadership.
- Body: Develop the core content, presenting key points, insights and supporting evidence. Make sure the talk is well-organised and flows logically.
- Conclusion: Summarise the main points and leave the audience with a powerful takeaway or call to action.

a) An example of reflection and discussion questions regarding professional identity:

How did preparing and delivering the TED Talk help you to clarify and strengthen your professional identity as a social worker? What aspects of your identity did you find most influential when shaping your talk?

b) An example of reflection and discussion questions regarding science:

Reflect on how you applied theoretical knowledge and scientific principles to your task. How did your understanding of the social sciences and related disciplines inform your approach to your chosen topic?

c) An example of reflection and discussion questions regarding evidence:

Think about the evidence you used to support your presentation. How did you ensure that your talk was evidence-based and that the data included were reliable? What challenges did you face in finding and incorporating this evidence?

d) An example of reflection and discussion questions regarding values:

Share how your core social work values were reflected in your talk. How did you ensure that principles such as social justice, human rights and professional integrity were central to your message?

Conclusion

The proposed model, integrating Simon Sinek's Golden Circle concept with the Social Work Leadership Framework, addresses the lack of structured leadership training for social workers. It employs inquiry-based learning to develop leaders who are knowledgeable and aligned with core social work values and ethical leadership. Furthermore, it ensures that leadership is developed intentionally rather than being left to chance, guiding participants through the 'Why–How–What' of leadership.

It underscores the importance of placing learners at the centre of the training process to prepare them for the complexities of social work leadership. Moreover, it highlights the need for a comprehensive approach to leadership training in social work and the need for a shift of focus from knowledge acquisition to knowledge translation. As noted in a recent publication: 'For social work higher degree students, leadership is demonstrated through their commitment to develop the knowledge base required for social work to contribute to a more just society. However, operationalising the commitment requires moving from knowledge

development to knowledge translation'[19]. This training model is presented as the object of scientific inquiry in this article, contributing a conceptual and pedagogical response to the omission of leadership training in social work education. This shift is essential to ensure that leadership education is not only theoretical but also actionable and reflective of real-world complexities.

Therefore, I believe it is important to ask ourselves how the principles of this training model can be applied to teaching social work subjects. Moreover, what activities might be effective in integrating a holistic, inquiry-based approach in various educational settings? Addressing these questions will further enhance the role of structured leadership training in preparing socially responsible, ethical and visionary leaders. By embedding leadership education into social work curricula, we can ensure that future social work professionals lead with purpose, collaboration and impact.

19 Frederico, Long, and Young, "Educating Social Workers for Leadership", 65.

VADOVAVIMO ĮGŪDŽIŲ UGDYMAS SOCIALINIAME DARBE: MOKYMŲ PASIŪLYMAS

Mateja Todorovski

Mykolo Romerio universitetas, Žmogaus ir socialinių mokslų fakultetas

Santrauka: Šiame straipsnyje nagrinėjama esminė spraga struktūruotos lyderystės ugdymo srityje socialinio darbo švietime, kur lyderystė dažnai laikoma ideologine ir priklausančia nuo konteksto, o ne esmine kompetencija. Nepaisant to, kad ji yra svarbi, vis dar trūksta formalizuoto lyderystės mokymo individualiame, organizaciniame ir tarpprofesiniame lygmenyje. Šiame tyrime analizuojamos priežastys, kodėl lyderystės ugdymas yra nepakankamai atstovaujamas socialinio darbo mokymo programose ir kaip teoriniai modeliai gali sustiprinti lyderystės ugdymą. Integruojant Simono Sineko „Auksinio rato" filosofiją su Socialinio darbo lyderystės sistema, straipsnyje siūlomas tyrimais grįstas mokymosi modelis, skirtas aprūpinti būsimus socialinio darbo lyderius būtiniausiais įgūdžiais. Modelį sudaro trys moduliai, kurie padeda studentams ir specialistams apibrėžti savo lyderystės tikslą, įvaldyti komandinę lyderystę ir taikyti lyderystės įgūdžius praktikoje. Per refleksyvų mokymąsi, patyriminį mokymą ir struktūruotą mentorystę šis modelis suteikia praktinį ir sisteminį požiūrį į lyderystės ugdymą. Rezultatai rodo, kad lyderystės mokymo integravimas į socialinio darbo programas gali sustiprinti profesinį tapatumą, pagerinti sprendimų priėmimą ir suteikti socialiniams darbuotojams galimybę skatinti sisteminius pokyčius bei ginti socialinį teisingumą.

Reikšminiai žodžiai: socialinis darbas ir lyderystė, kokybiškas socialinio darbo švietimas, tyrimais grįstas lyderystės modelis, „Auksinio rato" filosofija.

SUPERVIZIJOS REIKŠMĖ SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PROFESINEI ŪGČIAI

Kristina Škarnulienė

E. paštas: krskarnuliene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

Prof. dr. Odeta Merfeldaitė

E. paštas: o.merfeldaite@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-19

Santrauka. Supervizija, kaip refleksijos ir konsultacinė parama, tampa vis reikšmingesnė socialiniams darbuotojams, siekiant skatinti jų profesinį augimą. Tyrimu siekta atskleisti supervizijos reikšmę socialinių darbuotojų profesinei ūgčiai, atsakyti, kaip suprantamas socialinio darbuotojo profesionalumas, su kokiais sunkumais susiduriama profesinėje veikloje, kaip vertinamas dalyvavimas supervizijose ir kaip ji reiškiasi socialinių darbuotojų profesionalumo kontekste.

Tyrimas parodė, kad socialinio darbuotojo profesionalo paveikslas susideda iš teorinio pasirengimo, praktinės patirties, asmeninių savybių ir vertybių derinio. Sunkumai, su kuriais susiduria socialiniai darbuotojai, yra nemotyvuoti klientai, socialinių paslaugų prieinamumo, bendradarbiavimo stoka, didelis darbo ir emocinis krūvis, profesinio tapatumo dilemos ir žinių, kaip dirbti kintant problemoms, trūkumas. Sunkumai sprendžiami tobulinant kompetencijas, remiantis kolegų pagalba ir reflektuojant situacijas.

Supervizijos reikšmė socialinio darbuotojo profesinei ūgčiai atsiskleidžia profesiniame ir organizacijos lygmenyse. Profesiniame lygmenyje supervizija reikšminga kaip priemonė, skatinanti profesinį tobulėjimą, apsauganti nuo profesinio

perdegimo ir motyvuojanti dirbti toliau. Organizacijos lygmenyje supervizija reikšminga sprendžiant sudėtingas klientų situacijas, užtikrinant efektyvesnį darbą ir kokybiškesnių paslaugų teikimą.

Reikšminiai žodžiai: socialinis darbuotojas, supervizija, refleksija, profesinė ūgtis.

Įvadas

Spartėjantis gyvenimo tempas ir modernėjanti visuomenė lemia vis aukštesnius reikalavimus įvairių sričių specialistams. Besikeičiantis pasaulis turi įtakos socialinių problemų masto didėjimui, taip pat lemia platesnių socialinio darbuotojo vaidmenų poreikį. Siekiant prisitaikyti prie besiplečiančių socialinio darbo ribų, socialiniam darbuotojui svarbu būti profesionaliu savo srities specialistu, nuolat kritiškai vertinti savo patirtį ir žinias[1]. Švedaitė-Sakalauskė, Gvaldaitė ir Buzaitytė-Kašalynienė akcentuoja, kad moderni Vakarų visuomenė neįsivaizduojama be profesionalaus socialinio darbo[2]. Adomaitienė ir Balčiūnienė pabrėžia socialinio darbuotojo nuolatinio tobulėjimo ir profesinės ūgties svarbą, kvalifikacijos tobulinimą įvardydamos kaip progreso sąlygą tiek asmens, tiek valstybės lygiu[3]. Mokslinėje literatūroje pažymima supervizijos reikšmė socialinio darbuotojo profesionalumui. Švedaitė-Sakalauskė teigia, kad supervizija yra būtina, nes socialinio darbuotojo profesionalumas ir socialinio darbo kokybė gali atsirasti tik praktikoje, reflektuojant[4]. Neabejotina, kad socialinio darbuotojo

1 Valdas Rimkus, „Neapibrėžtumo aspektai socialiniame darbe“, *Tiltai* 1, (2015): 100, https://www.researchgate.net/publication/276079931_NEAPIBREZTUMO_ASPEKTAI_SOCIALINIAME_DARBE.

2 Birutė Švedaitė-Sakalauskė, Lijana Gvaldaitė ir Jolita Buzaitytė-Kašalynienė, „„Nepaisomi profesionalai“: socialiniai darbuotojai ir jų galia“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 9 (2014): 21, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2014~1494253963258/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

3 Jūratė Adomaitienė ir Regina Balčiūnienė, „Asmenų, dirbančių socialinių paslaugų sektoriuje, kompetencijos tobulinimo galimybės“, *Andragogika* 1, 7 (2017): 72, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2017~1526393608735/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

4 Birutė Švedaitė-Sakalauskė, „Socialinio darbo kokybės dilema“, *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 4 (2007): 65, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2007~1367165368359/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

profesionalumui turi įtakos gebėjimas analizuoti savo veiklą, situacijas, patirtis. Kiaunytė pažymi, kad supervizija padeda vystyti gebėjimus, žinias ir leidžia tapti profesionaliais darbuotojais[5]. Dolace teigia, kad novatoriškoje ir globalioje aplinkoje supervizija tampa vis svarbesnė kaip refleksijos ir konsultacinė parama socialinės srities specialistams, siekiant skatinti jų profesinį augimą[6]. Supervizijos privalomumas socialiniams darbuotojams įtvirtintas teisės aktuose. Supervizija kaip profesinės kompetencijos tobulinimo forma įtvirtinta Socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimosi tvarkos apraše[7] 2006 m. Įsigaliojus šio tvarkos aprašo pakeitimams, supervizija nuo 2018 m. socialiniams darbuotojams tapo privaloma.

Naujanienė, Eidukevičiūtė ir Ruškus pažymi, kad supervizija yra reikšminga konsultacinė pagalba profesinėje veikloje ir yra glaudžiai susijusi su socialinių darbuotojų kompetencija[8]. Kiaunytė teigia, kad supervizija nukreipta į profesinės situacijos analizę ir skatina asmens individualią kaitą[9]. Remiantis mokslininkų įžvalgomis ir atsižvelgiant į tai, kad supervizija Lietuvoje socialiniams darbuotojams yra privaloma kaip kvalifikacijos tobulinimo dalis, keliami šie probleminiai klausimai: kaip suprantamas socialinio darbuotojo profesionalumas; su kokiais sunkumais profesinėje veikloje susiduria socialiniai darbuotojai; kaip socialiniai darbuotojai vertina dalyvavimą supervizijose; kaip supervizija reiškiasi socialinių

5 Asta Kiaunytė, „Supervizija socialinio darbo studijose kaip profesinė repeticija“, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai* 22, (2) (2018): 64, https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/676ce31a-558c-475a-a253-159ec450e329/content.

6 Dace Dolace, „Transformative aspects of supervision“, *Tiltai* 2 (2021): 99, https://doi.org/10.15181/tbb.v87i2.2320.

7 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-92 „Dėl socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo tvarkos aprašo bei socialinių paslaugų srities darbuotojų atestacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ (galiojanti suvestinė redakcija nuo 2025-04-05), *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1569.

8 Rasa Naujanienė, Julija Eidukevičiūtė ir Jonas Ruškus, „Socialinių darbuotojų lūkesčiai supervizijai kaip atsakas į praktikos lauko kompleksiškumą ir neapibrėžtumą“, *Socialinis darbas. Patirtis ir metodai* 22, 2 (2018): 36, https://portalcris.vdu.lt/server/api/core/bitstreams/ce5aa090-d7e5-4f5c-9b94-785cf6872fb9/content.

9 Asta Kiaunytė, „Pokyčius patiriantys socialiniai darbuotojai: supervizijos taikymo galimybės“, *Socialinis darbas* 7, 2 (2008): 119, https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/3c5b2e24-07a9-4c33-bb0b-ebe05477a0c3/content.

darbuotojų profesionalumo kontekste; kokia supervizijos reikšmė socialinio darbuotojo profesinei ūgčiai?

Tyrimo objektas – supervizijos reikšmė socialinių darbuotojų profesinei ūgčiai.

Tyrimo tikslas – atskleisti supervizijos reikšmę socialinių darbuotojų profesinei ūgčiai.

Tyrimo uždaviniai:

1) išnagrinėti socialinio darbuotojo funkcijas, kompetenciją ir supervizijos reikšmę socialinio darbuotojo veikloje;
2) nustatyti supervizijos reikšmę socialinio darbuotojo profesinei ūgčiai.

Tyrimo metodai. Teoriniai metodai – mokslinės literatūros ir dokumentų, susijusių su analizuojama tema, analizė. Empiriniai metodai – kokybinio tyrimo metodas, instrumentas – pusiau struktūruotas interviu. Tyrimas organizuotas 2023 m. lapkričio mėn. – 2024 m. sausio mėn. Tyrimo dalyviai atrinkti pagal šiuos kriterijus: socialinis darbuotojas, dirbantis su šeimomis, dalyvaujantis supervizijose ir turintis ne mažesnę kaip 6 metų socialinio darbo patirtį. Tyrime dalyvavo 10 socialinių darbuotojų, dirbančių skirtinguose miestuose esančiose įstaigose.

1. Socialinio darbuotojo profesinės ūgties charakteristika ir supervizija

Tarptautinė socialinių darbuotojų federacija socialinį darbą apibrėžia kaip profesionalią veiklą, skatinančią socialinius pokyčius ir vystymąsi, socialinę sanglaudą, žmonių įgalinimą ir išlaisvinimą[10]. Segal, Gerdes ir Steiner socialinius darbuotojus vadina pokyčių agentais, nes jų pagrindinė veikla yra socialinių problemų sprendimas, pokyčių vykdymas[11]. Socialinių pokyčių skatinimas

10 „Global Definition of Social Work“, International Federation of Social Workers, žiūrėta 2025 m. sausio 25 d., *https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work/*.

11 Elizabeth A. Segal, Karen E. Gerdes ir Sue Steiner, *An Introduction to the Profession of Social Work: Becoming a change agent* (6th ed.) (Belmont, CA: Thomson Brooks Cole, 2019), 28.

ir asmenų įgalinimas yra sudėtingi uždaviniai, kuriuos turi įgyvendinti socialiniai darbuotojai, tai reikalauja profesionalumo. Socialinio darbo studijų krypties apraše[12] nurodoma, kad socialiniai darbuotojai turi gebėti dirbti socialinio darbo praktikos mikro-, mezo- ir makrolygmenyse. Mikrolygmenyje orientuojamasi į darbą su asmeniu ar šeima. Mezolygmenyje dirbama su mažomis grupėmis, darbas apima vadovavimą, paslaugų administravimą, organizavimą ir koordinavimą. Makrolygmenyje dirbama su bendruomenėmis ir sistemomis, orientuojamasi į socialinius pokyčius, socialinės politikos raidą. Išskirti socialinio darbo praktikos lygmenys atskleidžia šios profesijos sudėtingumą ir iš to kylančius reikalavimus socialiniams darbuotojams. Socialinio darbo studijų krypties apraše[13] nurodyta, kad socialinio darbuotojo profesinė veikla grindžiama žinių, gebėjimų ir vertybių visuma. Išskiriamos penkios socialinio darbo profesinės veiklos dedamosios: žinios ir gebėjimas jas taikyti, gebėjimai vykdyti tyrimus, specialieji gebėjimai, socialiniai gebėjimai ir asmeniniai gebėjimai.

Kavaliauskienės teigimu, socialinis darbuotojas turi būti lankstus, imlus pokyčiams, nes socialinio darbo objektas yra individas, šeima ar žmonių grupė, turintys sunkumų[14]. Svarbu pažymėti, kad ir socialinio darbuotojo klientas, ir jo poreikiai kiekvienu atveju yra skirtingi. Anot Kiaunytės, socialinio darbo klientų kaita ir jų poreikių dinamika lemia socialinio darbo profesijos daugiadimensiškumą, reikalaujantį skirtingų socialinio darbuotojo vaidmenų[15]. Dirgėlienė pabrėžia socialinio darbo kaip profesijos sudėtingumą, kurį sudaro reflektyvusis apmąstomasis socialinio darbuotojo kompetencijos modelis: žinios, vertybės ir

12 Lietuvos Respublikos švietimo, mokslo ir sporto ministro 2021 m. kovo 24 d. įsakymas Nr. V-440„Dėl socialinio darbo studijų krypties aprašo patvirtinimo“, TAR, 2021-03-24, Nr. 5771.

13 *Ibid*.

14 Vanda Kavaliauskienė, „Refleksijos kultūra – socialinio darbuotojo profesinės raiškos aspektas“, *Acta paedagogica Vilnensia* 25 (2010): 159, https://www.zurnalai.vu.lt/acta-paedagogica-vilnensia/article/view/3000/2142.

15 Asta Kiaunytė, „Socialinių darbuotojų profesinio streso rizika konfliktų sprendimo situacijoje: supervizijos taikymo aspektas“, *Visuomenės sveikata* 1 (2012): 51, https://visuomenessveikata.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2012.priedas1/VS_1priedas_2012_Kiaunyte.pdf.

įgūdžiai[16]. Kavaliauskienė pažymi, kad kalbant apie socialinio darbuotojo profesinį pasirengimą dėmesys skiriamas ir asmeninėms socialinio darbuotojo savybėms[17]. Autorė akcentuoja, kad asmenybinę profesijos pusę atskleidžiančias sąvokas „kvalifikacija", „kompetencija", „profesionalumas" papildo sąvokos „refleksija", „reflektyvumas".

Apibendrinant Socialinių paslaugų srities darbuotojų pareigybių ir atliekamų funkcijų sąraše[18] įtvirtintas socialinio darbuotojo funkcijas, galima teigti, kad socialinis darbuotojas atlieka informatoriaus, konsultanto, santykių užmezgėjo, vertintojo, įtraukėjo, planuotojo, siūlytojo ir įgalintojo vaidmenis. Bagdonas pažymi, kad teikdamas paslaugas socialinis darbuotojas tampa kliento problemų sprendimo vadybininku[19]. Dimitrijoska taip pat akcentuoja vadovavimo kompetencijų svarbą socialiniame darbe[20]. Khan nurodo, kad COVID-19 pandemijos fone socialiniai darbuotojai ėmėsi advokato, aktyvisto, patarėjo, referento, įgalintojo ir imobilizatoriaus vaidmenų[21]. Pastebima, kad kyla naujų kompetencijų poreikis. Adomaitienė ir Balčiūnienė analizuodamos socialinių paslaugų teikėjų kompetencijas pažymi, kad socialinės srities specialistams tampa svarbi tarpkultūrinė kompetencija. Socialinis darbuotojas profesionalas, autorių teigimu, turi pažinti kliento kultūrinius ypatumus ir gebėti juos susieti su bendrosiomis žiniomis[22]. Socialinio darbuotojo veikla neatsiejama nuo sociokultūrinės veiklos.

16 Indrė Dirgėlienė, „Teorijos ir praktikos ryšio plėtotė socialinio darbuotojo profesinėje veikloje", *Acta Paedagogica Vilnensia* 20 (2008): 90, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:B.03~2008~1367162721049/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

17 Kavaliauskienė, *supra note*, 14.

18 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2014 m. spalio 13 d. įsakymas Nr. A1-487 „Dėl socialinių paslaugų srities darbuotojų pareigybių ir atliekamų funkcijų sąrašo patvirtinimo" (suvestinė redakcija 2024-07-25 - 2025-12-31), TAR, 2014-10-13, Nr. 14019.

19 Albinas Bagdonas, „Socialinis darbas Lietuvoje: raidos, praktikos ir akademinis aspektas", *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika* 1 (2001): 11, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2001~1367181458040/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

20 Suncica Dimitrijoska, „Supervision as model of personal and Professional development of the social workers", *Journal of Social Policy* 11, 2 (2015): 65, https://www.ceeol.com/search/viewpdf?id=659304.

21 Areeb Habib Khan, „Though Times and the Professional Social Work Practice: Hits and Misses", *Revista de Asistenta Sociala* 2 (2022): 8, https://www.ceeol.com/search/previewpdf?id=1165877.

22 Adomaitienė ir Balčiūnienė, *supra note*, 3: 76.

Pasak Šinkūnienės[23], socialiniam darbuotojui svarbus kūrybiškumas ir domėjimasis kultūriniais procesais. Socialinis darbuotojas atlieka daug skirtingų vaidmenų ir funkcijų, kurios kinta priklausomai nuo aplinkybių, o tai reikalauja tinkamo profesinio pasiruošimo ir kvalifikacijos.

Gudžinskienė ir Norvaišaitė, analizuodamos skirtingų mokslininkų pateikiamas kompetencijos sampratas, apibendrina, kad kompetencija yra gebėjimas pritaikyti turimas žinias, įgūdžius ir vertybes[24]. Nikolajenko pažymi, kad nuolat besikeičianti socialinė aplinka reikalauja kintančių vertybių ir įgūdžių sintezės[25].

Teisės aktuose[26] išskiriamos bendrosios ir specialiosios socialinio darbuotojo kompetencijos. Bendrosios kompetencijos – tai žinios, gebėjimai, įgūdžiai ir vertybinės nuostatos, privalomos kiekvienam darbuotojui. Specialiosios kompetencijos yra specifinės žinios, gebėjimai ir nuostatos, susijusios su tiesioginėmis darbuotojo funkcijomis. Ir teisės aktuose, ir mokslinėje literatūroje pabrėžiama socialinio darbuotojo kompetencijos sudedamųjų dalių – žinių, įgūdžių, vertybių – svarba, gebėjimas jas pritaikyti kintančioje aplinkoje.

Kavaliauskienė ir Venckienė teigia, kad profesionali socialinio darbo praktika reikalauja plataus žinių repertuaro, pagrįsto vertybėmis[27]. Novyk ir Mazur pažymi, kad socialiniai darbuotojai ne tik naudoja profesines žinias, įgūdžius ir gebėjimus, bet ir remiasi savo asmenybe, veikia kaip emociniai donorai

23 Jautrė Ramutė Šinkūnienė, *Bendruomeniškumas, komunikacija ir muzika: sociokultūriniai negalios aspektai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 49.

24 Vida Gudžinskienė ir Jurgita Norvaišaitė, „Socialinio darbuotojo kompetencijų sampratų analizė“, *Socialinis ugdymas* 11, 22 (2010): 62, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367171221213/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

25 Edita Nikolajanko, „Socialinio darbuotojo motyvacija kaip veiksmingo profesinio funkcionavimo prielaida“, *Tiltai* 2 (2019): 92, https://e-journals.ku.lt/journal/TBB/article/2077/info.

26 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-92 „Dėl socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo tvarkos aprašo bei socialinių paslaugų srities darbuotojų atestacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ (galiojanti suvestinė redakcija nuo 2025-04-05), *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1569.

27 Aušra Kavaliauskienė ir Ilona Venckienė, „Būsimų socialinių darbuotojų kompetencijų raiška profesinės veiklos praktikų refleksijose“, *Mokslo taikomieji tyrimai Lietuvos kolegijose* 18, 1 (2022): 101, https://ojs.kaunokolegija.lt/index.php/mttlk/issue/view/34.

problemas išgyvenantiems asmenims[28]. Dromantienė, Indrašienė ir Sadauskas akcentuoja socialinio darbuotojo profesinio tobulėjimo svarbą, teigdami, kad tik nuolat tobulėdamas specialistas gali padėti klientams[29]. Dėmesys ne tik žinioms ir gebėjimams, bet ir specialisto asmeninėms savybėms, vertybėms, savo veiklos reflektavimui rodo, kad socialinio darbuotojo veikla yra nuolatinis mokymasis ir patirčių analizavimas.

Anot Croisdale-Appleby, pradinė socialinio darbuotojo kvalifikacija yra tik pradžia profesinėje kelionėje, kai padedami pagrindai ir toliau tikimasi, kad profesinis mokymasis vyks per visą karjerą, praktikoje[30]. Pabrėžiama, kad profesinis tobulėjimas turi būti tęstinis. Autoriaus pastebėjimai leidžia teigti, kad profesionalaus socialinio darbuotojo karjeroje nuolatinis mokymasis yra neišvengiamas.

Socialinių darbuotojų profesinio tobulėjimo būtinybė reglamentuota Lietuvos Respublikos teisės aktuose. Socialinių paslaugų įstatyme[31] įtvirtinta, kad socialinis darbuotojas vadovaujasi profesionalumo užtikrinimo principu, analizuoja priimamus sprendimus, atliekamus veiksmus, pasiektus rezultatus ir nuolat tobulina profesinę kompetenciją. Socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo tvarkos apraše išskiriamos socialinio darbuotojo profesinės kompetencijos tobulinimo formos: dalyvavimas mokymuose, supervizijose, intervizijose ir stažuotėse. Profesinė kompetencija gali būti tobulinama mokant kitus asmenis, skaitant seminarus, paskaitas, vadovaujant praktikai, vykdant

28 Liudmyla Novyk ir Tamara Mazur, „Studying the Impact of Professional Interaction on Social Workers Emotional Burnout“, *BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience* 12, 1 (2021):176, https://brain.edusoft.ro/index.php/brain/article/view/1109/1276.

29 Leta Dromantienė, Valdonė Indrašienė ir Justinas Sadauskas, „Refleksija profesinėje socialinio darbuotojo veikloje“, *Socialinis darbas* 14, 1 (2016): 7, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2016~1495204489327/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

30 David Croisdale-Appleby, *Re-visioning social work education: an independent review* (London, England: Department of Health, 2014), 14–15, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/285788/DCA_Accessible.pdf.

31 „Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas“ (suvestinė redakcija 2025-05-23 - 2025-12-31), *Valstybės žinios*, 2006-02-11, Nr. 17-589.

mentoriaus veiklą ir pan.[32]

Dirgėlienės ir Kiaunytės teigimu, socialiniam darbui turi įtakos visuomenėje vykstantys pokyčiai. Autorės pažymi, kad socialinio darbuotojo ir kliento santykiai yra reflektyvūs, vieni kitus veikiantys[33]. Socialinio darbuotojo ir kliento sąveika vyksta tam tikroje visuomenėje, kultūroje. Sąveika yra nuolat kintanti, todėl būtinas kiekvienos situacijos apmąstymas, analizavimas ir reflektavimas.

Lastakauskienė refleksiją apibūdina kaip gilų susimąstymą, samprotavimą, savęs pažinimą, įvykių analizę, įsiklausymą, pokytį, įsisąmoninimą ir turimos patirties tobulinimą[34]. Griggs, Holden, Lawless ir Rae teigia, kad pagrindinis reflektyvios praktikos požymis yra gebėjimas nuolat kryptingai mokytis atsižvelgiant į besikeičiantį profesinį darbą. Autoriai pažymi, kad refleksija yra pagrindinė profesinio tobulėjimo dalis, ir ją apibūdina kaip tiltą tarp patirties ir mokymosi[35].

Pasak Watts, refleksiniai įgūdžiai laikomi pagrindiniu socialinio darbuotojo praktikos elementu, leidžiančiu įveikti atotrūkį tarp teorijos ir praktikos[36]. Refleksijos reikšmę socialiniame darbe pabrėžia ir kiti autoriai. Dromantienė, Indrašienė ir Sadauskas pažymi, kad dėl refleksijos transformuojama praktika, refleksija leidžia pažinti savo jausmus, elgesio motyvus, analizuoti savo veiklos privalumus ir trūkumus[37]. Refleksija įvardijama kaip tobulėjimo būdas, leidžiantis plėtoti

32 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-92 „Dėl socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo tvarkos aprašo bei socialinių paslaugų srities darbuotojų atestacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ (galiojanti suvestinė redakcija nuo 2025-04-05), *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1569.

33 Indrė Dirgėlienė ir Asta Kiaunytė, „Supervizija Lietuvos socialinio darbo kontekste“, *Acta Paedagogica Vilnensia* 15 (2005): 241, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367153800046/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

34 Agnė Lastakauskienė, *Apmąstyk ir veik! Refleksijos metodai ir rekomendacijos mokymosi procese* (Vilnius: Ugdymo plėtotės centras, 2015), 5, https://www.scribd.com/document/489116768/Metodine-Priemone-Apmastyk-Ir-Veik-Refleksijos-Metodai-Ir-Rekomendacijos.

35 Vivienne Griggs ir kt., „From reflective learning to reflective practice; assessing transfer“, *Studies in Higher Education* 43, 7 (2018): 1172, https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/03075079.2016.1232382.

36 Lynelle Watts, „Thinking differently about reflective practice in Australian social work education: A rhapsody“, Edith Cowan University, *Research Online* (2015): 3, https://www.researchgate.net/publication/291349474_Thinking_differently_about_reflective_practice_in_Australian_Social_Work_Education_A_rhapsody.

37 Dromantienė ir kt., *supra note*, 29: 9.

profesinę praktiką. Ferguson, analizuodamas reflektyvią praktiką socialiniame darbe, teigia, jog praktikai dažnai apmąsto veiksmus, kad galėtų kritiškai mąstyti ir koreguoti tai, ką daro[38].

Kaluževičiūtė-Moreton, Skruibis, Vaštakė ir Grigutytė teigia, kad refleksija yra universalus supervizijos procesas, nes supervizoriai skatina supervizuojamuosius reflektuoti. Superviziją autoriai apibūdina kaip „žvilgsnį iš šalies ar viršaus", kaip profesinę priežiūrą, aiškinantis profesiniame darbe kylančius sunkumus, kliento supratimą, kylančių jausmų įsisąmoninimą, o tai užtikrina geresnę darbo kokybę ir profesinį bei asmeninį tobulėjimą[39]. Huges teigimu, supervizija yra esminė reflektyvios praktikos dalis, neatsiejama nuo socialinio darbo. Iš autorės atlikto tyrimo paaiškėjo, kad supervizija yra pagrindinis efektyvaus socialinio darbo elementas ir itin svarbi darbuotojo profesiniam augimui[40].

Vaicekauskienė ir Čiužas superviziją įvardija kaip refleksijos taikymo priemonę, kuri skatina sąmoningą profesinių situacijų analizę, turi įtakos specialisto individualiems pokyčiams ir atitinkamiems pasikeitimams organizacijoje. Autoriai superviziją apibūdina kaip aktyvaus mokymosi būdą, kuris padeda spręsti individo, grupės, komandos ir organizacijos darbo organizavimo klausimus[41]. Ravalier, Wegrzynek, Mitchell, McGowan, Mcfadden ir Bald taip pat teigia, kad efektyvi supervizija padeda socialiniams darbuotojams tobulėti tiek asmeniškai, tiek profesinėje srityje. Autorių teigimu, supervizija yra svarbi socialinių darbuotojų

38 Harry Ferguson, „How social workers reflect in action and when and why they don't: the possibilities and limits to reflective practice in social work", *Social Work Education* 37, 4 (2018): 415, https://pure-oai.bham.ac.uk/ws/portalfiles/portal/48965759/Ferguson_How_Social_Workers_Social_Work_Education.pdf.

39 Greta Kaluževičiūtė-Moreton ir kt., „Psichoterapinės supervizijos paradigmų palyginimas: literatūros apžvalga", *Psichologija* 68 (2023): 114–128, https://www.zurnalai.vu.lt/psichologija/article/view/33060/31913.

40 Jeane Marie Huges, „The Role of Supervision in Social Work: A critical analysis", *Critical Social Thinking: Policy and Practice* 2 (2010): 59, https://www.sweetstudy.com/files/theroleofsupervisioninsocialwork-acriticalanalysisarticle-pdf.

41 Violeta Vaicekauskienė ir Renaldas Čiužas, „Reflektyviojo modelio taikymo teorinės prielaidos socialinių darbuotojų rengime", *Socialinis ugdymas* 2, 34 (2013): 143–144, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2013~1408125057830/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

gerovės užtikrinimui ir profesiniam tobulėjimui[42].

Lietuvos profesinių santykių konsultantų asociacija supervizją apibūdina kaip konsultacinę pagalbą dirbantiems specialistams, vadovams, komandoms ir organizacijoms, norinčioms tobulėti ir dirbti efektyviau. Supervizija įvardijama kaip darbo kultūros dalis, profesinės realybės konsultavimas, darbo santykių higiena[43].

Dimitrijoska teigia, kad supervizijos metu keičiamasi patirtimi ir idėjomis, suvokiamas kitų požiūris, išsakoma nuomonė, priimami sprendimai, ugdomi kūrybiškumo, bendravimo įgūdžiai ir tobulinami asmeniniai bei profesiniai gebėjimai[44].

Kadushin ir Harkness pažymi, kad socialinio darbo supervizija apima trumpalaikius ir ilgalaikius tikslus. Trumpalaikis tikslas yra pagerinti darbuotojo gebėjimą efektyviau atlikti savo darbą, augti ir tobulėti profesinėje srityje. Trumpalaikiai tikslai yra priemonės pasiekti ilgalaikį tikslą – teikti efektyvias ir kokybiškas organizacijos paslaugas klientams. Autorių teigimu, supervizija atlieka administracinę, edukacinę ir palaikančiąją funkcijas[45]. Analogiškas supervizijos funkcijas išskiria Naujanienė, Eidukevičiūtė ir Ruškus[46]: anot jų, administracinė funkcija – tai socialinių paslaugų veiksmingumo ir efektyvumo administravimas; mokomoji funkcija pasireiškia per socialinių darbuotojų mokymą; palaikymo funkcija – tai paramos darbuotojui teikimas.

Išskiriamos 4 supervizijos formos: individuali, grupinė, komandos ir organizacijos. Individuali supervizija – kai sąveikauja vienas supervizorius ir vienas

42 Jermaine M. Ravalier ir kt., „A Rapid Review of Reflective Supervision in Social Work“, *British Journal of Social Work* 53 (2023):10, https://www.researchgate.net/publication/366133453_A_Rapid_Review_of_Reflective_Supervision_in_Social_Work.

43 „Kas yra supervizija?“, Lietuvos profesinių santykių konsultantų asociacija, žiūrėta 2025 m. sausio 26 d. https://supervizija.lt/info/kas-yra-supervizija.html.

44 Dimitrijoska, *supra note*, 20: 75.

45 Alfred Kadushin ir Daniel Harkness, *Supervision in Social Work* (New York: Columbia University Press, 2002), 20, https://ahmadrofai.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/08/alfred-kadushin-daniel-harkness-supervision-in-social-work-2002.pdf.

46 Naujanienė ir kt., *supra note*, 8: 43.

supervizuojamasis. Grupinė supervizija skirta darbuotojams, kurie nėra susiję formaliais profesiniais santykiais arba nedirba toje pačioje organizacijoje. Komandos supervizija skirta komandai konsultuoti, siekiant pagerinti jos narių bendravimą ir bendradarbiavimą. Organizacijos supervizija prisideda prie veiksmingo organizacijos funkcionavimo, į procesą gali būti įtraukiami vadovai ir kiti darbuotojai[47]. Supervizijos procesas neįmanomas be supervizoriaus. Dimitrijoskos teigimu, supervizijos metu susitinka du profesionalai: supervizuojamasis yra savo profesijos ekspertas, o supervizorius – supervizijos profesionalas[48].

Apibendrinant galima teigti, kad socialinio darbuotojo profesinės ūgties charakteristika apima profesionalią veiklą, kuriai keliami tokie reikalavimai: aukštasis išsilavinimas, profesinis pasirengimas ir tam tikros asmeninės savybės. Socialinio darbo veiklos laukas platus, jo funkcijos kinta priklausomai nuo besikeičiančių aplinkybių. Dinamiška socialinio darbo aplinka reikalauja kūrybiškumo, kritinio mąstymo ir gebėjimo prisitaikyti prie pokyčių. Tam būtinas nuolatinis kvalifikacijos tobulinimas, profesinis augimas. Socialinio darbuotojo profesinis augimas yra priklausomas nuo jo paties, kliento ir aplinkos sąveikos. Vykstant sąveikai būtina kiekvieną situaciją apmąstyti, analizuoti ir reflektuoti. Socialiniams darbuotojams yra privalomas dalyvavimas mokymuose, stažuotėse, intervizijose ar supervizijose, taip pat labai svarbus paties darbuotojo indėlis į nuolatinį profesinį augimą.

Supervizija yra neatsiejama socialinio darbuotojo asmeninio tobulėjimo, profesinio augimo dalis. Ji įvardijama kaip refleksijos taikymo priemonė, lemianti socialinio darbuotojo profesinį tobulėjimą. Supervizijos metu nuolat mokomasi iš praktinės patirties, gerėja darbo kokybė ir tobulėja profesiniai įgūdžiai, taip pat skatinama socialinio darbuotojo refleksija, kad jis pats rastų išeitis iš sudėtingų

47 „Kas yra supervizija?“, Lietuvos profesinių santykių konsultantų asociacija, žiūrėta 2025 m. sausio 26 d., https://supervizija.lt/info/kas-yra-supervizija.html.

48 Dimitrijoska, *supra note*, 20: 70.

situacijų, problemų sprendimo būdus. Taip gerėja darbo kokybė, didėja pasitikėjimas savimi, užtikrinamas nuolatinis mokymasis ir vyksta profesinis augimas.

2. Empirinio tyrimo rezultatų analizė

Tyrime išskirtos keturios temos. Pirmiausia analizuojama socialinio darbuotojo profesionalo samprata, tuomet išskiriami sunkumai, su kuriais susiduria socialiniai darbuotojai, apibūdinamos dalyvavimo supervizijoje patirtys ir supervizijos svarba profesinei ūgčiai.

2.1. Socialinio darbuotojo profesionalo apibūdinimas

Tyrimu atskleista, kad socialinio darbuotojo profesionalo paveikslą formuoja teorinis pasirengimas, praktinė patirtis, asmeninės savybės ir vertybės. Teorinį pasirengimą sudaro žinios, išsilavinimo ir kompetencijų dermė bei nuolatinis tobulėjimas. Teisės aktuose ir mokslinėje literatūroje pabrėžiama žinių svarba socialinio darbuotojo profesionalumui atsispindi ir tyrimo dalyvių teiginiuose. Tyrimo dalyvės, kalbėdamos apie socialinio darbuotojo profesionalumą, akcentuoja žinių ir profesinės kompetencijos svarbą: <...> *reikia turėti didelį bagažą žinių* <...>, *svarbu turėti socialinio darbo pagrindus* <...> (tyrimo dalyvė SD3); <...> *profesinių kompetencijų ir vertybių suderinimo pats iš savęs turi turėt* (tyrimo dalyvė SD6 teigia). Mokslinėje literatūroje pažymima, kad pradinė socialinio darbuotojo kvalifikacija yra pagrindai, kuriuos reikia tobulinti per visą tolesnę karjerą[49]. Tyrimo dalyvių teiginiai patvirtina, kad profesionalu laikomas darbuotojas, kuris nuolat tobulina savo kompetenciją: <...> *reikalauja iš socialinio darbuotojo nuolatinio tobulėjimo* (tyrimo dalyvė SD5). Įvardijamos skirtingos kvalifikacijos tobulinimo formos: seminarai, mokymai, supervizijos. Svarbu pažymėti, kad minimi ir savarankiški tobulinimosi būdai, pvz., saviugda: <...> *svarbu dalyvauti*

49 Croisdale-Appleby, *supra note*, 30.

seminaruose, mokymuose, supervizijose, užsiimant saviugda (tyrimo dalyvė SD4). Profesionalumas nelaikomas savaime suprantamu reiškiniu, pabrėžiama, kad svarbu ne tik tapti profesionalu, bet ir išlaikyti šį statusą nuolat tobulinant kvalifikaciją: <...> *nėra tokios kartelės, kad pasiekei, ir va – aš jau profesionalas. Tas buvimas profesionalu, jis turi vykti nuolatos* (tyrimo dalyvė SD10).

Analizuojant iš tyrimo gautus duomenis, kaip viena socialinio darbuotojo profesionalo dedamoji išskirta jo sukaupta praktinė patirtis. Praktinė patirtis apima klientų situacijas, bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius, gebėjimą prisitaikyti prie pokyčių. Tyrimo dalyvės akcentuoja, kad svarbu ne tik išsilavinimas, bet ir praktinė veikla, gebėjimas tinkamai reaguoti į situacijas ir su jomis susitvarkyti: *Gal kažkam atrodo, kad jau turi magistrą ir tu profas* <...> *diplomas labai svarbus, tačiau šalia to svarbu ir kokią tu darbinę patirtį turi. Kaip tu susitvarkai su savo darbo situacija, kaip tu į viską reaguoji* (tyrimo dalyvė SD10). Tyrimo dalyvės pažymi, kad svarbu suvokti, jog klientai ir jų situacijos kinta: <...> *socialiai pažeidžiamų asmenų lūkesčiai pagalbai yra didesni nei bet kada anksčiau.* <...> *pasaulis keičiasi, žmonės ir jų problemos keičiasi* (tyrimo dalyvė SD6). Tyrimo duomenimis, žinių turėjimas dar nėra profesionalumas, svarbu gebėti jas taikyti kasdienėje veikloje ir nuolat atnaujinti. Viena iš socialiniams darbuotojams privalomų bendrųjų kompetencijų yra gebėjimas bendrauti ir bendradarbiauti su klientais, kolegomis, politikais, žiniasklaida, mokslininkais ir pan.[50] Dimitrijoska taip pat pažymi, kad šiuolaikiniam socialiniam darbuotojui yra svarbios bendradarbiavimo kompetencijos[51]. Bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius labai svarbiais profesionalui laiko ir tyrimo dalyvės: <...> *neįmanoma dirbt nebendradarbiaujant, nes juk vienas lauke – ne karys* <...> (tyrimo dalyvė SD4). Tyrimas patvirtina

50 Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministro 2006 m. balandžio 5 d. įsakymas Nr. A1-92 „Dėl socialinių paslaugų srities darbuotojų profesinės kompetencijos tobulinimo tvarkos aprašo bei socialinių paslaugų srities darbuotojų atestacijos tvarkos aprašo patvirtinimo“ (galiojanti suvestinė redakcija nuo 2025-04-05), *Valstybės žinios*, 2006-04-20, Nr. 43-1569.

51 Dimitrijoska, *supra note*, 20: 65.

ir teiginį, kad būtina socialinio darbuotojo profesionalo savybė yra gebėjimas prisitaikyti prie pokyčių: <...> *lankstumas, kad gebėtum prisitaikyti prie kintančios situacijos* <...>, o socialinės problemos keičiasi: <...> *kai aš mokiausi, pagrindinės priklausomybės buvo alkoholis ar narkotikai, o dabar nereta šeima susiduria su lošimais* <...> *apie tokią priklausomybę mūsų vadovėliai nerašė* (tyrimo dalyvė SD6). Tyrimas taip pat rodo tarpkultūrinės kompetencijos svarbą: <...> *ypač šiuo metu, karo Ukrainoje fone...*<...> *tenka susidurti su kitataučiais, jų visai kitoks šeimos modelis*<...> (tyrimo dalyvė SD3).

Tyrimo duomenys liudija, kad socialinio darbuotojo profesionalumui svarbios asmeninės savybės: <...> *asmeninės savybės, kokias aš išvardinčiau* <...> *kad turėtum atjautą, kad turėtum toleranciją* (tyrimo dalyvė SD1); *empatiškumas, sąžiningumas, nuoširdumas* (tyrimo dalyvė SD3). Tyrimo dalyvės nurodė, kad socialinis darbuotojas profesionalas turi būti empatiškas, atjaučiantis, sąžiningas, nuoširdus, išklausantis, altruistiškas, tolerantiškas, gebėti užtikrinti konfidencialumą ir pagarbą klientui. Be to, viena iš profesionalo asmeninių savybių turėtų būti organizuotumas: <....> *turiu būti viskuo – ir rūpintoja, ir auklėtoja, ir organizatore* (tyrimo dalyvė SD3). Tyrimo dalyvės kaip socialinio darbuotojo profesionalo savybę įvardijo ir kritinį, analitinį, strateginį mąstymą: <...> *strateginis mąstymas, toksai kritinis mąstymas yra labai, labai didelis, manyčiau, gebėjimas, kuris reikalingas* <...> (tyrimo dalyvė SD7).

Kaip svarbios socialinio darbuotojo profesionalo savybės buvo nurodytos ir tokios vertybės, kaip žmogiškumas, sąžiningumas ir etiškas elgesys: <...> *svarbu, kaip tave vertina tavo klientai, koks tu esi jiems* <…> *tikrai šalia diplomų reikia patirties ir žmogiškumo* (tyrimo dalyvė SD10); <...> *profesionalus socialinis darbuotojas visų pirma yra etiškas, gerbiantis kliento situaciją* (tyrimo dalyvė SD4).

Apibendrinant tyrimo duomenis galima teigti, kad tyrimo dalyvių išskirti socialinio darbuotojo profesionalo bruožai atitinka mokslinėje literatūroje pateikiamą profesionalo apibūdinimą. Tyrimu nustatyta, kad socialinio darbuotojo

profesionalumą atskleidžia teorinis pasirengimas, kuris apima žinias, išsilavinimo ir profesinių kompetencijų dermę bei nuolatinį tobulėjimą; praktinė patirtis, apimanti klientų situacijas, bendravimo ir bendradarbiavimo įgūdžius ir gebėjimą prisitaikyti prie pokyčių; asmeninės savybės, tokios kaip empatija, tolerancija, organizuotumas ir kritinis, analitinis, strateginis mąstymas, ir vertybės, apimančios žmogiškumą, sąžiningumą ir etišką elgesį.

2.2. Socialinio darbuotojo darbe kylantys sunkumai

Susisteminus tyrimo informaciją apie sunkumus, su kuriais susiduria socialiniai darbuotojai, išskirti išoriniai veiksniai ir vidinės problemos.

Prie išorinių veiksnių priskiriami nemotyvuoti klientai, paslaugų neprieinamumas ir bendradarbiavimo stoka: <...> *sunkumai, su kuriais mes susiduriame, tai yra mūsų klientai ar šeimos nariai, kurie patys nesistengia nei piršto pajudinti* <...> (tyrimo dalyvė SD3); <...> *nemotyvuoti klientai, neįsitraukiantys į procesą sprendžiant jų asmenines ir šeimos problemas*. (tyrimo dalyvė SD6). Akcentuojama, kad šeimos yra ne tik nemotyvuotos, neįsitraukiančios į pagalbos procesą, bet ir linkusios priešintis siūlomai pagalbai: <...> *dažnai priešinasi pagalbai* (tyrimo dalyvė SD5). Tyrimas atskleidė, kad egzistuoja paslaugų neprieinamumo problema tiek organizacijos, tiek savivaldybės lygmenyje: <...> *mūsų socialinių paslaugų centras, aš skaitau, kad per mažai gali pasiūlyti paslaugų* (tyrimo dalyvė SD1); *susiduriama su paslaugų trūkumu savivaldybės lygmeniu* (tyrimo dalyvė SD6). Prie išorinių veiksnių priskiriama ir bendradarbiavimo stoka organizacijoje: <...> *nustebino požiūris kolegų, jokios pagalbos* <...> *tu atėjai ir tiesiog dirbi* <...> (tyrimo dalyvė SD2), ir bendraujant su kitomis institucijomis: <...> *keletą kartų raštiškai kreipiausi į tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatorių prašant tam tikros paslaugos užtikrinimo, tačiau atsako nesulaukta* (tyrimo dalyvė SD6).

Analizuojant tyrimo informaciją, kaip sunkumų vidiniai veiksniai identifikuoti organizacinės problemos (didelis krūvis, vadovo palaikymas), profesinis

tapatumas, emocinis krūvis ir žinių trūkumas. Tyrimas atskleidė, kad sunkumų kyla dėl perteklinės dokumentacijos ir per didelės atsakomybės: <...> *didžiausias sunkumas ir iššūkis yra popierizmas, begalės dokumentų pildymas, kiekvieno atlikto veiksmo fiksavimas* <...> (tyrimo dalyvė SD5); darbo krūvio: <...> *dažniausiai socialiniai darbuotojai turi didelį darbo krūvį* <...> (tyrimo dalyvė SD8). Socialinio darbuotojo veikloje labai svarbus vadovo palaikymas: reikia <...> *daugiau* <...> *iš vadovo palaikymo* <...> *tiesiog būtų vidinis saugumas gal toks* (tyrimo dalyvė SD1). Vadovo palaikymo nebuvimas socialiniams darbuotojams kelia įtampą ir saugumo trūkumą. Paaiškėjo, kad sunkumų kelia ir profesinio tapatumo problemos, neigiamas aplinkinių požiūris į socialinio darbuotojo veiklą: <...> *dažna problema, mano nuomone, tai tas požiūris toks į mus blogas* <...> *Dėl to nekaip jaučiuosi* (tyrimo dalyvė SD3). Didžiulis darbo krūvis ir atsakomybė, vadovo palaikymo stoka ir neigiamas aplinkinių požiūris į socialinio darbuotojo veiklą kelia emocinę įtampą: *labiausiai socialinį darbą trukdo dirbti socialinio saugumo stoka, įtemptas darbas* <...> *netektys ar vaikų paėmimas* <...> *nuo tokių skaudžių ir jautrių situacijų būna sunku atsiriboti* (tyrimo dalyvė SD4). Tyrimo dalyvių teiginiai rodo pasikeitusias klientų socialines problemas ir žinių, kaip jas spręsti, trūkumą: *Anks*čiau buvo socialinių įgūdžių stoka <...> *sakykim, vaikai jautėsi nesaugūs ir fiziškai namuose neturėjo ten maisto, tinkamų sąlygų* <...> *O dabar pagrindinė grupė – protingi, turtingi, kerštingi, besiskiriantys* <...> (tyrimo dalyvė SD1). Nors dalyvaujama mokymuose ir seminaruose, jie ne visada atliepia poreikį: <...> *jie yra tikrai kai kurie labai stiprūs, bet ne visada jie yra tikslingi. Ne visada taiklūs* (tyrimo dalyvė SD3).

Tyrimas atskleidė, kad socialiniai darbuotojai sunkumus sprendžia tobulindami kompetencijas, savipagalbos priemonėmis ir padedami kolegų. Kompetencijos tobulinamos dalyvaujant mokymuose: <...> *suteikiama, mokymai profesiniam tobulėjimui, kvalifikacijos kėlimui* (tyrimo dalyvė SD1), ir konsultuojantis profesinėje srityje. Profesinės konsultacijos padeda ieškoti atsakymų į sudėtingus

klausimus: <...> *intervizija, su savo kolegėm* <...> *su kitų savivaldybių atvejo vadybininkėm konsultuojuosi* <...> (tyrimo dalyvė SD1). Susidūrus su sunkumais, dažnai pagalbos ieškoma savarankiškai: *bandai pati per save ieškoti* <...> (tyrimo dalyvė SD2), <...> *kalbiesi su savim, analizuoji, kas buvo, ką dariau gerai, o ką ne* <...> (tyrimo dalyvė SD4), <...>*pasikalbu su savim, pasimotyvuoju* <...> (tyrimo dalyvė SD10). Tyrimo dalyvių išskirtas „pasikalbėjimas su savimi", savo veiklos apmąstymas rodo, kad kilus problemų socialiniai darbuotojai taiko refleksiją, analizuoja, kaip buvo pasielgta ir ką buvo galima padaryti kitaip. Tyrimo dalyvės pokalbius, diskusijas su kolegomis laiko svarbia pagalba sprendžiant darbe kylančias problemas: *gydo ir tarpusavio pokalbiai su kolegėmis, sunkių atvejų aptarimas prie kavos puodelio* (tyrimo dalyvė SD4); <…> *pasitariu su kokia kolege, jos didžiausias palaikymas, nes mes visos turim tokių pačių reikaliukų* (tyrimo dalyvė SD10).

Apibendrinant iš tyrimo gautą informaciją, galima teigti, kad sunkumus, su kuriais susiduria socialiniai darbuotojai, galima skirstyti į išorinius veiksnius, tokius kaip klientų motyvacijos trūkumas, paslaugų neprieinamumas ir nepakankamas bendradarbiavimas, ir vidinius veiksnius, tokius kaip organizaciniai sunkumai (didelis krūvis, vadovo palaikymas), iš to kylantys profesinio tapatumo klausimai, emocinis krūvis ir žinių, kaip dirbti su besikeičiančiomis socialinėmis problemomis, trūkumas. Darbe kylančius sunkumus socialiniai darbuotojai sprendžia dalyvaudami įvairių formų mokymuose, tačiau pažymi, kad siūlomi mokymai ne visada atliepia jų poreikį ir ne visada būna tikslingi. Sprendžiant darbe kylančius sunkumus svarbus kolegų palaikymas ir pagalba sau, apmąstant situacijas ir reflektuojant.

2.3. Dalyvavimo supervizijose patirtys

Susisteminus tyrimo informaciją, dalyvavimo supervizijose patirtys atskleidžiamos identifikuojant veiksnius, paskatinusius dalyvauti supervizijoje. Tyrimo

duomenimis, pagrindinis veiksnys, skatinantis dalyvauti supervizijose, yra jų privalomumas: <...> *tai yra privaloma* <...>, tačiau norisi <...> *kad šis procesas vyktų pagal individualų poreikį* (tyrimo dalyvė SD6). Socialiniai darbuotojai supervizijoje dalyvauja noriai, nes gali susitikti su kolegomis, pabendrauti, padiskutuoti: *Laukiu tokios galimybės susitikti*<...> (tyrimo dalyvė SD2), <...> *ta pagalba tarpusavio, pokalbiai, diskusijos su kolegėmis.* <...> *visos džiaugiasi ir laukia supervizijų* (tyrimo dalyvė SD3).

Supervizijų teigiamos patirtys atsiskleidžia per profesinį augimą ir palaikymą, pastiprinimą, nes supervizijose išanalizuojamos sunkiausios situacijos: <...> *išsianalizuojam savo sunkiausias situacijas, savo išsakom sėkmės ir nesėkmių istorijas, tiesiog pasikraunam profesiškai* (tyrimo dalyvė SD1); *pakelia toj supervizijoj* <...> *nes tave sustiprina kaip specialistą* <...> (tyrimo dalyvė SD2). Supervizijos padeda spręsti ir santykių su kolegomis problemas: <...> *su kolege įvyko konfliktas* <...> *ir supervizijoj išsprendėm tikrai gana karštą situaciją.* <...> *mes šiandien sugebam bendraut normaliai* (tyrimo dalyvė SD2).

Literatūroje apie sąmoningą profesinių situacijų analizę ir šios analizės įtaką socialinio darbuotojo individualiems pokyčiams ir pokyčius organizacijoje kalba Vaicekauskienė ir Čiužas. Autoriai pažymi, kad supervizija – mokymosi būdas, padedantis spręsti individo, darbo organizavimo klausimus, darbo santykių sunkumus ir konfliktus[52]. Šie autorių teiginiai pagrindžiami ir tyrimo duomenimis, nes būtent per supervizijas buvo sprendžiami darbo santykių konfliktai. Teigiamas supervizijų patirtis atspindi dalijimasis patirtimi ir refleksija. Socialiniai darbuotojai ne tik reflektuoja savo patirtis, bet ir išklauso kolegas, analizuoja jų patirtis, vėliau, tikėtina, pritaiko savo veikloje: <...> *ir būna taip, kad grįžus iš supervizijos, išgirdus vienos, kitos, trečios įžvalgas, paskui jau pasiieškai pati kažko, pasižiūri, pasidomi ir pergalvoji, kaip tu darai* <...> (tyrimo dalyvė SD1).

52 Vaicekauskienė ir Čiužas, *supra note*, 41.

Pasidalijimas su supervizijos dalyviais savo situacijomis leidžia išgirsti kitų nuomones ir daro teigiamą pokytį savo veiklos refleksijai: *Kai pasidalini savo rūpesčiu garsiai su kažkuo <...> tampi pakylėta, tokia lengvesnė, gavusi sau peno apmąstymui, pokalbiui su savim, apsvarstymui* (tyrimo dalyvė SD3). Šis „pokalbis su savimi" atskleidžia refleksijos vyksmą: apmąstoma situacija ir galimi jos sprendimo būdai, kitų supervizijos dalyvių įžvalgos, o tai vėliau paveikia paties specialisto veiklą. Kaip viena iš teigiamų supervizijos patirčių įvardijamas emocinis pastiprinimas. Dirgėlienė ir Alėjūnė taip pat pažymi, kad supervizija didina pasitikėjimą savimi, palaiko, suteikia saugumo jausmą, emocinę paramą[53]. Naujanienė, Eidukevičiūtė ir Ruškus kaip vieną iš supervizijos funkcijų išskiria palaikymą, paramos darbuotojui teikimą[54]. Šiuos autorių teiginius pagrindžia tyrimo dalyvių teiginiai: *gaunam emocinį, psichologinį palaikymą* (tyrimo dalyvė SD1); *[supervizija] padrąsino mane, suteikė pasitikėjimo savimi, jautiesi kaip įgavęs „supergalių"* (tyrimo dalyvė SD3).

Tyrimo duomenimis, supervizijų neigiamos patirtys atsiskleidžia per baimę ir situacijų nutylėjimą. Paaiškėjo, kad pasitaiko atvejų, kai aktualiausi ar labiausiai rūpintys profesiniai klausimai yra nutylimi: *<...> tas, kuris man buvo svarbiausias klausimas...* (nusijuokia) *aš jo supervizijoje nekėliau* (tyrimo dalyvė SD1); *Buvo kartų, kai man labai rūpėjo klausimus aptart, bet nekėliau jų, pabijojau* (tyrimo dalyvė SD6). Tyrimo dalyvės pasakoja ne tik apie nutylėtus klausimus, bet ir apie vidinius išgyvenimus, tokius kaip nerimas, baimė, nepasitikėjimas savimi: *Supervizijos metu esu išgyvenusi ir pyktį, ir neviltį<...>* (tyrimo dalyvė SD6); *<...> ne visada gali atsiskleisti, kiek norisi. <...> Supervizijos turi būti, supranti, kad būtų iš svetimų įstaigų ir nepažįstami žmonės <...>, nes <...> arba meluoji, arba nesakai, arba sakai, kad viskas gerai* (tyrimo dalyvė SD9). Tyrimo duomenimis, pasitaiko

53 Indrė Dirgėlienė ir Roma Alėjūnė, „Supervizijos perspektyva atvejo vadyboje", *Tiltai* 1 (2020): 70, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2020~1606034263596/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

54 Naujanienė ir kt., *supra note*, 8: 36.

atvejų, kai per supervizijas aptariami atvejai sukelia kolegių priešiškumą, o tai trukdo būti iki galo atviriems: *čia po to kažkas kažko pyksta, jei tą problemą priima asmeniškai <...> Nori nenori išsikalba moterys po supervizijų, kas ką sakė, tai būna ir tokių nepasitenkinimų* (tyrimo dalyvė SD3). Tyrimo duomenys atskleidžia, kad jaučiamas nepasitenkinimas dėl per retai vykstančių supervizijų ir dėl to, kad supervizijos organizuojamos neatsižvelgiant į individualų specialisto poreikį: <...> *nepatinka, kad savo darbovietėj savos moterys, kur <...> negali atsiskleisti... arba meluoji, arba tai sėdi ir nieko nepasakoji.* Tyrimo dalyvių teiginiai rodo, kad socialiniai darbuotojai neturi galimybės pasirinkti supervizijos formos. Neigiamas dalyvavimo supervizijose patirtis lemia ir supervizoriaus vaidmuo: <...> *supervizijos sėkmė tai didele dalim priklauso nuo supervizoriaus <...> atsimenu tik dvi supervizores, tai vat dabartinę ir buvusią, tai mano patirtis tada buvo labai nekokia* (tyrimo dalyvė SD1); <...> *labai didelė dalis priklauso nuo supervizoriaus <...>būdavo ir tokių, kai nesupranti, kur tu ten buvai papuolus* (tyrimo dalyvė SD7).

Apibendrinant teigiamas ir neigiamas dalyvavimo supervizijoje patirtis, galima teigti, kad supervizija skatina socialinio darbuotojo profesinį augimą, suteikia profesinį ir emocinį pastiprinimą, saugumą, padeda spręsti tarpasmeninius konfliktus, leidžia dalytis patirtimi, reflektuoti. Neigiamos patirtys atsiskleidžia per socialinių darbuotojų baimes ir nutylėtas situacijas, kolegų priešiškumą dėl supervizijose *išsakytų nuomonių, per retų ir ne pagal darbuotojų individualų poreikį organizuojamų* supervizijų ir supervizoriaus vaidmenį.

2.4. Supervizijos reikšmė profesinei ūgčiai ir profesinei veiklai

Susisteminus iš tyrimo gautą informaciją supervizijos reikšmė profesinei ūgčiai apibūdinama socialinio darbuotojo profesiniame ir organizacijos lygmenyse.

Socialinio darbuotojo profesinis lygmuo apima kompetencijos kėlimą, išsilaikymą socialinio darbo sferoje, profesinio perdegimo prevenciją ir motyvaciją dirbti toliau. Naujanienės, Eidukevičiūtės ir Ruškaus teigimu, viena iš supervizijos

funkcijų yra mokomoji[55], tai reiškia, kad supervizijos metu vyksta socialinių darbuotojų mokymas. Taip supervizijąsupranta ir tyrimo dalyvės: <...> *vienas iš būdų, turbūt, kelt savo kvalifikaciją* (tyrimo dalyvė SD1), *Nauda vis tiek yra, tas asmenybės, profesionalo augimas* <...> (tyrimo dalyvė SD7). Tyrimo dalyvės taip pat pažymi, kad supervizija turi įtakos jų teikiamų paslaugų kokybei: <...> *supervizija yra esminis elementas, manau, profesionalumo veikloje ir tą skatinti* <...> *kokybišką aptarnavimą klientų* (tyrimo dalyvė SD8). Tyrimo dalyvių teiginiai leidžia daryti išvadą, kad supervizija padeda tobulėti, augti kaip asmenybei ir kaip profesionalui, teikti kokybiškesnes paslaugas. Profesiniame lygmenyje supervizija svarbi ir todėl, kad padeda spręsti sudėtingas situacijas: <...> *vat tas ištransliavimas, viena tokią pastabą, kita tokią, trečia dar kažką. Ir paskui ateina sprendimas* (tyrimo dalyvė SD2); <...> *turėjau tokią beviltišką situaciją, tokią konfliktišką šeimą* <...> *O kai per supervizijąišsiaiškinom*, man taip palengvėjo <...> *išėjau iš supervizijos kaip ant sparnų* <...> (tyrimo dalyvė SD3). Supervizijos reikšmė profesiniame lygmenyje atsiskleidžia ir per profesinio perdegimo prevenciją: <...> *profesinio perdegimo sindromui arba gesint, arba neutralizuot, arba prevenciškai, nes, nes tikrai kartais atrodo, nu viskas* <...> (tyrimo dalyvė SD1); <...> *to profesionalo, kaip čia išsireiškus tiksliau, nežinau, išsilaikymas tame socialiniame darbe ir tiesiog neperdegimo prevencija* (tyrimo dalyvė SD7). Profesiniame lygmenyje supervizijos taip pat reikšmingos todėl, kad motyvuoja dirbti toliau: <...> *galiu sakyt drąsiai, supervizijų* dėka <...> *aš dabar dar dirbu, po šiai dienai, šitą darbą* (tyrimo dalyvė SD7). Taigi socialiniams darbuotojams supervizija leidžia išsilaikyti darbe, padeda išvengti profesinio perdegimo ir motyvuoja dirbti toliau.

Supervizijos reikšmė organizacijos lygmenyje susijusi su sudėtingų klientų situacijų sprendimu, geresne paslaugų kokybe, geriau atliekamu darbu, perdegimo išvengimu. Tyrime labiau akcentuota supervizijos reikšmė pačiam specialistui,

55 Naujanienė ir kt., *supra note*, 8: 35.

o nauda klientams pasireiškia per tai, kad supervizijose padedamos išgvildenti sudėtingiausios situacijos: <....> *mes išsianalizuojam savo sunkiausias situacijas, savo išsakom sėkmės ir nesėkmių istorijas* (tyrimo dalyvė SD1). Supervizijos reikšmė organizacijos lygmenyje pasireiškia kokybiškesnių paslaugų užtikrinimu. Kadushin ir Harkness pažymi, kad socialinio darbo supervizijos ilgalaikis tikslas yra organizacijos užtikrinamos efektyvios ir kokybiškos socialinio darbo paslaugos klientams[56]. Tyrimas patvirtino, kad supervizija laikoma svarbia priemone, leidžiančia kokybiškiau teikti socialines paslaugas klientams: <...> *pasikraunam profesiškai,* <...> *tai nuo to organizacijai tik geriau, kadangi geriau savo darbą atliekam* (tyrimo dalyvė SD1); <...> *sveikesnė atmosfera kolegų ir sveikesnė organizacijos atmosfera ir darbas kitoks, geresnis tiesiog* (tyrimo dalyvė SD2); <...> *darbuotojai ramesni, susitvarkantys su situacijom, nepervargę* (tyrimo dalyvė SD3). Supervizijos reikšmė organizacijos lygmenyje atsiskleidžia ir per tai, kad supervizija leidžia išvengti profesinio perdegimo: <...> *tokia nauda, kad neperdegęs darbuotojas yra didesnė nauda, nei perdegęs* (tyrimo dalyvė SD7).

Visgi tyrimo duomenys rodo, kad dalis socialinių darbuotojų neįžvelgia supervizijos naudos organizacijai: *Negaliu įvardinti, kokia supervizijos nauda organizacijai, kadangi aiškių pokyčių joje nestebiu* (tyrimo dalyvė SD6).

Apibendrinant iš tyrimo gautą informaciją apie supervizijos reikšmę socialinio darbuotojo profesinei ūgčiai galima teigti, kad labiau akcentuojama supervizijos reikšmė pačiam specialistui, nes jos metu vyksta profesinis tobulėjimas, padedantis *išsilaikyti socialinio darbo sferoje. Kaip svarbus aspektas išskiriama* profesinio perdegimo prevencija ir motyvacijos dirbti toliau palaikymas. Kalbant apie supervizijos reikšmę organizacijos lygmenyje, ji atsiskleidžia per supervizijose sprendžiamas sudėtingas klientų situacijas ir kokybiškesnių paslaugų užtikrinimą, darbuotojų perdegimo išvengimą.

56 Kadushin ir Harkness, *supra note*, 45.

Išvados

1. Socialinis darbuotojas turi turėti bendrųjų kompetencijų, apimančių gebėjimą bendrauti ir bendradarbiauti, planuoti, veikti savarankiškai, tobulėti, reflektuoti, įvertinti poreikius, atlikti intervenciją, veikti socialinę aplinką, ir specialiųjų, specifiškesnių kompetencijų, orientuotų į gebėjimą kurti saugią aplinką ir kliento savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymą bei palaikymą. Nuolat kintantis socialinių problemų mastas, socialinio darbuotojo funkcijų įvairovė (informatoriaus, konsultanto, santykių užmezgėjo, vertintojo, planuotojo, įtraukėjo, siūlytojo ir įgalintojo, kliento situacijos vadybininko) reikalauja, kad socialinis darbuotojas būtų kūrybingas, kritiškai vertintų savo ir kolegų patirtį, reflektuotų, gebėtų turimas žinias pritaikyti naujose situacijose. Vadinasi, darbuotojo, jo klientų ir aplinkos sąveiką būtina nuolat analizuoti, apmąstyti ir reflektuoti, o tai ir lemia socialinio darbuotojo nuolatinį profesinį augimą.

Reflektuojant sujungiamos teorinės žinios ir praktika, įvertinami veiksmai ir priimami tinkamiausi sprendimai. Reflektavimas leidžia identifikuoti trūkumus, rasti naujos problemos sprendimo būdų. Supervizija įvardijama kaip refleksijos taikymo priemonė, kuri lemia socialinio darbuotojo profesinį tobulėjimą sprendžiant aktualius profesinius klausimus, darbe kylančias sudėtingas situacijas ir profesinių vertybių dilemas. Išskiriamos keturios supervizijos formos: individuali, grupinė, komandos ir organizacijos. Supervizija atlieka administracinę, edukacinę ir palaikymo funkcijas ir yra naudinga socialiniam darbuotojui, organizacijai ir klientams. Supervizijos metu nuolat mokomasi iš praktinės patirties, gerėja darbo kokybė, didėja darbuotojo pasitikėjimas savimi, tobulėja profesiniai įgūdžiai ir skatinamas darbuotojo profesinis augimas.

2. Empiriniu tyrimu nustatyta, kad socialinio darbuotojo profesionalo paveikslas siejamas su puikiu teoriniu pasirengimu, praktine patirtimi, asmeninių savybių ir vertybių derme. Profesionalus socialinis darbuotojas turi gebėti

prisitaikyti prie pokyčių, nuolat atnaujindamas žinias. Pagrindiniai sunkumai, su kuriais susiduria socialiniai darbuotojai kasdienėje veikloje, yra nemotyvuoti klientai, socialinių paslaugų prieinamumo, bendradarbiavimo su kolegomis ir kitomis institucijomis stoka, didelis darbo krūvis, profesinio tapatumo dilemos, emocinis krūvis ir žinių, kaip dirbti su besikeičiančiomis problemomis, trūkumas. Darbe kylančius sunkumus socialiniai darbuotojai sprendžia tobulindami kompetencijas, dalyvaudami įvairių formų mokymuose, naudodamiesi kolegų parama, tarpusavio pokalbiais ir savipagalba, apmąstydami situacijas ir jas reflektuodami.

Dalyvavimą supervizijose skatina jų privalomumas, įtvirtintas teisės aktuose, tačiau supervizijos yra laukiamos dėl galimybės susitikti ir pabendrauti su kolegomis, padiskutuoti tarpusavyje ir su supervizoriumi. Dalyvaujant supervizijoje patiriama įvairių jausmų – ne tik teigiamų, bet ir neigiamų. Supervizijos teigiamos patirtys atsiskleidžia per profesinį augimą ir palaikymą, konfliktinių situacijų išsprendimą, dalijimąsi patirtimi, refleksiją ir emocinį pastiprinimą. Supervizijos naudą lemia atvirumas ir drąsa atskleisti rūpimus klausimus, santykis su supervizoriumi ir galimybės rinktis supervizijos formą bei dažnumą. Pasitaiko atvejų, kai aktualiausi ir labiausiai rūpintys profesiniai klausimai supervizijose nesprendžiami dėl vėliau kylančių konfliktų su kolegomis. Nepasitenkinimas supervizijomis kyla dėl jų retumo, organizavimo neatsižvelgiant į individualius socialinių darbuotojų poreikius ir galimybės pasirinkti supervizijos formą nebuvimo.

Supervizijos reikšmė socialinio darbuotojo profesinei ūgčiai atsiskleidžia profesiniame ir organizaciniame lygmenyse. Profesiniame lygmenyje supervizija reikšminga kaip priemonė, skatinanti profesinį tobulėjimą, padedanti išsilaikyti socialinio darbo sferoje, apsauganti nuo profesinio perdegimo ir motyvuojanti dirbti toliau. Organizacijos lygmenyje supervizija reikšminga sprendžiant sudėtingas klientų situacijas, užtikrinant efektyvesnį darbą ir kokybiškesnių paslaugų teikimą.

THE ROLE OF SUPERVISION IN THE PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF SOCIAL WORKERS

Kristina Škarnuliene, Odeta Merfeldaitė

Mykolas Romeris University

Summary. Supervision as reflective and consultative support is becoming increasingly important for social workers to promote their professional development. The study aimed to uncover the role of supervision in the professional development of social workers, to answer how professionalism is understood, what difficulties are encountered in professional practice, how participation in supervision is perceived, and how it manifests itself in the context of professionalism of social workers.

The study revealed that the image of a professional social worker consists of a combination of theoretical training, practical experience, personal characteristics and values. Difficulties faced by social workers include unmotivated clients, lack of access to social services, lack of cooperation, high workload and emotional strain, professional identity dilemmas and lack of knowledge of how to work with changing problems. Difficulties are addressed through competence development, peer support and reflection on situations.

The importance of supervision for the professional development of the social worker is reflected at the professional and organisational levels. At the professional level, supervision is important as a tool to promote professional development, to prevent professional burnout and to motivate further work. At the organisational level, supervision is important for dealing with difficult client situations, ensuring more effective work and better service delivery.

Keywords: social worker, supervision, reflection, professional growth.

THE CHEVRON DOCTRINE AND ITS EVOLUTION IN AMERICAN JUDICIAL REVIEW

Anna Berezina

E-mail: anberezina@stud.mruni.eu, berezina.ann.v@gmail.com

Mykolas Romeris University, Law School

Scientific tutor: Prof. Dr. Ieva Deviatnikovaitė

E-mail: ieva@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Law School

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-20

Abstract: On June 28, 2024, a decision was issued by the US Supreme Court in relation to Relentless v. Department of Commerce and Loper Bright Enterprises v. Raimondo. This date became a historical one in the jurisprudence of the Court due to the two landmark cases that deserved such a status by overturning the 40-year-old doctrine of judicial deference known as the Chevron Doctrine. Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC – the 1984 case that gave rise to the doctrine – established a rule that required courts to defer to a state agency's interpretation of the statute that it administered provided two conditions were met: 1) the statute was either silent on the matter in question or its relevant provisions were ambiguous, and 2) the agency's interpretation was reasonable. Thus, the Supreme Court's judgement of June 28, 2024, overruled the precedent that had served as a guideline for the adjudication of similar cases for four decades. Although it is too early yet to assess the impact of such a disruptive decision in light of its repercussions, it is worth inquiring into the nature and history of the concept to later be able to properly evaluate the transformation of the court's practices. It is the purpose of this article to analyse the evolution of the Chevron doctrine and to suggest

certain arguments both for and against its preservation.

Keywords: judicial deference, Chevron doctrine, regulatory agency, rulemaking, administrative state, judicial review, statutory ambiguity, stare decisis.

Introduction

That the principle of the separation of powers constitutes one of the most attention-drawing topics of professional, academic and public discourse comes as no surprise. Indeed, what can occupy humans' minds more than what can or does directly affect their lives and, in particular, the civil transactions they enter into? In light of this, barely anyone would doubt the significance of cases that have the issue of the delimitation of state powers' authority at their core. However, categorising legal cases as such is often not a straightforward task. Therefore, it is crucial to conduct a thorough analysis of legal controversies that at least remotely resemble the disputes revolving around the question of competence of different branches of state power. In this context, Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC and Loper Bright Enterprises v. Raimondo are particularly relevant. They serve as examples of disputes that provided the ground for discourse on the relations between the branches of power. Indeed, they do so by counterposing the notions of administrative state and judicial superiority. Nevertheless, as in many other instances, one can easily overlook the actual practical elements of these cases due to the highly technical and particularised nature of the questions they pose. The purpose of this article is to analyse the concept of the Chevron doctrine, which constitutes the essence of the Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC case, and its evolution throughout its forty years of existence – from 1984, when the doctrine was initially framed, until 2024, when it was eventually overruled in Loper Bright Enterprises v. Raimondo. The article will focus on the most significant parts of Chevron history, examining the modifications that the doctrine underwent as a result of the Supreme Court's practice, while at the same time dealing with the arguments both for and against

the preservation of the doctrine of judicial deference and offering a negative assessment of the doctrine's overruling. The relevance of this topic is demonstrated by the fact that many outstanding legal practitioners and scholars have addressed the issue of the concept and justifiability of the Chevron doctrine. A truly remarkable work in this regard is that of Columbia Law School Professor Thomas Merrill, *Step Zero After City of Arlington*, which focused on one of the structural components of the test carried out by judges to determine the applicability of Chevron in a case at hand as well as on its changes following the Supreme Court's ruling in the City of Arlington v. FCC. Interestingly, this professor is also an author of the amicus brief to the Supreme Court penned for the very case that resulted in the doctrine's overruling. The aspects of the Chevron deference other than its concept and reasonableness found reflection in the work of Kristin Hickman and David Hahn (*Categorising Chevron*), as well as that of Cass Sunstein (*Chevron without Chevron*), who wrote about different approaches to and perceptions of the Chevron doctrine and about alternatives to the institute of judicial deference, respectively. In addition, the most recent publication on the topic, entitled *Loper Bright and the Future of Chevron Deference*, by Jack M Beerman, addressed the issue of Chevron's overruling and future scenarios for the development of the Supreme Court's jurisprudence in relation to the niche of judicial deference. In light of the above, one of the aims of this article is to serve as a comprehensive summary of Chevron deference and the Supreme Court's exercising of it by analysing the concept and evolution of the doctrine. The methods deployed for the purpose of the work detailed in this article included an examination of the relevant academic literature from various time periods, but mainly from 2014 to 2024; case studies, based on jurisprudence dating from the 1970s to 2024; and an analysis of the relevant legislation, namely the US Administrative Procedure Act. To make the article comprehensible for the reader, it is divided into five parts, as follows. The first part provides an overview of the legal framework of judicial review in the

USA; the second part examines the concept of the Chevron doctrine; in the third part the evolution of the doctrine of judicial deference is analysed; the fourth part is dedicated to the assessment of the justifiability and reasonableness of the Chevron doctrine by evaluating arguments both for and against it; and finally, the fifth part formulates the conclusions by summarising the most notable aspects of the Chevron deference doctrine.

1. The Legal Framework of American Judicial Review

When it comes to finding the legal grounds for such judicial activity as review of regulatory agencies' actions, inactions or omissions, acts, rules and decisions, the Administrative Procedure Act of the United States cannot but be mentioned. Although a vast number of administrative procedure acts exist at the state level – so called state APAs – the US-wide APA serves as a model APA for governing state agencies' adoption, implementation and enforcement of regulations. Adopted at the federal level in 1946, this Act provides the legal framework for the judicial supervision, or assessment, of various executive branch bodies of public administration. As the question of competence is particularly important in legal discourse, this Act defines the scope of review that the courts are entitled to exercise in relation to agencies' activities. Thus, Section 706 says that '[t]o the extent necessary to decision and when presented, the reviewing court shall decide all relevant questions of law'[1]. In fact, one can derive several insights from this provision. Firstly, according to the APA's wording, the courts can exercise the function of review only 'to the extent necessary to decision' and 'when presented'[2] – meaning that in order to trigger the exercise of judicial review an interested party must initiate a case with a view to obtain the correction of the wrong, reparation for the

1 "5 U.S. Code § 706 – Scope of review", Legal Information Institute, accessed 9 October 2024, https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/706.

2 *Ibid*.

harm or compensation for the injury. Such arguments lead us to conclude that the very notion of standing, characteristic of the American justice system, is inherent in the mentioned provisions of the APA. One of the main requirements that must be satisfied before an action can be brought in American courts is the fact of the occurrence of certain harm to the party concerned, which, if so, will be eligible for a court's hearing of the case and thus for a court-driven reparation for the harm. Thus, the judicial review of agencies' activities also focuses on reparation for a particular harm and, most importantly, can be realised only to the extent that is required for the correction of the wrong in question in the particular case.

However, what is more important for the phenomenon of judicial deference is subsection 2 of paragraph 706 APA. In fact, it determines the demanded – by the legislature – outcome of the exercise of judicial review in cases of agencies' improper, or unauthorised, conduct, specifically to 'hold unlawful and set aside agency action, findings, and conclusions found to be – (A) arbitrary, capricious, an abuse of discretion, or otherwise not in accordance with law' or '(B) in excess of statutory jurisdiction, authority, or limitations, or short of statutory right'[3]. It is these specific terms – 'arbitrary', 'capricious', 'an abuse of discretion', 'in excess of statutory jurisdiction', and 'short of statutory right' – that are at the core of discussions regarding the doctrine of judicial deference. This is because they constitute the limitation on the judiciary's competence to defer to the agency interpretations of the relevant statute and thus to the agency regulations or decisions.

2. The concept of the Chevron doctrine

As was suggested by Shona Wadhia, – an American lawyer and officer of the US Department of Homeland Security, – in her 2021 publication, theoretical foundations of the Chevron doctrine are to 'better leverage agency expertise, to

3 "5 U.S. Code § 706 – Scope of review", Legal Information Institute, accessed 9 October 2024, https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/706.

engage in a more deliberative process, and to increase political accountability'[4]. Thus, I argue that the best starting point to engage in an assessment of the doctrine of judicial deference is to familiarise oneself with the purposes it serves – the primary of which are those mentioned above. With such a background regarding the context of Chevron, one can more effortlessly comprehend the notions underlying it.

In fact, two assertions must be made in order to characterise the Chevron concept. Firstly, the Chevron doctrine refers to the idea that courts should defer to agency interpretations of law – which, by virtue of the nature of the institution that adopts them, are considered to be more expertise-driven, informed and tailored. In other words, courts should give priority to agency constructions of statutes over those of their own. Secondly, such deference can take place provided two conditions are met: 1) the relevant statute is either silent or ambiguous on the particular matter in question; 2) the agency interpretation is reasonable or permissible. One observation should be made here. The interpretations to which I refer must refer to the statute that a particular agency administers, that is, of its organic statute or enabling law – these are the pieces of American legislation that set up administrative agencies and define the nature and scope of their functions and duties. As Professor Thomas Merrill puts it in his amicus brief to the Supreme Court (it is interesting to note that the amicus brief relates specifically to the case that will later result in the overruling of Chevron), Chevron stands for 'a fixed presumption that agencies have primary authority to resolve any and all ambiguities in the statutes they administer'[5]. In fact, the Supreme Court itself supported such an argument in several cases, for example, in Smiley v. Citibank,

4 Shoba Sivaprasad Wadhia and Christopher J. Walker, "The Case against Chevron Deference in Immigration Adjudication", *Duke Law Journal* 70, 5 (2021): 1203, https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4062&context=dlj.

5 "Brief Of Professor Thomas Merrill As Amicus Curiae In Support Of Neither Party", Supreme Court of the United States, accessed 9 October 2024, https://www.supremecourt.gov/DocketPDF/22/22-451/272562/20230721124931443_22-451acProfessorThomasW.Merrill.pdf.

N.A. (South Dakota)[6].

Although the question of the basis for agency interpretation is relatively straightforward – i.e. that those statutes that are subject to the rule of Chevron are organic, or enabling, statutes – the issues of the required statutory ambiguity and reasonableness of the interpretation are somewhat complex and demand more detailed elaboration. As regards statutory ambiguity, it should be observed that not only do the provisions of the respective statute need to be vague in order to trigger the application of Chevron deference but the fact of congressional delegation of the task of interpretation to the agency must be established as well. Thus, in order to justify the applicability of Chevron to the case at hand the court must prove – through its reasoning – that the Congress intentionally framed the statutory provision in vague terms so that the agency, when administering the statute, had the opportunity to interpret it by leveraging its expertise and professional knowledge and, later on, could give life to this provision by introducing a specific policy. As regards the second problematic issue, that is, the notion of reasonableness of agency interpretation, it should be emphasised that a so-called negative condition is applied here: unless the agency's interpretation can be characterised as either arbitrary, capricious or contrary to the statute, it is eligible for the court's deference. Thus, the reasonableness of the interpretation is determined not by its positive characteristics, but rather by its negative ones; to put it another way, by its not qualifying as arbitrary, capricious or contradictory to the statute. One observation should be made in this context, that the interpretation does not have to be considered reasonable by the court itself. This means that it does not have to be perceived as the correct, most logical or best suited one for the advancement of a particular policy by the court itself. Rather, it should qualify as reasonable by virtue of its not being 'damaged' by certain negative characteristics, for example,

6 "Smiley v. Citibank (South Dakota), N.A., 517 U.S. 735 (1996)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 9 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/517/735/.

a reflection of an agency's bias or corruptness. The reason for such a line of argumentation being advanced by the Supreme Court is that the judiciary is not willing to substitute the legislature or executive branch policymakers and implementers for themselves by formulating the policies on their own. Therefore, according to the Court's reasoning in United States v. Mead Corp., the agency's statutory interpretation will be entitled to deference unless it is 'procedurally defective, arbitrary and capricious in substance, or manifestly contrary to the statute'[7].

Having discussed the essence of the concept of Chevron deference, before I move on to an analysis of the evolution of the doctrine, I will briefly outline various approaches towards framing the concept of Chevron deference. According to Professor Thomas Merrill, two perceptions of the Chevron doctrine can be distinguished: the first can be categorised as a maximalist one and the second as a general one. If one follows the maximalist concept of Chevron, he argues, one will perceive the doctrine as requiring 'reviewing courts to accept any reasonable interpretation by an agency of the statute it administers whenever that statute requires interpretation'[8] and thus will criticise the doctrine for its promotion of legal instability. This is based on the assumption that agencies are capable of engaging in statutory interpretation without paying due respect to the principle of consistency of their pronouncements. Conversely, if one advocates the general concept of Chevron, Merrill suggests that one will view the doctrine as a framework facilitating but not dictating judicial decision-making and thus will avoid the criticism based on agencies' unrestricted authority as well as circumvention of the judiciary's domain of independent judgement. Notwithstanding the different conceptions of the Chevron doctrine, one can with full certainty assert that

7 "United States v. Mead Corp., 533 U.S. 218 (2001)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 9 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/533/218/.

8 "Brief Of Professor Thomas Merrill As Amicus Curiae In Support Of Neither Party", Supreme Court of the United States, accessed 9 October 2024, https://www.supremecourt.gov/DocketPDF/22/22-451/272562/20230721124931443_22-451acProfessorThomasW.Merrill.pdf.

the word 'Chevron' refers not only, or even primarily, to the 1984 Chevron U.S.A., Inc. v. Natural Resources Defense Council, Inc. case. Rather, this term denotes a specific framing device that was developed by the judiciary via jurisprudence and which serves as a facilitator of the adjudication of cases involving statutory ambiguity and agency interpretation.

3. The evolution of the judicial deference doctrine

3.1 Pre-Chevron era

When speaking about the prerequisites for the emergence and subsequent elaboration of the Chevron doctrine, one cannot ignore or underestimate the phenomenon that, although not directly linked to the fact of the doctrine's occurrence, provided it with the foundation necessary for its development. In fact, if it were not for the introduction of the APA in the American federal legal system, the Supreme Court's specific line of reasoning, which is based on the courts' respectful treatment of informed policy implementation by expert regulatory agencies, would have had very few, if any, opportunities to arise. It must be emphasised that it is so not only due to the legal basis for courts' deference to the outcomes of regulators' rulemaking or adjudication that the APA provides by its provisions on the scope of judicial review of agency actions[9] but also because of the fact that the APA itself represents the idea that, by virtue of their professional nature, regulatory bodies are entitled to due respect with regard to their decisions. As Kristin Hickman and R. David Hahn put it, 'enacted in 1946, the APA is often described at least in part as a codification of existing legal understandings and administrative practices as they existed prior to its enactment'[10]. In fact, what

9 "5 U.S. Code § 706 – Scope of review", Legal Information Institute, accessed 9 October 2024, https://www.law.cornell.edu/uscode/text/5/706.

10 Kristin E. Hickman and R. David Hahn, "Categorizing Chevron", *Ohio State Law Journal* 81, 4 (2020): 662, https://ssrn.com/abstract=3693132.

led the authors of *Categorising Chevron* to make such an assertion is the observation contained in a 1947 issue of the Yale Law Journal, which runs as follows: 'In some respects it [the APA] is simply a codification of existing law and practice'[11]. Thus, one might quite reasonably conclude that the emergence of the Chevron doctrine was to a certain degree conditioned by a specific, already existing legal mindset and practices that were later reflected, and reaffirmed, in the federal model APA. However, questions may arise regarding the relatively lengthy time span between the introduction of the APA in 1946 and the judicial framing of the doctrine in 1984. Fortunately, the answer is rather straightforward and lies in the fact that agencies' activism as regards rulemaking did not significantly intensify prior to the late 1960s/early 1970s[12]. According to Thomas Merrill and Kathryn Tongue Watts, by the beginning of the 1970s, agencies adopted an approach towards interpreting the congressional grant of widened rulemaking authority as one that expanded their competence to engage in regulation through legally binding rules[13]. It is worth stressing that, when it comes to the so-called direct ancestor of the Chevron doctrine, the United States v. Florida East Coast Railway case, adjudicated by the Supreme Court in 1973, must be mentioned. The importance of this case primarily resides in the fact that, in its judgement, the Court significantly reduced the scope of applicability of formal procedures for agency rulemaking, thus facilitating agency engagement in regulation of a legislative nature[14]. Therefore, one can summarise the reasons behind the emergence of Chevron as follows: the APA's reflection of a long-existent legal mindset and practices as regards the courts' respect for agency expertise-driven policy implementation,

11 Marvin S. Chapman et al., "The Federal Administrative Procedure Act: Codification or Reform?", *The YALE Law Journal* 56, 4 (1947): 673, https://core.ac.uk/download/pdf/157778361.pdf.

12 Kristin E. Hickman and Richard J. Pierce, JR., *Administrative Law Treatise* (Wolters Kluwer, 2019), 40, https://lawcat.berkeley.edu/record/664853?ln=en.

13 Thomas W. Merrill and Kathryn Tongue Watts, "Agency Rules with the Force of Law: The Original Convention", *Harvard Law Review* 116, 2 (2002): 549-570, https://www.jstor.org/stable/pdf/1342610.pdf.

14 Aaron L. Nielson, "In Defense of Formal Rulemaking", *Ohio State Law Journal* 75, 2 (2014): 252-253, https://kb.osu.edu/server/api/core/bitstreams/d7e7c12c-6d44-5401-a187-d6e598a9a828/content.

combined with judiciary-headed facilitation of agency legislative regulation, are the factors that predetermined its development.

3.2 Chevron times

It was Chevron U.S.A., Inc. v. Natural Resources Defense Council, Inc., a case adjudicated by the Supreme Court in 1984, that brought to light such a doctrine as judicial deference to agency interpretations of law, which has subsequently become one of the landmarks of American jurisprudence. Thus, it was this case that gave its name to the Chevron doctrine, which came into existence as a two-question test or two-step approach towards judicial review of agency statutory interpretations. This can be phrased as follows. If the statute the agency is tasked with administering is either silent or ambiguous with regards to the issue in question, the agency's determinations of law are entitled to judicial deference provided they constitute permissible constructions of the statute. Interestingly, such a formulation of the doctrine was not developed in the Chevron case itself. Rather, Justice Stevenson, who penned the unanimous opinion of the Court, only mentioned that 'with regard to judicial review of an agency's construction of the statute which it administers, if Congress has not directly spoken to the precise question at issue, the question for the court is whether the agency's answer is based on a permissible construction of the statute',[15] before proceeding to prove the latter by examining the wording of the Clean Air Act (the statute in question), legislative history, the Environmental Protection Agency's policy, and competing arguments. Already in the same year, that is in 1984, the D.C. Circuit relied on Chevron in the en banc adjudication of General Motors Corp. v. Ruckelshaus case[16], which marked the first application of the doctrine as we know it today.

15 "Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC, 467 U.S. 837 (1984)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/837/.

16 "General Motors Corporation, a Delaware Corporation, Petitioner, v. William D. Ruckelshaus, Administrator, United States Environmental Protection Agency, Respondent. (3 cases), 742 F.2d. 1561 (D.C.Cir. 1984)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://law.justia.com/cases/federal/appellate-courts/F2/742/1561/213324/.

The Supreme Court itself referred to Chevron just two years later, in 1986, when adjudicating Yong v. Community Nutrition Institute[17].

3.3 Post-Chevron era: the Mead standard

Chevron had been successfully deployed by the courts for more than fifteen years when, in 2001, a problematic question regarding the particularities of its applicability arose before the Supreme Court. It was necessary to determine whether Chevron applied to all agency statutory interpretations or only to those that carried the force of law. In fact, such a problem had already come to the Court's attention a year earlier, in 2000, when Christensen v. Harris County was decided. In that particular case, it was mentioned that only those agency determinations of law that carry legal force were entitled to judicial deference, and thus forms of agency interpretations, such as opinion letters or those not resulting from formal adjudication or notice-and-comment rulemaking, were excluded from Chevron's scope of applicability[18]. Nevertheless, it was held that agency determinations of law not characterised by the binding legal effect they produced were still to be treated with due consideration by the courts according to the less deferential 1944 standard of Skidmore v. Swift & Co. (in which case the Supreme Court ruled that 'although the rulings, interpretations, and opinions of the Administrator under the Fair Labor Standards Act do not control judicial decision, they do constitute a body of experience and informed judgement to which courts and litigants may properly resort for guidance.')[19].

Returning to the aforementioned 2001 Mead case, it should be stressed that this case reaffirmed the proposition put forward in Christensen (that only agency

17 "Young v. Commun. Nutrition Inst., 476 U.S. 974 (1986)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/476/974/.

18 "Christensen v. Harris County, 529 U.S. 576 (2000)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/529/576/.

19 "Skidmore v. Swift & Co., 323 U.S. 134 (1944)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/323/134/.

interpretations with the force of law were covered by the Chevron doctrine)[20] and thus added an additional 'step' – a so-called Step Zero – to the Chevron framework. This step required the courts to firstly establish that Congress had delegated authority to the agency to act with the force of law and secondly that the agency had exercised that authority when introducing the interpretation in question, before allowing them to proceed with an analysis of the statutory ambiguity and reasonableness of the agency's interpretation.

3.4 Post-Chevron era: City of Arlington

Another milestone in the evolution of the Chevron doctrine was the 2013 case City of Arlington, Texas v. FCC. The issue present in this case was also related to the scope of Chevron applicability and concerned the question of whether Chevron deference could apply to agency interpretation of statutory provisions determining the agency's jurisdiction. In its 6-to-3 opinion, the Supreme Court upheld the ruling of the lower court and held that as long as the relevant statute is ambiguous and the agency's interpretation is reasonable, the agency's determinations of law are entitled to judicial deference under the Chevron standard even if related to the question of the agency's own authority or jurisdiction. Thus, no additional limitation on the applicability of the Chevron framework was introduced as a result of this case. As Professor Thomas Merrill put it in his publication *Step Zero After City of Arlington*, 'ironically, City of Arlington has done more than any decision since Mead to secure the core content of Step Zero as a basic limitation on the scope of the Chevron doctrine'[21]. However, what seems concerning in this case is the division of Justices' opinions, with those dissenting arguing quite strongly against the unjustified expansion of the power of the administrative state

20 "United States v. Mead Corp., 533 U.S. 218 (2001)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/533/218/.

21 Thomas W. Merrill, "Step Zero after City of Arlington", *Fordham Law Review* 83, 2 (2014): 776, https://core.ac.uk/download/pdf/144230052.pdf.

and thus reflecting the emerging support towards limitation, if not elimination, of the Chevron doctrine.

3.5 Post-Chevron times: the dawn of Chevron

At the time this article was written, just three months had elapsed since the doctrine, which occupied pride of place in the Supreme Court's jurisprudence for forty years, was overruled. Thus, it was not until June 28, 2024, that the Chevron framework was eliminated from the courts' set of instruments for dealing with oversight of agency statutory interpretations as a result of judgements in the Relentless v. Department of Commerce and Loper Bright Enterprises v. Raimondo cases. It should be stressed that these cases will enjoy a landmark status not for the constructive role they played in the Court's jurisprudence, but rather for a destructive one due to their contribution to ending Chevron.

One might be interested in what reasoning the Court provided to substantiate its six-justice majority opinion. In fact, the arguments of the Court in these cases rested on three assertions made by the Justices. Firstly, according to Chief Justice Roberts, the fundamental function of the courts to provide interpretations of law is undermined by the Chevron concept, which provides for the judiciary's adherence to the agency pronouncements[22]; secondly, Chevron is inconsistent with the APA due to the unreasonableness of Chevron's notion that 'statutory ambiguities are implicit delegations to agencies'[23]; and, thirdly, Chevron undermines the principle of the rule of law by virtue of its being grounded in the idea of statutory ambiguity, the concept of which 'has always evaded meaningful definition'[24].

It is interesting to note that both of the most recent judgements of the Supreme

22 "Syllabus Loper Bright Enteprises rt al. V. Raimondo, secretary of Commerce, et al.", Supreme Court of the United States, accessed 10 October 2024, https://www.supremecourt.gov/opinions/23pdf/22-451_7m58.pdf.

23 "Skidmore v. Swift & Co., 323 U.S. 134 (1944)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/323/134/.

24 "Loper Bright Enterprises v. Raimondo, 603 U.S._(2024)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/603/22-451/.

Court, which became milestones in the evolution of the Chevron doctrine, that is, the 2013 City of Arlington and 2024 Loper Bright, witnessed a six-to-three division of Justices' opinions. However, the most striking difference between these two cases is their effect on Chevron's vitality. While City of Arlington introduced the idea that even agency interpretations as regards the agency's own authority are eligible for Chevron deference and thus avoided placing additional limitations on the doctrine's applicability, Loper Bright proved to be detrimental to Chevron's vitality by denying the soundness of the doctrine's core presumptions. Interestingly, the very case that to a certain extent strengthened the position of Chevron by not reducing the scope of its applicability, that is, the City of Arlington case, at the same time served as a signal of Chevron's decreasing support among Justices by the dissenting opinion incorporated in it.

4. Arguments for and against Chevron deference

As is the case with most standards developed by the judiciary throughout their practice for facilitation of the performance of their main function to administer justice, the Chevron framework has been subject to discourse as to its justifiability, reasonableness and practical usefulness. Inevitably, those concerning themselves with Chevron analysis have divided into two camps, namely, advocates and opponents of the Chevron concept.

Among the main arguments put forward by supporters of the doctrine, one can differentiate the following. Firstly, the assertion that Congress enacts 'an express delegation of authority to the agency to elucidate a specific provision of the statute by regulation'[25] (supported by the example of section 10(b) of the Securities Exchange Act of 1934, which requires an agency to interpret the general wording of the statute by means of its rules and regulations[26]); secondly, the argu-

25 "Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC, 467 U.S. 837 (1984)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 10 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/837/.

26 "15 U.S. Code § 78j – Manipulative and deceptive devices", Legal Information Institute, accessed 11 October 2024, https://www.law.cornell.edu/uscode/text/15/78j.

ment that the Chevron standard is subject to a necessary limitation and thus reasonably does not apply to all agency pronouncements but only to those carrying the force of law (which reflects the Mead Step-Zero requirement); and, thirdly, the denial of the phenomenon of legal instability that the Chevron deference arguably causes (this relies on the fact that in one of its rulings the Supreme Court stated that '[a]n initial agency interpretation is not instantly carved in stone. On the contrary, the agency, to engage in informed rulemaking, must consider varying interpretations and the wisdom of its policy on a continuing basis'[27]).

Those who advocate for the doctrine's repudiation address the above-mentioned arguments of Chevron's supporters in the following way. Firstly, by acknowledging the fact of Congressional delegation of the task of statutory interpretation to the agencies, the fundamental concept of Article 3 of the US Constitution is violated (as '[i]t is emphatically the province and duty of the judicial department to say what the law is')[28]; secondly, by deferring to the agency pronouncements having the force of law – as required by Mead Step-Zero – Article 1 of the US Constitution is undermined (due to the disrespect paid, according to Chief Justice Roberts, to the First Article's grant of '[a]ll legislative powers' to Congress[29]); and, thirdly, the opportunity provided by Chevron deference to agencies to engage in the interpretation of ambiguous statutes creates the preconditions for different administrations' adoption of divergent determinations of law (West Virginia v. EPA case, which had the issue of different administrations' divergent interpretations of statutory provisions at its core, is pointed to as an example).

Thus, it should be stressed that a certain degree of reasonableness and logic is

27 "Chevron U.S.A., Inc. v. NRDC, 467 U.S. 837 (1984)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 11 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/467/837/.

28 "Marbury v. Madison, 5 U.S. 137 (1803)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 11 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/5/137/.

29 "City of Arlington v. Federal communications Commission, 569 U.S. 290 (2013)", Justia U.S. Supreme Court Center, accessed 12 October 2024, https://supreme.justia.com/cases/federal/us/569/290/.

present in the arguments of both proponents and opponents of Chevron, leaving the right to pass a verdict as regards the doctrine's justifiability to each individual who concerns themself with the issue of judicial deference. Nevertheless, the fact that the doctrine has been applied by American courts for forty years and during this time has been cited by the Supreme Court alone more than one hundred times[30] tips the scales with the arguments regarding the doctrine's soundness in favour of those supporting the Chevron concept.

Conclusions

When it comes to standards, tests, frameworks and doctrines that are developed in the course of courts' practice for the facilitation of adjudication of a specific category of cases and thus for the streamlining of the administration of justice in general, one typically examines such judicial mechanisms in light of several aspects. These include the legal basis for such mechanisms (or the provisions of law that authorise the introduction thereof), the history of the mechanism's development, and its positive attributes as well as its shortcomings. The Chevron doctrine constitutes precisely one such judicial mechanism; therefore, it is also typically analysed through these lenses, including in this article. Therefore, I will conclude by summarising the key features of the Chevron concept while adhering to the above-mentioned criteria.

Firstly, it should be stressed that the legal basis for Chevron deference can be found in the federal model Administrative Procedure Act, which was enacted in 1946 – eighteen years before the emergence of the doctrine – and which reflected an already existing legal mindset and practices as regards the entitlement to due respect from the judiciary of expertise-driven agency interpretations of law.

Secondly, when it comes to the question of Chevron's evolution, four milestones

30 Kristin E. Hickman and Aaron L. Nielson, "Narrowing Chevron's Domain", *Duke Law Journal* 70, 5 (2021): 1000-1013, https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=4056&context=dlj.

thereof can be distinguished. (1) The 1984 Chevron U.S.A., Inc. v. Natural Resources Defense Council, Inc. case (which resulted in the postulate stating that on condition of statutory ambiguity and reasonableness of the agency interpretation, the latter is entitled to courts' deference); (2) the 2001 case of United States v. Mead Corp. (which introduced a limitation on Chevron applicability by establishing the rule that only agency interpretations carrying the force of law are eligible for judicial respect); (3) the 2013 City of Arlington v. FCC case (in which the Supreme Court ruled that the scope of Chevron application justifiably extends to an agency's interpretations of statutory provisions governing its own authority); and (4) the 2024 Loper Bright Enterprises v. Raimondo and the Relentless, Inc. v. Department of Commerce cases (which overruled the Chevron deference doctrine after forty years of its existence, with the Justices' reasoning being based on the ideas of interference in the judiciary's domain, a lack of grounding in the APA, and the vagueness of the concept of statutory ambiguity).

Thirdly, and lastly, the debates over the Chevron doctrine justifiability revolve around the following questions: the (non)fact of Congressional delegation of statutory interpretation to regulatory agencies; the agencies' (non)intrusion into the legislature's domain; and the phenomenon of legal instability – supposedly conditioned by divergence between different administrations' interpretations of law, which is (non)caused by the Chevron deference doctrine.

CHEVRON DOKTRINA IR JOS RAIDA AMERIKOS TEISMINĖS PERŽIŪROS KONTEKSTE

Anna Berezina

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakultetas, Lietuva

Santrauka. 2024 m. birželio 28 d. JAV Aukščiausiasis Teismas priėmė sprendimą Relentless prieš Prekybos departamentą ir Loper Bright Enterprises prieš Raimondo. Ši data teismo jurisprudencijoje tapo istorine, nes gimė dvi svarbios bylos, panaikinusios keturiasdešimties metų teisminės pagarbos doktriną, žinomą kaip Chevron doktrina. Chevron U.S.A., Inc. prieš NRDC – 1984 m. byloje sukurta doktrina, reikalaujanti, kad teismai atidėtų agentūros administruojamo statuto aiškinimą, jei tenkinamos dvi sąlygos: 1) statutas nieko nenumatė nagrinėjamu klausimu arba jo atitinkamos nuostatos buvo dviprasmiškos; 2) agentūros aiškinimas buvo pagrįstas. Taigi 2024 m. birželio 28 d. Federalinio Aukščiausiojo Teismo sprendimas panaikino precedentą, kuris keturis dešimtmečius tarnavo kaip gairės sprendžiant panašias bylas. Nors dar anksti vertinti tokį sprendimą, verta pasidomėti koncepcijos prigimtimi ir istorija, kad vėliau būtų galima tinkamai įvertinti teismų praktikos pokyčius. Taigi šio straipsnio tikslas yra išanalizuoti "Chevron" doktrinos raidą, taip pat pasiūlyti tam tikrus argumentus už ir prieš jos išsaugojimą.

Reikšminiai žodžiai: teisminė priežiūra, "Chevron" doktrina, reguliavimo agentūra, taisyklių kūrimas, administracinė būklė, teisminė peržiūra, įstatymų neaiškumas, "stebėjimo sprendimas".

BYLŲ RŪŠINIS TEISMINGUMAS: KELETAS ASPEKTŲ

Arnas Lipnickas

E. paštas: arlipnickas@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Valerij Jaunius

E. paštas: vajaunius@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorė prof. dr. Ieva Deviatnikovaitė

E. paštas: ieva@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-21

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjami rūšinio teismingumo aspektai Lietuvoje, jo raida ir teisinis reglamentavimas. Aptariamas administracinės teisės formavimasis, pabrėžiant, kad Lietuvoje ši teisės šaka pradėjo vystytis tik XX a., nors Europoje ji ėmė formuotis dar XIX a. Prancūzijos pavyzdys rodo, kad administracinės ir bendrosios kompetencijos teismų atskyrimas buvo esminis teisės sistemos pokytis, turėjęs įtakos ir Lietuvos teisinei sistemai. Straipsnyje akcentuojama, kad rūšinio teismingumo bylos padeda nustatyti, kurioje teismų sistemoje – bendrosios kompetencijos ar administracinėje – turi būti nagrinėjama byla, ir kad šis procesas priklauso nuo ginčo teisinio santykio prigimties. Analizuojama Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtis ir jos sprendimų priėmimo mechanizmai, keliant abejonių dėl objektyvumo, ypač dėl Lietuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininko lemiamo balso, kuris gali suteikti civilinės teisės ekspertams per didelę įtaką. Taip pat nagrinėjama sąvokos „priskirtinumas“ evoliucija Lietuvos teisės aktuose – ši anksčiau vartota sąvoka buvo pakeista „rūšiniu teismingumu“, aiškiau apibrėžiant

teismų kompetenciją. Straipsnyje pabrėžiama, kad, net ir pašalinus iš teisės aktų terminą „priskirtinumas“, jo esmė išlieka svarbi nustatant, ar ginčas priklauso teismų, ar kvaziteisminių institucijų kompetencijai. Galiausiai pažymima, kad rūšinio teismingumo taisyklių nesilaikymas gali būti pagrindas bylą nutraukti ar pripažinti teismo sprendimą negaliojančiu, todėl šios taisyklės išlieka svarbios tiek teismų praktikoje, tiek teisės doktrinoje.

Reikšminiai žodžiai: rūšinis teismingumas, administracinė teisė, civilinė teisė, ginčų tribunolas, specialioji teisėjų kolegija, priskirtinumas.

Įvadas

Temos aktualumas. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijoje[1] (toliau – Konstitucija) ir Europos Sąjungos sutartyje[2] įtvirtintas teisinės valstybės principas suponuoja teisės aktų hierarchiją, kurioje Konstitucija užima išskirtinę (aukščiausią) vietą. Teisinėje valstybėje draudžiama nustatyti tokį teisinį reguliavimą, kuris konkuruotų su nustatytuoju aukštesnės galios teisės aktuose[3].

Teisinės valstybės principas įkūnija ir Konstitucijos preambulėje įtvirtintą atviros, teisingos, darnios pilietinės visuomenės ir teisinės valstybės siekį[4]. Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas ne kartą konstatavo, kad konstitucinis teisinės valstybės principas yra itin talpus, apimantis daug tarpusavyje susijusių imperatyvų[5].

Nagrinėjant šio straipsnio temą reikia pažymėti, kad apskritai civilinės ir administracinės teisės santykis pagal turinį skiriasi. Administracinės teisės šaka reguliuoja santykius tarp valstybės ir joje gyvenančių asmenų, o civilinės teisės

1 Lietuvos Respublikos Konstitucija, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220.

2 Europos Sąjungos sutartis, *Eurlex*, https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0013:0045:lt:PDF.

3 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2020 m. kovo 9 d. nutarimas, TAR, 2020-03-09, Nr. 5178..

4 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6708.

5 *Ibid*.

šaka – santykius tarp privačių asmenų.

Pabrėžtina, kad yra svarbu atriboti minėtųjų teisės ginčų nagrinėjimo tvarką. Pagal Lietuvos teismų įstatymo (toliau – LTĮ) 12 straipsnį vientisą teismų sistemą sudaro bendrosios kompetencijos ir specializuoti (administraciniai) teismai. Bendrosios kompetencijos teismų kompetencija įtvirtinta Civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 22 straipsnyje, kuriame akivaizdžiai nurodoma, jog šiems teismams ginčai priskiriami iš civilinių, šeimos, darbo, intelektinės nuosavybės, konkurencijos, bankroto, restruktūrizavimo, viešųjų pirkimų ir kitų privatinių teisinių santykių. Taip pat į bendrosios kompetencijos teismus, tiksliau – Lietuvos apeliacinį teismą, kreipiamasi dėl užsienio teismų sprendimų ir arbitražų sprendimų pripažinimo ir vykdymo Lietuvos Respublikoje.

Be kita ko, reikia nepamiršti ir rūšinio teisingumo. Tai reiškia, kad būtina tiksliai apibrėžti, kokiam teismui, bendrosios kompetencijos ar administraciniam (specializuotam), atitinkama byla yra teisminga ir koks teismas ją nagrinės kaip pirmoji instancija.

Šiam tikslui Lietuvoje buvo sukurta Specialioji teisėjų kolegija, kuri nagrinėja bylų rūšinio teisingumo klausimus. Visgi galima įžvelgti ir probleminių aspektų, nes kyla bent keletas abejonių. Ar apskritai Specialiosios teisėjų kolegijos 4 narių sudėtis yra tinkama nagrinėjant rūšinio teisingumo klausimus? Ar, balsams pasiskirsčius po lygiai, lemiamu balsu visada priimamas teisingas sprendimas? Ar Specialiosios teisėjų kolegijos egzistavimas apskritai reikalingas, t. y. ar tai, kad atitinkamos bylos rūšinis teisingumas sprendžiamas joje net nedalyvaujančių asmenų, užtikrina tos pačios bylos pirmosios instancijos teisėjo nepriklausomumą?

Svarbu paminėti, kad būtina nustatyti konkrečios bylos nagrinėjimo kontekste tinkamą rūšinį teisingumą, nes jo nenustačius toks pažeidimas bus laikomas absoliučiu teismo sprendimo negaliojimo pagrindu.

Straipsnio tikslas – išanalizuoti bylų rūšinio teisingumo sampratą, raidą,

atskleisti problematiką ir įgyvendinimo aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

1) išanalizuoti civilinės ir administracinės teisės atsiradimo faktines aplinkybes;
2) įvertinti Specialiosios teisėjų kolegijos ir Prancūzijos ginčų tribunolo (pranc. *tribunal des conflits*; toliau – Ginčų tribunolas) ypatumus jiems nagrinėjant bylas dėl rūšinio teismingumo;
3) išnagrinėti Lietuvos teismų praktiką bylų rūšinio teismingumo aspektu.

Tyrimo objektas – bylų rūšinis teismingumas, jo samprata, raida Lietuvoje ir įgyvendinimo problematika.

Tyrimo metodika. Pagrindiniai straipsnyje taikyti metodai: lingvistinis, loginis analitinis, lyginamasis, istorinis, dokumentų analizės, interviu, deskriptyvinis. Lingvistinis metodas taikytas siekiant atskleisti bylų rūšinio teismingumo sampratą. Loginis analitinis metodas buvo naudojamas siekiant atlikti sistemišką doktrinos, teismų praktikos ir teisės aktų aiškinimą. Lyginamasis metodas atskleidžia bendrosios kompetencijos ir administracinių teismų kompetencijos skirtumus nagrinėjant atitinkamas bylas. Istorinis metodas buvo naudingas atliekant istorinių įvykių analizę. Dokumentų analizės metodas taikytas siekiant išnagrinėti teisės aktus, teismų praktiką ir mokslinius straipsnius. Interviu metodas naudotas taikytas temos aktualumui atskleisti remiantis praktikuojančių teisininkų žiniomis. Deskriptyvinis metodas pasitelktas atliekamam tyrimui ir jo rezultatams aprašyti.

1. Administracinės teisės formavimasis Lietuvoje

Nors administracinės teisės užuomazgų galime rasti dar senovės Babilonijoje, Hamurapio įstatyme ir kituose senovės teisės aktuose, Europoje administracinė teisė pradėjo formuotis tik XIX a.[6] Štai, pavyzdžiui, Prancūzijoje 1873 m. Gin-

6 Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės istorija“, *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, https://www.vle.lt/straipsnis/administracines-teises-istorija/.

čų tribunolas, išnagrinėjęs bylą[7] (toliau – byla *Blanco*), savo sprendime aiškiai nurodė, jog valdžios institucijų bei fizinių asmenų santykiai ir su jais susiję ginčai negali būti sprendžiami pagal civilinę teisę, tokie ginčai turi būti teismingi administraciniams teismams. Šis Ginčų tribunolo sprendimas tapo perversmu Prancūzijos teismų praktikoje. Apie bylą *Blanco* straipsnyje bus kalbama ir vėliau, 3 dalyje apie Ginčų tribunolą.

Europoje šiuolaikinė administracinė teisė pradėjo formuotis XIX a., tačiau Lietuvoje ją plačiau nagrinėti ir taikyti valstybės teisės sistemoje ėmėsi teisininkas Mykolas Römeris XX a. pirmoje pusėje.

Svarbu pažymėti, kad 1918–1940 m., formuojantis ką tik nepriklausomybę paskelbusiai valstybei arba ką tik atsikūrusiai valstybei ir jos teisinei sistemai, universitetuose administracinė teisė buvo dėstoma nuo 1922 m. Ją dėstė V. Biržiška. Vis dėlto patį dėstytoją labiau „domino bibliografijos, knygotyros, lituanistikos, biografistikos, dokumentotyros sritys, o ne administracinės teisės mokslas“[8], taip pat nebuvo rengiama teisinė literatūra, kuri aiškintų administracinę teisę, ir tuo labiau nebuvo steigiami administraciniai, kitaip specializuoti, teismai. Trumpiau tariant, išsamesnių studijų apie administracinės teisės institutus nebuvo[9].

Pirmoji monografija[10], pagaliau atspindinti administracinę teisę, jos aktų sąsają su teisminės kontrolės institutu, buvo 1928 m. Mykolo Römerio knyga „Administracinis teismas“[11]. Kalbant dar tiksliau, administracinių santykių temą Mykolas Römeris pirmą kartą paminėjo dienoraščiuose 1920 m. kovo 31 d. Įkvėpimas aprašyti šiuos santykius teisininkui kilo viešint dabartinėje Baltarusijos teritorijoje, Ilijoje: jis pamatė, kaip policijos pareigūnai „vykdo teisingumą“ tiesiogiai, be

7 Byla *Blanco*, *mafr*, https://mafr.fr/en/article/tribunal-des-conflits-2/.

8 Ieva Deviatnikovaitė, „Administracinės teisės raida tarpukario Lietuvoje: mokslinės stažuotės = Evolution of Administrative Law in Interwar Lithuania: Research Internships“, *Logos* 108 (2021): 177–189. ISSN 0868-7692. eISSN 0868-7692.

9 Eglė Bilevičiūtė (red.), *Administracinės teisės novelos* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2022), 46–47.

10 *Ibid.*

11 Mykolas Römeris, *Administracinis teismas* (Kaunas: Valstybės spaustuvė, 1928).

jokios teisminės kontrolės, o tai lemia savivalę, kyšininkavimo klestėjimą[12].

Pasak prof. dr. I. Deviatnikovaitės, „administracinė teisė – viešosios teisės šaka, reglamentuojanti viešosios administracijos organizaciją, veiklą ir gynimosi nuo neteisėto viešojo administravimo veikimo ar neveikimo priemones“[13]. Iš paties apibrėžimo galima suprasti, jog administracinės teisės reglamentavimas turi suteikti visas įmanomas galimybes asmeniui gintis nuo valdžios institucijų neteisėtų veiksmų, įsikišimo, piktnaudžiavimo įgaliojimais, trumpiau tariant, savivaliavimo.

Taip pat mąstė ir Mykolas Römeris, išskirdamas administracinę teisę savo veikaluose ne tik kaip dėstomą dalyką, discipliną, bet ir kaip „<...> policinės valstybės įsigalėjimo Respublikoje sustabdymo įrankį, kaip galimybę ugdyti šalies inteligentijos atsakomybę dėl politinių, socialinių ir ekonominių problemų šalyje, kaip instrumentą, atskleidžiantį tų metų politikų, visuomenės veikėjų supratimą apie teisinę valstybę, valdžių padalijimą“[14].

Praėjus daugiau negu šimtmečiui, šiuolaikinėje Lietuvos teisinėje sistemoje administracinė teisė rado savo vietą ir yra reglamentuojama įvairiuose įstatymo galios teisės aktuose, pavyzdžiui, Viešojo administravimo įstatyme[15] (toliau – VAĮ) ir Administracinių bylų teisenos įstatyme[16] (toliau – ABTĮ). Šių įstatymų atsiradimas buvo svarbus žingsnis kuriant nuoseklią administracinės teisės sistemą Lietuvoje. VAĮ reguliuoja asmenų santykius su valstybės institucijomis, o ABTĮ reglamentuoja ir užtikrina teisingą ginčų nagrinėjimą specializuotuose teismuose.

12 Bilevičiūtė, *supra note*, 9: 49.

13 Ieva Deviatnikovaitė, *Administracinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2021), 61.

14 Bilevičiūtė, *supra note*, 9: 48.

15 Lietuvos Respublikos viešojo administravimo įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999-07-09, Nr. 60-1945.

16 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymas, *Valstybės žinios*, 1999-02-03, Nr. 13-308.

2. Civilinės teisės formavimasis Lietuvoje

Civilinio proceso teisės profesorius Vladas Mačys yra pasakęs: „Kad žmonių gyvenimas valstybės viduje eitų ramiai, jis turi būti civilinių įstatymų tinkamai sutvarkytas. Jokia valstybė negali apsieiti be tam tikrų civilinių įstatymų, vis tiek, ar šiokiais, ar tokiais pagrindais ji būna įkurta.“[17]

Civilinė teisė, kaip teisės šaka, sietina su privatiniu santykiu tarp lygiaverčių subjektų. Pradedant akyliau analizuoti civilinės teisės šaltinius galima susidaryti įspūdį, kad terminai „privatinė teisė“ ir „civilinė teisė“ yra sinonimai[18]. Jie išties labai glaudžiai susiję, tačiau atspindi skirtingus tapataus reiškinio aspektus. Senovės Romos teisininkai skyrė dvi teisės šakas: privatinę teisę (lot. *jus privatum*, *jus civile*) ir viešąją teisę (lot. *jus publicum*). Paminėtina, jog šių dienų teisės tradicijos šaknys sietinos su romėnų teisėje susiformavusiomis teisės tradicijomis[19].

Lietuvos civilinės teisės raida neatsiejama nuo Lietuvos valstybingumo raidos, kurios pradžia siekia dar XIII a. To meto pagrindinės Lietuvos civilinės teisės idėjos, be kita ko, buvo perimtos iš Vakarų Europos. Esminiai Lietuvos teisės šaltiniai, sudarę prielaidas formuotis dabartinėms civilinės teisės normoms, buvo Kazimiero teisynas (1468 m.), Lietuvos Statutai (1529 m., 1566 m., 1588 m.)[20].

Minėti aktai padarė nemažą įtaką ne tik Lietuvos, bet ir gretimų Rytų ir Vakarų šalių civilinės teisės raidai. Lietuvai praradus savarankiškumą, sustojo ir jos savarankiškos teisės sistemos raida. XX a. pirmoje pusėje, atkūrus nepriklausomybę, Lietuva neturėjo to laikotarpio poreikius atitinkančių civilinės teisės aktų, todėl jos poreikiams buvo pritaikyta kitų šalių civilinė teisė.

Įsigilinus į istorinius šaltinius, matyti, jog dėl istoriškai susiklosčiusių

17 Vladas Mačys, *Civilinio proceso paskaitos* (Kaunas: Teisių fakultetas, 1924).

18 *Civilinė teisė. Bendroji dalis* (Vilnius, 2008), 17.

19 *Ibid.*, 19.

20 *Lietuvos teisės istorija* (Vilnius: Justitia, 2002).

aplinkybių atskiruose Lietuvos regionuose galiojo net keturios civilinės teisės sistemos[21] – buvusioje Suvalkų gubernijoje veikė prancūzų civilinis kodeksas, dar vadinamas Napoleono kodeksu, nuo 1825 m. – lenkų Civilinis statutas, Klaipėdos krašte nuo 1896 m. – Prūsijos imperijos civilinė teisė, Palangos valsčiuje nuo 1864 m. – Vietos gubernijų įstatymų rinkinys, likusiose Lietuvos dalyse, įskaitant ir jos sostinę Kauną, – carinės Rusijos civiliniai įstatymai[22]. Buvo pradėti Lietuvos civilinės teisės kodifikacijos darbai, tačiau per dvidešimt nepriklausomybės metų jų užbaigti nespėta. Praradus nepriklausomybę, Lietuvoje galiojo Rusijos Sovietų Federacinės Socialistinės Respublikos (RSFSR) civilinis kodeksas (toliau – RSFSR CK).

Vėliau, priėmus SSRS civilinių įstatymų pagrindus, Lietuvoje, kaip ir kitose socialistinėse respublikose, buvo priimtas RSFSR CK (1964 m.)[23]. Socialistiniu laikotarpiu civilinės teisės funkcijos buvo gerokai susiaurintos, remiantis socialistinės doktrinos siekiu sunaikinti kapitalizmą. Uždraudus privačiąją nuosavybę ir sutarčių laisvės principo taikymą, buvo panaikintos visos prielaidos kurtis laisvai rinkai. 1990 m. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, valstybė neturėjo ekonomikai ir ūkinei veiklai reglamentuoti būtinų teisės aktų. Atkūrus nepriklausomybę, buvo pakeista ne tik okupacinė valdžia, bet ir tos valdžios įdiegta ekonominė ir teisinė sistema[24].

Pirmasis uždavinys atkūrus valstybingumą buvo pertvarkyti šalies ekonominę sistemą iš socialistinės administracinės, draudžiančios privatinę nuosavybę, į laisvos rinkos, pagrįstą privačios nuosavybės ir sutarčių laisvės principais. Atsižvelgiant į numatytą ekonominio ir teisinio modelio pertvarką, galiojantys socialistinės valdžios teisės aktai trukdė plėtoti naująją sistemą. Taigi netrukus

21 *Civilinė teisė*, *supra note*, 18: 27–29.

22 Ieva Deviatnikovaitė, „Teisių fakulteto studentų darbai 1925–1939. I dalis (1925–1932)“, *Teisės apžvalga* 1, 21 (2020): 33.

23 Civilinė teisė, *supra note*, 18: 27–29.

24 *Ibid.*

po nepriklausomybės atkūrimo buvo sudaryta ekspertų grupė naujam civiliniam kodeksui rengti. Ši grupė ne tik rengė lietuviško civilinio kodekso projektus, bet ir stengėsi modernizuoti, pritaikyti anksčiau galiojusius sovietinius įstatymus. Iš pradžių buvo pertvarkytas 1964 m. RSFSR CK, vėliau pradėtas rengti naujas civilinis kodeksas. Naujasis civilinis kodeksas (toliau – CK) buvo priimtas 2000 m. liepos 18 d., įsigaliojo 2001 m. liepos 1 d. Šiame kodekse atsispindėjo iki dabar galiojantys šiuolaikinės teisės principai: subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumo piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos[25] ir kitos nuostatos, pritaikytos prie Europos Sąjungos teisės ir kitų tarptautinių turtinių santykių reglamentavimo standartų.

3. Ginčų tribunolas (pranc. *tribunal des conflits*)

Administracinės teisės šakos pradžia Prancūzijoje ir netgi visame pasaulyje sietina su 1799 m. įsteigta Valstybės Taryba (pranc. *conseil d'Etat*). Ši institucija ilgainiui tapo aukščiausiu Prancūzijos administraciniu teismu. Verta paminėti dar vieną svarbų veiksnį Prancūzijos administracinės teisės evoliucijoje – 1872 m. įsteigto Ginčų teismo 1873 m. priimtą sprendimą byloje *Blanco*.

Tuomet dar tik rūšinio teisingumo teorija teisėkūroje buvo įgyvendinama per rezonansinį Ginčų tribunolo sprendimą byloje *Blanco*, kuris visuotinai laikomas lūžio tašku atskiriant viešąją ir privatinę teisę kaip „du atskirus pasaulius" šiuolaikinėje Prancūzijos administracinėje teisėje ir teisėje apskritai[26].

Byla susijusi su penkerių metų mergaite Agnès Blanco, kurią sunkiai sužalojo valstybinei tabako gamyklai Bordo mieste priklausęs vagonėlis. Mergaitės tėvas

25 Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (*Valstybės žinios*, 2000-09-06 Nr. 74-2262) 1.2 straipsnis.

26 Bartłomiej Jaworski, „The Case of Blanco: Epoch-making Ruling vs. General Law Doctrine. The Public–Private Divide in Historical Context", *Studenckie Prace Prawnicze, Administratywistyczne i Ekonomiczne* 29 (2019): 15.

kreipėsi į bendrosios kompetencijos (civilinius) teismus ir prašė pagal Prancūzijos civilinio kodekso 1382, 1383 ir 1384 straipsnius pripažinti valstybės civilinę atsakomybę už žalą, kurią jo dukra patyrė per eismo įvykį, sukeltą valstybinės organizacijos darbuotojų vairuojamos transporto priemonės[27].

Departamento prefektas, veikdamas valstybės vardu, iškėlė jurisdikcijos konflikto klausimą. Jis tvirtino, kad bendrosios kompetencijos teismai neturi įgaliojimų nagrinėti šią bylą. Neseniai įsteigtas Ginčų tribunolas nusprendė, kad Prancūzijos civiliniame kodekse įtvirtintos taisyklės ir principai, reglamentuojantys santykius tarp privačių asmenų, negali būti taikomi valstybės atsakomybei už žalą, kurią asmenims padaro valstybės tarnautojai.

Kadangi nelaimingas atsitikimas įvyko dėl viešojo administravimo subjekto kaltės, Prancūzijos civilinis kodeksas nebuvo taikytinas ir mergaitės tėvas negalėjo pareikšti ieškinio valstybei civiliniame teisme. Ginčų tribunolas papildomai pažymėjo, kad valstybės atsakomybė, kuri nėra nei visuotinė, nei absoliuti, turi būti reguliuojama specialiųjų teisės normų, kurios kinta priklausomai nuo konkrečios viešosios paslaugos poreikių arba viešojo intereso ir poreikio suderinti valstybės teises su privačių asmenų teisėmis. Taigi teismas neatsižvelgė į tai, kad iš esmės nebuvo reikšmingo skirtumo tarp valstybinės gamyklos darbuotojų ir privačių įmonių darbininkų.

Tabako gaminių vežimo veikla buvo laikoma viešojo administravimo srities dalyku, todėl nuspręsta civilinės teisės normų įmonei netaikyti. Atsižvelgiant į viešąjį interesą, valstybė, kaip darbdavė, galėjo būti patraukta atsakomybėn tik administraciniame teisme, vadovaujantis viešosios teisės, kaip atskiros teisės normų ir principų sistemos, nuostatomis. Byla *Blanco* tapo Prancūzijos (ir ne tik) administracinės teisės pagrindu dėl bent dviejų priežasčių. Pirma, ji įtvirtino valstybės atsakomybės už privatiems asmenims padarytą žalą principą. Antra,

27 Jaworski, *supra note*, 26.

ši byla žymi administracinės teisės (pranc. *droit administratif*)[28] savarankiškumą nuo civilinės teisės, praktikoje pasireiškusį dviem pagrindiniais būdais:

1) daugelis privatinės teisės normų buvo perkeltos į administracinės teisės sistemą – tai vadinama civilinės teisės recepcija administracinėje teisėje;
2) egzistuoja sritys, kuriose administracinei veiklai taikoma privatinė teisė.

Įvairiuose šaltiniuose šis reiškinys apibūdinamas kaip viešosios ir privatinės teisės „osmosas“, taip pat keliama idėja apie viešąją ir privatinę teisę kaip „du atskirus pasaulius“[29].

Taigi, Prancūzijoje veikia Ginčų tribunolas. Jis imasi bylos nagrinėjimo:

1) kai ir bendrosios kompetencijos, ir administraciniai teismai siekia nagrinėti tą patį ginčą, motyvuodami, kad jis priklauso jų kompetencijai (pozityvus konfliktas);
2) kai ir bendrosios kompetencijos, ir administraciniai teismai atsisako nagrinėti ginčą, motyvuodami, kad jis nepriklauso jų kompetencijai (negatyvus konfliktas);
3) kai bendrosios kompetencijos ir administraciniai teismai iš esmės skirtingai aiškina teisės normas[30].

Ginčų tribunolas sudarytas iš aštuonių narių: tris iš jų skiria Valstybės Taryba, tris – Prancūzijos kasacinis teismas, du yra renkami tų teismų teisėjų kaip pavaduotojai. Ginčų tribunolo pirmininką paskiria teisingumo ministras, tačiau realiai tribunolui pirmininkauja tribunolo pirmininko pavaduotojas, renkamas tribunolo narių[31].

4. Specialioji teisėjų kolegija Lietuvoje. Problematika

Specialiosios teisėjų kolegijos funkcijos reglamentuojamas CPK 36 straipsnyje

28 Ieva Deviatnikovaitė, *Užsienio šalių ir Europos Sąjungos administracinė teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2017), 15.

29 L. Van Den Berge, „Rethinking the Public-Private law divide in the age of governmentality and network governance“, *European Journal of Comparative Law and Governance* 5, 2 (2018): 119–143.

30 John Willis, „Three Approaches to Administrative Law: The Judicial, the Conceptual, and the Functional“, *The University of Toronto Law Journal* 1, 1 (1935): 53–81.

31 Jurgita Paužaitė-Kulvinskienė, *Administracinė justicija: teorija ir praktika* (Vilnius: Justitia, 2005), 133.

ir analogiškai ABTĮ 22 straipsnyje. Remiantis šiais straipsniais, tuomet, kai bendrosios kompetencijos ar administraciniam teismui kyla abejonių dėl tam tikros bylos rūšinio teismingumo, šį klausimą rašytinio proceso tvarka išsprendžia Specialioji teisėjų kolegija, kurią sudaro Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo (toliau – LVAT) pirmininko pavaduotojas ir po vieną šių teismų pirmininkų paskirtą teisėją.

Kalbant apie Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtį, kyla klausimas, ar toks skaičius priimant svarbias nutartis dėl bylų rūšinio teismingumo yra tinkamas. Remiantis CPK 36 straipsnio 5 dalimi ir ABTĮ 22 straipsnio 5 dalimi, balsams pasiskirsčius po lygiai galutinį sprendimą priima Specialiosios teisėjų kolegijos posėdžio pirmininkas (LAT Civilinių bylų skyriaus pirmininkas).

Analizuojant Specialiosios teisėjų kolegijos praktiką pažymėtina, kad kolegijos pirmininku, vadovaujantis imperatyvia įstatymo norma, visada skiriamas LAT Civilinių bylų skyriaus pirmininkas. Tokia aplinkybė kelia diskusinių klausimų dėl Specialiosios teisėjų kolegijos sprendimų objektyvumo priimant nutartis dėl bylų rūšinio teismingumo. Ar Specialiosios teisėjų kolegijos pirmininko balsas atspindi teisingiausią sprendimą?

Kadangi LAT Civilinių bylų skyriaus pirmininkas yra aukščiausio rango teisėjas Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtyje, jo balsas, palyginti su kitų kolegijos narių, turi ypatingą svorį. Vis dėlto vieno asmens sprendimas gali būti interpretuojamas kaip tam tikros galios koncentracija, o tai teisinės valstybės kontekste galima vertinti prieštaringai.

Straipsnio skaitytojui gali kilti klausimas dėl Specialiosios teisėjų kolegijos sudėties keitimo, pvz., įtraukiant nepriklausomą teisės srities mokslininką. Visgi ir vėl kiltų klausimas – kokios srities mokslininką įtraukti: administracinės ar civilinės (privatinės) teisės? Bet kokiu atveju atsirastų vienos ar kitos teisės srities pranašumas.

Šio straipsnio autoriai, siekdami plačiau išanalizuoti Specialiosios teisėjų kolegijos sudėties problematiką, kreipėsi į teisės mokslo specialistus: administraciniame teisme praktikuojantį teisėją ir advokatą. Jiems buvo pateikti tokie klausimai:

1. Kaip manote, ar dabartinė teismingumo nustatymo bylų kolegijos sudėtis (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pirmininko pavaduotojas ir po vieną šių teismų pirmininkų paskirtą teisėją) nekelia probleminių klausimų dėl balsų pasidalijimo? Ar neegzistuoja vienos ar kitos teisės viršenybė?
2. Senosiose CPK, ABTĮ redakcijose iki 2011-10-01 buvo straipsniai dėl priskirtinumo / teismingumo (o ne rūšinio teismingumo) teismams bylų. Aktualiose redakcijose tokios normos nebėra. Ar įstatymo leidėjo sprendimas nebevartoti sąvokos „priskirtinumas“ yra pagrįstas?
3. Specialiosios teisėjų kolegijos nutartyse galima matyti, jog, pvz., viešųjų paslaugų teikimo (VPT), kuris yra reglamentuotinas Viešojo administravimo įstatyme, ginčai yra priskirtini bendrosios kompetencijos teismams. Ar ginčai dėl VPT neturėtų būti sprendžiami administraciniuose teismuose?

Autorių apklausto advokato teigimu, Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtis yra pagrįsta Lietuvos teismų hierarchija. Kalbant apie penktojo teisėjo įtraukimą į kolegijos sudėtį, advokatas įžvelgia galimybę įtraukti pirmosios instancijos teismų teisėją, nes dažnai būtent jis sprendžia bylų rūšinio teismingumo klausimus (ieškinio ar pareiškimo priėmimo stadijoje).

Su šia nuomone galima sutikti, nes tokio teisėjo įtraukimas padidintų klausimų dėl rūšinio teismingumo sprendimų efektyvumą, pagrįstumą. Be kita ko, toks teisėjas turėtų vertingų įžvalgų apie iššūkius nagrinėjant tokio pobūdžio klausimus.

Taip pat, specialisto nuomone, galima kelti klausimą, ar apskritai Specialioji teisėjų kolegija, kaip subjektas, yra reikalinga Lietuvos teisinėje sistemoje. Advokato manymu, Specialiosios teisėjų kolegijos egzistavimas veikiau kelia su teisine

sistema susijusių neaiškumų dėl civilinių ir administracinių ginčų sampratos. Svarstytina, ar Specialiosios teisėjų kolegijos, kaip subjekto, buvimas nepažeidžia bylą nagrinėjančio teisėjo nepriklausomumo principo, nes rūšinio teismingumo klausimą sprendžia ne jis, o pačiame bylos nagrinėjimo procese nedalyvaujantys asmenys.

Kitas teisės mokslo specialistas, specializuotos kompetencijos teismo teisėjas, atsakydamas į klausimą, ar Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtis ir taisyklė, kad lemiamą balsą turi LAT Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, gali sudaryti įspūdį, jog civilinių bylų sritis turi viršenybę rūšinio teismingumo sprendimo klausimais, pažymėjo, kad objektyvumo įvaizdį galbūt sudarytų teisės mokslo profesoriaus įtraukimas į Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtį, tačiau neaišku, iš kurios teisės srities turėtų būti profesorius – viešosios ar privatinės teisės. Sprendžiant klausimus dėl rūšinio teismingumo, teisėjo manymu, svarbiausia – pagrįsta argumentacija ir nuoseklus doktrinos laikymasis.

Teisėjo teigimu, kalbant apie ginčų dėl viešojo administravimo subjektų teikiamų viešųjų paslaugų nagrinėjimą teismuose, akcentuotina, kad ginčai dėl viešojo administravimo subjektų priimtų sprendimų yra nagrinėjami administraciniuose teismuose, tačiau jeigu viešojo administravimo sprendimai asmeniui sukelia tiesioginę žalą (materialinę), tokie klausimai, nors reglamentuojami CK, bus nagrinėjami specializuotos kompetencijos teismuose.

Straipsnio autoriai pabrėžia, jog CK 6.271 straipsnyje nustatyta viešoji atsakomybė (valstybės įmonėms, viešojo administravimo subjektams) atsiranda esant trims sąlygoms: neteisėtiems veiksmams ar neveikimui, žalai ir priežastiniam ryšiui tarp neteisėtų veiksmų (neveikimo) ir žalos. Tai reiškia, kad nenustačius bent vienos iš šių sąlygų reikalavimas dėl žalos atlyginimo (tiek turtinės, tiek neturtinės) negali būti tenkinamas.

5. Rūšinio teismingumo samprata (naujausia teismų praktika)

5.1. Sąvoka „rūšinis teismingumas“ ir reglamentavimas atskirose redakcijose

Kasacinis teismas savo nutartyse yra nedviprasmiškai nurodęs, kad rūšinis teismingumas (lot. *competentia ratione materiae*)[32] reiškia, pirma, koks – bendrosios kompetencijos ar specializuotas, arba kitaip administracinis – teismas turi nagrinėti susiformavusią bylą, t. y., pirma, nustatoma teismo rūšis; antra, išsiaiškinamas tam tikros kategorijos bylų (civilinių / administracinių) priskyrimas konkrečiai teismų sistemos grandžiai, t. y. kuris teismas nagrinės bylą kaip pirmosios instancijos teismas[33].

LAT išaiškinimuose taip pat galima rasti nurodymų, jog bylų rūšinį teisingumą lemia ne kas kitas, o teisinio santykio, dėl kurio kilo ginčas, pobūdis. Jeigu nagrinėjamos bylos kontekste teisinis santykis yra mišrus, teigiama, jog teisingumas priklauso nuo to, koks teisinis santykis (civilinis ar administracinis) vyrauja labiausiai[34].

Pažymėtina, kad sąvoka „rūšinis teismingumas“ ABTĮ nuo 1999-05-01 redakcijos iki 2002-05-01 redakcijos nebuvo reglamentuojama. ABTĮ redakcijas išanalizavus detaliai, pabrėžtina, kad ABTĮ redakcijose nuo 1999-05-01 iki 2001-01-01 nėra nė vienos atskiros ir išsamios įstatymo normos, kurioje būtų reglamentuojamos sąvokos „rūšinis teismingumas“ ir „priskirtinumas“. 2001-01-01 ABTĮ redakcijos 21 straipsnyje jau galima matyti sąvokos „priskirtinumas“ išraišką. Tiksliau, šio straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad „ <...> klausimus, ar byla priskirtina bendrosios kompetencijos teismui, ar administraciniam teismui, rašytinio proceso tvarka išsprendžia Specialioji teisėjų kolegija, į kurią įeina Lietuvos

32 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2023 m. liepos 13 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-220-381/2023.

33 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2013 m. lapkričio 28 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K-3-624/2013.

34 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2022 m. spalio 5 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-7-114-469/2022.

Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus pirmininkas, taip pat Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo pirmininkas ir jo pavaduotojas arba atitinkamų pirmininkų paskirti teisėjai".

Be kita ko, iš 21 straipsnio 1 dalies matyti, jog tuometiniame ABTĮ jau buvo suformuluotos taisyklės Specialiai teisėjų kolegijai. 2002-05-01 ABTĮ redakcijos 21 straipsnyje reglamentuojami tik teismingumo klausimai (pateikiant konkrečias sąvokas – rūšinio, teritorinio, 142 straipsnio 2 dalies 1 punkte nustatant teismo sprendimo panaikinimo sąlygas).

2011-10-01 ABTĮ redakcijos 21 straipsnyje įstatymų leidėjas jau apibrėžė sąvoką „rūšinis teismingumas" ir nustatė kriterijus, pagal kuriuos nustatomas rūšinis teismingumas. Iki pat šių dienų ABTĮ redakcijos sąvokos „rūšinis teismingumas" reglamentavimas išliko siekiant nustatyti tinkamą teismą atitinkamai bylai nagrinėti. Per visą laikotarpį keitėsi tik straipsnio numeracija, straipsnio dalių sakinių išdėstymas ir formuluotė.

Kalbant apie sąvokos „rūšinis reglamentavimas" atsiradimą CPK, pabrėžtina, kad laikotarpiu nuo 2003-01-01 iki 2011-10-01 bylų rūšinio teismingumo sprendimo klausimai taip pat apibrėžti nebuvo, buvo reglamentuojamas tik bylų priskirtinumas. Lygiai taip pat, kaip ir ABTĮ, 2011-10-01 įsigaliojusioje CPK redakcijoje, 36 straipsnyje, šie klausimai jau buvo reglamentuojami išsamiai.

5.2. Keletas priskirtinumo aspektų

Priskirtinumas Lietuvos Respublikos teisės sistemoje *de jure* nustatytas, kaip minėta, CPK 22 straipsnyje, o *de facto* egzistuoja, kai tarp šalių kyla ginčas iš civilinio santykio ar ginčas tarp subjektų iš administracinio santykio. Priskirtinumo esmė yra padėti išsiaiškinti, pirma, ginčo pobūdį, vėliau – kas šį ginčą turėtų nagrinėti, t. y. teismai ar kvaziteisminės institucijos.

LVAT savo praktikoje yra pažymėjęs, jog pagal ABTĮ 103 straipsnio 1 punktą

teismas nutraukia bylą, jei ji nepriskirtina administracinių teismų kompetencijai, išskyrus atvejus, kai byla teisminga bendrosios kompetencijos teismui. Tai reiškia, jog teismas, bylos nagrinėjimo metu nustatęs, kad egzistuoja viena iš neigiamų kreipimosi į teismą prielaidų – ginčas nebuvo ir nėra priskirtinas teismui, bylą nutraukia[35].

Atkreipiant dėmesį į LVAT išreikštą poziciją toje pačioje byloje („<...> nepriskirtina administracinių teismų kompetencijai, išskyrus atvejus, kai byla teisminga bendrosios kompetencijos teismui“[36]), galima teigti, jog ji pabrėžia tinkamo teismingumo nustatymo svarbą. Bylos nutraukimo pagrindas šiuo atveju susijęs ne su materialiąja teise į skundo patenkinimą, o su procesinių teisės normų laikymusi – t. y. teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos realizavimu įstatymuose nustatyta tvarka. Viena iš tokio kreipimosi prielaidų yra tinkamas ginčo priskirtinumas konkrečiam teismui pagal jo kompetenciją, lemiantis bylos likimą procedūriniu aspektu.

Įstatymų leidėjas numatė konkrečias nuostatas analizuojant rūšinio teisingumo svarbą. Taigi, nors priskirtinumo vaidmuo, reglamentuojant būtent teisminių ir kvaziteisminių institucijų vaidmenį nagrinėjant ginčus, yra menkesnis įstatymo atžvilgiu, būtent priskirtinumo taisyklių nesilaikymas sudaro prielaidas bylą nutraukti.

Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad, nors įstatyme sąvokos „priskirtinumas“ nebeliko, tačiau, kaip minėta, priskirtinumo svarba išlieka didelė – pagal nusistovėjusią LVAT praktiką būtent priskirtinumas lemia teisminį ar kvaziteisminį bylos nagrinėjimą.

Pagal LVAT praktiką tuo atveju, kai skundo priėmimo nagrinėti stadijoje akivaizdu, kad skundžiamas aktas ar veiksmas (veikimas arba neveikimas) jokių

35 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2025 m. vasario 5 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eAS-228-822/2025.

36 *Ibid.*

teisinių pasekmių nesukelia, kad jis negali būti ginčo administraciniame teisme objektas[37], galima atsisakyti priimti skundą nagrinėti, o jei jis jau priimtas nagrinėti, administracinę bylą nutraukti kaip nepriskirtiną administraciniams teismams. Nagrinėdamas skundus dėl teisinių pasekmių negalinčių sukelti ir nesukeliančių aktų ar veiksmų, teismas asmens teisių apginti negalėtų, nes net ir skundo tenkinimo atveju asmens teisių ir pareigų apimtis nepasikeistų, o pats procesas būtų iš esmės beprasmis[38].

Straipsnio autoriai taip pat nori pabrėžti ir priminti, kad proceso teisės normų, nustatančių rūšinio teismingumo taisykles, pažeidimas pagrįstai yra vienas iš absoliučių teismo sprendimo (nutarties) negaliojimo pagrindų (CPK 329 straipsnio 2 dalies 6 punktas, ABTĮ 146 straipsnio 2 dalies 1 punktas). Tai yra konstatavęs ir LAT[39].

5.3. Teismų praktikos analizė

Išnagrinėjus Specialiosios teisėjų kolegijos praktiką, tampa akivaizdu, jog bylų rūšinis teismingumas labiausiai priklauso nuo to, koks santykis (civilinis ar administracinis) vyrauja byloje[40].

Kaip pavyzdį galima pateikti Specialiosios teisėjų kolegijos 2024-12-18 nutartį Nr. T-59/2024. Toje byloje pareiškėjas kreipėsi į Regionų administracinį teismą (toliau – RAT) su prašymu panaikinti jo nenaudai Lietuvos kariuomenės priimtą sprendimą ir priteisti nuostolius, susijusius su trauma, patirta per pratybas. Specialioji teisėjų kolegija savo nutartyje pažymėjo, kad ginčai, susiję su žalos,

37 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. lapkričio 20 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eAS-524-463/2024.

38 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2010 m. balandžio 6 d. nutartis administracinėje byloje Nr. AS822-172/2010.

39 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus 2020 m. liepos 2 d. nutartis civilinėje byloje Nr. e3K-3-218-684/2020.

40 Žr., pvz., šias Specialiosios teisėjų kolegijos nutartis teismingumo nustatymo bylose: 2024-11-07 nutartį Nr. T-52/2024; 2024-12-10 nutartį Nr. T-61/2024; 2024-11-07 nutartį Nr. T-57/2024; 2024-10-09 nutartį Nr. T-45/2024. Taip pat žr. CPK 36 straipsnio 2 dalį ir ABTĮ 22 straipsnio 2 dalį.

padarytos sužalojus sveikatą, atlyginimu, pagal teisinę prigimtį yra civiliniai teisiniai santykiai, žalos atlyginimo klausimus reguliuoja civilinės teisės normos ir pagal bendrąją taisyklę tokie ginčai nagrinėtini bendrosios kompetencijos teisme. Pagal ABTĮ 17 straipsnio 1 dalies 3 punktą administraciniai teismai sprendžia bylas dėl žalos, atsiradusios tik dėl viešojo administravimo subjektų neteisėtų veiksmų, atlyginimo[41].

Kitoje 2024-09-24 Specialiosios teisėjų kolegijos nutartyje Nr. T-47/2024 nurodoma, jog ieškovai kreipėsi į teismą dėl to, kad yra namų valdos savininkai ir jų sklypo naudojimo sąlygos būtų pablogintos dėl Nacionalinės žemės tarnybos (toliau – NŽT) projekto, kuriame nėra numatytas kelio servitutas, reikalingas, kad būtų galima patekti prie ieškovų garažo, stoginės ir kitų pastatų. NŽT atsisakė nagrinėti ieškovų prašymus ir pateikė nemotyvuotus sprendimus.

Specialioji teisėjų kolegija nurodė, kad vykdydama valstybinės žemės leidimo (laikinai) naudotis suteikimo funkcijas NŽT veikia kaip civilinių teisinių santykių dalyvė, įgyvendinanti atitinkamas turtines teises bei pareigas, susijusias su valstybei, kaip civilinės teisės subjektui, priklausančiu nekilnojamuoju turtu. Kartu pažymėtina, kad priimdama atitinkamus individualaus pobūdžio teisės aktus, sprendimus ir pan. šiais klausimais NŽT, be kita ko, veikia ir *acte iuris imperii* (viešosios teisės) reglamentuojamoje srityje. Todėl šis ginčas priskiriamas nagrinėti bendrosios kompetencijos teismui[42].

Nagrinėdama bylą T-32/2019[43], Specialioji teisėjų kolegija sprendė rūšinio teismingumo klausimą dėl pareiškėjo reikalavimo priteisti žalos atlyginimą iš Lietuvos valstybės. Pareiškėjo reikalavimas buvo grindžiamas dviem aspektais: pavėluotu ES direktyvos perkėlimu į nacionalinę teisę ir teismų veiksmais nagrinėjant civilinę bylą. Kolegija konstatavo, kad reikalavimas dėl žalos atlyginimo, susijęs su

41 Specialiosios teisėjų kolegijos 2024-12-18 nutartis teismingumo nustatymo byloje Nr. T-59/2024.

42 Specialiosios teisėjų kolegijos 2024-09-24 nutartis teismingumo nustatymo byloje Nr. T-47/2024.

43 Specialiosios teisėjų kolegijos 2019-06-25 nutartis teismingumo nustatymo byloje Nr. T-32/2019.

pavėluotu direktyvos perkėlimu, patenka į CK 6.271 straipsnio reguliavimo sritį ir yra teismingas administraciniam teismui remiantis ABTĮ 17 straipsnio 1 dalies 3 punktu. Vis dėlto reikalavimas dėl žalos atlyginimo, susijęs su civilinę bylą nagrinėjusių teismų veiksmais, pagal CK 6.272 straipsnį ir ABTĮ 18 straipsnio 2 dalį yra teismingas bendrosios kompetencijos teismui.

Rūšinio teismingumo klausimą Specialioji teisėjų kolegija taip pat nagrinėjo byloje T-82/2016[44], kurioje UAB „Itališki baldai“ ginčijo Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos komisijos nutarimą dėl vartotojo A. L. prašymo. Nors pagal Vartotojų teisių apsaugos įstatymo 49 straipsnį skundai dėl administracinės atsakomybės taikymo nagrinėjami administraciniuose teismuose, šiuo atveju komisijos nutarimas buvo priimtas sprendžiant civilinį ginčą dėl netinkamos kokybės prekės. Specialioji teisėjų kolegija konstatavo, kad toks ginčas yra civilinio pobūdžio ir pagal CPK 22 straipsnį ir ABTĮ 18 straipsnio 1 dalį turi būti nagrinėjamas bendrosios kompetencijos teisme. Tomis aplinkybėmis kolegija nurodė, kad ginčai, kurie yra susiję su žalos atlyginimu ar turtinių teisių įgyvendinimu, kai jie kyla iš civilinių teisinių santykių, nagrinėtini bendrosios kompetencijos teismuose.

Toliau nagrinėjant Specialiosios teisėjų kolegijos praktiką darytina išvada, jog vis dar kyla praktinių sunkumų nustatant, kuriai sričiai – administracinei ar civilinei – priklauso tam tikras teisinis santykis. Lietuvos teisinėje sistemoje yra išskiriamos penkios viešojo administravimo sritys: 1) administracinis reglamentavimas; 2) administracinių sprendimų priėmimas; 3) administracinių paslaugų teikimas; 4) teisės aktų ir administracinių sprendimų įgyvendinimo ir laikymosi priežiūra, 5) viešųjų paslaugų teikimo administravimas[45].

Įdomu, kad viešųjų paslaugų teikimas, kuris yra reglamentuojamas VAĮ, Lietuvos teisinėje sistemoje dažniausiai sietinas su civiline, o ne su administracine

44 Specialiosios teisėjų kolegijos 2016-10-21 nutartis teismingumo nustatymo byloje Nr. T-82/2016.

45 VAĮ 6 straipsnis.

teise. Apie tai savo straipsnyje kalba ir prof. Ieva Deviatnikovaitė. Autorė teigia, kad nėra atsakyta į klausimą, kodėl viešųjų paslaugų teikimas nėra priskirtinas administraciniam teisiniam santykiui ir yra laikomas civilinės teisės reguliavimo dalyku[46].

Kaip matyti iš nurodytos teismų praktikos, rūšinio teismingumo nustatymas reikalauja kompleksinio ginčo pobūdžio vertinimo, ypač tais atvejais, kai byla apima tiek viešosios, tiek privatinės teisės elementus. Teismų praktika rodo, kad net ir tais atvejais, kai ginčas kyla dėl administracinio akto (pavyzdžiui, Valstybinės vartotojų teisių apsaugos tarnybos sprendimo), lemiamą reikšmę turi ne dokumento forma, o ginčo materialinis teisinis pobūdis.

Vis dėlto kyla probleminiai klausimai, kaip užtikrinti vienodą teismų praktiką tais atvejais, kai viename ieškinyje yra pareikšti keli reikalavimai, kurie pagal savo pobūdį gali būti teismingi skirtingiems teismams, ir ar dėl tokių atvejų nereikėtų įstatymuose įtvirtinti aiškesnių rūšinio teismingumo nustatymo kriterijų.

Išvados ir rekomendacijos

Administracinės teisės formavimasis Lietuvoje prasidėjo dar XX a. pradžioje dėl Mykolo Römerio įdirbio. Ši teisės šaka tapo itin svarbi užtikrinant viešojo administravimo teisėtumą ir piliečių apsaugą nuo valdžios savivalės. Šiuo metu administracinė teisė yra aiškiai reglamentuota norminiuose aktuose, kaip antai VAĮ ir ABTĮ. Aptariami įstatymai leidžia sistemiškai užtikrinti teisinės valstybės gyvavimą.

Nuo Lietuvos Statutų iki šiuo metu galiojančio CK ši teisės šaka vystėsi veikiama valstybės politinių pokyčių ir reformų. Sovietmečiu ji buvo apribota socialistinės doktrinos, tačiau atkūrus nepriklausomybę buvo pertvarkyta pagal laisvosios rinkos principus. Dabartiniame CK įtvirtinti pagrindiniai teisinės valstybės

46 Ieva Deviatnikovaitė, „Viešasis interesas, viešosios paslaugos ir sutartys kaip viešojo administravimo turinys“, *Jurisprudencija* 26, 2 (2019): 8.

principai, užtikrinama asmenų teisių apsauga ir suderinamumas su Europos Sąjungos teisės normomis bei tarptautiniais susitarimais.

Ginčų tribunolo Prancūzijoje atsiradimas ne tik suteikė postūmį viešosios teisės formavimuisi, bet ir nustatė privatinės teisės, privataus santykio ribas. Turint tai omenyje, ginčas, kuris dar XIX a. apibrėžė viešosios ir privatinės teisių sandūrą, domino efektu lėmė šiuolaikinės administracinės doktrinos susiformavimą, be kita ko, tobulėjimą teisės sistemos dalyvių atžvilgiu.

Nors Specialiosios teisėjų kolegijos sudarymo principai grindžiami teismų hierarchija, tačiau, kaip aptarta tekste, kyla klausimas, ar lemiamas LAT Civilinių bylų skyriaus pirmininko balsas nesukuria civilinės teisės viršenybės įspūdžio. Mokslininkų ir praktikų išsakytos abejonės rodo, kad būtų tikslinga peržiūrėti Specialiosios teisėjų kolegijos sudėtį ir galbūt įtraukti papildomą narį, pavyzdžiui, pirmosios instancijos teismo teisėją ar teisės mokslininką.

Taip pat svarstytina, ar pati Specialioji teisėjų kolegija yra būtina Lietuvos teisinėje sistemoje, ar jos funkcijos neturėtų būti perduotos bylą nagrinėjantiems teismams, kad būtų išvengiama galimų teisėjo nepriklausomumo suvaržymų. Be to, ginčų dėl viešojo administravimo subjektų veiklos teisingumas turėtų būti aiškiau reglamentuotas, siekiant išvengti dviprasmybių tarp civilinės ir administracinės teisės taikymo sričių.

Analizuojant viešosios ir privatinės teisės doktrinas ir teismų praktiką matyti, kad lemiami kriterijai nustatant rūšinį teisingumą yra ginčo pobūdis ir vyraujanti jo teisinė prigimtis. Teismai nuosekliai laikosi principo, jog civilinės teisės reguliuojami, privačiu subjektų santykiu grįsti santykiai turi būti nagrinėjami bendrosios kompetencijos teismuose, o viešojo administravimo subjektų veiksmų (veikimo ir neveikimo) neteisėtumas – administraciniuose teismuose. Vis dėlto kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, sprendžiant viešųjų paslaugų teikimo ginčus ar ginčus dėl žemės nuosavybės, vis dar išlieka probleminių klausimų dėl rūšinio teisingumo nustatymo.

Svarbu pažymėti, kad proceso teisės normų, nustatančių rūšinio teismingumo taisykles, pažeidimas pripažįstamas absoliučiu teismo sprendimo negaliojimo pagrindu. Tai rodo, kad tinkamas rūšinio teismingumo taikymas yra ne tik teisingo bylos nagrinėjimo, bet ir teisės į tinkamą teismą užtikrinimo klausimas.

Atsižvelgiant į teismų praktiką, galima daryti išvadą, kad ateityje įstatymuose galėtų būti įtvirtinti aiškesni kriterijai (pvz., įstatyme nustatyto priskirtinumo taisyklės), kurie palengvintų rūšinio teismingumo nustatymą tais atvejais, kai ieškinyje pareikšti keli reikalavimai, priklausantys skirtingų teismų kompetencijai.

Pasiūlymai:

- papildyti CPK 36 straipsnį ir ABTĮ 22 straipsnį, numatant penktojo Specialiosios teisėjų kolegijos nario – pirmosios instancijos teismo teisėjo – įtraukimą į kolegijos sudėtį;
- papildant Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymą ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksą sugrąžinti į teisės aktus sąvoką „priskirtinumas“ ir aiškiai reglamentuoti jos taikymą.

THE JURISDICTION OF CASES: SOME ASPECTS

Arnas Lipnickas, Valerij Jaunius

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The article deals with the aspects of the jurisdiction of types in Lithuania, its development and legal regulation. It discusses the formation of administrative law, stressing that in Lithuania this branch of law began to develop only in the 20th century, while in Europe it began to take shape as early as in the 19th century.The example of France shows that the separation of administrative and general courts was a fundamental change in the legal system, which also influenced the Lithuanian legal system. The article emphasises that the type of jurisdiction determines which court system - general or administrative - is to hear a case and that this process depends on the nature of the legal relationship at issue. The composition of the Special Chamber of Judges and its decision-making mechanisms are analysed, raising doubts as to its objectivity, in particular the casting vote of the President of the Supreme Court of Lithuania, which may give civil law experts undue influence. The evolution of the concept of attributability in Lithuanian law is also examined, with the former concept being replaced by the concept of species jurisdiction, which clarifies the competence of courts. The article stresses that even if the term attributability has been removed from the legislation, its substance remains important in determining whether a dispute falls within the competence of the courts or quasi-judicial authorities. Finally, it notes that non-compliance with the rules on subject-matter jurisdiction may be grounds for the dismissal of a case or for the annulment of a judgment, and that these rules therefore remain important both in case-law and in legal doctrine.

Keywords: specific jurisdiction, administrative law, civil law, dispute tribunal, special panel of judges, attribution.

KOKIA TIESA NUSTATOMA ADMINISTRACINIAME PROCESE?

Liepa Lukšaitė
E. paštas: liluksaite1@stud.mruni.eu
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

Kuratorius lekt. Dmitrij Mačiugin
E. paštas: dmaciugin@mruni.eu
Mykolo Romerio universiteto Teisės mokykla

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-22

Santrauka. Teisminis procesas jau daugelį metų Lietuvoje yra populiariausia ginčų tarp skirtingas pozicijas ir suinteresuotumą turinčių ginčo šalių sprendimo forma[1]. Tai nėra atsitiktinumas. Šalys tarpusavio ginčui spręsti būtent teismą dažnai renkasi todėl, kad jis yra vienintelė teisingumą vykdanti institucija Lietuvoje. Teisingumo vykdymas, kaip kompleksinė teismo funkcija, šalims formuoja lūkestį, kad teismas ne tik atkurs taiką tarp jų, bet ir, išsamiai, visapusiškai ir objektyviai ištyręs ir įvertinęs konkretaus ginčo faktus, nustatys tiesą – kas iš tikro nutiko ginčo situacijoje.

Taikos tarp ginčo šalių atkūrimas iš esmės įvykdomas privalomu ir galutiniu, *res judicata* galią šalims turinčiu procesiniu sprendimu. Šis sprendimas šalims gali patikti arba nepatikti, tačiau tai nepaneigia jo privalomumo. Jei kuri nors šalis nevykdo tokio procesinio sprendimo, kita šalis turi įtikinamą svertą – pasinaudoti valstybės prievarta (su antstolių pagalba užtikrinti taikos vykdymą).

1 „Lietuvos teismai: 2023 metų veiklos ataskaita“, Lietuvos teismai, žiūrėta 2025 m. kovo 20 d. https://www.teismai.lt/data/public/uploads/2024/03/lietuvos-teismai-ataskaita-2023-m..pdf. Reikia pažymėti, kad Lietuvoje yra ir kitų, alternatyvių ginčų sprendimo būdų (mediacija, arbitražas ir kt.). Šie būdai įgyja vis didesnį populiarumą tarp šalių. Visgi iki šiol šalys kaip ginčo sprendimo formą daugiausia renkasi būtent teisminį procesą.

Tiesos nustatymas šalių ginče yra kur kas kompleksiškesnė ir sudėtingesnė kategorija. Tiesos samprata sudėtinga, o ir jos rūšių yra ne viena. Teisės doktrinoje egzistuoja trys tiesos rūšys: materialioji, formalioji ir objektyvioji. Siekiant išsiaiškinti, kokia visgi tiesa yra nustatoma teisminiame procese, svarbu atsižvelgti į teismo atliekamą įrodymų vertinimą ir vidinį teisėjo įsitikinimą. Šie veiksniai ir yra lemiami nustatant teisingumą byloje. Juk teismas, kuris privalo būti nešališkas ir aktyvus, turi būti įsitikinęs tuo, kad aplinkybės, kuriomis šalys remiasi, iš tikrųjų egzistavo arba neegzistavo.

Galiausiai svarbu paminėti, jog nustatydamas tiesą teisėjas privalo vadovautis objektyviuoju, o ne subjektyviuoju požiūriu, t. y. ne nuomone ar jausmais. Atkreiptinas dėmesys, jog šiais laikais subjektyvusis požiūris gali būti sumažintas pasitelkiant informacines technologijas, bet kyla klausimas, ar tikrai tai užtikriną vieną svarbiausių teismo funkcijų – tiesos nustatymą.

Šiame straipsnyje analizuojamas klausimas, kuri tiesos forma užtikrina teisingumą administraciniame ginče tarp privataus subjekto ir viešojo administravimo subjekto. Be to, straipsnyje nagrinėjama Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktika, kuri padeda geriau suprasti skirtumą tarp nurodytų tiesos rūšių. Pasitelkiant Lietuvos Aukščiausiojo Teismo praktiką analizuojama tiesos nustatymo ir tiesos rūšių raida.

Reikšminiai žodžiai: materialioji tiesa, formalioji tiesa, objektyvioji tiesa, tiesa administraciniame procese, vidinis įsitikinimas, tiesos nustatymas.

Įvadas

Kas yra tiesa? Šis klausimas pradėtas analizuoti, ko gero, V amžiuje prieš Kristų ir iki šiol vis dar neturime universalios tiesos sampratos[2]. Toks ilgas tiesos tyrimo laikotarpis gali reikšti, jog kiekvienas iš mūsų tiesą supranta savaip. Pavyzdžiui,

2 Iki šiol šios tiesos nenustoja tyrinėti garsiausi filosofai, socialinių ir humanitarinių mokslų atstovai.

Antikos laikais buvo teigiama, jog net tuomet, kai žmogus mano, kad jo teiginys yra teisingas, tai dar nereiškia, kad taip yra iš tikrųjų[3]. Visgi samprotaujant galima suprasti, kad kai kas tiesą sieja su objektyviais išoriniais reiškiniais – tikrove (pavyzdžiui, dienos ir nakties kaita), kai kas – su jos realizavimu (įvykimu) praktinėse situacijose, o kai kas – su teologiniais aspektais, kurie nepriklauso nuo žmogaus suvokimo, pavyzdžiui, krikščionybėje tai yra Dievo žodis.

Ar dėl tiesos galima klysti? Tiesa ne visuomet siejama su tikrove, kartais trečiasis asmuo, nedalyvavęs įvykiuose, tiesą siekia nustatyti iš įvairių žmogaus proto sukurtų teiginių, kurių susiformavimui įtakos turėjo objektyvūs ir (ar) subjektyvūs suvokimo aspektai. Taigi dėl tiesos galima klysti ir taip gali atsitikti atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas teikia pirmumą savo įsitikinimams, vertybėms, subjektyviam išorinių aplinkybių interpretavimui, jei žmogus tiesiogiai nedalyvavo konkrečiuose įvykiuose, o tik žino tam tikras aplinkybes iš kitų pasakojimų arba nevienodai supranta tapačią situaciją dėl skirtingo požiūrio. Tam gali turėti įtakos ir besikeičiantis pasaulis bei jo suvokimas. Tiesos suvokimą gali veikti išoriniai veiksniai, kaip antai sąmoningai ir viešai skleidžiamos melagienos (angl. *fake news*).

Natūralu, kad tokiose situacijose kyla daug klausimų, į kuriuos žmogus nori gauti nepriklausomą, nešališką ir teisingą atsakymą: kodėl kiekvienas iš mūsų tiesą supranta savaip? O gal tiesa yra viena, tik pasižymi skirtingomis interpretacijomis? Galiausiai, jei žmonės nesutaria interpretuoti (suvokti) tiesą vienodai, kas turi nustatyti tiesą? Teismas? O ar teismas įpareigotas nustatyti tiesą? Gal teismas galėtų pritarti šalies pozicijai, kuri teisėją įtikins labiau?

Kalbėdami šia tema teismų įgaliojimų nustatyti tiesą teisminiame procese kontekste galime įžvelgti, jog tiesos nustatymas šiame procese siejamas su įvairiomis teisės normomis, kodeksais, įrodymais, teismo aktyvumu ir, be abejo, proceso

3 Evaldas Nekrašas, *Filosofijos įvadas* (Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012), 127.

specifika. Konstitucijoje ir kituose teisės aktuose įtvirtintos nuostatos suponuoja požiūrį, kad teisingumas vykdomas teisme ir būtent teismas padeda nustatyti tiesą. Pažymėtina, kad Konstitucijoje nėra tiesioginių nuostatų dėl asmens teisės į teisingą teisinį procesą, tačiau Konstitucinis Teismas ne kartą nurodė, kad asmens teisė kreiptis į teismą suponuoja ir jo teisę į tinkamą teisinį procesą. Taigi valstybėje turi būti nustatyta tokia tvarka, kuri užtikrintų visapusišką besikreipiančio į teismą asmens teisę rasti tiesą ir teisingumą. Juk kiekvienas asmuo kreipdamasis į teismus nori sužinoti tiesą. Būtent ši institucija suteikia teisių ir laisvių apsaugos garantiją. Tai nurodoma įvairiuose teisės aktuose, pavyzdžiui, Administracinių bylų teisenos įstatymo (toliau – ABTĮ) 6 straipsnyje: „Teismai yra vienintelė teisingumą vykdanti institucija“. Galima pastebėti, jog vienas iš pagrindinių teisės į teisingą bylos nagrinėjimą tikslų – tinkamas teisingumo vykdymas. Taigi siekiant įgyvendinti tiesą byloje privalu vykdyti teisingumą. Teisės kontekste tiesą galima verti per įvairius pjūvius: materialųjį, formalųjį ir objektyvųjį. Dėl šios priežasties šiame straipsnyje siekiama atsakyti, kokia gi tiesa nustatoma būtent administraciniame procese[4].

Temos aktualumas. Nors ir egzistuoja darbų, skirtų tiesos nustatymo analizei, jie susiję su civilinio ar baudžiamojo proceso kontekstu. Mokslinių straipsnių, kuriuose kalbama apie tiesos nustatymą administraciniame procese, yra tik keletas, tad straipsnis orientuotas būtent į šią teisės šaką.

Tyrimo problematika. Tiesos nustatymas įtvirtintas tiek Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekse, tiek Baudžiamojo proceso kodekse ir Administracinių bylų teisenos įstatyme ir, be abejo, kituose teisės aktuose. Temos problematika pasireiškia tuo, kad tiesa teisės kontekste gali būti tiek objektyvi, tiek materiali, tiek formali. Tokiose teisės šakose, kaip civilinė ar baudžiamoji teisė, nuosekliai plėtojama teisės doktrina dėl tiesos nustatymo civiliniame ir baudžiamajame

4 Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. ir 2006 m. sausio 16 d. nutarimai.

procesuose. Administracinėje teisėje tokios doktrinos plėtojimo pasigendama. Todėl svarbu prisidėti prie teisės doktrinos administracinės teisės srityje raidos, kiek tai susiję su tiesos nustatymu administraciniame procese.

Tyrimo objektas. Lietuvos administracinių teismų nustatomos tiesos rūšis administraciniame procese.

Tyrimo tikslas. Nustatyti, kokia tiesa (materialioji, formalioji ar objektyvioji) taikoma Lietuvos administraciniame procese.

Tyrimo uždaviniai.

1) išanalizuoti mokslinėje doktrinoje pateikiamą tiesos sampratą;
2) išanalizuoti pagrindines Administracinių bylų teisenos įstatymo nuostatas, susijusias su tiesos nustatymu administraciniame procese;
3) nustatyti, kurios rūšies tiesą Lietuvos administraciniai teismai nustato administraciniame procese.

Tyrimo metodai. Naudojami lingvistinis, lyginamasis, dokumentų analizės metodai. Lingvistinis metodas taikytas atskleidžiant tiesos sampratas ir administracinio proceso vaidmenį nustatant tiesą. Lyginamuoju metodu atskleidžiamos materialios, formalios ir objektyvios tiesų kontrastas.

1. Tiesos samprata pagal Lietuvos teismų praktiką

Pasak V. Mikelėno, pagrindinė teismo funkcija, taip pat galutinis tikslas – teisingai išspręsti šalių ginčą iš esmės[5]. Administraciniai teismai – viena iš nacionalinių asmens teisių gynimo institucijų, kurioms tenka itin didelė atsakomybė užtikrinti žmogaus teisių apsaugą sprendžiant administracinius ginčus tarp privačių ir viešojo administravimo subjektų. Remiantis Administracinių bylų teisenos įstatymo 6 straipsniu galima teigti, jog kiekvienas asmuo turi teisę kreiptis dėl tiesos nustatymo ir būti užtikrintas, kad tai bus atlikta nepaisant aplinkybių, teismas

5 Egidijus Laužikas, Vytautas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. T. 2* (Vilnius: Justitia, 2005), 142.

teisingumą vykdys objektyviai. Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas (toliau – LVAT) savo jurisprudencijoje pažymėjo, kad bendroji teisminės valdžios paskirtis ir kompetencija yra vykdyti teisingumą, t. y. visomis priemonėmis siekti jo įgyvendinimo. Taip pat nustatoma, jog vienas iš pagrindinių teisės į teisingą bylos nagrinėjimą tikslų yra tinkamas teisingumo vykdymas, o šio proceso metu ir nustatoma tiesa[6]. Taigi teismai sprendžia konkrečius teisinius konfliktus, per kuriuos yra pažeistos asmens teisės ir laisvės, o tai reiškia, jog kiekvienoje situacijoje nustatoma tiesa. Panašus principas išreikštas ir teisės doktrinoje: „Kiekvieno teismo proceso paskirtis – užtikrinti, kad ginčas būtų greitai ir teisingai išspręstas, nustatyti ginčijamas teises ir pareigas“[7]. Kaip pažymima teismų praktikoje, teismas, nagrinėdamas konkrečią bylą, turi siekti nustatyti tikrąją tiesą, išsamiai, visapusiškai ir objektyviai ištirdamas ir įvertindamas tos konkrečios bylos faktus[8]. Galima suprasti, kad vis dėlto byloje nustatyti tiesą yra daug svarbiau nei tik ją išnagrinėti, būtent tiesos nustatymas ir yra teismų galutinis tikslas.

Nagrinėjant mokslinę doktriną ir teismų praktiką galima pastebėti, jog kartais naudojamos kelios tiesos sąvokos, tad kyla klausimas, kuo jos skiriasi ir kokia tiesa nustatoma būtent administraciniame procese. Tiesą teisės kontekste galime suprasti trejopai: *materialioji, formalioji ir objektyvioji.* Dažnai mokslininkai, kiti teisės specialistai pabrėžia, jog šių sąvokų supratimas ir taikymas yra gana sudėtingas. Vienų autorių nuomone, byloje turi būti nustatyta materialioji tiesa[9], kitų autorių nuomone – objektyvioji tiesa[10]. Svarbu suprasti, jog jos skiriasi, dėl to turime įsigilinti į kiekvienos esmę. Anot Giedrės Lastauskaitės, pridėdami prie

6 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2011 m. rugpjūčio 4 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A[444]-793/2011.

7 Dainius Poška, „Bendrųjų ir administracinių teismų kompetencijos atskyrimas: probleminiai aspektai“, *Teisė* 59 (2006): 89.

8 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2006 m. birželio 30 d. nutartis civilinėje byloje Nr. 3K3295/2006

9 Egidijus Laužikas, Vytautas Mikelėnas ir Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė. T. 1* (Vilnius: Justitia, 2003), 44; Rimvydas Norkus, „Įrodinėjimo ypatumai sumariniuose procesuose“, *Teisė* 60 (2006).

10 Alfonsas Vaišvila, *Teisės teorija* (Vilnius: Justitia, 2004), 132.

tiesos sąvokos būdvardį mes pripažįstame teisės ribas ir išreiškiame faktų įrodinėjimo standartą – lyg ir apibrėžiame momentą, nuo kurio teisėje ar kažkurioje jos srityje yra laikoma, kad faktai yra nustatyti, t. y. įrodyti[11].

Teisės doktrinoje pažymima: „**Formalioji tiesa** reiškia, kad bylą nagrinėjantis teismas, būdamas procese pasyvus, priima byloje sprendimą tik remdamasis šalių pateiktais įrodymais. Jis negali inicijuoti jokių papildomų įrodymų rinkimo, bylos medžiagos papildymo ir panašiai.“[12] Kadangi teismas laikosi pasyvios pozicijos, viskas priklauso nuo to, kokius įrodymus pateikia šalys ir kaip jie pateikiami teismui. Galima suprasti, jog nustatant būtent šią tiesą atsižvelgiama ne į visą situaciją, o tik į galimą, sudarytą iš tų faktų ir įrodymų, kuriuos šalys pateikia nagrinėjant bylą.

Analizuojant teismų praktiką galima pastebėti, jog Lietuvoje sąvoka „formalioji tiesa“ paprastai nevartojama ir neaiškinama. Galima suprasti, jog taip yra dėl to, kad teismas Lietuvoje yra aktyvus ir dėl to negali remtis vien šalių pateiktais įrodymais, nes šie yra savo interesus ginančių asmenų įsitikinimai. Tokiu atveju daugelis žmonių pateiktų įrodymus tik savo naudai, šalis galėtų netgi nuslėpti tam tikrą nepalankią informaciją. Teismo aktyvumo būtinybė nustatyta ABTĮ 10 straipsnyje. Jame nurodyta, jog teismas bylos aplinkybes tiria *ex officio*. Šio straipsnio nuostatos tiesiogiai prieštarauja formaliosios tiesos sampratai, nes užkerta kelią teismui nustatyti tiesą, suteikiant teisę pateikti įrodymus tik šalims. Apie aktyvumo būtinybę taip pat kalbėjo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (toliau – LAT): „[t]eismas negali būti suprantamas kaip pasyvus bylų proceso stebėtojas, o teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta <...> Taigi, prieš nuspręsdamas, jog dėl byloje įrodinėtinų aplinkybių liko abejonių, teismas turi dėti protingas pastangas šioms abejonėms pašalinti <...>

11 Giedrė Lastauskienė, „Tiesos sąvoka teisėje“, *Teisė* 128 (2023).

12 Laužikas ir kt., *supra note*, 9.

[ir] neturi vengti aktyvaus vaidmens procese“[13]. Formaliosios tiesos, grindžiamos vien šalių pateiktais įrodymais, laikymasis gali lemti klaidingus sprendimus, jei viena šalis nepateiktų ar nuslėptų svarbią informaciją.

Teisės doktrinoje pateikiama tokia materialiosios tiesos samprata: „**Materialioji tiesa** reiškia, kad teismas yra visiškai arba beveik įsitikinęs byloje priimamo sprendimo teisingumu, t. y. tuo, kad aplinkybės, kuriomis šalys rėmėsi, iš tikrųjų buvo arba jų nebuvo. Teismas tokiame procese yra aktyvus, jam priklauso „išaiškinimo pareiga“. Tačiau atsižvelgiant į dispozityvumo ir rungimosi principų esmę teismo aktyvumas jokiu būdu nereiškia jo visagalybės. Jis turi teisę, o dažnai ir pareigą inicijuoti, siūlyti procese.“[14]

F. Klein nuomone, materialioji tiesa procese bus nustatyta, kai teismas turės galimybę kiek įmanoma labiau išsiaiškinti ginčijamas aplinkybes ir tuo remdamasis tinkamai pritaikyti materialiosios teisės normas[15]. Nustatant materialiąją tiesą svarbu, kad teisėjas būtų įsitikinęs arba beveik įsitikinęs, jog tam tikros aplinkybės egzistuoja arba neegzistuoja[16]. Dėl šios priežasties su materialiosios tiesos nustatymu siejamas pagrįsto įsitikinimo standartas. Pagal šį standartą reikalaujama, kad teisėjas būtų pagrįstai įsitikinęs bylos faktinėmis aplinkybėmis[17]. To siekdamas jis gali imtis iniciatyvos sužinoti kuo daugiau faktinių aplinkybių. Būtent tuo ir pasireiškia teismo aktyvumas: „[p]agal konstitucinės jurisprudencijos nuostatas teismas negali būti suprantamas kaip „pasyvus“ bylų proceso stebėtojas, o teisingumo vykdymas negali priklausyti tik nuo to, kokia medžiaga teismui yra pateikta“[18].

---

13 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2024 m. birželio 10 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-33-976/2024.

14 Laužikas ir kt., *supra note*, 9.

15 Parker, Lewisch 1998, cituota iš Vytautas Nekrošius, *Civilinio proceso teisė* (Vilnius: Justitia, 2002), 37.

16 Laužikas ir kt., *supra note*, 9.

17 Vytautas Nekrošius ir Jurgis Bartkus, „Įrodinėjimo standarto paieškos Lietuvos Respublikos civiliniame procese“, *Teisė* 132 (2024).

18 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2008 m. gegužės 28 d. nutarimas (*Valstybės žinios*, 2008, Nr. 62-2353); Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2020 m. kovo 31 d. nutartis administracinio nusižengimo byloje Nr. 2AT-

Iš teorijos ir teismų praktikos galima suprasti, kad nustatydamas materialiąją tiesą teismas užtikrina ABTĮ nustatytą reikalavimą būti aktyviam. ABTĮ 81 straipsnyje ne tik reikalaujama motyvuoti teismo sprendimus, bet ir teismas įpareigojamas aktyviai dalyvauti tiriant įrodymus, nustatant visas bylai svarbias aplinkybes ir visapusiškai, objektyviai jas ištirti[19]. Aktyvus teismas gali pasiūlyti byloje dalyvaujantiems asmenims papildyti įrodymų visumą, išreikalauti reikalingus dokumentus tiek savo, tiek dalyvių iniciatyva ir paprašyti pareigūnų paaiškinimų. Aktyvumas gali pasižymėti ir paprasčiausia teismo galimybe patikrinti administracinėn atsakomybėn patraukto asmens veiksnumą, teisnumą ar netgi darbovietę ir kita, jeigu tai aktualu bylai. Aktyvus teismo vaidmuo nagrinėjant administracines bylas suponuoja tai, kad byloje gali būti tiriamos ir vertinamos ne tik proceso šalių nurodytos bylos aplinkybės, bet ir (arba) tos aplinkybės, kurias svarbiomis laiko teismas[20]. Taip efektyviai nustatoma tiesa procese, nes teismas įsigilina į realiai susiklosčiusią problemą. Procese ne tik išsprendžiamas ginčas, bet ir nustatoma tiesa, o tai yra daug svarbiau nei tik bylos sprendimas. Galima suprasti, jog teismas turi vadovauti procesui, o kuomet trūksta įrodymų ar kitų aplinkybių, turi pasiūlyti jų pridėti.

Visiška tiesa teisės doktrinoje dar vadinama objektyvioji tiesa. Ji apibūdinama taip: „**Objektyvioji tiesa** reiškia, kad byloje priimtas sprendimas visiškai atitinka tikrovę ginčijamų aplinkybių atžvilgiu. Ši taisyklė vyravo tarybiniame civiliniame procese, tebevyrauja baudžiamajame procese. <....> Keldami teismui reikalavimą priimti byloje objektyviai teisingą sprendimą, turime suteikti jam visišką laisvę renkant įrodymus ir keičiant ieškinio reikalavimus ar atsikirtimus. Tai savo ruožtu reikštų visišką šalių galios nuvertinimą, jų vertimą tiesiog proceso objektu ir beveik neribotą valstybės galimybę kištis į privačių asmenų privačius teisinius

9-976/2020.

19 2007 m. birželio 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A403-568/200.

20 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas. LVAT biuletenis Nr. 23.

santykius, kartu paneigiant jų autonomijos idėją“[21]. Objektyviosios tiesos šalininkai teigia, kad, nenustačius objektyviosios tiesos konkrečioje byloje, negali būti įgyvendinamas ir teisingumas, nes neįmanoma nustatyti, ar konkretus asmuo, naudodamasis subjektinėmis teisėmis, iš tikrųjų atsisakė vykdyti pareigas, kuriomis jis privalėjo legalizuoti šį naudojimąsi[22]. Šios tiesos rūšies esmė yra tai, kad teismas privalo, neatsižvelgdamas į šalių pateiktus įrodymus, imtis visų priemonių visapusiškai, iki galo ir objektyviai išaiškinti visas bylos aplinkybes. Paminėtina ir tai, kad jurisdikcinės ir kitos teisę taikančios institucijos turi būti nešališkos, kad nustatytų objektyviąją tiesą ir sprendimus priimtų tik remdamosi teise[23].

Egzistuoja nuomonė, jog objektyvioji tiesa yra pasenusi sąvoka, labiau pritaikoma ankstesniems įstatymams ir bylos nagrinėjimui. Tokią nuomonę yra susidariusi doktorantė Rimvydė Lukšytė. Ji objektyviosios tiesos nustatymo teoriją aiškina pasitelkdama Civilinio proceso kodeksą. Būtent toks palyginimas padeda labiau suprasti, kaip vis dėlto aiškinama objektyvioji tiesa. Civilinio proceso kodekso redakcijos, kuri galiojo 1965–2003 m., 15 straipsnyje buvo nustatyta, jog teismas privalo, neapsiribodamas pateikta medžiaga ir paaiškinimais, imtis visų įstatymo numatytų priemonių, kad būtų visapusiškai, visiškai ir objektyviai išaiškintos tikrosios bylos aplinkybės, šalių teisės ir pareigos. Pasak R. Lukšytės, pagal tą straipsnį visiškas bylos aplinkybių išsiaiškinimas reiškė, jog trūkstant įrodymų teismas savo iniciatyva turi imtis visų įstatyme numatytų priemonių, kad būtų surinkti visi įrodymai tikrosioms bylos aplinkybėms visapusiškai išaiškinti ir objektyviai tiesai byloje nustatyti. Teismas turėjo nustatyti šimtaprocentinę tiesą. Taigi visų kategorijų bylose teismas turėjo rinkti įrodymus savo iniciatyva, peržengti ieškinio reikalavimo ribas, kasacinis procesas ir bylos peržiūros procesas galėjo

21 Laužikas ir kt., *supra note*, 9.

22 Vaišvila, *supra note*, 10: 132–133.

23 Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d., 2000 m. rugsėjo 19 d., 2003 m. sausio 24 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai

būti pradedamas be šalių valios[24].

Šiuo aspektu LVAT nurodo, kad „[k]iekvieno individualaus ginčo atveju turi būti nustatytos tam ginčui išspręsti reikšmingos aplinkybės, kurias teismas, laikydamasis įrodymų vertinimo taisyklių (ABTĮ 56 str. 7 d.), turi įvertinti pagal atitinkamus teisinius santykius reglamentuojančias teisės normas. ABTĮ 81 straipsnis reglamentuoja, kad[,] nagrinėdami administracines bylas, teisėjai privalo aktyviai dalyvauti tiriant įrodymus, nustatant visas bylai svarbias aplinkybes ir visapusiškai, objektyviai jas ištirti. ABTĮ 56 straipsnio 7 dalyje įtvirtinta įrodymų vertinimo taisyklė, kurioje nustatyta, kad jokie įrodymai teismui neturi iš anksto nustatytos galios; teismas įvertina įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių viseto išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu, taip pat teisingumo ir protingumo kriterijais. Įstatymo nustatytas įrodymų vertinimas, kaip objektyvios tiesos nustatymo procesas, grindžiamas teismo vidiniu įsitikinimu, kurį lemia visapusiškas, išsamus ir objektyvus bylos aplinkybių viseto išnagrinėjimas, ginčui spręsti taikytinos įstatymų normos, taip pat teisingumo ir protingumo kriterijai“[25]. Taigi remiantis LVAT nurodytais kriterijais ir turėtų būti nustatoma tiesa.

Vis dėlto įdomu, o kaipgi tai atsispindi teismų praktikoje. Privalu atsižvelgti ir teismų praktikoje vartojamas tiesos sąvokas ir palyginti, kuri visgi vyrauja ir yra aktualiausia administraciniame procese. Šiai teismų praktikos analizei buvo pasirinktas teisės portalas *Infolex*. Remiantis jame rastomis bylomis iki 2025-02-02, galima analizuoti LVAT praktiką, susijusią su tiesos nustatymu ir tiesos rūšių raida.

Pastebima, jog sąvoką „materialioji tiesa“ LVAT pradėjo vartoti 2004 m.[26] Tais

24 Artūras Driukas ir Virgilijus Valančius, *Civilinis procesas: teorija ir praktika. T. 1.* (Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2005), 70.

25 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2022 m. liepos 4 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-955-575/2022.

26 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2004 m. sausio 13 d. nutartis administracinėje byloje Nr. N – 09 (62) – 63/2005.

metais užfiksuotos net 22 bylos (daugiausia iki šiol), kuriose nurodyta, jog administraciniame procese turi būti siekiama nustatyti būtent materialiąją tiesą. Taip pat vertėtų paminėti bylą[27], portalo *Infolex* nurodytą kaip svarbiausią, kurioje pažymima, jog „įstatymo nustatytas įrodymų vertinimas, *kaip materialios tiesos nustatymo procesas*, grindžiamas vidiniu teismo įsitikinimu, kokios aplinkybės byloje yra įrodytos ir nustatytos, o kokios ne“. Analizuojant bylas galima pastebėti, jog materialiosios tiesos aiškinimas per visus tuos metus nekito – bylose aiškinama, jog „[t]uri būti visiškai arba beveik visiškai įsitikinta, kad tam tikros aplinkybės egzistavo arba neegzistavo, nes įrodinėjimo procesu siekiama nustatyti tiesą“[28]. Kitoje byloje atskleidžiamas kitas svarbus materialiosios tiesos aspektas: „Įstatyme įtvirtintas įrodymų vertinimas suprantamas kaip materialiosios tiesos nustatymo procesas, kuriame svarbų vaidmenį vaidina subjektyvusis faktorius – vidinis teismo įsitikinimas. Bylos duomenys, turintys įrodomąją vertę, kaip matyti iš nutarimo, įvertinti vadovaujantis visapusiško bylos viseto išanalizavimo metodu“[29].

Objektyvioji tiesa portale „Infolex“ minima kiek anksčiau – dar 2001 m.[30] Įdomu, kad 2006 ir 2021 m. buvo daugiausia bylų, kuriose vartojama ši sąvoka – po 21 bylą per metus. Vienoje pirmųjų tokių bylų teigiama, jog „[p]askirtoji drausminė nuobauda pažeidžianti teisės pagrįstumo principą, pagal kurį teisinė atsakomybė galinti būti taikoma tik nustačius *objektyvią tiesą*, teisės pažeidimo faktą ir su juo susijusias aplinkybes“[31]. Tiesiogiai tai reiškia objektyviosios tiesos privalomumą skiriant nuobaudą, kai byla nagrinėjama administraciniame

27 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. gegužės 2 d. sprendimas administracinėje byloje Nr. A-97-858/2016; *Administracinė jurisprudencija* 31 (2016): 206–360.

28 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2007 m. lapkričio 9 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-556-1009-07.

29 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2005 m. kovo 31 d. nutartis byloje Nr. N-62-00526-05.

30 Dėl Panevėžio apygardos administracinio teismo 2001 m. vasario 5 d. sprendimo 2001 05 01, Nr. A-07-00375-01.

31 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2001 m. rugpjūčio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-09-00753-01.

procese. Vienoje naujausių bylų pažymėta, jog „<...> teismas nėra šių aplinkybių saistomas ir turi byloje dalyvauti kaip aktyvus arbitras bei nustatyti objektyvią tiesą, įvertinant[,] ar pareiškėjų nurodomos aplinkybės sudaro pagrindą jo reikalavimo patenkinimui, tačiau teismas nenurodė ir nepaaiškino, kokiu būdu ir kokiu ryšiu yra susijusios minimos administracinės bylos. Vien tai, kad jas sieja bendra tema „nuosavybės teisių atkūrimas“[,] nesudaro pagrindo bylos stabdymui ir prieštarauja nuosekliai formuojamai teismų praktikai, kurioje pažymima, kad teismas negali stabdyti bylos, vadovaudamasis abstrakčiais argumentais“[32]. Taigi teismas negali remtis tik pareiškėjų skundo pagrindu, o turi pats nustatyti, ar yra jų reikalavimo objektyvus pagrindas. Tai reiškia, jog kai kuriais atvejais teismas privalo, neatsižvelgdamas į šalių pateiktus įrodymus, imtis visų priemonių visapusiškai, visiškai ir objektyviai išsiaiškinti visas bylos aplinkybes.

Analizuojant teismų praktiką galima pastebėti, jog Lietuvoje administracinio proceso kontekste sąvoka „formalioji tiesa“ nevartojama ir neaiškinama. Galima daryti išvadą, jog Lietuvoje administraciniai teismai savo praktikoje vartoja dvi tarpusavyje susijusias tiesos sąvokas toje pačioje sakinio struktūroje: materialioji tiesa ir objektyvioji tiesa. Atsižvelgiant į tai, kad teismas *ex officio* (pagal pareigas) yra atsakingas už teisingą bylos nagrinėjimą ir tiesos nustatymą, taip pat į pareigą teismui būti aktyviam – surinkti bylai aktualius įrodymus tiek, kiek jie yra reikalingi, kad būtų galima nustatyti tiesą procese, ir į pareigą užtikrinti teisingą, objektyvų tiesos nustatymą byloje, galima suprasti, jog administraciniame procese sujungiamos dvi skirtingos tiesos koncepcijos. Teismai nenustato absoliučios tiesos, kuria remiantis teismas yra pasyvus ir neišsprendžia ginčo visavertiškai – nustatydamas tiesą. Juk, pasak V. Nekrošiaus, objektyvi tiesa ir yra materialios tiesos atmaina[33], nes, kaip minėta, objektyvioji tiesa reiškia visišką aplinkybių

32 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2025 m. sausio 22 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eAS-54-556/2025.

33 Vytautas Nekrošius, *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės* (Vilnius: Justitia, 2002).

atkūrimą, o materialioji – visišką arba beveik visišką. Net iš apibrėžimo galima suprasti, jog šios dvi sampratos labai artimos.

Taigi remiantis analizuota teismų praktika ir doktrina tampa aišku, jog administraciniame teisme siekiama nustatyti materialiąją tiesą – artimą tikrovei. Sąvokos „objektyvioji tiesa" vartojimas teismų praktikoje nėra tikslus ir, be kita ko, neatitinka doktrinoje pateiktų išaiškinimų. Visgi tokios sąvokos vartojimas iš esmės laikytinas ne esminiu teisiniu neatitikimu, o labiau terminologine klaida, neturinčia įtakos teisinio reguliavimo turiniui.

2. Teisėjo vidinio įsitikinimo suformavimas ir tiesos nustatymas

Tiesos nustatymas teisminiame procese – tai veiksmai, kai leistinomis įrodinėjimo priemonėmis byloje nustatomos faktinės aplinkybės. Teisinis faktinės situacijos įvertinimas (teisinis kvalifikavimas) prasideda nuo išsiaiškinimo, kas realiai įvyko – nuo faktų nustatymo[34]. Administraciniame procese, kaip ir bet kuriame kitame, įrodinėjimas nevyksta chaotiškai, o susideda iš kelių etapų: faktų nurodymas, įrodymų nurodymas, įrodymų pateikimas ir rinkimas, įrodymų tyrimas ir įrodymų vertinimas[35]. Svarbiausia, jog per visus šiuos etapus viena iš pagrindinių teismo pareigų – nustatyti tiesą byloje, o šio proceso įrankiai yra įrodinėjimo priemonės ir vidinis įsitikinimas, paremtas objektyviu ištyrimu.

Tiesos nustatymas administraciniame procese glaudžiai siejasi su įrodymais ir faktinėmis aplinkybėmis. Bylos situaciją galima suprasti tik ištyrus duomenis, padedančius teismui įvykdyti teisingumą. Jokiuose įstatymuose nėra nustatyta konkrečių taisyklių, pagal kurias galima spręsti apie įrodymų vertę administraciniame procese, tačiau nurodoma, jog įrodymai vertinami pagal vidinį įsitikinimą. Teisėjas užima įrodymų leistinumo ir faktų nustatymo vertintojo poziciją[36].

34 Lastauskienė, *supra note*, 11.

35 Rimvydas Norkus, „Įrodymai ir įrodinėjimas administraciniame procese", *Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo biuletenis* 2, 12 (Vilnius: Lietuvos vyriausiasis administracinis teismas, 2007), 147.

36 Jurgis Bartkus, „Įrodymų leistinumo reikšmė Lietuvos civiliniame procese", *Teisė* 119 (2021): 105–117.

Svarbu paminėti, jog teismų praktikoje formuluojama vidinio įsitikinimo samprata ir jos esmė. LVAT nurodo: „Vidinis įsitikinimas – tai ne išankstinis įsitikinimas, nuojauta, o įrodymais pagrįsta išvada, kuri padaroma iš surinktų įrodymų, kada išnagrinėjami reikšmingi faktai, iškeliamos ir ištiriamos galimos versijos, įvertinami kiekvienas įrodymas atskirai ir jų visuma“[37]. Galima teigti, jog faktinės aplinkybės analizuojamos tik remiantis byloje surinkta informacija ir tik išanalizavus visas aplinkybes galima nustatyti tiesą procese. Nustatant teisiškai reikšmingas aplinkybes, turi būti įvertintas surinktų įrodymų pakankamumas, jų nuoseklumas, galimi jų prieštaravimai, logiškumas, atitinkamų duomenų nurodymo aplinkybės, įrodymų šaltinių patikimumas.

Įrodymų vertinimas, kaip objektyvios tiesos nustatymo procesas, grindžiamas subjektyviu faktoriumi – vidiniu įsitikinimu[38]. Būtent administraciniame procese, remiantis ABTĮ 56 straipsnio 7 dalimi, jokie įrodymai teismui neturi iš anksto nustatytos galios. Teismas įvertina įrodymus pagal vidinį savo įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių viseto išnagrinėjimu, vadovaudamasis įstatymu, taip pat teisingumo ir protingumo kriterijais[39]. Svarbu paminėti, jog teisėjo vidinis įsitikinimas negali būti pagrįstas jo emocijomis, asmenine nuomone ar kitomis pašalinėmis aplinkybėmis – privaloma vadovautis objektyvumo principu. LAT aiškina, jog teismas turi būti subjektyviai nešališkas, t. y. nė vienas teisėjas negali turėti asmeninio išankstinio nusistatymo ar būti tendencingas. Taip pat teismas turi būti nešališkas objektyviąja prasme, t. y. turi pateikti pakankamas garantijas, pašalinančias bet kokią su tuo susijusią abejonę. Vertinant objektyviuosius aspektus, turi būti nustatyti realūs faktai, keliantys abejonių dėl teisėjo nešališkumo[40]. ABTĮ 86 straipsnio 2 dalyje nurodyta, kad pri-

37 Kauno apygardos teismo 2021 m. spalio 7 d. nutartis byloje Nr. AN2-548-290/2021.

38 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. rugsėjo 26 d. sprendimas Nr. eR-51 1047/2024.

39 Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 56 straipsnis.

40 Irma Randakevičienė, *Kasacinio teismo jurisprudencija. Baudžiamojo proceso teisė, 1995–2005* (Vilnius: Registrų centras, 2006), 40.

imdamas sprendimą teismas privalo įvertinti ištirtus teismo posėdyje įrodymus, konstatuoti, kurios aplinkybės, turinčios bylai esminės reikšmės, yra nustatytos ir nenustatytos. Tik laikantis šių įstatymo reikalavimų priimtas teismo sprendimas gali būti vertinamas kaip teisėtas ir pagrįstas. Nors proceso šalys turi teisę teikti įrodymus, juos interpretuoti, įrodymų vertinimas yra teismo prerogatyva. Teismas tam tikrais atvejais peržengia šalių nurodytas faktines aplinkybes ir savo iniciatyva imasi tirti faktus, kurių šalys nebuvo paminėjusios. Vertindamas įrodymų visetą, teismas turi įsitikinti, kad pakanka duomenų išvadai, jog tam tikri faktai egzistavo arba neegzistavo, kad nėra esminių prieštaravimų, paneigiančių tokias išvadas[41].

Įdomu, kaipgi vidinis įsitikinimas ir įrodymų vertinimas atsiskleidžia nustatant tiesą. Kalbant apie materialiąją tiesą, teisėjas turi pasverti visus įrodymus „už" ir „prieš", įvertinti jų reikšmingumą. Teisėjas turi atsižvelgti į tai, ar egzistuoja pakankamai įrodymų bylai išspręsti, ar jie nėra šališki. Tik tiesiogiai analizuodamas kiekvieną byloje esantį dokumentą, visą jo turinį, jis gali susiformuoti vidinį įsitikinimą apie praeities įvykius. Būtent šis principas leidžia teismui įvertinti tiriamų įrodymų tikrumą ir patikimumą[42]. Kalbant apie materialiąją tiesą ir įrodymus, labai dažnai kyla klausimas dėl įrodymų pakankamumo, šiuo aspektu ir pasireiškia teismo aktyvumas ir „išaiškinimo pareiga". Kaip minėta, reikia ne tik išspręsti bylą, svarbiau – nustatyti tiesą. Taigi „[v]ertindamas įrodymų visetą, teismas turi įsitikinti, kad pakanka duomenų išvadai, jog tam tikri faktai egzistavo arba neegzistavo, kad nėra esminių prieštaravimų, paneigiančių tokias išvadas"[43]. Tam, kad priimtų teisingą sprendimą, teisėjas turi vadovautis vidiniu įsitikinimu ir teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais. Kaip nurodo LVAT, „teismas turi

41 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. liepos 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-728-415/2017.

42 Remigijus Merkevičius, *Sąžiningas baudžiamasis procesas: probleminiai aspektai* (Vilnius: Industrus, 2009), 152.

43 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2020 m. spalio 7 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-2147-415/2020.

įvertinti ne tik kiekvieno įrodymo įrodomąją reikšmę, bet ir įrodymų visetą, ir tik iš įrodymų visumos daryti išvadas apie tam tikrų įrodinėjimo dalyku konkrečioje byloje esančių faktų buvimą ar nebuvimą". Nustatant materialiąją tiesą privalu, kad teisėjas įvertindamas įrodymų visumą atsižvelgtų tiek į prieštaraujančius, tiek į panašius ar tuos pačius įrodymus ir juos palygintų: „Be to, teismas kiekvienoje konkrečioje situacijoje turi spręsti dėl byloje esančių įrodymų pakankamumo ir patikimumo, įvertinti, ar nėra prieštaravimų tarp įrodymų, ar šalutiniai duomenys patvirtina pagrindinius, ar pakankami tiesioginiai duomenys, ar nuoseklūs šalutiniai įrodomieji faktai. Teismas, vertindamas įrodymus, turi vadovautis ne tik įrodinėjimo taisyklėmis, bet ir logikos dėsniais, teisingumo, protingumo, sąžiningumo kriterijais."[44] Juk tam, kad įgyvendintų teisingumą, teismas turi būti įsitikinęs tuo, kad aplinkybės, kuriomis šalys rėmėsi, iš tikrųjų egzistavo arba neegzistavo.

Kalbant apie objektyviąją tiesą, dažnai gali pasirodyti, jog vidinio įsitikinimo nereikia, nes viskas yra objektyvu, todėl neturėtų kilti abejonių. Deja, jeigu objektyviosios tiesos nereikėtų ginčyti ar vertinti įrodymų, kiltų abejonių dėl teismo proceso vykdymo. Teisėjas turi vertinti pateiktus įrodymus pagal vidinį įsitikinimą. Kalbant apie objektyviąją tiesą, vidinis įsitikinimas labiau pasireiškia užtikrinimu, kad įrodymai (šimtaprocentiniai) iš tiesų egzistavo, o ne šio proceso valdymu ar vadovavimu. Bet kokiu atveju įrodymai turi būti sveriami, kad būtų užtikrintas nešališkas, teisingas, objektyvus sprendimas ir nustatyta tiesa byloje. Juk jeigu teismo procesas ir teisėjo vaidmuo neturėtų įtakos teismo procesui, šis būtų beprasmis. „Nors administraciniame procese įtvirtintas laisvo įrodymų vertinimo principas, tačiau teismas privalo įvertinti ir įrodymų leistinumą, ryšį su byla, jų pakankamumą. Teismo sprendimas pripažįstamas teisėtu ir pagrįstu, kai teismo išvados atitinka turinčias reikšmės bylai aplinkybes, konstatuotas įstatymo

44 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. vasario 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-500-756/2016.

nustatytomis priemonėmis ir tvarka.“ Juk bylos įrodymų vertinimas, kaip sudėtinė įrodinėjimo teisme proceso dalis, yra neišvengiamai susijusi su visų bylos duomenų išsamiu ir nešališku išnagrinėjimu[45]. Taigi, taip pat, kaip ir nustatant materialiąją tiesą, nustatant objektyviąją tiesą svarbus teisėjo vidinis įsitikinimas, suponuojantis galutinį sprendimą ir tiesos nustatymą byloje.

3. Technologijos ir subjektyvusis elementas

Teismo nešališkumas, kaip ir teismo nepriklausomumas, yra esminė žmogaus teisių ir laisvių užtikrinimo garantija, būtina teisingo bylos išnagrinėjimo, pasitikėjimo teismu sąlyga. Vadinasi, turi būti šalinamos prielaidos, galinčios kelti abejonių dėl teisėjo ir teismo nešališkumo[46]. Anksčiau straipsnyje minėta, jog teisėjo vidinis įsitikinimas turi būti paremtas objektyvumu, o ne subjektyviu požiūriu, t. y. nuomone ar jausmais. Svarbu, kad teismas būtų subjektyviai nešališkas, t. y. teisėjų kolegijos nariams draudžiama turėti išankstinį asmeninį nusistatymą ar būti tendencingiems[47]. Suprantama, dėl įvairių priežasčių kai kuriais atvejais tai yra gana sudėtinga užduotis teisėjams, viena iš jų – panaši įrodymų vertė. Vis dėlto būtent teisėjo vidinis nešališkumas, gebėjimas nepaisyti išankstinės nuomonės, neteikti palankumo, nerodyti emocijų ir subjektyvių simpatijų yra tinkamos priemonės siekiant išvengti nepalankaus teisėjo veiklos procese vertinimo[48]. Byloje kiekviena besiginčijanti pusė gina savuosius įsitikinimus, bando įrodyti savo nekaltumą ir tokiais atvejais subjektyviojo elemento užtikrinimas tampa tikrai sudėtingu procesu. Visgi kyla klausimas – galbūt šiais laikais yra priemonių, kurios gali padėti, kad tas subjektyvusis elementas būtų kuo mažesnis. Visai neseniai, 2024 m. gruodį, teismas Jungtinėse Amerikos Valstijose (toliau – JAV) pirmą

45 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2025 m. sausio 28 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-40-813/2025.

46 Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. vasario 12 d. nutarimas, *Valstybės žinios*, 2001, Nr. 14-445.

47 Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo praktikos, taikant Administracinių bylų teisenos įstatymo normas, apibendrinimas.

48 TEDK K 2014-10-08 Nr. 17P-253,

kartą panaudojo virtualiąją aplinką, kad galėtų sudalyvauti ginčo situacijoje[49]. Galima suprasti, kad taip ginčo situaciją galima pamatyti visai kitomis akimis. Šiuo metu daug klausimų kelia dirbtinio intelekto (toliau – DI) ir teisės, visų pirma teismo procese nustatomos tiesos, santykis. Tikrai įdomu, kaip atrodys ta tiesa, kai į jos nustatymo procesą bus įtraukiama vis daugiau DI ir kitų informacinių technologijų. Brauardo apygardos teismo (JAV) teisėjas Andrew Siegelis tapo pirmuoju teisėju, teismo posėdyje baudžiamajame procese panaudojusiame virtualiosios realybės akinius, kad būtų atvaizduotas nusikaltimo įvykis, jo eiga[50]. Teisėjas Siegelis pažymėjo, kad taip „žiūrovai ne tik stebi istoriją – jie ją išgyvena“[51]. Taigi ar informacinės technologijos gali padėti sumažinti subjektyvųjį elementą, kai vertinami įrodymai ir bylos medžiaga? Galima būtų atsakyti pasiremiant Pietų Australijos universiteto mokslininkų tyrimu, kuriame lyginti įrodymai naudojant virtualiosios realybės akinius ir įprastas nuotraukas. Tyrimo rezultatai parodė, jog tie teisėjai, kurie naudojo virtualiosios realybės akinius, geriau įsiminė įrodymų eigą ir priėmė nuoseklesnius sprendimus. Taigi informacinės technologijos gali padėti pašalinti išankstinį nusistatymą ar tendencingumą, tačiau kyla klausimas, kiek toks vertinimas yra teisingas. Šiuo metu, kai informacinės technologijos, dirbtinis intelektas ir kitos informacinės technologijos taip sparčiai plinta, nekeista, jog tai paliečia ir teisę, teisinius procesus. Kyla klausimas, ar visgi šiose srityse galima vadovautis informacinėmis technologijomis, ypač tuomet, kai kalbama apie tiesos nustatymą, apie įrodymus. Galima suprasti, kad teisėjo subjektyvųjį elementą tokios priemonės panaikina beveik visiškai, bet kiekgi galima tikėti technologijomis grįstu sprendimu, deja, kol kas atsakyti negalima.

49 Lars Daniel, „Historic First: Judge Dons Oculus VR Headset to Experience Crime,“ *Forbes*, 2025 m. sausio 6 d., https://www.forbes.com/sites/larsdaniel/2025/01/06/historic-first-judge-dons-oculus-vr-headset-to-experience-crime/.

50 *Ibid.*

51 *Ibid.*

Išvados

Teisės doktrinos ir administracinių teismų praktikos analizė parodė, kad teismai, priimdami procesinius sprendimus, siekia ne tik atkurti taiką tarp skirtingas pozicijas ir suinteresuotumą turinčių ginčo šalių, bet ir įvykdyti teisingumą – nustatyti tiesą. Tai ypač svarbu užtikrinant asmenų teises, teisingą, sąžiningą ir nešališką procesą, taip pat įrodymų objektyvumą. Tiesos nenustačius visas procesas sužlugtų, o teismas negalėtų įvykdyti savo funkcijos – vykdyti teisingumo.

Tiesos nustatymas pakankamai aiškiai reglamentuojamas įvairiuose teisės aktuose. Vienas svarbiausių šaltinių, susijusių su administraciniu procesu, yra ABTĮ. Šio įstatymo 10, 56, 81 ir 86 straipsniuose ypač atkreipiamas dėmesys į teismo aktyvumą ir įrodymų vertinimą. Teismo aktyvumas pasireiškia iniciatyva rinkti visus įrodymus, kurie yra reikalingi tiesai nustatyti – ginčui išspręsti, ir juos objektyviai įvertinti, išnagrinėti.

Teisės doktrinoje ir teismų praktikoje egzistuoja trys tiesos formos, rūšys. Lietuvos administracinių teismų praktikoje susipina dvi sąvokos: materialioji ir objektyvioji tiesa. Pagal išnagrinėtus šaltinius materialiajai tiesai būdingas teismo aktyvumas. Jo pareiga – maksimalus įsitikinimas įvykių egzistavimu, išsamus įrodymų ir bylos faktinių aplinkybių išsiaiškinimas ir išanalizavimas. Visiškai priešinga tiesos rūšis yra formalioji tiesa. Tai reiškia, kad teismas, nagrinėdamas bylą, veikia pasyviai ir priima sprendimą tik pagal šalių pateiktus įrodymus. Trečioji rūšis – objektyvioji tiesa – reiškia, kad teismas priimdamas sprendimą nesivadovauja tik šalių pateiktais įrodymais, o turi laisvę rinkti įrodymus ir reikalauti, siekdamas visiškai išsiaiškinti bylos aplinkybes.

Taigi išanalizavus tiesos sampratas, jų skirtumus, raidą ir aiškinimą teismų praktikoje, pažymėtina, jog administraciniame procese nustatoma materialioji tiesa, apimanti visapusišką ir objektyvų faktinių aplinkybių nustatymą. Analizė parodė, kad administracinių teismų praktikoje materialioji tiesa kartais

įvardijama kaip objektyvioji tiesa. Įvertinus tiesos sampratas, pažymėtina, kad tos sąvokos yra nevienodos. Esminis skirtumas yra tas, kad materialioji tiesa orientuota į realiai egzistuojančią tikrovę, o objektyvioji tiesa dažnai siejama su absoliučiu, nekvestionuojamu tikrovės suvokimu, kuris teisiniame procese ne visada yra įmanomas. Būtent dėl šios priežasties administraciniai teismai savo praktikoje turėtų vadovautis būtent materialiosios tiesos samprata.

WHAT TRUTH IS DETERMINED IN THE ADMINISTRATIVE PROCESS?

Liepa Lukšaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. For many years now, litigation has been the most popular form of dispute resolution in Lithuania between parties with different interests. This is no coincidence. Parties often choose the court to resolve their dispute because the court is the only institution that administers justice in Lithuania. The administration of justice, as a complex function of the court, creates an expectation on the part of the parties that the court will not only restore peace between the parties, but will also, through a full, complete and objective investigation and assessment of the facts of the particular dispute, determine the truth - what actually happened in the situation.

The restoration of peace between the parties of a dispute is, in principle, effected by a procedural decision which is binding on the parties and which is final and has the force of res judicata. Determining the truth in a dispute between parties is a much more complex and difficult category. The concept of truth is complex and there are many types of truth. In legal doctrine, there are three different kinds of truth: substantive, formal and objective. In order to ascertain which truth is being determined in the judicial process, it is important to take into account the court's assessment of the evidence and the judge's inner conviction. These factors are decisive in determining the correctness of a case. After all, the court, which must be impartial and active, must be satisfied that the facts relied on by the parties did or did not exist.

This article analyses the question: which form of truth ensures justice in an administrative dispute between a private entity and a public administrative entity.

In addition, the article examines the case law of the Supreme Court of Lithuania, which contributes to a better understanding of the difference between these forms of truth. The development of the determination of truth and the types of truth is analysed using the case law of the Supreme Court of Lithuania. Thus, the article deals with the topic of truth determination in administrative proceedings in order to clarify the prevailing/dominant truths.

Keywords: material truth, formal truth, objective truth, truth in administrative process, inner conviction, determination of truth.

LEGAL REGULATION OF MEDIATION: INSIGHTS FOR UKRAINE FROM THE PERSPECTIVE OF EUROPEAN UNION STANDARDS

Luiza Dziunyk

E-mail: ludziunyk@stud.mruni.eu

Law School of Mykolas Romeris University, Lithuania

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Law School of Mykolas Romeris University, Lithuania

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-23

Abstract. Mediation as an alternative dispute resolution method has gained considerable popularity worldwide. From the spectrum of legal ways to solve disputes, mediation distinguishes itself as a rational and flexible approach that gains even more traction as a substitute for traditional, court-centred disputes. Currently, the full implementation of mediation in Ukraine is an important topic. For example, it could relieve overloading in the judicial system. Furthermore, implementing mediation will assist in Ukraine's path to European integration.

This article focuses on investigating the extent to which the current Ukrainian mediation legislation aligns with the concepts contained within EU standards and which development does mediation gain due to existing in current challenges. It includes a comparative analysis of Ukrainian mediation legislation with relevant EU legal regulations and examines best practices in EU Member States. Additionally, it identifies gaps and inconsistencies between the Ukrainian and EU frameworks while presenting insights into the current state of Ukrainian mediation law

from the perspective of EU standards.

Keywords: mediation, alternative dispute resolution, EU standards, legislation, online mediation.

Introduction

One of the promising directions in the development of alternative dispute resolution (ADR) mechanisms is mediation – a procedure in which a mediator systematically facilitates communication between the parties to a conflict or dispute, guiding them towards a mutually acceptable resolution of the dispute or a settlement. The mediator operates on the principles of neutrality and confidentiality, ensuring an environment of trust for discussion and resolution. This process contrasts sharply with court proceedings, which are strictly regulated, formalised and centred on adjudicating legal claims. The flexible approach offered by mediation enables the consideration of all facets of a dispute, regardless of their legal standing, fostering outcomes that align more closely with the parties' interests.

The designation of mediation as an ADR method underscores its focus on collaboration over confrontation. In the Ukrainian context, the institutionalisation of mediation has advanced considerably with the adoption of the Law of Ukraine 'On Mediation' (hereinafter referred to as the Law 'On Mediation')[1], which can be considered a cornerstone in integrating ADR practices into the national legal framework.

Evaluating the success of mediation extends beyond quantitative measures, such as the number of cases resolved. Success also depends on qualitative outcomes, including the parties' satisfaction, adherence to agreements and preservation of relationships. This multi-dimensional approach to evaluation aligns with scholarly perspectives on ADR, emphasising its broader societal impact. The

1 "Law of Ukraine "On Mediation", No. 1875-IX", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

countries of Europe have different systems of mediation that apply in their national legal systems. For example, in England and Wales[2], at least one mediation session is mandatory before certain civil trials, demonstrating the integration of voluntary and mandatory approaches. Turkey showcases another model, where mediators operate in specialised cases under the auspices of the Ministry of Justice, illustrating varied applications within the court system[3].

It is impossible to replicate a system that is successful abroad and simply transplant it to another national legal system. For Ukraine, creating the conditions for successful implementation involves disseminating information, offering widespread training, and ensuring a comprehensive legislative and procedural framework. Judges and legal professionals also play a pivotal role in embedding mediation into practice, requiring targeted education and support systems to promote its adoption and legitimacy.

While Ukrainian legislation permits the use of mediation, its practical implementation faces challenges, including mistrust in new legal institutions and resistance to change among legal professionals. Building trust and familiarity with mediation as a viable alternative to litigation is essential for its integration into Ukraine's legal culture. For instance, lawyers accustomed to adversarial roles may need to adapt to a more facilitative approach that seeks mutually beneficial outcomes. Bridging this cultural shift requires education and advocacy within the legal profession. However, it is worth moving from purely defensive thinking to a more flexible way of thinking, where mediation can lead to a joint decision of the parties that will satisfy the interests of both.

Therefore, this article aims to explore how the Ukrainian legal framework on

2 "Civil Procedure Rules, Part 1 and Practice Direction – Pre-Action Conduct and Protocols", Ministry of Justice (UK), accessed March 28, 2024, https://www.justice.gov.uk/courts/procedure-rules/civil/rules/pd_pre-action_conduct.

3 "Law No. 6325 on Mediation in Civil Disputes", Turkey, adopted June 22, 2012, arts. 13–18, Ministry of Justice guidelines for implementation.

mediation corresponds to the standards and practices established in the European Union (EU). In particular, it focuses on a comparison of legal models and the way they are applied in practice. The object of the study is the legal regulation of mediation in Ukraine and in selected EU countries, while the subject is the analysis of their normative structure and implementation. Methodologically, the article relies on comparative legal analysis, interpretation of legislative provisions, and a functional perspective on how mediation operates within different legal contexts. Although the topic has attracted academic interest in both Ukrainian and international scholarship, many practical dimensions, notably those related to legal culture, institutional support and public trust, remain insufficiently addressed, particularly in light of Ukraine's EU integration process.

According to the results of sociological surveys, approximately 80% of Ukrainian citizens express distrust in the judiciary and believe that corruption is prevalent[4]. This public sentiment underscores the urgency of developing alternative mechanisms, such as mediation, to enhance access to justice and rebuild trust in the legal system. Effective reforms, supported by empirical data and international best practices, can lay the foundation for the success of mediation in Ukraine.

The primary problem analysed in this article concerns the challenges Ukraine faces in aligning its mediation legislation with international standards, such as Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters[5], and the UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation[6]. While

4 Razumkov Center, "Assessment by Citizens of the Situation in Ukraine and the State of Reforms (March 6–12, 2015)", accessed March 28, 2024, https://razumkov.org.ua/eng/poll/assessment-by-citizens-of-the-situation-in-ukraine-march-2015.

5 "Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on Certain Aspects of Mediation in Civil and Commercial Matters", *Official Journal of the European Union* L 136, May 24, 2008, 3–8, accessed April 3, 2024, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052.

6 United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL), *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation with Guide to Enactment and Use*, adopted June 25, 2018, accessed April 3, 2025, https://uncitral.un.org/sites/uncitral.un.org/files/media-documents/uncitral/en/22-01363_mediation_guide_e_ebook_rev.pdf.

Ukraine's adoption in 2021 of the Law 'On Mediation'[7] marked a significant step forward, gaps remain in its practical implementation and harmonisation with European practices. These gaps include inconsistencies in legislative language, limited public trust in mediation as an ADR method and a lack of innovative approaches tailored to Ukraine's socio-legal environment.

This, together with the international obligations of Ukraine, necessitates the introduction of new methods of resolution. Currently, interest in the issues around the legal regulation of the procedures of ADR methods has increased among academics and law practitioners[8,9,10]. The actual application of mediation in Ukraine has been examined by various researchers[11,12,13], while others have highlighted mediation's benefits over traditional litigation, particularly regarding efficiency, cost reduction and relational preservation[14,15,16]. However, the existing literature often focuses on adapting mediation laws to align with European standards, without adequately exploring innovative approaches tailored to Ukraine's

7 "Law of Ukraine "On Mediation", No. 1875-IX", CIS Legislation, adopted November 16, 2021, accessed April 3, 2024, https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=136707.

8 Larisa O. Makhova and A. O. Vyprytsky, "History of International Development and the Current State of the Institute of Mediation in Ukraine", *Pravo i Suspilstvo* 5, no. 2 (2018): 245, accessed March 28, 2024, http://pravoi-suspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/42.pdf.

9 Coleman Phillipson, *International Law and Custom of Ancient Greece and Rome* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010).

10 Jay Folberg, "A Mediation Overview: History and Dimensions of Practice", *Mediation Quarterly* 1 (1983): 4.

11 L. O. Andrievskaya and M. V. Zelenina, "On the Question of the Relationship Between the Settlement of a Dispute with the Participation of a Judge and Mediation in Accordance with the Civil Legislation of Ukraine", *Aktualni Problemy Vitchyznianoi Yurysprudentsii* 3 (2019): 55, accessed March 28, 2024, http://www.lsej.org.ua/3_2019/14.pdf.

12 A. V. Gaiduk, "Problems of Legislative Support of Mediation in Ukraine", *Chasopys Akademiï Advokatury Ukrainy* no. 3 (2013): 3.

13 Vladimir Komarov and Tetiana Tsuvina, "The Impact of the ECHR and the Case Law of the ECtHR on Civil Procedure in Ukraine", *Access to Justice in Eastern Europe* 1, no. 9 (2021): 79–101, accessed April 3, 2024, https://ajee-journal.com/the-impact-of-the-echr-and-the-case-law-of-the-ecthr-on-civil-procedure-in-ukraine.

14 S. F. Demchenko, *Theoretical and Methodological Foundations of the Effectiveness of Commercial Litigation: Monograph* (Kyiv: Press of Ukraine, 2009).

15 V. V. Rieznikova, "Mediation (Mediation) as a Way to Resolve Commercial Disputes", *Herald of the Kyiv National University*, no. 90 (2012): 10–15.

16 A. P. Havrylyshyn, "Mediation as an Alternative Way of Dispute Resolution", *Scientific Bulletin of Kherson State University* 5, vol. 1 (2014): 275–278.

unique socio-legal environment. For example, there has been limited focus on integrating digital mediation platforms, which could address accessibility issues in rural areas, or developing specialised mediation for complex disputes such as environmental or cross-border conflicts. Such tailored innovations would greatly enhance the relevance and applicability of mediation in Ukraine.

Future research and policy efforts should prioritise these new methodologies alongside the practical implementation of mediation laws. Emphasis should be placed on training programmes, public awareness campaigns and the integration of mediation into broader justice reform initiatives. By addressing these gaps, the role of mediation can evolve from merely complementary to transformative within Ukraine's legal landscape.

1. Analysis of the legislation in the field of mediation in Ukraine

The development of ADR methods in general and mediation in particular is recognised as being one of the aims of justice sector reform in Ukraine[17]. Ukraine's commitment to international mediation standards was marked in 2019 by the signing of the United Nations Convention on International Settlement Agreements Resulting from Mediation, also known as the Singapore Convention. As a result, on 16 November 2021, the Law 'On Mediation' was adopted[18]. The mediator community has been waiting for this regulation for more than 25 years, since the first mediators were trained with the support of the donor community[19].

Mediation is one of the most widely used methods of ADR worldwide. It is considered to be part of the international standard of access to justice, which is interpreted today not only as access to courts of a classical kind but also as access

17 Larisa and Vyprytska, *supra note*, 8: 241–247.

18 "Law of Ukraine "On Mediation", No. 1875-IX", Verkhovna Rada of Ukraine, accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

19 Collection of Articles: *5 Years of Dialogue and 25 Years of Mediation in Ukraine: From Division to Cohesion* (Kyiv: VAITE, 2019), accessed January 29, 2024, https://www.osce.org/project-coordinator-in-ukraine/448165.

to ADR[20].

The institutionalisation of mediation in Ukraine has come a long way. As a result, the Law 'On mediation' has several distinguishing features. Firstly, the Law was developed based on international mediation standards, including Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters (hereafter referred to as Directive 2008/52/EC)[21], Council of Europe mediation recommendations for various categories of cases[22], guidelines for better implementation of the above-mentioned recommendations developed by the European Commission for the Efficiency of Justice[23], and the UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation[24]. Secondly, the Law 'On mediation' reflects the best practices of mediation legislative regulation from other countries[25]. Thirdly, its drafting involved extensive consultation with stakeholders, including the mediator community, ensuring that diverse perspectives were incorporated into the final text.

The classical model of mediation operating in Ukraine was founded on core principles such as confidentiality, voluntariness, independence, neutrality, impartiality, and equality of rights for the parties involved. The term 'classical

20 United Nations, *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation*, 2018, accessed April 3, 2024, https://uncitral.un.org/en/texts/mediation.

21 "Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on Certain Aspects of Mediation in Civil and Commercial Matters", *Official Journal of the European Union* L 136 (May 24, 2008): 3–8, accessed April 7, 2024, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052.

22 "Recommendation Rec(2002)10 of the Committee of Ministers to Member States on Mediation in Civil Matters", Council of Europe, September 18, 2002, accessed April 3, 2025, https://rm.coe.int/16807096b3.

23 "Guidelines for a Better Implementation of the Existing Recommendation on Mediation in Civil and Commercial Matters", European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), September 21, 2007, accessed April 3, 2024, https://rm.coe.int/16807475b6.

24 "Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation", United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL), adopted 2018, amending the UNCITRAL Model Law on International Commercial Conciliation (2002), accessed January 1, 2024, https://uncitral.un.org/en/texts/mediation/modellaw/commercial_conciliation.

25 "Comparative Overview of International Mediation Practices", International Mediation Institute (IMI), 2021, accessed January 30, 2024, https://www.imimediation.org.

model' refers to facilitative mediation, where mediators guide discussions without imposing solutions or judgements. This model prioritises party autonomy and collaborative problem-solving, making it particularly suitable for disputes requiring flexibility and mutual agreement.[26] However, some ambiguities exist in the current legislative framework. For example, the principle of voluntariness is fully recognised in the primary text of the Law but is absent in some alternative interpretations. The lack of consensus in interpreting this principle was debated at a 2018 roundtable[27], organised by the National Bar Association of Ukraine[28] and reflected in working documents of the EU Project 'Pravo-Justice' during its 2021 legislative consultations[29]. This discrepancy could lead to misunderstandings about the scope and application of mediation in practice. Reformulating the provisions to ensure consistent terminology and clear definitions would strengthen the legal foundation of mediation and promote broader acceptance among practitioners and the public[30].

Additionally, Ukraine's legislation must address specific implementation challenges, such as creating accessible training programmes for mediators, increasing public awareness about the benefits of mediation, and embedding mediation practices in judicial and administrative procedures. For example, Italy's legislative framework for mandatory mediation in commercial disputes demonstrates the potential of targeted adaptations to alleviate judicial backlogs[31]. Ukraine could explore similar measures while maintaining the flexibility required for its unique

26 Ukraine, *Law on Mediation*, art. 3.

27 "Judiciary and Mediation: Points of Intersection", Supreme Court of Ukraine, December 15, 2023, accessed April 3, 2025, https://court.gov.ua/eng/supreme/pres-centr/news/1512260/.

28 Tatiana Kyselova, *Integration of Mediation into Ukrainian Court System: Policy Paper* (Kyiv: Council of Europe, 2017), https://rm.coe.int/kyselova-t-mediation-integartion-ukr-new-31-07-2017/168075c3c5.

29 "National Mediation and Reconciliation Service Presented Updated Mediation Room", Pravo Justice, accessed April 3, 2024, https://pravojustice.eu/en/post/national-mediation-and-reconciliation-service-presented-updated-mediation-room-en.

30 "Law on Mediation", art. 2 (2021), accessed April 3, 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

31 "Legislative Decree No. 28/2010", introducing mandatory mediation for specific disputes, adopted March 4, 2010, accessed April 3, 2024, http://www.gazzettaufficiale.it.

legal and social landscape.

In the broadest sense, there are two models of mediation, depending on the role and degree of intervention of the mediator: facilitative and evaluative. In the former, the mediator is responsible for managing the procedure but cannot offer proposals for dispute resolution. In the latter, the mediator has broader powers, such as making formal or informal recommendations and offering settlement options. The Law 'On Mediation' enshrines the facilitative model, defining mediation as 'an extrajudicial voluntary, confidential, structured procedure, during which the parties, with the mediator, try to prevent or resolve the conflict (dispute) through negotiations'[32].

This model is further supported by legislative guidelines, emphasising the mediator's role in upholding the integrity of the process. Mediators are prohibited from offering substantive advice or decisions regarding dispute outcomes. However, ambiguities in the interpretation of these principles persist. For example, while the mediator's role is strictly defined in Ukrainian law, alternative views discussed in legal forums propose broader interpretations that could undermine the facilitative framework[33]. These discrepancies highlight the need for clearer legislative language.

The case of mandatory mediation in Italy, regulated by Legislative Decree No. 28/2010[34], exemplifies the delicate balance between guiding the process and avoiding direct influence over outcomes. In this model, mediators are required to act impartially while actively facilitating dialogue between parties[35]. This prac-

32 "Law on Mediation", art. 3 (2021), accessed April 3, 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

33 "Two Years of Mediation in Ukraine: Achievements and Challenges Discussed by Judges, Mediators, and Lawyers", Ukrainian National Bar Association (UNBA), accessed April 3, 2024.https://en.unba.org.ua/activity/news/8542-two-years-of-mediation-in-ukraine-achievements-and-challenges-discussed-by-judges-mediators-and-lawyers.html.

34 "Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on Certain Aspects of Mediation in Civil and Commercial Matters", *Official Journal of the European Union* L 136/3 (May 21, 2008), accessed April 3, 2024, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008L0052.

35 "Legislative Decree No. 28/2010, Italian Law on Mediation", adopted March 4, 2010, accessed April 3, 2025, https://www.ejustice.just.fgov.be.

tice demonstrates the importance of maintaining mediator neutrality while ensuring procedural integrity, particularly in disputes requiring mandatory initial mediation sessions. Ukraine's mediation framework must also consider the implications of such practices, aligning its principles with international best practices while addressing practical implementation challenges. This approach would ensure a robust, adaptable mediation system tailored to the country's unique needs.

A mediator is defined as 'a specially prepared neutral, independent, impartial person who conducts the mediation'[36]. Mediators are not restricted by age, but those with limited civil capacity, incapacity, or criminal records are prohibited from serving as mediators. Countries in the region differentiate between professional and non-professional mediators: the former must complete special mediation training and obtain certification, while the latter, who lack a specialised education, may mediate if the parties agree. In Ukraine, mediators must complete a basic mediation course, either domestically or abroad, consisting of at least 90 hours of training, including 45 hours of practical skills[37].

Analysing EU practices, mediation's foundational principle of allowing parties to control their dispute resolution remains integral. The Court of Justice of the European Union, in Case C-75/16 (Judgment of 14 June 2017), confirmed that national laws may include mandatory mediation rules if they do not hinder judicial protection. It emphasised that 'the voluntary nature of mediation lies in the parties' freedom to manage, organise, and exit the process at any time'[38].

The role of mediators extends beyond guiding discussions; they must uphold procedural integrity and avoid influencing substantive outcomes. Legislative frameworks should ensure clarity in defining a mediator's responsibilities,

36 "Law of Ukraine "On Mediation"", art. 2 (2021), accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

37 *Ibid*., art. 6.

38 Court of Justice of the European Union, Judgment of 14 June 2017, Case C-75/16, *Livio Menini and Maria Antonia Rampanelli v Banco Popolare – Società Cooperativa*, accessed April 3, 2024, https://curia.europa.eu.

as ambiguities can undermine trust and effectiveness. By aligning training, certification and practice standards with EU directives, Ukraine can strengthen its mediation system while maintaining flexibility for national adaptations.

Ukraine's Civil Procedure Code lacks explicit provisions regarding the confidentiality of mediation. However, the Law 'On Mediation' explicitly states that mediators cannot be compelled to disclose information learned during mediation without the written consent of the parties involved[39]. For disclosure without written consent of information that has become known to the participants of the mediation, responsibility is provided either by law or through the agreement on mediation. Mediators cannot be interrogated as witnesses concerning such information. This highlights the necessity of harmonising confidentiality rules between the Civil Procedure Code and the Law 'On Mediation' to ensure clarity and avoid conflicting interpretations.

The Civil Procedure Code provides additional confidentiality protections by stipulating that individuals obligated by law to maintain confidentiality, such as those providing professional legal assistance or mediation services during extrajudicial dispute settlements, may not be questioned as witnesses regarding such information[40]. It is critical to clarify whether this applies to all civil procedures or only to preparational stages, as inconsistencies between these provisions and the Law 'On Mediation' may undermine the trust in and the effectiveness of the mediation process.

The Civil Procedure Code further specifies that individuals obligated by law to maintain confidentiality, such as those providing professional legal assistance or mediation services during extrajudicial dispute settlements, may not be

39 "Law of Ukraine "On Mediation"", art. 9 (2021), accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

40 "Civil Procedure Code", No. 1618-XIV, art. 131, adopted November 28, 2004, accessed April 3, 2025, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15.

questioned as witnesses regarding that information[41]. This provision ensures that mediators operate within a protected framework, safeguarding the confidentiality principle essential to the mediation process. However, it is crucial to clarify whether this applies broadly to civil procedures or exclusively to specific preparational stages of the process.

To fully institutionalise mediation in Ukrainian legislation, procedural updates are necessary. These updates should ensure consistency with international standards, such as the UNCITRAL Model Law on the International Reconciliation Procedure of 2002 and Directive 2008/52/EC[42]. Aligning these frameworks with local practices will enhance the practical application of mediation.

It is advisable to expand the role of mediation beyond pre-trial procedures to include its application during judicial dispute resolution. Judges could be mandated to suggest mediation after accepting a claim, setting clear timelines for resolution efforts. The confirmation of results, such as the settlement agreement, should be well-defined to integrate mediation seamlessly into the judicial process. This approach would harmonise Ukraine's practices with international models while addressing the unique needs of its legal system.

An important task will be to provide the general public with information about mediation as an effective tool for conflict resolution and to demonstrate successful examples of its application. Considering today's realities that have impacted all aspects of legal and legislative development in Ukraine, it is crucial to understand why certain processes have evolved in ways that now diverge from European models. Potentially, this path of mediation development in Ukraine might serve as a commendable example for others in the future.

41 "Civil Procedure Code", *supra note*, 40.

42 United Nations, *UNCITRAL Model Law on International Commercial Mediation and International Settlement Agreements Resulting from Mediation,* adopted June 24, 2002, accessed April 3, 2025, https://uncitral.un.org.

2. Finding gaps and comparing Ukrainian national legislation in the field of mediation with EU law

The Law 'On Mediation' explicitly emphasises the principle of voluntariness, underscoring that engagement in mediation must be entirely consensual. According to this principle, parties are free to initiate mediation by mutual agreement and select their mediator without compulsion. Furthermore, participation in the mediation process cannot be enforced, and any party has the right to withdraw from the procedure at any point, at their discretion[43].

The Law 'On mediation' enshrines in Ukraine a classic voluntary model of mediation. However, nowadays, more and more countries are establishing different types of mandatory mediation for some categories of cases. The first country in Europe to develop such a provision was Italy, where mediation is a mandatory pre-trial procedure, for example, in condominium co-owner disputes, medical negligence disputes, defamation disputes, and disputes arising from banking and insurance contracts[44]. This tendency caused a shift in the interpretation of the voluntariness principle, from the voluntary entering into a mediation procedure to the voluntary ending of such a procedure. Nowadays, the introduction of different types of mandatory mediation has become a global trend in the legal regulation of mediation[45].

Depending on who takes the initiative in deciding on the use of mediation, we can distinguish the following types of mediation. a) Completely voluntary mediation, where the decision to use mediation lies with the parties. b) Mediation initiated by at least one of the parties, which entitles them to oblige the other party

43 "Law of Ukraine "On Mediation"", art. 9 (2021), accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

44 Cornel Hendrik van Rhee, "Mandatory Mediation before Litigation in Civil and Commercial Matters: A European Perspective", *Access to Justice in Eastern Europe* 4, no. 12 (2021): 7–24, https://doi.org/10.33327/AJEE-18-4.4-a000082.

45 Indrė Korsakovienė, Yuliya Branimirova Radanova, and Agnė Tvaronavičienė, "Mandatory Mediation in Family Disputes – An Emerging Trend in the European Union?", *Review of European and Comparative Law* 53, no. 2 (2023): 67–99, https://doi.org/10.31743/recl.15707.

in the mediation to participate in it, without the right of refusal. c) Mediation initiated by a court, which may involve i) mediation at the recommendation of the court, where the judge is only entitled to recommend mediation and in accordance with the norms of their national legislation, without the right to bring to justice was to explain the advantage of mediation and convinced the parties; or ii) mediation by appointment or at the suggestion of the court, which emphasises a greater degree of compulsion on the subject of the procedure, and, accordingly, the obligation here may apply only to an information meeting or mediation[46]. d) Mediation as a statutory pre-trial order where the plaintiff cannot initiate a cognizant trial on the case if the parties do not try to resolve the dispute in the mediation process[47]. According to Tsuvina and Vakhonieva (2022), this classification reflects international trends in mediation regulation and highlights varying degrees of voluntariness and compulsion[48].

Art. 124 of the Constitution of Ukraine provides that the jurisdiction of the courts extends to any legal dispute and any criminal charge[49]. In cases provided by law, courts also consider other cases. The law may provide for a mandatory pre-trial dispute resolution procedure. This constitutional provision opens the door for the legislator to introduce mandatory mediation in certain categories of cases in the future even though the Law 'On mediation' does not regulate any kind of mandatory mediation.

---

46 Anna Kalisz and Alina Serhieieva, "The Development of Mediation in Poland and Ukraine: A Comparison and Prospects for Experience Exchange", *Studia Iuridica Lublinensia* 32, no. 3 (2023): 89–109, https://doi.org/10.17951/sil.2023.32.3.89-109.

47 Tetiana Tsuvina and Alina Serhieieva, "Comprehensive Analysis of the Current Situation, Barriers, and Possibilities of Mediation Development: with Recommendations for the Promotion and Implementation of Mediation in Ukraine", *in Achievements and Further Steps of Developing Mediation in Ukraine*, ed. Tetiana Tsuvina (Kharkiv: Pravo, 2019), 38–41.

48 Tetiana Tsuvina and Tetiana Vakhonieva, "Law of Ukraine "On Mediation": Main Achievements and Further Steps of Developing Mediation in Ukraine", *Access to Justice in Eastern Europe* (2022): 24–25, https://ajee-journal.com/law-of-ukraine-on-mediation-main-achievements-and-further-steps-of-developing-mediation-in-ukraine.

49 "Constitution of Ukraine", No. 254к/96-вр, adopted June 28, 1996, accessed March 28, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text.

Mandatory mediation presents a challenge for Ukraine. When adopting rules on mandatory mediation, the state should extend the principles of Article 6, Paragraph 1 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 1950, ensuring the state's positive duty to guarantee access to court.[50] Although the European Court of Human Rights (ECtHR) has ruled that mandatory mediation does not inherently restrict access to court, each case must adhere to the principle of proportionality. The proportionality test for evaluating access to court restrictions typically involves several steps, as follows.

1) The goal behind the legal restriction of court access must be legitimate.
2) The means employed to enforce this restriction should be the least burdensome possible for a democratic society[51].
3) There should be a reasonable and balanced correlation between the methods used and the intended outcome[52].
4) The restriction should not undermine the fundamental right of access to court, ensuring that individuals are not denied judicial protection and that there are alternative methods available for safeguarding violated rights, freedoms or interests, particularly if certain cases are removed from court jurisdiction[53].

Having analysed the interpretation of mediation as a required pre-trial device, this approach pursues a legitimate goal that can manifest in two ways. On the one hand, the public interest is supported because the measure promotes access to justice and helps alleviate congestion in the courts. On the other hand, the private interests of the disputing parties are considered because an effectively

50 European Court of Human Rights, "European Convention on Human Rights", Article 6, Paragraph 1: Right to a Fair Trial, adopted November 4, 1950, accessed April 3, 2024, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG.

51 Ashingdane v. the United Kingdom, App No. 8225/78, Judgment (Merits), European Court of Human Rights, May 28, 1985, accessed April 3, 2025, https://opil.ouplaw.com/abstract/10.1093/law:ihrl/53echr85.case.1/law-ihrl-53echr85.

52 Stanev v. Bulgaria, [GC], App No. 36760/06, Judgment (Merits), European Court of Human Rights, January 17, 2012, accessed April 3, 2025, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-108690%22]}.

53 Golder v. the United Kingdom, App No. 4451/70, Judgment (Merits), European Court of Human Rights, February 21, 1975, para. 34, accessed April 3, 2025, https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-57475%22]}.

agreed method of dispute resolution is offered to them. Furthermore, since the actors' prerogative remains the voluntary renunciation of mediation, the adopted restrictions are proportionally the least intrusive measure and are tempered to the goals of the restriction.

At the same time, the question arises as to whether such a legislative provision could lead to a situation where a person is deprived of the right to a fair trial, considering the current state of mediation development in Ukraine and the limited number of certified mediators. Introducing mediation as a mandatory pre-trial procedure for resolving disputes, even in specific categories of cases, implies a positive obligation for the state to ensure unimpeded access to mediation nationwide. Furthermore, in cases where parties have the right to legal aid, mediation should be provided free of charge and funded by the state[54].

Currently, achieving this goal appears to be challenging due to various factors, including resource constraints. On one hand, this could lead to additional burdens on the state budget, and on the other, it risks violating the right to a fair trial as outlined in Article 6, paragraph 1 of the European Convention on Human Rights (ECHR). However, this issue has long been resolved in many jurisdictions, with established rules that confirm mandatory mediation does not restrict the right to judicial protection as long as it is easily accessible, affordable and does not close the door to litigation[55].

In Ukraine, several pro-bono projects organised by mediators' associations and legal aid systems already provide free mediation services in large cities. Online mediation projects are also emerging in smaller cities, improving accessibility[56].

54 "Law of Ukraine "On Mediation"", art. 9 (2021), accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text.

55 Court of Justice of the European Union, Judgment of 14 June 2017, Case C-75/16, accessed April 1, 2024, https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=191183&pageIndex=0&doclang=EN&mode=req&dir=&occ=first&part=1&cid=152163.

56 Ukrainian Mediators' Associations, *Pro-bono Mediation Initiatives: Detailed Reports,* accessed March 3, 2024, https://mediators.org.ua.

Another identified gap is the integration of mediation into Ukraine's criminal procedural legislation. It is essential to clarify that mandatory mediation is not permitted in criminal matters, as this would conflict with foundational principles of justice. Mediation in criminal law supplements existing procedures by addressing restorative aspects and promoting victim–offender reconciliation. According to Ukrainian criminal law[57], offenders and victims cannot generally agree to forego prosecution, as the state's interest in justice takes precedence. Prosecutors decide whether to bring charges, reflecting societal interests beyond the immediate parties involved. Clear legislative provisions allowing for voluntary mediation within criminal cases could provide a framework for restorative justice while maintaining constitutional safeguards.

As an example, Belgium's experience highlights how mediation can be effectively integrated into criminal proceedings without undermining prosecutorial authority. In Belgium, the prosecutor serves as the central figure in mediation, selecting suitable cases and monitoring outcomes. Specialised positions, such as mediation advisers and criminologist assistants, support this process by preparing reports, facilitating reconciliation and ensuring compliance with mediation agreements[58]. These measures demonstrate how mediation can coexist with traditional criminal procedures, enhancing restorative justice practices.

However, introducing mediation in Ukraine's criminal proceedings would require amending the Criminal Procedure Code to define the role, rights and duties of mediators. This would ensure that mediation complements rather than replaces existing processes, maintaining a balanced approach to justice.

At present, in the Criminal Procedure Code of Ukraine, there is only a reference to 'a person agreed by the parties to criminal proceedings'; such a person

57 "Criminal Procedure Code", No. 4651-VI, art. 46, addressing victim-offender reconciliation, adopted April 13, 2012, accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17.

58 "Law on Mediation", Law No. 21/2005, adopted February 21, 2005, accessed April 3, 2025, https://www.ejustice.just.fgov.be.

should not be either an investigator or a prosecutor (art. 1st. 469)[59]. However, the criminal procedural legislation lacks the concept of such a person, as well as the definition of their rights and duties.

The legislative consolidation of mediation should ensure that the legislation in force in Ukraine for alternative dispute resolution is brought into line with EU standards and implement the provisions of Article 5 of Directive 2008/52/EC into the national legislation of Ukraine, which would create conditions for the work of mediators in the single European legal area and promote the development of mediation as an institution in Ukraine[60]. However, it should be noted that not all inter-family and European standards are considered in the current Law of Ukraine. "First of all, those relating to the mechanism of the quality assurance of the provision of legal services, including mediation for the resolution of legal disputes, is a guarantor of the rule of law. The legislation does not define simple and effective mechanisms of quality control, the possibility of attracting a mediator to civil, administrative, and criminal proceedings is defined. However, there are no grounds for such accountability in the sectoral legislation[61]. In addition, in the case of non-compliance with the norms of professional ethics, the mediator may bear the responsibility defined by the statute or the regulations of the association of mediators. At the same time, there are no real effective guarantees of the effective impact of such associations in case of permission by the mediator ethical standards.

Conclusions

In conclusion, by analysing the current state and potential developments of

59 "Criminal Code of Ukraine", Law No. 2341-III, art. 469, adopted April 5, 2001, updated May 5, 2021, accessed April 3, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text.

60 L. Logush, "International Practice of Applying Mediation in the Activities of Legal Clinics in Ukraine", *Enterprise, Economy, and Law*, no. 6 (2021): 221–227.

61 Larysa Nalyvaiko and Olha Chepik-Trehubenko, "Application of the Principle of the Rule of Law in International and National Courts", *Knowledge, Education, Law, Management*, no. 4 (48) (2022): 413–419.

mediation legislation in Ukraine, this article highlights its alignment with EU standards and its important role within the judicial reform process. The adoption of the Law 'On Mediation' marks a foundational step in establishing ADR practices in Ukraine, reflecting its commitment to European legal standards. Ukraine has actively engaged with international frameworks, such as Directive 2008/52/EC and the Singapore Convention, paving the way for harmonising its practices with those of EU Member States. Additionally, initiatives such as pro-bono mediation projects and the development of online mediation platforms underscore practical advancements aimed at enhancing accessibility and fostering public trust in mediation.

Despite these efforts, several gaps continue to hinder the full integration of mediation. The legislation lacks comprehensive provisions for embedding mediation into criminal, administrative and civil procedures, and mechanisms ensuring mediator accountability and adherence to ethical standards remain underdeveloped. Furthermore, the public's limited awareness of the benefits of mediation poses challenges to its acceptance and effectiveness.

To overcome these obstacles, it is essential to amend procedural legislation to ensure mediation aligns both with constitutional principles and international norms. Implementing robust training and certification systems for mediators will guarantee professionalism and adherence to high ethical standards. Equally important is the execution of widespread information campaigns aimed at educating legal professionals and the public about the advantages of mediation.

By addressing these challenges and building on existing initiatives, Ukraine can transform mediation into a central component of its justice system. Drawing on European best practices, while tailoring approaches to its unique socio-legal landscape, Ukraine can solidify mediation as a key mechanism for ensuring accessible, efficient and equitable conflict resolution.

TEISINIS TARPININKAVIMO REGLAMENTAS: UKRAINOS ĮŽVALGOS IŠ EUROPOS SĄJUNGOS STANDARTŲ PERSPEKTYVOS

Luiza Dziunyk

E. paštas: ludziunyk@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Taraso Ševčenkos nacionalinis Kijevo universitetas, Ukraina

Santrauka. Mediacija, kaip alternatyvaus ginčų sprendimo būdo forma, įgijo didelį populiarumą visame pasaulyje. Iš visų teisinių ginčų sprendimo būdų spektro mediacija išsiskiria kaip racionalus ir lankstus metodas, kuris įgauna dar didesnį populiarumą kaip tradicinių, į teismą orientuotų ginčų pakaitalas. Šiuo metu visapusiškas tarpininkavimo įgyvendinimas Ukrainoje išlieka aktuali ir esminė tema. To priežastis gali būti teismų sistemos perkrova ir būtinybė ją sumažinti. Mediacijos instituto egzistavimas yra teisingas kelias į eurointegracijos kursą.

Šiame straipsnyje pagrindinis dėmesys skiriamas tyrimui, kokiu mastu dabartiniai Ukrainos tarpininkavimo teisės aktai atitinka ES standartų koncepcijas ir kokią plėtrą tarpininkavimas įgyja dėl esamų iššūkių. Ji atlieka lyginamąją Ukrainos mediacijos teisės aktų analizę su atitinkamais ES teisės aktais, nagrinėja gerąją patirtį ES šalyse narėse. Be to, joje nustatomos spragos ir neatitikimai tarp Ukrainos ir ES sistemų ir pateikiamos įžvalgos apie dabartinę Ukrainos tarpininkavimo teisės padėtį ES standartų požiūriu.

Reikšminiai žodžiai: mediacija, alternatyvus ginčų sprendimas, ES standartai, teisės aktai, mediacija internetu

THE EVOLUTION OF GLOBAL ADMINISTRATIVE LAW IN THE DIGITAL AGE: A COMPREHENSIVE ANALYSIS

Seleznov Mark

E-mail: mark.seleznov99@gmail.com

Mykolas Romeris University, Law School

Scientific tutor: prof. dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Law School

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-24

Abstract. The article deals with the problem of the evolution of global administrative law in the digital age, highlighting its transformation in response to technological advances. Special attention is paid to the description of digital tools, such as blockchain, artificial intelligence and digital identity systems, in administrative procedures, emphasising their potential to enhance transparency, efficiency and cross-border cooperation. The challenges posed by digital sovereignty, cybersecurity, algorithmic fairness and jurisdictional conflicts are analysed alongside the opportunities for harmonisation of international standards and frameworks. There is a particular focus on the role international organisations can play in shaping digital administrative practices. The article also considers environmental sustainability and the digital divide, proposing solutions to bridge disparities between nations. With a focus on Ukraine's digital reforms, particularly its Diia platform and alignment with European Union standards, the paper describes the importance of global cooperation in developing adaptable legal frameworks. This comprehensive analysis offers insights into the future of administrative law in a rapidly digitalising world.

Keywords: global administrative law, digital transformation, blockchain, artificial intelligence, administrative procedures, digital sovereignty, cross-border cooperation.

Introduction

The emergence in the 21st century of global administrative law as a distinct field represents one of the most significant developments in international legal theory and practice. The urgent need for coherent principles of international administrative law has never been more pressing as national boundaries become increasingly porous to administrative decisions and regulatory frameworks[1]. This comprehensive analysis examines the intricate relationship between traditional administrative law concepts and their evolution due to digital transformation, with a particular emphasis on the challenges and opportunities presented by contemporary technologies.

The foundations of international administrative law can be traced back to the early 20th century, with the establishment of the first international administrative unions. However, the current digital revolution has fundamentally transformed the landscape of administrative law. Traditional concepts of jurisdiction, sovereignty and administrative procedure are being contested by the borderless nature of digital interactions. The theoretical framework has evolved to integrate new concepts of digital sovereignty, which encompass both territorial and virtual jurisdictional considerations. This evolution has been particularly evident in the context of cross-border data flows and administrative authority, where traditional concepts of jurisdiction must be reconciled with the reality of cloud computing

1 Islombek Abdikhakimov, "Preparing for a Quantum Future: Strategies for Strengthening International Data Privacy in the Face of Evolving Technologies", *International Journal of Law and Policy* 2(5) (2024): 42–46. https://doi.org/10.59022/ijlp.189.

and virtual presence[2].

This transformation has also led to a conceptual distinction between international administrative law and global administrative law.

International administrative law is a traditional branch of public international law that regulates the administrative procedures and institutions involved in transnational processes. It includes the activities of international organisations, such as the United Nations (UN) and the International Monetary Fund (IMF), as well as legal mechanisms governing dispute resolution between states and transnational administrative structures[3].

Global administrative law, in contrast, is a more contemporary concept that focuses on administrative norms and procedures emerging from globalisation. While international administrative law is primarily concerned with state-to-state and intergovernmental interactions, global administrative law extends beyond these structures to include private transnational actors such as global financial institutions, multinational technology companies and cross-border regulatory networks. Global administrative law incorporates new regulatory challenges, including cybersecurity standards, digital identification frameworks, algorithmic governance and cross-border data management, and it involves organisations such as the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) and the International Organization for Standardization (ISO)[4].

Given the increasing importance of digital governance, this study focuses specifically on the evolution of global administrative law and its adaptation to the

2 Said Gulyamov, el at., "Administrative Law in the Era of Digital Technologies: New Opportunities for the Saving of Cultural Heritage and Public Education", International Journal of Law and Policy 2(9) (2024). https://www.researchgate.net/publication/384475946_Administrative_Law_in_the_Era_of_Digital_Technologies_New_Opportunities_for_the_Saving_of_Cultural_Heritage_and_Public_Education.

3 Peter Quayle, *The Role of International Administrative Law at International Organizations* (Boston: Brill Nijhof, AIIB Yearbook of International Law, 2020). https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/48300.

4 Benedict Kingsbury, Nico Krisch, and Richard B. Stewart, "The emergence of global administrative law", *Law and Contemporary Problems* Vol. 68 no. 3-4 (2005): 15-61, https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1361&context=lcp.

challenges posed by emerging technologies. The aim of the article was to investigate the complex relationships between traditional concepts of administrative law and their evolution through digital transformation. It sought to determine the essence of technological transformation in administrative law and also to investigate what place Ukraine occupies in the digital transformation of administrative management.

The article employed the following scientific research methods:

Analysis: A review of scientific sources, regulatory documents and international standards in the field of administrative law and digital transformation was conducted.

Comparative legal method: Approaches to the digitalisation of administrative law in different jurisdictions, particularly in Ukraine and the European Union (EU), were compared.

Synthesis: The interconnections between technological innovations, such as blockchain, artificial intelligence (AI), digital identification, and administrative procedures were examined.

Induction: Examples of the successful implementation of digital platforms, such as the Diia platform in Ukraine, were studied to assess their impact on administrative processes.

Prognostic method: The prospects for the development of international administrative law in the context of digitalisation, including challenges and opportunities, were considered.

This article is highly relevant in today's rapidly digitalising world, where the integration of advanced technologies such as blockchain, AI and digital identity systems into administrative processes is reshaping the fundamentals of global administrative law. It addresses pressing issues of digital sovereignty, cybersecurity and algorithmic fairness, which are critical as governments and international organisations grapple with the challenges presented by cross-border digital

interactions.

One prominent example of this transformation is the increasing overlap between national and international regulations in financial and trade governance. Historically, foreign trade and navigation have never been exclusively domestic affairs, as they were among the first sectors to be influenced by international agreements aimed at balancing the interests of multiple states. A similar dynamic is now emerging in the regulation of cryptocurrencies. Control over their use is becoming a subject of transnational agreements in cases where:

- national authorities regulate transactions that extend beyond a single country's jurisdiction;
- national authorities directly engage in cross-border financial interactions;
- international organisations assume administrative functions in overseeing digital financial transactions[5].

Furthermore, the widespread adoption of cryptocurrencies has already surpassed the boundaries of national regulation, with financial operations increasingly governed by global trading platforms such as Binance, Upbit and Kraken. This shift highlights the growing necessity for harmonised legal frameworks capable of addressing the cross-border implications of digital finance.

1. Technological Transformations in Administrative Law

The technological framework supporting modern international administrative law has undergone substantial changes. Blockchain technology has emerged as a potential game-changer for administrative record-keeping, providing unmatched levels of transparency and security. AI is increasingly being integrated into administrative decision-making, raising important concerns about accountability and fairness in the process. Digital identification systems have become

5 Stephan W. Schill, "Transnational legal approaches to administrative law: Conceptualizing public contracts in globalization", *Rivista Trimestrale di Diritto Pubblico* (1) (2014): 2.

essential for administrative recognition, and cybersecurity has emerged as a vital issue for safeguarding administrative procedures.

The adoption of digital technologies in administrative processes brings several major challenges that need careful consideration. Determining the applicable law in cloud-based administrative systems has become more complex, as has defining jurisdiction over digital administrative actions. Disputes between national digital administrative systems must be resolved while addressing the global implications of digital administrative decisions. These issues are further complicated by the need to ensure fairness in automated decision-making and maintain transparency in algorithm-driven administrative processes[6].

The development of effective international cooperation mechanisms has emerged as a crucial factor in addressing these challenges. Bilateral agreements between nations have established frameworks for digital administrative cooperation with mutual recognition of digital signatures and data-sharing protocols. Multilateral frameworks have led to the development of international standards for digital administrative procedures and created global platforms for administrative cooperation. Regional integration efforts, such as the EU Digital Single Market administrative framework, have showcased the potential for unified strategies in digital administration.

Technological advances have been vital in tackling the current challenges in international administrative law. Distributed ledger technologies have transformed administrative record-keeping, while AI-driven decision support systems have improved the efficiency of administrative processes. Cloud-based platforms have enabled better cross-border collaboration, and digital identity verification systems have simplified administrative tasks. These innovations have been supported by the creation of robust legal frameworks, such as model laws for digital

6 Benedict Kingsbury, and Megan Donaldson, *Global Administrative Law* (Oxford Public International Law, 2012). https://www.iilj.org/wp-content/uploads/2016/08/EPIL_Global_Administrative_Law.pdf.

administrative procedures and international standards for electronic signatures.

The practical implementation of digital administrative law continues to deal with considerable obstacles. Resource limitations, such as the high costs of infrastructure development and the need for specialised technical expertise, present challenges for many jurisdictions. Legal obstacles, including gaps in digital administration laws and conflicting national regulations, need to be addressed. Cultural barriers, such as resistance to digital transformation and differing levels of digital literacy, also affect the successful adoption of digital administrative systems[7].

The abovementioned dimensions of digitalisation can relate to law in two ways. First, the object of regulation is cyberspace and automatisation. The range of possible regulation is extensive. For instance, the law can define the conditions and scope under which automation can replace or complement human actions, as well as the implications of such automation, particularly regarding accountability and liability. It is also able to regulate how actors interact within cyberspace, what tools they can use and how they can engage with each other in this environment. Additionally, digitalisation is not only the subject of regulation but can also provide the tools, and sometimes the agents, for creating norms and applying laws, such as monitoring legal obligations. Automated decision-making and AI, functioning in (quasi) legislative, administrative or judicial roles, are central to how law and digitalisation can interact. While the relationship between law and digitalisation has traditionally focused on the first aspect, ongoing technological developments are bringing the second aspect into greater prominence. This article will examine both aspects[8].

---

7 Sabino Cassese, and Elisa D'Alterio, "Introduction: the development of Global Administrative Law", In *Global Administrative Law: Theoretical and Practical Perspectives* (Edward Elgar Publishing). https://www.elgaronline.com/downloadpdf/edcollchap/edcoll/9781783478453/9781783478453.00005.pdf.

8 Dana Burchardt, "Does Digitalization Change International Law Structurally?", *German Law Journal* 24 (2023): 438–460. https://doi.org/10.1017/glj.2023.31.

The successful transformation of international administrative law in the digital age demands a coordinated international effort to develop shared standards and procedures. The development of flexible legal frameworks that can adapt to technological change is essential so that it is significant investment in technical infrastructure and capacity building. Robust privacy and security measures must be upheld, and effective international cooperation frameworks need to be established. A balanced approach to automation and human oversight will be essential to ensure the legitimacy and efficiency of digital administrative systems.

The future of international administrative law will largely depend on how effectively these challenges are addressed and how successfully new technologies are incorporated into existing administrative frameworks. Ongoing research, practical experimentation and international collaboration will be crucial for developing effective solutions to both current and emerging challenges in this area. As digital technologies and administrative practices continue to evolve, this field of law is expected to progress rapidly, demanding continuous adaptation and innovation from legal professionals, policymakers and technical experts.

As we move forwards, the importance of maintaining a balanced approach to digital transformation in administrative law cannot be overstated. While embracing technological innovation, we must ensure that fundamental principles of administrative justice, procedural fairness and human rights are preserved. The development of international administrative law in the digital age represents not just a technical challenge but a crucial opportunity to enhance the efficiency, accessibility and fairness of administrative systems worldwide.

2. International Cooperation and Standardisation

The role of international organisations in shaping the future of digital administrative law is central. Organisations such as the United Nations Commission on International Trade Law (UNCITRAL) and the International Organization

for Standardization (ISO) have been instrumental in developing standards and guidelines for digital administrative procedures. Their work has helped establish common frameworks that enable cross-border administrative cooperation while enabling the maintenance of high standards of security and efficiency. Organisations such as these continue to play an important role in tackling emerging challenges and fostering the harmonisation of digital administrative practices across different jurisdictions.

The influence of AI on administrative decision-making processes is a critical issue in international administrative law. While AI systems are developing and changing every day, they are increasingly utilised for complex administrative tasks, ranging from risk assessment to policy implementation. This introduces important concerns about accountability, transparency and the necessity for human oversight in administrative processes. The challenge is to leverage the efficiency and analytical power of AI while safeguarding the core principles of administrative justice. Addressing challenges such as algorithmic bias, the explainability of AI-driven decisions, and the right to human, international frameworks must be established to regulate the use of AI in administrative decisions.

The safeguarding of personal data in international administrative procedures has become a vital issue in the digital era. The increase in cross-border data flows and the growing interconnectivity of administrative systems have introduced new challenges for data protection and privacy. International administrative law must adapt to these challenges while enabling the essential sharing of information between administrative authorities. The EU's General Data Protection Regulation (GDPR) has established important benchmarks in this area, but further development of international standards and cooperative frameworks is necessary to ensure robust data protection across different jurisdictions[9].

9 The Regulation (EU) 2016/679 (General Data Protection Regulation) in the current version of the OJ L 119, 04.05.2016; cor. OJ L 127, 23.5.2018, https://gdpr-info.eu.

The use of blockchain technology and distributed ledger systems presents both opportunities and challenges for international administrative law. These technologies offer potential solutions for secure record-keeping, transparent decision-making processes and efficient cross-border administrative cooperation. Smart contracts, in particular, could revolutionise the execution of administrative procedures by automating certain processes while maintaining transparency and security. However, the implementation of these technologies must be carefully managed to ensure compatibility with existing legal frameworks and to address concerns about energy consumption, scalability and long-term sustainability.

The development of digital identity systems has become a crucial component of modern administrative law. The ability to reliably verify identities across borders is essential for many administrative procedures, from tax collection to the delivery of social services. International cooperation in this area has led to the development of various frameworks for mutual recognition of digital identities, but challenges remain in ensuring interoperability, security and privacy protection. The evolution of digital identity systems must balance the need for efficient administrative processes with the protection of individual rights and privacy.

Environmental factors have become progressively important in the field of digital administrative law. The energy consumption of digital infrastructure, the environmental impact of technological waste and the need for sustainable administrative practices must all be factored into the development of digital administrative systems. International administrative law must adapt to integrate principles of environmental sustainability while ensuring the continued efficiency and effectiveness of administrative processes[10].

The private sector plays a crucial role in advancing digital technologies, such

10 Oleksandr Basiuk, "Recommendations for implementing distributed ledger technology (blockchain) in the public sector of Ukraine based on global experience", *Pressing Problems of Public Administration* 1 (62) (2023): 131–154. DOI: https://doi.org/10.26565/1684-8489-2023-1-08 [in Ukrainian].

as e-health services and blockchain applications, which can drive greater transparency in supply chains and contribute to sustainable development. As countries work on their digital transformation, it is clear that development partners are increasingly collaborating with the private sector to support these efforts, especially in developing nations.

The Digital for Development (D4D) strategies of the EU, Germany, the Netherlands, Norway and the UK all offer valuable insights into how best to integrate private sector involvement. One key challenge is assessing the level of 'digital readiness' across different countries. There are complex trade-offs between prioritising nations with the most pressing digital gaps and supporting those with more advanced digital infrastructures. Striking the right balance is essential to ensuring the most effective outcomes[11].

Additionally, the type of private sector partner is crucial. While start-ups often bring fresh, innovative solutions, they also come with higher risks than more established companies. For successful D4D implementation, these strategies must be deeply embedded within the governmental frameworks of development partners. Effective communication and coordination across public and private sectors will be vital to achieving shared goals, particularly when it comes to maintaining a sustainable approach to digital governance, a key consideration for you, given your focus on balancing efficiency and sustainability in regulatory frameworks[12].

The digital divide between developed and developing nations presents significant challenges for the implementation of digital administrative systems. International administrative law must address these disparities through capacity-building initiatives, technical assistance programmes, and flexible implementation

11 Briefing note No. 136. Working with the private sector for sustainable digital transformation. By Nadia Ashraf and Jeske van Seters. October 2021. https://ecdpm.org/application/files/3416/5546/8453/Working-With-Private-Sector-Sustainable-Digital-Transformation-ECDPM-Briefing-Note-136-2021.pdf#:~:text=The%20private%20sector%20plays%20an,private%20sector%20to%20support%20developing.

12 *Ibid.*

frameworks that accommodate different levels of technological development. The transfer of knowledge and technology must be facilitated while ensuring that developing nations can maintain sovereignty over their administrative systems.

The emergence of new forms of digital assets and cryptocurrencies has created additional challenges for international administrative law. Administrative authorities must develop frameworks for dealing with these new forms of value, addressing issues such as taxation, regulation and cross-border transactions. The decentralised nature of many digital assets challenges traditional administrative concepts and requires innovative approaches to regulation and oversight.

The future of international administrative law will also be shaped by advances in quantum computing and other emerging technologies. These developments may fundamentally modify the capabilities of administrative systems while also creating new security challenges. While maintaining essential protections and safeguards, international frameworks must be sufficiently flexible to accommodate technological evolution[13].

We are talking primarily about illegal cryptocurrency traffic and so-called money laundering. A striking example is North Korea and cryptocurrency. The FBI confirmed that a group of North Korean programmers stole more than £1.2 billion in Ethereum cryptocurrency during a digital raid on the Bybit cryptocurrency exchange in February 2025. To put this into perspective, in 2023, North Korea's entire defence budget was £1.1 billion[14].

This illustrates precisely how a lack of sufficient regulation is a catalyst for the development and support of terrorism in the world. Such manifestations must be combated by detailing the rules of the digital environment.

---

13 Ngozi Samuel Uzougbo, Chinonso Gladys Ikegwu, and Adefolake Olachi Adewusi, "International enforcement of cryptocurrency laws: Jurisdictional challenges and collaborative solutions", *Magna Scientia Advanced Research and Reviews* 11(01) (2024): 068–083. https://doi.org/10.30574/msarr.2024.11.1.0075.

14 Viktor Nazarenko, "North Korea ranks third in bitcoin holdings: Hackers are involved", *RBK Ukraine*, March 19, 2025, https://newsukraine.rbc.ua/news/north-korea-ranks-third-in-bitcoin-holdings-1742382932.html.

Therefore, international organisations play an extremely important role in developing standards and recommendations for digital administrative procedures. Aspects such as AI, personal data protection in international administrative procedures, blockchain technology, digital identification systems, the private sector of administrative digital technologies, digital administrative systems, and new forms of digital assets and cryptocurrency can all have a positive impact on administrative justice, making it more modern and user-friendly in the digital age, while also introducing new security challenges that must be addressed to prevent security vulnerabilities.

3. Ukraine's Digital Administrative Transformation

The evolution of international administrative law in the digital era holds particular significance for Ukraine, the EU and other jurisdictions navigating the rapid globalisation of digital systems. The cross-border nature of digital transformation has exposed limitations in traditional administrative law frameworks, prompting both Ukraine and the EU to adapt their administrative procedures to uphold principles of security, transparency and accountability.

For Ukraine, this shift is especially critical as it seeks to align with European standards while maintaining its administrative sovereignty. The growing reliance on digital solutions adds complexity to the balance between national sovereignty and global cooperation. Ukraine's integration with EU frameworks presents opportunities to enhance governance and foster collaboration, but also requires careful navigation to preserve its unique administrative systems within the broader context of international digital governance[15].

In Ukraine, particularly in areas such as e-governance, cybersecurity and digital identification, digital transformation is a top priority. A good example is

15 І горБородін, *Еволюція адміністративного права України* (2022. С.), 121–125. https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/21849/1/Бородін_Шапенко.PDF.

Diia. This is a platform that enables citizens to access government services online and is an example of Ukraine's efforts to streamline administrative processes and foster transparency. However, the Ukrainian government faces challenges in ensuring that its digital administrative systems are aligned with EU standards and can be effectively integrated into European frameworks. The EU, through its Digital Single Market initiative, has led the way in creating standardised digital administrative practices to foster a unified digital environment across its Member States. For Ukraine, aligning with these digital policies is crucial to enhancing collaboration and ensuring compatibility with European systems, particularly as it advances its goal of deeper integration with the EU.

Cybersecurity is one of the most important aspects of international administrative law. With the digitalisation of administrative systems, protecting citizens' data from cyber threats is paramount. The EU's GDPR has established a global standard for data privacy, prompting countries such as Ukraine to modernise their data protection laws to align with EU norms. This alignment is essential not only for safeguarding personal data but also for creating a regulatory framework that enables secure and efficient cross-border data flows, which are integral to contemporary administrative practices.

The growing reliance on AI in administrative decision-making marks a significant development in modern governance. While AI offers enhanced efficiency and cost-effectiveness, it also raises critical concerns regarding procedural fairness, transparency and accountability. Both Ukraine and the EU are actively working on frameworks to regulate the use of AI in administrative processes, prioritising the preservation of human rights and administrative justice.

This effort is part of a broader global movement to strike a balance between embracing technological advances and upholding ethical standards. Incorporating AI into administrative systems in a responsible manner also involves addressing challenges such as algorithmic bias, decision explainability and the need for

human oversight. As Ukraine aligns its regulatory efforts with EU policies, these measures are crucial to building trust in AI-driven systems and ensuring that administrative processes remain fair, transparent and accountable across borders[16].

Blockchain technology and digital identity verification systems also offer huge opportunities. These technologies have the potential to enhance transparency in record-keeping, streamline cross-border cooperation and support secure digital transactions. In Ukraine, blockchain has been tested for transparency in public records, while the EU has adopted the European Digital Identity Framework Regulation (eIDAS) for the regulation of electronic identification and trust services, which Ukraine seeks to align with.[17] By adopting these technologies, Ukraine and the EU aim to improve administrative efficiency while ensuring trustworthiness and security.

Environmental considerations are becoming increasingly relevant in digital administrative law. The energy consumption and electronic waste generated by digital infrastructure pose significant challenges to sustainable development. Both Ukraine and the EU are working to incorporate sustainability into digital practices, with the EU taking active steps to promote green technology. Ukraine, as it expands its digital systems, faces the task of balancing technological growth with environmental sustainability[18].

Despite Ukraine's development of the Diia portal and widespread internet access, digital literacy among the population remains relatively low. This issue has

16 Regulation of artificial intelligence in Ukraine: Ministry of Digital Transformation presents White Paper. Ministry of Digital Transformation of Ukraine, posted 26 June 2024, https://www.kmu.gov.ua/en/news/rehuliuvannia-shtuchnoho-intelektu-v-ukraini-mintsyfry-prezentuie-bilu-knyhu.

17 European Union, Regulation (EU) № 910/2014 of the European Parliament and of the Council of 23 July 2014 on electronic identification and trust services for electronic transactions in the internal market and repealing Directive 1999/93/EC, Official Journal of the European Union, L 257, 28.8.2014.

18 David Saha, et al., "Putting the green reconstruction of Ukraine into action: Requirements for programme design and policy", *Policy Paper Series* (July, 2022), https://greendealukraina.org/assets/images/literature/28-pp-02-2022-putting-the-green-reconstruction-of-ukraine-into-action.pdf.

been addressed in various studies[19,20].

Additionally, many government employees rely on the Telegram messenger application without enabling two-factor authentication, which creates a security vulnerability. Using Telegram as a file-sharing service further exposes sensitive data to potential cyber threats.

Conclusions

International cooperation remains a crucial factor in addressing disparities between developed and developing nations in the adoption of digital administrative systems. Countries such as Ukraine benefit from technical assistance provided by the EU and other international organisations, which helps bridge the digital divide. Investments in infrastructure, capacity building and knowledge transfer play a key role in ensuring that administrative reforms can be successfully implemented across different levels of technological development.

Public participation in administrative processes has also been transformed by digital technologies. Online platforms and digital communication tools have created new opportunities for civic engagement in administrative decision-making. However, these advances also raise concerns regarding digital accessibility and the risks associated with the digital divide. International administrative law must evolve to ensure that digitalisation enhances rather than restricts public participation in governance.

Furthermore, the development of international legal frameworks for regulating AI, blockchain and cross-border data management is essential to ensure a fair, transparent and efficient administrative system. As emerging technologies continue to shape governance structures worldwide, international cooperation

19 Iryna Yanenkova, "Factors and paths of development of digitalization in Ukraine", *Scientific Discussions / Ekon. Ukr*. № 3 (2022): 04—22. https://library.kr.ua/wp-content/elib/periodyka/ekonukr/EU3(724)-2022.pdf.

20 Telegram data leak investigation: one detained, 25 under suspicion, Internet Freedom, June 20, 2020, https://netfreedom.org.ua/en/article/rozsliduvannya-vitoku-danih-cherez-telegram-odin-zatrimanij-25-pid-pidozroyu.

will be vital in maintaining stability and consistency in administrative law.

As digital transformation accelerates, cybersecurity threats related to blockchain, AI and digital currencies continue to increase. These threats manifest in various forms, ranging from data breaches to financial crimes. The lack of unified global regulations exacerbates these risks, making the need for an internationally coordinated administrative regulatory framework in the digital sphere apparent.

One of the primary challenges of the digital administrative revolution is balancing the opportunities presented by automation with the need to uphold fundamental legal principles such as transparency, accountability and fairness. Automated decision-making and AI-driven administrative processes must be designed to mitigate algorithmic biases and ensure explainability in decision-making.

The success of international administrative law in the digital age will ultimately depend on nations' ability to collaborate on common regulatory challenges while safeguarding national sovereignty and individual rights. Moving forwards, the development of global standards, cooperative mechanisms and shared technological infrastructures will be key to realising the full potential of digital administrative systems while ensuring their ethical and secure implementation.

PASAULINĖS ADMINISTRACINĖS TEISĖS EVOLIUCIJA SKAITMENINIAME AMŽIUJE: IŠSAMI ANALIZĖ

Seleznov Mark

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama pasaulinės administracinės teisės raidos skaitmeniniame amžiuje problema, pabrėžiama jos transformacija, reaguojant į technologijų pažangą. Ypatingas dėmesys skiriamas skaitmeninių priemonių, tokių kaip blokų grandinė, dirbtinis intelektas ir skaitmeninės tapatybės sistemos, apibūdinimui į administracines procedūras, pabrėžiant jų galimybes didinti skaidrumą, efektyvumą ir tarpvalstybinį bendradarbiavimą. Analizuojami skaitmeninio suvereniteto, kibernetinio saugumo, algoritmų teisingumo ir jurisdikcijos konfliktų keliami iššūkiai, kartu su tarptautinių standartų ir sistemų derinimo galimybėmis. Didesnis dėmesys skiriamas tarptautinių organizacijų vaidmeniui formuojant skaitmeninę administravimo praktiką. Straipsnyje taip pat aptariamas aplinkos tvarumas ir skaitmeninė atskirtis, siūlomi sprendimai, kaip sumažinti skirtumus tarp tautų. Daugiausia dėmesio skiriant Ukrainos skaitmeninėms reformoms, ypač jos Diia platformai ir derinimui su ES standartais, tyrime aprašoma pasaulinio bendradarbiavimo svarba kuriant pritaikomą teisinę sistemą. Ši išsami analizė suteikia įžvalgų apie administracinės teisės ateitį sparčiai skaitmenėjančiame pasaulyje.

Reikšminiai žodžiai: pasaulinė administracinė teisė, skaitmeninė transformacija, blokų grandinė, dirbtinis intelektas, administracinės procedūros, skaitmeninis suverenitetas, tarpvalstybinis bendradarbiavimas.

THE EXIT RIGHTS OF SHAREHOLDERS IN CORPORATE CROSS-BORDER MERGER IN THE SINGLE MARKET UNDER GERMAN, IRISH AND BELGIAN COMPANY LAW

Nadiia Startsun

E-mail: nstartsun@gmail.com

Mykolas Romeris University, Law School

Scientific tutor: Prof. Dr. Lina Mikalonienė

E-mail: lina.mikaloniene@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Law School

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-25

Abstract: This article is concerned with the exit rights of a shareholder in corporate cross-border mergers in the European Union single market under the law of three selected jurisdictions: Germany, Ireland and Belgium[1]. It focuses on the conditions of exercising the exit rights against cash compensation, the peculiarities of each jurisdiction's approach and the valuation rules used to arrive at cash compensation. The research is primarily based on a comparative analysis to assess the transposition of Directive 2019/2121 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Directive 2017/1132 with regards to cross-border conversions, mergers and divisions as a step to harmonisation of the cross-border merger process. The research showed that while transposition greatly facilitated the cross-border merger process within the single market and created a common framework, there was room for improvement in terms of procedural aspects of the exercise of exit rights, as well as to the claim of additional

1 This article is based on a defended Master's thesis (in terms of data collection and analysis of German, Irish and Belgian legislation); the comparative analysis and conclusions that follow from it are new.

cash compensation, the methods used in its calculation and its payment.

Keywords: exit rights, withdrawal rights, cash compensation, shareholder rights, cross-border merger, dissenting shareholder, implementation of a Directive.

Introduction

European legislators are building bridges between Member States to create a comprehensive and reliable framework for cross-border corporate mergers within the European Union (EU) single market. One of the goals of this framework – harmonised protection of shareholders' rights in cross-border transactions – will ensure that shareholders have legal instruments they can deploy against potential violations or risks arising during a cross-border merger. For some time, such protections were not unified among Member States, which created an obstacle to cross-border mergers and led to complexity and legal uncertainty[2]. The adoption of Directive 2019/2121 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Directive 2017/1132 (hereinafter referred to as the Directive) marked a huge advance in resolving this matter. One of the instruments available to shareholders since the Directive was adopted is the right of dissenting shareholders to withdraw from a company against cash compensation. Being one of the main achievements of the Directive, as it was claimed in the doctrine – exit rights – constitute a protecting tool against the change of applicable law, that poses on shareholders a thread of dealing with completely different legal jurisdictions.

The Directive provides for common standards, not directly applicable rules; therefore, it must be transposed into the company law of Member States. Article

2 Recital 17 of the Preamble of Directive (EU) 2019/2121 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 amending Directive (EU) 2017/1132 as regards cross-border conversions, mergers and divisions, EUR-lex, accessed 10 February 2025, https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2019/2121/oj

288 of the TFEU stipulates that 'A directive shall be binding, as to the result to be achieved, upon each Member State to which it is addressed, but shall leave to the national authorities the choice of form and methods'[3]. While being the common legal basis for business activity across the EU, the Directive contains minimum harmonisation rules, which means that each Member State, while transposing the Directive into it's national company law, can provide increased protection for shareholders. Additionally, the provisions of national legislation, e.g. procedural law, are sufficient to facilitate and support the execution of the Directive.

This article focuses on Germany, Ireland and Belgium. These three jurisdictions represent developed and influential economies in the EEA. Germany was not only a source of inspiration (and given German provisions on exit rights, a basis) for European legislators when drafting the Directive, but has always been one of the most attractive Member States to do business, including for the UK's companies. After Brexit, the closest jurisdiction to the UK – Ireland – may play the role of an intermediate between Europe and the UK, hence the importance of including this Member State in this analysis. Furthermore, all of the documentation in Ireland is conducted in English, which facilitates the process of cross-border mergers. Belgium, a multilingual Member State (including francophone), has an innovative approach to the protection of shareholders in cross-border mergers and may play a role as a hub for companies wishing to expand into a French-speaking region, while at the same time having a close relationship with Germany. Moreover, the Belgian legislator opted to offer exit rights to a wider range of shareholders than was envisaged in the Directive, which makes it an appropriate choice for this analysis. Overall, each of the selected jurisdictions has meticulously transposed the Directive, which makes them interesting and appropriate examples for this analysis. Lastly, the harmonisation envisaged by

3 Article 288 of the TFEU, UR-lex, accessed 10 February 2025, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT.

the Directive highlights the fact that mergers across borders of any jurisdiction within the single market should be as convenient as domestic ones. The question of whether the harmonisation process has been successful, and what further steps European legislators must take to enhance it, can only be answered by way of a comparative analysis.

The purpose of this article was to determine whether, under the regulatory framework of exit rights in corporate cross-border mergers of the three selected jurisdictions, there are gaps that warrant further harmonisation. To answer this, the following objectives were developed: to assess the regulatory framework of the three selected jurisdictions and the Directive regarding exit rights in corporate cross-border mergers and to identify any potential gaps; and to assess the need for further harmonisation and to determine specific areas this should address. Through a comparative analysis of different Member States' approaches, this study aimed to provide practical insights that could enhance future regulatory improvements. The object of this article is exit rights in corporate cross-border mergers in the legislation of the selected jurisdictions. The initial methods used in this article were data collection and data analysis methods, to examine, analyse and study legal acts and doctrines, in particular the legislation of Germany, Ireland and Belgium[4]. Second, a comparative method was used to provide a comparison between approaches among different Member States towards the mentioned issues. Lastly, a logical approach was used to structure the research into a convenient and readable form. The relevance of this article is evident, as the transposition of the Directive's provisions was only recently completed, in 2023. Therefore, there is scope for a comprehensive assessment and analysis. In light of this, the findings will be relevant and useful for providing additional insights into the problematic aspects of exit rights for dissenting shareholders in corporate

4 This article is based on the defended Master's Thesis, providing a more focused analysis of exit rights in corporate cross-border mergers as a tool for protecting shareholders' rights.

cross-border mergers in the single market.

Various literature covers exit rights in corporate cross-border mergers[5,6,7,8,9,10,11,12,13,14,15,16]. This article will be of practical use to legal scholars and practitioners who specialise in shareholders' rights protection in corporate cross-border mergers, as it analyses the provisions on exit rights they use in their professional activity. It will also be useful for legislators, as it provides a comparative overview of the implementation results, with recommendations on what could be improved in the current legislation. Lastly, it will be useful to law students and independent researchers who are interested in the protection of shareholders' rights via exit

5 Jessica Schmidt, "Cross-Border Mergers, Divisions and Conversions: Accomplishments and Deficits of the Company Law Package", *European Company and Financial Law Review (ECFR)* 16, no. 1-2 (2019).

6 European Commission: Directorate General for the Internal Market and Services, Bech Bruun., and Lexidale, *Study on the Application of the Cross-Border Mergers Directive*, (Luxembourg: Publications Office, 2013). https://data.europa.eu/doi/10.2780/96404.

7 Lina Mikalonienė and Nikolay Kolev, "The Statutory Exit Right of a Minority Shareholder in a Private Limited Company under Lithuanian and Bulgarian Company Law", *International Comparative Jurisprudence* 10, no. 1 (2024), https://heinonline.org/HOL/Page?handle=hein.journals/icjuris10&collection=journals&id=144&startid=144&endid=158.

8 Paula del Val Talens, *Freedom of Establishment and Cross-Border Mobility for Companies in the EU* (Madrid: LA LEY Soluciones Legales, S.A., 2024).

9 Hamed Alavi and Tatsiana Khamichonak, "To Be or Not to Be; the EU Cross-Border Mergers Framework and Harmonization of Dissenting Shareholder's Rights", *Hungarian Journal of Legal Studies* 58, no. 3 (2017), https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/ajur58&i=310.

10 Thomas Papadopoulos, "Protection of Shareholders in Cross-Border Mergers: The New Harmonized Rules", *European Company and Financial Law Review* 18, no. 6 (2022), https://doi.org/10.1515/ecfr-2021-0038.

11 Christoph Teichmann, "The Company Law Package - Content and State of Play", *European Company and Financial Law Review (ECFR)* 16, no. 1-2 (2019), https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/ecomflr16&i=3.

12 Martin Winner, "Protection of Creditors and Minority Shareholders in Cross-Border Transactions", *European Company and Financial Law Review (ECFR)* 16, no. 1-2 (2019), https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/ecomflr16&i=44.

13 Vanessa Knapp, "Cross border mobility: what do we need in practice?", *ERA Forum* 19, (2018), https://doi.org/10.1007/s12027-018-0495-6.

14 Gokce Kurtulan, "Minority Shareholder Protection in Cross-Border Mergers: A Must for or an Impediment to the European Single Market?", *European Business Organization Law Review* 18, no. 1 (2017), https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/eunbuioiz18&i=101.

15 Marco Ventoruzzo, "Cross-Border Mergers, Change of Applicable Corporate Laws and Protection of Dissenting Shareholders: Withdrawal Rights Under Italian Law", *Penn State Legal Studies Research, Bocconi Legal Studies Research Paper* No. 16, *European Company and Financial Law Review* (ECFR), 2007, https://ssrn.com/abstract=960579.

16 Lorenzo Benedetti, "The Protection of Shareholders in Cross-Border Conversions, Mergers, and Divisions", *Orizzonti del Diritto Commerciale: Rivista on Line Dell'Associazione Italiana dei Professori Universitari di Diritto Commerciale*, no. 3 (2023), https://heinonline.org/HOL/P?h=hein.journals/oidldoco2023&i=1015.

rights transposed by selected Member States.

1. Exit rights in corporate cross-border mergers in selected jurisdictions

Exit rights in corporate cross-border mergers are introduced in Article 126a paragraph 1 and constitute one of the major achievements of Directive 2019/2121 amending Directive 2017/1132 with regards to cross-border conversions, mergers and divisions, or, as it is known, the Mobility Directive[17]. It provides dissenting shareholders with the possibility to dispose of their shares against adequate cash compensation, which complements the right of exit[18]. Exit rights serve as a safeguard against undesirable changes in applicable laws. The Directive envisaged that the right to dispose of one's shares shall be granted to all members of merging companies if they voted against the approval of a cross-border merger, and provided that as a result of the merger the law that applies to them will change, i.e. the company resulting from the merger will be governed by the law of a Member State other than the law of their respecting company[19]. As previously mentioned, the Directive's provisions must be transposed into each Member State's national company law. The implementation process is affected by (and depends on) a Member State's national law traditions and practices and its political environment; therefore, it differs in each Member State.

1.1. Germany

The first jurisdiction analysed in this article is Germany. It should be noted that even before the implementation of the Directive, Germany had extensive procedures and rules protecting shareholder rights in mergers. Among others,

17 Papadopoulos, *supra note,* 10: 1.

18 Benedetti, *supra note,* 16: 1007.

19 "Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law (codification)," EUR-lex, Article 126a, accessed on 10 February 2025, http://data.europa.eu/eli/dir/2017/1132/oj.

they covered exit rights and the procedure for their execution, as well as the right to review cash compensation with respect to exit rights. Moreover, under German law, the provisions on exit rights may apply to cross-border merging companies if their national law does not establish a compensation procedure. Hence, the German company law mechanisms protecting shareholders are considered to be comprehensive[20].

As mentioned, in Germany, exit rights were not a novelty but a standard established over time. The German Transformation Act already contained exhaustive regulation prior to the implementation of Directive 2017/1132. As an example, section 29 of the German Transformation Act provided that if, by way of merger, the legal form of an entity is about to change, the acquiring legal entity shall offer to each dissenting shareholder to acquire their shares or memberships in return for appropriate cash compensation. By this, the German legislator grants exit rights to shareholders who are faced with an undesired change in the company's legal form, as in the case of a domestic merger, the applicable law for a company does not change.

Under the German Transformation Act, exit rights are granted to shareholders of each transferring company if they will not be governed by German law as a result of a cross-border merger and have objected to the merger resolution. Firstly, according to this provision, the exit right is given to the shareholders of 'each transferring company', already putting as a fact that the applicable law does not change for the acquiring company. Hence, under *UmwG*, shareholders of the acquiring company are not granted exit rights, even if they are formally eligible under other conditions. As has been noted by German scholars, even though the applicable law does not change for the acquiring company, the membership rights of the company are still affected as a result of a cross-border merger[21]. Others

20 Schmidt, *supra note,* 5: 253.

21 *Ibid*., 255-256.

believe that providing exit rights to both transferring and acquiring companies would be excessive[22] and could create additional cash outflow, thus supporting the approach of the German legislator.

Furthermore, the German Transformation Act, in accordance with the Directive provisions, requires that a shareholder objects to a company's decision to conduct a cross-border merger in order to be eligible to obtain cash compensation. Shareholders have one month following a general meeting to declare their desire to exit the company[23]. Reasonable concerns have been put forward about the non-binding nature of the declaration to exit the company[24]. At the point when the declaration is made, it is still not clear if the cross-border merger will be effectuated, so in the case of a merging company stepping back, a shareholder may find themself in an unfavourable position. In the case of Germany, where the declaration of withdrawal requires notarisation in the case of GmbH[25], this may cause additional uncertainty. So, from this point of view, the declaration of exit shall generally be non-binding, but will play a prerequisite role instead; first, providing a company with information as to the potential liquidity outflow, and second, entitling a shareholder to exit a company further[26].

The right to withdraw from a company is closely connected to the cash compensation that shareholders are to obtain. In the case of Germany, the cash

22 Paul L. Davies, et al., "The Commission's 2018 Proposal on Cross-Border Mobility – An Assessment", *European Company and Financial Law Review Forthcoming, Oxford Legal Studies Research Paper* No. 25/2018, (2018): 12, https://ssrn.com/abstract=3257846.

23 Sec.313 paragraph (2) of German Trasformation Act (*UmwG*). „Umwandlungsgesetz", Bundesministerium der Justiz Bundesamt für Justiz, accessed 10 February 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/umwg_1995/index.html.

24 Leonard Hübnerand and Victor Habrich, "The new regime for cross-border mergers under Directive (EU) 2019/2121", in *Freedom of Establishment and Cross-Border Mobility for Companies in the EU* Paula del Val Talens (Madrid: LA LEY Soluciones Legales, S.A., 2024), 210.

25 Section 15 paragraph (4) of German Act on Limited Liability Companies *(GmbHG).* „Act on Limited Liability Companies (Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung – GmbHG)", Bundesministerium der Justiz Bundesamt für Justiz, accessed 14 February 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gmbhg/.

26 Hübnerand and Habrich, *supra note*, 24: 210-211.

consideration stipulated for dissenting shareholders has a suspensive effect on the entry into force of the cross-border merger[27]. This means that cash compensation becomes effective only after a cross-border merger becomes legally effective and shall be paid within two weeks of the cross-border merger taking effect[28]. Such an approach is justified by the fact that the entry into force may be postponed by factors both related (e.g. liquidity risks) and non-related (e.g. delays with preparation of documents) to the cash consideration. If one considers other time frame requirements set out by the German Transformation Act, it is evident that another two shareholder's rights can be used only after the cross-border merger has taken effect – the right to claim additional cash compensation and the right to dispute the share exchange ratio and claim a cash payment – both three months after the effective date of the cross-border merger[29]. The suspensive effect is logically correlated with the provision that additional compensation can be claimed only after the cross-border merger has taken effect, as from this moment the amount of the cash consideration itself becomes effective.

Furthermore, the Directive itself does not require any form of acceptance of cash compensation. As far as details of the offer of cash compensation shall be included as part of a common draft of terms of cross-border merger, shareholders vote for it as a whole, with the further possibility of claiming additional cash compensation[30]. The German legislator instead distinguishes 'notification on the acceptance of cash compensation' and the acceptance of the latter. While as a general rule shareholders have one month following a general meeting to declare

27 Section 313 paragraph (1) of German Transformation Act *(UmwG) op.cit.,* (fn. 23).

28 Sec. 313 paragraph (5) of German Transformation Act *(UmwG) op.cit.,* (fn. 23).

29 Sec. 34 of German Transformation Act *(UmwG)*; Sec. 4(1) of German Act on Appraisal Proceedings *(SpruchG)* – with regard to a claim of additional cash compensation and (Sec. 15 of German Transformation Act *(UmwG)*; Sec. 4(1) of German Act on Appraisal Proceedings *(SpruchG)* with regard to dispute the share exchange ratio and claim a cash payment. „Act on Appraisal Proceedings", Spruchverfahrensgesetz – SpruchG, Bundesministerium der Justiz Bundesamt für Justiz, accessed 14 February 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/spruchg/__1.html.

30 Article 122 para. (1)(m) of the Directive 2017/1132 as amended by Directive 2019/2121.

exit[31], a special procedure applies to German LLCs – *GmbH* – where such acceptance requires notarial certification[32]. As a consequence, Germany implemented the requirement to notify a decision to dispose of shares according to para.2 art. 126a of the Directive, but provided two months for acceptances that require notarisation[33]. Such an approach is called a 'split-up solution' in the doctrine[34] and allows one to consider both the requirements established in the Directive and the specific characteristics of national company law, particularly the law on LLCs. Lastly, in terms of claims for additional compensation, German law recognises the *erga omnes* effect of the court decision, which grants additional cash compensation to every shareholder even if they were not an applicant to the court[35].

1.2. Ireland

For Ireland, exit rights in corporate cross-border mergers were a novel feature. The Directive provisions were implemented into Statutory Instrument No. 233/2023 - European Union (Cross-Border Conversions, Mergers and Divisions) Regulations 2023[36] (hereinafter referred to as Regulation 233/2023). According to Irish legislation, exit rights are granted to shareholders of 'an Irish merging company', without specifying further whether it is a transferor company or a successor company. In the Interpretations to Part 3 of Regulation 233/2023 under

31 Sec.313 paragraph (2) of German Transformation Act *(UmwG)*.

32 Section 15 Paragraph 4 of German Act on Limited Liability Companies *(GmbHG)*. „Act on Limited Liability Companies (Gesetz betreffend die Gesellschaften mit beschränkter Haftung – GmbHG)", Bundesministerium der Justiz Bundesamt für Justiz, accessed 14 February 2025, https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_gmbhg/.

33 Section 313 Para. 3 Sentence 1 of German Transformation Act *(UmwG)*.

34 Jessica Schmidt, "Stellungnahme zum Entwurf eines Gesetzes zur Umsetzung der Umwandlungsrichtlinie (BT-Drs. 20/3822)", Öffentliche Anhörung des Rechtsausschusses des Deutschen Bundestages am 7. November 2022: 7, accessed 14 February 2025, https://www.bundestag.de/resource/blob/918824/f5b77a7694b171ce615c4eba9a499d3b/Stellungnahme_Schmidt.pdf.

35 Section 13 of German Act on Appraisal Proceedings *(SpruchG)*.

36 "S.I. No. 233/2023 - European Union (Cross - Border Conversions, Mergers and Divisions) Regulations 2023", *"Iris Oifigiúil" of 26th May, 2023*, Irish Statute Book, accessed on 14 February 2025, https://www.irishstatutebook.ie/eli/2023/si/233/made/en/print.

the merging company, it is understood to refer to both a transferor and successor company (for a merger by acquisition or by absorption) and a transferor company (for a merger by formation of a new company). While the formulation concerning the creation of a new company is evident from the nature of the merger, the formulation concerning mergers by acquisition/absorption implies an Irish merging company as the transferor company or as the successor company. From this, it follows that exit rights in a corporate cross-border merger are applicable both to inbound and outbound mergers.

Furthermore, dissenting shareholders, (or minority shareholders[37], as is the term used by the Irish legislator) may, not later than 30 days after the general meeting, decide to dispose of their shares. To do so, they must request this from the company in writing or by electronic means to acquire their shares for the cash compensation specified in the common draft terms. The cash compensation shall be paid within two months of the cross-border merger taking effect[38]. The complementary right to exit rights – the right to claim additional cash compensation – can be executed 30 days after the general meeting on which the special resolution to adopt common draft terms of the corporate cross-border merger was passed. In this case, shareholders can apply to the Irish High Court[39], which is the competent authority under Irish law to hear cases to provide additional cash for compensation in cases when a shareholder exercises their exit rights[40]. It is important to note that, at the moment, one month after a general meeting, it may still be unclear whether the cross-border merger will be executed at all. Regarding claims submitted to the Irish High Court, such litigation may cause problems and additional workload for the court in cases where a company does not proceed

37 Regulation 37 paragraph (11) of the Regulation 233/2023, *supra note,* 36.

38 *Ibid*., paragraph (3).

39 Regulation 2(1) of the Regulation 233/2023, *supra n.* 41, determine that "Court' means the High Court.

40 "New Regulations on Cross Border Conversions, Mergers and Divisions", Mason Hayes & Curran, accessed on 15 February 2025, https://www.mhc.ie/latest/insights/new-regulations-on-cross-border-conversions-mergers-and-divisions.

with a merger. In such cases, 30 days after the general meeting may be an inappropriate period when it comes to the claim of additional compensation, and it is recommended that shareholders should not initiate proceedings until it is clear that the cross-border merger will actually take place[41].

The Irish legislator stipulates that the Court's final decision granting additional cash compensation has *erga omnes* effect[42], i.e. is valid for all dissenting shareholders of the merging company, despite the fact that the shareholders concerned might not have applied to the Court. Moreover, it is allowable for the Court to provide different levels of additional cash compensation for different classes of shareholders, 'referred to in subparagraph (a)'. In this case, there are two classes of shareholders: 1) those who decided to exit the company and 2) those who did not claim additional compensation. It follows from the nature of *erga omnes* obligation that the Court's decision applies to every shareholder who exercises their exit rights. Moreover, it is evident that different shareholders will get different levels of payment, based on the number of shares they hold or different classes of shares (e.g. preferential shares). However, the principle used to arrive at the compensation will be the same for every shareholder. The open question remains as to what the legislator meant by different levels of compensation: was it an attempt to distinguish active and passive shareholders by allowing the initiators of the proceedings to obtain more compensation, or was it a way to stress possible different amounts of compensation within the universal application of the Court's decision.

Furthermore, the Irish legislator provides a two-month period after a cross-border merger takes effect for cash compensation to be paid, which is considered

41 Leonard Hübnerand and Victor Habrich, "The new regime for cross-border mergers under Directive (EU) 2019/2121", *in Freedom of Establishment and Cross-Border Mobility for Companies in the EU* Paula del Val Talens (Madrid: LA LEY Soluciones Legales, S.A., 2024), 212.

42 Regulation 37 paragraph 5(a) of the Regulation 233/2023.

a relatively long period and is the maximum time allowed by the Directive[43]. Before the Directive's implementation, the Department of Enterprise, Trade and Employment of Ireland held public consultations, asking respondents for their opinions on the articles that Member States can make decisions about[44]. Among others, they were asked whether Ireland should open the remedy of exit rights to more categories of shareholders than stipulated by the Directive. A submission prepared by the Company Law Review Group[45] recommended not to avail of this option and not to extend the cash consideration for members other than dissenting members.

1.3. Belgium

Belgian shareholders dissenting against a cross-border merger did not benefit from the possibility to exit the company against cash compensation prior to the implementation of the Directive. The right to exit for shareholders was known in a context outside of merger procedures, without entering into a conflict with a company, by being excluded from a company by its resolution[46] or expelled by a judicial decision[47]. The introduction of exit rights in this Member State is an example of how it provided a major improvement in the shareholder rights protection framework in corporate cross-border mergers. As a consequence, the exit rights and their execution in Belgium have their own peculiarities.

---

43 Article 126a, para. 3 of the Directive 2017/1132 as amended by Directive 2019/2121.

44 "Public Consultation on the Transposition of Directive (EU) 2019/2121 of the European Parliament and Council amending Directive (EU) 2017/1132 as regards cross-border conversions, mergers and divisions. Company Law", Department of Business, Enterprise and Innovation, accessed 15 February 2025, pp. 29-30, https://enterprise.gov.ie/en/consultations/consultations-files/public-consultation-transposition-directive-eu-2019-2121.pdf.

45 "Consultation on Directive (EU) 2019/2121 of 27 November 2019 (the Cross-Border Conversions and Divisions Directive) Review Group Submission on Member State Options'. prepared by Company Law Review Group, 13 October 2020, Department of Enterprise, Trade and Employment accessed 15 February 2025, pp. 7-8, https://enterprise.gov.ie/en/consultations/consultations-files/clrg-submission-eu-directive-2019-2121-consultation.pdf.

46 Christoph Van Der Elst, "21st Century Company Law in Belgium", *European Company Law Journal* 17, no. 2 (2020): 26, https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Company+Law/17.2/EUCL2020006.

47 Dirk Van Gerven and Maxime Berlingin, "Arbitration and Company Law in Belgium", *European Company Law* 12, no. 3 (2015): 134, https://kluwerlawonline.com/journalarticle/European+Company+Law/12.3/EUCL2015020.

As is known, only those shareholders who vote against the approval of a cross-border merger have the right to dispose of their shares against cash compensation. While the Directive itself leaves it to the discretion of Member States to cover more categories of shareholders (by stating '[…] at least the members of the merging companies who voted against […]'), Member States are reluctant to use this possibility. Among those other categories may be shareholders who simply do not have voting rights, who took part in a general meeting and abstained from voting, or who were absent and did not participate in a general meeting[48]. All of them are equally affected by the repercussions of a cross-border merger, and at least those who were not passive (i.e. shareholders who do not have voting rights) should have access to such remedy, as the right to exit.

Belgian legislator made a step into resolving this matter, by granting those shareholders who hold shares without voting rights one vote per share each for the purpose of voting on the approval of a cross-border merger[49]. Hence, they are eligible to exercise their exit rights because they are able to vote against the approval. Now, those shareholders who did not vote made it at their will, and not by formally lacking the possibility to vote. All of the remaining shareholders (dissenting or otherwise) who did not vote against it either agree with the cross-border merger or are perceived as being passive. The point of view exists that exit rights themselves touch upon the important question of whether withdrawal from a company constitutes a breach of the principle *pacta sunt servanda*[50], and, therefore, whether it can be justified in the case of active shareholders. In any

48 Papadopoulos, *supra note,* 10: 7.

49 Article 12:116 paragraph 1 (2b, second subparagraph) of BCCA with regard to Article 5:47 paragraph 1 (3), 7:57 paragraph 1 (3) of BCCA. "Code des sociétés et des associations", Service Public Federal Justice, accessed 15 February 2025, https://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/article.pl?language=fr&lg_txt=f&type=&sort=&numac_search=&cn_search=2019032309&caller=SUM&&view_numac=2019032309dx2019032309f#list-link-1.

50 "Exit rights of minority shareholders in a private limited company (IVOR nr. 72) 2010/4.6", InView.nl, accessed 10 February 2025, https://www.inview.nl/document/idce7705c783fe16cacb55c813a765b544/exit-rights-of-minority-shareholders-in-a-private-limited-company-instituut-voor-ondernemingsrecht-nr-72-4-6-conclusion?ctx=WKNL_CSL_1466&tab=tekst.

case, granting passive shareholders exit rights is not welcomed as it encourages 'free-riding' or disinterested behaviour among shareholders[51].

The execution of exit rights can be divided into three parts: notification to the company before a general meeting of a shareholder's intent to exit, voting against approval of a cross-border merger and, finally, re-confirming one's intention during a general meeting[52]. The dissenting shareholder must declare their desire to exit at the latest prior to the vote at a general meeting and re-confirm this by voting during the general meeting[53]. At the same time, the Belgian Code on Companies and Associations (BCCA) does not provide a specific time frame within which dissenting shareholders must notify the company. Concerning voting, taking into consideration the fact that every shareholder is granted one vote per share during cross-border merger approval, the ones who did not vote or abstained are justifiably behind the scope of the exit right remedy under BCCA. Lastly, a merging company can estimate the potential amount of payment after every notification on exit and decide not to proceed with a cross-border merger if it poses a significant threat to its financial sanity. Hence, if at a general meeting the merging company decides to proceed with a corporate cross-border merger, dissenting shareholders must re-approve their decision to exit the company.

Additional cash compensation, which goes hand in hand with exit rights, can be demanded 30 days after a general meeting via a claim to the President of the Enterprise Court and shall be paid no longer than two months after a cross-border merger takes effect[54]. From the wording of the BCCA, it follows that both transferring and acquiring companies may be in charge of the payment of cash compensation within two months ('cash compensation may also be made by the acquiring company'). Lastly, the cash compensation for shareholders is to be paid

51 Winner, *supra note,* 12: 66.

52 Article 12:116/1 paragraph 1 of BCCA (*op.cit.* fn. 56).

53 Article 12:116/1 paragraph 1 (3) of BCCA.

54 Article 12:116/1 paragraph 1 (3) and paragraph 2 of BCCA.

only after the company has satisfied all claims of creditors[55]. This puts shareholders into the position of being the company's creditors, which may serve as an argument discouraging them from involving the withdrawal from the merging company. Moreover, it is worth noting that the Belgian legislator has not adopted the opportunity in the Directive that provides the court decision as to the additional cash compensation *erga omnes* effect. It is possible that the Belgian legislator tried to somehow discourage shareholders from leaving a company. This may lead to a number of individual lawsuits, which can burden shareholders, overload the judiciary and, ultimately, result in court decisions with different approaches to compensation. Still, Belgium does not imply the possibility to resolve the aforementioned difficulty by implying *erga omnes* obligation.

2. Results of the comparative analysis of selected jurisdictions

Comparative analysis of exit rights in the context of corporate cross-border mergers includes the content of these rights and their exercise, as well as complementary cash compensation and its aspects (such as assessment of adequacy and valuation rules). In light of the recent transposition of the Directive provisions that ensure minimum harmonisation of the requirements for exit rights, a comparative assessment is an important tool enabling us to understand to what extent those requirements are harmonised in the selected Member States.

As is evident from the research, each selected jurisdiction provided the possibility of exit rights in outbound cross-border mergers for dissenting shareholders who voted against a cross-border merger, while Belgium also covered non-voting shareholders who hold profit shares by granting them one vote per share[56]. Germany and Ireland provide a period of one month after a general meeting to

55 Article 12:116/1 paragraph 1 (3) of BCCA.

56 Article 12:116 paragraph 1 (2b, second subparagraph) of BCCA with regard to Article 5:47 paragraph 1 (3) and 7:57 paragraph 1 (3) of BCCA.

declare exit[57], while in Belgium the intention of members to exercise their right to dispose of their shares must be set forth at a general meeting at the latest[58]. At the same time, the declaration of a desire to exit is relatively complicated in Germany (for LLCs) and Belgium (where optional provisions on pre-notification were adopted), which creates procedural obstacles.

In each of the selected Member States, complementary cash compensation must be paid after a cross-border merger takes effect, but within different periods: two months in Ireland and Belgium[59] and two weeks in Germany[60]. Additional cash compensation can be claimed one month after a general meeting in Ireland and Belgium[61], while under German law, a claim can be set within the three months after a cross-border merger takes effect[62]. While the Directive does not provide any guidelines on this matter, the approaches of Member States differ, with the approach of Germany (i.e. to open access to claim additional cash compensation after a cross-border merger has taken effect) appearing to be the most suitable, as cash consideration itself becomes effective only after a cross-border merger takes effect, which makes it illogical in some situations to claim an additional amount before a cross-border merger has been finalised.

Lastly, the cash compensation is to be paid by acquiring (or newly created) a company in Germany[63], as well as by a successor company in Ireland[64]. Conversely, Belgian law allows that both transferring and acquiring companies may be in charge of the payment of cash compensation[65]. In both Germany and Belgium,

57 Section 313(2) of German Trasformation Act (*UmwG*) and Regulation 37 (1) of Regulation 233/2023.

58 Article 12:116/1 para.1 (3) of BCCA.

59 Regulation 37 (3) of Regulation 233/2023 and Article 12:116/1 para.1 (3) of BCCA.

60 Section 313(5) of German Trasformation Act (*UmwG*).

61 Regulation 37 (4) of Regulation 233/2023 and Article 12:116/1para.1 (6) of BCCA.

62 Section 34 of German Trasformation Act (*UmwG*); Section 4(1) of German Act on Appraisal Proceedings *(SpruchG).*

63 Section 5 (5) of of German Act on Appraisal Proceedings *(SpruchG).*

64 Regulation 46 (1)(e) of the Regulation 233/2023.

65 Article 12:116/1 para.1 (7) of BCCA.

shareholders are treated as creditors for the purpose of obtaining cash compensation dissenting shareholders in UmwG[66] and BCCA[67], and enter into suspensive relations with a company[68]. The requirements for the period regarding the declaration of a desire to exit and execution of cash compensation are summarised in Table 1.

Table 1. Requirements for the period regarding the declaration of a desire to exit and execution of cash compensation

	Germany	Ireland	Belgium
To declare exit	One month after a general meeting[69] (Sec.313(2) UmwG[70])	Thirty days after a general meeting (Regulation 37 (1) of Regulation 233/2023[71])	At the latest, prior to a vote at a general meeting and reconfirmed by voting during a general meeting (Article 12:116/1 para.1 (3) of BCCA[72])
To accept cash compensation	Two months after a general meeting (Sec.313(3) UmwG)	n/a	n/a
The cash compensation is to be paid	Two weeks after a cross-border merger takes effect[73] (Sec. 313(5) UmwG)	Two months after a cross-border merger takes effect (Regulation 37 (3) of Regulation 233/2023)	Two months after a cross-border merger takes effect (Article 12:116/1 para.1 (3) of BCC)
To claim additional cash compensation	Three months after a cross-border merger takes effect (Sec. 34 UmwG; Sec. 4(1) SpruchG[74])	Thirty days after a general meeting (Regulation 37 (4) of Regulation 233/2023)	One month after a general meeting (Article 12:116/1para.1 (6) of BCCA)

66 Section 313 para. (5) sentence 2 of the German Transformation Act *(UmwG).*

67 Article 12:116/1 para.1 (3) of BCCA.

68 Such relations in German law are called "*vorleistungspflichtig*".

69 GM – General Meeting on which the common draft-terms of cross-border merger were approved by the mean of voting.

70 UmwG –– German Transformation Act (Umwandlungsgesetz).

71 Regulation 233/2023 - Statutory Instrument No. 233/2023 - European Union (Cross - Border Conversions, Mergers and Divisions) Regulations 2023.

72 BCCA – Belgian Code on Companies and Associations.

73 CBM – corporate cross-border merger in the single market.

74 SpruchG – German Act on Appraisal Proceedings (Spruchverfahrengesetz).

Conclusions

In Germany, Ireland and Belgium, exit rights were transposed into national company law as part of the Directive 2019/2121 amending the Directive 2017/1132 transpositional process. Following this transposition, each of the Member States analysed now provides exit rights in corporate cross-border mergers against cash compensation. It is evident from the comparative analysis that despite the common legislative foundation laid out in the Directive, each jurisdiction has developed its own approach when it comes to procedural (e.g. time frames to declare exit, within which cash compensation is to be paid and within which additional compensation can be claimed) and substantive rules (e.g. different approaches to the *erga omnes* effect of the court decision in terms of additional cash compensation, and requirements on declaration of exit and acceptance of cash compensation). While such a situation reflects the legal traditions and corporate governance framework of the Member States analysed, it impedes both harmonisation and the protection of shareholder interests via the right to exit against cash compensation in corporate cross-border mergers. However, there is room for improvement, specifically when it comes to a common approach to the declaration of a desire to exit and the claim for additional cash compensation.

To ensure better protection of shareholders in corporate cross-border mergers by the right to exit the company against cash compensation, it is recommended to cover additional categories of shareholders if they will be subject to a change in the applicable law as a result of a cross-border merger (i.e. non-voting shareholders) in Germany and Ireland. To unify the level of protection, it is recommended that Belgium provides all dissenting shareholders, who proceed with a claim for additional cash compensation with the *erga omnes* effect on the court decision. In Belgium and Ireland, it is also recommended, where possible, to postpone the moment when cash compensation becomes conditional and hence can be

disputed until the moment a cross-border merger takes effect, to prevent shareholders from being put in an unfavourable position. Nevertheless, in further adjustment processes via the harmonisation of exit rights in corporate cross-border mergers, it is important to maintain a balance between protecting shareholder rights through the right to exit merging companies and avoiding the creation of additional obstacles in the execution of cross-border mergers.

AKCININKO IŠĖJIMO TEISĖ ĮMONIŲ TARPVALSTYBINIO SUSIJUNGIMO BENDROJOJE RINKOJE ATVEJU PAGAL VOKIETIJOS, AIRIJOS IR BELGIJOS BENDROVIŲ TEISĘ

Nadiia Startsun

Mykolo Romerio Universitetas, Lietuva

Santrauka. Šis straipsnis skirtas akcininko pasitraukimo teisei vykstant tarpvalstybiniam įmonių susijungimui bendrojoje rinkoje pagal trijų pasirinktų jurisdikcijų – Vokietijos, Airijos ir Belgijos – teisę[75]. Straipsnyje nagrinėjamos pasitraukimo teisės įgyvendinimo sąlygos, kai ši teisė realizuojama už piniginę kompensaciją, kiekvienos jurisdikcijos požiūrio ypatumai bei taisyklės, taikomos kompensacijos dydžiui nustatyti. Tyrimas pagrįstas lyginamąja analize, siekiant įvertinti 2019 m. lapkričio 27 d. Europos Parlamento ir Tarybos direktyvos 2019/2121, kuria iš dalies keičiama Direktyva 2017/1132 dėl tarpvalstybinių pertvarkymų, susijungimų ir padalijimų, perkėlimą kaip tarpvalstybinio susijungimo proceso harmonizavimo žingsnį. Tyrimas parodė, kad nors direktyvos perkėlimas reikšmingai palengvino tarpvalstybinių susijungimų procesą bendrojoje rinkoje ir sukūrė bendrą teisinį pagrindą, vis dar išlieka tobulintinų aspektų, susijusių su pasitraukimo teisės įgyvendinimo procedūriniais klausimais, papildomos piniginės kompensacijos reikalavimo ir išmokėjimu galimybėmis.

Reikšminiai žodžiai: išėjimo teisė, pasitraukimo teisė, piniginė kompensacija, akcininko teisės, tarpvalstybinis susijungimas, nesutinkantis akcininkas, direktyvos įgyvendinimas.

75 Šis straipsnis parašytas magistrinio pagrindu (duomenų rinkimo ir Vokietijos, Airijos bei Belgijos teisės aktų analizės aspektais); lyginamoji analizė ir iš jos formuluojamos išvados yra nauji.

PAGRINDINIAI VALSTYBĖS ATSAKOMYBĖS PROBLEMINIAI ASPEKTAI KLIMATO KAITOS KONTEKSTE

Meda Baranauskaitė

E. paštas: mebaranauskaitė@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universitetas

Kuratorė prof. dr. Simona Drukteinienė

E. paštas: simona@mruni.eu

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-26

Santrauka. Šiame straipsnyje nagrinėjami pagrindiniai valstybės atsakomybės probleminiai aspektai dėl nepakankamo viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo, valstybės atsakomybės taikymo ypatumų ir ieškovo teisių gynimo klimato kaitos kontekste. Siekiant šio tikslo, atlikta pagrindinių valstybės atsakomybės probleminių aspektų analizė remiantis aktualiais Tarptautinio Teisingumo Teismo (toliau – TTT), Tarptautinio jūrų teisės tribunolo, Jungtinių Tautų (toliau – JT), Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT), Europos Sąjungos Teisingumo Teismo (toliau – ESTT), Amerikos Šalių Žmogaus Teisių Teismo (angl. *Inter-American Court of Human Rights*, toliau – AŠŽTT) ir užsienio valstybių nacionalinių teismų išaiškinimais bei aktualia moksline doktrina. Nustatyta, kad dėl nacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamumo ir šių bylų specifikos būtina įtvirtinti specialius viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo mechanizmus ir proporcingus ieškinio priimtinumo kriterijus. Priešingu atveju kyla viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų ir fundamentalios teisės į teisminę gynybą pažeidimo grėsmė.

Reikšminiai žodžiai: Klimato neutralumas, valstybės atsakomybė, aplinkos

apsauga, aplinkos tarša, šiltnamio efektą sukeliančios dujos, teisė į teisminę gynybą.

Įvadas

Temos aktualumas, naujumas, ištirtumas ir mokslinė problema. Šiame straipsnyje atlikta pagrindinių valstybės atsakomybės probleminių aspektų analizė dėl nepakankamo viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo, valstybės atsakomybės taikymo ypatumų ir ieškovo teisių gynimo klimato kaitos kontekste. Pagrindinių valstybės atsakomybės probleminių aspektų analizės aktualumą suponuoja valstybės atsakomybės grėsmė, kylanti dėl viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo.

Plėtojant valstybės atsakomybės taikymo kriterijus pabrėžiamas atotrūkis tarp dabartinių valstybių nacionaliniu lygmeniu nustatytų įsipareigojimų ir būtinų šiltnamio efektą sukeliančių dujų (toliau – ŠESD) emisijų mažinimo veiksmų[1]. Remiantis Granthamo klimato kaitos ir aplinkos tyrimų instituto ataskaita, visame pasaulyje daugėja bylų prieš valstybes ir jų institucijas dėl nacionalinių priemonių nepakankamumo klimato kaitos kontekste[2], kurias inicijuoja ne tik valstybių piliečiai ar institucijos, bet ir nevyriausybinės organizacijos[3].

Atsižvelgiant į tai, kad viršnacionaliniais teisės aktais Lietuva prisiėmė įsipareigojimus pasiekti klimato neutralumą, būtina ištirti pagrindinius valstybės

1 „Prašymas pateikti patariamąją nuomonę pateiktas Teismui pagal Generalinės Asamblėjos rezoliuciją 77/276 2023 m. kovo 29 d. dėl valstybių pareigų dėl klimato kaitos“, Tarptautinis Teisingumo Teismas, žiūrėta 2024 m. spalio 12 d., https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/187/187-20230412-app-01-00-en.pdf; „Klima Seniorinnen v Switzerland“ para. 436, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2024 m. lapkričio 2 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/.

2 „At UN climate hearing, China rebuffs bid to clarify states' legal obligations“, John Xie, žiūrėta 2024 m. gruodžio 14 d., https://www.voanews.com/a/at-un-climate-hearing-china-rebuffs-bid-to-clarify-states-legal-obligations/7893190.html.

3 „Global Climate Change Litigation“, Sabin Center For Climate Change Law, žiūrėta 2024 m. spalio 10 d., https://climatecasechart.com/non-us-climate-change-litigation/.

atsakomybės probleminius aspektus atsižvelgiant į šių bylų specifiką. Nors dėl viršnacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamo užtikrinimo ir nacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamumo užsienio mokslinė doktrina ir teismų praktika yra vieninga, besivystančiai valstybės atsakomybės problematikai Lietuvos mokslinėje doktrinoje skiriama per mažai dėmesio. Be to, trūksta mokslinės literatūros, kurioje analizuojami galimi viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo mechanizmai atsižvelgiant į šių bylų specifiką.

Tyrimo tikslas – atlikti pagrindinių valstybės atsakomybės probleminių aspektų analizę klimato kaitos kontekste dėl teisinio reguliavimo nepakankamumo, valstybės atsakomybės taikymo ypatumų ir teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo.

Tyrimo uždaviniai:

1. ištirti nacionalinio ir viršnacionalinio teisinio reguliavimo problematiką valstybės atsakomybės dėl klimato kaitos kontekste;
2. analizuoti valstybės atsakomybės taikymo ypatumus klimato kaitos kontekste;
3. ištirti pagrindinius probleminius aspektus teisės į teisminę gynybą įgyvendinimo kontekste.

Tyrimo objektas – pagrindiniai valstybės atsakomybės probleminiai aspektai klimato kaitos kontekste.

Tyrimo metodika. Tyrimas atliktas taikant duomenų rinkimo ir analizės, lingvistinį, loginį-analitinį ir lyginamąjį metodus. Remiantis aktualiais TTT, Tarptautinio jūrų teisės tribunolo, JT, EŽTT, ESTT, AŠŽTT bei užsienio valstybių nacionalinių teismų išaiškinimais, aktualia moksline doktrina ir taikant duomenų rinkimo ir analizės metodą, nagrinėjami valstybės atsakomybės probleminiai klausimai dėl viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo nepakankamumo, valstybės atsakomybės taikymo ypatumų ir teisės į teisminę gynybą užtikrinimo klimato kaitos kontekste. Pagrindiniai valstybės

atsakomybės probleminiai aspektai taip pat tiriami pasitelkiant mokslinės literatūros analizės metodą, kuriuo remiantis nagrinėta Lietuvos ir užsienio mokslinė literatūra siekiant įvertinti temos ištirtumo lygį bei identifikuoti problemines sritis. Lingvistinis metodas taikomas aiškinant teismų praktikoje ir mokslinėje literatūroje vartojamas sąvokas. Loginis-analitinis metodas sistemiškai taikomas atliekant mokslinės doktrinos ir teismų praktikos analizę bei formuojant teiginius ir išvadas, atsižvelgiant į tikrąją prasmę ir tikslus. Lyginamosios duomenų analizės metodas pasitelktas siekiant identifikuoti pasirinktų valstybių nacionalinėje teisinėje sistemoje ir teismų praktikoje vyraujančias pozicijas klimato kaitos klausimais bei palyginti tyrimo metu susistemintą informaciją.

1. Teisinio reguliavimo problematika valstybės atsakomybės kontekste

Visuotinio atšilimo grėsmė paskatino kurti viršnacionalinius teisės aktus, kuriais valstybės įpareigojamos nedelsiant imtis veiksmingų priemonių klimato kaitos neigiamų padarinių suvaldymui ir ŠESD emisijų taršos šalinimui. JT Bendroji Klimato Kaitos Konvencija (toliau – JT BKKK) – vienas iš pagrindinių tarptautinių susitarimų klimato kaitos politikos srityje, kuriuo vadovaujantis valstybės dar XXI a. pabaigoje pripažino būtinybę veikti kolektyviai siekiant užtikrinti klimato sistemos apsaugą nuo ŠESD, taip pat imtis priemonių ŠESD emisijų taršos šalinimui ir prisitaikymui prie klimato kaitos[4]. JT BKKK šalys sudarė Kioto protokolą, kuriuo pirmą kartą nustatyti teisiškai privalomi ŠESD emisijų kiekio mažinimo tikslai išsivysčiusioms šalims[5]. Atkreiptinas dėmesys, kad JT vykdė procedūras

4 „1992 m. gegužės 9 d. Jungtinių Tautų bendroji klimato kaitos konvencija“, *Valstybės žinios*, 1995-03-15, Nr. 23-521.

5 Martha Benduski, „Paris Agreement vs Kyoto Protocol“, žiūrėta 2025 m. vasario 2 d., https://www.careaboutclimate.org/blog/paris-agreement-vs-kyoto-protocol-comparison-chart.

dėl įsipareigojimų neįvykdymo prieš Kanadą[6], Graikiją[7], Monaką[8], Bulgariją[9], Rumuniją[10], Ukrainą[11], Kroatiją[12], Slovakiją[13], Kazachstaną[14] ir Lietuvą[15] pagal Kioto protokolą, kuris nustojo galioti 2020 m.

Siekiant tęsti įsipareigojimų vykdymą klimato kaitos politikos srityje, JT BKKK šalių susitikimo metu priimtas Paryžiaus susitarimas, kuriuo 195 valstybės, be kita ko, įsipareigojo imtis priemonių siekiant, kad temperatūros didėjimas neviršytų 1,5°C, lyginant su iki pramoninio laikotarpio lygiu (1750 m.)[16]. Kadangi susitarimo šalys – taip pat ir ES bei ES valstybės narės, susitarimas inspiravo gausų ES „žaliąjį reguliavimą“. Europos klimato teisės aktas – ES „žaliojo reguliavimo“ pagrindas, kuriuo Paryžiaus susitarimu prisiimtų įsipareigojimų kontekste

6 „Non-compliance Procedure of Canada under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-canada-under-the-kyoto-protocol/.

7 „Non-compliance Procedure of Greece Under The Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-greece-under-the-kyoto-protocol/.

8 „Non-compliance Procedure of Monaco under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-monaco-under-the-kyoto-protocol/.

9 „Non-compliance Procedure of Bulgaria under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-bulgaria-under-the-kyoto-protocol/.

10 „Non-compliance Procedure of Romania under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-romania-under-the-kyoto-protocol/.

11 „Non-compliance Procedure of Ukraine under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-ukraine-under-the-kyoto-protocol/.

12 „Non-compliance Procedure of Croatia under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-croatia-under-the-kyoto-protocol/.

13 „Non-compliance Procedure of Slovakia under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-slovakia-under-the-kyoto-protocol/.

14 „Non-compliance Procedure of Kazakhstan under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-kazakhstan-under-the-kyoto-protocol/.

15 „Non-compliance Procedure of Lithuania under the Kyoto Protocol“, Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/non-compliance-procedure-of-lithuania-under-the-kyoto-protocol/.

16 „2015 m. gruodžio 12 d. Paryžiaus susitarimas“, TAR, 2017-01-31, Nr. 2017-01785.

nustatytas ambicingas teisiškai privalomas tikslas iki 2050 m. pasiekti klimato neutralumą, kurio užtikrinimas garantuojamas nustatant tarpinį tikslą iki 2030 m. sumažini 55 % ŠESD kiekį[17].

Pastebėtina, jog tarptautinis teisinis reguliavimas mokslinėje literatūroje kritikuojamas dėl teisinio privalomumo, aiškumo ir atsakomybės trūkumo[18]. Akcentuojama, kad JT BKKK, Kioto protokolas ir Paryžiaus susitarimas nenustato nei individualios nei kolektyvinės atsakomybės tarptautiniu lygmeniu už dėl klimato kaitos kilusią žalą[19]. Viena vertus, specialiųjų tarptautinės teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo mechanizmų nustatymo klausimą komplikuoja bylų dėl klimato kaitos specifika bei diferencijuota valstybių įsipareigojimų apimtis[20]. Kita vertus, patariamojoje nuomonėje TTT laikosi pozicijos, kad tiek JT BKKK, tiek Kioto protokolo, tiek ir Paryžiaus susitarimo pažeidimas – pagrindas tarptautinės teisės požiūriu neteisėto veiksmo (angl. *internationally wrongful conduct*) konstatavimui, ko pasėkoje atitinkamai gali būti kildinama valstybės atsakomybė[21].

Taip pat pažymėtina, kad valstybės atsakomybė gali kilti pagal paprotinės tarptautinės teisės taisyklės, tiek dėl pareigos išvengti reikšmingos žalos aplinkai, tiek dėl pareigos bendradarbiauti aplinkos apsaugos kontekste, pažeidimo[22]. Dar daugiau, TTT vertinimu, dalis tarptautinės teisės nuostatų, susijusių su bendrosiomis

17 „Europos Parlamento ir Tarybos reglamentas (ES) 2021/1119 2021 m. birželio 30 d. kuriuo nustatoma poveikio klimatui neutralumo pasiekimo sistema ir iš dalies keičiami reglamentai (EB) Nr. 401/2009 ir (ES) 2018/1999 (Europos klimato teisės aktas)“, Eur-lex, žiūrėta 2025 m. vasario 10 d., https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1119.

18 Andreas Buser, „National climate litigation and the international rule of law“, *Leiden Journal of International Law* 36 (2023): 593-615. https://doi.org/10.1017/S0922156522000772; Jan McDonald, „The role of law in adapting to climate change“, *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change* 2 (2011). https://doi.org/10.1002/wcc.96.

19 Eva Schulev-Steindl, et al., *Climate Change, Responsibility and Liability* (Baden-Baden: Nomos, 2022), 122. https://doi.org/10.5771/9783748930990.

20 Said Salih Mohammed, et al., „State Responsibility and Liability in Climate Change Mitigation in Section International Law Analysis”, *Journal of Ecohumanism* Vol. 3 No. 5 (2024), 445. https://doi.org/10.62754/joe.v3i5.3916.

21 „Tarptautinio Teisingumo Teismo 2025 m. liepos 23 d. patariamoji nuomonė dėl valstybių įsipareigojimų dėl klimato kaitos”, Tarptautinis Teisingumo Teismas, 2025 m. gruodžio 5 d. https://www.icj-cij.org/case/187?utm_source=chatgpt.com.

22 *Ibid*.

visuotinėmis gėrybėmis, įskaitant klimato sistemą, gali turėti *erga omnes* pobūdį. Pavyzdžiui, pareiga užkirsti kelią reikšmingai tarpvalstybinei žalai pripažįstama *erga omnes* įsipareigojimu pagal tarptautinę paprotinę teisę[23]. Tuo tarpu, AŠŽTT vertinimu, pareiga nesukelti negrįžtamos žalos klimatui ir aplinkai laikytina *jus cogens* norma[24].

Atkreiptinas dėmesys, kad JT siunčia valstybėms komunikatus dėl iškastinio kuro[25] ir suskystintų gamtinių dujų įrenginių[26] neigiamo poveikio žmogaus teisėms, klimato aktyvistų suėmimo ir pernelyg griežtų nuosprendžių[27], Prancūzijos „mega-baseinų" projektų klimato kaitos kontekste ir jų poveikio teisėms į aplinką, maistą ir vandenį, įskaitant smulkiųjų ūkininkų teises[28].

Būtent nacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamumas, kaip valstybės pozityviosios pareigos pažeidimas, yra daugumos ieškinių pagrindas, kurie teikiami prieš Paryžiaus susitarimą ratifikavusias valstybes[29]. Nenustačius pažeidimo nacionaliniu lygmeniu, nacionalinių priemonių nepakankamumo klausimas nagrinėjamas viršnacionaliniuose teismuose, įskaitant ESTT, taip pat

23 „Tarptautinio Teisingumo Teismo 2025 m. liepos 23 d. patariamoji nuomonė dėl valstybių įsipareigojimų dėl klimato kaitos", *supra note*, 21.

24 „Amerikos Šalių Žmogaus Teisių Teismo 2025 m. gegužės 29 d. patariamoji nuomonė dėl klimato krizės ir žmogaus teisių", Amerikos Šalių Žmogaus Teisių Teismas, 2025 m. gruodžio 5 d.

25 „Communications to Saudi Arabia, Japan, France, USA, and the UK, and 13 financial institutions concerning Saudi Aramco's business activities in the fossil fuel sector", Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/communications-to-saudi-arabia-japan-france-usa-and-the-uk-and-13-financial-institutions-concerning-saudi-aramcos-business-activities-in-the-fossil-fuel-sector/.

26 „Communications to Australia and three Australian companies concerning the fossil fuel activities of Woodside Energy", Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/communications-to-australia-and-three-australian-companies-concerning-the-fossil-fuel-activities-of-woodside-energy/.

27 „Communication to the United Kingdom about the arrest and imprisonment of climate activists", Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/communication-to-the-united-kingdom-about-the-arrest-and-imprisonment-of-climate-activists/.

28 „Communication to France about the continued development of mega-basin projects", Sabin Center for Climate Change Law, žiūrėta 2025 m. sausio 14 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/communication-to-france-about-the-continued-development-of-mega-basin-projects/.

29 „Global Climate Change Litigation", Sabin Center For Climate Change Law, žiūrėta 2024 m. spalio 10 d., https://climatecasechart.com/non-us-climate-change-litigation/.

tarptautinėse institucijose žmogaus teisų kontekste[30]. Vis dėlto, teismas negali atstoti nei įstatymų leidžiamosios, nei vykdomosios valdžios[31]. Tai suponuoja poreikį nustatyti specialius viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo mechanizmus, arba detalizuoti bendrųjų mechanizmų taikymą, kurie paskatintų imtis pakankamų priemonių nacionaliniu lygmeniu šių įsipareigojimų tinkamam įgyvendinimui.

2. Valstybės atsakomybės taikymo ypatumai klimato kaitos bylose

Bylose dėl klimato kaitos keliami sudėtingi tarptautinio, tarpgeneracinio ir kumuliacinio pobūdžio probleminiai klausimai[32]. Atsakomybė už klimato kaitą apima tiek viešąją, tiek privatinę teisę, įskaitant, bet neapsiribojant, tarptautine, administracine, baudžiamąja ir deliktine teise[33]. Nors atsakomybės taikymo pagrindinis tikslas yra kompensuoti nukentėjusiam patirtą žalą, ji taip pat atlieka ir prevencinę funkciją atgrasant teršėjus nuo aplinkos būklės bloginimo[34]. Be to, ieškiniai dėl atsakomybės už klimato kaitą nėra vien tik žalos atlyginimo priemonė. Jais taip pat siekiama daryti įtaką valstybių viešajai politikai.

Šiose bylose atsakomybės nustatymo sudėtingumą lemia itin specifinis reikalavimas taikyti valstybės atsakomybę dėl nacionalinių teisinių priemonių nepakankamumo ŠESD emisijų mažinimo kontekste. Kyla klausimas, ar teismas gali įpareigoti valstybę nustatyti pakankamą reguliavimą. Viena vertus, vadovaujantis

30 Pavyzdžiui, valstybės atsakomybės klausimas klimato kaitos kontekste buvo nagrinėtas JT Vaiko teisių komitete byloje *Sacchi ir kt. prieš Argentiną ir kt.*, kurioje nustatytas JT Vaiko teisių konvencijos pažeidimas. Byloje *Daniel Billy ir kiti prieš Australiją* JT Žmogaus teisių komitetas konstatavo, kad Australijos vyriausybė pažeidė Toreso sąsiaurio salų gyventojų žmogaus teises naudotis savo kultūra ir būti apsaugotiems nuo savavališko kišimosi į jų privatų gyvenimą tinkamai neapsaugodama jų nuo didelio klimato kaitos poveikio.

31 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, Sabin Center for Climate Change Law, psl. 166, para. 412, žiūrėta 2024 m. lapkričio 28 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/union-of-swiss-senior-women-for-climate-protection-v-swiss-federal-council-and-others/.

32 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 105. https://doi.org/10.5771/9783748930990.

33 Michael Faure, and Marjan Peeters, „Liability and Climate Change", *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science* (2019), https://oxfordre.com/climatescience/view/10.1093/acrefore/9780190228620.001.0001/acrefore-9780190228620-e-648.

34 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 107.

valdžių atskyrimo teorija, teisminė institucija negali atstoti įstatymų leidėjo ar vykdomosios valdžios funkcijų[35]. Kita vertus, kaip užtikrinti, kad imtis pakankamų priemonių įsipareigojusios valstybės tinkamai įvykdytų įsipareigojimus, kai viršnacionaliniais teisės aktais nėra numatyta specialių atsakomybės taikymo mechanizmų. Priešingai, pabrėžiama, kad Paryžiaus susitarimo 8 straipsnis nėra atsakomybės ar kompensacijos pagrindas[36]. Vis dėlto Paryžiaus susitarimu nėra apribota galimybė taikyti bendrąsias atsakomybės taisykles tiek dėl įsipareigojimų neįvykdymo ar netinkamo įvykdymo pagal šį susitarimą, tiek pagal žalos nedarymo taisyklę (angl. *no-harm rule*), taip pat ir žmogaus teisių pagrindais[37]. Tai, be kita ko, patvirtinama TTT patariamojoje nuomonėje[38]. Mokslinėje literatūroje rekomenduojama taikant valstybės atsakomybę įvertinti jos ankstesnes ir esamas priemones dėl klimato kaitos[39]. Tačiau kyla klausimas, ar kitos valstybės atsakomybę gali inicijuoti taip pat ir pakankamų standartų neužtikrinanti valstybė[40].

Nors minėta, kad Paryžiaus susitarimo 8 straipsnis nėra atsakomybės ar kompensacijos pagrindas[41], kyla poreikis spręsti dėl klimato kaitos patirtų nuostolių ir žalos atlyginimo klausimą[42]. Globaliniu reiškiniu sukeltos žalos, kaip būtino atsakomybės elemento, nustatymas sudėtingas, kadangi nėra konkretaus ŠESD emisijų šaltinio ir egzistuoja pažeidėjų daugetas (angl. *multitude of emitters*)[43]. Nors

35 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: p. 166, para. 412.

36 Sprendimas 1/CP.21, Šalių ataskaita 21-ojoje sesijoje, Paryžius, 2015 m. lapkričio 30 d. – gruodžio 11 d., UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.1 (Paryžiaus susitarimo priėmimas), 2016 m. sausio 29 d., 51 punktas.

37 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 126.

38 „Tarptautinio Teisingumo Teismo 2025 m. liepos 23 d. patariamoji nuomonė dėl valstybių įsipareigojimų dėl klimato kaitos“, *supra note*, 21.

39 Sacha Rene Meckler. „Causes and Impacts of Deficient Liability for Climate Change Damage, and an Economic Conception for Climate Change Liability That Supports Appropriate Action: DRaCULA“, *Ecological Economics*, 135 (2017): 288-298. https://doi.org/10.1016/J.ECOLECON.2016.11.020.

40 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 115.

41 Sprendimas 1/CP.21, Šalių ataskaita 21-ojoje sesijoje, Paryžius, 2015 m. lapkričio 30 d. – gruodžio 11 d., UN Doc. FCCC/CP/2015/10/Add.1 (Paryžiaus susitarimo priėmimas), 2016 m. sausio 29 d., 51 punktas.

42 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 115.

43 *Ibid*., 126.

ŠESD emisijų mažinimo efektyvumas priklauso bendrų valstybių veiksmų[44], vis dėlto priemonių efektyvumas gali skirtis dėl ekonominių, geografinių, socialinių ir demografinių faktorių[45]. Taigi, kyla valstybės atsakomybės proporcijos klausimas[46], kadangi tam tikroje jurisdikcijoje išmetami teršalai sudaro tik dalį žalos priežasčių[47]. Šiame kontekste pabrėžiama, kad vadovaujantis JT BKKK 3 straipsnio 1 dalimi bei Paryžiaus susitarimo 2 straipsnio 2 dalimi taikytinas bendros atsakomybės principas, kuri turi būti diferencijuojama pagal valstybių prisiimtus įsipareigojimus ir galimybes. Tačiau atsižvelgiant į tai, kad pagal tarptautinės teisės principus valstybės atsakomybė yra individuali[48], vertinama, kad dėl ŠESD emisijų sukeltos globalinės žalos pagal teritorialumo principą kiekviena valstybė turi atsakyti individualiai už jos įsipareigojimų pažeidimo dalį[49].

Vadovaujantis nusistovėjusia TTT praktika, analogiškos pozicijos dėl atsakomybės priskirtinumo laikomasi TTT patariamojoje nuomonėje[50]. Byloje *Kongo Demokratinė Respublika prieš Ugandą* TTT išaiškino, kad pažeidėjų daugeto atveju atsakomybė skirstytina tarp žalą sukėlusių valstybių[51]. Be to, TTT pažymėjo, jog vien faktas, kad žala kilo dėl skirtingų priežasčių, nėra pagrindas atleisti valstybės nuo pareigos atlyginti žalą[52]. Bylose *Kosta Rika prieš Nikaragvą* ir *Nikaragva prieš Kosta Riką* TTT taip pat patvirtino valstybės pareigą kompensuoti aplinkai

44 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 97.

45 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: p. 174, para. 421.

46 *Ibid*., p. 174, para. 441.

47 *Ibid*., p. 174, para. 439.

48 „Draft articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, with commentaries“ p. 125, para. 6–8, žiūrėta 2025 m. vasario 19 d., https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

49 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: p. 174, para. 443.

50 „Tarptautinio Teisingumo Teismo 2025 m. liepos 23 d. patariamoji nuomonė dėl valstybių įsipareigojimų dėl klimato kaitos“, *supra note*, 21.

51 „Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda“, https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf.

52 Žr. 2025 m. gruodžio 19 d. TTT spendimą byloje „Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda“, https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf.

kilusią žalą pašalinant visus neteisėtos veiklos padarinius[53]. Be to, byloje *Argentina prieš Urugvajų* TTT pripažino galimybę atlyginti žalą išmokant kompensaciją, pabrėžiant pilnos kompensacijos (angl. *full compensation*) dėl žalos aplinkai principą bei akcentuojant, kad ji neturi tapti bausminė (angl. *punitive*) atsakomybe[54].

Siekiant taikyti viešąją valstybės atsakomybę už valdžios institucijų neteisėtais veiksmais padarytą žalą, vadovaujantis Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (toliau – CK) 6.271 straipsniu, būtina įrodyti ne tik valstybės, savivaldybės, ar jos institucijų neteisėtus veiksmus ar neveikimą bei žalos egzistavimą, tačiau ir priežastinį ryšį tarp neteisėtų veiksmų (ar neveikimo) ir žalos[55]. Priežastinio ryšio įrodinėjimas dėl klimato bylų specifikos, ypač bylose prieš valstybes dėl žmogaus teisių pažeidimo, kelia daugiausia iššūkių. Nors vertinama, kad klimato kaitos neigiamų padarinių galima išvengti, pabrėžiant, jog neigiami padariniai yra pagrįstai numatomi (angl. *reasonably foreseeable*)[56], sudėtingumą lemia tai, kad ŠESD emisijos sklinda iš skirtingų šaltinių globaliu mastu. Be to, ŠESD emisijos nėra toksiškos *per se* – neigiamos pasekmės kyla kaip sudėtingų procesų rezultatas[57]. Atsižvelgiant į tai, kad vadovaujantis CK 6.247 straipsniu turi egzistuoti faktinis ir teisinis priežastinis ryšys[58], kyla klausimas, kaip susieti konkrečios valstybės įstatymų leidėjo veiksmų nepakankamumą ŠESD emisijų mažinimo kontekste su klimato kaitos neigiamais padariniais, kuriais pažeidžiamos individualios žmogaus teisės[59].

53 „Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)“, Tarptautinis Teisingumo Teismas, p. 15, žiūrėta 2024 m. lapkričio 7 d., https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/150/150-20151216-JUD-01-00-EN.pdf.

54 „Pup Mills on the River Uruguay (Argentina v. Uruguay)“, Tarptautinis Teisingumo Teismas, p. 103–104 para. 273, žiūrėta 2024 m. lapkričio 1 d. https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/135/135-20100420-JUD-01-00-EN.pdf.

55 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-514-662/2024“, para. 74, žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2281316#B_0 /.

56 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 95.

57 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: p. 174, para. 416.

58 „Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2024 m. lapkričio 27 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-514-662/2024“, para. 84, žiūrėta 2025 m. balandžio 16 d., https://www-infolex-lt.skaitykla.mruni.eu/tp/2281316#B_0 /.

59 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 117.

Tuo tarpu valstybei siekiant žalos atlyginimo TTT, būtina įrodyti, kad žala sukelta tarptautinės teisės požiūriu neteisėtais veiksmais, tarp kurių egzistuoja pakankamas priežastinis ryšys[60]. Pažymėtina, kad priežastinis ryšys tarp neteisėto veiksmo ir žalos nėra statinis, todėl gali skirtis priklausomai nuo pažeidimo ir žalos pobūdžio ir masto[61]. Taigi, TTT vertinimu, esamas priežastinio ryšio įrodinėjimo standartas yra pakankamai lankstus siekiant išspręsti su klimato kaita susijusius klausimus[62].

Kyla klausimas, ar galima vertinti, jog egzistuoja pakankamas priežastinis ryšys tarp efektyvių priemonių ŠESD emisijų mažinimo kontekste nesiimančių valstybių ir, pavyzdžiui, pakrančių valstybių patirtos žalos dėl jūrų lygio kilimo. Šiuo atveju tikėtinas teigiamas atsakymas. Tarptautinis jūrų teisės tribunolas patariamoje nuomonėje pripažįsta JT jūrų teisės konvencijos narių specifinę pareigą imtis visų būtinų priemonių siekiant išvengti jūrų taršos dėl ŠESD emisijų, ją mažinti ir kontroliuoti vadovaujantis konvencijos 194 straipsnio 1 dalimi[63]. Be kita ko, būtų vertinama, ar priemonės nustatytos objektyviai, t. y. vadovaujantis mokslu, tarptautinės teisės taisyklėmis ir standartais, įtvirtintais tokiuose tarptautiniuose susitarimuose kaip JT BKKK ir Paryžiaus susitarimas[64]. Patariamojoje nuomonėje taip pat pabrėžiama, kad šiai JT jūrų konvencijos narių pareigai taikytinas rūpestingumo standartas, kuris yra griežtas dėl galimos didelės ir negrįžtamos žalos

60 „Certain Activities Carried Out by Nicaragua in the Border Area (Costa Rica v. Nicaragua) and Construction of a Road in Costa Rica along the San Juan River (Nicaragua v. Costa Rica)“, Tarptautinis Teisingumo Teismas, para. 34, žiūrėta 2024 m. lapkričio 7 d., https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/150/150-20151216-JUD-01-00-EN.pdf; „Case Concerning Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia-Herzegovina v. Yugoslavia)“, Tarptautinis Teisingumo Teismas, para 430, žiūrėta 2025 m. vasario 19 d., https://www.refworld.org/jurisprudence/caselaw/icj/1996/en/40162.

61 „Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda“, https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/116/116-20051219-JUD-01-00-EN.pdf.

62 „Tarptautinio Teisingumo Teismo 2025 m. liepos 23 d. patariamoji nuomonė dėl valstybių įsipareigojimų dėl klimato kaitos“, *supra note*, 21.

63 „Tarptautinio jūrų teisės tribunolo patariamoji nuomonė dėl klimato kaitos ir tarptautinės teisės“, Tarptautinis jūrų teisės tribunolas, žiūrėta 2024 m. lapkričio 14 d., https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/31/Advisory_Opinion/C31_Adv_Op_21.05.2024_orig.pdf

64 *Ibid*.

aplinkai, kurio įgyvendinimas gali skirtis atsižvelgiant į konvencijos valstybių galimybes[65]. Taip pat išaiškinta, kad įgyvendindamos šią pareigą, konvencijos narės turi užtikrinti, jog nekiltų žala kitų valstybių teritorijoje, vadovaujantis to paties straipsnio 2 dalimi, pagal kurią šiai pareigai taikomas griežtesnis standartas, nei pagal 1 dalį[66]. Be to, įgyvendinant šias pareigas valstybės privalo nuolat, konstruktyviai ir sąžiningai, tiesiogiai ar per kompetentingas institucijas, bendradarbiauti siekiant įgyvendinti aukščiau nurodytas pareigas, kuriant taisykles ir standartus, atliekant mokslinius tyrimus, keičiantis informacija bei nustatant mokslu grįstus, veiksmingus klimato kaitos švelninimo ir prisitaikymo priemonių kriterijus[67]. JT jūrų teisės konvencijos narėms taip pat kildinama pareiga stebėti ir vertinti ŠESD emisijų keliamą jūrų taršos riziką, skelbti stebėsenos rezultatus, atlikti veiklos, dėl kurios gali kilti didelė žala, poveikio aplinkai vertinimą siekiant užtikrinti klimato kaitos švelninimo ir prisitaikymo prie jos priemonių tinkamą įgyvendinimą[68]. Atsižvelgiant į tai, manytina, jog aukščiau nurodytų pareigų neįvykdymas ar netinkamas įvykdymas galėtų būti vertinamas kaip tiesiogiai susijęs su pakrančių valstybių patirta žala dėl jūrų lygio kilimo.

Taigi, specialiosios valstybės atsakomybės taikymo poreikį, be kita ko, suponuoja klimato bylų ypatumai. Šio pobūdžio bylose teismuose dažniausiai keliami reikalavimai dėl nacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamumo. Žalos nustatymas dėl globalinės taršos, konkretaus ŠESD šaltinio nebuvimo, pažeidėjų daugeto, bendrų ir diferencijuotų įsipareigojimų pobūdžio, kelia valstybės atsakomybės proporcijos nustatymo problematiką. Taip pat sudėtinga įrodyti priežastinį ryšį tarp įstatymų leidėjo veiksmų nepakankamumo, klimato kaitos neigiamų padarinių ir individualių žmogaus teisių pažeidimų ir (ar) valstybės teritorijoje kilusios žalos.

65 „Tarptautinio jūrų teisės tribunolo patariamoji nuomonė dėl klimato kaitos ir tarptautinės teisės“, *supra note*, 63: p. 243.

66 *Ibid*., p. 258.

67 *Ibid*., p. 321.

68 *Ibid*., p. 367.

3. Teisės į teisminę gynybą užtikrinimo problematika

Nacionaliniai teismai atlieka pagrindinį vaidmenį spręsdami bylas dėl klimato kaitos[69]. Pažymėtina, kad teisinio suinteresuotumo nebuvimas dažniausia yra pagrindinis argumentas šiose bylose, kurio pagrindu atmetamas ieškinys[70]. Nors valstybių teisinėse sistemose suinteresuotumo kriterijai skiriasi, paprastai reikalaujama, kad šalys „iš tikrųjų šiuo metu būtų suinteresuotos bylos baigtimi“, o teismas turėtų galimybę išspręsti ginčą ir užtikrinti veiksmingą šalių teisių gynimą[71]. Jei pagal valstybės teisinį reguliavimą reikalaujama įrodyti tiesioginį ar individualų suinteresuotumą, tai laikoma beveik neįveikiama kliūtimi dėl klimato kaitos bylų specifikos[72]. Pavyzdžiui, nesant individualaus ar ekonominio suinteresuotumo, organizacijos inicijuotas ieškinys atmetamas pagal Austrijos teisę[73]. Nenoras išplėsti nacionaliniu lygmeniu nustatytų siaurų ieškinio priimtinumo kriterijų atsispindi ir Austrijos Konstitucinio Teismo išaiškinime[74]. Atkreiptinas dėmesys, jog dėl individualaus teisinio suinteresuotumo nebuvimo šio pobūdžio reikalavimai nenagrinėti ir ES Bendrajame Teisme. Ši pozicija teisinėje literatūroje kritikuojama dėl teisminės apsaugos efektyvumo stokos[75]. Pabrėžiama, jog „negali būti taip, kad jei visi yra paveikti, tai niekas nėra paveiktas, o kadangi visi prisidėjo prie problemos, tai niekas nėra atsakingas“[76]. Vis dėlto, analogiškos po-

69 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: para. 639.

70 Davide Castagno, „Challenging Legal Standing in Climate Change Litigation“, *International Journal of Procedural Law*. (2024) https://doi.org/10.1163/30504856-14010003.

71 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 37.

72 Thomas Groß, „Die Ableitung von Klimaschutzmaßnahmen aus grundrechtlichen Schutzpflichten“, *NvWZ* 6 (2020): 340; Judith Fitz, „Klimakrise vor Gericht. Klimaklagen als ultima ratio im Klimaschutz?“, *Juridikum. Zeitschrift für Kritik, Recht, Gesellschaft* 1/2019 (2019).

73 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 432.

74 Austrijos Konstitucinis Teismas, 2017 m. birželio 29 d., E 875/2017-32, E 886/2017-31, žiūrėta 2025 m. vasario 3 d., https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2017/20170601_W109-2000179-1291E_decision.pdf.

75 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 295.

76 „Armando Ferrao Carvahlo and others v the European Parliament and Council“, žiūrėta 2025 m. vasario 10 d., www.peoplesclimatecase.caneurope.org/wp-content/uploads/2018/08/application-delivered-to-european-general-court.pdf.

zicijos laikomasi ir naujausioje Jungtinių Amerikos Valstijų (toliau – JAV) teismų praktikoje. Byloje *Juliana prieš JAV* Aukščiausiasis Teismas dėl suinteresuotumo nebuvimo atmetė pareiškėjų ieškinį, kurio prašoma imtis ambicingesnių klimato kaitos suvaldymo priemonių[77] kvestionuojant valstybės paramą iškastinio kuro gavybai bei eksportui[78]. Pažymėtina, kad iškastinio kuro gavyba šio sprendimo priėmimo metu atitiko esamą JAV politinę kryptį[79].

Priešingai, nei Pietų Afrikos valstybėse[80], *actio popularis* pobūdžio skundai nepriimtini pagal Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją (toliau – EŽTK)[81]. Dėl to, nesant individualaus suinteresuotumo, kai kuriose EŽTK valstybėse narėse tokio pobūdžio skundams apsauga netaikoma ir nacionaliniuose teismuose. Pavyzdžiui, byloje *Humane Being prieš Jungtinę Karalystę* (toliau – JK) ieškinys pripažintas nepriimtinu, pabrėžiant, kad ieškovai neatitinka nukentėjusio statusui keliamų reikalavimų pagal EŽTK 34 straipsnį[82].

Pažymėtina, kad EŽTK valstybių narių nacionaliniams teismams ypač aktualus sprendimas byloje *KlimaSeniorinnen prieš Šveicariją*, kuriame išaiškinta, jog nukentėjusio statusas pagal EŽTK 34 straipsnį dėl valstybės veiksmų nepakankamumu sukeltos žalos, ar jos rizikos, gali būti grindžiamas tik realaus tiesioginio poveikio egzistavimu[83], atsižvelgiant į konkrečių neigiamų padarinių intensyvumą[84], jų rizikos lygį, sunkumą[85], ir neatidėliotiną individualios apsaugos poreikį

77 „Justice Department Statement on Juliana Case“, žiūrėta 2025 m. balandžio 17 d., https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-statement-juliana-case.

78 „Juliana v. United States“, žiūrėta 2025 m. balandžio 17 d., https://climatecasechart.com/case/juliana-v-united-states/.

79 „Davos 2025: Special address by Donald J. Trump, President of the United States of America“, *World Economic Forum*, žiūrėta 2025 m. balandžio 17 d., https://www.weforum.org/stories/2025/01/davos-2025-special-address-donald-trump-president-united-states/.

80 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 249.

81 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: para. 596.

82 „Humane Being v. the United Kingdom“, žiūrėta 2025 m. balandžio 17 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/factory-farming-v-uk/.

83 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: para. 465-466, 483, 486.

84 *Ibid*., para. 487.

85 *Ibid*., para. 440.

nesant pagrįstų, ir (ar) pakankamų, priemonių žalai sumažinti[86]. Be to, kiekvienu konkrečiu atveju EŽTT gali būti atsižvelgiama į EŽTK galimo pažeidimo apimtį ir pobūdį, klimato kaitos aktualumą, ir (ar) tikimybę laikę, taip pat konkretų poveikį pareiškėjo gyvybei, sveikatai ar gerovei, žalos dydį ir trukmę, rizikos mastą, pareiškėjo pažeidžiamumą, ir kt.[87]

Nepažeidžiant Orhuso konvencijos[88], vyriausybinėms organizacijoms, kurios yra teisėtai įsteigtos arba veikiančios atitinkamoje jurisdikcijoje su tikslu ginti savo narių ar kitų paveiktų asmenų žmogaus teises toje jurisdikcijoje, ir tam tinkamai kvalifikuotos, šiuo sprendimu taip pat suteikta savarankiška teisė (lot. *locus standi*) jų vardu teikti peticijas pagal EŽTK 34 straipsnį. Taip pat vertintinas jų įsisteigimo tikslas, veiklos pobūdis ir mastas, narystė, reprezentatyvumas, skaidrumas ir kt.[89] Be to, išaiškinta, kad teisės į teisminę gynybą pažeidimo kontekste pareiškėjas turi įrodyti neigiamą poveikį jo civilinėms[90] teisėms pagal EŽTK 6 (1) straipsnį, jeigu egzistuoja tikras (angl. *genuine*) ir rimtas (angl. *serious*) ginčas[91], kurio proceso baigtis tiesiogiai lemia atitinkamą pareiškėjo teisę[92]. Šiame kontekste taip pat būtina nustatyti, ar neskundžiama bendra žala aplinkai[93].

Atkreiptinas dėmesys, kad vadovaujantis byloje *KlimaSeniorinnen prieš Šveicariją* nustatytais kriterijais, fizinių asmenų peticijos bylose *Engels ir kiti prieš Vokietiją[94], De Conto prieš Italiją ir 32 kitas valstybes[95]* bei *Uricchio ir kt. prieš Italiją*

86 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: para. 486.

87 *Ibid*., para. 488.

88 "Jungtinių Tautų Europos Ekonominės Komisijos Konvencija dėl teisės gauti informaciją apie aplinką, dalyvauti priimant sprendimus ir teisės kreiptis į teismus aplinkos klausimais“, *Valstybės žinios*, 2001-08-24, Nr. 73-2572.

89 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: para. 502.

90 *Ibid*., para. 610.

91 „KlimaSeniorinnen v Switzerland“, *supra note*, 31: para. 604, 611.

92 *Ibid*., para. 605-607, 612.

93 *Ibid*., para. 431, 519.

94 „Hauke Leif Engels and Others against Germany”, žiūrėta 2025 m. gruodžio 6 d. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-244777.

95 „Elena De Conto against Italy and 32 Others“, žiūrėta 2025 m. gruodžio 6 d. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-243672

ir 32 kitas valstybes[96] pripažintos nepriimtinomis, kadangi pareiškėjai neatitiko nukentėjusiojo statusui taikomų kriterijų[97]. Byloje *Greenpeace Nordic ir kiti prieš Norvegiją*[98], kurioje buvo keliamas klausimas dėl Norvegijos nacionalinių teisės aktų, kurių pagrindu buvo išduoti leidimai iškastinio kuro gavybai Barenco jūroje, viena vertus, taipogi vertinta, kad pareiškėjai, kurie yra fiziniai asmenys, neatitinka nukentėjusiojo statusui taikomų kriterijų. Kita vertus, EŽTT pripažino „Greenpeace", kaip žmogaus teises ginančios organizacijos, *locus standi* taikant byloje *KlimaSeniorinnen prieš Šveicariją* nustatytą testą. Taigi, EŽTK valstybių narių nacionaliniams teismams atitinkamai rekomenduotina vadovautis byloje *KlimaSeniorinnen prieš Šveicariją* nustatytais minimaliais peticijos priimtinumo kriterijais.

Teisminės gynybos prieinamumas nacionaliniu lygmeniu gali būti užtikrinamas įstatymų leidėjo. Kadangi Nyderlandų įstatymų leidėjas garantuoja teisę teikti ieškinius viešo intereso pagrindu, garsioje byloje *Urgenda prieš Nyderlandų valstybę*[99] šalys net neginčija žmogaus teises ginančios institucijos teisės veikti dabartinės Nyderlandų piliečių kartos vardu dėl ŠESD išmetimo Nyderlandų teritorijoje[100].

ES valstybių teismų praktikoje taip pat aptinkama teismų sprendimų, kuriais išplečiamos nacionaliniai teisės aktais nustatytos ieškinio ribos. Pavyzdžiui, nors

96 „Daniela Uricchio against Italy and 31 Others", žiūrėta 2025 m. gruodžio 6 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-243677.

97 *Engels ir kiti prieš Vokietiją* keltas klausimas, ar Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimo *Neubauer ir kt. prieš Vokietiją* nepakankamas įgyvendinimas pažeidžia žmogaus teises EŽTK kontekste. Byloje *De Conto prieš Italiją ir 32 kitas valstybes* teigta, kad atsakovės nesiėmė pakankamų priemonių Paryžiaus susitarimui įgyvendinti, dėl to ieškovas patyrė psichologinę žalą. *Uricchio ir kt. prieš Italiją ir 32 kitas valstybes* taip pat teigta, kad atsakovės nesiėmė pakankamų priemonių Paryžiaus susitarimo įgyvendinimui, todėl ieškovai patyrė stiprią alergiją ir psichologinę įtampą.

98 „Greenpeace Nordic and Others v. Norway", žiūrėta 2025 m. gruodžio 6 d., https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-245561.

99 Šioje byloje Nyderlandų Aukščiausiasis Teismas pabrėžė valstybės pareigą imtis priemonių kovai su klimato kaitos keliamomis grėsmėmis ir įpareigodamas vyriausybę iki 2020 m. pabaigos mažiausiai 25 % sumažinti ŠESD.

100 „Urgenda Foundation v. State of the Netherlands", para. 232, žiūrėta 2025 m. vasario 2 d., https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2020/20200113_2015-HAZA-C0900456689_judgment.pdf.

į Belgijos Teismų kodekso 17 straipsnio apimtį nepatenka ieškiniai, pareikšti nesant asmeninio suinteresuotumo bendrojo intereso pagrindu, byloje *VZW Klimaatzaak prieš Belgijos karalystę* pripažinta, kad tiek 58 000 ieškovų, tiek jų teises ginanti organizacija „Klimaatzaak" turi asmeninį suinteresuotumą klimato kaitos keliamų grėsmių kontekste[101]. Be to, atsižvelgiant į klimato kaitos globalinį pobūdį, Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendimu teisė pateikti ieškinį išplėsta taip pat ir kitų šalių piliečiams[102], nepaisant to, kad konstitucinis skundas pagal nacionalinę teisę priimtinas tik įrodžius esamą, tiesioginį individualų suinteresuotumą[103]. Vis dėlto, atkreiptinas dėmesys, jog tai lėmė klimato bylų skaičiaus padvigubėjimą Vokietijoje[104]. Tai suponuoja poreikį nacionalinėje teisinėje sistemoje nustatyti proporcingus standartus, t. y. nepažeidžiant asmens teisės į teisminę gynybą bei nesuteikiant jos pernelyg plačiam subjektų ratui.

Išvados

1. Nacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamumas lemia poreikį nustatyti specialius viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo mechanizmus, kurie paskatintų imtis pakankamų priemonių nacionaliniu lygmeniu šių įsipareigojimų tinkamam įgyvendinimui.
2. Specialiųjų viršnacionaliniais teisės aktais prisiimtų įsipareigojimų užtikrinimo mechanizmų taikymo poreikį taip pat lemia tarptautinis, tarpgeneracinis, kumuliacinis bylų dėl klimato kaitos pobūdis, kuriose Paryžiaus susitarimo narių atžvilgiu keliami ginčai dėl nacionalinio teisinio reguliavimo nepakankamumo. Globaliniu reiškiniu sukeltos žalos nustatymas dėl

101 „VZW Klimaatzaak v. Kingdom of Belgium & Others", žiūrėta 2025 m. balandžio 17 d., https://climatecasechart.com/non-us-case/vzw-klimaatzaak-v-kingdom-of-belgium-et-al/.

102 „Neubauer, et al. v. Germany", para. 99-100, žiūrėta 2025 m. vasario 3 d., https://climatecasechart.com/wp-content/uploads/non-us-case-documents/2021/20210324_11817_order-1.pdf.

103 Schulev-Steindl, et al., *supra note*, 19: 286.

104 Joana Setzer ir Catherine Higham, „Global trends in climate change litigation: 2023 snapshot", Grantham Research Institute, žiūrėta 2025 m. sausio 1 d. https://www.lse.ac.uk/granthaminstitute/wp-content/uploads/2023/06/Global_trends_in_climate_change_litigation_2023_snapshot.pdf.

konkretaus ŠESD emisijų šaltinio nebuvimo, pažeidėjų daugeto, bendrų ir diferencijuotų įsipareigojimų pobūdžio, kurių efektyvumas skiriasi dėl ekonominių, geografinių, socialinių, demografinių faktorių, lemia valstybės atsakomybės proporcijos problematiką. Be to, sudėtinga įrodyti priežastinį ryšį tarp įstatymų leidėjo veiksmų nepakankamumo, klimato kaitos neigiamų padarinių ir individualių žmogaus teisių pažeidimų, ir (ar) valstybės teritorijoje kilusios žalos.

3. Atsižvelgiant į tai, kad teisinio suinteresuotumo nebuvimas yra pagrindinis argumentas ieškiniui atmesti šiose bylose, taip pat į nacionalinių teismų svarbą sprendžiant klimato bylas, nacionalinėje teisinėje sistemoje būtina nustatyti proporcingus suinteresuotumo vertinimo kriterijus atsižvelgiant į klimato bylų specifiką, nepažeidžiant asmens teisės į teisminę gynybą ir nesuteikiant jos pernelyg plačiam subjektų ratui.

THE MAIN ISSUES OF STATE RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF CLIMATE CHANGE

Meda Baranauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article analyses the main issues of state responsibility due to the lack of enforcement of obligations under the fundamental legislation, the peculiarities of applying state responsibility, and the protection of claimants' rights in the context of climate change. To achieve this goal, the analysis of the main issues of state responsibility is based on the relevant interpretations of the International Court of Justice (ICJ), the International Tribunal for the Law of the Sea (ITL), the United Nations (UN), the European Court of Human Rights (ECtHR), the Court of Justice of the European Union (CJEU), Inter-American Court of Human Rights (IACHR) and the national courts of foreign countries, as well as on the relevant scientific doctrine. It has been observed that the inadequacy of national legislation and the peculiarities of these cases necessitate the establishment of special mechanisms for enforcing obligations assumed by supranational legislation and proportionate criteria for the admissibility of a claim. Consequently, infringement of the obligations imposed by supranational legislation and of the fundamental right to a judicial remedy may occur.

Key words: Climate neutrality, state responsibility, environmental protection, greenhouse gases, pollution of the environment, right to a judicial remedy.

PORTAL "DIIA" AS AN ELEMENT OF E-GOVERNANCE IN UKRAINE: ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Viktoriia Fenkiv

E-mail: vifenkiv@stud.mruni.eu

Mykolas Romeris University, Law School, Lithuania

Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraine

Scientific tutor: Prof. Dr. Eglė Bilevičiūtė

E-mail: eglek@mruni.eu

Mykolas Romeris University, Law School

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-27

Abstract. This article is concerned with one of the most pressing issues of today's world, namely, e-government. The article defines e-government and the opportunities that arise in connection with its implementation. Particular attention is paid to the situation regarding e-governance in Ukraine, using the example of the Diia portal, as the author, a citizen of Ukraine, was interested in studying the situation in her country.

The definition of the Diia portal and the legal status of this system are described in detail. A list of legal acts regulating issues related to Diia is provided. The main achievements and novelty of this application globally are outlined.

The main problems relating to the functioning of the Diaa application are discussed, namely: 1) the problem of accessibility for the population; 2) the lack of a sufficient number of analogues abroad, which in turn leads to experimental ways of introducing certain services; 3) security issues, which include the threat of data leaks, a lack of public trust and the creation of artificial analogues of the Diia application with the aim of falsifying documents. I suggest ways to solve these

problems that I consider appropriate and effective.

The need to adopt the experiences of leading countries who have developed such portals is emphasized. Therefore, the example of Estonia, with its eesti.ee portal, was reviewed and analysed. This central platform provides various public services to citizens and businesses, enabling access to a wide range of public services online. The experience of South Korea is also discussed, as it has an advanced e-government system that uses innovative technologies, including artificial intelligence. One of the key elements of this system is the GovNet portal. Ukraine should definitely investigate such examples, as they could be the beginning of solving the existing problems and shortcomings in the country's e-government system.

Keywords: e-government, public services, Diia portal, Diia app, GovNet portal, eesti.ee portal.

Introduction

The relevance of the issue is due to the development of new technologies and their gradual introduction into all spheres of life, including administrative ones. The introduction of e-government opens up new opportunities for all of us. For example, we can observe the simplification of administrative services, as well as improvements in their quality and speed. However, given that e-government is a relatively new institution, it has not yet been fully formed and researched. For example, we still do not know what challenges and consequences it may bring in the future.

The main purpose of this research was to establish what problems exist in relation to e-governance in Ukraine. A further purpose of this paper was to study the state of e-governance in Ukraine and Europe and the prospects for its development and improvement in terms of administrative services.

The object of this research article was to analyse e-governance in Ukraine,

based on the Diia portal as an example, as well as practices in other countries.

In writing this research article, I used the methods of analysis and comparison.

This topic was previously studied by such scholars as Rachel Silcock, who described the concept of e-government. Anna Tsyganenko studied practices in other countries and compared them with the Ukrainian situation. Zhyla Hanna considered the introduction of digital technologies and their impact on everyday life in terms of the dematerialisation of services and administrative documents. In their papers, Bilous Yulia and Ogloblin Victoria comprehensively studied the problems of organising the provision of public and administrative services and considered possible ways to improve them. David Ramiro Troitiño, Viktoria Mazur and Tanel Kerikmäe analysed the overall impact of e-governance in the European Union and explored the potential of e-government fostering European integration to a new level, given the new digital possibilities.

In writing this article, I do not refer to case law due to its practical absence. The subject matter is relatively new to Ukrainian legislation, so no relevant court practice has yet been formed at the level that would be desirable.

1. The concept of e-government

In today's realities, we can observe the rapid development of the latest technologies and their introduction into our everyday lives. One of the most important, I believe, is the introduction of e-government. In simple terms, e-government is the use of technology to enhance the access to and delivery of government services to benefit citizens, businesses and employees. It has the power to create a new mode of public service, in which all public organisations deliver a modernised, integrated and seamless service for their citizens. The relationship is no longer just a one-way 'us-versus-them' proposition; rather, it is about building a partnership between governments and citizens[1]. David Ramiro Troitiño, Viktoria

1 Rachel Silcock, "What is e-government?", *Hansard Society for Parliamentary Government*, (2001): 88.

Mazur and Tanel Kerikmäe emphasise in their work that e-governance, defined as the use of information and communication technology (ICT) to enhance the efficiency and effectiveness of governance processes, has emerged as a critical tool for modernising public administration worldwide. Within the European Union, e-governance represents more than just a technological advance; it serves as a strategic tool for advancing the goals of European integration and promoting good governance practices[2]. So, it is intended to greatly improve the quality of public services. This is manifested primarily in the simplification of administrative services, the accessibility and speed of their provision, increased transparency and a reduction in the risk of corruption. Ukraine only started implementing e-government relatively recently, but in a short period of time, it has managed to become one of the leaders among the countries of the world, as evidenced by the Diia portal.

1.1. The Diia portal: legal regulation

What does the Diia portal look like? The Diia portal is an organised set of ICT systems that operate as a whole and in interaction with other ICT systems[3]. It brings the relationship between the state and its citizens into a new dimension: dematerialised and simplified. The key concepts relate to access to administrative documents via a mobile application and providing an administrative services portal for individuals and professionals. The main goal is to make 100% of administrative services available online[4]. The legal status of the Diia portal is regulated by a number of legal acts. Article 17 of the Law of Ukraine 'On

2 David Ramiro Troitiño, et al., "E-governance and integration in the European union", *Internet of Things* Volume 27 (October 2024), https://doi.org/10.1016/j.iot.2024.101321.

3 Issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Register of Administrative Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1137 of December 4, 2019, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15.

4 Zhyla Hanna, "Digital economy: essence and challenges", *International scientific journal "Grail of Science"*, Volume 39, (2024): 79-83, https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/2302/2327.

Administrative Services' stipulates that the provision of administrative services in electronic form and access to information about administrative services by applicants using the internet must be provided by the Unified State Web Portal of Electronic Services, which is the official source of information on the provision of administrative services in Ukraine[5]. The Regulation on the Unified State Web Portal of Electronic Services, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1137 of December 4, 2019, is key to the functioning of the Diia portal. Clause 5, subparagraph 1 of this regulation states that one of the main tasks of the Diia portal is to provide electronic public services, in particular, integrated electronic public services, to provide them in an automatic mode with the receipt and use, if necessary, of information from national electronic information resources, or other ICT systems necessary for the provision of such services[6].

This application eliminates the need for paper versions of documents. Furthermore, these electronic versions have the same status as paper versions. The Law of Ukraine 'On Peculiarities of Provision of Public (Electronic Public) Services' No. 1689-IX of July 15, 2021, fully equates e-documents with their paper or plastic counterparts, making Ukraine the first country in the world with official electronic documents available via a smartphone[7]. Such documents include passports, international passports, individual tax numbers, educational documents such as certificates and diplomas, birth certificates, and driving licences. In addition, Diia allows you to perform various public services online, including paying taxes, signing documents with an e-signature, and even registering a marriage, which is the most recent option added and is unlikely to be the last.

5 About administrative services: Law of Ukraine No. 5203-VI of September 6, 2012, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#n175.

6 Issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Register of Administrative Services: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1137 of December 4, 2019, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#n15.

7 On Peculiarities of Provision of Public (Electronic Public) Services: Law of Ukraine No. 1689-IX of July 15, 2021, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-20#Text.

1.2. The main problems encountered by Diia

However, along with simplification, we also face certain challenges. The first and most common is the issue of accessibility. Most of the population of Ukraine is physically unable to use the services of the Diia app. This is due to two factors. The first is the lack of appropriate technology, and the second is the use of old-style documents instead of biometric documents. The first reason is due to the fact that the older generation often does not use modern smartphones that could support such an application, which makes it impossible for them to use it. The second reason arises because there are currently two types of documents in use in Ukraine: biometric and paper. While there are no problems with biometric documents (they can easily be pulled up into the Diia app with all the necessary information), with paper documents, it is not so easy. They can still be found in the app, but without an individual's photograph, so, for example, all of the information about a person's passport and driving licence will be displayed in the app, but without their photo. Such documents are still de jure recognised as valid at the state level, but de facto law enforcement agencies may not accept them, as they may doubt whether they are genuine documents. Given that biometric documents were introduced relatively recently, and there is no obligation to change old paper versions to biometric ones, it is likely that this problem will exist for decades to come. While the latter case could be remedied by introducing the compulsory replacement of paper documents with biometric versions, it is virtually impossible to fix the former factor.

I would also like to highlight the lack of sufficient appropriate analogues abroad as another problem. On the one hand, being a pioneer is a major advantage because it brings recognition and gives you the role of being a leader in a certain field; however, on the other hand, developing and introducing new ideas can have unpredictable consequences. Thus, some of Ukraine's public services

have been implemented via e-governance on an experimental basis and are often not perfect at the first attempt, as was the case with marriage registration through the Diia app. The Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of March 29, 2024, No. 345, approved the procedure for implementing a pilot project on state registration of marriage in electronic form[8]. This procedure works as follows. An individual submits a request to their partner directly through the Diia application and waits for a response within 14 days. Following a positive response, it is necessary to take part in a ceremony via a video call with a civil registry officer and sign a marriage certificate with an electronic signature. However, it is important that the individual's partner meets certain requirements, namely, not to be of the same sex (because same-sex marriage remains prohibited in Ukraine), they must be a citizen of Ukraine, and they must be 18 years old on the day of state registration of marriage (although in certain cases marriage is allowed from the age of 16 years in Ukraine, it can only be done through a court, not online via the Diia application). Following the launch of this service, the app became overloaded. One of the reasons was that many people tried to send a proposal of marriage to people who did not meet the requirements of the law (same sex, minors), which overloaded the system. However, the main problem faced by people who wished to get married was the lack of free appointments for the civil registration video call. The demand was so great that many people received an error message or a date that was a year in the future. This was problematic because the main driver in creating this service was the military. In addition, the app currently only has a marriage function, but not a divorce function, which complicates the situation. The most likely scenario is an increase in the number of traditional divorces in Ukraine and an even greater burden on the relevant institutions than before. Therefore, the

8 On the implementation of a pilot project on state registration of marriage in electronic form: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine №345 of March 29, 2024, https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/345-2024-%D0%BF#Text.

best solution to this problem would be to develop the concept of online divorce and improve the existing functions to optimise the application.

Another, and probably the most fundamental, problem is the issue of security, as the protection of personal data is an extremely important and, at the same time, the most vulnerable aspect. A section of the population is sceptical about this application, believing that the state can control them in this way. The reasons for this fear are somewhat justified by the fact that the Diia app processes and stores personal data. This is explicitly stated on their official website[9]. Clause 7 reads as follows: 'Personal data is stored by the Ministry of Digital Transformation of Ukraine for the duration of the personal data subject's electronic cabinet on the Diia portal, but not longer than 5 years, unless the legislation provides for a different period of storage'. Although in the next paragraph they assure Diia portal users that their personal data received from the registers is not stored, the data-in-transition approach is used, according to which data from the registers is transferred and stored on the user's device, not on a server, and such personal data is deleted along with the deletion of the electronic cabinet[10]. However, the public's lack of trust in the state plays a major role. Information leaks are also possible in the case of fraudulent actions. After all, Diia may not store data, but this does not mean that it is secure. Cyber attackers are diverse and very inventive, first of all, the app has access to the registry, and this may be enough.

Furthermore, there have already been attempts to create a fake version of the Diaa application to falsify documents. Information about the fake software was first disseminated in the media on October 23, 2021. The fraudsters claimed that the fake was of such high quality that 'there are no questions when they show a document from this application'. The sellers of the fake app offered a certain set of documents: a student ID, a passport of a citizen of Ukraine, taxpayer cards and

9 Notification of personal data processing: electronic resource, https://diia.gov.ua/policy.

10 *Ibid*.

COVID certificates. Users could enter and edit the data themselves. Law enforcement officers identified the offender, a 21-year-old resident of Zaporizhzhia. He faces up to six years in prison for developing a fake copy of the app. Law enforcement officers have already blocked all channels where the fake app was distributed and identified people who had already purchased and used the fake app[11]. It is interesting to note that the detained developer of the fake application was given a chance to reform and offered an internship at the Ministry of Digital Transformation before the trial. However, the court has not yet heard the case. But this is not the only case of counterfeiting this app; more and more similar cases have been reported recently. It is encouraging that none of the counterfeiters has been able to reproduce an exact copy of the application, but the state would do well to develop extremely effective data protection and verification measures to prevent negative consequences.

2. Possible ways of solving the problem

Among the possible ways to improve the aforementioned shortcomings of the Diia app, I can single out gradualism. The developers are trying to add all possible public services rapidly and chaotically, which does not indicate that their provision is of high quality. New products should be introduced gradually. In addition, it would be useful to learn from the experience of other countries in developing similar portals. One of the best practices that can teach us something is Estonia's eesti.ee portal. This central platform provides various public services to citizens and businesses, providing access to a wide range of public services online. The portal allows users to carry out various transactions and receive various services from government agencies without visiting offices or applying in person. The use of electronic signatures and identification is a key element of this system,

11 Yevheniia Kostina, "A fake "Diya" has appeared in Ukraine. How it differs from the real one", https://zaborona.com/v-ukrayini-zyavylasya-fejkova-diya-chym-vona-vidriznyayetsya-vid-spravzhnoyi/.

ensuring the security and authenticity of interactions between citizens and government agencies via the internet. This approach helps to improve the quality of public services, increase the efficiency of government agencies and reduce bureaucratic procedures for citizens and businesses[12].

The experience of South Korea is also interesting. This country has an advanced e-government system that uses innovative technologies, including artificial intelligence. One of the key elements of this system is the GovNet portal, which is a centralised online platform that combines various government resources and services in one place. This portal provides access to a variety of public services, as well as opportunities for electronic interaction with government bodies and agencies. However, the most interesting and innovative aspect of South Korea's e-government system is the use of artificial intelligence. This is being implemented to automate data processing, analyse information and support decision-making. It also allows for fast and efficient processing of citizen requests and optimisation of the work of government agencies. The GovNet portal also contributes to improving the transparency and openness of government agencies, as it provides citizens with access to various information resources and data about government activities. This helps to increase public trust in the government and promotes public involvement in decision-making processes. In general, South Korea's approach to e-government, in particular the use of artificial intelligence, is probably the best example of how modern technologies can help improve the work of government agencies and increase citizen satisfaction with public services[13]. Ukraine should definitely look to such examples, as they can help us begin to solve the existing problems and shortcomings in our own e-government system.

---

12 Anna Tsyganenko, "Implementation of e-government in the of state authorities: best practices abroad", *Materials of the VIII All-Ukrainian remote scientific and practical conference "Information and document in the modern scientific discourse"*, May 16, 2024. Ivano-Frankivsk: 71, https://nung.edu.ua/sites/default/files/2024-06/Zbirnyk_InfDoc_May%2016_2024_kaf_DID.pdf#page=72.

13 Ibid., 72-73.

Conclusions

To summarise, one of today's most important achievements is the introduction of e-government. This is the use of ICT to improve the efficiency and effectiveness of management processes. In other words, e-government is intended to greatly improve the quality of public services. In this paper, I paid special attention to the experience of my country, Ukraine, and specifically the Diia portal. The Diia portal is an organised set of ICT systems that operate as a whole and interact with other ICT systems.

Although Ukraine has made significant progress in e-governance, particularly by introducing the first electronic documents recognised at the state level and providing a variety of public services, the Diia portal is still not perfect. There are certain drawbacks, including: 1) the problem of accessibility for the population; 2) the lack of sufficient analogues abroad, which in turn leads to experimental ways of implementing certain services; 3) security issues, which include the threat of data leaks, a lack of trust among the population and the creation of artificial analogues of the Diia application for the purpose of falsifying documents.

However, as of today, Ukrainian society is not ready to completely abandon physical versions of documents and public services and switch to a full e-government system. This will take time, probably more than a decade.

PORTALAS "DIIA" KAIP E. VALDYMO ELEMENTAS UKRAINOJE: PRIVALUMAI IR TRŪKUMAI

Viktoriia Fenkiv

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva

Jaroslavo Išmintingojo Nacionalinis teisės universitetas, Ukraina

Santrauka. Straipsnis skirtas vienai aktualiausių šiandienos pasaulio problemų – elektroninei valdžiai. Straipsnyje akcentuojamas elektroninės valdžios apibrėžimas ir galimybės, atsirandančios ją įgyvendinant. Ypatingas dėmesys skiriamas e. valdymo situacijai Ukrainoje Diia portalo pavyzdžiu, nes autorė, būdama Ukrainos pilietė, domėjosi padėtimi savo šalyje.

Nurodomos pagrindinės problemos, kurios iškyla veikiant aplikacijai 'Diia': 1) gyventojų prieinamumo problema; 2) analogų užsienyje trūkumas, o tai savo ruožtu lemia eksperimentinius tam tikrų paslaugų teikimo būdus; 3) saugumo klausimai, apimantys duomenų nutekėjimo grėsmę, visuomenės pasitikėjimo stoką ir dirbtinių Diia programos analogų kūrimą, siekiant suklastoti dokumentus. Kartu autorė siūlo jų sprendimo būdus, kuriuos laikau tinkamais ir efektyviais.

Autorius pabrėžia, kad kuriant tokius portalus reikia perimti pirmaujančių šalių patirtį šioje srityje. Dėl to autorė apžvelgė ir išanalizavo Estijos pavyzdį su portalu eesti.ee – ši centrinė platforma teikia įvairias viešąsias paslaugas piliečiams ir verslui, suteikdama prieigą prie plataus spektro viešųjų paslaugų internetu, taip pat Pietų Korėjos patirtį – apibrėžia pažangi elektroninės valdžios sistema, kurioje naudojamos inovatyvios technologijos, įskaitant dirbtinį intelektą. Vienas iš pagrindinių šios sistemos elementų yra GovNet portalas. Ukraina tikrai turėtų pažvelgti į tokius pavyzdžius, nes jie gali būti mūsų elektroninės valdžios esamų problemų ir trūkumų sprendimo pradžia.

Reikšminiai žodžiai: e. valdžia, viešosios paslaugos, Diia portalas, Diia programėlė, GovNet portalas, eesti.ee portalas.

KRIMINALISTINIS TECHNINIS DOKUMENTŲ TYRIMAS: DOKUMENTO PAGAMINIMO AMŽIAUS NUSTATYMO IŠŠŪKIAI IR EKSPERTINIŲ TYRIMŲ ANALIZĖ

Emilija Garškovaitė

E. paštas: emgarskovaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Laura Bagdonaitė

E. paštas: labagdonaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Kuratorius prof. dr. Henryk Malewski

E. paštas: malewski@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-28

Santrauka. Straipsnyje aptariamos pagrindinės teismo ekspertologijos sąvokos: „ekspertas“, „teismo ekspertizė“, „objektų tyrimas“ ir pan. Nurodomas objektų tyrimo ir teismo ekspertizės skirtumas, atsižvelgiant į juos atliekančius subjektus (specialistus ir ekspertus). Aprašoma viena iš trijų Lietuvoje kriminalistinius dokumentų tyrimus atliekančių institucijų – Lietuvos teismo ekspertizės centras (LTEC). Taip pat nagrinėjami kriminalistinio dokumentų tyrimo srities – dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo – teoriniai aspektai. Analizuojant du LTEC atliktus ekspertinius tyrimus, apžvelgiama šios srities problematika, pasižyminti siaura metodų panaudojimo galimybe, dokumentus veikiančių išorinių veiksnių įtaka, susikertančių štrichų nebuvimu ir destruktyviu metodų pobūdžiu. Pabrėžiamas dokumentų datavimo metodų taikymo apimties ribotumas, kuris daro įtaką tyrimų rezultatų kokybei, ir akcentuojamas kriminalistinio

dokumentų tyrimo srities – dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo – kontroversiškumas.

Reikšminiai žodžiai: dokumento pagaminimo amžiaus nustatymas, kriminalistinio dokumentų tyrimo metodai, objektų tyrimas, ekspertizė, ekspertas, specialistas.

Įvadas

Pasaulyje spartėjant informacinių technologijų raidai ir skaitmenizacijai, žmonėms suteikiama prieiga prie itin didelio kiekio duomenų. Šiuos duomenis jie naudoja įvairiems tikslams. Puikus to pavyzdys yra dirbtinis intelektas, kurio naudojimas virsta kasdienybe – nuo paprastų virtualiųjų asistentų pagalbos atsakant į buitinius klausimus iki išmaniųjų namų ir automobilių valdymo[1]. Vis dėlto ne visų asmenų tikslai yra teisėti ir leistini, o mokslo ir technikos pažanga leidžia klastotojams tobulinti nusikalstamos veikos, įskaitant dokumentų klastojimą, galimybes ir būdus. Dėl šios priežasties tradiciniais ekspertinių tyrimų metodais ne visada įmanoma aptikti naujus, subtilius dokumentų falsifikavimo požymius, todėl kyla būtinybė ieškoti inovatyvių tyrimo būdų, kurie padėtų kovoti su nusikalstamumu[2]. Analizuojant ekspertinių tyrimų atlikimą, galima aiškiai pastebėti ir dabartinių dokumentų pagaminimo amžiaus nustatymo metodų tobulinimo poreikį.

Tyrimo *objektas* yra kriminalistinio dokumentų tyrimo srities – dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo – metodų taikymo problematika.

Šio straipsnio *tikslas* – išanalizuoti dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo metodus, įvertinti jų veiksmingumą ir taikymo ribotumą.

---

1 „Kas yra dirbtinis intelektas ir kaip jis naudojamas?“, Europos Parlamentas, žiūrėta 2025 m. vasario 22 d., https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20200827STO85804/kas-yra-dirbtinis-intelektas-ir-kaip-jis-naudojamas.

2 „Metodinės rekomendacijos dokumentų ekspertinių tyrimų užsakovams“, LTEC, žiūrėta 2025 m. vasario 22 d., https://ltec.lrv.lt/uploads/ltec/documents/files/DOKUMENT%C5%B2%20tyrim%C5%B3%20metodin%C4%97s%20rekomendacijos%20u%C5%BEsakovams.doc.

Siekiant užsibrėžto tikslo, keliami tokie pagrindiniai uždaviniai:

1) atskleisti ekspertinio tyrimo sampratą;
2) aptarti dokumento ar jo dalies pagaminimo amžiaus nustatymo teorinius aspektus;
3) išanalizuoti Lietuvos teismo ekspertizės centre atliktus ekspertinius tyrimus;
4) palyginti ir įvertinti ekspertiniuose tyrimuose atskleistas dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo problemas.

Tyrimo *metodai.* Straipsnyje naudoti mokslinės literatūros analizės ir loginės analizės metodai. Taip pat taikytas empirinis kokybinis duomenų rinkimo metodas – dviejų Lietuvos teismo ekspertizės centre atliktų ekspertinių tyrimų atvejų analizė. Ekspertinių tyrimų rezultatams palyginti naudotas lyginamasis metodas, išvadoms formuluoti – apibendrinimo metodas.

1. Kriminalistinio ekspertinio dokumentų tyrimo samprata ir reikšmė

Kuriantis valstybės institucijoms, kartu atsirado ir dokumentai. Taip pat radosi asmenų, norinčių juos klastoti, todėl valstybės institucijoms kilo poreikis kvestionuojamus dokumentus tirti. Vis dėlto mokslo pasiekimais grįstų dokumentų tyrimo metodų atsirado tik XIX ir XX a. sandūroje kartu su A. Bertillono[3], J. Burinskio[4], A. S. Osborno[5] darbais. Lietuvoje kriminalistinio dokumentų tyrimo pradininku laikomas E. Palskys, 1978 m. išleidęs knygą „Kriminalistinis dokumentų tyrimas“. Joje autorius apibrėžė sąvoką „kriminalistinis-techninis dokumentų tyrimas“, teigdamas, jog tai yra specialių kriminalistikos metodų ir būdų visuma, kuria analizuojami sudėtiniai dokumentų komponentai, siekiant

3 Alphonse Bertillon, *La comparaison des écritures et l'identification graphique* (Paris: Bureaux De La Revue Scientifique, 1898).

4 Евгений Федорович Буринский, *Судебная экспертиза документов, производство её и пользование ею* (Санкт-Петербург: Труд, 1903).

5 Albert Sherman Osborn, *Questioned documents* (New York: The Lawyers' Co-operative Publishing Co., 1910).

nustatyti jų klastojimo faktą bei priemones ir atkurti pirminį tekstą[6].

Teisinėje praktikoje susidūrus su kvestionuojamu dokumentu bandoma nustatyti jo autentiškumo arba klastojimo faktą. Ikiteisminio tyrimo pareigūnai gali skirti užduotį specialistui atlikti objektų tyrimą, kurio tikslas yra surasti nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus objektus, turinčius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas reikšmingas bylai aplinkybes[7]. Ištirti dokumentus gali reikalauti ir teismas ar teisėjas, nutartimi skirdamas teismo ekspertui užduotį atsakyti į specialių žinių reikalaujančius klausimus, t. y. atlikti teismo ekspertizę[8].

Pagrindinis skirtumas tarp objektų tyrimo ir teismo ekspertizės – juos atliekantys subjektai. Objektų tyrimą Baudžiamojo proceso kodekse[9] (205 straipsnio 3 dalyje) nustatyta tvarka atlieka specialistai, o teismo ekspertizę pagal Teismo ekspertizės įstatymą – teismo ekspertai. Paminėtina, kad teismo ekspertu laikomas asmuo, turintis teismo eksperto kvalifikaciją ir įrašytas į Lietuvos Respublikos teismo ekspertų sąrašą[10].

Atsižvelgiant į tai, kad abu ekspertinius tyrimus, analizuojamus straipsnyje, atliko tie patys specialiųjų žinių turintys asmenys, galima daryti išvadą, jog nuo tyrimą skyrusio subjekto priklauso ir jo rezultatų įforminimas – tyrimo, atlikto pagal ikiteisminio tyrimo pareigūno užduotį, išvados formuluojamos surašant specialisto išvadą, o teismo ar teisėjo paskirto tyrimo rezultatai yra fiksuojami ekspertizės akte.

Lietuvoje dokumentų ekspertinius tyrimus atlieka trys institucijos: Lietuvos teismo ekspertizės centras (toliau – LTEC), Kriminalistinių tyrimų valdyba ir

---

6 Eugenijus Palskys, *Kriminalistinis dokumentų tyrimas* (Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1978), 94.

7 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas“ (suvestinė redakcija 2025-02-01 - 2026-06-29), *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

8 „Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas“ (suvestinė redakcija nuo 2025-01-01), *Valstybės žinios,* 2002-11-22, Nr. 112-4969.

9 „Baudžiamojo proceso kodeksas“, *op. cit.*

10 „Lietuvos Respublikos teismo ekspertizės įstatymas“, *op. cit.*

Valstybės sienos apsaugos tarnyba. LTEC yra viešoji įstaiga, kurios misija – pateikti nešališkas, kokybiškas bei kvalifikuotas ekspertinių tyrimų išvadas, taip padedant teismams, prokuratūrai ar ikiteisminio tyrimo įstaigoms nustatyti tiesą bylose[11].

LTEC yra atliekami trijų rūšių dokumentų ekspertiniai tyrimai – dokumentų rekvizitų, dokumentų medžiagų bei spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių[12]. Dokumentų rekvizitų ekspertinis tyrimas apima dokumento ar jo dalių pagaminimo būdo nustatymą, pirminio teksto pakeitimų identifikavimą, dokumento apsaugos priemonių atitiktį. Tyrimu taip pat nustatoma, ar dokumentai antspauduoti tuo pačiu antspaudu, atkuriami užbraukti, išblukę ar kitokie neįskaitomi įrašai, tiriamas dokumentų rekvizitų įrašymo eiliškumas ir galimi pakeitimai, kaip antai nuotraukų perklijavimas ar lapų keitimas. Kai kuriais atvejais papildomai analizuojamas dokumentų amžius ir atkuriami įrašai apgadintuose dokumentuose. Dažniausiai dokumentų medžiagų ekspertiniu tyrimu bandoma nustatyti tiriamųjų objektų sudėtį. Taigi iš pradžių medžiaga yra suklasifikuojama nustatant medžiagos prigimtį, tipą ar rūšį[13], paskui nustatomas individualus priklausomumas. Trečioji dokumentų ekspertinių tyrimų rūšis – spausdintų tekstų spausdinimo priemonės: nustatomi dokumento spausdinimo būdai (elektrofotografija, giliaspaudė, rašalinis spausdinimas ir pan.) ir atliekami spausdinimo priemonių identifikaciniai tyrimai[14].

LTEC atliekamų ekspertinių tyrimų rezultatams užfiksuoti taikoma išvadų kategoriškumo skalė, kurią sudaro šios kategorijos:

11 „Kokybės politika“, Lietuvos teismo ekspertizės centras, žiūrėta 2025 m. vasario 22 d., https://ltec.lrv.lt/lt/kokybes-politika/.

12 „Dokumentų (dokumentų rekvizitų, dokumentų medžiagų, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių) ekspertiniai tyrimai“, Lietuvos teismo ekspertizės centras, žiūrėta 2025 m. vasario 22 d., https://ltec.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/ekspertiniu-tyrimu-atlikimas/dokumentu-dokumentu-rekvizitu-dokumentu-medziagu-spausdintu-tekstu-ir-spausdinimo-priemoniu-ekspertiniai-tyrimai/.

13 „Metodinės rekomendacijos dokumentų ekspertinių tyrimų užsakovams“, *supra note,* 2.

14 „Dokumentų (dokumentų rekvizitų, dokumentų medžiagų, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių) ekspertiniai tyrimai“, *op cit.*

1) kategoriška išvada (formuluojama, kai nustatoma bendrųjų ir specialiųjų požymių visuma, būdinga apibrėžtai objektų grupei arba konkrečiam objektui);
2) didelė tikimybė (nustatytų minėtų požymių įrodomoji vertė labai didelė, tačiau nėra visiško įsitikinimo);
3) tikėtina (nustatytų minėtų požymių yra nedaug, jų įrodomoji vertė nėra didelė, taip pat yra neatitikimų, kurių negalima atmesti kaip nereikšmingų);
4) nustatyti negalima (formuluojama tuomet, kai yra panaudoti visi galimi tyrimo metodai, tačiau negalima priimti nei konkrečios, nei didelės tikimybės, nei tikėtinos išvados dėl gautų rezultatų; kai tiriamo objekto savybės yra pakitusios, nepakankama jų kokybė ir pan.)[15].

2. Dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo teorijos apžvalga

Vienas iš pagrindinių dokumentų tyrimo iššūkių yra dokumento pagaminimo amžiaus nustatymas. Ši sritis sulaukia nemažai dėmesio tiek mokslinėje literatūroje, tiek praktiniuose tyrimuose, tačiau jos problematika išlieka[16]. Sunkumų kyla ne tik dėl metodų stygiaus ir jų taikymo apimties siaurumo, bet ir dėl nuolatinio klastojimo būdų tobulėjimo, trukdančio ekspertams sukurti bendrą metodą, kuris išliktų aktualus ilgą laiko tarpą. Šių metodų aktualumas pasireiškia ne tik kriminalistikos, bet ir teisės ar kitose srityse. Pavyzdžiui, nustatant dokumento pagaminimo amžių galima įvertinti istorinio dokumento reikšmę, o nustačius, jog dokumentas yra dirbtinai pasendintas, t. y. suklastotas, – priimti teisingą sprendimą byloje. Straipsnyje aptariami šiuo metu aktualūs metodai, kuriuos taikant galima nustatyti dokumento pagaminimo amžių.

Dokumento arba atskiro jo elemento pagaminimo amžius dažniausiai nustatomas tiriant rašyseną, rašto medžiagą arba popierių[17], tačiau yra ir kitų metodų,

15 „Dokumentų (dokumentų rekvizitų, dokumentų medžiagų, spausdintų tekstų ir spausdinimo priemonių) ekspertiniai tyrimai“, *supra note*, 12.

16 Pavyzdžiui, šia tema yra parengta M. V. Torapovos daktaro disertacija „Криминалистическая экспертиза установления относительной давности выполнения реквизитов документов“.

17 Michael J. Allen, *Foundations of forensic document analysis: theory and practice* (Chichester: John Wiley & Sons, 2016), 213.

leidžiančių išsiaiškinti, kada dokumentas buvo pagamintas, pvz., vandens ženklų tyrimas, lyginant skirtingo laikotarpio vandens ženklų morfometrinius matavimus[18].

Įrašo amžius nustatomas pagal rašysenos pokyčius, kurie ryškiausi, kai žmogus yra jaunas (< 20 m.) ir kai pasensta (> 70 m.). Nors mokslinėje literatūroje teigiama, jog viena iš esminių rašysenos identifikacinių savybių yra jos pastovumas, pripažįstama, jog šis požymis yra sąlyginis[19]. Tai aktualu ne tik identifikuojant tekstą parašiusį asmenį, bet ir nustatant, kada įrašas padarytas. Kai žmogus yra jaunas, jo rašymo įgūdžiai tobulėja, sulaukus 20 metų jie ilgai išlieka sąlyginai pastovūs, o senstant arba dėl tam tikrų sveikatos sutrikimų (Parkinsono liga, rankų tremoras ir pan.) gali pastebimai pablogėti. Pabrėžtina, jog pagal rašyseną įrašo apytikslė data gali būti nustatoma tik kai tarp įtariamos pasirašymo datos ir dokumente parašytos datos yra didelis metų skirtumas arba kai tos datos patenka į kintančios rašysenos laikotarpį. Kai datų skirtumas patenka į laiko tarpą, kai rašysena yra susiformavusi ir santykinai stabili, patikimus rezultatus gauti sunku[20].

Dokumento pagaminimo amžių galima nustatyti atsižvelgiant į tai, ar priemonės ir kiti komponentai, naudoti jį sudarant, buvo prieinami atitinkamu metu. Pavyzdžiui, jeigu dokumentas datuotas 1928 m., bet yra pasirašytas tušinuku, galima daryti pagrįstą išvadą, jog jis yra suklastotas, nes tušinukai buvo išrasti tik po kelerių metų.

Dokumento pagaminimo amžius pagal rašalą gali būti nustatomas vertinant, kada tiksliai įrašas padarytas dokumente (absoliutus amžiaus nustatymas) arba kada įrašas padarytas, palyginti su kitais įrašais, paprastai esančiais tame pačiame dokumente (santykinis amžiaus nustatymas). Pagrindinis veiksnys, kuris lemia

18 Ezio Ornato, „An experiment in dating documents through the analysis of watermarks: the letter 'P' in incunabula of the low countries", iš *Trends in statistical codicology*, Marilena Maniaci (red.) (Berlin: De Gruyter, 2022), 183–202, https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/9783110743838-007/html.

19 Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika: teorija ir technika* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 545.

20 Allen, *supra note*, 17: 213–214.

dokumento datavimo pagal rašalą galimybę, yra rašalo senėjimas. Tam tikrais atvejais įrašo santykinę datą galima nustatyti įvertinus rašalo įsigėrimo į popierių lygį, kitais atvejais – pagal rašalo skilimo, senėjimo produktus ir jų santykines reikšmes[21].

Atsižvelgiant į tai, kad popierius yra gaminamas iš įvairių organinių ir neorganinių komponentų, dokumento data pagal popierių gali būti nustatoma remiantis tiriamo popieriaus sudėtyje esančių elementų išleidimu į rinką. Vienas žymiausių tokio tyrimo atvejų yra suklastoti Hitlerio dienoraščiai, kurių klastojimo faktas buvo atskleistas remiantis dienoraščio popieriaus sudėtyje rastais elementais, kurių tuo metu, kada, kaip teigta, buvo parašytas dienoraštis, nebuvo rinkoje. Nors yra atvejų, kai dokumentas gali būti datuojamas pagal popierių, dažniausiai tai nustatyti sunku ir netikslinga, nes popieriui gaminti naudojami produktai yra plačiai prieinami ir ilgą laiką nekinta[22].

Pabrėžtina, jog absoliutus dokumento pagaminimo amžius ir dabartiniais laikais nenustatomas, nes dokumento ir jo komponentų senėjimo procesui įtaką daro įvairūs veiksniai, pvz., dokumento laikymo sąlygos, popieriaus rūšis ir spalva, skirtingi rašalo gamintojai ir t. t.[23] Paprastai, esant galimybei, nustatomas apytikslis dokumento pagaminimo laikotarpis[24].

3. Lietuvos teismo ekspertizės centre atliktų ekspertinių dokumentų tyrimų apžvalga

Siekiant užtikrinti asmenų duomenų apsaugą, apžvelgiamuose ekspertiniuose tyrimuose pavadinimai, vardai ir pavardės yra užšifruoti, o datos pakeistos.

21 Allen, *supra note*, 17: 214–218.

22 *Ibid.*

23 Kurapka ir kt., *supra note*, 19: 530.

24 Allen, *supra note*, 17: 213.

3.1. Pirmojo atvejo apžvalga

Lietuvos teismo ekspertizės centre gauta užduotis atlikti dokumentų tyrimą ir pateikti tiriamieji dokumentai. Tyrimas skirtas siekiant išsiaiškinti, kam turėtų kilti atsakomybė dėl asmens mirties per nelaimingą atsitikimą darbe, atsižvelgiant į tai, ar asmuo buvo supažindintas su darbo tvarkos ir saugos reikalavimais. Pateiktuose dokumentuose matyti įvairių pataisymų ir užpaišymų, sukėlusių pagrįstą abejonę dėl įrašų (apie nukentėjusiojo instruktavimą) tikrumo.

Tyrimui pateikti įmonės registracijos žurnalai – darbuotojų, supažindintų su darbo tvarkos ir saugos instruktavimu, rankraštiniai sąrašai.

Specialistų prašoma atsakyti į du klausimus, susidedančius iš 7 dalių, atitinkamai pagal tiriamųjų objektų skaičių. Pirmasis klausimas yra apie pateiktuose dokumentuose padarytus įrašų taisymus, taisymo faktą ir pradinius įrašus, jeigu jie buvo keisti. Antrasis klausimas – apie įrašo laiko nustatymą, t. y. ar atitinkami įrašai apie nukentėjusiojo O. R. instruktavimą įrašyti ir jo parašu pasirašyta 2018-06-15, ar vėliau – po nelaimingo įvykio darbe, įvykusio po kelių mėnesių nuo tos datos – 2019-03-06.

Atliekant dokumentų tyrimą ir siekiant nustatyti, ar buvo padaryta pradinių įrašų pakeitimų, gali būti naudojamas mikroskopinis metodas. Priklausomai nuo sprendžiamų uždavinių, tyrimui gali būti naudojami fizikiniai metodai – apšvietimas ultravioletiniais ir infraraudonaisiais spinduliais (pavyzdžiui, siekiant aptikti skutimo, ėsdinimo ar prirašymo požymius[25]). Tam naudojamas vaizdo spektro komparatorius (LTEC naudojamas VSC8000). Kai reikia nustatyti tiriamųjų objektų sudėties elementus, naudojami ir cheminiai metodai, pasižymintys destruktyvumu, t. y. negrįžtamai pakeičiantys arba pažeidžiantys tiriamus dokumentus. Kai kriminalistinis techninis dokumentų tyrimas atliekamas siekiant nustatyti dokumento pagaminimo ar pasirašymo laiką, gali būti naudojamas

25 Kurapka ir kt., *supra note*, 19: 511–515.

dokumentui naudotų medžiagų lyginamasis tyrimas, tarpusavyje lyginant dokumente nurodyto laikotarpio ir tikėtino (įtariamos pagaminimo datos) laikotarpio dokumentų pagaminimo medžiagas[26]. Taip pat gali būti naudojami dujinės ar skysčių chromatografijos, spektroskopiniai metodai[27].

Siekiant atsakyti į pirmąjį klausimą, naudoti vizualinės apžiūros ir mikroskopinis metodai: tirta stereomikroskopu „Nikon SMZ1000“ ir vaizdo spektro komparatoriumi VSC8000. Jais nustatyta, jog atitinkami įrašai buvo pakeisti, taip pat atkurtas pirminis įrašų turinys. Išvada apie įrašo pakeitimo faktą padaryta remiantis tokiais požymiais: dabartiniai įrašai lentelės eilutėse parašyti ant korekcinės medžiagos sluoksnio, jos pakraščiuose matomi trumpi štrichų fragmentai, o kampu krintančioje šviesoje matyti ir kitų įrašų įspaudai popieriuje. Pakeisti įrašai apima asmenų vardą ir pavardę, asmens kodą, parašą ir datą. Taip pat visuose tirti pateiktuose registracijos žurnaluose buvo atliktas vienodas pirminio turinio keitimas – įrašas, kad asmuo M. J. instruktuotas 2019-02-08, pakeistas į įrašą, patvirtinantį apie kito asmens instruktavimą 2018-06-15, paskui padaryti dar keli 2018 metų įrašai, tarp jų – ir patvirtinantis nukentėjusiojo O. R. instruktavimą (2018-06-15), ir vėl pakartotas ankstesnis 2019-02-08 įrašas (apie M. J. instruktavimą).

Specialistai taip pat pažymėjo, jog kai kuriose eilutėse atlikti pakeitimai, užtepant pirminius parašus ir viršuje pasirašant iš naujo, būdingi situacijai, kai būna iš anksto sudarytas asmenų sąrašas, o jie pasirašydami supainioja eilutes ir pasirašo ties kita pavarde. Tokie supainiojimai tikėtinai rodo, jog pakeitimai buvo atlikti vienu metu. Vis dėlto, atsižvelgiant į tai, kad pakeitimai daryti šešiuose dokumentuose, t. y. sistemingai, klaida negali būti vertinama kaip atsitiktinė, todėl

26 Kurapka ir kt., *supra note*, 19: 530.

27 Mohamed El. Sabbah ir kt., „Dating the ballpoint pen inks using gas chromatography-mass spectrometry technique“, *Egyptian Juornal of Chemistry* 62, 3 (2019): 385–400, https://www.researchgate.net/publication/328423965_Dating_the_ballpoint_pen_inks_using_gas_chromatography-mass_spectrometry_technique.

specialistai padarė išvadą, jog įrašai apie nukentėjusiojo O. R. instruktavimą padaryti ne nurodytą datą, o vėliau, bet ne anksčiau nei 2019-02-08. Tikslios datos specialistai nustatyti negalėjo, nes pateiktuose tirti žurnaluose nėra vėlesnės nei 2019-02-08 datos įrašų.

Siekdami atsakyti į antrąjį klausimą, specialistai taikė skysčių chromatografijos ir masių spektrometrijos tyrimą. Specialistams buvo užduotas klausimas, ar atitinkami įrašai buvo padaryti prieš, ar po nelaimingo įvykio darbe. Atsižvelgiant į tai, kad tirtuose žurnaluose nėra vėlesnės nei 2019-02-08 datos įrašų ir negalima atlikti lyginamojo tyrimo, tikslaus atsakymo į šį klausimą gauti neįmanoma. Todėl skysčių chromatografijos ir masių spektrometrijos tyrimu bandyta nustatyti, ar įrašai nuo 2018-06-15 (kartu ir įrašai apie nukentėjusiojo O. R. instruktavimą) iki 2019-02-08 įrašo padaryti vienu metu.

Iš pateiktų tirti žurnalų paimti mikroskopinio dydžio vizualiai vienodi rašto medžiagos pavyzdžiai. Tyrimas atliktas siekiant tušinuko pastoje identifikuoti kristalinį violetinį dažą (CV_{372}) ir pagal jo kitimo procesą (senėjimą) nustatyti, ar įrašai nuo 2018-06-15 iki 2019-02-08 padaryti vienu metu. Metodas grindžiamas tuo, kad rašalui senstant susidaro kristaliniai violetinio dažo skilimo produktai. Pagal jų santykį su dažu apskaičiuojamos santykinės reikšmės, kurias įvertinus galima atsakyti į specialistams užduotą klausimą. Gauti rezultatai kinta nuo 0,56 iki 0,6, o tai reiškia, jog didžiausias verčių skirtumas yra 0,04. O vienodumui įvertinti leistina didžiausia skaičiavimų paklaida yra ± 0,01.

Siekiant įvertinti, ar tyrimui pateiktuose žurnaluose esančių įrašų senėjimo procesas nėra sustojęs, atliktas modelinis eksperimentas – įrašų pavyzdžiai dirbtinai pasendinti. Nustatyti, ar rašalo senėjimo procesas nėra sustojęs, svarbu todėl, kad tam tikru metu rašalo sudėties pokyčiai pasiekia galutinį tašką ir nebevyksta[28]. Tokiu atveju nustatyti net ir apytikslę įrašo padarymo datą pagal rašalą tam-

28 Allen, *supra note*, 17: 217.

pa neįmanoma, nes skilimo produktų kiekis ir santykis visuose įrašuose tampa vienodas, net jei jie padaryti skirtingu metu. Pasendinti pavyzdžiai ištirti skysčių chromatografijos ir masių spektrometrijos metodu – taip nustatyta, jog minėtojo dažo senėjimo procesas nėra sustojęs ir todėl yra tinkamas identifikacijai.

Specialistai, apibendrinę gautų tyrimų rezultatus, pateikė tikėtiną išvadą, jog tiriamuose dokumentuose esantys įrašai nuo 2018-06-15 iki 2019-02-08 yra padaryti vienu metu. Kategoriškos išvados specialistai pateikti negalėjo, nes kristalinio violetinio dažo kitimo procesas priklauso ir nuo kitų veiksnių, tokių kaip tušinuko pastos sudėtis, dokumentų eksploatavimas, aplinkos sąlygos (lempos apšvietimas, saulės intensyvumas, oro drėgmė ir kt.). Nors galima daryti tikėtiną išvadą, jog įrašai padaryti vienu metu, nustatyti, ar įrašai apie nukentėjusiojo O. R. instruktavimą padaryti vėliau, nei įvyko nelaimė darbe, specialistai negalėjo, nes tiriamuose žurnaluose nėra vėlesnės nei 2019-02-08 datos įrašų. Taip pat LTEC nėra metodikų, kuriomis būtų galima nustatyti absoliutų įrašo amžių pagal rašto medžiagų senėjimą, todėl tokie tyrimai neatliekami.

Apibendrinant per visą dokumentų tyrimą gautus rezultatus, pateiktos išvados. Į pirmąjį klausimą specialistai atsakė teigiamai, t. y. tirti pateiktuose įmonės dokumentuose daryta įrašų taisymų, taip pat atskleistas pirminių įrašų turinys. Į antrąjį klausimą atsakyta iš dalies, t. y. įrašai nuo 2018-06-15 iki 2019-02-08 (kartu ir apie O. R. instruktavimą) padaryti ne juose nurodytu metu, o ne anksčiau nei 2019-02-08. Taip pat tikėtina, jog visi įrašai padaryti vienu metu, tačiau atsakyti, ar įrašas apie O. R. instruktavimą įtrauktas po nelaimingo įvykio darbe, negalima, nes nepakanka žurnaluose turimų duomenų, o atskirų metodikų įrašų datai nustatyti nėra.

3.2. Antrojo atvejo apžvalga

Lietuvos teismo ekspertizės centre gauta teismo nutartis paskirti techninę dokumentų ekspertizę ir pateiktas paprastojo vekselio originalas, ant kurio, kaip

įtariama, yra su vekselio turiniu nesusijęs veidrodinio atspindžio tekstas. Šis tekstas sukėlė pagrįstų abejonių dėl vekselio autentiškumo, todėl tyrimas atliktas siekiant nustatyti dokumento tikrumo faktą.

Tyrimui pateiktas paprastasis vekselis, nepatvirtinta paprastojo vekselio kopija ir PVM sąskaita faktūra. Vekselio lapo apačioje yra mėlynai violetinės spalvos rankraštinis įrašas „A. L.“ ir parašas. Ant išspausdinto vekselio yra matomų veidrodiniu principu išsidėsčiusių, mažesnio intensyvumo spausdintų ženklų, nepriklausančių vekselio tekstui.

Ekspertams pateikta 14 klausimų, susijusių su paprastojo vekselio ir teksto, nesusijusio su jo turiniu, išspausdinimo priemone, pasirašymo laiko nustatymu, įrašų sekos nustatymu, veidrodinio teksto atsiradimo priežastimis ir būdais.

Siekiant atsakyti į klausimą, kokia technine priemone išspausdintas tirti pateiktas dokumentas, naudotas mikroskopinio tyrimo metodas. Juo nustatyta, kad vekselio teksto ženkluose esančių požymių (dažų sluoksnis štrichuose sudarytas iš specifinio blizgesio, štrichų kraštuose dažų sluoksnis išretėjęs ir pan.) visuma yra būdinga nespalvinio elektrofotografinio (lazerinio) spausdinimo būdui. Nepaisant to, lazeriniam spausdinimui charakteringas dažų sluoksnio mikroreljefas yra smarkiai pakitęs: dažomųjų miltelių dalelės didesniuose ploteliuose susiliejusios į tolygią visumą, lygiu paviršiumi, nors įprastai dažų sluoksnio paviršius yra grūdėtas. Grūdėto paviršiaus išnykimas ir dažomųjų miltelių dalelių susiliejimas gali atsirasti dėl dokumento terminio ar cheminio poveikio. Cheminio poveikio galimybė atmesta, nes veikiant chemiškai gilesniuose popieriaus pluoštuose įsiterpusios dažomųjų miltelių dalelės būtų praradusios joms būdingą sferinę formą, o šiuo atveju taip nenutiko. Taip pat vekselyje esančių pašalinio teksto veidrodinio vaizdo ženklų dažų sluoksnyje yra neįprastai stipriai susilydžiusių dažomųjų miltelių morfologinių požymių. Tokia požymių visuma leido ekspertams daryti išvadą, kad dokumentas paveiktas termiškai.

Į klausimus dėl dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo pagal

rankraštinius įrašus ir atspausdintus tekstus ekspertai atsakymo pateikti negalėjo, nes metodikų, leidžiančių nustatyti, kada išspausdinti dokumentų tekstai, nėra, o rankraštinių įrašų amžiaus nustatymo tyrimai LTEC neatliekami.

Mokslinėje literatūroje dokumento elementų įtraukimo eiliškumo nustatymas traktuojamas kaip vienas iš dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo iššūkių[29]. Šis klausimas išsamiai nagrinėtas ir pateiktoje ekspertizėje.

Siekiant nustatyti, ar vekselyje pirmiau buvo įrašyta „A. L.“ ir pasirašyta, tik paskui išspausdintas visas kitas vekselio tekstas, ar atvirkščiai, naudotas stereomikroskopas LEICA M165C. Kadangi „A. L.“ ir išspausdintas tekstas nesikerta, o spausdinant elektrofotografiniu būdu visame dokumento lapo paviršiuje atsiranda foninis užteršimas dažomųjų miltelių dalelėmis, norint nustatyti įrašų eiliškumą galima vertinti dalelių morfologinius požymius, tokius kaip forma, spalva ar blizgesys. Vertinant eiliškumą svarbu žinoti, kad tušinuku nepaveiktos dažomųjų miltelių dalelės yra sferinės formos, juodos spalvos ir šiek tiek blizgančios, o tušinuku paveiktos dalelės praranda sferiškumą, suplokštėja ir ima ryškiau blizgėti metaliniu violetiniu atspalviu. Pastarasis atvejis yra būdingas, kai pasirašoma ant pirmiau atspausdinto teksto. Vis dėlto, kaip nurodyta, dokumentas yra paveiktas termiškai ir dėl to pakitusi dažomųjų miltelių dalelių pirminė struktūra, todėl tokios dalelės negali būti naudojamos vertinant įrašų eiliškumą. Taigi nustatyti, kas buvo padaryta pirmiau – ar atspausdintas vekselio tekstas, ar pasirašyta A. L. vardu, ekspertams nėra galimybės.

Mikroskopu tirtos ir vietos, kuriose „A.“ kertasi su veidrodinio vaizdo pašaliniais spausdintiniais ženklais. Nustatyta, kad jų spalva nėra pakitusi. Siekiant nustatyti įrašų eiliškumą, buvo skalpeliu nukrapštytas dažomųjų miltelių sluoksnis, o po juo rastas rankraštinio įrašo štrichas – tai rodo, kad vekselyje pirmiau padaryti įrašai ranka ir pasirašyta, o paskui atsispaudė pašaliniai veidrodinio vaizdo ženklai.

29 Marie Deviterne-Lapeyre ir Samiah Ibrahim, „Interpol questioned documents review 2019–2022“, *Forensic Science International: Synergy,* 6 (2023), https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2589871X22000857#bib579.

Per ekspertizę bandyta nustatyti, kokiu būdu galėjo atsirasti veidrodiniai teksto atspindžiai ir ar jie galėjo atsispindėti nuo pateiktos PVM sąskaitos faktūros. Nustatyta, kad dažomųjų miltelių paviršiuje yra įsiterpusių popieriaus pluoštų, o tokie požymiai gali susidaryti tiesiogiai kontaktuojant dokumentų spausdintiems paviršiams. Pvz., veikiant aukštai temperatūrai dokumentai gali sulipti, o bandant juos atskirti spausdinti ženklai gali likti prilipę prie kontaktavusio lapo. Taip pat nustatant, ar veidrodiniai vaizdo tekstai gali būti PVM sąskaitos faktūros atspindžiai, naudotas vaizdo spektro komparatorius VSC8000. Pritaikius specialias programos funkcijas nustatyta, kad abipusiai atspaudai susidarė įdėjus vekselį į perlenktą PVM sąskaitą faktūrą ir veikiant aukštai temperatūrai bei spaudimui.

Taigi ekspertizėje pateiktos išvados, kad vekselis išspausdintas nespalvinio elektrofotografinio spausdinimo būdu ir yra paveiktas termiškai. Į klausimus, susijusius su dokumentų amžiaus nustatymu, ekspertai atsakyti negalėjo, nes metodikų, leidžiančių nustatyti, kada išspausdinti dokumentų tekstai, nėra. Dėl šios priežasties Lietuvos teismo ekspertizės centre dokumentų pagaminimo amžiaus nustatymo tyrimai neatliekami. Nustatyti, kas buvo padaryta anksčiau – ar išspausdintas vekselio tekstas, ar pasirašyta A. L. vardu, ekspertai negalėjo, nes spausdintas vekselio tekstas ir ranka daryti įrašai nesikerta. Vis dėlto nustatyta, kad pirmiau buvo pasirašyta A. L. vardu ir tik vėliau ant dokumento atsispaudė pašaliniai veidrodinio vaizdo ženklai. Ekspertai taip pat nustatė, kad pašalinio teksto fragmentai nėra susiję su vekselio teksto spausdinimu, o atsirado po kurio laiko, veikiant termiškai ir vekseliui tiesiogiai kontaktuojant su PVM sąskaita faktūra.

4. LTEC atliktų ekspertinių tyrimų analizė ir dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo problemų vertinimas

Atlikus tyrimų apžvalgą matyti, kad nors abiejų tyrimų pobūdis iš esmės skyrėsi (taikyti skirtingi metodai, tirti pateikti skirtingi dokumentai, iškelti skirtingi

tyrimų tikslai ir t. t.), tačiau abiejuose ekspertiniuose tyrimuose buvo sprendžiami klausimai, susiję su dokumento arba jo dalies pagaminimo amžiaus nustatymu. Abiem atvejais kilo ta pati problema – ekspertai (specialistai) negalėjo kategoriškai atsakyti į teismo ir tyrėjo pateiktus klausimus apie dokumento datavimą.

Tyrimuose buvo prašoma nustatyti, ar atitinkami įrašai dokumentuose padaryti nurodytą dieną, ar anksčiau, ar vėliau po konkrečios datos, taip pat ar įrašai padaryti vienu metu, o jei ne, koks galėtų būti laiko skirtumas.

Pirmo tyrimo išvadoje nurodyta, jog LTEC nėra taikomi dokumento datavimo pagal rašalą metodai. Antro tyrimo išvadoje tai patvirtinta ir pabrėžta, kad apskritai nėra metodikų, leidžiančių nustatyti, kada yra išspausdinti dokumentų tekstai. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, jog bent jau vienoje iš trijų ekspertinių įstaigų Lietuvoje dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo galimybės yra itin ribotos.

Dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo problema kyla ne tik tada, kai apskritai nėra galimų metodų, bet ir tuo atveju, kai teoriškai tai padaryti įmanoma, tačiau pritrūksta duomenų, kad būtų galima gauti tikslius rezultatus. Ši kliūtis ryški pirmame tyrime, kai įrašo data negalėjo būti tiksliai nustatyta todėl, kad nebuvo lyginamųjų pavyzdžių. Tai atskleidžia antrą dokumentų datavimo problemą: nors metodikų, kurias taikant būtų galima pasiekti tam tikrus rezultatus, yra, dažnai jų taikymas realybėje nepatenkina lūkesčių, nes metodų patikimumui įtakos turi daug išorinių veiksnių. Minėtoji problema išryškėja ir tuo atveju, kai reikia įvertinti rašalo senėjimo procesą. Pirmame tyrime specialistai, atlikę skysčių chromatografijos ir masių spektrometrijos tyrimą ir gavę jo rezultatus, negalėjo pateikti kategoriškos išvados, nes tirto dažo senėjimo procesas priklauso ir nuo kitų veiksnių: tušinuko pastos sudėties, dokumento eksploatavimo, apšvietimo sąlygų, rašalo senėjimo proceso aktyvumo ir pan.

Dar vienas svarbus dokumentų datavimo aspektas yra dokumento elementų įtraukimo eiliškumo nustatymas, nagrinėtas antrajame tyrime. Tyrimas nebūna

sudėtingas tais atvejais, kai tarp elementų, kurių įtraukimo eiliškumas nustatomas, yra susikertančių štrichų, tačiau neretai, kaip ir nagrinėtos ekspertizės atveju, pasitaiko situacijų, kai susikertančių štrichų nėra. Tokiu atveju atsakyti, kuris elementas buvo įtrauktas pirmiau, įmanoma taikant vienintelį metodą – vertinant dažomųjų miltelių dalelių struktūrą, tačiau tuomet kyla dar viena problema – ekspertai negali pateikti kategoriškos išvados, nes šio metodo negalima patikrinti jokiais kitais metodais.

Paminėtina, jog dauguma dokumento datos nustatymo metodų yra destrukciniai – negrįžtamai sunaikinantys dalį dokumento, o tai gali sudaryti kliūčių ne tik tolesniuose tyrimuose, bet ir teisminio nagrinėjimo metu, kai tirti dokumentai turi būti naudojami kaip įrodymai.

Dokumento pagaminimo amžiaus nustatymas yra aktualus ir dabartiniais laikais, nes gali būti naudojamas tiek kriminalistikos, tiek kitose srityse, pvz., kultūros srityje, siekiant nustatyti istorinių dokumentų autentiškumą ir jų reikšmę. Nustatyti dokumento amžių svarbu ir tais atvejais, kai siekiama išsiaiškinti jo autentiškumo faktą, pavyzdžiui, palikimo ar nuosavybės teisės į prarastą nekilnojamąjį turtą atkūrimo bylose. Bylose dėl palikimo dokumento datos nustatymo metodai gali būti taikomi siekiant atsakyti į klausimą, ar testamentą sudarė testatorius, ar testamentas sudarytas jau po jo mirties. Taip pat jų taikymas tikslingas situacijose, kai po nepriklausomybės atkūrimo Lietuvoje buvo paskelbta žemės reforma ir asmenys, siekdami materialinės ir kitokios naudos, klastojo ir dirbtinai sendino nuosavybės teisę patvirtinančius dokumentus. Taigi, atsižvelgiant į plačias dokumentų datos nustatymo panaudojimo galimybes, galima teigti, jog yra poreikis diegti naujus metodus, kurių taikymo sritis nebūtų tokia ribota.

Kita vertus, per apsilankymą LTEC buvo pateikta informacija, jog tyrimų, kuriuose keliami dokumento ar jo dalies pagaminimo amžiaus nustatymo klausimai, yra nedaug. Papildomai įvertinus tai, jog šiuo metu egzistuojantys metodai yra arba nepatikimi, arba siauros taikymo srities, juos taikant naudojama technika ir

jos išlaikymas brangus, o dažnai net ir gavus rezultatus negalima daryti kategoriškų išvadų dėl galimo kitų veiksnių poveikio, galima kelti pagrįstą abejonę dėl tokių metodų taikymo LTEC reikalingumo.

Taigi, viską apibendrinus galima teigti, jog dokumento pagaminimo amžiaus nustatymas yra ne tik daug iššūkių kelinti, bet ir kontroversiška kriminalistinio dokumentų tyrimo sritis, kurios negalima vertinti vienareikšmiškai.

Išvados

1. Kriminalistinį dokumentų tyrimą gali atlikti dviejų tipų specifiniai subjektai: specialistai ir ekspertai, o jų ekspertinių tyrimų rezultatai pateikiami specialisto išvadose ir ekspertizės aktuose. Dokumentų ekspertinius tyrimus Lietuvoje atlieka Lietuvos teismo ekspertizės centras (LTEC), Kriminalistinių tyrimų valdyba ir Valstybės sienos apsaugos tarnyba. Straipsnyje nagrinėti ekspertiniai tyrimai atlikti LTEC.
2. Vienas iš didžiausių iššūkių, su kuriais susiduriama atliekant kriminalistinį dokumentų tyrimą, yra dokumento pagaminimo amžiaus nustatymas, nes didžioji dalis esamų metodų yra nepatikimi arba siauros taikymo apimties, o tai daro įtaką rezultatų kokybei. Dokumento pagaminimo amžius gali būti nustatomas tiriant dokumento komponentus, tokius kaip popierius, rašalas ir rašysena, o metodai pasirenkami atsižvelgiant į tyrimo situaciją ir keliamus tikslus.
3. Lietuvos teismo ekspertizės centre dokumento pagaminimo amžiaus nustatymo metodai netaikomi. Šis klausimas gali būti sprendžiamas taikant kitus metodus, jeigu yra pakankamai lyginamųjų pavyzdžių ir išorinių veiksnių poveikis dokumentui nėra esminis.
4. Dokumentų pagaminimo amžiaus nustatymo metodai galėtų būti naudojami plačiai, atsižvelgiant į jų poreikį kriminalistikos, teisės, kultūros ir kitose srityse. Vis dėlto įvertinus tai, jog ekspertams dokumentų amžiaus

nustatymo klausimas keliamas retai, o metodams naudoti reikalinga kriminalistikos technika yra brangi, šio klausimo negalima vertinti vienareikšmiškai.

FORENSIC DOCUMENT EXAMINATION: CHALLANGES IN DATING DOCUMENTS AND ANALYSIS OF EXPERT EXAMINATION

Laura Bagdonaitė, Emilija Garškovaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article presents the main concepts of forensic expertology, such as expert, expert examination, examination of objects, and others. It highlights the distinction between examination of objects and expert examination, considering the subjects conducting them (specialists and experts). One of the three institutions in Lithuania conducting forensic document examinations – Forensic Science Centre of Lithuania (FSCL) is described. Additionally, the theoretical aspects of forensic document examination, specifically document dating, are explored. By analyzing two expert examinations conducted by FSCL, the article reviews the challenges in this field, including the limited applicability of methods, the influence of external factors on documents, the absence of intersecting strokes, and the destructive nature of certain methods. The study emphasizes the limited scope of document dating methods, which affects the quality of examination results, and highlights the controversial nature of determining the date of document production.

Keywords: document dating, methods of forensic document examination, examination of objects, expert examination, expert, specialist.

MASINĖS ŠAUDYNĖS: SAMPRATOS APIBRĖŽIMAS IR KVALIFIKAVIMAS

Jonė Ostrauskaitė

E. paštas: joostrauskaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Kuratorius prof. dr. Henryk Malewski

E. paštas: malewski@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-29

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama teisinio masinių šaudynių apibrėžimo problema ir būtinybė atriboti šį reiškinį nuo kitų nusikalstamų veikų kaip nužudymas ar teroro aktas. Pagal pastaruųjų metų tarptautinę teismų praktiką ir kriminologinę literatūrą analizuojamos aukų sąvokos, vietos, motyvacijos ir subjektinės pusės reikšmės apibrėžiant masines šaudynes. Apžvelgiami kriminologinės masinių šaudynių sampratos aspektai, dėl kurių sunkiau vesti masinių šaudynių statistiką. Aptariama, kodėl dabartiniai teisės aktai neadaptuoti tokiems nusikaltimams ir kodėl būtina jų teisinė diferenciacija. Remiantis konkrečiais atvejais, pavyzdžiui, 2017 m. Las Vegaso šaudynėmis, siūloma atskira sąvoka „masinio susibūrimo vietos“ ir naujas požiūris į šaulio tyčią, kuri orientuota ne į ideologinius ar politinius tikslus, o į patį gyvybės atėmimo aktą ir aukų skaičių. Šis tyrimas siekia pagrįsti, kad masinės šaudynės turėtų būti laikomos savarankiška nusikalstama veika, kuriai dėl socialinės grėsmės ir specifinių požymių reikia atskiro teisinio reguliavimo ir tolesnių mokslinių tyrimų.

Reikšminiai žodžiai: masinės šaudynės, aktyvus šaulys, masinių šaudynių auka, masinio susibūrimo vieta, ekspresinė tyčia.

Įvadas

Temos aktualumas: 2023 metų Kalėdos Čekijoje buvo pažymėtos gedulo spalvomis, kai gruodžio 21-ąją šaulys surengė šaudynes Prahos centre esančiame Karolio universitete[1]. Keturiolika žuvusiųjų ir dar dvidešimt penki sužeisti pavertė šį išpuolį mirtiniausiu valstybės istorijoje. 2025 metų vasario penktoji tapo kruviniausių masinių šaudynių diena Švedijoje, kuomet po išpuolio Orebro miesto mokykloje šaulys nušovė 10 žmonių[2]. Šie išpuoliai tapo dar vienu įrodymu, kad daugelį metų masinės šaudynės buvusios gana išskirtinai Jungtinėms Amerikos Valstijoms būdingu reiškiniu pastarąjį dešimtmetį tampa vis dažnesnės ir Europoje.

Jungtinėse Amerikos Valstijose daugelį metų pro pirštus žiūrėta į masinių šaudynių problemą, kol ji tapo opia epidemija. Vien per pirmuosius tris 2025 metų mėnesius valstybėje įvyko 68 masinės šaudynės[3].

Nepaisant to, jog kol kas Europoje masinės šaudynės yra labiau pavieniai reiškiniai, pirmiausia reikia diferencijuoti ir holistiškai suprasti šį reiškinį, kad jis netaptų ir europiečių kasdienybe.

Tyrimo tikslas – užpildyti vieningos masinių šaudynių sampratos spragą Lietuvos jurisprudencijoje ir bendrinėje kalboje, pasiūlant tarptautine praktika ir konceptualumu pagrįstą apibrėžimą.

Tyrimo uždaviniai:

1. Išanalizavus masinių šaudynių sampratą tarptautiniuose dokumentuose, teisės aktuose, ir mokslinėje literatūroje apibrėžti pagrindinius sąvokos bruožus.

---

1 „Gunman Dead after Killing 14 at Prague's Charles University", *BBC News*, December 21, 2023. https://www.bbc.com/news/world-europe-67793962.

2 Johanna Chisholm, „Police Say 10 People Killed in Sweden School Campus Shooting", *BBC News*, February 5, 2025. https://www.bbc.com/news/articles/c79d52gpd02o.

3 Gun Violence Archive, „Mass Shootings in the U. S.", žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://www.gunviolencearchive.org/.

2. Aptarti teisinę sampratą, išskiriant masines šaudynes kaip atskirą nusikalstamą veiką.
3. Ištirti masinių šaudynių sampratos vartojimo problematiką tarptautiniame kontekste.
4. Pateikti vieningos masinių šaudynių sampratos formuluotę, pritaikomą teisinėje, mokslinėje ir bendrinėje kalbose.

Tyrimo metodika: mokslinės literatūros ir viešai prieinamų statistinių duomenų analizė, apibendrinimas ir sisteminimas. Tarptautinės teismų praktikos analizė.

1. Masinių šaudynių sampratos analizė

Nepaisant to, kad masinių šaudynių sąvoka plačiai vartojama viešojoje erdvėje ir žiniasklaidoje, iki šiol nesuformuluota vieninga, konceptualiai tiksli ir pasauliniu mastu vartojamų apibrėžimų tendencijas atitinkanti šio reiškinio sąvoka nei mokslinėje ir bendrinėje lietuvių kalbose, nei nacionalinėje teisės sistemoje.

Tokia terminologinė spraga lemia ne tik teorinių šio reiškinio tyrimų stagnaciją, bet ir sunkina jo teisinį kvalifikavimą. Todėl tikslinga standartizuoti sampratą, išskiriant pagrindinius kriterijus, leidžiančius diferencijuoti masines šaudynes nuo kitų smurtinių ar teroristinių veikų ir užtikrinti nuoseklų jų atpažinimą teisiniame ir moksliniame kontekstuose.

Tačiau verta pažymėti, kad vieningos masinių šaudynių sampratos trūkumas nėra vien Lietuvos problema, tai plačiai paplitęs reiškinys tarptautinėje praktikoje. Toks nevientisumas daro įtaką kriminalistinių tyrimų kokybei, viešosios politikos formavimui ir mokslinių duomenų analizės patikimumui. Vienas iš akivaizdžiausių vieningo apibrėžimo stokos padarinių – skiriasi statistiniai rodikliai apie masinių šaudynių mastą.

Pavyzdžiui, 2023 m. „Associated Press“ (AP), bendradarbiaudama su „USA Today“ ir Northeastern University, identifikavo 39 masines šaudynes (iš viso 41

masinė žmogžudystė)[4], o JAV Federalinis tyrimų biuras (FBI) užfiksavo 48 aktyvių šaulių atvejus[5]. Tuo pačiu laikotarpiu „Gun Violence Archive“ (GVA)[6] pranešė net apie 659 masines šaudynes, tačiau tik 40 jų priskirtos prie masinių žmogžudysčių. Tokie reikšmingi skirtumai kyla būtent dėl nevienodų apibrėžimų: vieni šaltiniai masines šaudynes fiksuoja tik esant bent keturiems žuvusiesiems, antri įtraukia ir sužeistuosius, treti atmeta įvykius, susijusius su organizuotu nusikalstamumu ar šeiminiais konfliktais.

Siekiant išvengti tokių statistinių diferenciacijų tampa itin svarbi vieninga, moksliškai pagrįsta masinių šaudynių sąvoka, kuri būtų taikoma tiek nacionaliniu, tiek tarptautiniu lygmenimis.

1.1. Masinių šaudynių aukos apibrėžimas

Pirmasis kriterijus, kylantis iš paties termino „masinės šaudynės“, yra aukų skaičius. Dažniausiai mokslinėje literatūroje masinių šaudynių apibrėžimui taikoma trijų ir daugiau arba keturių ir daugiau aukų riba[7]. Vis dėlto čia iškyla esminė problema, kas laikytina auka? Ar ši sąvoka turėtų apimti tik žuvusiuosius, ar ir sužeistuosius bei dėl įvykio žalą patyrusius kitus asmenis?

Pavyzdžiui, „Gun Violence Archive“ prie aukų priskiria ir pašautus asmenis, o Schildkraut ir Elsass[8] įtraukia visus sužeistuosius, nors nepatikslina, kokie sužalojimai yra reikšmingi šiuo aspektu. Kyla klausimas, ar aukos apibrėžimas turėtų apsiriboti tik nuo šaunamojo ginklo sužeistais asmenimis, ar įtraukti ir tuos, kurie nukentėjo netiesiogiai, pavyzdžiui, bėgdami nuo šaudymo ar patirdami psichologinę traumą? Nors autoriai išsamiai šio klausimo neanalizuoja, galima pagrįstai

4 AP/USA TODAY/Northeastern University, „Mass Killings in the U. S.: A Collaborative Database“, 2024, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://projects.apnews.com/features/2023/mass-killings/index.html.

5 FBI, „Crime in the United States: 2023“, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://fbi.gov.

6 Gun Violence Archive, *supra note,* 3.

7 Jillian Peterson et al., „Epidemiology of Mass Shootings in the United States“, *Annual Review of Clinical Psychology* Volume 20, 2024. https://www.annualreviews.org/content/journals/10.1146/annurev-clinpsy-081122-010256.

8 Jaclyn Schildkraut and H. J. Elsass, *Mass Shootings: Media, Myths, and Realities* (Praeger, 2016).

manyti, kad sužeistųjų sąvoka aprėpia ir asmenis, patyrusius žalą priežastiniu ryšiu su išpuoliu, nes vartojamas terminas „sužeistieji“, o ne tik „pašautieji“.

Formuluojant masinių šaudynių apibrėžimą tikslinga būtų įtraukti visus pašautus asmenis, nepaisant mirtingumo faktoriaus, kadangi toks vertinimas eliminuotų atsitiktinius veiksnius: netaiklų šaulį ar efektyvią medicininę pagalbą, kurie galėtų iškreipti statistiką.

Kitas aktualus klausimas, ar pats šaulys, jeigu jis sužeidžiamas ar žūsta įvykio metu, gali būti laikomas auka? Dauguma mokslinių šaltinių linkę jo nepriskirti prie aukų, tačiau „Gun Violence Archive“[9] į savo statistiką įtraukia ir žuvusius šaulius. Visgi metodologiškai ir morališkai pagrįsta būtų jo nepriskirti prie nukentėjusiųjų, kadangi tokia įtrauktis gali iškreipti duomenis, pavyzdžiui, padidinti aukų skaičių dėl savižudiškų šaulio ketinimų ar policijos taktikos.

Vis dėlto praktinė situacija gali skirtis, kartais šaulys dėl įvairių aplinkybių nesugeba įgyvendinti savo ketinimų. Tokiu atveju svarbi tampa ne tik padaryta žala, bet ir demonstratyvus elgesys, rodantis ketinimą įvykdyti masines šaudynes. Greene-Colozzi ir Silva[10] siūlo šią spragą užpildyti įtraukiant alternatyvią sąlygą: „nusikaltėlio demonstruojamas elgesys, įrodantis ketinimą įvykdyti masines šaudynes“.

Galiausiai verta atkreipti dėmesį į tai, kad kai kurie apibrėžimai masinių šaudynių faktui nepriskiria aukų kaip kriterijaus. Pavyzdžiui, Federalinis tyrimų biuras (FBI)[11] savo apibrėžime visai neakcentuoja aukų skaičiaus. Toks požiūris leidžia išvengti aukų sąvokos interpretavimo problemų ir orientuojasi į paties išpuolio faktą ir jo ketinimą, o ne tik į rezultatą. Tai, savo ruožtu, kuria nuoseklesnę ir universalesnę sampratą, mažiau priklausomą nuo atsitiktinių veiksnių.

9 Gun Violence Archive, *supra note,* 3.

10 Emily Ann Greene-Colozzi and Jason R. Silva, „Mass Outcome or Mass Intent? A Proposal for an Intent-Focused, No-Minimum Casualty Count Definition of Public Mass Shooting Incidents“, *Journal of Mass Violence Research* 1(2): 27–41, 2022.

11 FBI, *supra note,* 5.

Apibrėžiant masinių šaudynių sąvoką būtina atsižvelgti ir į aukų pasirinkimo motyvaciją, o tiksliau – nėra motyvacijos arba ji neapibrėžta. Atskiriant masines šaudynes nuo kitų ginkluoto smurto formų būtina, kad aukos būtų daugiausia tarpusavyje nesusiję asmenys, atsidūrę viešoje erdvėje[12]. Visgi toks kriterijus kelia dvi esmines metodologines problemas.

Pirma, ribotas atsitiktinumo kriterijus. Net jei susijusios tarpusavyje, tačiau tarpusavio ryšys nereikšmingas šaulio veiksmų motyvacijai, aukos vis tiek būtų eliminuojamos iš apibrėžimo. Tokia situacija dažnai pasitaiko realiose aplinkybėse, pavyzdžiui, mokyklinių šaudynių atvejais aukos dažnai yra bendraklasiai ar tos pačios ugdymo įstaigos bendruomenės nariai. Nors jų tarpusavio ryšys egzistuoja, jis nebūtinai yra šaulio veiksmų motyvacija.

Antra, potenciali aukų sąsaja su pačiu šauliu. Praktika rodo, jog daug šaulių renkasi specifines vietas (mokyklas ar universitetus), kurios jiems asmeniškai reikšmingos (pvz., buvę ar dabartiniai mokiniai). Tokiu atveju galima teigti, kad aukos pasirenkamos ne visiškai atsitiktinai, o remiantis simboliniu ar asmeniniu vertinimu, nors konkretus motyvas gali būti neaiškus. Šioje vietoje galimos įvairios interpretacijos, o tai sudaro prielaidas iškraipyti masinių šaudynių statistiką.

Šias dviprasmybes siūlo spręsti Greene-Colozzi ir Silva[13], pateikdami kriterijų, pagal kurį aukos turi būti pasirenkamos atsitiktinai arba pagal simbolinę vertę. Taip šaudynių motyvacijos analizė įgauna gilesnį ir platesnį kontekstą, leidžiantį tiksliau atskirti masines šaudynes nuo kitų ginkluoto smurto aktų.

Vienas iš galimų sprendimų – išskirti šaudynes universitetuose, kolegijose ir bendrojo lavinimo mokyklose kaip atskirą reiškinį, nepriskiriamą prie bendrosios masinių šaudynių kategorijos[14]. Toks skirstymas sumažintų statistinių paklai-

12 „Law Enforcement Training Materials. Advanced Law Enforcement Rapid Response Training“, ALERRT, 2025, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://www.fletc.gov/external/advanced-law-enforcement-rapid-response-training-alerrt

13 Greene-Colozzi and Silva, *supra note,* 10.

14 Robin M. Kowalski et al., „K-12, college/university, and mass shootings: similarities and differences“, *The Journal of Social Psychology* Volume 161, Issue 6 (2021): 753-778. https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00224545.2021.1900047.

dų riziką, ypač susijusią su atsitiktinės aukos sampratos taikymu netinkamame kontekste. Tačiau toks sprendimas kelia ir tam tikrų dilemų būtent dėl to, kad šaudynės švietimo įstaigose dažnai atitinka daugelį masinių šaudynių požymių, jų eliminavimas iš bendros kategorijos dėl specifinės vietos gali būti traktuojamas kaip dirbtinis ir nenuoseklus apibrėžimas. Vadinasi, statistinis vieno lygmens tikslumas būtų pasiektas kito lygmens sąskaita.

Masinių šaudynių aukos sąvokos apibrėžimas kelia daugybę metodologinių ir konceptualių iššūkių, kuriuos būtina spręsti, siekiant nuoseklumo ir tikslumo tiek moksliniuose tyrimuose, tiek praktinėje statistikoje. Nors aukų skaičius dažnai laikomas esminiu kriterijumi, vien tik kiekybinis vertinimas neatskleidžia reiškinio kompleksiškumo. Reikšminga tampa ir tai, kas laikytina auka (tik pašauti ar ir netiesiogiai nukentėję asmenys). Be to, svarbūs ne tik faktinis sužeidimas ar žūtis, bet ir šaulio ketinimai, aukų pasirinkimo prasmė. Tikslingas apibrėžimas turėtų apimti tiek kiekybinius, tiek kokybinius aspektus, atribojant atsitiktinumus ir kitus *force majeure* kriterijus. Tik atsižvelgus į visus aspektus galima formuluoti tikslų, išsamų, universaliai taikomą masinių šaudynių apibrėžimą, kuris leistų išvengti interpretacinių ir statistinių netikslumų.

1.2. Masinių šaudynių apibrėžimas vietoje ir laike

Taip pat dažnai bandoma aiškiai apibrėžti masinių šaudynių reiškinį laiko ir vietos atžvilgiais. Dažniausiai literatūroje pasitaikantis trukmės kriterijus – 24 valandos. Vis dėlto toks ribojimas kelia dvi esmines problemas. Pirma, į masinių šaudynių apibrėžimą gali būti įtraukti ir dėl išpuolio įvykę veiksmai, kurie susiję priežastiniu ryšiu, pavyzdžiui, susišaudymas su teisėsaugos institucijomis. Antra, jei dėl tam tikrų logistinių veiksnių šaudynės išsitęstų ilgiau nei 24 valandas, jos galimai nebūtų priskirtos masinių šaudynių kategorijai, nepaisant to, kad atitiktų kitus esminius kriterijus. Nors antras variantas labiau teorinis ir praktikoje retesnis, jo visiškai atmesti nederėtų.

1 lentelė. Masinių šaudynių apibrėžimas laike

Šaltinis	Laiko kriterijus
ALERRT[15]	Nenurodytas
AP / USA TODAY / Northeastern University[16]	Bet kokios šaudynės per 24 val.
Everytown for Gun Safety[17]	Nenurodytas
FBI[18]	Nenurodytas
Greene-Colozzi & Silva[19]	Vienas arba daugiau įvykių per 24 val.
Gun Violence Archive[20]	Vienas įvykis tuo pačiu metu
Mother Jones[21]	Vienas įvykis
Schildkraut & Elsass[22]	Vienas įvykis per 24 val.
Stanford Geospatial Center[23]	Per 24 val.
The Violence Project[24]	Vienas įvykis
The Washington Post[25]	Nenurodytas

Šaltinis: Sudaryta pagal Peterson, J. K., Densley, J. A., Hauf, M., & Moldenhauer, J. (2023). Epidemiology of mass shootings in the United States. Annual Review of Clinical Psychology, 19, 111–134

Kaip matyti 1 lentelėje, apibrėžiant masines šaudynes laiko aspektu požymiai varijuoja. Todėl klasifikuojant veiklą kaip masines šaudynes svarbus lankstus požiūris. Atitikti kitus kriterijus – aukų skaičių ar šaulio motyvaciją – kur kas svarbiau sampratai nei formalūs trukmės skirtumai, kuriuos dažnai lemia išorinės aplinkybės. Moksliniuose darbuose dažnai laiko apibrėžimą keičia mintis, jog tai

15 ALERRT, *Active S*hooter Data. Advanced Law Enforcement Rapid Response Training, 2023.

16 AP/USA TODAY/Northeastern University, supr*a note,* 4.

17 *Ibid*.

18 FBI, supr*a note,* 5.

19 Greene-Colozzi and Silva, *supra note,* 10.

20 Gun Violence Archive, *supr*a note, 3.

21 Mark Follman, Gavin Aronsen, and Deanna Pan, „US Mass Shootings, 1982–2025: Data From Mother Jones' Investigation", Mother Jones, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://www.motherjones.com/politics/2012/12/mass-shootings-mother-jones-full-data.

22 Schildkraut and Elsass, *supra* note, 8.

23 Stanford Geospatial Center, „Mass Shootings in America", 2016, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://swap.stanford.edu/was/20161202200317/http:/library.stanford.edu/projects/mass-shootings-america.

24 The Violence Project, „Mass Shooter database", 2024, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://www.theviolenceproject.org/mass-shooter-database/

25 The Washington Post, „Mass Shootings in the U. S.", 2025, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://www.washingtonpost.com/nation/interactive/mass-shootings/.

vienas tęstinis įvykis, o ne keli atskiri incidentai.

Vietos apibrėžimo kontekste dažniausiai akcentuojama viešoji erdvė, tačiau dažnai neapibrėžiama, ar šaudynės turi įvykti vienoje konkrečioje vietoje, ar gali apimti kelias. Tad šiuo atveju tinkamu orientyru gali tapti „Gun Violence Archive“ (GVA) siūlomas apibrėžimas: „vienas įvykis, vykęs tuo pačiu metu ir toje pačioje vietovėje“.

Vis dėlto „Gun Violence Archive“[26] masinių šaudynių apibrėžimas taip pat kelia tam tikrų metodologinių iššūkių, ypač dėl neapibrėžtos vietovės kategorijos. Nors akademinėje literatūroje masinės šaudynės dažnai siejamos su viešosiomis erdvėmis, toks kriterijus eliminuotų įvykius, vykusius privačiose ar pusiau viešose vietose, pavyzdžiui, prekybos centruose ar mokyklose. Reprezentatyvus pavyzdys yra 2017 m. spalio 1 d. Las Vegaso ataka, kai Stephenas Craigas Paddockas išsinuomotame „Mandalay Bay“ kurorto ir kazino 32-ojo aukšto kambario pradėjo šaudyti į 22 tūkst. žmonių minią[27]. Nors pats šaulys buvo privačioje nuosavybėje, o renginys – uždaras festivalis, į kurį patekti buvo galima tik įsigijus bilietą, šis įvykis vis tiek laikomas vienomis didžiausių masinių šaudynių JAV istorijoje. Tai rodo, jog viešumo kriterijus neatliepia šiuolaikinių šaudynių kontekstų įvairovės.

Tokią dilemą išsprendžia pasiūlyti vietų, kuriose gali įvykti masinės šaudynės, apibrėžimai (pateikti 2 lentelėje).

26 Gun Violence Archive, *supra note,* 3.

27 Federal Bureau of Investigation, „Key Findings of the Behavioral Analysis Unit's Las Vegas Review Panel (LVRP)“, U. S. Department of Justice, 2019, https://vpc.org/wp-content/uploads/2022/03/Las-Vegas-FBI-final-behavioral-unit-report-2019.pdf.

2 lentelė. Masinio susibūrimo vietų klasifikacija

Kategorija	Aprašymas	Pavyzdžiai
Verslas (atviras pėsčiųjų srautui)	Privatūs objektai, kuriuose prekiaujama ar teikiamos paslaugos, yra kasdienis pėsčiųjų srautas	Restoranai, barai, parduotuvės, teatrai, renginių erdvės
Verslas (uždarytas pėsčiųjų srautui)	Komerciniai objektai, nėra kasdienio pėsčiųjų srauto	Gamyklos, sandėliai, biurai, logistikos centrai
Prekybos centrai (angl. *Malls*)	Verslo vietos su daugiau nei viena parduotuve po vienu stogu	Prekybos centrai
Švietimas (ikimokyklinis – 12 kl.)	Valstybinės ar privačios ugdymo įstaigos (nuo ikimokyklinio ugdymo iki 12 klasės)	Mokyklos, darželiai, gimnazijos
Aukštojo mokslo įstaigos (IHE)	Valstybinės ar privačios aukštojo mokslo įstaigos	Universitetai, kolegijos, profesinės mokyklos
Vyriausybiniai objektai (kariniai)	Objektai, priklausantys kariuomenei	Kariniai daliniai, bazės, oro uostai ir poligonai
Vyriausybiniai objektai (ne kariniai)	Objektai, priklausantys vietos, valstijos ar federalinei valdžiai (ne karinei)	Teismai, savivaldybių ir administraciniai pastatai
Sveikatos priežiūros įstaigos	Viešosios ar privačios sveikatos priežiūros įstaigos	Ligoninės, poliklinikos, greitosios pagalbos centrai
Maldos namai	Viešieji ar privatūs religiniai objektai, kuriuose vykdomos religinės veiklos incidento metu	Bažnyčios, mečetės, sinagogos, šventyklos
Atviros erdvės (angl. *Open Spaces*)	Viešos ar privačios, visiems prieinamos atviros vietos	Gatvės, parkai, automobilių stovėjimo aikštelės
Gyvenamosios vietos	Vieši ar privatūs gyvenamieji būstai	Daugiabučiai gyvenamieji namai

Šaltinis: Sudaryta pagal Federal Bureau of Investigation. (2024). Active Shooter Incidents in the United States in 2023 (p. 53).

Kaip matyti 2 lentelėje, teisinis masinių šaudynių vietos statusas (privati, viešoji ar valstybinė teritorija) neturi lemiamos reikšmės įvykio kvalifikavimui. Toks požiūris leidžia išvengti situacijos, kai tam tikros šaudynės būtų eliminuojamos iš statistinės analizės vien dėl vietos specifikos. Vis dėlto būtina pripažinti, kad lentelėje slypi semantinė problema: nors pateikta daug galimų šaudynių vietų ir efektyviai pašalinta viešosios rizikos nepripažinimo grėsmė, tokia klasifikacija netinka tiesioginei paties reiškinio sampratai. Dėl šios priežasties siūloma įvesti „masinio susibūrimo vietos" sąvoką, apibrėžiančią erdves, kuriose renkasi minia – tai trumpalaikis, dažnai spontaniškai susiformavęs žmonių sambūris[28].

Taigi nors laiko aspektas masinių šaudynių apibrėžime galėtų būti interpretuojamas lanksčiai (nes nepakanka empirinių duomenų, patvirtinančių esminę įvykio trukmės reikšmę), vietos kriterijus išlieka itin svarbus. Masinės šaudynės turėtų būti siejamos su masinio susibūrimo vietomis, kadangi būtent tokiose erdvėse šaulio veiksmai gali būti nukreipti į kuo daugiau aukų. Tokia intencija, žyminti aiškią šaulio tyčią, yra vienas esminių šio nusikaltimo požymių.

1.3. Šaulio, įvykdžiusio masines šaudynes, apibrėžimas ir charakteristika

Galiausiai siekiant visapusiškai apibrėžti masinių šaudynių reiškinį, būtina tiksliai įvardyti ir šaulio sąvoką. Jungtinėse Amerikos Valstijose teisėsaugos institucijos remiasi aktyvaus šaulio (angl. *active shooter*) apibrėžtimi, kurią pateikia JAV vidaus saugumo departamentas: tai asmuo, aktyviai vykdantis veiksmus, siekdamas nužudyti ar sužaloti žmones uždaroje ir apgyvendintoje teritorijoje, dažniausiai naudojantis šaunamąjį (-uosius) ginklą (-us), ir neturintis aiškaus aukų pasirinkimo modelio ar metodo[29].

Svarbu akcentuoti, kad pagrindinė šio apibrėžimo šaulio intencija – nužudyti

28 Visuotinė lietuvių enciklopedija, „Minia", žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://www.vle.lt/straipsnis/minia/.

29 U. S. Department of Homeland Security, „Active Shooter: How to Respond", 2008. https://www.dhs.gov/xlibrary/assets/active_shooter_booklet.pdf.

ar sužaloti žmones. Tai yra galutinis tikslas, o ne priemonė siekti kitų motyvų: materialinės naudos, keršto konkrečiam asmeniui ar ideologinio tikslo. Aukštesnio tikslo trūkumas yra vienas iš kertinių elementų, padedančių atskirti masines šaudynes nuo kitų smurtinių nusikalstamų veikų, pavyzdžiui, teroristinių atakų ar su nusikalstamais susivienijimais susijusių veikų.

Vis dėlto ir ši sąvoka turi trūkumų. Vienas pagrindinių – prieštaravimas FBI taikomai masinio susibūrimo vietos definicijai, kurioje, be uždarų erdvių, taip pat įtraukiamos ir atviros viešos vietos (angl. *open spaces*)[30]. Taip šaulys nebūtinai veikia „uždaroje ir apgyvendintoje teritorijoje“, o tai kelia klausimų, ar apibrėžimo taikymas yra universalus ir pritaikomas įvairioms masinių šaudynių situacijoms.

Masinių šaudynių (aktyvaus) šaulio sąvoka neturėtų tapti kliūtimi vieningai masinių šaudynių sąvokai. Ji turėtų atliepti ir papildyti masinių šaudynių sampratą, kartu tapti profiliavimo ir kitų tyrimų pagrindu.

2. Masinių šaudynių sampratos pritaikymas teisinėje sistemoje

Nors masinės šaudynės jau kurį laiką dažnėja ir Europoje, Lietuvos baudžiamojoje teisėje vis dar trūksta aiškaus, specializuoto šio reiškinio apibrėžimo. Teisės aktai neįtvirtina nei masinių šaudynių sąvokos, nei joms būdingų požymių, todėl šie nusikaltimai šiuo metu kvalifikuojami pagal bendrąsias žmogžudystės ar teroro aktų normas pagal konkrečias aplinkybes. Tačiau toks formalus požiūris neatskleidžia visapusiško šių veikų pobūdžio ir jų daromos žalos masto.

Masinės šaudynės, kaip jau aptarta, pasižymi išskirtiniais kvalifikaciniais požymiais: jos dažniausiai padaromos masinio susibūrimo vietose, šaulys veikia vienas, motyvuotas ne tiek racionaliais ar ideologiniais tikslais, kiek noru sukelti maksimalų aukų skaičių. Toks elgesys išsiskiria tiek subjektyviaisiais, tiek objektyviaisiais požymiais, o jų ignoravimas teisėje sukuria precedentą, kuris gali

30 Federal Bureau of Investigation, „Active Shooter Incidents in the United States in 2023“, https://www.fbi.gov/file-repository/2023-active-shooter-report-062124.pdf/view.

tapti pagrindiniu iššūkiu ateityje sprendžiant tokias bylas. Kadangi nėra aiškaus apibrėžimo, sunku šį reiškinį atskirti nuo kitų nusikaltimų (nužudymo ar teroro akto), o tai riboja tiek baudžiamosios teisenos tikslumą, tiek prevencinių priemonių taikymą.

2.1. Masinių šaudynių diferenciacija LR baudžiamojo kodekso kontekste

Analizuojant masinių šaudynių fenomeną kriminalinės teisės kontekste, būtina jį atriboti nuo kitų nusikalstamų veikų, bet ir suformuluoti savarankišką teisinę sampratą, kuri užtikrintų adekvačią baudžiamąją atsakomybę pagal reiškinio specifiką, žiaurumą ir grėsmę visuomenei.

2.1.1. Masinių šaudynių ir teroro akto diferenciacija

Pirmiausia vertėtų apžvelgti masinių šaudynių sąsajas su BK 250 str. 4 d. numatyto teroro akto kvalifikacija. Pagal minėtą normą teroristiniais tikslais vieno ar kelių asmenų nužudymas laikomas teroro aktu, už kurį taikoma viena griežčiausių sankcijų – laisvės atėmimas nuo aštuonerių iki dvidešimties metų arba iki gyvos galvos. Esminis šio nusikaltimo požymis – tyčia, kurią sudaro siekis įbauginti visuomenę ar jos dalį ir taip neteisėtai paveikti valstybės ar tarptautinės organizacijos veiksmus arba destabilizuoti svarbiausius valstybės struktūrinius pagrindus. Kitaip tariant, tai yra instrumentinis smurtas, kuriuo siekiama politinių, ideologinių ar kitokių aukštesnių tikslų.

Masinės šaudynės, kaip reiškinys, nors ir pasižymi panašiu išoriniu veikimo pobūdžiu (sistemingu kelių ar daugiau žmonių nužudymu), iš esmės skiriasi motyvacija. Dažnai šaulio veiksmus lemia ekspresinė tyčia, kurios pagrindinis turinys yra pats gyvybės atėmimo veiksmas. Kitaip tariant, šaulys nesiekia paveikti politinių ar visuomeninių struktūrų, bet veikia dėl asmeninių impulsų – psichologinio nestabilumo, neapykantos tam tikrai socialinei grupei, keršto ar savižudybės siekio per publikos dėmesį. Ši aplinkybė buvo išryškinta ir FTB elgesio

analizės padalinio ataskaitoje dėl 2017 m. Las Vegaso šaudynių, kurioje konstatuota, kad šaulio veiksmų motyvacija nebuvo susijusi su politiniu ar ideologiniu tikslu[31].

Todėl nors kai kurios masinės šaudynės gali turėti terorizmui artimų bruožų, jas kvalifikuoti kaip teroro aktą galima tik tuo atveju, kai įrodytas konkretus, specialus tikslas – visuomenės įbauginimas ar valstybės destabilizavimas. Kitais atvejais, kai tokio tikslo nėra, o motyvacija slypi individualiuose, intrapsichiniuose ar sociopatiniuose veiksniuose, masinės šaudynės turi būti traktuojamos kaip savarankiška nusikalstama veika, kuriai reikia atskiros teisinės analizės ir savito reglamentavimo.

Tačiau formuluojant teisinę masinių šaudynių sampratą pravartu pasitelkti Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso[32] (BK) 250 str. pateiktą teroro akto apibrėžimą kaip orientacinį modelį. Nors masinės šaudynės skiriasi nuo teroristinių nusikaltimų tikslų prasme, abu reiškiniai pasižymi išankstiniu planavimu ir pasirengimu. Tyrimai rodo, kad net 77 proc. aktyvių šaulių išpuoliui ruošėsi savaitę ar ilgiau[33], todėl pasiruošimo veiksmai turėtų būti reikšminga analizės ir galimos kriminalizacijos dalis. Pagal tai masines šaudynes galima būtų traktuoti kaip tęstinį procesą, kurio pavojingumas pasireiškia dar prieš fizinį smurto veiksmą.

Panašiai kaip BK 250 str. įtvirtintas platus teroro akto veikų sąrašas, apimantis ne tik smurtinius veiksmus, bet ir ginkluotės įgijimą, laikymą ar gabenimą teroristiniais tikslais, analogiškas modelis galėtų būti pritaikytas ir masinių šaudynių kontekste. Kadangi dauguma aktyviųjų šaulių ginklus, kuriais įvykdė išpuolius,

31 Federal Bureau of Investigation, *supra note,* 27.

32 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

33 James Silver, Andre Simons, J. and Sarah Craun, *Pre-Attack Behaviors of Active Shooters in the United States, 2000–2013* (U. S. Department of Justice, Federal Bureau of Investigation, June 2018). https://www.fbi.gov/file-repository/pre-attack-behaviors-of-active-shooters-in-us-2000-2013.pdf/view.

įsigijo teisėtai[34], teisės aktų lygmeniu galima svarstyti apie pavojingų elgsenų kriminalizavimą dar iki realaus smurto akto, kad būtų užtikrinti prevencija ir operatyvus reagavimas.

2.1.2. Masinių šaudynių ir nužudymo kvalifikuojančiomis aplinkybėmis diferenciacija

Masinės šaudynės, jei nenustatoma teroristinių tikslų, iš pirmo žvilgsnio atitinka Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso[35] 129 str. 2 d. 5 p. numatytą nužudymo kvalifikaciją, kai nužudomi du ar daugiau žmonių. Ši norma nustato tiek objektyvųjį (aukų skaičių), tiek subjektyvųjį (tiesioginė tyčia atimti gyvybę) požymius, kurie būdingi ir masinėms šaudynėms. Vis dėlto BK 129 str. 2 d. 5 p. reglamentuoja veiką kaip pavienį, nors ir sunkų, nužudymo atvejį, nesuteikdama galimybės įvertinti masiškumo keliamos grėsmės visuomeninei tvarkai ir saugumui.

Masinėms šaudynėms būdingas papildomas esminis požymis – masiškumas, kuris apima ne tik nukentėjusiųjų skaičių, bet ir veikos poveikį viešajai tvarkai, visuomenės sąmonei. Masinėse šaudynėse žudomi atsitiktiniai asmenys – anoniminiai, neturintys asmeninio ryšio su kaltininku, susirinkę į tam tikrą socialinės funkcijos erdvę. Taigi masiškumas čia reiškiasi ne tik aukų skaičiumi, bet ir simboliniu, socialiniu veikos krūviais – masinių šaudynių objektu tampa ne tik aukos, bet ir bendruomenės, kuriose jos įvyko[36].

Todėl analizuojant masines šaudynes vien tik remtis BK 129 str. 2 d. 5 p. nepakaktų, nes neaprėpia šio reiškinio kompleksiškumo. Reikia papildomos kvalifikacijos, kurioje būtų atsižvelgiama į visuomeninį rezonansą ir žalą visuomenei bei viešajam saugumui, kuri viršija individualaus nužudymo ribas. Tik tinkamai

34 Silver, Simons, and Craun, *supra note*, 33.

35 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

36 Peterson et al., *supra note,* 7.

diferencijavus šį reiškinį nuo kvalifikuoto nužudymo galima užtikrinti adekvatų baudžiamąjį procesą, poveikio priemones ir prevenciją.

Apibendrinant galima teigti, kad inkriminuojant masines šaudynes kaip teroro aktą būtina įrodyti specifinius teroristinius tikslus – siekį įbauginti visuomenę, paveikti valstybines ar tarptautines institucijas ar destabilizuoti esminius valstybės darinius. Vis dėlto praktikoje tokie tikslai dažnai lieka neįrodyti dėl subjektyvių neaiškių motyvų ar įrodymų stokos. Tokiais atvejais masinės šaudynės kvalifikuojamos kaip nužudymas, numatytas BK 129 str. 2 d. 5 p. (nužudymas dviejų ar daugiau žmonių), tai leidžia veiką traktuoti per bendresnę žmogžudystės kategoriją. Visgi toks kvalifikavimas neatskleidžia visapusiško nusikaltimo pavojaus visuomenei ir neužtikrina proporcingo teisinio vertinimo. Masinių šaudynių mastas, aukų skaičius, atsitiktiniai taikiniai ir poveikis viešajam saugumui suponuoja atskiro, šį reiškinį atliepiančio teisinio reguliavimo, kuris leistų tinkamai reaguoti į grėsmes ir efektyviau įgyvendinti prevencijos priemones, poreikį.

2.2. Masinių šaudynių sudėties analizė

Prieš įtvirtinant masinių šaudynių sampratą Baudžiamajame kodekse pirmiausia reikia apžvelgti šios veikos sudėtį, atkreipiant dėmesį į tuos sudėties elementus, kurie išskiria šią veiką iš kitų.

Vertinant, į kurį objektą pirmiausia kėsinamasi masinėse šaudynėse, svarbu išskirti du lygiagrečius aspektus: individualų (konkretaus asmens gyvybė) ir kolektyvinį (visuomenės saugumas). Nors formaliai kiekviena gyvybės atėmimo veika kėsinasi į konkretaus asmens konstitucinę teisę į gyvybę, masinių šaudynių kontekste šis elementas negali būti traktuojamas kaip vienintelis ar net pagrindinis. Veika pasižymi masiškumu, atsitiktinėmis aukomis ir tyčiniu poveikiu viešajai erdvei, todėl jos pavojingumas pasireiškia būtent poveikiu visuomenės saugumui, socialinei tvarkai ir valstybės gebėjimui užtikrinti tvarką.

Nors žmogaus gyvybė neabejotinai lieka svarbiausiu individualiu objektu, dėl

to masinių šaudynių atveju būtent visuomenės saugumas tampa centriniu bendrosios teisinės gynybos taikiniu. Tai esminis skirtumas nuo nužudymo, kuris dažniausiai neturi reikšmingo ilgalaikio poveikio visuomeninei tvarkai. Todėl teisinis šios veikos objekto kvalifikavimas turėtų atspindėti ir dėl jos kylančią grėsmę visuomenės ramybei ir kolektyviniam saugumui.

Formuluojant objektyviąją masinių šaudynių veikos pusę pirmiausia verta prisiminti jau aptartą vietos apibrėžimą (masinio susibūrimo vieta). Būtent šis elementas lemia specifinį pavojų, kuris kyla kolektyviniam saugumui ir tampa tiesioginiu, priežastiniu ryšiu susijusiu veikos padariniu. Taip pabrėžiamas ne tik individualus, bet ir visuomeninis šios nusikalstamos veikos pavojingumas.

Svarbus aspektas yra ir veikos padarymo priemonės. Dažniausiai pasitelkiami šaunamieji ginklai, kurie Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatyme apibrėžiami kaip įrenginiai ar daiktai, sukonstruoti ar pritaikyti kaip ginklai, iš kurių varomąja jėga gali būti paleistas sviedinys arba kenksmingos medžiagos, skirti taikiniui per nuotolį paveikti[37]. Tačiau masinėse šaudynėse neapribojama tik šaunamaisiais ginklais, kaip rodo, pavyzdžiui, 2011 m. išpuolis Norvegijoje, tokie veiksmai gali būti vykdomi ir pasitelkiant sprogmenis[38]. Lietuvos Respublikos sprogmenų apyvartos kontrolės įstatyme sprogmenys apibrėžiami kaip sprogstamosios medžiagos, sprogdinimo priemonės ir įtaisai, kuriuos Jungtinės Tautos klasifikuoja kaip pavojingas prekes[39].

Subjektas, kaip ir daugelyje sunkių nusikaltimų, yra fizinis, pakaltinamas, baudžiamajai atsakomybei nustatyto amžiaus sulaukęs asmuo (BK 13, 17 str.) [40]. Vis dėlto esminis skirtumas tarp masinių šaudynių ir įprasto nužudymo

37 „Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2002-02-06, Nr. 13-467.

38 *Eksplosjonen i Oslo sentrum 22. juli 2011*. Jordskjelv.no. Archyvuota 2012 m. kovo 28 d. Internet Archive, žiūrėta 2025 m. balandžio 13 d. https://web.archive.org/web/20120328060125/http://www.jordskjelv.no/cgi-bin/showpage.cgi?type=siste&id=1311425084.

39 „Lietuvos Respublikos sprogmenų apyvartos kontrolės įstatymas“ (suvestinė redakcija nuo 2023-04-01), Valstybės žinios, 2003-02-19, Nr. 17-701.

40 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

– dažniausiai neegzistuojantis tiesioginis aukos ir kaltininko ryšys. Aukos dažniausiai pasirenkamos atsitiktinai ar dėl to, kad jos yra tam tikroje viešojoje erdvėje, o ne dėl asmeninių motyvų.

Kalbant apie subjektinę pusę, būtina akcentuoti tyčią. Masinės šaudynės yra tyčiniai nusikaltimai, veika visada pasireiškia veikimu arba bandymu veikti. Tačiau čia išsiskiria specifinis tyčios pobūdis – pati veikla ir jos atlikimas tampa subjekto tikslu. Tai reiškia, kad nėra aukštesnio tikslo, pvz., keršto, finansinės naudos ar ideologinės prievartos, veiksmas atliekamas dėl paties žudymo fakto. Toks tyčios ekspresyvumas daro veiką išskirtinai pavojingą ne tik konkrečioms aukoms, bet ir visuomenei.

Taigi masinės šaudynės, kaip itin pavojinga nusikalstama veika, išsiskiria kompleksine teisine sudėtimi, kurioje atsispindi ne tik individualus, bet ir visuomeninis pavojus. Todėl jas privalu atskirai vertinti ne tik kriminalistiniu, bet ir baudžiamosios teisės lygmenimis pagal jų daugiasluoksnį poveikį tiek individualiai aukai, tiek visai visuomenei.

Išvados

Masinių šaudynių fenomenas, nors dažnai aptariamas viešojoje erdvėje, iki šiol išlieka neapibrėžtas moksliniu ir teisiniu požiūriais. Bandymai sukurti universalią sąvoką dažnai remiasi vienpusiškais kriterijais, dažniausiai kiekybiniais, pavyzdžiui, aukų skaičiumi. Vis dėlto toks formalistinis požiūris iškreipia statistinius duomenis ir visuomenės suvokimą apie tikrąją grėsmę. Pirma, aukų skaičiaus kriterijaus, nors patogaus skaičiuojant ir klasifikuojant įvykius, nepakanka, nes teoriniai aukos apibrėžimai dažnai neatsispindi praktikoje. Antra, šaudynių motyvacijos ir aukų pasirinkimo analizė rodo, kad būtina diferencijuoti masines šaudynes ir kitus daugiaaukius nusikaltimus. Priešingu atveju rizikuojama masines šaudynes paversti neapibrėžta „šešėline kategorija“, kuri ne tik nepadeda analizuoti šių nusikaltimų, bet ir trukdo kurti kryptingą prevenciją.

Taigi tiek šiuolaikinėje kriminologijoje ir kriminalistikoje, tiek ir teisėkūroje būtina pereiti nuo formalių, statistinių apibrėžimų prie dinamiškesnio, kontekstinio požiūrio, kuris apimtų ne tik statistinius parametrus, bet ir psichologines, sociopolitines aplinkybes. Masinės šaudynės – tai ne vien „nužudymų skaičius“, bet ir reiškinys, turintis gilų socialinį poveikį ir reikšmę visuomeniniam, moraliniam ir viešojo saugumo kontekstams.

Teisiniame kontekste masinės šaudynės išsiskiria pavojingumu ir poveikiu visuomenei, todėl jos negali būti vertinamos per kriminalizuotus nusikaltimus kaip nužudymas ar teroro aktas. Joms išskirtinai būdinga ne tik fizinė žala, bet ir sisteminis kolektyvinio saugumo pažeidimas.

Objektyvioji pusė išryškėja per pasirinktą vietą (masinio susibūrimo vietos), naudojamas priemones (šaunamieji ginklai, sprogmenys) ir didelį pavojų visuomenei. Subjektyvioji pasižymi išskirtine tyčia – nusikaltimas daromas kaip tikslas savaime.

Todėl vien nužudymo ar teroro akto kvalifikacijos nepakanka, nes iki galo neapima nei padarytos žalos masto, nei veikos motyvų. Siekiant veiksmingos teisinės reakcijos ir prevencijos, tikslinga įtvirtinti savarankišką masinių šaudynių teisės normą.

Rekomendacijos ir pasiūlymai

Atsižvelgiant į atliktą masinių šaudynių analizę Lietuvos ir tarptautiniame teisiniame ir moksliniame kontekstuose, pateikiamos dvi rekomendacijos.

1) Į Baudžiamąjį kodeksą įtraukti atskirą masinių šaudynių straipsnį

Kaip minėta, šiuo metu Lietuvos baudžiamasis kodeksas neturi atskiro straipsnio, kuris kvalifikuotų masines šaudynes. Tokia veika tikriausiai būtų kvalifikuojama kaip nužudymas kvalifikuojančiomis aplinkybėmis. Visgi toks kvalifikavimas neleidžia suprasti subjektyviosios nusikaltimo pusės, nes masinių šaudynių fenomenas pasižymi išskirtinėmis subjektyviosiomis ypatybėmis: nuo kaltininko

psichologinės motyvacijos ir veikimo modelių iki nusikaltimo vykdymo konteksto.

Siūloma į Baudžiamąjį kodeksą įtraukti atskirą straipsnį, kuriame būtų apibrėžta masinių šaudynių samprata kaip savarankiška, kvalifikuota smurtinė veika, išskiriant ją iš terorizmo ir nužudymo. Tokia norminė diferenciacija:

- tiksliau kvalifikuotų nusikalstamą veiką;
- efektyviau planuotų ikiteisminį tyrimą pagal aiškiai išskirtus požymius;
- palengvintų teismų darbą sprendžiant dėl subjektyviojo tyčios pobūdžio, kuris masinių šaudynių atveju dažnai skiriasi nuo tyčios, būdingos, pavyzdžiui, teroro aktams ar įprastiems nužudymams (pvz., šaudytojas veikia ne pagal politinius, o psichologinius ar socialinės atskirties motyvus);
- formuotų nuoseklesnę teismų praktiką, suteiktų daugiau teisinio aiškumo tiek teisėsaugai, tiek visuomenei ir būtų užtikrinamas teisės viršenybės principas.

Rekomenduojama jurisprudencijos tikslais masines šaudynes apibrėžti kaip tyčinį daugeto atsitiktinai pasirinktų asmenų nužudymą masinio susirinkimo vietoje panaudojant šaunamuosius ginklus ar sprogstamuosius įtaisus ir nesiekiant įgyvendinti teroristinius tikslus, materialinės ar kitos naudos.

2) Harmonizuoti tarptautinę masinių šaudynių sąvoką

Antra rekomendacija skirta tarptautinio lygmens veiksmams. Šiuo metu egzistuoja daugybė skirtingų masinių šaudynių apibrėžimų pagal institucijas, tyrimo metodus ar duomenų rinkimo tikslus (pvz., ALERRT, FBI, „Everytown“, „Gun Violence Archive“, Stanford ir kt.). Dėl apibrėžčių įvairovės kyla ne tik akademinių tyrimų, bet ir praktinių problemų, nes sunkiau koordinuoti tarptautinius tyrimus, palyginti duomenis ir kurti bendras prevencijos strategijas.

Todėl rekomenduojama inicijuoti procesą, kuriuo tarptautiniu mastu būtų harmonizuoti masinių šaudynių samprata ir kriterijai. Šiam tikslui būtinas kompleksinis įvairių institucijų ir ekspertų – tarptautinių ir nacionalinių teisėsaugos

institucijų (pvz., Europolo, Interpolo, FBI ir kt.), tarptautinių politikos formuotojų ir kriminalistikos, kriminologijos, teisės ir psichologijos mokslininkų – bendradarbiavimas.

Tai sudarytų sąlygas efektyvesniam duomenų mainų mechanizmui ir nusikaltimų stebėsenai tarptautiniu mastu. Taip pat sukurtų bendrą masinių šaudynių tyrimų standartą, pažangesnes tyrimo ir prevencijos metodikas ir būtų lengviau palyginti mokslinius tyrimus.

Rekomenduojama kuriant tarptautinę mokslinę masinių šaudynių sampratą įvertinti šiuos kriterijus, išskiriančius masines šaudynes iš kitų nusikaltimų:

1. atsitiktines aukas;
2. masinio susibūrimo vietos pasirinkimą;
3. teroristinių, materialinių tikslų trūkumą;
4. aukų masiškumą kaip pagrindinę veikos tyčią.

MASS SHOOTING: DEFINITION AND QUALIFICATION OF THE CONCEPT

Jonė Ostrauskaitė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The article examines the problem of the legal definition of mass shootings and the need to distinguish this phenomenon from other criminal acts, such as murder or an act of terrorism. Taking into account the international case law and criminological literature of recent years, the concepts of victims, place, motivation, this article tries to define mass shootings are analyzed. The article reviews certain aspects of the criminological concept of mass shootings that complicate the compilation of mass shooting statistics. It is discussed why current legal acts are not sufficient to properly assess crimes of this type, and why their legal differentiation is necessary. Based on specific cases, for example, the 2017 Las Vegas shooting, a separate concept of "mass gathering place" and a new approach to the shooter's intent are proposed, which is not focused on ideological or political goals, but on the act of taking life itself and the number of victims. This study seeks to substantiate that mass shootings should be considered an independent criminal act, which, due to its social threat and specific characteristics, requires separate legal regulation and further scientific research.

Keywords: mass shooting, active shooter, mass shooting victim, mass gathering place.

PREKYBOS ŽMONĖMIS NUSIKALTIMŲ TYRIMO YPATUMAI

Skaistė Grigonytė

E. paštas: skgrigonyte@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Rasa Dobržinskienė

E. paštas: rasa.dobrzinskiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-30

Santrauka. Remiantis mokslinės literatūros analize, nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais, reglamentuojančiais teisinę prekybos žmonėmis atsakomybę, šiame straipsnyje nurodomi pagrindiniai prekybos žmonėmis nusikalstamos veikos ypatumai ir reikšmingiausi aspektai. Taip pat atskleidžiamas problemos mastas, paplitimas Lietuvoje ir pasaulyje, nurodoma, su kokiais sunkumais susiduria tyrėjai, dėl kokių priežasčių šias nusikalstamas veikas sunku atskleisti, kokie yra pirminiai ir antriniai prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo veiksmai. Atlikus literatūros analizę galima apibendrinti, kad prekyba žmonėmis yra aktuali tema šiuolaikiniame pasaulyje, jos ištakos siekia pasaulį prieš Kristaus gimimą. Nusikalstama veika sėkmingai prisitaiko prie socialinių, ekonominių, technologinių visuomenės pokyčių, įgauna naujų formų. Dauguma ikiteisminių prekybos žmonėmis tyrimų pradedami gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie padarytą nusikalstamą veiką, o pirminę informaciją apie prekybos žmonėmis nusikaltimą dažniausiai pateikia patys nukentėjusieji, tai yra specifinis prekybos žmonėmis tyrimo požymis. Tai vienas plačiausiai paplitusių tarptautinių nusikaltimų, kuriuos dažniausiai padaro organizuotos nusikalstamos grupės. Atlikus išsamią

baudžiamųjų bylų analizę nustatyta, jog šio nusikaltimo aukomis dažniausiai tampa pažeidžiami asmenys. Tyrimo problemos: sunku bendrauti su aukomis, sudėtingos ir specifinės apklausos, tiriančių nusikaltimus pareigūnų bazinių žinių trūkumas, sudėtinga įrodyti, transnacionaliniai nusikaltimai.

Reikšminiai žodžiai: prekyba žmonėmis; sandoris; formos; priežastys; tyrimo ypatumai.

Įvadas

Temos aktualumas. Prekyba žmonėmis – vienas sunkiausių ir dažniausių tarptautinių organizuotų nusikaltimų šiuolaikinėje visuomenėje, pasireiškiančių įvairiomis alternatyviomis formomis: žmonių pardavimu, pirkimu, perleidimu, įgijimu, gabenimu, laikymu nelaisvėje ir kt. Prekybos žmonėmis objektas yra žmogus, turintis jausmus, valią, protą, bet tampantis nusikalstamo pasaulio subjektų objektu. Sudaromi sandoriai, kurių tikslas – gauti asmeninės, dažniausiai finansinės, naudos. Prekeiviai žmonėmis per metus uždirba apie 236 milijardus dolerių[1]. Tarptautinėje ir Europos Sąjungos (toliau – ES) teisėje prekyba žmonėmis traktuojama kaip vergijos forma ir pripažįstama šiurkščiu žmogaus teisių pažeidimu. Šiuo nusikaltimu pažeidžiamos prigimtinės žmogaus teisės. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 21 str. 1 d. nurodyta, kad „žmogaus asmuo neliečiamas“[2]. Jungtinių Tautų Organizacijos Generalinės Asamblėjos 1948 m. gruodžio 10 d. priimtos Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 4 str. įtvirtinta, kad „niekas negali būti laikomas vergijoje ar nelaisvas; visų formų vergija ir prekyba vergais yra draudžiama“[3]. Tačiau 2024 m. duomenimis, užfiksuota daugiau nei 109 tūkst. prekybos žmonėmis atvejų 172 šalyse. Kasmet ES užregistruojama apie 7 tūkst. prekybos žmonėmis aukų. Tikėtina, kad tikrasis aukų skaičius yra

1 „Human trafficking is the exploitation of vulnerable people for their bodies and labor“, A21, žiūrėta 2025 m., vasario 19 d., https://www.a21.org/content/human-trafficking/gqe0rc.

2 „Lietuvos Respublikos Konstitucija“, *Lietuvos aidas*, 1992-11-10, Nr. 220-0.

3 „Visuotinė žmogaus teisių deklaracija“, *Valstybės žinios*, 2006-06-17, Nr. 68-2497.

daug didesnis nei rodo duomenys, nes daugelis aukų lieka neatpažintos arba nesikreipia pagalbos[4]. Tai vienas plačiausiai paplitusių nusikaltimų pasaulyje, kurio aukomis dažniausiai tampa moterys, vaikai ir socialiai pažeidžiami asmenys.

Mokslinė problema. Iki šiol Lietuvoje mažai analizuota prekybos žmonėmis teismų praktika. Nusikaltimas paplitęs tarptautiniu mastu, todėl teisėsaugos institucijoms kontroliuoti šį reiškinį ypač sunku, juo labiau kad dažniausiai prekybos žmonėmis nusikaltimą padaro organizuotos nusikalstamos grupės[5]. Todėl keliamas probleminis klausimas: kaip stabdyti tarpvalstybinių organizuotų nusikalstamų grupių veiką, organizuojant prekybą žmonėmis?

Temos ištirtumas. Nors pati tema yra aktuali, tačiau ne visi jos aspektai analizuojami mokslinėje literatūroje. Prekybos moterimis aspektą analizavo D. Marcinkevičienė ir R. Praspaliauskienė[6], o prekybos žmonėmis prevenciją – I. Bazylevas ir R. Žekonis[7]. Apie prekybos žmonėmis tyrimo ir teisminio nagrinėjimo problemas Lietuvoje rašė R. Burda, E. Gruodytė ir R. Krikščiūnas[8], kurie atliko ikiteisminio tyrimo ir išnagrinėtų teisme baudžiamųjų bylų analizę ir prokurorų anketinę apklausą, pateikė duomenis ir analizavo prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodiką[9]. Taigi Lietuvos autoriai savo darbuose plačiai nagrinėja prekybos žmonėmis situacijas, įvairių prekybos žmonėmis formų ir prevencijos aspektus, tačiau yra mažai duomenų apie prekybos žmonėmis tyrimo metodikas, kaip atskleisti nusikalstamas veikas vietiniu ir tarptautiniu mastais. Išanalizavus prekybos žmonėmis tyrimo metodikas galima užkardyti šią nusikalstamą veiką.

---

4 „Prekyba žmonėmis: ES kova su išnaudojimu“, Europos Parlamentas, žiūrėta 2025 m. vasario 20 d., https://www.europarl.europa.eu/topics/lt/article/20230921STO05705/prekyba-zmonemis-es-kova-su-isnaudojimu.

5 Petras Ancelis ir kt., *Atskirų nusikalstamų veikų tyrimas* (Vilnius, 2016), 13, https://cris.mruni.eu/server/api/core/bitstreams/5cbad0c6-a9d4-4edb-a4e9-7970fb2f6430/content.

6 Dalia Marcinkevičienė ir Rima Praspaliauskienė, *Prekyba moterimis* (Vilnius: Praeities pėdos, 1999).

7 Igoris Bazylevas ir Renaldas Žekonis, *Prekybos žmonėmis prevencija ir kontrolė Lietuvoje* (Vilnius: S. Rudalevičiūtės individuali leidybos įmonė, 2003).

8 Ryšardas Burda, Edita Gruodytė ir Rolandas Krikščiūnas, *Prekybos žmonėmis tyrimo bei teisminio nagrinėjimo problemos Lietuvoje* (Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2006).

9 Ryšardas Burda, Edita Gruodytė ir Rolandas Krikščiūnas, *Prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodika* (Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija, 2007).

Tikslas – išanalizuoti prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodikos aspektus.

Tyrimo uždaviniai:

1. Aptarti prekybos žmonėmis priežastis.
2. Išskirti pagrindines prekybos žmonėmis formas.
3. Apžvelgti prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodiką.
4. Atskleisti probleminius prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo aspektus.

Tyrimo objektas – prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodikos aspektai.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, lyginamasis metodas.

1. Socialiniai prekybos žmonėmis aspektai

Sociologija – mokslas, kurios tyrimų objektas yra visuomenės, jos atskirų grupių ir individų veikla, priežastiniai ryšiai, kurie lemia socialinių reiškinių atsiradimą, kitimą ir išnykimą[10]. Prekyba žmonėmis yra globalus socialinis reiškinys, pasireiškiantis valstybės ir tarpvalstybiniu mastais[11]. Dažniausios jį lemiančios priežastys yra socialinės ir ekonominės.

Skurdas. Sunkios ekonominės padėties asmenys negali aktyviai dalyvauti visuomeniniame gyvenime[12], pavyzdžiui, kultūros renginiuose, siekti aukštesnio išsilavinimo. Šie visuomenės nariai tampa socialiai izoliuoti, susiduria su psichologiniais sunkumais, pradeda vartoti alkoholį, narkotines medžiagas. Skurdžiai gyvenantys žmonės yra pažeidžiami ir priskiriami prie rizikos asmenų grupės. Jie ieško lengvo uždarbio, dėl šios priežasties patraukia prekiautojų žmonėmis dėmesį ir dažnai tampa jų aukomis.

10 Vylius Leonavičius, *Sociologija* (Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2004), 13.

11 Lietuvos žmogaus teisių centras, *Prekyba žmonėmis: prevencija, aukų apsauga, problemos sprendimo būdai* (Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2006), 13.

12 Igoris Bazylevas ir Virgilijus Pajaujis, *Prekyba žmonėmis ir sisteminis požiūris kaip problemos sprendimas* (Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 2015), 10, https://teise.org/wp-content/uploads/2016/06/Prekyba-žmonėmis.pdf.

Migracija. Ji vyksta dėl karinių konfliktų, kai saugodami savo ir artimųjų gyvybes asmenys pasitraukia į kitas šalis, kuriose pradeda gyvenimą nuo pradžių. Jie tampa pažeidžiami, nes neturi nuolatinių darbo ir gyvenamosios vietos, socialinių garantijų, tai kelia didelę psichologinę įtampą. Kai kurie žmonės migruoja į ekonomiškai klestinčias šalis siekdami pagerinti ekonominę padėtį. Jie tikisi per kuo trumpesnį laikotarpį nesunkiai užsidirbti. Tuo manipuliuodami prekeiviai žmonėmis verbuoja potencialias aukas.

Organizuotas nusikalstamumas. Prekybos žmonėmis nusikaltimas susijęs su kitais organizuotais nusikaltimais, kurie yra viena iš priežasčių, lemiančių prekybą žmonėmis. Pavyzdžiui, nelegali migracija, kai iš gimtųjų valstybių bėgančius žmones nusikalstamo pasaulio atstovai siūlo už tam tikrą pinigų sumą saugiai pristatyti į norimą šalį, tačiau į kurią nelegalūs migrantai nepristatomi ir parduodami įvairiems nusikaltimams vykdyti.

Asocialios šeimos. Gimusiems ir augusiems asocialiose šeimose asmenims didėja rizika tapti prekybos žmonėmis aukomis, nes individas mato alkoholį, narkotines ar psichotropines medžiagas vartojančius ir asocialiai gyvenančius tėvus. Tai veikia jo pasąmonę nuo ankstyvųjų gyvenimo metų ir formuoja klaidingą gyvenimo būdą, požiūrį į vertybes, dėl to jis tampa pažeidžiamas.

Lyčių nelygybė. Senos patriarchalinės tradicijos taip pat turi įtakos prekybos moterimis verslui. Įsišaknijęs požiūris, kad moterys yra žemesnės nei vyrai būtybės, todėl vyrai mano turį teisę jomis manipuliuoti ir valdyti[13]. Dažniausiai atskleistų prekybos žmonėmis nusikaltimų aukomis būna moterys[14], viena priežasčių – žemesnė nei vyro moters padėtis visuomenėje. Lyčių nelygybė palaiko vyrų galią kontroliuoti, išnaudoti moterį, nustatyti jos „vietą“ šeimoje, darbe ar kitoje socialinėje aplinkoje.

13 Lietuvos žmogaus teisių centras, *Prekyba žmonėmis: prevencija, aukų apsauga, problemos sprendimo būdai* (Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2006), 67.

14 *Ibid*.

Stumiantieji ir traukos veiksniai. Stumiantieji veiksniai verčia potencialias prekybos žmonėmis nusikaltimo aukas būti išnaudojamomis. Pagrindiniai stumiantieji veiksniai: didelis nedarbas, diskriminacija dėl lyties, galimybių gerinti gyvenimo kokybę stoka, bėgimas nuo žmogaus teisių pažeidimo, suvokimas, kad ES yra daugiau galimybių, konfliktai, karai. Traukos veiksniai vilioja potencialias prekybos žmonėmis nusikaltimo aukas tapti šio nusikalstamo verslo dalimi. Dažniausi traukos veiksniai: aukštas gyvenimo lygis ir kokybė, daugiau įsidarbinimo galimybių, geresnės aukštojo išsilavinimo perspektyvos, nediskriminavimas, pigios darbo jėgos paklausa, didesni atlyginimai ir geresnės darbo sąlygos[15].

2. Pagrindinės prekybos žmonėmis formos

Pasaulyje egzistuoja daugybė prekybos žmonėmis formų. Jos nuolat kinta, atsiranda naujų būdų ir priemonių žmonėms išnaudoti pačiais įvairiausiais tikslais. „Paskutiniais praėjusio šimtmečio metais, vykstant sparčiai globalizacijai, geopolitiniams pokyčiams, plėtojantis rinkos ekonomikai, technologinei industrijai, padidėjo tarptautinio organizuoto nusikalstamumo mastas, keitėsi jo raiškos formos“[16]. Organizuotas nusikaltimas – prekyba žmonėmis – pasireiškia įvairiomis asmenį išnaudojančiomis formomis.

Seksualinis išnaudojimas – „finansinės ar kitokios naudos gavimas įtraukiant kitą asmenį į prostituciją, seksualinę tarnystę ar kitų seksualinių paslaugų teikimą, įskaitant pornografinius veiksmus ar pornografinės medžiagos gamybą“[17]. Tai dažniausia asmenų išnaudojimo forma, kurios aukomis daugiausia tampa moterys[18]. Aukos į seksualinį išnaudojimą įtraukiamos naudojant fizinį smur-

15 „Trafficking human beings in the European Union: A Europol perspective“, ChildHub, žiūrėta 2025 m. kovo 14 d., https://childhub.org/sites/default/files/library/attachments/644_665_EN_original.pdf.

16 Lietuvos žmogaus teisių centras, *supra note*, 13: 22.

17 Baltijos jūros valstybių tarybos Darbo grupė kovai su prekyba žmonėmis, „Aiškinamasis žodynas prekyba žmonėmis“ (Baltijos jūros valstybių tarybos Darbo grupė kovai su prekyba žmonėmis, 2019), 18, https://cbss.org/wp-content/uploads/2020/03/Glossary_LT.pdf.

18 Europol, “Situation Report Trafficking in human beings in the EU”, Hague: Europol, 2016, 18, https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/thb_situational_report_-_europol.pdf.

tą, šantažą, grasinimus, apgaulę ir pan. Apie 40 proc. moterų sutinka užsiimti prostitucija, nes vartoja narkotikus, o jiems įsigyti neturi pinigų, jos prekeiviams žmonėmis yra „saugesnis“ taikinys, nes tokios moterys nesikreips pagalbos į teisėsaugos institucijas, jomis lengviau manipuliuoti[19].

Priverstinės (fiktyvios) santuokos – asmens išnaudojimas santuokai sudaryti siekiant užtikrinti socialines ar finansines garantijas. Sukuriant iliuziją apie laimingą šeiminį gyvenimą, pažadant dideles pinigų sumas žmonės priverčiami sudaryti santuoką su užsienio šalių piliečiais, kurie vėliau išnaudojami[20]. Viena pagrindinių priežasčių – kad kitas asmuo patektų į šalį[21].

Priverstinis darbas – asmens išnaudojimas darbo srityje – antra pagal mastą labiausiai paplitusi prekybos žmonėmis forma[22]. Dažniausiai į priverstinio darbo pinkles patenka labai jauni arba pagyvenę vyrai. Pagrindiniai sektoriai, kuriuose dirba priverstinio darbo aukos, yra žemės ūkis, statybos, gamyba, namų ūkiai ir kiti. Tai labiau užslėpta, todėl identifikuoti priverstinio darbo aukas tikimybė mažesnė nei seksualinio išnaudojimo aukas[23]. Darbo sutartyse gali būti nenurodytos arba nurodytos melagingos darbo sąlygos. Pavyzdžiui, darbo metu nesuteikiama galimybė patenkinti žmogaus būtinuosius poreikius: maitinimąsi, gamtinių reikalų atlikimą, poilsio režimą ar netgi bendravimą su šeima. Prekybos žmonėmis aukos gali būti priverstos dirbti nežmoniškomis sąlygomis: dideliame karštyje ar, priešingai, šaltyje, be atitinkamos aprangos, radioaktyvioje ar nuodingoje aplinkoje be apsaugos priemonių, žeminant žmogaus garbę ir orumą, sukeliant

19 „Bažnyčios vaidmuo kovojant su prekyba žmonėmis: metodinės rekomendacijos“, Vilnius: 2017, 6, https://lvk.lcn.lt/doc/2017_Metodines-rekomendacijos-Baznyciai-kova-su-prekyba-zmonemis.pdf.

20 Rita Augutienė, *TMO Kova prieš prekybą žmonėmis: TMO atsakas pasaulyje ir veikla Lietuvoje* (Vilnius, 2014), cituota iš *Fiktyvios išnaudojančios santuokos ir prekybos žmonėmis situacija Lietuvoje*, Karolis Žibas (Kaunas: Lietuvos Caritas, 2016), 43, http://www.cilvektirdznieciba.lv/uploads/files/hestia_research_national_report_lt_(ltu).pdf.

21 *Ibid*.

22 Europol, *supra note*, 18: 23.

23 United Nations Office on Drug and Crime, *Global report on trafficking in persons: Human trafficking a crime that shames us all* (Vienna: United Nations Office on Drug and Crime, 2009), 51, https://www.unodc.org/documents/humantrafficking/Global_Report_on_TIP.pdf.

emocines, dvasines ir fizines kančias. Prekeiviai žmonėmis dažnai atima aukų dokumentus, atidaro ir kontroliuoja jų vardu banko sąskaitas, taip sulaikydami priverstinio darbo aukas nuo minties pabėgti.

Nusikalstamų veikų darymas – asmenys apgaule, šantažu įtraukiami į tiesioginį nusikaltimų vykdymą (narkotikų gabenimą ir prekybą, apiplėšimus, sukčiavimą ir pan.)[24]. Nusikaltimo aukos dažniausiai yra nepilnamečiai asmenys, nes daugelyje valstybių jurisdikcijų nepilnamečiai nėra nusikalstamos veikos subjektai, todėl jie netraukiami baudžiamojon atsakomybėn nesant visų nusikalstamos veikos sudėties požymių[25]. Dažnai į nusikaltimus įtraukiami vaikai iš socialinės rizikos šeimų, vaikų globos namų, nes jie labiau pažeidžiami, juos lengviau verbuoti.

Išnaudojimas elgetavimui – išnaudojama sudėtinga asmens asmeninė ar ekonominė padėtis ar bejėgiškumas, kad jis būtų priverstas elgetauti[26]. Nusikaltimo aukos priverstos atiduoti visą ar didžiąją dalį uždarbio, jomis dažniausiai tampa nepilnamečiai[27], negalią[28], psichikos sutrikimų turintys asmenys. Prekeiviams tai yra privalumas, kurį išnaudoja visuomenės gailesčiui sukelti. Gailestis skatina asmenis aukoti išmaldos prašantiems asmenims.

Organų išėmimas – viena pavojingiausių asmens sveikatai ir gyvybei prekybos žmonėmis formų. Nusikalstama veika pasireiškia alternatyviais būdais: aukos priviliojamos žadant nemenką atlygį už organus, kuris vėliau nesumokamas arba sumokama gerokai mažesnė suma; asmenys gydomi nuo tariamų ar realių ligų, jiems nežinant organus pasisavina prekeiviai žmonėmis.

---

24 „Prekės, kurių nepastebėjome. Ką apie prekybą žmonėmis turi žinoti specialistai“, Prekyba žmonėmis, žiūrėta 2025 m. balandžio 22 d., http://prekybazmonemis.lt/wp-content/uploads/2014/02/23309_TMO_bloknotas-5.pdf.

25 *Bažnyčios vaidmuo kovojant su prekyba žmonėmis: metodinės rekomendacijos* (Vilnius: 2017), 6, https://lvk.lcn.lt/doc/2017_Metodines-rekomendacijos-Baznyciai-kova-su-prekyba-zmonemis.pdf.

26 Baltijos jūros valstybių tarybos Darbo grupė kovai su prekyba žmonėmis, *supra note*, 17: 19.

27 Europol, *supra note*, 18.

28 Anghel Stoica, „Again about the trafficking in human beings“, *Juridical Current* 14, 2 (2011): 122, https://web-pebscohost-com.skaitykla.mruni.eu/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=7e2e3320-1e10-4d6a-816fc-15cea6537ac%40redis.

Apibendrinant galima teigti, kad daugiausia išnaudojami pažeidžiami žmonės, kurie apgaulės, smurto ir kitais būdais tampa prekybos žmonėmis aukomis. Asmenų lytis ir amžius neturi esminės reikšmės, kokios išnaudojimo formos auka jie taps, tačiau pastebėta tendencija, kad pilnametės ir nepilnametės moterys dažniau tampa seksualinio išnaudojimo, priverstinių (fiktyvių) santuokų, vyrai – priverstinio darbo, tiek moterys, tiek vyrai, tarp jų ir nepilnamečiai, organų išėmimo, nusikalstamų veikų (ypač nepilnamečiai), išnaudojimo elgetavimui (ypač nepilnamečiai) aukomis.

3. Prekybos žmonėmis nusikaltimų tyrimo metodika

3.1. Pirminiai tyrimo veiksniai

Prekybos žmonėmis nusikaltimo faktas dažniausiai nustatomas tiriant kitas nusikalstamas veikas[29] arba turint sąsajų su kitu nusikaltimu. Pavyzdžiui, tiriant pelnymosi iš kito asmens prostitucijos nusikaltimą ikiteisminio tyrimo metu paaiškėja, kad pasinaudojant pažeidžiamumu mergina buvo užverbuota, parduota dirbti prostitute ir laikyta nelaisvėje, jog nepabėgtų. Taip pat galima situacija: Valstybės sienos apsaugos tarnybos pareigūnai pasienyje sustabdo automobilį, kertantį valstybės sieną, ir randa suklastotus keleivių merginų asmens dokumentus, o pradėjus ikiteisminį tyrimą dėl dokumentų klastojimo nustatomi prekybos žmonėmis veikos požymiai. Prekybos žmonėmis nusikaltimo požymiai gali būti nustatyti kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdais, pavyzdžiui, nusikalstamos veikos imitavimu (toliau – NVI), tai dažnai padeda atlikti sėkmingą prekybos žmonėmis tyrimą ir atskleisti nusikaltimus, kurių įprastais tyrimo būdais neįmanoma arba labai sunku atskleisti[30]. Pagal Lietuvos Respublikos kriminalinės

29 Rima Ažubalytė ir kt., *Baudžiamojo proceso teisė* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014), 14, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16951/9789955196174.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

30 International Organization for Migration, *Investigating Human Trafficking Cases Using a Victim-centred Approach: A Trainer's Manual on Combating Trafficking in Persons for Capacity-building of Law* (Kingston: Inter-

žvalgybos įstatymo 2 str. 14 d. „Nusikalstamos veikos imitavimas – kriminalinės žvalgybos informacijos rinkimo būdas, formaliai turintis nusikalstamos veikos ar kitokio teisės pažeidimo požymių, atliekamas siekiant apginti nuo nusikalstamo kėsinimosi įstatymų saugomas žmogaus teises ir laisves, nuosavybę, visuomenės ir valstybės saugumą“[31]. Tai turi būti atliekama griežtai įstatymo nustatyta tvarka, operacijoje dalyvaujantis pareigūnas negali provokuoti asmenų padaryti šį nusikaltimą. Pavyzdžiui, teisėtas pareigas einančiam pareigūnui pasiūloma nusipirkti prostitutę, o įvykus pinigų perdavimo sandoriui padaromas prekybos žmonėmis nusikaltimas. Asmuo sulaikomas su nepaneigiamais įkalčiais, nes kiekvieną proceso veiksmą stebi ir kontroliuoja teisėsaugos institucijos. Procedūra pagreitina ir palengvina baudžiamąjį procesą, nes nereikia atlikti įtariamųjų paieškos veiksmų.

Dauguma ikiteisminių prekybos žmonėmis tyrimų pradedami gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie padarytą nusikalstamą veiką, o pirminę informaciją apie prekybos žmonėmis nusikaltimą dažniausiai pateikia patys nukentėjusieji, tai yra specifinis prekybos žmonėmis tyrimo požymis. Nukentėjusiojo apklausos metu duoti parodymai yra vieni svarbiausių duomenų (įrodymų) prekybos žmonėmis bylose[32], nes aukos dažniausiai yra asmenys, tiesiogiai bendravę su nusikaltėliu. Pareigūnams prekybos žmonėmis bylose tenka ypač svarbus uždavinys, nes dažnai būtent jie pirmi bendrauja su auka, turi sukurti pasitikėjimo santykį, leidžiantį nukentėjusiajam atvirai išsakyti savo patirtus išgyvenimus ir emocijas, surinkti naudingą ir reikšmingą tyrimui informaciją ir nepabloginti traumą patyrusio asmens būsenos[33]. Policijos pareigūnai turi sukurti pasitikėjimo ir saugumo

national Organization for Migration, 2018), 58, https://kmhub.iom.int/sites/default/files/2022-02/investigating_human_trafficking_1.pdf.

31 „Lietuvos Respublikos kriminalinės žvalgybos įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2012-10-20, Nr. 122-6093.

32 Eurojust, *Eurojust report on trafficking in human beings. Best practice and issues in judicial cooperation* (Hague: Eurojust, 2021), 29, https://www.eurojust.europa.eu/sites/default/files/assets/2021_02_16_thb_casework_report.pdf.

33 „Lietuvos apeliacinio teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2018 m. rugsėjo 28 d. nuosprendis baudžiamojoje byloje Nr. 1A-55-318/2018“, Eteismai, žiūrėta 2025 m. kovo 18 d., https://eteismai.lt/byla/232869826962206/1A-55-318/2018.

jausmą.

Supažindinus nukentėjusįjį su jo teisėmis ir pareigomis ikiteisminio tyrimo metu, pradedama apklausa laisvu asmens pasakojimu. Tolesnis apklausos etapas – užduodami klausimai, kai siekiama patikslinti neaiškias aplinkybes. Nukentėjusio asmens apklausos metu aiškinamasi, kiek asmenų darė nusikalstamus veiksmus, kokioje vietoje, kokiu laiku, ar naudotas smurtas ir kitas tyrimui reikšmingas aplinkybes.

Pabaigus apklausą nukentėjusiajam būtina suteikti informaciją apie pagalbą teikiančias nevyriausybines organizacijas, įvertinti galimą nusikalstamą poveikį ir apsvarstyti galimybę nukentėjusiajam taikyti apsaugos priemones. Jei apklausos metu išsiaiškinama, kad prieš nukentėjusįjį buvo naudotas fizinis ar seksualinis smurtas, aukai sutikus specialistai turi atlikti kūno sužalojimų tyrimą ir pateikti išvadas ikiteisminio tyrimo pareigūnui. Jei nukentėjusysis atsako, kurioje vietoje jis buvo laikytas, pareigūnai atlieka įvykio vietos apžiūrą (pirminis ir vienas svarbiausių, informatyviausių ikiteisminio tyrimo veiksmų, lemiančių ne tik tolesnę, bet dažnai ir galutinę tyrimo sėkmę)[34], objektų tyrimą, tai suteikia reikšmingos informacijos tyrimui ir nepaneigiamai patvirtina asmens pasakojimą.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybė, vykdydama savo funkciją saugoti ir ginti visuomenę nuo nusikalstamų veiksmų, juos padarius privalo atlikti tyrimą ir atkurti teisingumą. Prekybos žmonėmis nusikaltimo tyrimas gali būti pradedamas ikiteisminio tyrimo institucijai nustačius nusikalstamos veikos faktą atliktų kriminalinės žvalgybos veiksmų (NVI) pagrindu, tai vienas iš prekybos žmonėmis tyrimo specifinių aspektų. Galima teigti, kad dažniausi pirminės informacijos apie prekybos žmonėmis nusikaltimą šaltiniai būna nukentėjusieji, ikiteisminis tyrimas pradedamas gavus aukos skundą, tai yra kitas prekybos žmonėmis

34 Žaneta Navickienė ir Edvinas Žuravliovas, „Įvykio vietos apžiūra Lietuvoje: problematika ir efektyvaus veiklos modelio diegimo paieškos“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka* 18 (2017): 142, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15088/Navickienė.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

tyrimo specifinis bruožas. Esant šiai situacijai pirminiai tyrimo veiksmai yra apklausos, apžiūros, objektų tyrimai, įtariamųjų paieška.

3.2. Tolesni tyrimo veiksniai

Tolesnis tyrimo organizavimas priklauso nuo duomenų, surinktų atlikus pirminius tyrimo veiksmus, ir situacijos, kuri susiklostė tyrimo pradžioje, pvz., tyrimas pradėtas NVI veiksmų pagrindu ar pagal nukentėjusiojo skundą, nusikaltėlis žinomas ar ne ir pan. Atlikus nusikaltėlio paiešką ir nustačius galimą įtariamąjį, tačiau nesant pagrįsto įsitikinimo, kad tai asmuo, padaręs tiriamą prekybos žmonėmis nusikaltimą, galima atlikti asmens parodymą atpažinti – nukentėjusiojo parodymų patikrinimo veiksmas, kuriuo siekiama patikrinti apklausos metu duotus parodymus[35]. Atliekant apklausą aukai užduodami klausimai apie įtariamojo išorinius bruožus, jo ypatingas žymes, galimybę atpažinti nusikaltėlį pagal išvardytus požymius, kokiomis sąlygomis stebėjo ar girdėjo suvokiamą reiškinį, ar nebuvo apsvaigusi nuo narkotinių ar psichotropinių medžiagų.

Jeigu parodyti asmens negalima, atpažinimas gali būti daromas pagal jo nuotrauką. Ji parodoma kartu su ne mažiau kaip trimis tos pačios lyties asmenų, kurie išoriškai yra panašūs, nuotraukomis[36]. Nukentėjusiajam pagal nuotrauką atpažinus, nusikaltėlis gali būti laikinai sulaikomas, tai ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuris įforminamas įtariamojo sulaikymo protokolu.

Įtariamasis turi teisę tylėti ir neduoti parodymų prieš save, o nusprendus duoti parodymus prieš apklausą turi būti supažindintas su įtarimais, įteikiant pranešimą apie įtarimą, ir turi būti išaiškinamos jo teisės. Apklausos protokole turi būti užregistruojama įtariamojo pozicija dėl kaltės (ar jis pripažįsta padaręs

35 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas", *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

36 „Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų bylų skyriaus 2015 m. gruodžio 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-608-139/2015", Eteismai, žiūrėta 2025 m. kovo 18 d., https://eteismai.lt/byla/24792448746255/2K-608-139/2015.

nusikalstamą veiką).

Apibendrinant galima teigti, kad atlikus pirminius tyrimo veiksmus ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali matyti aiškesnę tyrimo kryptį, kurios linkme eiti, kad būtų gauti trūkstami duomenys ikiteisminiam tyrimui užbaigti kaltinamuoju aktu ir bylai perduoti į teismą, kuris priims teisingą nuosprendį.

4. Probleminiai aspektai, susiję su prekybos žmonėmis tyrimu

Prekybos žmonėmis nusikaltimas išsiskiria daugialypiškumu, sudėtingumu ir tarptautiškumu. Nusikaltimų tyrimo problemos: sunkumai dirbant su prekybos žmonėmis aukomis, kuriuos lemia aukų charakteristika, pvz., išsilavinimo stoka, sveikatos sutrikimai (psichologiniai, psichiniai), priklausomybės ligos (nuo alkoholinių gėrimų, narkotinių ar psichotropinių medžiagų), nenoras bendradarbiauti su teisėsaugos institucijų atstovais (aukos bijo keršto sau ar šeimos nariams). Tokie asmenys negeba apibūdinti visko, kas susiję su jo asmens išnaudojimu, nevertina savęs kaip pažeidžiamo, dažnai neįvertina kitų asmenų elgesio, nukreipto prieš juos.

Pareigūnų, kurie nesusipažinę su šio nusikaltimo specifika, bazinių žinių trūkumas. Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika yra labai reikšminga ir tam tikrų veiksmų algoritmus privalo žinoti tiek vienos, tiek kitos šalių pareigūnai. Be to, kai kurie pareigūnai, turintys ne vienų metų patirtį, į savo darbą žiūri formaliai, dirba pagal šabloną, tačiau kiekvienas nusikaltimas yra individualus ir unikalus.

Prekybos žmonėmis aukų apklausos yra sudėtingos ir specifinės, tam reikia itin kruopščiai, atsakingai pasiruošti. Tapę prekybos žmonėmis nusikaltimo aukomis asmenys dažnai tampa pažeidžiami. Pažeidžiamumas pasireiškia gėda (pvz., kaip pasakyti artimiesiems apie išnaudojamą), kalte (pvz., kad pakliuvo į prekeivių pinkles, nesugebėjo jiems pasipriešinti), neigiamų pasekmių (keršto)

sau ir savo artimiesiems baime[37], taip pat bijo „kišeninių policininkų“[38] (korumpuotų pareigūnų), kad nesuteiks pagalbos, sulaikys pačius nukentėjusiuosius už padarytas veikas. Todėl aukos baiminasi duoti parodymus arba tyrimo metu keičia juos, linkusios nutylėti reikšmingas tyrimui aplinkybes.

Sudėtingas įrodinėjimas, ilga tyrimo trukmė, kurią lemia kreipiamasis pagalbos į užsienio valstybes. Dažnai būtina surašyti Europos tyrimo orderį (toliau – ETO), gauti duomenis iš užsienio valstybių. Pačios nusikaltimo aukos ne visada linkusios bendradarbiauti, duoti parodymus, atsisako tai daryti dėl įvairių priežasčių: netiki teisingumu ir kad kalti asmenys bus nubausti arba nesupranta, jog tapo nusikaltimo aukomis. Labai svarbu, kad glaudžiai bendradarbiautų šalių teisėsaugos institucijos, teiktų viena kitai teisinę pagalbą, operatyviai keistųsi informacija ir faktais apie nusikaltimą.

Transnacionalinis nusikaltimo pobūdis, nes šios veikos aukos dažnai verbuojamos vienoje šalyje, o išnaudojamos kitoje[39], tai reiškia, kad nusikaltimo vieta gali būti kelių valstybių teritorijoje[40] ir įvykio vietų bus ne viena. Tarptautinis teisinis bendradarbiavimas gali pasireikšti savitarpio teisinės pagalbos teikimu, viena iš formų – Europos tyrimo orderis („valstybės narės teisminės institucijos priimtas arba patvirtintas teisminis sprendimas, kad kitoje valstybėje narėje būtų įvykdyta viena ar kelios konkrečios tyrimo priemonės siekiant gauti įrodymų pagal šią direktyvą“[41]). Europos Sąjungos valstybė narė gali išduoti ETO kitai ES

37 Amy Farrell, Jack McDevitt ir Stephanie Fahy, *Understanding and improving law enforcement responses to human trafficking: Final Report* (Washington: National Institute of Justice, 2008), 95, https://www.ojp.gov/pdffiles1/nij/grants/222752.pdf

38 Edita Dereškevičiūtė ir kt., *Pareigūno bendravimas su nukentėjusiaisiais praktinis vadovas* (Vilnius: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, 2018), 57, https://hrmi.lt/wp-content/uploads/2018/01/Praktinis-vadovas-2018.pdf.

39 Oleg Fedosiuk, „Prekyba žmonėmis baudžiamojoje teisėje ir teismų praktikoje“, *Teisė* 54 (2005): 70–84, https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB0001:J.04~2005~1372625533137/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

40 Raimundas Jurka ir kt., *Baudžiamojo proceso tarptautiškumas: patirtis ir iššūkiai* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013), 170, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16874/9789955195368.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

41 „Europos Parlamento ir Tarybos direktyva Nr. 2014/41/ES „Dėl Europos tyrimo orderio baudžiamosiose bylose“, EUR-Lex, žiūrėta 2025 m. balandžio 29 d., https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/LT/TXT/PDF/?uri=CELEX-

valstybei narei (išskyrus Airiją ir Daniją), jog ši atliktų įvykio vietos apžiūrą ir užfiksuotų, surinktų ir perduotų rastus pėdsakus, objektus (įrodymus), reikšmingus prekybos žmonėmis nusikaltimo tyrimui. ETO grindžiamas abipusio pripažinimo principu, kuris suprantamas, „jog vienoje valstybėje surinkti ir perduoti kitai šaliai įrodymai čia būtų vertinami lygiai taip pat, tarsi jie būtų surinkti pagal tokius įrodymus gavusios valstybės nacionalinės teisės nuostatas“[42]. Taigi iš Europos Sąjungos narės gauti duomenys bus vertinami tarsi gauti ETO išdavusios valstybės įstatymų nustatyta tvarka, jie galės būti pripažinti įrodymais teisminio bylos nagrinėjimo metu.

Prekeiviai žmonėmis ne visada nuteisiami dėl įrodymų trūkumo: nukentėjusiųjų asmenų parodymų keitimas bylą nagrinėjant teisme dėl įtariamųjų (kaltinamųjų) ar šių asmenų aplinkos žmonių daromo poveikio. Nukentėjusiojo parodymų nepatikimumas dėl psichotropinių ar narkotinių medžiagų poveikio, psichinių ligų. Neretai prekybos žmonėmis aukos, bijodamos keršto, gėdos jausmo, nesikreipia į teisėsaugos institucijas arba dėl patirtų išgyvenimų nesugeba apibūdinti prekeivių išvaizdos, įvardyti nusikaltimo vietos.

Išvados

Prekyba žmonėmis yra vis dar vyraujantis organizuotas nusikaltimas, kuris geba prisitaikyti prie kintančio pasaulio, todėl atsiranda naujų žmogaus išnaudojimo formų, tarp kurių yra teisėsaugai ir visuomenei vis dar nežinomų arba nesuvoktų ir nepripažintų kaip prekyba žmonėmis.

Kiekvienu pirminiu tyrimo veiksmu renkami duomenys, papildantys vienas kitą, rezultatas – versijų paneigimas ar patvirtinimas. Remiantis pirminiais

:32014L0041&from=LT.

42 Raimundas Jurka, „Tarptautinis bendradarbiavimas baudžiamajame procese: įrodymai ir jų priimtinumas Europos Sąjungoje“, iš *Baudžiamasis procesas: nuo teorijos iki įrodinėjimo (prof. dr. Eugenijaus Palskio atminimui),* Vidmantas Egidijus Kurapka ir kt. (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2011), 90, https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/16779/9789955193227.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

tyrimo veiksmais gautų duomenų visuma nustatoma tyrimo kryptis, pagal kurią planuojami ir organizuojami tolesni tyrimo veiksmai.

Pagal tyrimo kryptį – kuri versija pagal pirminiais tyrimo veiksmais surinktus duomenis labiausiai atitinka tiriamą prekybos žmonėmis atvejį, organizuojami tolesni tyrimo veiksmai, kurie pratęsia pirminius tyrimo veiksmus. Skirtumas tas, kad jų atlikimo metu gaunama ne pirminė informacija apie nusikalstamą veiką, bet jos pagrindu tęsiami veiksmai, kuriais gaunama daugiau duomenų, reikšmingų tyrimui. Šie duomenys prekybos žmonėmis bylą papildo nauja informacija arba patikslina surinktą.

Galima išskirti šiuos pagrindinius prekybos žmonėmis bylų tyrimo ypatumus: prekybos žmonėmis požymiai panašūs į kitų nusikalstamų veikų sudėčių požymius, dėl to sunkiau kvalifikuoti prekybos žmonėmis nusikaltimus; nukentėjusiojo asmens charakteristika apima aukos pažeidžiamumą ir priklausomumą; sudėtinga identifikuoti nukentėjusįjį; prekybos žmonėmis nusikaltimų sudėties požymiai – vertinamojo pobūdžio; tarptautinis nusikaltimas, dėl to ilgėja tyrimo trukmė; specifinis ir sudėtingas įrodymų rinkimas; didelė prekybos žmonėmis bylų apimtis; nukentėję asmenys keičia parodymus; organizuota nusikalstama veika.

PECULIARITIES OF HUMAN TRAFFICKING INVESTIGATION

Skaistė Grigonytė, Rasa Dobržinskienė
Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article, based on the analysis of scientific literature and local and national legal acts regulating the legal liability of human trafficking, indicates the main features of the criminal act of human trafficking, the most significant aspects. It also reveals the scale and prevalence of the problem in Lithuania and the world, indicates the investigative difficulties encountered in investigating human trafficking crimes, and the reasons why these criminal acts are difficult disclosed. After conducting a detailed analysis of the literature, it can be summarized that human trafficking is a relevant topic in the modern world, because its origins go back to the world before the birth of Christ. The criminal act successfully adapts to the social, economic, and technological changes taking place in society, and takes on new forms. Most pre-trial investigations into human trafficking are initiated upon receipt of a complaint, statement or report of a criminal act, and initial information about the crime of human trafficking is usually provided by the victims themselves – a specific feature of human trafficking investigations. This is one of the most widespread crimes internationally, which is most often committed by organized criminal groups. A detailed analysis of criminal cases has shown that vulnerable people are most often victims of this crime. Investigation problems: difficulties in working with victims, complexity and specificity of interviews, lack of basic knowledge of officers investigating crimes, complexity of evidence, transnational nature of the crime.

Keywords: human trafficking; transaction; forms; causes; features; characteristics of a crime investigation.

SMURTAS ARTIMOJE APLINKOJE: IKITEISMINIO TYRIMO IŠŠŪKIAI IR PROBLEMATIKA

Julita Tičkaitė

E. paštas: julita.tickaite@gmail.com

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Rasa Dobržinskienė

E. paštas: rasa.dobrzinksiene@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-31

Santrauka. Remiantis mokslinės literatūros šaltinių, teisės aktų ir dokumentų, statistinių rodiklių analizės metodais, nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais, reglamentuojančiais smurto artimoje aplinkoje sampratą, ikiteisminio tyrimo procesą ir institutą Lietuvoje, šiame straipsnyje nurodomi pagrindiniai praktiniai smurto artimoje aplinkoje ikiteisminio tyrimo iššūkiai, problematika ir teisinio reglamentavimo trūkumai. Atskleidžiamas ir akcentuojamas smurto artimoje aplinkoje problemos mastas ir tendencijos Lietuvoje. Taip pat išgrynintos smurto artimoje aplinkoje formos. Nors smurtas artimoje aplinkoje apima ne tik fizinį, bet ir psichologinį, seksualinį bei ekonominį smurtą, pastarųjų formų atpažinimo ir įrodinėjimo procesas yra sudėtingas, jam nepakanka dėmesio, šios smurto formos nėra aiškiai kriminalizuotos ir teisiškai reglamentuotos. Nepaisant įstatymų, numatančių prevencines ir baudžiamojo poveikio priemones, ikiteisminio tyrimo procesai neretai būna neefektyvūs dėl neapibrėžtos teisinės bazės. Tekste pabrėžiama, kad smurtas artimoje aplinkoje išlieka dažna, opia socialine problema, kuriai nuolat reikia dėmesio ir nuoseklaus teisinio reglamentavimo, kad būtų užtikrinta veiksminga apsauga ir mažinamas šio reiškinio plitimas ateityje. Tyrimo

problemos: ikiteisminis tyrimas nepradedamas arba pradedamas pavėluotai, tai gali lemti nusikalstamų veikų dažnumą ir neatskleidimą, veikos kvalifikavimo problemos, neefektyvios sankcijos smurtautojams, neefektyvus prevencinių priemonių taikymas praktiškai.

Reikšminiai žodžiai: smurtas artimoje aplinkoje; ikiteisminio tyrimo ypatumai; veikos kriminalizavimas; prevencinės ir baudžiamojo poveikio priemonės; ikiteisminis tyrimas

Įvadas

Temos aktualumas. Nors žiūrint plačiąja prasme suvoktina, kad bet koks smurtas prieš kitą asmenį yra nepateisinamas, teisiniame reglamentavime vis dar stebimi šio reiškinio kvalifikavimo trūkumai ir spragos, suformuojančios sąlygas išvengti atitinkamų bausmių už smurtą artimoje aplinkoje[1]. Smurto šeimoje samprata pateikta Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme, tai bet koks agresyvus fizinis, psichologinis, seksualinis ar ekonominis smurtas, kitas nusikalstamas elgesys, kuris pasireiškia žmogaus artimoje aplinkoje, su smurtautoju susijus artimais ar giminystės ryšiais: šeimoje ir namuose[2]. Lietuvos valstybės priedermė yra ginti visuomenę ir kiekvieną asmenį nuo nusikalstamų kėsinimųsi ir užtikrinti pažeistų teisių gynybą. Smurtas artimoje aplinkoje yra viena iš opiausių socialinių problemų, keliančių grėsmę tiek individualiam žmogaus saugumui, tiek visuomenės stabilumui. Susidūrus su smurtu artimoje aplinkoje, viena iš pagrįstų teisių, kurią turi nuo nusikalstamos veikos nukentėjęs asmuo, yra prašymas pradėti ikiteisminį tyrimą ir teisėtas lūkestis, jog teisėsaugos institucijos imsis efektyviai tirti padarytą nusikalstamą veiką.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso (toliau – BPK) 166 str.

1 „Teismų praktikos smurto artimoje aplinkoje baudžiamosiose bylose apžvalga Nr. AB-47-1“, žiūrėta 2025 m. vasario 18 d. https://www.lat.lt/data/public/uploads/2018/01/apzvalga_smurtas_artimoje_aplinkoje.docx.

2 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475.

numato, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas: 1) gavus skundą, pareiškimą ar pranešimą apie nusikalstamą veiką; 2) prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiems nustačius nusikalstamos veikos požymius[3]. Minėtas BPK straipsnis apibrėžia ne tik ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdus, bet ir subjektus, kuriems įstatymų leidėjas suteikė teisę pradėti ikiteisminį tyrimą. Taigi teisę pradėti ikiteisminį tyrimą turi tik prokuroras ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas (įskaitant ikiteisminio tyrimo įstaigos ar jos padalinio vadovą). Subjektų sąrašas yra baigtinis ir plečiamai aiškinamas negali būti.

Nors teisės aktai numato įvairias prevencines ir baudžiamąsias priemones, praktikoje pastebimi ikiteisminio tyrimo procesų trūkumai, dėl kurių sunkiau efektyviai atskleisti smurto atvejus, nagrinėti bylas ir apsaugoti nukentėjusius. Baudžiamojo proceso teisėje taip pat numatytas ir atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą institutas, kad būtų užkirstas kelias nepagrįstiems skundams, pareiškimams ar pranešimams pradėti ikiteisminį tyrimą. Svarbu pripažinti, kad tikrai ne kiekvieną kartą baudžiamojo persekiojimo institucijoms yra aišku, pradėti ikiteisminį tyrimą ar atsisakyti. Be kita ko, atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą analizė tampa itin reikšmingu aspektu aptariant galimus atvejus, susijusius su nepagrįstai atsisakytais pradėti ikiteisminiais tyrimais.

Ši tema yra itin aktuali, nes smurtas artimoje aplinkoje yra dažnas ir vis dar toleruojamas reiškinys. Smurtas artimoje aplinkoje, kaip žmogaus teisių pažeidimas, buvo ilgai ignoruotas dėl įvairių socialinių priežasčių[4]. Iki Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo[5] įsigaliojimo smurtas artimoje aplinkoje laikytas privačiu asmens reikalu. Dėl šios priežasties visuomenė ir specialistai nuosekliai nevykdė prevencinio ir šviečiamojo proceso apie

3 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas", *Valstybės žinios*, 2002-04-09, Nr. 37-1341.

4 Artūras Bajorinas, „Statistika ir tendencijos: smurtas artimoje aplinkoje", 2014, žiūrėta 2025 m. balandžio 15 d. http://www.bukstipri.lt/uploads/Bajorinas%5B1%5D.pdf.

5 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas", *Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475.

moterų ir vyrų lygybę, nestereotipinius lyčių vaidmenis, tarpusavio pagarbą, nesmurtinius asmeninių santykių konfliktų sprendimo būdus ir kitus klausimus[6]. Įsigaliojus naujam įstatymui, turinčiam užtikrinti apsaugą nuo smurto artimoje aplinkoje, visais atvejais pradedamas baudžiamasis procesas nepaisant to, ar gautas nukentėjusiojo skundas. Priėmus minėtą įstatymą Lietuvos Respublikoje įsigaliojo naujas teisinis reglamentavimas. Tačiau jo funkcionavimas ir tikslingas taikymas vis dar kelia daug klausimų.

Temos naujumas. Smurtas šeimoje pasireiškia agresyviu artimo žmogaus elgesiu, kuriuo bandoma kontroliuoti kito šeimos nario veiksmus, įsitikinimus ar net mintis, taip baudžiant jį už bandymą priešintis kito žmogaus kontrolei[7]. Ja siekiama įbauginti, o jei šis metodas yra neveiksmingas, panaudojama jėga ar kitokios formos agresija. Toks reiškinys vadinamas įvairiais terminais: smurtu, prievarta, agresija[8].

Smurto artimoje aplinkoje tematiką nagrinėja Lietuvos ir užsienio tyrėjai. Dažniausiai analizuojama pati smurto artimoje aplinkoje veika, vertinami ją patyrę ir nusikaltę asmenys, aptariamos tinkamos smurto artimoje aplinkoje mažinimo tendencijos. Kadangi ši problematika yra aktuali ir neišnagrinėta, reikia identifikuoti probleminius smurto artimoje aplinkoje kvalifikavimo aspektus.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, liko galioti 1961 m. Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas[9] (toliau – 1961 m. BPK). Jis daugybę kartų keistas ir pildytas siekiant kuo labiau pritaikyti nepriklausomos Lietuvos teisės sistemai, tačiau kuo toliau, tuo labiau ryškėjo naujo baudžiamojo

6 Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas 2014-05-28 Nr. 485 „Dėl valstybinės smurto artimoje aplinkoje prevencijos ir pagalbos teikimo nukentėjusiems asmenims 2014-2020 metų programos patvirtinimo“, TAR, 2014-06-02, Nr. 5986.

7 Rashida Manjoo, „Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences“, 29/27, 2015 United Nations Human Rights Council.

8 Charlotte Bishop and Vanesa Bettinson, „Evidencing domestic violence, including behaviour that falls under the new offence of `controling or coercive behaviour`“, *The International Journal of Evidence & Proof* 22(1) (2018): 224.

9 „Lietuvos Tarybų Socialistinės Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas“, *Vyriausybės žinios*, 1961, Nr. 18-148.

proceso kodekso poreikis. 2003 m. gegužės 1 d. įsigaliojęs Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas[10] iš esmės pakeitė ikiteisminio tyrimo pradėjimo ir atsisakymo jį pradėti institutus ir jų reglamentavimą. Vėliau atlikti BPK 168 str. pakeitimai ir papildymai, iš kurių bene svarbiausias buvo 2010 m. BPK 168 str. papildymas nuostata, leidžiančia atlikti patikslinamuosius veiksmus.

Teisinėje literatūroje ikiteisminis tyrimas apibrėžiamas labai įvairiai. Vieni apibrėžimai labiau akcentuoja ikiteisminį tyrimą atliekančias institucijas, kiti detalizuoja šių įstaigų pareigūnų atliekamus procesinius veiksmus, treti atskleidžia šios stadijos uždavinių turinį. Nepaisant įvairovės, ikiteisminis tyrimas yra pirmoji baudžiamojo proceso stadija, trunkanti nuo sprendimo pradėti ikiteisminį tyrimą priėmimo iki bylos perdavimo pirmosios instancijos teismui, ikiteisminio tyrimo nutraukimo arba perėjimo į priverčiamųjų medicinos priemonių taikymo procesą. Pradėti ikiteisminį tyrimą reiškia ir baudžiamojo proceso pradžią[11].

Per pastaruosius penkerius metus šiai temai Lietuvos mokslininkai skyrė nedaug dėmesio, o parašyti moksliniai straipsniai tik iš dalies susiję su atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą institutu. Ikiteisminis tyrimas pradedamas tik tada, kai yra tam tikrų procesinių ir faktinių prielaidų visuma. Faktinė prielaida pradėti ikiteisminį tyrimą – tai tikėtinos informacijos apie galimai padarytą nusikalstamą veiką buvimas, o procesinė – aplinkybių, dėl kurių baudžiamasis procesas negalimas, nebuvimas. Ikiteisminis tyrimas pradedamas, kai yra abi šios prielaidos. Tačiau yra dvi išimtys, kai, net ir esant minėtosioms prielaidoms, ikiteisminis tyrimas vis tiek nepradedamas, tai privataus kaltinimo ir privačiai viešo kaltinimo bylos. Abiem atvejais nuo nukentėjusiojo valios priklauso, vyks ar ne baudžiamasis procesas. Kai padaroma nusikalstama veika, kuri priskiriama privataus kaltinimo bylų kategorijai, ikiteisminis tyrimas apskritai neatliekamas, o nukentėjęs

10 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas“, *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

11 Gintaras Goda, Marcelis Kazlauskas ir Pranas Kuconis, *Baudžiamojo proceso teisė* (Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011), 286.

asmuo turi teisę pats ginti savo interesus, kreipdamasis į teismą privataus kaltinimo tvarka. Būtina trečioji prielaida, kad būtų pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl privačiai viešo kaltinimo bylų kategorijai priskirtų nusikalstamų veikų, tai nukentėjusiojo skundas ar jo teisėto atstovo pareiškimas. Atskleidžiant smurto artimoje aplinkoje sampratą ir formas išryškinama nusikaltimo sudėtis, paplitimas ir teisės aktai, reglamentuojantys smurto artimoje aplinkoje nustatymą, tyrimą ir apsaugą.

Tyrimo objektas – probleminiai teoriniai ir praktiniai smurto artimoje aplinkoje ikiteisminio tyrimo aspektai.

Tyrimo tikslas – išanalizuoti probleminius teorinius ir praktinius smurto artimoje aplinkoje ikiteisminio tyrimo aspektus.

Šio darbo **uždaviniai:**

1. Atskleisti smurto artimoje aplinkoje sampratą, formas, nusikaltimo sudėtį ir smurto artimoje aplinkoje paplitimą Lietuvoje.
2. Aptarti teisės aktus, reglamentuojančius smurto artimoje aplinkoje nustatymą, klasifikavimą ir tyrimą.
3. Nustatyti ikiteisminio tyrimo įstaigų vaidmenį ir funkcijas tiriant smurto artimoje aplinkoje atvejus.

Mokslinė problema. Nors Baudžiamojo proceso kodeksas numato aiškų teisinį smurto artimoje aplinkoje reglamentavimą, praktikoje neretai pasitaiko atvejų, kai ikiteisminis tyrimas nepradedamas arba pradedamas pavėluotai, tai gali lemti nusikalstamų veikų dažnumą ir neatskleidimą. Smurto artimoje aplinkoje veikos kvalifikavimas dažnai susiduria su interpretavimo problemomis, dėl kurių nusikaltimai netinkamai įvardijami arba taikomos priemonės ir sankcijos neefektyvios. Nors egzistuoja prevencinės ir baudžiamosios priemonės, jų taikymas praktikoje dažnai yra neveiksmingas dėl neapibrėžtos teisinės bazės, specialistų kompetencijų stokos arba nepakankamo tarpinstitucinio bendradarbiavimo. Dėl šių priežasčių ikiteisminis tyrimas smurto artimoje aplinkoje bylose yra neefektyvus. Pagal tai formuluojami probleminiai klausimai:

1. Kokią įtaką daro atsisakymo pradėti ikiteisminį tyrimą praktika nukentėjusiųjų apsaugai ir nusikaltėlių patraukimui baudžiamojon atsakomybėn?
2. Kokios teisinio reglamentavimo spragos daro įtaką smurto artimoje aplinkoje tyrimui ikiteisminio tyrimo įstaigose?
3. Kokie praktiniai iššūkiai kyla atliekant smurto artimoje aplinkoje ikiteisminius tyrimus?

Darbo metodai. Teorinei tiriamos tematikos analizei pasitelkti mokslinės literatūros šaltinių, teisės aktų ir dokumentų, statistinių rodiklių analizės metodai. Vadovaujantis jais atlikta surinktos informacijos apžvalga, analizė ir sisteminimas.

1. Smurto artimoje aplinkoje samprata

Smurto artimoje aplinkoje problemai reikia ne tik teisinio reguliavimo, bet ir efektyvaus praktinio teisės aktų įgyvendinimo, tačiau neretai tai kelia tam tikrų sunkumų:

a) įrodymų trūkumas – neretai ikiteisminis tyrimas nutraukiamas motyvuojant tuo, kad pritrūko įrodymų smurto artimoje aplinkoje faktui nustatyti;
b) teisinio proceso trukmė – teisinis procesas užtrunka pernelyg ilgai, jo metu auka ir toliau patiria smurtą, kuris kartojasi ir stiprėja, arba jaučiasi nesaugi;
c) arešto orderis – nors 2023 m. liepos 1 dieną įsigaliojęs smurto artimoje aplinkoje įstatymas suteikia teisę policijos pareigūnui skirti apsaugos nuo smurto orderį ir įpareigoti pavojų keliantį asmenį laikinai (15 parų) išsikelti iš gyvenamosios vietos ar nesilankyti pavojų patiriančio asmens aplinkoje, praktikoje pastebima, kad per 48 valandas orderis apskundžiamas ir panaikinamas.

Lietuvoje 2011 metų gegužės 26 dieną priimtame Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (ANSAAĮ) įtvirtinta „smurto“ apibrėžtis *inter alia* apima

ir „psichinį poveikį: „Smurtas – veikimu ar neveikimu asmeniui daromas tyčinis fizinis, psichinis, seksualinis, ekonominis ar kitas poveikis, dėl kurio asmuo patiria fizinę, materialinę ar neturtinę žalą“[12]. Teismų praktikoje ir LR baudžiamajame kodekse vartojama „psichinės prievartos“ formuluotė bet kokiu atveju leidžia suprasti, kad smurtu pripažįstami ne tik fiziniai ir seksualiniai prievartos veiksmai. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos administruojamame tinklalapyje, skirtame smurtui šeimoje, pateikiama „psichologinio smurto“ sąvoka: „Psichologinis smurtas – tai pavojingas, visada sąmoningas, tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiantis baimintis, kad dėl tolesnių grasinančiojo veiksmų ar neveikimo atsiras tam tikrų neigiamų padarinių“[13]. Teismų praktikoje ir mokslinėje literatūroje „psichinė prievarta“ neretai suvokiama asmens terorizavimo[14] kontekste ir tokiu atveju šis nusikaltimas turi apimti realų grasinimą, būti sistemingas[15].

Visuomenėje gajus stereotipas, kad smurtas artimoje aplinkoje yra simetriškas ir susijęs su lyčių vaidmenų pasiskirstymais: moterys tariamai smurtauja psichologiškai, vyrai – atsako fiziniu smurtu. Taip pasiteisinantys smurtautojai siekia, kad atvykusi policija imtųsi veiksmų abiejų asmenų atžvilgiu – tiek fizinio smurtautojo, tiek tariamai jį išprovokavusios aukos. Dvigubi suėmimai nulemia antrinę asmens, jau patyrusio smurtą, viktimizaciją, nenorą bendrauti ir bendradarbiauti su teisėsauga ir vaikų teisių pažeidimus. Tačiau taip pat yra nereti atvejai, kai šeimoje iš tiesų nuolat griebiamasi psichologinio smurto. Nuolatinis, pasikartojantis smurtas labai apsunkina nukentėjusiųjų asmenų ir vaikų gyvenimus, tačiau nepalieka akivaizdžių išorinių žymių[16].

12 LR apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymo (*Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475) 2 str. 5 d.

13 „Smurtas prieš moteris – kas tai?“, http://www.bukstipri.lt/lt/smurtas-pries-moteris.

14 LR baudžiamojo kodekso 145 str.

15 Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2010 m. birželio 15 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-341/2010.

16 Laima Vaigė, *Apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje: psichinės prievartos problematika* (Vilnius: Lietuvos žmogaus teisių centras, 2013), https://bukstipri.lt/data/public/uploads/2021/01/analize_psichines_prievartos_problematika_laima_vaige.pdf.

Taigi nustatant, ar įvyko smurto artimoje aplinkoje atvejis, kiekvienu atskiru atveju turi būti šie elementai fiksuojami. Taip yra dėl to, kad Lietuvos įstatymuose numatyta atsakomybė už tokį smurtą[17]. BK XVIII skyriuje „Nusikaltimai žmogaus sveikatai" numatytos veikos, kurių sudėtyje sveikatos sutrikdymas artimam giminaičiui ar šeimos nariui yra kvalifikuojanti aplinkybė: 135 str. (sunkus sveikatos sutrikdymas), 138 str. (nesunkus sveikatos sutrikdymas), 140 str. (fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas). Taip pat veiką kvalifikuojanti aplinkybė, kad ji padaryta prieš šeimos narį ar artimus giminaičius, numatyta BK 129 str. (nužudymas) 2 d. 3 p. (artimo giminaičio ar šeimos nario nužudymas) ir BK 131 str. (naujagimio nužudymas). Pagal kitus šio BK skyriaus straipsnius padarius nusikalstamą veiką irgi kyla baudžiamoji atsakomybė, tačiau sveikatos sutrikdymas artimam giminaičiui ar šeimos nariui nėra atsakomybę sunkinanti aplinkybė. Be to, BK 168 str. (piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis) taip pat patenka į smurto šeimoje sritį, tačiau šis straipsnis apibrėžia konkretų atvejį, kai naudojantis savo teisėmis pažeidžiamos vaikų teisės. Tęsiant veiką kvalifikuojanti aplinkybė, kad ji padaryta prieš šeimos narį ar artimus giminaičius, numatyta ir BK 129 str. (nužudymas) 2 d.[18]. Svarbu pastebėti, kad BK 10 str. kvalifikuojanti aplinkybė minima kaip nusikalstamos veikos padarymas prieš „artimą giminaitį ar šeimos narį". Šio požymio lingvistinis aiškinimas yra siauresnis nei ANSAAĮ 2 str. 2 d. apibrėžiama „artima aplinka". Tačiau reikia atkreipti dėmesį, kad Konstitucinio Teismo (toliau – KT) praktikoje šeimos samprata suprantama plačiai.

KT 2019 m. sausio 11 d. nutarime aiškindamas Konstitucijos 38 str. nustatė, kad „šeimos samprata negali būti kildinama tik iš santuokos instituto". Pabrėžė, kad ši samprata grindžiama: šeimos narių tarpusavio atsakomybe, supratimu, emociniu prieraišumu, pagalba ir panašiais ryšiais bei savanorišku apsisprendimu

17 ANSAAĮ, 2011, 17 str. 1 d.

18 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2003.

prisiimti tam tikras teises ir pareigas, t. y. santykių turiniu, o šių santykių išraiškos forma konstitucinei šeimos sampratai esminės reikšmės neturi“. Taigi šeima teisiniu aspektu yra plati sąvoka ir santykiai tarp asmenų kiekvieną kartą turėtų būti analizuojami vertinant, ar yra KT praktikoje numatyti vertinimo kriterijai.

Pagal ANSAAĮ 2 str. 5 d. smurtas skirstomas į šias rūšis: fizinį, psichinį, seksualinį, ekonominį ir kitą poveikį.

Pasekmės dėl fizinio smurto pagal BK gali varijuoti nuo fizinio skausmo sukėlimo (BK 140 str.) iki mirties (129 str.). BK numatyti sveikatos sutrikdymo laipsniai nustatomi atliekant medicinos ekspertizę, kuri vertina sužeidimus pagal kriterijus, nustatytus sveikatos apsaugos, teisingumo ir socialinės apsaugos ir darbo ministrų 2003 m. įsakyme „Dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo“. Šio įsakymo 5 p. taip pat apibrėžiama sveikatos sutrikdymo sąvoka – tai žmogaus sužalojimas arba susargdinimas pažeidžiant jo kūno audinių (organų) vientisumą ar sutrikdant jų funkcijas. Toliau šiame įsakyme detalizuojami kiekvieno sveikatos sutrikdymo masto nustatymo kriterijai[19].

Kita smurto forma – psichinis smurtas. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo (toliau – LAT) praktikoje psichinė prievarta apibūdinama kaip pavojingas tyčinis poveikis kito žmogaus psichikai, verčiant bijoti, kad dėl tolesnių grasinančio asmens veiksmų gali atsirasti sunkių neigiamų padarinių[20]. Pagal LAT suformuluotą praktiką nustatant, ar grasinimai realūs, būtina įsitikinti, kad kaltininkas iš tikrųjų siekė įbauginti nukentėjusįjį, susidariusioje situacijoje buvo pakankamas pagrindas bijoti dėl šio asmens ketinimų ir kaltininko elgesys iš tiesų buvo teisingai suprastas kaip pavojingas. Taip pat svarbu nustatyti smurtaujančio asmens tyčią – jis supranta, jog pavojingai psichiškai veikia žmogų, kelia jam baimę ir nori taip elgtis[21]. Teismas byloje, kurioje sutuoktinis sistemingai naudojo fizinį smurtą

19 Lietuvos Respublikos sveikatos apsaugos ministro 2003 m. gegužės 23 d. įsakymas Nr. V-298/158/A1-86 „Dėl sveikatos sutrikdymo masto nustatymo taisyklių patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2003-05-30, Nr. 52-2357.

20 LAT, nutarimas Nr. AB-47-1, 2017, p. 14.

21 LAT, nutarimas Nr. AB-47-1, 2017, p. 16.

prieš savo šeimos narius (pvz., laikė nepilnamečio vaiko galvą po vandeniu), grasino, kad užmuš sutuoktinę, ir naudojo psichinį poveikį jai jų vaikų akivaizdoje, pripažino, kad taip buvo kuriama baimės ir nerimo atmosfera ir užtraukė baudžiamąją atsakomybę pagal BK 145 str. 2 d.[22].

Trečia ANSAAĮ įvardijama smurto forma yra seksualinė. Šio smurto formos sąvoka gali būti apibrėžiama analizuojant BK straipsnius, numatančius nusikalstamas veikas asmens seksualinio apsisprendimo laisvei ir neliečiamumui. BK 149 str. 1d. pateikiama iššaginimo sudėtis – tai lytinis santykiavimas su žmogumi prieš šio valią panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle. 150 str. 1 d. numatyta seksualinio prievartavimo sąvoka – lytinės aistros tenkinimas su žmogumi prieš šio valią analiniu, oraliniu ar kitokio fizinio sąlyčio būdu panaudojant fizinį smurtą ar grasinant tuoj pat jį panaudoti, ar kitaip atimant galimybę priešintis, ar pasinaudojant bejėgiška nukentėjusio asmens būkle. BK 151 str. 1 d. apibrėžiama privertimo lytiškai santykiauti sudėtis – tai privertimas asmenį lytiškai santykiauti ar kitaip tenkinti lytinę aistrą su kaltininku ar kitu asmeniu grasinant panaudoti smurtą, panaudojant kitokią psichinę prievartą arba pasinaudojant asmens priklausomumu[23]. Šie straipsniai turi du bendrus požymius: 1) seksualiniai veiksmai daromi prieš kito asmens valią; 2) panaudojamas arba grasinama tuoj pat panaudoti fizinį smurtą (taigi naudojamas anksčiau aptartas psichinis smurtas). Taigi seksualinis smurtas glaudžiai susijęs su fiziniu ir psichiniu smurtu.

Paskutinė ANSAAĮ įtvirtinta smurto forma – ekonominė. Artimoje aplinkoje gali pasireikšti aukos finansiniu priklausomumu nuo smurtautojo, taip pat tais atvejais, kai partneris iš kito atima galimybę tvarkyti bendrą (šeimos) biudžetą,

22 LAT, nutarimas Nr. AB-47-1, 2017, p 17.

23 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2003.

turėti savo lėšų, leisti jas savo nuožiūra, dirbti ir pan.[24]. R. Jakštienė taip pat pateikia tokią ekonominio smurto sampratą: ekonominių išteklių kontrolė, nesuteikiant išteklių, juos ribojant ar išnaudojant partnerio išteklius, neleidžiant įsigyti turto, verčiant pasiaiškinti dėl išlaidų, naudojimasis šeimos turto statusu[25]. BK tiesiogiai tokios smurto formos neapibrėžia. Ją galima įžvelgti BK 148 str. 1 d. – reikalavimas iš žmogaus atlikti neteisėtus veiksmus ar susilaikyti nuo teisėtų veiksmų atlikimo, ar kitaip elgtis pagal kaltininko nurodymą panaudojant psichinę prievartą nukentėjusiam asmeniui ar jo artimiesiems[26]. Taigi šiai smurto formai, kaip ir daugeliui kitų, aptartų šiame darbe, irgi būdinga psichinė prievarta.

Apibendrinus šį skyrių, smurto artimoje aplinkoje sąvoka apibūdinama kriterijais: pirma, smurtautoją ir auką sieja giminystės ryšys (pvz., tėvas smurtauja prieš dukrą) arba emocinis prieraišumas, būdingas šeimos santykiams; antra, smurtautojas naudoja aukos atžvilgiu fizinį, psichologinį, seksualinį ar ekonominį poveikį, už kurį atsakomybė kyla pagal LR BK. Abu įvardyti kriterijai būtini, kad būtų galima nustatyti smurtą artimoje aplinkoje, kaip jis suprantamas pagal Lietuvos Respublikos įstatymus ir LAT praktiką.

2. Smurto artimoje aplinkoje tendencijos

2023 m. liepos 1 d. pradėjus veikti Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymui policijoje registruota beveik 50 tūkst. pranešimų dėl smurto artimoje aplinkoje, o atlikus pavojaus rizikos vertinimą, skirta daugiau kaip 20 tūkst. orderių[27].

Įstatymo paskirtis – užtikrinti kiekvieno asmens, įskaitant vaikus, apsaugą nuo

24 Justyna Gulbickaja, „Smurto artimoje aplinkoje aspektai“, iš *Mokslinės minties šventė: Mykolo Romerio universiteto studentų mokslinė draugija* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas , 2013), 12.

25 Ramunė Jakštienė, „Smurtas artimoje aplinkoje prieš moteris: baudžiamoji teisinė apsauga“, (daktaro disertacija, Mykolo Romerio universitetas, 2019), 39.

26 Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2003.

27 "SADM: metai su smurto orderiu – daugiau apsaugotų gyventojų", Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2024 m. liepos 1 d., https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/sadm-metai-su-smurto-orderiu-daugiau-apsaugotu-gyventoju/.

smurto artimoje aplinkoje, dėl jo žalos visuomenei priskiriamo prie visuomeninę reikšmę turinčių veikų, sudaryti teisines prielaidas nedelsiant reaguoti į grėsmę, kylančią dėl smurto artimoje aplinkoje, taikyti prevencijos ir apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje priemones, teikti specializuotą kompleksinę pagalbą smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ar patyrusiems asmenims, nustatyti institucijų ir įstaigų kompetenciją teikiant prevencijos, apsaugos ir specializuotos kompleksinės pagalbos paslaugas smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriantiems ar patyrusiems asmenims[28].

Smurto orderis yra prevencinė priemonė, nukreipta į greitą smurto artimoje aplinkoje pavojų patiriančių asmenų apsaugą. Smurto artimoje aplinkoje sukėlėjas policijos pareigūno sprendimu 15 parų įpareigojamas laikinai išsikelti iš smurtą patyrusių (nukentėjusių) asmenų aplinkos. Už šių įpareigojimų nesilaikymą numatyta administracinė atsakomybė ir baudos.

Bendras užregistruotų smurto artimoje atvejų skaičius kasmet auga. Absoliuti dauguma, 90 proc., Lietuvos gyventojų mano, kad smurtas artimoje aplinkoje yra nepateisinamas reiškinys.

Nuo smurto artimoje aplinkoje nukenčia kas penkta šalies moteris ir kas dešimtas vyras. Daugiau kaip pusė, 58 proc., nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje pagalbos niekur nesikreipė. Dažniausiai patiriamas smurtas, Lietuvos gyventojų nuomone, yra fizinis (jį paminėjo 11 proc.) ir psichologinis (10 proc.). Tarp patyrusių smurtą respondentų fizinį smurtą paminėjo 69 proc., psichologinį smurtą – 62 proc., seksualinį ir ekonominį – po 5 proc. Pagalbos niekur nesikreipė 58 proc. nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje (2022 m. – 59 proc.), į policiją ar kitas teisėsaugos įstaigas kreipėsi 17 proc. (2022 m. – tiek pat), 14 proc. kreipėsi į giminaičius, 8 proc. – į draugus. Vyrai (76 proc.) ir vyresni nei 50 metų nukentėjusieji (65 proc.) dažniau pagalbos nesikreipė. Moterys (23 proc.) dažniau

28 „Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas“, *Valstybės žinios*, 2011-06-14, Nr. 72-3475.

nei vyrai (4 proc.) pagalbos kreipėsi į policiją ar kitas teisėsaugos įstaigas[29].

2020 m. dėl smurto artimoje aplinkoje buvo užregistruoti 7 132 nusikaltimai, arba 7,3 proc. mažiau nei 2019 m., remdamasis Informatikos ir ryšių departamento išankstiniais duomenimis praneša Lietuvos statistikos departamentas. 38,7 proc. sumažėjo seksualinės prievartos nusikaltimų[30], tačiau sunkių sveikatos sutrikdymų[31] užregistruota 13 proc. daugiau, 33,3 proc. padaugėjo nužudymų[32] – 2019 m. artimoje aplinkoje įvykdyti 21, 2020 m. – 28 nužudymai. Dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruoti nusikaltimai sudarė 16,8 proc. visų užregistruotų nusikaltimų (2019 m. – 16,2 proc.). Dauguma (6,7 tūkst., arba 94,4 proc.) 2020 m. dėl smurto artimoje aplinkoje užregistruotų nusikaltimų – nesunkūs sveikatos sutrikdymai[33], jie sudarė 64,6 proc. visų šalyje užregistruotų nesunkių sveikatos sutrikdymų (2019 m. – 62,7 proc.)[34].

Išvados

Smurtas artimoje aplinkoje išlieka opi socialinė problema, kuri kelia grėsmę visuomenei. Nepaisant teisinio reglamentavimo, ikiteisminio tyrimo procesai neretai būna neefektyvūs dėl praktinių iššūkių ir teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo trūkumų. Smurto artimoje aplinkoje temai nuolat reikia dėmesio ir nuoseklaus teisinio reglamentavimo, kad būtų užtikrinta veiksminga teisinė apsauga ir mažinamas šio reiškinio plitimas ateityje.

Išanalizuota, kad smurtą artimoje aplinkoje sudaro keturios pagrindinės formos: fizinis, psichologinis, seksualinis, ekonominis. Lengviausiai atpažįstamas

29 "Smurto artimoje aplinkoje nepateisina didžioji dauguma Lietuvos gyventojų", Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija, 2025 m. vasario 19 d., https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/smurto-artimoje-aplinkoje-nepateisina-didzioji-dauguma-lietuvos-gyventoju/.

30 LR baudžiamojo kodekso 149, 150–151 str. ir 153 str.

31 LR baudžiamojo kodekso 135–136 str.

32 Be pasikėsinimų, LR baudžiamojo kodekso 129–131 str.

33 LR baudžiamojo kodekso 138,140 str.

34 "Smurtas artimoje aplinkoje", Oficialiosios statistikos portalas, https://osp.stat.gov.lt/informaciniai-pranesimai?articleId=8417124.

fizinis smurtas, kadangi atlikus smurtinius veiksmus ir panaudojus fizinę jėgą paprastai ant žmogaus kūno lieka žymės ir sužalojimai. Sunkiausiai atpažįstamas ir įrodomas psichologinis, seksualinis ir ekonominis smurtas, kadangi iš šių smurto formų kylantys padariniai sunkiai pastebimi ir neatpažįstami visuomenėje, neretai pati auka nepastebi, kad prieš ją naudojamas toks smurtas. Daugiausia dėmesio skiriama fizinio smurto formai, kuri yra aiškiai kriminalizuota ir teisiškai reglamentuota, kitaip nei psichologinis smurtas, kuris neįtvirtintas Lietuvos Respublikos teisės aktuose ir keičiamas psichinės prievartos terminu.

DOMESTIC VIOLENCE: CHALLENGES AND ISSUES OF PRE-COURT INVESTIGATION

Julita Tičkaitė, Rasa Dobržinskienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This article, based on scientific literature sources, legal acts and documents, methods of analysis of statistical indicators, national and international legal acts regulating the concept of domestic violence, the process and institute of pre-trial investigation in Lithuania, indicates the main practical challenges, issues and shortcomings of legal regulation of pre-trial investigation of domestic violence. The scale and trends of the domestic violence problem in Lithuania are revealed and emphasized. Also, the forms of domestic violence are clarified. Although domestic violence includes not only physical, but also psychological, sexual and economic violence, the process of identifying and proving the latter forms is complex, insufficient attention is paid to it, these forms of violence are not clearly criminalized and legally regulated. Despite the laws providing for preventive and punitive measures, pre-trial investigation processes are often ineffective due to the uncertainty of the legal framework. The text emphasizes that domestic violence remains a frequent, sensitive social problem that requires constant attention and consistent legal regulation in order to ensure effective protection and reduce the spread of this phenomenon in the future. Investigation problems: pre-trial investigation is not initiated or is initiated late, which may lead to the frequency and non-disclosure of criminal acts, problems with the qualification of acts, ineffective sanctions for perpetrators, ineffective application of preventive measures in practice.

Keywords: domestic violence; features of pre-trial investigation; criminalization of acts; preventive and punitive measures; pre-trial investigation.

NEŠAUNAMIEJI GINKLAI: KRIMINALISTINIS TYRIMAS IR VERTINIMAS

Kordelijus Viešniauskas
E. paštas: kordelijusviesniauskas@gmail.com
Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

Kuratorius prof. dr. Henryk Malewski
E. paštas: malewski@mruni.eu
Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo akademija

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-32

Santrauka. Šis straipsnis iš esmės persipynęs su šiuo metu rašomu baigiamojo bakalauro darbu, kurio tema „Nešaunamieji ginklai: kriminalistinis tyrimas ir vertinimas“; juo siekiama įvertinti teisinį nešaunamųjų ginklų reglamentavimą, vertinimo ir tyrimo specifiką tiek teisiniu, tiek praktiniu požiūriais. Šiems tikslams pasiekti aiškinamasi paties nešaunamojo ginklo samprata ir jo skirstymas į rūšis (klasifikacijos analizė). Todėl išanalizuotos nacionalinės ir užsienio teisės normos (Lietuvos ir Lenkijos baudžiamieji kodeksai), tiesiogiai susijusios su tema, dėl praktinių aspektų analizuojama teismų praktika ir LR Baudžiamojo kodekso 258 str. teisės normos taikymas, o šios normos ir fakto aktualumui pagrįsti atliktas MAPS tyrimas, kuriuo nustatyti šios normos taikymo atvejų skaičius ir tendencija per pastarąjį dešimtmetį. Šiame straipsnyje taikyti abstrakcijos, analizės, modeliavimo ir indukcijos metodai, literatūros analizė ir sintezė, loginė analizė ir apibendrinimas.

Reikšminiai žodžiai: nešaunamieji ginklai, kriminalistinis tyrimas, neteisėtas disponavimas nešaunamuoju ginklu, baudžiamasis kodeksas.

Įvadas

Nuo senų laikų nusikaltimus žmonės darydavo pasitelkdami įvairius įrankius: nuo akmens, lazdos iki šiuolaikinių peilių ar pistoletų. Nusikaltimo įrankių yra itin daug. Lietuvoje kiek mažiau aptariami nešaunamieji ginklai. Šiai grupei priskiriama gana daug ir įvairių ginklų, neretai klaidinančių net tyrėjus ar ekspertus, dėl to gali nukentėti nusikaltimų atskleidimo kokybė. Norint to išvengti būtinos tikslios nešaunamojo ginklo sampratos ir klasifikacijos ir aiškus nešaunamojo ginklo reglamentavimas. Nemažai klausimų kelia buitiniai įrankiai: virtuvinis peilis, dildė, dalgis ir kt., kurie panaudojami nusikalstamoms veikoms vykdyti, ir požiūris į juos.

Vienas iš esminių yra aiškus teisinis nešaunamojo ginklo naudojimo (disponavimo) reglamentavimas. Teisėsaugos pareigūnams būtų paprasčiau ir lengviau atlikti savo funkcijas, t. y. kovoti su neteisėtu nešaunamojo ginklo naudojimu (disponavimu) ir sėkmingai vykdyti prevencines funkcijas, užkardant ir mažinant nusikalstamos veikos atvejų skaičių.

Kintančiame pasaulyje atsiranda naujų įpročių ar naujovių, kurios gali veikti kitus. Pavyzdžiui, užpuolimų protrūkis skatina savigynos instinktą, dėl to žmonės įsigyja tam tikrų savigynos ginklų, pvz., dujų balionėlį, kišeninį peilį ir kt., kurie priskiriami prie nešaunamųjų ginklų ir pavojaus atveju gali būti panaudoti viršijant reikalingas apsigynimo ribas. Taigi svarbu išsiaiškinti, kokios priežastys skatina naudoti nešaunamuosius ginklus, kaip juos atpažinti ir ištirti, kad sėkmingai būtų ribojamas ir reglamentuojamas nešaunamojo ginklo naudojimas (disponavimas).

Darbų, nagrinėjančių ar aptariančių nešaunamųjų ginklų problematiką Lietuvoje, yra nedaug, todėl šią temą reikia aptarti plačiau ir giliau. Taip pat nedaug tyrimų, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusių su nešaunamaisiais ginklais. Šio darbo tyrimas apžvelgia pastarojo dešimtmečio neteisėto nešaunamojo ginklo

disponavimą pagal BK 258 str. ir suteikia naujų duomenų apie nešaunamųjų ginklų disponavimo situaciją Lietuvos teritorijoje.

Kai kurios nešaunamųjų ginklų rūšys itin patobulėjo, todėl sunkiau atskleisti nusikaltimą ar net atlikti kriminalistinį ir (ar) teisinį nešaunamojo ginklo tyrimą ar vertinimą. Kuo mažiau atskleistų nusikaltimų, tuo nusikalstamas pasaulis pranašesnis. Šis darbas moksliniu ir praktiniu požiūriais yra naujas, nes jame aptariamos naujausios nešaunamųjų ginklų tendencijos, specifika, pateikiama naujų rekomendacijų.

Darbo uždaviniai:

- Išanalizuoti apie nešaunamuosius ginklus rastus šaltinius.
- Ištirti nešaunamųjų ginklų panaudojimo skaičių.
- Apžvelgti užsienio šalių nešaunamųjų ginklų reglamentavimą.
- Atlikti visuomenės, teisėsaugos pareigūnų ir mokslininkų apklausas.
- Išanalizuoti šiuolaikinį ir praeities teisinį nešaunamųjų ginklų reglamentavimą.

1. Nešaunamųjų ginklų priešistorė

Žmonijos istorija glaudžiai susijusi su kova ir jos įrankiais – ginklais. Istoriškai vienų rūšių ginklai išnyko, kiti tobulėjo ir tebenaudojami iki šiol, atsirado naujų. Kai kurie pamiršti ginklai (pvz., arbaletai) šiuo metu išgyvena renesansą. Nors pagrindinė ginklo paskirtis – sunaikinti priešininką, jo funkcija nebūtinai yra neigiama. Ginklai, kaip ir kiti daiktai, tenkina platesnius nei jų paskirtis poreikius: estetinius (meno kūriniai); pažintinius (kolekcionavimas); ūkinius, buitinius (darbo, tam tikros veiklos įrankiai), sportinius ir kt. Ginklai visada buvo ir teisėsaugos institucijų akiratyje. Gana plačiai paplitusių ginklų konstravimą, gamybą ir panaudojimą nagrinėja skirtingų mokslo ir technikos sričių specialistai, todėl kyla problemų dėl pagrindinių sąvokų ir jų interpretacijų. Neretai pamirštama, kad kiekvienas mokslas nagrinėja iš savo pozicijų ir ne visada vartoja kitų

mokslų apibrėžimus ir terminus[1].

Reikia pabrėžti, kad ginklas ir nešaunamasis ginklas – tai istorinės sąvokos. Kaip ir dauguma materialaus pasaulio objektų, ginklai iš pradžių gaminti kaip įrankiai, neretai atliekantys kelias funkcijas, iš kurių pagrindinė – sustiprinti puolančiojo arba besiginančiojo fizinę jėgą. Ilgainiui funkcijos keitėsi, pavyzdžiui, kai kurie žemdirbių įrankiai tapo smogiamaisiais ginklais (spragilas, kultuvas – nunčaku). Kardas ir špaga ilgą laiką buvo svarbiausi asmeniniai karių ginklai. Šiandien šie ginklai, iš esmės pasikeitus jų paskirčiai, prarado pagrindines kovines savybes ir virto sportiniais įrankiais. Pastarieji, mūsų manymu, dažnai neteisingai vadinami sportiniais ginklais, nes nebeturi ginklui būtinų kovinių savybių. Iš dalies tą patį galima pasakyti ir apie peilius. Net karinės pajėgos neretai užsako peilius ne kaip ginklus, o kaip įrankius buitiniams ir išgyvenimo ekstremaliomis sąlygomis uždaviniams spręsti.

Nešaunamieji ginklai, kurie jau per Pirmąjį pasaulinį karą nebuvo labai svarbūs kovoje, pamažu buvo eliminuojami iš kario ekipuotės arba jų paskirtis tapo specifiškesnė, pavyzdžiui, virto paradinės uniformos atributu. Pagausėjus aktyvaus poilsio formų reikėjo universalaus, tvirto įrankio (peilio), kurį būtų galima panaudoti įvairiems darbams gamtoje. Tokius reikalavimus atitinka tradicinis medžioklinis peilis, kuris buvo ir yra pripažįstamas nešaunamuoju ginklu[2].

2. Nešaunamojo ginklo samprata

Vadovėlyje „Kriminalistika: teorija ir technika“ pateikiama nešaunamojo ginklo sąvoka: „Nešaunamasis ginklas – ginklas, kuriuo taikinys paveikiamas nenaudojant sprogstamųjų medžiagų degimo produktų slėgio jėgos. Prie nešaunamųjų ginklų priskiriami ir visiškai netinkami naudoti ginklai bei svoriniai gabaritiniai

1 Eduardas Vaitkevičius, Hendryk Malevski, Vidmantas-Egidijus Kurapka, „Nesaunamieji ginklai: baudžiamosios teises ir kriminalistikos probleminiai klausimai“, *Jurisprudencija* 22 (14) (2001): 236–237.

2 *Ibid*.

ginklų maketai“[3]. O šalia šios sąvokos pateikiamos nešaunamojo ginklo rūšys: dujinis ginklas, elektros šoko įtaisas, pneumatinis ginklas, svorinis-gabaritinis ginklo maketas, šaltasis ginklas, templinis ginklas, visiškai netinkamas naudoti ginklas[4].

2002 m. sausio 15 d. priimtame Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatyme[5] nešaunamasis ginklas apibūdinamas kaip ginklas, kuriuo taikinys paveikiamas nenaudojant sprogstamųjų medžiagų degimo produktų slėgio jėgos. Prie nešaunamųjų ginklų priskiriami ir visiškai netinkami naudoti ginklai.

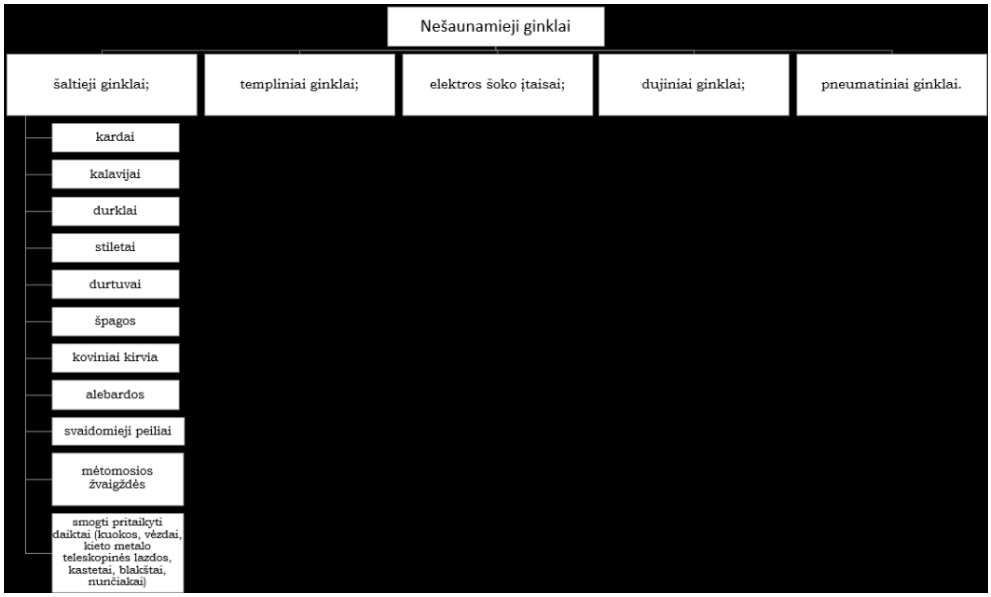
Įstatyme numatytos šios nešaunamųjų ginklų rūšys (D kategorijos ginklai) (1 pav.):

1) šaltieji ginklai;
2) templiniai ginklai;
3) elektros šoko įtaisai;
4) dujiniai ginklai (išskyrus dujinius pistoletus ir revolverius);
5) pneumatiniai ginklai.

3 Vidmantas-Egidijus Kurapka ir kt., *Kriminalistika: teorija ir technika: vadovėlis* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012), 449.

4 *Ibid*., 449–451 p.

5 „Lietuvos Respublikos ginklų ir šaudmenų kontrolės įstatymas“ (nauja redakcija nuo 2019-09-01), TAR, 2019-06-28, i. k. 2019-10570.

1 pav. Nešaunamieji ginklai

Didžiausia nešaunamųjų ginklų grupė yra šaltieji ginklai: kardai, kalavijai, durklai, stiletai, durtuvai, špagos, koviniai kirviai, alebardos, svaidomieji peiliai, mėtomosios žvaigždės, smogti pritaikyti daiktai (kuokos, vėzdai, kietojo metalo teleskopinės lazdos, kastetai, blakštai, nunčakai) ir kt.

Minėtame įstatyme nurodomi bendri nešaunamojo ginklo požymiai, kuriuos atitikęs objektas gali būti laikomas nešaunamuoju ginklu, tai yra:

1) speciali paskirtis – kūno sužalojimams, pavojingiems gyvybei, padaryti ir tiesioginės gamybinės ar ūkinės-buitinės paskirties nebuvimas;
2) konstrukcija, matmenys ir medžiaga garantuoja tokius sužalojimus;
3) sužalojimams padaryti panaudojama raumenų jėga;
4) pagal veikimo (pažeidžiančio veiksmo) būdą yra duriamieji, kertamieji, pjaunamieji, duriamieji-pjaunamieji, duriamieji-kertamieji, pjaunamieji-kertamieji, duriamieji-pjaunamieji-kertamieji, smogiamieji-triuškinamieji ir kt. nešaunamieji ginklai[6].

Civilinėje apyvartoje draudžiami šaltieji ginklai su automatiškai iššokančia ar

6 Kurapka ir kt., *supra note,* 3: 487.

atsilenkiančia geležte, jeigu atitinka bent vieną iš šių kriterijų:

- iššokanti ar atsilenkianti geležtė yra ilgesnė kaip 8,5 cm;
- geležtė per vidurį yra siauresnė kaip 14 proc. jos ilgio;
- geležtė yra paaštrinta iš abiejų pusių[7].

3. MAPS tyrimas

Aiškinantis nešaunamųjų ginklų disponavimo tendenciją buvo atliktas tyrimas, kurio metu išnagrinėtas dešimties metų (2014–2024 m.) laikotarpis. Tyrimo metu analizuota, kaip keitėsi BK 258 str. (neteisėtas disponavimas nešaunamuoju ginklu) numatyta atsakomybė[8].

Tyrimas apėmė visas nusikalstamas veikas, t. y. ir kurių padarymo vieta nustatyta, ir kurių nenustatyta.

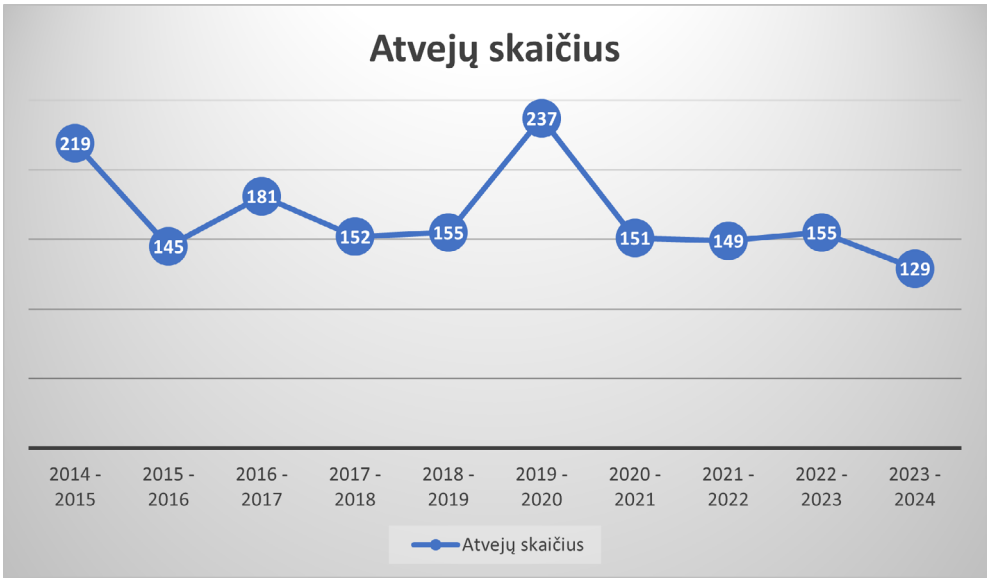
Tikslas – išanalizuoti duomenis, pateikti išsamią informaciją apie 10 metų taikytas atsakomybes pagal BK 258 str. ir pateikti išvadas apie dabartinę ir ankstesnę situaciją Lietuvoje neteisėto nešaunamųjų ginklų disponavimo klausimu.

Grafikas (2 pav.) nurodo 2014–2024 m. kiekvienų metų BK 258 str. normos taikymo atvejus Lietuvoje. Matyti, jog išskyrus kelis laikotarpius, atvejų buvo gana panašiai, tačiau 2023–2024 m. jų pamažėjo. Per pastarąjį dešimtmetį vidutiniškai kasmet Lietuvoje užfiksuoti 167 atvejai. Tačiau verta apžvelgti ir laikotarpius, kai atvejų buvo itin daug. Pavyzdžiui, 2014–2015 m. buvo 219. Tačiau kitais metais skaičius drastiškai krito iki 145 atvejų. Taip pat verta paminėti 2019–2020 m., kai per apžvelgtą dešimtmetį buvo rekordiškai daug – net 237 atvejai. Tačiau po to atvejų tik mažėjo iki pat 2024 m. galo. Tai rodo, jog BK 258 str. norma teigiamai veikia, o teisėsauga vis labiau kontroliuoja nusikaltimus, susijusius su neteisėtu nešaunamųjų ginklų disponavimu.

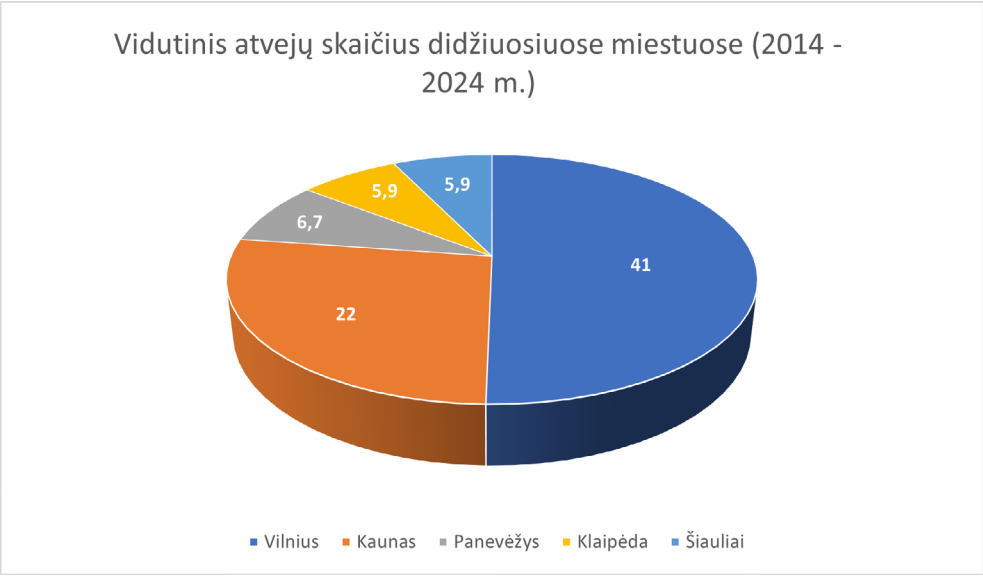
7 Kurapka ir kt., *supra note*, 3: 489.

8 „Nusikalstamų veikų žinybinio registro duomenų žemėlapis“, https://maps.ird.lt/map/.

2 pav. 2014–2024 m. BK 258 str. normos taikymo atvejai Lietuvoje

Išanalizavus 10 metų laikotarpio (2014–2024 m.) žemėlapius išskirti 5 didieji Lietuvos miestai (3 pav.): Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Panevėžys, Šiauliai. Šio tyrimo metu analizuota visa Lietuvos teritorija, bet didieji miestai tirti ir atskirai. Pastebimai daugiau atvejų buvo Vilniuje, vidutiniškai 41 per metus. Kituose miestuose: Kaune – 22, Panevėžyje – 6,7, Šiauliuose – 5,9, Klaipėdoje – 5,9. Tačiau kai kuriais metais Kauno statistika buvo panaši ar net lenkė Vilniaus miestą. Tai, kad Vilniaus mieste daugiau atvejų (palyginti su kitais didžiaisiais miestais), įtakos gali turėti tai, kad čia daugiau gyventojų ir apsistojusiųjų. Verta paminėti ir kitas Lietuvos teritorijos sritis, mažesnius miestelius ir jų rajonų sritis. Per 10 metų daugiausia atvejų buvo centrinėje, rytinėje ir pietinėje Lietuvos dalyse. Galima įžvelgti tendenciją, jog atvejų daugėja aplink didžiuosius miestus. Be to, galima atkreipti dėmesį į pavienius mažesnius miestus: Marijampolę, Vilkaviškį, Elektrėnus. Mažiausia atvejų (pavieniai arba išvis nėra) – vakarinėje, šiaurinėje ir šiaurės rytų Lietuvoje. Ypač mažai Mažeikiuose, Kėdainiuose, Anykščiuose, Plungėje.

3 pav. 5 didieji Lietuvos miestai

Kadangi nemažai kartų taikytos BK 258 str. teisės normos, atskirai apžvelgta Lietuvos sostinės situacija. 4 pav. matyti, kad, palyginti su kitais didžiaisiais miestais, Vilniuje atvejų buvo dažniau kelis ar net daugiau kartų. Tai gali atspindėti visos Lietuvos tendencijas ir kryptingumą.

Nagrinėjamu dešimtmečiu Vilniuje atvejų mažėjo: 2014 m. – 52, o 2024 m. – 16 atvejų. Taigi rečiau taikomas BK 258 str. O 2016–2017 m. užfiksuoti 64 atvejai, 2019–2020 m. – 52, kitais laikotarpiais nebuvo tiek daug atvejų. Itin pozityvi ir daug žadanti tendencija. Tai, kad teisėsaugos institucijos tinkamai veikia, prisitaiko ir tobulėja užkardant nusikalstamas veikas ir vykdant prevencijos priemones, rodo Vilniaus miesto duomenys 2023–2024 m. – 16 atvejų.

4 pav. Atvejų skaičius Vilniaus mieste

4. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso analizė

Atskirai buvo apžvelgtos LR BK[9] 180 str. 2 d. (plėšimas panaudojus nešaunamąjį ginklą) ir 258 str. 1 ir 2 d. (neteisėtas disponavimas nešaunamuoju ginklu) suvestinės (2025-02-01 – 2025-12-31) ir (2002-10-31 – 2003-04-30). Esminis skirtumas tarp skirtingų suvestinių BK 180 str. 2 d. yra tai, jog senesnėje redakcijoje šalia nešaunamojo ginklo „kiti pavojingi objektai" buvo peilis ir specialiai žmogui sužaloti pritaikytas daiktas, o naujoje redakcijoje minimas tik daiktas, kuriuo galima žaloti žmogų. Toks skirtingų objektų sąrašas normoje rodo, kad skirtingai suvokiami pavojingi objektai, dabar suvokiama bendriau, t. y. tam tikri objektai suliejami, pavyzdžiui, nešaunamasis ginklas ir peilis, tiksliau – jis įtrauktas į šaltojo ginklo rūšį. Tad supaprastinamas to daikto pavojaus fakto įrodinėjimas. Taip pat pastebėta, jog naujesnėje redakcijoje maksimali laisvės atėmimo bausmė padidinta 1 metais ir sudaro 8 metus. Taigi galima įžvelgti, jog įstatymų

9 „Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas", *Valstybės žinios*, 2000-10-25, Nr. 89-2741.

leidėjas traktuoja didesnę paties nešaunamojo ginklo ir kitų minėtų pavojingų daiktų grėsmę. Tačiau abiem laikotarpiais tai traktuota kaip sunkus nusikaltimas.

Lyginant dviejų skirtingų suvestinių BK 258 str. 1 ir 2 d. (neteisėtas disponavimas nešaunamaisiais ginklais) normas skirtumų nepastebėta, išskyrus tai, kad naujesnės redakcijos abiejose dalyse pridėtos dvi sankcijos: viešieji darbai ir laisvės apribojimas. Tokios stabilios normos gali rodyti dvi labai skirtingas situacijas. Pirma, ši norma yra gana veiksminga, taigi nereikia jos taisyti ar koreguoti, t. y. gerinti. Antra, šiai normai neskiriama dėmesio arba atlaidžiau žiūrima į nešaunamuosius ir kitus pavojingus daiktus nei, pavyzdžiui, į šaunamuosius ginklus.

5. Lenkijos Respublikos baudžiamojo kodekso[10] analizė

Apžvelgus ir išskyrus nacionalinės teisės normas verta apžvelgti ir užsienio valstybės teisės normas, susijusias su nešaunamųjų ginklų reglamentavimu, terminija ir samprata. Tiksliau bus apžvelgiamos šiuo metu galiojančio Lenkijos Respublikos baudžiamojo kodekso normos, tiesiogiai reglamentuojančios nešaunamuosius ginklus, ir išanalizuotas Lenkijos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras (2012).

Lenkijos BK 159 str. pažymi, kad ši norma taikoma, kai dalyvaujant mušty-nėse naudojamas peilis ar kitas panašiai pavojingas daiktas. Tačiau nenurodoma, būtent kokie peiliai priskiriami šiai kategorijai. Taigi sąvoka „peilis“ yra itin plati ir apima nusikalstamai veikai daryti pritaikytus, perdarytus ir buitinės paskirties peilius. Toliau pateikiama sąvoka „kiti panašiai pavojingi daiktai“, kuriems gali būti priskirti visi daiktai ar buitinės paskirties įrankiai, kurie gamykliškai nesukurti nusikalstamoms veikoms vykdyti.

Pagal Lenkijos BK komentarą už šio straipsnio pažeidimą taikomas laisvės atėmimas iki 8 metų, tai laikoma apysunkiu nusikaltimu, anksčiau minėti įrankiai

10 Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 7 grudnia 2023 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy – Kodeks karny. Dz. U. 2024 poz. 17.

laikomi itin pavojingais. Taip pat komentare pateikiama, jog kiti panašiai pavojingi objektai gali būti laikomi su nusikalstamomis veikomis nieko bendra galintys neturėti daiktai, pavyzdžiui, metalinis daiktas, vamzdis ar beisbolo lazda (sporto įrankis).

Palyginti Lietuvos ir Lenkijos BK nešaunamojo ginklo sampratas, yra keli esminiai skirtumai. Lietuvoje nešaunamieji ginklai suskirstyti į konkrečias rūšis, pateikiami parametrai, kurių neatitikus ginklai ar įrankiai laikomi neteisėtais ir už juos kyla baudžiamoji atsakomybė. Be to, pagal Lietuvos įstatymų leidėjus buitinės paskirties įrankiai, išskyrus, perdirbtus kitai paskirčiai, nelaikomi nešaunamaisiais ginklais ir už juos nekyla konkreti atsakomybė. O Lenkijos BK konkrečiai neapibrėžta, kokie ginklai gali ar negali būti laikomi nešaunamaisiais ginklais ar kitais pavojų galinčiais kelti daiktais.

Šioje Lietuvos baudžiamojo kodekso 223 str. 1 d. normoje yra panašios ginklų ar įrankių sąvokos, kaip ir to paties BK 159 str. „peilį ar kitą panašiai pavojingą daiktą“, tačiau šalia jų taip pat paminėta dar viena daiktų rūšis – „paralyžiuojanti priemonė“. Mūsų šalyje joms priskiriamas elektros šokas, dujinis įrenginys. Šie įrenginiai neskirti tiesiogiai padaryti žalą kitam asmeniui, o tik jį neutralizuoti arba, kaip minima šioje teisės normoje, paralyžiuoti. Tačiau verta paminėti, jog šių daiktų norma nepriskiria prie kitų minėtų daiktų, nes yra atskiriami žodžiu „arba“. Taigi galima manyti, kad skirtingos ginklų ir įrenginių rūšys laikomos lygiaverčiai pavojingos, bet negretinamos su ta pačia ginklų ar įrenginių rūšimi. Taip pat šioje normoje išskiriamas veiksmas, atliekamas su minėtais ginklais ir įrenginiais („vykdomas aktyvus užpuolimas“). Šie veiksmai yra tapatūs su mūsų nacionalinėje teisėje minimu šaltųjų ginklų apibrėžimu. Taigi Lenkijos įstatymų leidėjas nurodo, kad šie ginklai būtų keliantys grėsmę, juos užpuolikas turi naudoti aktyviai siekdamas rezultato (sužaloti, priversti paklusti ir pan.).

Lenkijos BK komentaras pamini, kad teisės normoje minėtų daiktų ir įtaisų panaudojimas būtų kvalifikuojamas pagal Baudžiamojo įstatymo 223 str. 1 d., šie

veiksmai turi kelti realią grėsmę nukentėjusiam asmeniui. Tačiau šio daikto ar įtaiso demonstravimas nelaikomas pakankamu veiksmu, galinčiu kelti grėsmę asmeniui.

Analizuojant Lenkijos BK 345 str. 3 d. minimi tokie patys daiktai ir įrankiai, tačiau jų panaudojimo kontekstas yra kitoks. Peilis ir kiti panašiai pavojingi daiktai panaudojami kario prieš viršininką. Taigi galima manyti, kad šie ginklai lengvai prieinami pačiame kariniame dalinyje, tai gali būti karinės paskirties peiliai, kastuvai ar kiti kasdienėje tarnyboje naudojami įrankiai. Iš esmės tikslinė šių įrankių paskirtis yra lengvinti karių darbą, tačiau dėl specialių parametrų ir kitų požymių jie gali kelti tiesioginę grėsmę asmenims, ypač, kai tikslingai naudojami nusikalstamoms veikoms vykdyti.

6. Teismų praktikos analizė

Baigiamajame bakalauro darbe analizuojama ir teismų praktika. Šios analizės tikslas – apžvelgti BK 258 str. normos taikymą, kuriamą praktiką ir pateikti apibendrintas įžvalgas. Teismų praktika apžvelgta pagal svetainę *www.eteismai.lt*. Paimtas 2019–2025 m. laikotarpis, taigi praktika yra ganėtinai nauja ir aktuali, tad atspindės šių dienų tendencijas. Iš viso apžvelgta 100 bylų, susijusių su BK 258 str. 1 ir 2 d. taikymu. Siekta išsiaiškinti dažniausiai nusikalstamoms veikoms naudotus nešaunamuosius įrankius, nusikalstamą veiką padariusių asmenų savybes, motyvus ir kitus subjektyvius aspektus. Taipogi apžvelgtas teisėjų darbas ir praktikos formavimas.

Analizuojant su Baudžiamojo kodekso 258 str. 1 ir 2 d. susijusias bylas pastebėti keli elementai, kurie kartojosi:

- „populiari“ BK 258 str. 2 d.;
- gausiai naudota tam tikrų nešaunamųjų ginklų rūšis;
- vertintos subjektinės įtariamųjų savybės ir individuali asmenybė.

Dažniausiai asmenys baudžiamojon atsakomybėn patraukti pagal BK 258 str.

2 d. Tai sako, jog asmenys labiau linkę su savimi nešiotis nešaunamuosius ginklus, rečiau gamina ir pritaiko juos kitai paskirčiai, t. y. žaloti ar neigiamiems veiksmams daryti. Dažniausiai pasitaikantys nešaunamieji ginklai yra kastetai ir teleskopinės lazdos, tačiau pasitaiko ir šaltųjų ginklų: peilių ir kitų duriamųjų ar pjaunamųjų ginklų, yra pavienių pneumatinių ginklų atvejų. Prieš taikant atsakomybę už baudžiamąjį nusižengimą individualiai įvertinamos asmens savybės, t. y. kokiu tikslu ir kokiomis aplinkybėmis asmuo nešaunamąjį ginklą gabeno. Be to, itin aktuali teismo vertinimo ir tyrimo sritis – asmens teistumas praeityje, kuris turėjo nemažą įtaką skiriamai bausmei. Matyti tendencija, jog asmenys pripažįsta savo kaltę ir neretai renkasi bylą baigti baudžiamuoju įsakymu. Tai gali liudyti, jog teisėsaugos pareigūnai itin gerai renka ir fiksuoja aptiktus daiktus ir kitus įrodymus, efektyviai ir operatyviai atlieka teisėjų tyrimo ir analizės funkciją.

Nemaloni tendencija – šalia BK 258 str. eina ir kitos kodekso normos:

- neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis turint tikslą jas platinti arba neteisėtas disponavimas labai dideliu narkotinių ar psichotropinių medžiagų kiekiu (260 str.);
- vagystė (178 str.);
- neteisėtas disponavimas narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis be tikslo jas platinti (259 str.);
- viešosios tvarkos pažeidimas (284 str.) ir kt.

Galima paminėti, jog, be BK 258 str., gana dažnai taikomi 59 str. (atsakomybę lengvinančios aplinkybės) ir 60 str. (atsakomybę sunkinančios aplinkybės). Tai galima sieti su minėtu teiginiu, jog teismai itin atsakingai individualizuoja kiekvieną bylą, dėl to sprendimas yra teisingas ir nešališkas. Verta paminėti, jog dažniau taikoma BK 60 str. 1 d. 2 p. norma, kuri pagerina asmens padėtį, nes šis prisipažino padaręs veiką ir nuoširdžiai gailisi. Dėl to greičiau ir efektyviau išsprendžiamos bylos ir greitinamas teismų darbas. Matyti tendencija, jog tokį baudžiamąjį nusižengimą padarę asmenys buvo teisti (neišnykęs teistumas) ar vis

dar atlieka bausmes už kitus padarytus baudžiamuosius nusižengimus ar nusikalstamas veikas. Be to, kai asmenys neprisipažįsta ir neigia savo kaltę, teismui tenka įrodinėti nusižengimą padariusio asmens tyčią. Analizės metu pastebėta, jog elektros šoko įtaisai ir dujiniai ginklai nelaikomi šio BK straipsnio padarymo įrankiais, taip pat jais nelaikomi ginklai, kuriems asmuo turi leidimą, kadangi jie gali būti naudojami savigynai, tai nepasakytina apie kitas nešaunamųjų ginklų rūšis: šaltuosius ginklus, kurių teismas nelaiko tinkamais savigynai nešaunamaisiais ginklais.

Alternatyvios BK 258 str. 2 d. numatytos veikos turi savarankišką baudžiamąją teisinę reikšmę, nes kiekviena gali būti savarankišku asmens baudžiamosios atsakomybės pagrindu. Nustačius, kad asmuo padarė bent vieną iš šių nurodytų alternatyvių veikų, tokia nusikalstama veika laikoma baigta. Taigi, be kitų požymių, inkriminuojant kaltininkui ir BK 258 str. 2 d. numatytos nusikalstamos veikos objektyvųjį požymį – įgijimą, būtina nustatyti esmines kaltinime nurodyto nešaunamojo ginklo įgijimo aplinkybes, t. y. kas konkrečiai, kur, kaip, kokiais veiksmais, iš kokio asmens įgijo nešaunamąjį ginklą. Šalia nešaunamųjų ginklų – ir paties asmens fizinis smurtas. Dažniausiai skiriamos baudos 500–1000 eurų. Neretai materialinė ir socialinė atsakomybėn traukiamų asmenų padėtis ne itin gera. Dažniausiai bylos iki galo išsprendžiamos pirmojoje instancijoje. Dažnai nešaunamieji ginklai laikomi automobiliuose. Tačiau neretai teismas susiduria su nešaunamojo ginklo įrodinėjimo poreikiu. Dėl sunkiau nagrinėti bylas, kadangi tai yra pats svarbiausias proceso veiksmas, nuo kurio priklauso teisingas ir proporcingas bausmės skyrimas ir pačios bylos baigtis. Taigi ši aktuali problematika nagrinėjama ir baigiamajame bakalauro darbe dėl nešaunamojo ginklo klasifikacijos.

Išvados

Atlikus minėtus tyrimus ištirta Baudžiamojo kodekso 258 str. teisės norma ir jos taikymas teisinėje praktikoje, tendencijos ir taikymo atvejų skaičius. MAPS tyrimo duomenys nuteikia itin pozityviai, nes BK 258 str. taikymo atvejų itin sumažėjo. O išanalizavus nešaunamojo ginklo sampratą teisės normoje galima teigti, jog per pastaruosius du dešimtmečius nešaunamųjų ginklų ir prie jų tiesiogiai nepriskirtinų, bet taip pat pavojingais laikomų daiktų sąvokos pasikeitė. Tai rodo, jog tobulėja pati teisės norma ir prisitaiko prie kintančių nusikalstamų veikų. Tačiau teismų praktikoje atsispindi ne itin gera tendencija, nes šalia minėtos BK 258 str. normos dažnai taikomos ir kitos teisės normos, už kurias neretai taikoma griežtesnė atsakomybė. Palyginti šių dienų skirtingas teisės normas, kurios reglamentuoja nešaunamuosius ginklus ir jų panaudojimą ar disponavimą, sąvokos yra kiek painios ir šiek tiek prieštarauja viena kitai. Tai mums suponuoja apie kintančią ir nevienodą nešaunamojo ginklo sampratą.

NON-FIREARMS: FORENSIC INVESTIGATION AND EVALUATION

Kordelijus Viešniauskas

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. This work is essentially intertwined with the currently written bachelor's thesis, the topic of which is "Non-firearms: forensic investigation and assessment", which aims to assess the legal regulation of non-firearms, as well as the specifics of their assessment and investigation from both a legal and practical point of view. In order to achieve these goals, the concept of a non-firearm itself and its division into certain types, or rather, a classification analysis, are explained. And to achieve the above goals, national and foreign legal norms (Criminal Code of the Republic of Lithuania, Criminal Code -Kodeks karny) directly related to the topic are analyzed, and in order to introduce practical aspects, case law is analyzed and how the legal norm of Article 258 of the Criminal Code of the Republic of Lithuania is applied, and in order to substantiate the relevance of this norm and determine the fact of relevance, a "MAPS" study is being conducted, which established the number of cases of application of this norm and the trend over the past decade. To achieve these goals, certain methods are applied, such as: abstraction method, analysis method, modeling method, induction method, literature analysis and synthesis, logical analysis and generalization.

Keywords: non-firearms, forensic investigation, illegal possession of a non-firearm, criminal code.

LIETUVOS VYRIAUSYBIŲ ŠVIETIMO POLITIKOS PRIORITETŲ KAITA X–XVIII LR VYRIAUSYBIŲ PROGRAMOSE: IKIMOKYKLINIO UGDYMO POLITIKOS ATVEJO ANALIZĖ

Karolina Pralgauskytė

E. paštas: kapralgauskyte@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-33

Santrauka. Šiame darbe analizuojama ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetų kaita X–XVIII Lietuvos Respublikos vyriausybių programose, įvertinant politinių pokyčių poveikį ir identifikuojant veiksnius, kurie gali prisidėti prie ilgalaikių švietimo politikos sprendimų. Tyrimo tikslas – įvertinti, ar politinės pertvarkos ir valdžių kaita turėjo įtakos ikimokyklinio ugdymo politikos įgyvendinimui ir kokios strateginės kryptys užtikrina ilgalaikį šios politikos stabilumą.

Reikšminiai žodžiai: ikimokyklinio ugdymo politika, politikos kaitos tendencijos, politinis tęstinumas, švietimo politika, ilgalaikė strategija, politinė kaita, politiniai prioritetai, sisteminis mąstymas.

Įvadas

Švietimo politika yra fundamentali viešosios politikos sritis, formuojanti visuomenės socialinę ir ekonominę raidą, kultūrinės tapatybės išsaugojimą ir valstybės konkurencingumą tarptautinėje erdvėje[1]. Viena iš svarbiausių švietimo politikos sudedamųjų dalių yra ikimokyklinis ugdymas. Pasak Kalinde, Mambwe, Sichula ir kt., ankstyvojo ugdymo programa ir pats ikimokyklinis ugdymas savaime yra

1 Nacionalinė švietimo agentūra, *Lietuva. Švietimas šalyje ir regionuose. Įtraukusis ugdymas*, 2022. https://www.nsa.smm.lt/wp-content/uploads/2022/08/Svietimas-Lietuvoje-2022-web.pdf

svarbus veiksnys, kuris sukuria vaikų mokymosi pagrindus ir dėl kurio lengviau įgyti įgūdžių[2]. Šia tema susidomėję mokslininkai pastebi, jog ikimokyklinis ugdymas glaudžiai susijęs su geresniais akademiniais laimėjimais. Pavyzdžiui, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija pabrėžia, kad kokybiškas ikimokyklinis ugdymas skatina ne tik akademinę sėkmę, bet ir socialinę pažangą[3].

Lietuvos švietimo politika nuo nepriklausomybės atkūrimo nuolat evoliucionavo nuosekliai keliant švietimo kokybę ir modernizuojant švietimo sistemą[4]. Pirmaisiais nepriklausomybės metais daugiausia dėmesio skirta švietimo prieinamumui ir kokybei užtikrinti, nacionalinei švietimo sistemai, kuri atitiktų demokratines vertybes, kurti. Šiuos pokyčius geriausiai atspindi specifiniai sprendimai: sukurta Lietuvos švietimo koncepcija (1992)[5], inicijuota Lietuvos švietimo reformos programa (1992)[6], įvestas privalomas dešimtmetis pagrindinis mokslas (1998), įkurtas Nacionalinis egzaminų centras (1996) ar pasirašyta Bolonijos deklaracija (1999). Ir nors daugiausia dėmesio skirta bendrojo ugdymo ir aukštojo mokslo sritims, ikimokyklinio ugdymo reikšmė taip pat pabrėžta įvairiose programose. „Eurydice“ duomenimis, Lietuvos švietimo strategijos nuolat siekia užtikrinti ankstyvojo ugdymo prieinamumą, kokybę ir atliepti tarptautinius švietimo standartus, tačiau, nepaisant šių ambicingų siekių, ikimokyklinio ugdymo politika išlieka fragmentuota ir priklausoma nuo politinės situacijos ir savivaldybių sprendimų. Lietuvoje egzistuojantis valdymo modelis, kai savivaldybės atsako už ikimokyklinio ugdymo organizavimą, formaliai turėtų užtikrinti lankstumą ir

2 Bibian Kalinde, Robinson Mambwe, Noach K. Sichula and Collins Kaluba, „A systematic review of early childhood education and primary school readiness for transition through play-based pedagogies“, *Journal of Law and Social Sciences* 5(4) (2024): 63–88. https://doi.org/10.53974/unza.jlss.5.4.1165.

3 OECD, *Starting Strong VI: Support for Early Childhood Education and Care Teachers,* OECD Publishing, 2021. https://www.oecd.org/en/publications/starting-strong-vi_f47a06ae-en.html.

4 Eurydice (n. d.), „Pagrindiniai principai ir nacionalinė politika: Lietuva“. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/lt/national-education-systems/lithuania/pagrindiniai-principai-ir-nacionaline-politika.

5 Švietimo, mokslo ir sporto ministerija (n. d.). „Lietuvos švietimo koncepcija“. https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/kiti/koncepcija1.htm

6 Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, „Lietuvos švietimo reformos programa“, 1992. https://smsm.lrv.lt/uploads/smsm/documents/files/Veikla_strategija/svietimo_reformos_pradzia/LT_sviet_reform_programa.pdf.

pritaikymą vietos poreikiams, tačiau praktikoje jis dažnai lemia nenuoseklų ir nevienodą politikos įgyvendinimą skirtinguose regionuose[7]. Toks precedentas kelia opius probleminius klausimus, kurie ir bus nagrinėjami šiame darbe. Pirmiausia, siekiama atsakyti, kaip kito X–XVIII vyriausybių programose numatyti ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetai, antra, analizuojama, ar jie buvo įgyvendinti.

Taigi šio darbo objektas yra X–XVIII Lietuvos Respublikos vyriausybių programose pateikti ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetai. Darbo tikslas – išanalizuoti ikimokyklinio ugdymo politikos kaitą ir nuoseklumą X–XVIII vyriausybių programose.

Šiam tikslui pasiekti formuluojami darbo uždaviniai:

1. Apibrėžti politikos prioritetų kaitos sampratą;
2. identifikuoti politikos prioritetų nuoseklumo veiksnius;
3. nustatyti pagrindines ikimokyklinio ugdymo politikos raidos tendencijas X–XVIII LR vyriausybių programose.

Šio darbo tikslui pasiekti atlikta kokybinė turinio analizė, nagrinėjant X–XVIII Lietuvos Respublikos vyriausybių programose esančias ikimokyklinio ugdymo politikos dalis. Tyrimas bus atliekamas analizuojant skirtingų vyriausybių programas, norint atskleisti pagrindines ikimokyklinio ugdymo politikos raidos tendencijas ir pokyčius. Toks tyrimo metodas padės atskleisti, kaip keičiantis vyriausybėms kito ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetai ir ar buvo užtikrintas jų nuoseklumas, taip prisidedant prie ilgalaikių švietimo tikslų įgyvendinimo analizės ir nuoseklesnės ikimokyklinio ugdymo politikos formavimo ateityje.

Šis darbas struktūriškai skirstomas į keturias pagrindines dalis. Pirmoje atlikta literatūros analizė: aptariama švietimo politikos prioritetų samprata, jų raida ir reikšmė formuojant viešąją politiką. Antroje darbo dalyje pristatomi: tyrimo

7 Eurydice, „Kokybės užtikrinimas ikimokykliniame, priešmokykliniame ir bendrajame ugdyme“, 2023. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/lt/national-education-systems/lithuania/kokybes-uztikrinimas-ikimokykliniame-priesmokykliniame-ir

metodologija, pasirinktas tyrimo metodas, aptariami jo privalumai ir ribotumas, detalizuojamas tyrimo objektas. Be to, šioje dalyje pristatomi duomenų analizės kriterijai, kurie padės įvertinti švietimo politikos nuoseklumą keičiantis vyriausybėms. Trečiąją dalį sudaro empirinis tyrimas. O ketvirtoje dalyje pateikiamos darbo išvados, kurios apibendrina ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetų kaitos ir nuoseklumo analizės rezultatus, atsakant į darbo tikslą ir uždavinius.

Svarbu paminėti, kad šis darbas gali padėti formuoti ilgalaikę švietimo politiką Lietuvoje pagal X–XVIII LR vyriausybių programose pateiktų ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetų kaitą ir nuoseklumą. Darbo rezultatai padės identifikuoti švietimo politikos tęstinumo spragas ir nuoseklumo iššūkius, kurie atsiranda keičiantis politinėms jėgoms ir jų formuojamoms švietimo kryptims.

1. Švietimo politikos prioritetų samprata, reikšmė ir nuoseklumo veiksniai

Analizuojant mokslinius šaltinius švietimo politikos prioritetų tema pastebėta, kad daugelis akademikų nesutaria dėl vieningo šios sąvokos apibrėžimo, nes švietimo politikos prioritetai yra daugialypiai, o jų formavimąsi dažniausiai lemia įvairūs veiksniai. Vis dėlto švietimo politikos prioritetai pirmiausia turėtų būti suprantami kaip strateginiai politikos tikslai ar kryptys, kuriuos nustato nacionalinė valdžia, arba rekomendacijas pateikia tarptautinės organizacijos ar institucijos[8]: Jungtinės Tautos, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija, Europos Komisija ar pan. Šiame kontekste išryškėja, kad norint išsamiai išnagrinėti švietimo politikos prioritetus, būtina ne tik gilintis į pačios sąvokos koncepciją, bet ir identifikuoti pagrindinius švietimo prioritetų kaitos ir nuoseklumo aspektus. Europos Komisija pabrėžia, jog švietimo politikoje turėtų būti akcentuojamos šios sritys: 1) suaugusiųjų švietimas ir mokymasis visą gyvenimą; 2) pameistrystės plėtra; 3) ankstyvojo ugdymo ir priežiūros stiprinimas; 4) mokyklos nebaigimo

8 Eurydice (n. d.). Pagrindiniai principai ir nacionalinė politika – Lietuvos švietimo sistema. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/lt/national-education-systems/lithuania/pagrindiniai-principai-ir-nacionaline-politika.

prevencija; 5) aukštojo mokslo organizavimas; 6) aukštojo mokslo laimėjimai; 7) migrantų ir pabėgėlių integracija į švietimo sistemą; 8) judumas mokymosi tikslais; 9) įtraukties ir pagrindinių vertybių puoselėjimas; 10) profesinio mokymo kokybės užtikrinimas; 11) įgūdžių ir kvalifikacijų pripažinimo sistemos plėtra; 12) mokytojų rengimo ir profesinio tobulėjimo standartizavimas; 13) Europos inovacijų ir technologijų instituto (EIT) vaidmuo; 14) stažuočių galimybių plėtra; 15) universitetų ir verslo sektoriaus bendradarbiavimo stiprinimas[9]. Panašų požiūrį išskiria ir UNESCO plėtodama šias temines kryptis į šiuos lūžius: 1) ankstyvojo vaikų ugdymo plėtrą; 2) nemokamą ir privalomą pradinį ugdymą; 3) mokymąsi visą gyvenimą; 4) suaugusiųjų raštingumą; 5) lyčių lygybę; 6) švietimo kokybės gerinimą[10].

„Euridyce" duomenimis, Lietuvos švietimo sistema yra labiau decentralizuota nei centralizuota. Švietimo politikos prioritetus ir strateginės kryptis nustato Seimas, Vyriausybė ir Švietimo, mokslo ir sporto ministerija[11]. Seimas užsiima teisėkūra, t. y. priima pagrindinius švietimo įstatymus, kurie nustato švietimo tikslus, struktūrą ir finansavimo principus, tvirtina ilgalaikes švietimo strategijas, pavyzdžiui, Valstybinę švietimo strategiją, kuri nustato pagrindines švietimo kryptis, valstybės biudžetą, kuris numato lėšas švietimo sektoriui. Vyriausybė atsakinga už Seimo priimtų įstatymų įgyvendinimą ir konkrečių švietimo prioritetų, kurie integruojami į Vyriausybės programą, formavimą, taip pat švietimo reformų kuravimą ir strategijų inicijavimą. O Švietimo, mokslo ir sporto ministerija atsakinga už švietimo politikos įgyvendinimą ir koordinavimą: formuoja ugdymo programas, nustato nacionalinius ugdymo standartus, prižiūri švietimo kokybę ir derina nacionalinę švietimo politiką su tarptautinėmis gairėmis,

9 European Commission (n. d.). „Education policy and educational issues". https://commission.europa.eu/education/policy-educational-issues_lt.

10 UNESCO. (n. d.). „Education for all (EFA)", UNESCO-UNEVOC. https://unevoc.unesco.org/home/TVETipedia+Glossary/show=term/term=Education+for+all

11 Eurydice. (n. d.). Lithuania – National Education Systems. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/lt/national-education-systems/lithuania/lithuania.

pavyzdžiui, Darnaus vystymosi tikslais ir Europos Sąjungos švietimo strategijomis[12]. Vis dėlto nors strateginius švietimo prioritetus ir ilgalaikes kryptis nustato šios institucijos, konkrečius tikslus įgyvendina vietos savivaldos institucijos ir mokyklų vadovybė[13].

Viena aktualiausių švietimo politikos prioritetų problemų yra nuoseklumas. Moksliniai tyrimai apie švietimo politikos prioritetų nuoseklumą – negausiai akademinės bendruomenės analizuojama tema, tačiau iki šiol atlikti moksliniai tyrimai atskleidžia, jog švietimo politikos prioritetai yra įvairiapusiški ir nenuoseklūs. Šia tematika susidomėję mokslininkai įvardija pagrindinius aspektus, lemiančius nenuoseklią švietimo politikos prioritetų vykdymo politiką, kuri dažniausiai siejama su demokratinėms valstybėms būdingais politiniais ciklais ir trumpalaikiais interesais. A. M. Jacobs pažymi, kad demokratinėse šalyse politiniai sprendimai ir jų prioritetai orientuoti ne į ilgalaikę perspektyvą, o trumpalaikius rezultatus dėl rinkėjų lūkesčių ir rinkimų ciklų įtakos[14]. Dėl šios priežasties išlaikyti politinių prioritetų nuoseklumą labai sudėtinga. Politikai pasiryžę priimti visuomenei reikiamus ir tuo metu aktualius sprendimus, kurių rezultatas bus pastebimas trumpalaikėje perspektyvoje, o polinkis palaikyti tą pačią politinę jėgą valdančiojoje daugumoje nepasikeis. Partinės politikos įtaką švietimo prioritetų tęstinumui taip pat pabrėžia C. Akwei, I. S. Damoah ir J. Amankwah-Amoah teigdami, kad pasikeitus vyriausybei, daugumos ankstesnių vyriausybės programų ir projektų atsisakoma dėl politinės naujos vyriausybės darbotvarkės, rūpinantis laimėti kitus rinkimus, o ne užtikrinti ilgalaikius nacionalinius interesus ir nuoseklius prioritetus[15].

12 Eurydice. (n. d.). Lithuania – National Education Systems. https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/lt/national-education-systems/lithuania/lithuania.

13 *Ibid*.

14 Alan M. Jacobs, „Policy Making for the Long Term in Advanced Democracies“, *Annual Review of Political Science* 19 (2016), http://dx.doi.org/10.1146/annurev-polisci-110813-034103

15 Cynthia Akwei, Isaac S. Damoah and Josep Amankwah-Amoah, „The Effects of Politics on the Implementation of Government Programs/Projects: Insights from a Developing Economy“, *Policy & Politics* 48(6), (2020). https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/polp.12384

Kitas svarbus nuoseklių švietimo politikos prioritetų aspektas yra pačių prioritetų koordinavimo sunkumai ir organizacinių išteklių stoka. Švietimo politika ir joje išryškinami prioritetai apima įvairias institucijas, skirtingus valdžios lygmenis ir suinteresuotąsias šalis, todėl nuosekliai prioritetams įgyvendinti reikia konkretaus įgyvendinimo mechanizmo. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos tyrimai atskleidžia, kad įgyvendinant švietimo politiką susiduriama su fragmentuotu valdymu, neefektyvia institucijų komunikacija ir nenuosekliu išteklių paskirstymu, o tai stipriai apsunkina ilgalaikį prioritetų įgyvendinimą[16]. Tyrimai pabrėžia, kad švietimo politikos prioritetų nuoseklumas ir sėkmė sąveikauja su politikos formavimu (jei politika formuluojama nenuosekliai ir neaiškiai susieta su realiomis problemomis, jos įgyvendinimas tampa fragmentiškas), suinteresuotųjų šalių įtraukimu ir dalyvavimu (politiką įgyvendina ne tik valdžios institucijos, bet ir mokyklų administracijos, mokytojai, todėl jie yra esminiai), instituciniu, politiniu ir visuomeniniu kontekstais (švietimo politika glaudžiai susijusi su kitų sričių pokyčiais, todėl svarbu užtikrinti jos suderinamumą su platesnėmis politinėmis strategijomis) ir įgyvendinimo strategija (aiškiai suplanuotas veiksmų planas būtinas prioritetų tęstinumui išlaikyti). Taip pat vertėtų atkreipti dėmesį, jog įgyvendinimo nuoseklumui reikia ir politinio įsipareigojimo[17]. Jei politiniai lyderiai ir sprendimų priėmėjai neįsipareigoja ilgalaikiams švietimo politikos prioritetams, kyla rizika, kad reformos nebus tęstinės.

Svarbu paminėti, kad, be politinių ir administracinių veiksnių, švietimo politikos prioritetų nuoseklumui didelę įtaką daro ir netikėti išoriniai šokai, krizinės situacijos. Pasak R. Bortkevičiūtės, V. Nakrošio ir V. Kuokščio atlikto tyrimo, krizinėse situacijose dažnai pritrūksta tinkamų valdymo gebėjimų ir efektyvaus tarpsektorinio bendradarbiavimo, todėl politinės darbotvarkės keičiasi,

16 OECD (n. d.), „Education policy implementation: A literature review and research framework“. https://www.oecd.org/en/publications/education-policy-implementation_fc467a64-en.html.

17 Lea Ypi, „Political commitment and the value of partisanship“, *American Political Science Review* 110(3) (2016): 601–613. https://www.jstor.org/stable/44154217.

o ilgalaikiai švietimo prioritetai gali būti nustumiami į antrą planą[18]. Tai ypač aktualu švietimo sektoriui, kuriame reformoms įgyvendinti reikia ilgalaikio stabilumo ir strateginės krypties. Pavyzdžiui, COVID-19 pandemija išryškino nuotolinio mokymosi problemas, kurios pareikalavo greitų sprendimų ir investicijų į skaitmeninę infrastruktūrą, tačiau kartu daugelis kitų ilgalaikių švietimo strategijų buvo atidėtos ar modifikuotos. Panašiai ir ekonominės krizės metu biudžeto perskirstymas gali lemti, jog mažėja švietimo finansavimas, o tai tiesiogiai veikia tiek reformų įgyvendinimą, tiek ilgalaikius prioritetus.

Apibendrinant galima teigti, kad švietimo politikos prioritetai yra strateginiai tikslai ir kryptys, formuojantys ilgalaikę švietimo sistemų raidą. Jie yra dinamiški ir nuolat kinta, nes priklauso nuo visuomenės poreikių, ekonominių iššūkių ir globalių tendencijų. Nors vieningo švietimo politikos prioritetų apibrėžimo nėra, jie dažniausiai suprantami kaip strateginiai nacionalinės valdžios nustatomi siekiai arba tarptautinių organizacijų rekomendacijos švietimo kokybei, prieinamumui ir nuolatiniam vystymuisi užtikrinti.

2. Metodologija

2.1. Tyrimo objekto pristatymas

Kaip rašyta darbo pradžioje, tyrimo objektas yra X–XVIII LR vyriausybių programose pateikti ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetai. Tačiau prieš nagrinėjant vyriausybių įsipareigojimus būtina atsižvelgti ir į politinį kontekstą – vyriausybių sudėtį, švietimo ministrų kabinetą ir dominuojančias politines jėgas, ideologinę kairės ir dešinės takoskyrą.

X LR Vyriausybę, veikusią 1999 m. lapkričio 11 d. – 2000 m. lapkričio 9 d., sudarė Lietuvos centro sąjungos, Lietuvos krikščionių demokratų partijos, Tėvynės

18 Rasa Bortkevičiūtė, ir kt., *Nuo greitų pergalių prie skaudžių pralaimėjimų: Lietuvos viešosios politikos atsakas į COVID-19 pandemiją ir šios krizės valdymas 2020 m.* (Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2021).

sąjungos atstovai. Ministru Pirmininku tapo Andrius Kubilius, atstovavęs Tėvynės sąjungai (Lietuvos konservatoriams), o švietimo ir mokslo ministru paskirtas Kornelijus Platelis[19]. XI Lietuvos Respublikos Vyriausybė veikė 2000 m. lapkričio 9 d. – 2001 m. liepos 4 d. ir buvo trumpalaikė. Ministru Pirmininku tapo Rolandas Paksas, atstovavęs Lietuvos liberalų sąjungai, o Vyriausybę sudarė Lietuvos liberalų sąjunga ir Naujoji sąjunga (socialliberalai). XII Vyriausybė pradėjo veikti 2001 m. liepos 12 d. ir dirbo iki 2004 m. gruodžio 14 d. Šiai Vyriausybei vadovavo Algirdas Brazauskas, atstovavęs Lietuvos socialdemokratų partijai (LSDP). Ji buvo sudaryta iš Lietuvos socialdemokratų partijos, Naujosios sąjungos (socialliberalų). Švietimo ir mokslo ministro pareigas XII Vyriausybėje ėjo Algirdas Monkevičius, kuris šias pareigas perėmė dar ankstesnėje XI Vyriausybėje. XIII Vyriausybė pradėjo veikti 2004 m. gruodžio 14 d. ir dirbo iki 2006 m. liepos 18 d. Jai vadovavo Algirdas Brazauskas, atstovavęs Lietuvos socialdemokratų partijai (LSDP). Ši Vyriausybė buvo sudaryta iš Darbo partijos, Naujosios sąjungos (socialliberalų), Lietuvos socialdemokratų partijos, Valstiečių ir Naujosios demokratijos partijų sąjungos, o švietimo ir mokslo ministro pareigas ėjo Remigijus Motuzas. XIV Vyriausybė pradėjo veikti 2006 m. liepos 18 d. ir dirbo iki 2008 m. gruodžio 9 d. Ministru Pirmininku tapo Gediminas Kirkilas, atstovavęs Lietuvos socialdemokratų partijai (LSDP). Vyriausybę sudarė Liberalų ir centro sąjunga, Lietuvos socialdemokratų partija, Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga, Naujoji sąjunga, Pilietinės demokratijos partija, ministro pareigas ėjo Roma Žakaitienė. XV Vyriausybė pradėjo veikti 2008 m. gruodžio 9 d. ir dirbo iki 2012 m. gruodžio 13 d. Ministru Pirmininku tapo Andrius Kubilius, atstovavęs Tėvynės sąjungai-Lietuvos krikščionims demokratams (TS-LKD). Vyriausybę sudarė Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai, Liberalų ir centro sąjunga, Lietuvos Respublikos liberalų sąjūdis, Tautos prisikėlimo partija. Šioje Vyriausybėje

19 Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. lapkričio 11 d. nutarimas Nr. VIII-1420 , „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999-2000 metų veiklos programos“, *Valstybės žinios*, 1999-11-19, Nr. 98-2816.

ministru buvo paskirtas Gintaras Steponavičius. XVI Vyriausybė pradėjo veikti 2012 m. gruodžio 13 d. ir dirbo iki 2016 m. gruodžio 13 d. Ministru Pirmininku tapo Algirdas Butkevičius, atstovavęs Lietuvos socialdemokratų partijai (LSDP). Vyriausybę sudarė Lietuvos socialdemokratų partija, Darbo partija, partija „Tvarka ir teisingumas“, ministrais buvo Dainius Pavalkis ir Audronė Pitrėnienė. XVII Vyriausybė pradėjo veikti 2016 m. gruodžio 13 d. ir dirbo iki 2020 m. gruodžio 11 d. Ministru Pirmininku tapo Saulius Skvernelis, kuris nebuvo oficialus partijos narys, tačiau į šį postą paskirtas Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjungos (LVŽS) iniciatyva. Vyriausybę sudarė Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga, Lietuvos socialdemokratų darbo partija (atsiskyrusi nuo Lietuvos socialdemokratų partijos (LSDP) ir Lietuvos lenkų rinkimų akcija-Krikščioniškų šeimų sąjunga. Švietimo ir mokslo ministro pareigas XVII Vyriausybėje ėjo Jurgita Petrauskienė ir Algirdas Monkevičius. XVIII Vyriausybė pradėjo veikti 2020 m. gruodžio 11 d. ir dirbo iki 2024 m. gruodžio 12 d. Ministre Pirmininke tapo Ingrida Šimonytė, atstovavusi Tėvynės sąjungai-Lietuvos krikščionims demokratams (TS-LKD). Vyriausybę sudarė Tėvynės sąjunga-Lietuvos krikščionys demokratai, Laisvės partija ir Liberalų sąjūdis. Švietimo, mokslo ir sporto ministro pareigas XVIII Vyriausybėje ėjo Jurgita Šiugždinienė, Gintautas Jakštas ir Radvilė Morkūnaitė-Mikulėnienė.

Taigi X–XVIII Lietuvos Respublikos vyriausybių švietimo politiką formavo skirtingos politinės jėgos. Iš viso per šį laikotarpį dirbo 9 vyriausybės, iš kurių 5 buvo centro kairės, o 4 – centro dešinės. Be to, kai kuriose vyriausybėse keitėsi ir pareigas ėjo po du ar daugiau švietimo ir mokslo ministrų.

2.2. Tyrimo metodas

Įgyvendinant pagrindinį darbo tikslą (išanalizuoti ikimokyklinio ugdymo politikos kaitą X–XVIII vyriausybių programose) tikslingai pasirinktas kokybinis tyrimo metodas, o tiksliau atlikta dokumentų (X–XVIII LR vyriausybių programų) analizė. Šis metodas, pasak H. Morgan, yra prieinamas, ekonomiškas ir patikimas

tyrimo metodas, leidžiantis nuosekliai nagrinėti tekstus, įvertinti ilgalaikes tendencijas, išvengti etinių ir technologinių apribojimų[20]. Šis metodas leidžia detaliai įvertinti, kaip keičiantis vyriausybėms kito ikimokyklinio ugdymo politikos prioritetai. Tyrimas remiasi sisteminiu mąstymu, kuris padeda identifikuoti pagrindines politikos kryptis, jų tęstinumą ir kaitą keičiantis vyriausybėms. Tyrimo duomenys bus sistemingai analizuojami pagal struktūruotą vertinimo lentelę, kuri leis aiškiai atskleisti tris pagrindinius analizės aspektus: 1) vyriausybių programų ikimokyklinio ugdymo politikos nuostatas; 2) priemonių plane esančius ikimokyklinio ugdymo politikos nuostatų įgyvendinimo siekius, konkrečius planus; ir 3) realiai įgyvendintą nuostatą. Analizės lentelė suteiks galimybę objektyviai įvertinti politikos prioritetų tęstinumą ar kaitą, leis aiškiai identifikuoti vyriausybių skirtumus ir nustatyti, kiek laikytasi ilgalaikės strategijos formuojant ikimokyklinio ugdymo politiką. Šis požiūris leis ne tik aprašyti politikos prioritetų raidą, bet ir pateikti nuoseklų jų analizės modelį, kuris gali būti taikomas tiriant kitų švietimo politikos sričių kaitą skirtingų vyriausybių laikotarpiais.

Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį į dokumentų analizės metodo ribotumą. Šiame tyrime remiamasi oficialių dokumentų analize, todėl tyrimas gali neatskleisti neformalių politinių sprendimų ar įgyvendinimo proceso detalių. Taip pat analizuojamos tik vyriausybių programos ir priemonių planai, todėl realus politikos poveikis ikimokyklinio ugdymo sektoriui gali likti neišnagrinėtas. Be to, dėl ribotos darbo apimties šis tyrimas neanalizuoja platesnių kontekstinių veiksnių: ekonominių ciklų, tarptautinių organizacijų poveikio ar visuomenės nuostatų kaitos. Šie aspektai galėtų būti nagrinėjami ateities tyrimuose, siekiant giliau suprasti ikimokyklinio ugdymo politikos kaitos veiksnius ir ilgalaikės strategijos formavimą.

20 Hani Morgan, „Document analysis as a qualitative research method", *The Qualitative Report* 27(1), (2021): 64–77. https://doi.org/10.46743/2160-3715/2022.5044.

3. Empirinis tyrimas

3.1. Ikimokyklinio ugdymo politikos kaita X–XVIII Lietuvos Respublikos vyriausybių programose

Ikimokyklinio ugdymo temos prioritetizavimas X–XVIII vyriausybių programose rodo reikšmingą ikimokyklinio ugdymo temos kaitą ir nuoseklumo iššūkius. Analizuojant šiuo laikotarpiu priimtus sprendimus, išryškėja keli esminiai lūžio taškai, susiję su finansavimo modelių kaita, infrastruktūros plėtra ir teisiniais reguliavimais. X Vyriausybė savo programoje tiesiogiai neišskyrė ikimokyklinio ugdymo kaip atskiro prioriteto, tačiau bendrose nuostatose galima įžvelgti tam tikrų sąsajų su ankstyvuoju ugdymu, pavyzdžiui, švietimo tautinės tapatybės stiprinimu: *Sieksime sutvirtinti švietimo tautinį pamatą, akcentuodami dorovinį patriotinį piliečių auklėjimą*[21]. Visgi konkretūs įsipareigojimai ar priemonės nebuvo numatyti. O XI Vyriausybė aiškiai išskyrė ikimokyklinio ugdymo plėtrą kaip svarbų prioritetą, siekdama sukurti sistemą, užtikrinančią tinkamą vaikų ugdymą, įgyvendinti visuotinį priešmokyklinį ugdymą ir garantuoti lygias galimybes mokyklinio starto sėkmei: *Sukurti pedagoginių, psichologinių, socialinių paslaugų sistemą, garantuojančią tinkamą ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymą. Įgyvendinti visuotinį ikimokyklinį ugdymą, garantuoti lygias sėkmingo mokyklinio starto galimybes*[22]. Šiems tikslams pasiekti buvo numatytos konkrečios priemonės: *Parengti Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programą; Parengti Švietimo ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų pastatų atnaujinimo programos tęsinį*[23]. Svarbu paminėti, kad 2002 m. buvo parengta minėta Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programa, o tai įrodo, jog numatyti siekiai

21 Lietuvos Respublikos Seimo 1999 m. lapkričio 11 d. nutarimas Nr. VIII-1420 , „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999-2000 metų veiklos programos“, *Valstybės žinios*, 1999-11-19, Nr. 98-2816.

22 Lietuvos Respublikos Seimo 2000 m. lapkričio 9 d. nutarimas Nr. IX-20 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000-2004 metų programos“, *Valstybės žinios*, 2000-11-15, Nr. 98-3081.

23 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. vasario 9 d. nutarimas Nr. 149 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2000-2004 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“, *Valstybės žinios,* 2001-02-14, Nr. 14-437.

virto realiais darbais[24]. XII Vyriausybė išlaikė ikimokyklinio ugdymo plėtrą kaip prioritetą, įsipareigodama įgyvendinti priešmokyklinio ugdymo priemones ir garantuoti sėkmingą mokyklinį startą: *Įgyvendinti priešmokyklinio ugdymo priemones, garantuoti sėkmingo mokyklinio starto galimybes. Sutvarkyti mokyklinio amžiaus vaikų apskaitą, užtikrinti, kad visi mokyklinio amžiaus vaikai mokytųsi, garantuoti saugų kaimo vaikų pavėžėjimą į mokyklą*[25]. Priemonių plane buvo numatyta parengti Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programą ir asmens kodų suteikimo sistemą, siekiant geresnės vaikų apskaitos: *Parengti Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programą; Parengti Švietimo ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų pastatų atnaujinimo programos tęsinį; Parengti Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programą; Parengti Asmens kodų suteikimo mokyklinio amžiaus vaikams iki 16 metų tvarką*[26]. Šiuo laikotarpiu buvo iš dalies pritaikytas krepšelio finansavimo modelis, kurį 2003 m. jau naudojo 64 proc. šešiamečių vaikų[27]. Vis dėlto XIII Vyriausybė savo programoje tiesiogiai neišskyrė ikimokyklinio ugdymo kaip atskiro prioriteto, tačiau jos programoje buvo nuostatų dėl didesnio neformaliojo švietimo prieinamumo ir vaikų užimtumo skatinimo: *Tobulinti neformalųjį švietimą ir vaikų užimtumą, didinti neformaliojo švietimo prieinamumą, pasiekti, kad daugelis vaikų lankytų po pamokų užsiėmimus pagal savo pomėgius*[28]. Šioje Vyriausybėje buvo steigiamos priešmokyklinio ugdymo grupės, kurias 2005 m. jau lankė 72 proc. šio amžiaus vaikų. Taip pat buvo parengtas Vaikų nuo gimimo iki privalomojo mokymosi pradžios

24 Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministro 2002 m. birželio 24 d. įsakymas Nr. 1147 „Dėl Priešmokyklinio ugdymo ir ugdymosi bendrosios programos“, *Valstybės žinios*, 2003-01-17, Nr. 5-214.

25 Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, *Valstybės žinios*, 2004, Nr. 181-6703.

26 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001 m. spalio 4 d. nutarimas Nr. 1196 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2001–2004 metų programos įgyvendinimo priemonių patvirtinimo“, *Valstybės žinios*, 2001-10-10, Nr. 86-3015.

27 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2004 m. kovo 24 d. nutarimas Nr. 312 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, *Valstybės žinios*, 2004-03-27, Nr. 46-1507.

28 Lietuvos Respublikos Seimo 2004 m. gruodžio 14 d. nutarimas Nr. X-43 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos”, *Valstybės žinios*, 2004-12-18, Nr. 181-6703.

gyvenimo ir ugdymo sąlygų gerinimo modelio projektas, kuris padėjo kurti strateginį požiūrį į ankstyvąjį ugdymą[29]. Tačiau XIV Vyriausybė ir vėl aiškiai įvardijo ikimokyklinio ugdymo plėtrą kaip savo programos tikslą ir tam numatė Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo plėtros programą, taip pat planavo steigti naujas ugdymo grupes, ypač kaimo vietovėse: *Užtikrinti, kad visi vaikai lankytų mokyklą, ir pasiekti, kad asmenų, įgijusių bent vidurinį išsilavinimą, dalis sudarytų bent 85 procentus visų to amžiaus jaunuolių. Įgyvendinti ikimokyklinį mokymą*[30]. Dėl šios priežasties 2006 m. ikimokyklinio ugdymo įstaigose ugdomų vaikų padaugėjo iki 54,7 proc. Buvo atidarytos apie 85 naujos grupės, o tai puikiai įrodo investicijas į švietimo infrastruktūrą ir ankstyvojo ugdymo prieinamumą[31]. XV Vyriausybė dar labiau sustiprino ikimokyklinio ugdymo plėtros kryptį, įvesdama vaiko krepšelio modelį, kuris tapo pagrindiniu finansavimo mechanizmu. Be to, siekta suvienodinti valstybinių ir nevalstybinių įstaigų finansavimą, numatyti papildomi ištekliai pedagogų kvalifikacijai tobulinti. 2011 m. privačiuose ir savivaldybių darželiuose atsirado per 6 000 naujų vietų, o ikimokyklinio ugdymo krepšelis leido priimti papildomus 6 tūkstančius vaikų[32]. Šis laikotarpis žymi sisteminių reformų etapą, kai buvo stiprinamas ne tik ugdymo prieinamumas, bet ir finansinis tvarumas. XVI Vyriausybė išlaikė ankstesnių reformų kryptį ir numatė dar didesnę ikimokyklinio ugdymo prieinamumo plėtrą. Planuota steigti naujas grupes pradinėse mokyklose, modernizuoti infrastruktūrą ir užtikrinti universalią prieigą: *Sudarysime galimybę kiekvienam vaikui lankyti darželį – plėtosime ikimokyklinio ugdymo infrastruktūrą, sieksime, kad pakaktų kokybiškų vaiko priežiūros ir ugdymo įstaigų. Steigsime ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupes*

29 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2006 m. kovo 30 d. nutarimas Nr. 314 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2005 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, *Valstybės žinios*, 2006-04-04, Nr. 37-1316.

30 Lietuvos Respublikos Seimo 2006 m. liepos 18 d. nutarimas Nr. X-767 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, *Valstybės žinios*, 2006-07-22, Nr. 80-3143.

31 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. 267 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, *Valstybės žinios*, 2008, Nr. 39-1432.

32 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2012 m. kovo 28 d. nutarimas Nr. 347 "Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui", *Valstybės žinios*, 2012-04-03, Nr. 40-1972.

pradinėse mokyklose; Plėtosime šiuolaikišką, kokybišką ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo įstaigų tinklą. Jis turi būti orientuotas į visuotinį aukštos kokybės vidurinį mokslą ir garantuoti kuo geresnį švietimo prieinamumą visiems[33]. Iki 2016 m. priešmokyklinis ugdymas tapo privalomas, o 2015 m. buvo viršyti ikimokyklinio ugdymo lankomumo tikslai. Buvo įsteigta 301 nauja ugdymo grupė[34]. XVII Vyriausybė tęsė plėtros kryptį, tačiau daugiau dėmesio skyrė ikimokyklinio ugdymo kokybei ir integracijai su pradiniu ugdymu. Numatytas perėjimas prie institucinio vaikų ugdymo, įtraukiant privalomą priešmokyklinį ugdymą nuo 5 metų ir pradinį ugdymą nuo 6 metų. Buvo atidarytos 34 naujos ikimokyklinio ugdymo grupės, modernizuoti 20 darželių, parengtos naujos metodinės priemonės pedagogams[35]. O štai XVIII Vyriausybė dar labiau išplėtė ankstyvojo ugdymo sistemą, numatydama lankstesnį priešmokyklinio ugdymo modelį ir ikimokyklinio ugdymo infrastruktūros plėtrą. Remtas mobiliųjų darželių steigimas, keltas pedagogų profesionalumas ir stiprintas specialiųjų poreikių vaikų įtraukimas. Taip pat pradėta kurti veiklos stebėsenos sistema aukštai ugdymo kokybei užtikrinti[36]. Nagrinėjant X–XVIII Vyriausybių programų kaitą galima pastebėti tris pagrindinius lūžio taškus: 1) ikimokyklinis ugdymas pripažintas kaip atskiras prioritetas, pirmosios plėtros programos ir įvestas krepšelio finansavimo modelis (XI–XII vyriausybės); 2) finansavimo reforma – vaiko krepšelio modelis, kuris užtikrino didesnį prieinamumą (XV Vyriausybė); 3) perėjimas prie kokybės gerinimo ir įtraukiojo ugdymo modelių (XVII–XVIII vyriausybės). Išsamią politikos kaitos analizę pagal konkrečius Vyriausybių sprendimus galima rasti pridėtoje lentelėje (žr. 1 priedą).

33 Lietuvos Respublikos Seimo 2012 m. gruodžio 13 d. nutarimas Nr. XII-51 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, *Valstybės žinios*, 2012-12-20, Nr. 149-7630.

34 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2016 m. kovo 30 d. nutarimas Nr. 312 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2015 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, TAR, 2016-03-31, Nr. 2016-06749.

35 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. kovo 25 d. nutarimas Nr. 300, „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2019 metų veiklos ataskaitos pateikimo Lietuvos Respublikos Seimui“, TAR, 2020-03-27, Nr. 6203.

36 Lietuvos Respublikos Seimo 2020 m. gruodžio 11 d. nutarimas Nr. XIV-72 „Dėl Aštuonioliktosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės programos“, TAR, 2020-12-11, Nr. 27121.

Taigi nors ikimokyklinio ugdymo politika nuosekliai stiprėjo, kai kurių vyriausybių laikotarpiais buvo pastebimas diskontinuitetas – ne visos priemonės nuosekliai įgyvendintos, o kai kurios politikos kryptys pristabdytos. Tai rodo, kad švietimo reformų tęstinumas išlieka vienu iš svarbiausių iššūkių politikos formavimo procese.

Išvados

Švietimo politika yra viena iš svarbiausių viešosios politikos sričių, turinčių didelę įtaką valstybės socialinei, ekonominei ir kultūrinei raidai. Ypač dėmesio skiriama ikimokykliniam ugdymui, kuris yra esminis ankstyvosios vaikystės švietimo etapas, darantis ilgalaikį poveikį mokymosi rezultatams ir socialinei integracijai. Kaip atskleidė atliktas tyrimas, ikimokyklinio ugdymo politika X–XVIII Lietuvos Respublikos vyriausybių programose nuolat kito, atspindėdama tiek vietinius politinius ir ekonominius kontekstus, tiek tarptautinius švietimo standartus. Nepaisant nuolatinių pastangų plėtoti ikimokyklinio ugdymo prieinamumą ir kokybę, šios srities politika Lietuvoje išlieka nevienalytė ir priklausoma nuo politinių ciklų ir skirtingų vyriausybių prioritetų. Pagrindiniai ikimokyklinio ugdymo politikos raidos etapai susiję su universalaus priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimu, finansavimo modelių pertvarka, infrastruktūros plėtra ir įtraukiojo ugdymo stiprinimu. Tačiau šių iniciatyvų tęstinumą dažnai trikdė politiniai pokyčiai, o kai kurios reformos įgyvendintos tik iš dalies.

Svarbu pabrėžti, kad švietimo politikos nuoseklumas yra esminis veiksnys siekiant ilgalaikių švietimo tikslų ir užtikrinant stabilų sistemos vystymąsi. Tyrimas parodė, jog nors kai kurių vyriausybių laikotarpiu įgyvendinti reikšmingi pokyčiai, vis dar egzistuoja trūkumų, susijusių su ilgalaikės strategijos formavimu, koordinavimu tarp institucijų ir politiniu įsipareigojimu išlaikyti reformas, nepaisant politinių permainų, tad ateityje verta stiprinti strateginį planavimą, užtikrinti stabilų finansavimą ir skirtingų valdžios lygmenų sąveiką.

Ši analizė padeda plačiau suprasti ikimokyklinio ugdymo politiką ir išryškina pagrindinius iššūkius, su kuriais susiduria Lietuvos švietimo sistema, siekiant ilgalaikės ir nuoseklios ankstyvojo ugdymo plėtros. Tyrimo rezultatai gali būti naudingi tiek politikos formuotojams, tiek švietimo specialistams efektyviau planuojant ir įgyvendinant ateities švietimo strategijas.

1 priedas

LR VYRIAUSYBĖ	PROGRAMOS NUOSTATA	PRIEMONIŲ PLANAS	ĮGYVENDINIMAS
IKIMOKYKLINIS UGDYMAS			
X Vyriausybė	Nėra	Nėra	Nėra
XI Vyriausybė	Sukurti pedagoginių, psichologinių, socialinių paslaugų sistemą, garantuojančią tinkamą ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymą. Įgyvendinti visuotinį ikimokyklinį ugdymą, garantuoti lygias sėkmingo mokyklinio starto galimybes.	15. Parengti Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programą. 78. Parengti Švietimo ir ikimokyklinio ugdymo įstaigų pastatų atnaujinimo programos tęsinį.	Parengta Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programa.
XII Vyriausybė	Įgyvendinti priešmokyklinio ugdymo priemones, garantuoti sėkmingo mokyklinio starto galimybes. Sutvarkyti mokyklinio amžiaus vaikų apskaitą, užtikrinti, kad visi mokyklinio amžiaus vaikai mokytųsi, garantuoti saugų kaimo vaikų pavėžėjimą į mokyklą.	37.Parengti Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programą. 38.Parengti Asmens kodų suteikimo mokyklinio amžiaus vaikams iki 16 metų tvarką.	Buvo vykdomos Visuotinio priešmokyklinio ugdymo įgyvendinimo programos priemonės. Priešmokykliniam ugdymui finansuoti iš dalies pritaikytas krepšelio principas. Šia galimybe pasinaudojo 64 procentai šešiamečių Lietuvos vaikų. Paspartinus asmens kodų suteikimą visiems vaikams iki 16 metų, išryškėjo duomenų apie mokyklos lankymą spragos.
XIII Vyriausybė	10.7. Tobulinti neformalųjį švietimą ir vaikų užimtumą, didinti neformaliojo švietimo prieinamumą, pasiekti, kad daugelis vaikų lankytų po pamokų užsiėmimus pagal savo pomėgius.	559. Parengti Vaikų nuo gimimo iki privalomojo mokymosi pradžios gyvenimo ir ugdymo sąlygų gerinimo modelį ir jį įgyvendinti.	Steigiamos priešmokyklinio ugdymo grupės, kurias 2005 metais lankė 28856 vaikai (72 procentai šio amžiaus vaikų), parengta priešmokyklinio ugdymo konsultantų; parengtas Vaikų nuo gimimo iki privalomojo mokymosi pradžios gyvenimo ir ugdymo sąlygų gerinimo modelio aprašo projektas.

XIV Vyriausybė	3.2. Užtikrinti, kad visi vaikai lankytų mokyklą, ir pasiekti, kad asmenų, įgijusių bent vidurinį išsilavinimą, dalis sudarytų bent 85 procentus visų to amžiaus jaunuolių. Įgyvendinti ikimokyklinį mokymą.	Parengti Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo plėtros Programą. Parengti Mokyklos nelankančių vaikų sugrąžinimo į mokyklas programos projektą. Parengti Vaikų nuo gimimo iki privalomojo mokymo pradžios gyvenimo ir ugdymo sąlygų gerinimo modelio aprašą. Steigti ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupes prioritetą teikiant kaimo vietovėms.	Nuolat gausėja ikimokyklinio ugdymo įstaigose ugdomų 1–6 metų vaikų (nuo 41 procento 2000 metais iki 54,7 procento – 2006 metais), Patvirtinta Ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo plėtros Programa. Atidarytos apie 85 naujos ikimokyklinės ir (ar) priešmokyklinės grupės, atsirado naujų darbo vietų pedagogams (93,86 ikimokyklinio ugdymo auklėtojų ir 31,37 – priešmokyklinio ugdymo pedagogų etato).
XV Vyriausybė	554. Tinkamai pasiruošę ikimokyklinį ugdymą finansuosime pagal vaiko krepšelio modelį, kuris apims ir ūkio aprūpinimo finansavimą. 555. Siekdami aukštos vaiko ankstyvojo ugdymo kokybės, skatinsime ikimokyklinio ugdymo įstaigų auklėtojus ir kitus darbuotojus tobulinti kvalifikaciją, į vaiko krepšelį įtraukdami kvalifikacijos tobulinimo lėšas. 556. Didinsime ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo prieinamumą, remdami šį ugdymą teikiančių įstaigų steigimą (finansiškai, patalpomis ir pan.), sudarydami palankias sąlygas juridiniams bei fiziniams asmenims teikti	1. Parengti ir įgyvendinti ikimokyklinio ugdymo finansavimo pagal vaiko krepšelį koncepciją, atitinkamų teisės aktų (Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo, Lietuvos Respublikos vietos savivaldos įstatymo ir t. t.) pakeitimų projektus. Pakeisti Ilgalaikę pedagoginių darbuotojų darbo užmokesčio didinimo programą, patvirtintą Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2008 m. kovo 5 d. nutarimu Nr. 193, ir ją įgyvendinti.	Supaprastinti ikimokyklinio ugdymo įstaigų steigimo reikalavimai, įvestas ikimokyklinio ugdymo krepšelis. Taip sudarytos galimybės paprasčiau ir greičiau įsteigti ikimokyklinio ugdymo įstaigas, kartu padaugėjo ikimokyklinio ugdymo dalyvių, padidėjo paslaugų įvairovė. Per 2011 metus privačiuose ir savivaldybių vaikų darželiuose atsirado per 6 000 naujų vietų. Nuo 2011 m. sausio 1 d. pradėtas taikyti ikimokyklinio ugdymo krepšelis, kuris skiriamas sutarčių pagrindu toms savivaldybėms, kuriose po 2010 m. rugsėjo 2 d. padaugėjo ikimokyklinio amžiaus vaikų. Mokinių registro duomenimis, 2011 metais į darželius priimta 6 tūkst. daugiau

	nevalstybines iki(prieš) mokyklinio ugdymo paslaugas. Vaiko krepšelio dydis bus vienodas ir valstybinėms, ir nevalstybinėms tokioms įstaigoms. 557. Ikimokyklinėse ugdymo įstaigose dirbančių pedagogų vidutinis darbo užmokestis per ketverius metus pasieks bendrojo lavinimo įstaigose dirbančių pedagogų vidutinio darbo užmokesčio dydį.		vaikų (tai yra apie 400 grupių).
XVI Vyriausybė	171. Sudarysime galimybę kiekvienam vaikui lankyti darželį – plėtosime ikimokyklinio ugdymo infrastruktūrą, sieksime, kad pakaktų kokybiškų vaiko priežiūros ir ugdymo įstaigų. Steigsime ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupes pradinėse mokyklose. 174. Plėtosime šiuolaikišką, kokybišką ikimokyklinio, priešmokyklinio ir bendrojo ugdymo įstaigų tinklą. Jis turi būti orientuotas į visuotinį aukštos kokybės vidurinį mokslą ir garantuoti kuo geresnį švietimo prieinamumą visiems.	Pagrindiniai rodikliai (svarbiausi rezultatai): 1. Švietimo įstaigas lankančių 4–6 metų vaikų dalis, procentais: 2012 metais – 84,8; 2016 metais – 88,9.	2015 metais viršyti Vyriausybės iškelti ankstyvojo ugdymo įstaigų lankomumo ir patyčių prevencijos bendrojo ugdymo mokyklose tikslai 2014–2015 metais šalyje įsteigta 301 nauja ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo grupė (63 iš jų kaime) – jas lankė 2 800 vaikų daugiau (980 iš jų – kaime). Nuo 2016 m. rugsėjo 1 d. priešmokyklinis ugdymas bus privalomas, šiuo metu rengiamasi visiems vaikams užtikrinti jį prieinamą ir kokybišką, planuojama įsteigti dar 82 priešmokyklinio ugdymo grupes, 77 pedagogų etatus.
XVII Vyriausybė	134.2. sieksime, kad kiekvienas vaikas galėtų lankyti ikimokyklinio ugdymo įstaigą. Peržiūrėjus neformaliojo ugdymo priemonių finansavimą, bus remiamos visos dienos mokyklos, užtikrinančios vaikų užimtumą, sudarytos galimybės pasibaigus pamokoms vaikams lankyti neformaliojo ugdymo įstaigą (sporto, meno ar mokslo būrelį), išaugs vasaros poilsio	Perėjimo prie institucinio vaikų ugdymo (priešmokyklinis ugdymas nuo 5 metų, pradinis ugdymas nuo 6 metų) modelio parengimas ir suderinimas su suinteresuotomis šalimis. Švietimo įstatymo pakeitimų dėl privalomo priešmokyklinio ugdymo nuo 5 metų ir pradinio ugdymo nuo 6 metų parengimas.	2019 m. parengtos metodinės medžiagos ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo pedagogams koncepcijos, kaip įtraukti darnaus vystymosi, kūrybingumo, informacinių technologijų (toliau – IT) ir STEAM ugdymo elementus į ikimokyklinį ir priešmokyklinį ugdymą. 2020 m. bus parengti metodinių priemonių rinkiniai ikimokyklinio amžiaus (nuo gimimo iki 6 metų) ir priešmokyklinio

	stovyklose galimybės.	Priešmokyklinio ir pradinio ugdymo bendrųjų programų ir kitų Švietimo įstatymą papildančių teisės aktų dėl priešmokyklinio ir pradinio ugdymo ankstinimo parengimas ir patvirtinimas. Prielaidų teikti prieinamas ir kokybiškas priešmokyklinio ir pradinio ugdymo paslaugas sudarymas (metodinės medžiagos parengimas, mokymai, papildomų grupių / klasių, pedagogų etatų įsteigimas, ugdymo aplinkos pritaikymas, vežiojimo mokykliniais autobusais užtikrinimas, galimybių jungtis prie saugaus interneto sudarymas). 20 vaikų darželių modernizavimas (edukacinių erdvių pritaikymas įvairesnių ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo programų ir ugdymo organizavimo formų vykdymui).	amžiaus (nuo 5 iki 7 metų) vaikų ugdymui, o 2021 m. rekomendacijos bus diegiamos praktikoje. 2017–2019 m. atidarytos 34 papildomos ikimokyklinio ugdymo grupės.
XVIII Vyriausybė	44.1. Visiems vaikams bus sudarytos sąlygos lankyti darželius. Bendradarbiaudami su savivaldybėmis sieksime, kad visi vaikai turėtų galimybę lankyti darželius ir savivaldybės organizuotų vaikų atvykimą į ikimokyklinio ugdymo įstaigas. Panaikinsime finansines paskatas nevesti vaiko į darželį, vaiko pinigus susiesime su vaiko iš socialinių paslaugų poreikių turinčios šeimos.	1.1.1. Atlikti ikimokyklinio ugdymo infrastruktūros plėtros savivaldybėse vertinimą, nustatant esamos infrastruktūros pritaikymo ar naujos kūrimo galimybes ikimokyklinio ugdymo prieinamumui užtikrinti. 1.1.2. Įgyvendinti priemones, kad į ikimokyklinį ugdymą būtų sėkmingai įtraukti vaikai iš	

	Skatinsime mobilių darželių, šeimos darželių kūrimąsi, infrastruktūros pritaikymą ugdymui kaimo bendruomenių patalpose, miesto daugiabučiuose ar biurų pastatuose, palaikysime kitas iniciatyvas kurti naujus darželius netradicinėse erdvėse. 44.2. Pasirengsime pereiti prie ankstesnio, tačiau lankstaus ugdymo. Sudarysime galimybę ugdyti vaiką pagal priešmokyklinio ugdymo programas dvejus metus. Pritaikysime aplinką, turinį ir šiuolaikines ugdymo formas jaunesnio amžiaus vaikams, žaidimais stiprinant socialines ir kultūrines kompetencijas, darbo grupėse įgūdžius. Turinio požiūriu susiesime ikimokyklinio, priešmokyklinio ir pradinio ugdymo programas. 44.3. Daugiau dėmesio ugdymui, ne tik vaiko priežiūrai. Ikimokyklinis ugdymas bus orientuotas į ankstyvą problemų ir talentų nustatymą, ugdymo sprendimų paiešką, ne tik į vaiko priežiūrą. Sustiprinsime ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo mokytojų rengimo ir tobulinimo programas. Dirbsime su aukštosiomis mokyklomis, kad būtų sudarytos sąlygos jiems patobulinti kvalifikaciją ir įgyti aukštąjį išsilavinimą. Sutarsime, kad ikimokyklinio ugdymo auklėtojams būtinas aukštasis pedagoginis išsilavinimas. Numatysime protingą	socialinę riziką patiriančių šeimų ir (ar) turintys specialiųjų ugdymosi poreikių. 1.1.3. Aprūpinti ugdymo įstaigas mokykliniais autobusais, skirtais vežioti ikimokyklinio amžiaus ir (ar) specialiųjų ugdymosi poreikių turinčius vaikus. 1.1.4. Atnaujinti ikimokyklinio ugdymo turinį, atsižvelgiant į naujausias mokslines žinias ir tyrimus, ypatingą dėmesį skiriant bendrųjų kompetencijų ugdymui, taikant amžiaus tarpsnį atitinkančius metodus, ir knygų skaitymo kultūros formavimui. 1.1.5. Sukurti įrankius ankstyvajam vaiko poreikių įvertinimui ir nuoseklaus ir konstruktyvaus grįžtamojo ryšio apie vaiko ugdymą(si) ir individualią pažangą tėvams (globėjams) suteikimui, užtikrinant būtiną švietimo ir ugdymo(si) pagalbą. 1.1.6. Parengti metodines priemones įstaigų, vykdančių ikimokyklinio ugdymo programas, veiklos stebėsenai vykdyti ir įdiegti tam reikalingus techninius sprendinius. 1.1.7. Sukurti įstaigų, vykdančių ikimokyklinio ugdymo	

	pereinamąjį laikotarpį šiam tikslui pasiekti. 44.4. Ikimokyklinio ugdymo įstaigų stebėsenos ir stiprinimo sistema. Įdiegsime ikimokyklinio ugdymo įstaigų veiklos stebėsenos ir vertinimo sistemą, kad, atsižvelgus į konkrečius rezultatus, būtų galima nustatyti problemas, laiku suteikti reikiamą pagalbą ir užtikrinti ikimokyklinio ugdymo kokybę. 44.5. Vaikų, turinčių specialiųjų poreikių, įtraukimas. Nuo pat ankstyvojo ugdymo etapo sieksime padėti vaikams, kuriems reikalingas stipriai individualizuotas ugdymo planas, gauti kuo tinkamesnį ugdymą. Taip užtikrinsime paprastesnę šių vaikų integraciją į bendrojo ugdymo procesą mokyklose ir visuomenėje. Suteiksime pagalbą ikimokyklinio ir priešmokyklinio ugdymo įstaigoms dirbant su vaikais, turinčiais specialiųjų poreikių, skatindami optimalaus dydžio grupių komplektavimą, darbuotojų pasirengimą dirbti su šiais vaikais, reikiamo pedagoginio ir nepedagoginio personalo pasitelkimą. Sieksime atliepti ir talentingų vaikų, kuriems dažnai reikia papildomo specialistų dėmesio, poreikius.	programas, stiprinimo paketą, apimantį mokymąsi vieniems iš kitų (angl. *peer-learning*), ikimokyklinio ugdymo mokytojų kompetencijų atnaujinimą ir stiprinimą, aprūpinimą moderniomis darbo vietomis.	

THE EVOLUTION AND CONTINUITY OF PRE-SCHOOL EDUCATION POLICY IN LITHUANIA: AN ANALYSIS OF X–XVIII GOVERNMENT PROGRAMS

Karolina Pralgauskytė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The primary objective of this study is to analyze the evolution of pre-school education policy priorities in Lithuania as reflected in the X–XVIII Government programs and to assess their continuity over time. The research aims to determine whether the priorities outlined in these programs were consistently implemented and how political shifts influenced the development of pre-school education policy.

To achieve this objective, the study sets out three main tasks: (1) to define the concept of policy priority shifts, (2) to identify the factors influencing policy consistency, and (3) to determine the key trends in pre-school education policy development within the X–XVIII Government programs. The study employs a qualitative content analysis method, systematically examining government documents to track policy changes and assess their alignment with long-term educational goals. The analysis is structured into two main parts: first, an exploration of how pre-school education policy priorities evolved across different governments, and second, an evaluation of the consistency of policy implementation over time.

The findings indicate that while pre-school education has gained increasing recognition as a critical component of Lithuania's education system, the policy approach has been inconsistent across different government terms.

The study concludes that to enhance the effectiveness and continuity of pre-school education policy, a more structured and long-term strategic approach is necessary. This includes ensuring stable funding, reducing policy fragmentation

between national and municipal levels, and strengthening mechanisms for policy monitoring and evaluation. The research contributes to a broader understanding of education policy-making in Lithuania and provides insights into the structural challenges affecting the sustainability of pre-school education initiatives.

Keywords: preschool education policy, policy change trends, political continuity, education policy, long-term strategy, political change, political priorities, systematic thinking.

VYRESNIO AMŽIAUS DARBUOTOJŲ PATIRIAMOS DISKRIMINAVIMO APRAIŠKOS KOMUNIKAVIMO SU VADOVAIS IR BENDRADARBIAIS ASPEKTU

Rasa Petrauskaitė

E. paštas: rapetrauskaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Emilija Talandienė

E. paštas: emtalandiene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Dana Vilkienė

E. paštas: davilkiene@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Kuratorė prof. dr. Agota Giedrė Raišienė

E. paštas: agotar@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-34

Santrauka. Tyrimo tikslas – ištirti vyresnio amžiaus asmenų darbe patiriamas diskriminavimo apraiškas komunikuojant su vadovais ir bendradarbiais. Darbuotojų bendravimo iššūkiai darbinėje aplinkoje turi tiesioginę įtaką darbo kokybei, organizacijos efektyvumui ir darbuotojų pasitenkinimui. Vyresnio amžiaus asmenys darbinėje aplinkoje – ne naujiena. Todėl dabar reikalingi tyrimai, kurie atskleistų, kokių komunikacijos iššūkių patiria vyresni asmenys ir kas padėtų šias problemas spręsti. Šiam tikslui įgyvendinti buvo pasitelkta literatūros analizė ir struktūruotas kokybinis interviu. Apklausta dvylika vyresnio amžiaus

vis dar dirbančių asmenų iš skirtingų darboviečių ir gyvenamųjų vietų. Straipsnyje pateikiami 2025 m. sausio mėnesį atlikto tyrimo rezultatai. Jie parodė, kad vyresni darbuotojai darbinėje aplinkoje dažniausiai nesusiduria su reikšmingais diskriminacijos ar socialinių barjerų iššūkiais, tačiau tam tikros problemos, pavyzdžiui, techniniai trikdžiai, nesusipratimai dėl žargono ar juokelių, egzistuoja. Rezultatai pabrėžia darbo kultūros svarbą ir įtraukios, lygiateisės darbo aplinkos kūrimo būtinybę, kad būtų užtikrinta vyresnio amžiaus darbuotojų motyvacija ir produktyvumas. Išryškėjo, kad vadovų pastangos palaikyti ryšį su vyresnio amžiaus darbuotojais labai vertinamos. Apibendrinant diskriminacijos apraiškos dažnai turi įtakos informantų galimybėms darbą atlikti gerai.

Reikšminiai žodžiai: vyresnio amžiaus asmuo, komunikacija, vadovai, bendradarbiai, diskriminacija, darbinė aplinka, techniniai nesklandumai, nuotolinis darbas.

Įvadas

Temos aktualumas ir naujumas. Ši tema yra itin aktuali šiuolaikiniame darbo pasaulyje, kuriame bendravimas nuolat kinta dėl technologijų pažangos, nuotolinio darbo plėtros ir įvairių kartų darbo jėgos. Darbuotojų bendravimo iššūkiai darbinėje aplinkoje turi tiesioginę įtaką darbo kokybei, organizacijos efektyvumui ir darbuotojų pasitenkinimui. Techniniai nesklandumai, socialiniai skirtumai ir diskriminaciniai aspektai ryškėja vis labiau, todėl būtina ieškoti būdų šiems iššūkiams spręsti. Vyresnio amžiaus asmenys darbinėje aplinkoje – ne naujiena. Greitai kintančioje aplinkoje, kur darbuotojams reikia gebėti prisitaikyti prie pokyčių, vyresni asmenys diskriminuojami dėl nenoro prisitaikyti prie naujovių ar poreikio skirti daugiau laiko geresniems rezultatams pasiekti.

„Eurostat“ duomenimis, 2021–2100 m. numatoma, jog stipriai daugės 80 metų ir vyresnių asmenų (6–14,6 proc. ES gyventojų), o mažėjant gimstamumui

daugelyje ES valstybių, prognozuojama, trūks darbo jėgos[1]. Dėl šių priežasčių vyresnių darbuotojų išlaikymas ar sugrąžinimas į darbo rinką tampa strategiškai svarbus mažinant darbo jėgos svyravimus ir prisitaikant prie būsimos demografinės realybės.

Nepaisant minimų iššūkių, statistika atskleidžia ir teigiamą vaizdą: „Eurostat" duomenimis, 65–74 metų darbuotojai yra patenkinti savo darbu 93,5 proc., o 15–64 metų amžiaus grupėje šis rodiklis siekia 90,4 proc.[2]. Vyresnių darbuotojų aktyvumas taip pat mažina socialinę atskirtį, nes dirbantys asmenys palaiko socialinius ryšius, lieka finansiškai savarankiški ir kuria visuomenės gerovę. Todėl dabar reikalingi tyrimai, kurie atskleistų, kokių komunikacijos iššūkių patiria vyresni asmenys ir kas padėtų šias problemas spręsti.

Tyrimo objektas – vyresnio amžiaus asmenys darbinėje aplinkoje.

Tyrimo tikslas – nustatyti vyresnio amžiaus darbuotojų komunikavimo su vadovais ir bendradarbiais iššūkius ir atskleisti galimų diskriminavimo apraiškų įtaką darbui.

Tyrimo uždaviniai:

1) Aptarti teorinius vyresnio amžiaus asmenų komunikacijos iššūkių darbe aspektus;
2) pasitelkus tyrimo metu surinktus empirinius duomenis pristatyti vyresnių darbuotojų komunikacijos su vadovais ir bendradarbiais iššūkius organizacijose;
3) atskleisti galimą vyresnio amžiaus darbuotojų komunikavimo darbe problemų įtaką darbui.

Straipsnį sudaro keturios pagrindinės dalys: teorinė, empirinio tyrimo metodų, tyrimo rezultatai ir išvados.

---

1 „Ageing Europe – statistics on working and moving into retirement", Eurostat, žiūrėta 2024 m. gruodžio 29 d., https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ageing_Europe_-_statistics_on_working_and_moving_into_retirement#Employment_patterns_among_older_people.

2 *Ibid*.

1. Teoriniai vyresnio amžiaus asmenų komunikacijos darbe iššūkiai

Statistikos terminų žodynas pensinį amžių apibrėžia kaip: „Asmenys, sulaukę teisės aktų nustatyto senatvės pensijos amžiaus, ir vyresni“[3]. Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatyme Nr. I-549[4] 2 str. pareikiamas senatvės pensijos suteikimo apibrėžimas, kuriame ir nurodoma, jog: „socialinio draudimo pensija, skiriama asmeniui, sukakusiam šio įstatymo nustatytą senatvės pensijos amžių ir turinčiam šio įstatymo nustatytą pensijų draudimo minimalųjį stažą, reikalingą senatvės pensijai gauti“. Amžius apibrėžiamas įstatymo nustatytose ribose. Tačiau ne tik amžius, bet ir einamos pareigos ar dirbamas darbas suteikia galimybių anksčiau išeiti į pensiją. Valstybėms tarnautojams, einantiems įstatyme numatytas pareigas, senatvės pensija skaičiuojama pagal tarnyboje ištarnautus metus. Vieni iš šių tarnautojų yra kariai. Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymo 3 str. nurodo: „ištarnavusiems vidaus reikalų, vidaus tarnybos, valstybės saugumo, krašto apsaugos sistemose, Specialiųjų tyrimų tarnyboje, Kalėjimų departamente ar jam pavaldžiose įstaigose ir valstybės įmonėse, muitinės sistemoje, Vadovybės apsaugos tarnyboje 25 ir daugiau metų“[5]. Taip darbo rinkoje atsiranda asmenų, kurių pensinis amžius yra kitoks.

Žodis komunikacija kilęs iš lotynų kalbos žodžio *communicatio*, reiškiančio pranešimą, perdavimą. *Communico* – padariau bendrą, bendrauju. Lietuvių kalbos žodynas vieną iš komunikacijos reikšmių pateikia: „socialinės sąveikos rūšis – bendravimas, keitimasis informacija, mintimis; informacijos perdavimas“[6]. Komunikacijos apibrėžimas yra gana platus, skiriasi tik į svarbiausius norimus pabrėžti aspektus sutelkiamas dėmesys. Komunikacijos procesas yra esminis žmonių

3 „Pensinio amžiaus gyventojai“, Oficialiosios statistikos portalas, žiūrėta 2025 m. sausio 7 d., https://osp.stat.gov.lt/statistikos-terminu-zodynas?popup=true&termId=8092.

4 „Lietuvos Respublikos socialinio draudimo pensijų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-08-03, Nr. 59-1153.

5 „Lietuvos Respublikos pareigūnų ir karių valstybinių pensijų įstatymas“, *Valstybės žinios*, 1994-12-23, Nr. 99-1958.

6 „Komunikacija“, Visuotinė lietuvių enciklopedija, žiūrėta 2025 m. sausio 7 d., https://www.vle.lt/straipsnis/komunikacija/.

tarpusavio informacijos sklaidos aspektas. Vienas iš pagrindinių ir paprasčiausių komunikacijos modelių, pateikiamų literatūroje, yra linijinis modelis, kurio pagrindiniai elementai yra siuntėjas, gavėjas ir pranešimas. Sudėtingesni modeliai apima atgalinį ryšį, siuntimo būdus, trikdžius, kontekstą. Šis modelis neapibrėžia kitų komunikacijos aspektų, kurie reikalingi informacijai perteikti. Komunikacijos procesas yra sudėtingesnis, jame atsiranda žinutės kodavimas ir dekodavimas. Čia svarbu, kad komunikacijos dalyviai žinotų vienodus kodus. Norint žinoti, ar komunikacija efektyvi, būtinas grįžtamasi ryšys siuntėjui. Vienas iš seniausių modelių, yra H. Lasswello „ 5W“ modelis: kas, ką sako, kokiu kanalu, kam ir koks poveikis. Šio modelio trūkumas – jis nekalba apie grįžtamąjį ryšį. Jis dažnai kritikuojamas dėl to, jog neatsiliepia į dinamišką komunikacijos pobūdį, nekreipia dėmesio į platesnį kultūrinį, socialinį kontekstą[7]. Tai ypač svarbu organizacijose, kuriose susiduria skirtingo amžiaus, skirtingos patirties ir požiūrių darbuotojai. Kiekviena amžiaus grupė savitai komunikuoja. Komunikacijos efektyvumo problema tampa ryškesnė organizacijose, kur bendradarbiauja skirtingo amžiaus ir patirties darbuotojai, pasižymintys savitais bendravimo stiliais.

Kalbant apie skirtingo amžiaus darbuotojų bendravimą ir bendradarbiavimą, sparčios technologijų kaitos kontekste tampa itin svarbios komunikacijos technologijos.

Siekdami atskleisti vyresnio amžiaus žmonių komunikacijos iššūkius, moksliininkai analizavo šių darbuotojų nuotolinio darbo patirtį[8]. Iš tyrimo rezultatų matyti, kad kuo vyresni darbuotojai, tuo dažniau jaučia įgūdžių stokos nulemtą nenorą dalytis žiniomis, naudotis šiuolaikiniais nuotolinio bendravimo metodais

7 Gabriella Szabó, „Emotional communication and participation in politics“, *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, 6(2), (2020): 5–21, https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:pHyvnjOpCnQJ:scholar.google.com/+Lasswell%E2%80%99io+5W+modelis&hl=lt&as_sdt=0,5&as_vis=1.

8 Joanna Gajda, „Sharing Knowledge in Multi-Generational Teams in Remote Working Conditions During the Covid-19 Pandemic“, *Proceedings of the European Conference on Knowledge Management,* 24(1), (2023): 377–383, https://www.researchgate.net/publication/373707906_Sharing_Knowledge_in_Multi-generational_Teams_in_Remote_Working_Conditions_During_the_Covid-19_Pandemic.

(61,1 proc. respondentų). Be to, šie darbuotojai mato sunkumų užmezgant ryšį su bendradarbiais internetu. Daugiausia (33,3 proc.) jie pokalbius internetu suvokia kaip kliūtį keistis žiniomis dėl rizikos prarasti konfidencialią informaciją. Šis tyrimas parodė, jog vyresnės kartos atstovai nelinkę bendrauti ir dalintis informacija IT technologijomis, galbūt viena iš priežasčių galėtų būti tai, jog jiems sunku išmokti jomis naudotis. Nors po COVID pandemijos daugelyje įmonių nuotolinis arba mišrus darbo būdas įsitvirtino, vyresnės kartos atstovams tai gali tapti nemažu iššūkiu. Todėl svarbu atsižvelgti į šiuos skirtumus. Apibendrindama atliktą tyrimą Gajda (2023) pabrėžia, jog nepaisant darbuotojų aprūpinimo reikalingomis IT priemonėmis nuotoliniam darbui, tiesioginio kontakto trūkumas turi įtakos ir darbuotojų komunikacijai.

Analizuojant mokslinius vyresnio amžiaus darbuotojų komunikacijos ypatumų su vadovais tyrimus matyti, kad konstruktyvus darbuotojo ir vadovo dialogas gali paskatinti vyresnius darbuotojus ilgiau išlikti darbo rinkoje, o konfliktiški santykiai, diskriminacija ir neigiamas požiūris į vyresnį žmogų, priešingai, gali spartinti jo pasitraukimą. Kaip teigia Juškelienė ir Kolesnik (2021), „nepalanki emocinė aplinka, nepakankama darbuotojo autonomija, grįžtamojo ryšio trūkumas gali sąlygoti tai, kad žmogus nebemato atliekamo darbo prasmės, nebenori prisiimti atsakomybės, tobulinti žinių ir siekia išankstinės pensijos“[9]. Taigi konstruktyvus dialogas ir pagarbus vadovo požiūris išlaiko vyresnių darbuotojų motyvaciją, o neigiamos komunikacijos formos ją greitai mažina.

Verta atkreipti dėmesį ir į tai, kaip psichosocialinė darbo aplinka veikia vyresnių darbuotojų pasiryžimą toliau dirbti. Fizinė ir psichosocialinė darbo aplinka reikšmingai veikia vyresnių darbuotojų sveikatą ir sprendimą, kiek ilgai jie išliks aktyvūs darbo rinkoje. Europos sveikatos ir saugos agentūros ataskaitoje

9 Vida Juškelienė ir Justyna Kolesnik, „Veiksniai, turintys reikšmės vyresnio amžiaus žmonių ilgesniam darbingam amžiui ir dalyvavimui darbo rinkoje: literatūros apžvalga“, *Visuomenės sveikata*, 94 (2021): 9–20, https://visuomenessveikata.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2021.3(94)/VS%202021%203(94)%20LIT%20Darbingas%20amzius%20(1).pdf.

pabrėžiama, jog patyčios, labai intensyvus darbas, prasta darbo ir asmeninio gyvenimo pusiausvyra verčia vyresnius darbuotojus išeiti iš darbo. Kita vertus, gera psichologinė aplinka ir kokybiška komunikacija skatina pasilikti[10]. Vyresnio amžiaus darbuotojų ir vadovo bendravimas yra vienas iš esminių veiksnių kuriant tinkamą mikroklimatą, o vadovo supratingumas ir palankios darbo sąlygos yra lemiami veiksniai vyresnius darbuotojus ilgiau išlaikyti darbo rinkoje.

Šiuos veiksnius, lemiančius vyresnių darbuotojų apsisprendimą likti darbe, Juškelienė ir Kolesnik (2021) plačiau aptaria atkreipdamos dėmesį į konkrečius gero psichologinio klimato ir konstruktyvios komunikacijos bruožus: gera psichologinė aplinka ir tinkama komunikacija („mūsų nenurašo", „norisi dirbti") skatina vyresnius darbuotojus ilgiau išlikti darbe. Jie vertina, kai darbdavys atsižvelgia į jų poreikius: suteikia lankstesnį darbo grafiką ar pasiūlo kitą poziciją. Teigiamas vadovų ir kolegų požiūris bei galimybė palaikyti gerus tarpusavio santykius suteikia daugiau pasitenkinimo darbu ir motyvacijos likti organizacijoje net ir artėjant pensiniam amžiui. Jei įmonė pasirūpina vyresnių darbuotojų gerove, sudaro palankias sąlygas ir gerbia jų patirtį, vyresni asmenys jaučiasi ne tik naudingi, bet ir noriai siekia išlikti aktyvūs darbo rinkoje[11].

Taigi tinkama vadovo ir kolegų komunikacija, supratingumas ir lanksčios darbo sąlygos gali padėti vyresniems darbuotojams išlaikyti motyvaciją ir sėkmingai tęsti profesinę veiklą.

Toliau aptarkime, su kokiais komunikacijos sunkumais susiduria vyresnio amžiaus darbuotojai kasdienėse darbo situacijose, kurie trukdo pasiekti numatytus tikslus. Jų dažniausiai kyla dėl su bendravimu susijusių, tačiau netiesioginių veiksnių: nepalankaus bendradarbių požiūrio, prastos psichologinės aplinkos,

10 „Towards Age-Friendly Work in Europe: A Life-Course Perspective on Work and Ageing from EU Agencies: Report", European Union, žiūrėta 2025 m. gruodžio 29 d., https://doi.org/10.2802/677554.

11 Vida Juškelienė ir Justyna Kolesnik, „ Lygybės ir nediskriminavimo dėl amžiaus principo raiška puoselėjant vyresnio amžiaus darbuotojų profesinę gerovę", *Visuomenės sveikata*, 94 (2022):74–84, https://visuomenessveikata.hi.lt/uploads/pdf/visuomenes%20sveikata/2022.3(98)/VS%202022%203(98)%20ORIG%20Lygybes%20principas.pdf.

stereotipų ir įvairių komunikacijos problemų organizacijos lygmeniu. Juškelienė ir Kolesnik (2022) kitame savo tyrime atskleidė, kad vyresni darbuotojai susiduria su nevienodomis kvalifikacijos tobulinimo galimybėmis ir darbo sąlygų nepritaikymu, diskriminacija priimant į darbą, vyresnių darbuotojų laimėjimų nuvertinimu, nepritaikytų darbo krūvių. Tai neigiamai veikia vyresnio amžiaus darbuotojų motyvaciją, produktyvumą ir skatina anksčiau pasitraukti iš darbo rinkos. Bendras organizacijos požiūris į amžiaus įvairovę, atviras dialogas ir adekvačios darbo sąlygos gali padėti išvengti šių nesklandumų[12]. Kitaip tariant, komunikacijos iššūkių nesklandumai darbinėje aplinkoje tampa kliūtimi veiksmingai įgyvendinti tikslus, nes dėl stereotipų, nepalankaus kolegų požiūrio, diskriminacijos ir nesuderintų darbo sąlygų vyresni darbuotojai praranda motyvaciją ir jaučiasi neįvertinti.

Apskritai be efektyvaus bendravimo organizacija negalėtų būti sėkminga[13]. Vis dėlto kai kurie komunikacijos iššūkiai yra bendri ir nepriklauso nuo bendraujančių žmonių amžiaus, socialinio statuso ir t. t. Pvz., efektyviai komunikuoti gali trukdyti vadinamasis informacijos filtravimas, kai žinios siuntėjas sąmoningai manipuliuoja informacija, kad gavėjas ją priimtų palankiau. Žmonėms taip pat būdingas selektyvus suvokimas, kuris reiškia, kad žinios gavėjas pagal savo poreikius, interesus, patirtį, išsilavinimą ir kitas asmenines savybes informaciją iš aplinkos priima selektyviai. Be to, informacijos perteklius dėl ribotų žmonių galimybių apdoroti informacinius vienetus gali būti priežastis, dėl ko prarandama svarbi informacija, tuomet komunikacija tampa ne tokia efektyvi[14]. Galiausiai lyčių stiliai taip pat veikia komunikacijos efektyvumą, nes dažniausiai vyrai

12 Juškelienė ir Kolesnik, *supra note*, 11.

13 Victoria O. Akpa, Olalekan U. Asikhia ir Ngozi Evangeline Nneji, „Organizational culture and organizational performance: A review of literature“, *International Journal of Advances in Engineering and Management* 3(1), (2021): 361–372, https://www.publications.calebuniversity.edu.ng/caleb_uploads/2024/04/Organizational-Culture-and-Organizational-Performance-A-Review-of-Literature.pdf.

14 Mukelabai M. Musheke ir Jackson Phiri, „The Effects of Effective Communication on Organizational Performance Based on the Systems Theory“, *Open Journal of Business and Management*, 9(2), (2021): 659–671, https://doi.org/10.4236/ojbm.2021.92034.

vartoja kalbą statusui pabrėžti, o moterys – ryšiui užmegzti. Nereikėtų pamiršti ir profesinės srities įtakos, dėl kurios skirtingiems žmonėms tie patys žodžiai gali reikšti skirtingus dalykus. Be to, išsilavinimas ir kultūrinė aplinka gali daryti įtaką žmonių vartojamai kalbai ir prasmėms[15]. Kad vadovų komunikacija taptų efektyvi, reikėtų naudoti įvairius kanalus, grįžtamąjį ryšį, supaprastinti kalbą, aktyviai klausytis, tramdyti emocijas ir vengti gandų[16]. Skirtingas suvokimas – dažniausias barjeras sėkmingai komunikacijai. Taip pat emocinės reakcijos trukdo objektyviai vertinti informaciją. Prieštaringa žodinė ir nežodinė komunikacija sukelia disonansą siunčiamai žinutei, o nepasitikėjimas gali tapti problema teisingai suprasti siunčiamą informaciją.

Galima išskirti tris etapus, lemiančius veiksmingą komunikaciją. Tai užkodavimas, atkodavimas ir triukšmas[17]. Užkodavimo metu svarbiausia, kad informacijos pavertimas simboliais būtų vienodai suprastas tiek siuntėjo, tiek gavėjo. Dažniausia nesusipratimų ir dėl to komunikacijos nesėkmių priežastis yra abipusio supratimo trūkumas. Atkodavimas ne mažiau svarbus nei užkodavimas. Kai gavėjas interpretuoja gautą parnešimą ir paverčia jį vertinga informacija, pirmiausia gavėjas turi priimti pranešimą ir jį interpretuoti. Kad gavėjas teisingai suprastų, labai svarbūs ankstesnės patirtys, lūkesčiai ir ar vienodai tas pačias reikšmes supranta siuntėjas ir gavėjas. Taip pat reikšmingą vietą komunikacijos procese užima triukšmas, kuris gali trukdyti, iškraipyti, kliudyti ar silpninti komunikaciją. Triukšmas gali atsirasti komunikacijų kanale ar dėl netinkamai pasirinkto perdavimo būdo. Elementariausias gali būti foninis triukšmas, kuris neleidžia gerai suprasti siunčiamos žinutės, vidinis, kai gavėjas tiesiog nekreipia dėmesio, taip

15 Nijolė Petkevičiūtė, „Vyrai ir moterys kintančioje darbo aplinkoje: socialiniai vaidmenys, stereotipai, savybės, komunikacija, lyderystė“, *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*, 34, (2023): 190–202, https://etalpykla.lituanistika.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2023~1731958179784/datastreams/DS.002.0.01.ARTIC/content.

16 Mark Topley, „The art of leadership communication: Transparency, listening, and effective feedback“, *BDJ In Practice* 36, (2023):22–23. https://doi.org/10.1038/s41404-023-2181-9.

17 Gift J. Eke, „Effective Communication Processes: A Peanacea for Organizations Success“, *IOSR Journal of Business and Management*, 22(8), (2020): 42–54, https://www.iosrjournals.org/iosr-jbm/papers/Vol22-issue8/Series-2/E2208024254.pdf.

pat kanalo pasirinkimas gali veikti, ar žinutė bus suprasta teisingai. Dažniausiai problemų sukelia užkodavimas ir atkodavimas[18].

Tarpasmeniniuose santykiuose svarbi neverbalinė komunikacija. Žmonės parodo savo požiūrį į kolegas ir vadovus nesąmoningai. Neverbalinės komunikacijos elementai leidžia suprasti žmogų, esantį šalia. Kūno kalba gali atskleisti daugiau nei žodžiai, nes asmuo taip gali parodyti savo nuostatas, sutikimą ar nepritarimą; verbaline kalba informaciją galima iškreipti, o neverbaline pasakoma tiesa, todėl tai yra taip svarbu tiriant darbuotojų tarpasmeninius santykius[19].

Galiausiai darbdaviams reiktų skirti laiko darbuotojų poreikiam ir lūkesčiams išsiaiškinti ir pagal juos teikti naujus pasiūlymus, kurie tobulintų veiklos organizavimą. Organizacijos, kurios siekia efektyviai valdyti įvairaus amžiaus dirbančiuosius, turėtų koncentruotis į darbo aplinkos ir komunikacijos procesų tobulinimą, mokymų plėtojimą[20]. Darbdavių (ir vadovų) švietimas apie vyresnių darbuotojų poreikius ir bendravimą su jais yra kertinis efektyvios komunikacijos veiksnys. Reiktų dalintis gerosiomis praktikomis, rengti mokymus, kad įmonės suprastų, kaip kurti palankią aplinką ir efektyvesnę komunikaciją su vyresniais darbuotojais[21]. Kryptingas karjeros planavimas ir kvalifikacijos tobulinimas skatina vyresnio amžiaus darbuotojų įsitraukimą. O mokymo struktūros ir būdų pritaikymas vyresniems darbuotojams galėtų iš esmės pakeisti situaciją ilgiau išlikti darbo rinkoje[22].

---

18 Emmanuel Chukwunonye Ifeduba, „How communication noise erodes quality and undermines learning“, *Quality Assurance in Education,* 28(3) (2020): 165–177, https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1108/QAE-07-2019-0068.

19 Iuliana M. Chitac, Deborah Knowles ir Spinder Dhaliwal, „What is not said in organizational methodology: how to measure non-verbal communication“, *Management Decision,* 62(4), (2024): 1216–1237, https://doi-org.skaitykla.mruni.eu/10.1108/MD-05-2022-0618.

20 Rūta Čiutienė ir Rasa Railaitė, „Darbuotojų amžiaus įvairovės valdymas“, *Organizacijų vadyba: sisteminiai tyrimai / Management of Organizations: Systematic Research* 68, (2013): 27–40, http://dx.doi.org/10.7220/MOSR.1392.1142.2013.68.2.

21 „A life-course perspective on work and ageing from EU agencies: report“, European Union, žiūrėta 2024 m. gruodžio 30 d., https://doi.org/10.2802/677554.

22 Juškelienė ir Kolesnik, *supra note*, 9.

Apibendrinant išnagrinėtą mokslinę literatūrą, galima teigti, kad vyresnio amžiaus darbuotojams būdingi ir komunikavimo, elgsenos savitumai, ir nepriklausantys nuo amžiaus bruožai. Vadovai, dirbantys su vyresnio amžiaus asmenimis, turėtų išsiaiškinti jų poreikius ir lūkesčius ir pagal tai tobulinti komunikaciją.

2. Tyrimo organizavimas ir metodika

Tyrimo tipas ir tikslas. Tyrimui pasirinktas struktūruotas atvirų klausimų interviu[23], kuriuo siekta išsiaiškinti komunikacijos ypatumus pagal vienodus kriterijus skirtingose darbovietėse ir geografinėse vietose.

Tyrimo imtis. Tyrime dalyvavo dvylika skirtingų profesijų ir skirtingose geografinėse vietovėse gyvenantys vyresnio amžiaus asmenys, dalyvaujantys darbo rinkoje. Saugant tyrimo dalyvių konfidencialumą, jų vardai ir pavardės neatskleidžiami. Informantai užšifruoti atitinkamai A1–12 kodais, o surinkti interviu duomenys pateikti citatų formatu.

Tyrime dalyvavo 8 moterys ir 4 vyrai. Šešių informantų išsilavinimas aukštasis, trijų aukštesnysis, dviejų pagrindinis ir vieno vidurinis. Darbo stažas darbovietėje svyravo 3–52 metai. Penki informantai buvo iš regiono, o septyni – iš vieno didžiųjų Lietuvos miestų.

Kokybinio tyrimo eiga ir etika. Tyrimas atliktas 2025 m. sausio 6–15 d. susisiekiant tiesiogiai ir nuotoliu. 9 informantai apklausti jų darbovietėje, 3 – bendraujant raštu. Informantams buvo pateiktas žodinis kvietimas dalyvauti tyrime. Tik išreiškę sutikimą dalyvauti tyrime pakviesti pokalbio. Interviu pradžioje asmenims suteikta informacija apie galimybę bet kuriuo metu nutraukti pokalbį ir atšaukti sutikimą naudoti iš jų gautus duomenis.

Tyrimo metu tyrėjai nevertino dalyvių, nekritikavo ir nebandė pakeisti jų nuomonės, išliko neutralūs. Klausimai tyrimo metu buvo užduoti korektiškai, jų

23 Inga Gaižauskaitė ir Natalija Valavičienė, *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu,* (Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2016), 19.

formuluotės – plačios. Vengta keblių, nurodančių ir provokuojančių klausimų. Tyrimo metu palaikytas dalykinis pokalbis, kalbėta tik apie profesinei veiklai įtakos turinčius veiksnius. Informantų atsakymai įrašyti, vėliau transkribuoti, analizuoti ir, parengus straipsnį, sunaikinti dėl duomenų apsaugos reikalavimų.

3. Tyrimo rezultatai

3.1. Komunikacijos iššūkiai darbinėje aplinkoje

Pirmiausia siekta išsiaiškinti, su kokiais komunikacijos iššūkiais susiduria vyresnio amžiaus asmenys savo darbinėje aplinkoje. Išskirtos šešios subkategorijų grupės: techniniai nesklandumai, nuotolinio darbo problemos, e. komunikacijos nesklandumai, socialinio dialekto problemos, juokelių problemos ir diskriminacija (žr. 1 lentelę).

1 lentelė. Komunikacijos iššūkiai darbinėje aplinkoje

Kategorija	Subkategorija	Pagrindžiantys teiginiai
Komunikacijos iššūkiai darbinėje aplinkoje	**Techniniai nesklandumai**	*„Kai sutrinka ryšys, automatiškai turi atidėti darbą vėlesniam laikui ir derinti atlikimo terminą.“(A4)* *„Kartais, kai atnaujinamos sistemos, sakyčiau <...>“(A5)* *„Nėra problemų jokių.“(A6)* *„<...> kartais pasitaiko, kad kažkas neveikia, sakykim Facebook ar Messenger, bet padeda tas kas moka.“(A7)* *„Neturiu problemų toje srityje, turėjome mokymus ir viskas man ten aišku.“(A8)* *„<...> nenaudojam mes kažko tokio, (tyla) <...> tiesiog nereikia man to darbui atlikti.“(A9)* *„Nesusiduriu su jokiais“(A11)*
	Nuotolinio darbo problemos	*„Nuotolinį darbą įtakoja techniniai trikdžiai, stočių perkrovimai.“(A4)* *„Svarbu, kad ryšys geras būtų. Daugiau įtakos neturi. Ai, dar kartais pamiršta perskambinti bendradarbiai.“(A5)* *„Nėra tokių problemų. Visada problemas galima išspręsti kitą dieną ar paskambinti.“(A6)* *„Kad mano darbas visada vyksta čia (rodo aplinkui), tai nuotoliniu aš niekada nedirbau, vis čia.“(A7)* *„Nežinau, gal net geriau buvo (pasitikslina klausimą) <...> ne, problemų nebuvo.“(A8)* *„<...> tai, kad aš visada tik gyvai dirbau.“(A9)* *„Nesusiduriu niekada. Dažnai tai suteikia daug privalumų.“(A12)*

	E. komunikacijos nesklandumai	*„Kalbam, bendraujam (pastaba: gyvai), paskambina tik kai kažkas ko nors neranda; eiliniai reikalai.“(A2)* *„Jei ką keičia, tai keičia, bandau, parodo ir dirbu, nėra, kad būtų per sunku. Stengiuosi prisitaikyt, mokytis.“(A3)* *„Sulėtina, bet tai ką turi raštiškai, gali tvirčiau pasiremti.“(A4)* *„Nesusiduriu. Komunikacija vyksta e. paštu, Mattermoste, telefonu.“(A5)* *„Kai neveikia el. paštas, visada galima paskambinti ir klausimą išspręsti.“(A6)* *„<...> negaunam mes tų laiškų, mhh, <...> jeigu ką, tai (pamini bendradarbės vardą) padeda.“(A7)* *„<...> mums netgi geriau sekasi, turime bendrą pokalbių „chatą“ ten dalinamasi naujienomis tai būna, kad net paklausiam, ar matei, kas buvo parašyta, jei ne papasakojam.“(A8)* *„Neturim mes tokių dalykų.“(A9)*
	Socialinio dialekto problemos	*„Žmogus kažkuo prislėgtas, tai stengiuosi apeit, kad nereikėtų šnekėt kažko kas liūdna ar sunku, o jei nori to, tai man pasipasakoja ir šiaip.“(A1) pozityvu, turi susikūrę bendruomenę, yra jos dalis, kalba ne apie darbą* *„Neturiu tokių problemų.“(A4)* *„Ne visai, daugiau techninis žargonas, dėl darbo specifikos. Bet, kolegos paaiškina, jei paklausiu.“(A5)* *„Tik tiek, kiek tas žargonas yra darbinis. Dėl amžiaus nepastebėjau.“ (A6)* *„Kartais sunku suprasti (tyla) ką pasako ar kokį blogesnį žodį (pašnibždomis) žinot nusikeikia.“(A7)* *„Man problemų nekyla, gal kartais su tėvais (tėvai yra klientai), bet tarpusavyje ne, tikrai nėra kad nesuprasčiau.“(A8)* *„Mes visos vienodo amžiaus beveik dirbam, jaunesnių neturim.“(A9)*
	Juokelių problemos	*„Su tais juokais aš per daug rimta.“(A1)* *„Su manim negali bendraut, nes visokius niekus pasakoju ir jos pyksta, na, nepyksta tik juokias, mane žino.“(A2)* *„Nėra tokių juokelių.“ (A4)* *„Dėl mano amžiaus tokių juokų nebuvo.“(A5)* *„Nėra.“(A6)* *„<...> kartais prašau paaiškinti, bet tik numoja ranka (imituoja gestą) ir sako ai.“(A7)* *„Pas mus aplinka ne ta, manau, esam visos baigusios psichologijos kursus, nekyla tokių dalykų.“(A8)* *„<...> kokie juokeliai, suprantam mes viena kitą.“(A9)*

	Diskriminacija	*„Gamybininkų tarpe nėra jokių problemų su bendravimu, viskas draugiškai, jeigu ką, vienas kitam paaiškinam.“(A3)* *„Aš žinau savo amžių ir niekur nesikišu kur nereikia.<...> Bandė kolega įgelti, kai jaunesnį kolegą atleido, o mane paliko.“(A3)* *„Aš dirbsiu tiek kiek esu reikalinga, kiek galiu dirbt, bet jeigu matot, kad viskas, aš tą dieną išeinu.“(A3)* *„Nėra tokios.“(A4)* *„Nežinau (tylos pauzė). Ne <...> tikriausiai nėra tokios.“(A5)* *„Nėra čia jokios diskriminacijos.“(A6)* *„Kartais kelia skirtingus reikalavimus (tyliau) bet gal geriau nekalbėti taip, <...> vieniems galima išeiti taip, o man reikėjo prašymą rašyti (kalba apie išėjimą anksčiau iš darbo dėl to, kad dalyvavo rinkimuose, kaip darbuotoja).“(A7)* *„<...> dėl amžiaus tikrai nepatiriu jokios diskriminacijos, daug mokomės, (apsižvalgo ir patyli) kartais paklausia, o kada išeisi į užtarnautą poilsį, bet juokais tik.“(A8)* *„Ne, tikrai ne.“(A9)*

Analizė atskleidė, kad informacinės technologijos nėra pagrindinis iššūkis vyresnio amžiaus darbuotojams, jų nurodomos problemos yra labiau techninės, susijusios su ryšiu ar programinės įrangos atnaujinimu. Daugelis darbuotojų siekia prisitaikyti prie technologijų ir pripažįsta jų naudą sprendžiant kasdienius darbo uždavinius. Socialinio dialekto problemų pasitaiko retai, jos dažniausiai sprendžiamos kolegiškai, tačiau yra atvejų, kai susiduriama su nesusipratimais dėl humoristinių posakių. Diskriminacija dėl amžiaus darbo aplinkoje taip pat reta, tačiau vis dėlto yra darbuotojų, kurie patiria subtilias diskriminacijos formas, pavyzdžiui, skirtingus reikalavimus ar kolegų pasisakymus apie pensiją. Tokių atvejų nedaug. Bendrai matyti, kad dauguma vyresnio amžiaus darbuotojų nejaučia reikšmingo diskriminacijos ar socialinių barjerų poveikio savo darbo aplinkoje. Šie rezultatai pabrėžia darbo kultūros svarbą, atskleidžia poreikį palaikyti įtraukią ir lygiateisę darbo aplinką.

3.2. Komunikacijos su vadovais ypatumai

Tyrimu siekta išsiaiškinti vyresnio amžiaus asmenų komunikacijos su vadovais ypatumus. Išskirtos trys subkategorijų grupės: pakanka laiko, vadovo pastangos ir vadovo vertinimas (žr. 2 lentelę).

2 lentelė. Komunikacijos su vadovais ypatumai

Kategorija	*Subkategorija*	*Pagrindžiantys teiginiai*
Komunikacijos su vadovu ypatumai	**Pakanka laiko**	*„Kai reikia, tai skiria laiko, ar individualiai paklausia.“ (A1)* *„Jei yra kokių neaiškumų, ar kažkokių tai man kyla klausimų, tai iškart einu pas vadovę, man iškart skiria laiko ir bandome išspręsti.“(A3)* *„Su vadove puikiai sutariu, visada atsako į mano klausimus.“(A4)* *„<...> (atsidūsta) jie laiko neturi.“(A7)* *„<...> užtektinai, (tyliau) manau, kad užtenka, jie kitokiais reikalais užimti.“(A8)* *„<...> kai buvo atvažiavę, net nenusileido iki čia (rodo aplinkui), vaikščiojo viršuje pakampiais (turima omenyje administracines patalpas), nemačiusi gyvai aš jo.“(A9)*
	Vadovo pastangos	*„Iš darbo dar niekas nevaro, jei pajėgi dirbti, tai dirbkit, ir ta prasme dar yra sveikata ir norisi, ir nesinori sėdėt namuose ir nieko neveikt, o aš dar ir dirbdama galiu viską namuose pasidaryt tą, kas man reikia, ir man gera tada, kad galiu laukti vaikų ir skanesnius pietus paruošt.“(A1)* *„Netrukdo man dirbti.“(A6)* *„<...> dideliam kiekiui žmonių vadovauja, ten (turima galvoje pagrindinę būstinę, nes dirbama filiale) daug darbo ten.“(A7)* *„<...> viską aptariam, įsivertinam, įdeda tų pastangų pakankamai.“(A8)* *„<...> kokios pastangos, jei net susirinkimo negali suorganizuoti <...> ir prisistatyti.“(A9)*
	Vienodas vertinimas	*„Kai jaunesnis, tai gali kitur eit pasiieškot darbo, o kai vyresnis, tai jau negali pagąsdint, kad kitur išeisi.“(A1)* *„Matosi (pastaba: nevienodas vertinimas); pas mus kitoks bendravimas, visi draugai ir giminės, viskas individualiai, į visus atsižvelgia.“(A2)* *„Negaliu įvertinti, nes su manimi bendraujama puikiai, skirtumo nejaučiu.“(A4)* *„Nepasakyčiau, kad jaučiu skirtumų. Nežinau net, <...> mmmmm. Gal ir yra, bet aš jų nepastebiu.“(A5)* *„Su jais (t. y. jaunesniais) gal lengviau, bet gal aš ko nežinau, ką kalba už uždarų durų.“(A7)* *„Nesiskiria, viskas vienodai, manau.“(A8)* *„<...> kad nematom mes tų vadovų, ką aš galiu žinoti.“(A9)* *„Manyčiau kad vadovas komunikuoja panašiai su skirtingo amžiaus darbuotojais.“(A10)*

Išanalizavus interviu metu gautus atsakymus galima teigti, kad vyresnio amžiaus darbuotojai bendravimą su vadovu pateikia įvairiai. Dalis informantų akcentuoja vadovų pasiekiamumą, dėmesį, norą padėti spręsti problemas ar požiūrį į kiekvieno situaciją individualiai. Kiti informantai pabrėžia visai kitokius vadovus:

neprieinami, neskiria dėmesio ar nesirūpina darbuotojais. Dauguma atsakiusiųjų sutiko, kad vadovai stengiasi bendraudami su vyresnio amžiaus darbuotojais. Vertinant požiūrį į skirtingo amžiaus darbuotojus paaiškėjo, kad dėl skirtingų darbo keitimo galimybių nevienodai vertinami jaunesni ir vyresni darbuotojai. Tačiau net keli informantai paminėjo nematantys skirtumų. Nepaisant to, dauguma vyresnio amžiaus darbuotojų išskiria teigiamus bendravimo aspektus ir nepastebi reikšmingų skirtumų tarp jų ir kitų darbuotojų vertinimo organizacijoje.

3.3. Komunikacijos iššūkių nesklandumai darbinėje aplinkoje siekiant rezultatų

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kaip komunikacijos nesklandumai veikia vyresnio amžiaus asmenis darbinėje veikloje siekiant gerų rezultatų, karjeros galimybių. Išskirtos šešios subkategorijų grupės: techniniai nesklandumai, nuotolinio darbo problemos, e. komunikacijos nesklandumai, socialinio dialekto problemos, juokelių problemos ir diskriminacija (žr. 3 lentelę).

3 lentelė. Komunikacijos iššūkių nesklandumai darbinėje aplinkoje siekiant rezultatų

Kategorija	*Subkategorija*	*Pagrindžiantys teiginiai*
Komunikacijos iššūkių nesklandumai darbinėje aplinkoje siekiant rezultatų	**Techniniai nesklandumai**	*„Neturiu kameros, neturiu to, ir sakė jau nedarys to, susirinkime negaliu prisijungti, kameros įsijungti negaliu, jus girdžiu, bet manęs ne.“(A3)* *„Kai sutrinka ryšys, automatiškai turi atidėti darbą vėlesniam laikui ir derinti atlikimo terminą.“(A4)* *„Nėra problemos, jei neveikia kompiuteris, gali telefonu viską sutvarkyti, o užduotis galima kitą dieną iš ofiso atlikti.“(A5)* *„<...> neveikia mano darbo.“(A7)* *„<...> puikiai dirbu su viskuo, nebent kokie nesklandumai iš technikos pusės, tada ateina technikas ir patvarko.“(A8)* *„<...> juk darbas toks, kad nelabai ir reikia ko (patyli)... nebent, kol priemonės ateina, ilgai užtrunka (turima omenyje, kad priemonės užsakomos per kitų žmonių programas).“(A9)*
	Nuotolinio darbo problemos	*„Nuotolinį darbą įtakoje techniniai trikdžiai, stočių perkrovimai.“(A4)* *„Nėr tokių.“(A5)* *„Jokių problemų, nėra. Yra ryšys dirbi, nėra, eini arbatos gert. Nematau problemos.“(A6)* *„<...> viską darau vietoje, neveikia.“(A7)* *„<...> neturiu problemų su tuo.“(A8)* *„<... >neina mums nuotoliu, viską darom vietoje.“(A9)*

	E. komunikacijos nesklandumai	*„<...> tai, kad darbas mažai su tuo surištas, (pagalvoja ir pasako užtikrintai) ne, neveikia.“(A7)* *„<...> turime bendrą pokalbių „chatą“, ten dalinamasi naujienomis, tai būna, kad net paklausiam, ar matei, kas buvo parašyta, jei ne, papasakojam. Taip padedam viena kitai.“(A8)* *„<...> nesinaudojam, tai neveikia.“(A9)* *„Nepatiriu komunikacijos iššūkių.“(A11)*
	Socialinio dialekto problemos	*„Kalbam kaip sveikatos, viskas gerai, pakviečia pabendrauti, išgerti arbatos.“(A1)* *„Problemų bendrauti nėra, tiesiog einu dirbti savo darbą.“(A2)* *„<...> tokiame darbe,(juokiasi) ne, neveikia.“(A7)* *„<...> (užtikrintai) neveikia.“(A8)* *„<...> neturim ir neveikia.“(A9)* *„Jeigu nesuprantu žargono, paklausiu, ką nori pasakyti.“(A12)*
	Juokelių problemos	*„Kadangi visi jaunesni, tai paklausau, ką kalba, aš pasiklausau, jei kas man nelabai patinka, tai nekomentuoju, <...> nesu sutikus, kad kas man pasakytų ką negero.“(A1)* *„<...> na nebent sureaguoji tada, gal reikia kelių minučių atsigauti, bet mažai veikia.“(A7)* *„<...> tikrai neįtakoja.“(A8)* *„<...> atlieku viską gerai.“(A9)*
	Diskriminacija	*„(diskriminacija ne darbe, o kalbant su bendraamžiais, jie labiau neigiamai žiūri į tai, kad vis dar dirba, nors jau pensijoje) „o tai jūs dar dirbat?“, „stengiuosi nekalbėti su jais apie darbą.“(A1)* *„(pastaba: bendradarbiai (vadovas) nesigilina, kas padaro darbus, ir galvoja, kad tas jaunesnis,<...> o jis ir prisiėmė sau darbus, nors jų nepadarė, mes padarėm.“(A2)* *„<...> gal truputį ir sunervina, bet juk vis tiek turi padaryti.“(A7)* *„<...> kad nėra pas mus jos.“(A8)* *„<...> (atsidūsta) nėra jos, neveikia.“(A9)*

Išanalizavus interviu metu informantų pateiktus atsakymus apie techninius nesklandumus gerai atlikti darbą išryškėjo, kad daugumos tai neveikia, tik du teigė patiriantys problemų dėl to. Nuotolinio darbo problemos informantai neišskyrė, tik vienas teigė patiriantis sunkumų dėl pačios technikos naudojimo ypatumų. Tyrimo dalyviai teigė nesusiduriantys su e. komunikacijos nesklandumais, kurie paveiktų jų darbą, kaip ir socialinio dialekto problemos. Juokelių problemos, kuri trukdytų dirbti, ryškiai neišskyrė nė vienas informantas, greičiau išskirta reakciją

į tokią informaciją. Trys informantai išskyrė, kad patiria diskriminacijos apraiškų, kuri veikia jų darbą, du teigė, kad bendravimas neturi įtakos darbui, nes diskriminacijos darbe nepatiria.

3.4. Komunikacijos gerinimo galimybės

Tyrimo metu siekta išsiaiškinti, kokios komunikacijos gerinimo galimybės pagelbėtų vyresnio amžiaus asmenims įveikti komunikacijos nesklandumus ir jų keliamus iššūkius. Išskirtos penkios subkategorijų grupės: empatija, tinkamai parinkti komunikacijos kanalai, mokymai, daugiau ar mažiau komunikacijos ir grįžtamasis ryšys (žr. 4 lentelę).

4 lentelė. Komunikacijos gerinimo galimybės

Kategorija	*Subkategorija*	*Pagrindžiantys teiginiai*
Komunikacijos gerinimo galimybės	**Empatija**	*„Pirmiausia reikia vieni kitiems padėt patart.“(A1)* *„Kiekvienas darbuotojas turėtų būt vienodas, tai taip nėra.“(A2)* *„Gal (pauzė) mmm, <...> net nežinau, čia pagalvoti reikia <...> negaliu pasakyti.“(A5)* *„<...> (galvoja) manau, padėtų empatija, jei ne tik vadovai, bet ir mes pagalvotume apie tai, ką patiria vadovai, jei būtume jų vietoje.“(A7)* *„<...> be empatijos tokiame darbe išvis būtų neįmanoma dirbti, visi turim mokymus ir tai tikrai veikia.“(A8)* *„<...> kad jie nelabai suprastų (turima galvoje dirbančių jų darbą žmonių), mano manymu neveiktų.“(A9)* *„Jei tokie yra, tai galbūt vadovo teigiamas požiūris į vyresnius darbuotojus.“(A10)*
	Tinkamai parinkti komunikacijos kanalai	*„Geri jie pas mus, gal tik norėtųsi daugiau vadovą sutikti (nutyla).“(A7)* *„Viskas pas mus su jais gerai, nereikia nieko keisti.“(A8)* *„<...> (tyli) kad jie išvis bendrautų.“(A9)*

	Mokymai	*„Mokymai visada padeda, bent jau nepablogina. Nes vieni darbuotojai vienaip supranta, jaunimas kitaip. Apibendrinimas visiems visada naudą atneša.“(A4)* *„Mokymai gerai, bet ar išspręst <...> mmm <...> Nežinau, gal...“(A5)* *„Aš jau tiek tų mokymų mačiau ir buvau, kad nežinau, ką ten dar naujo gali pasakyti“ (A6)* *„Būtų gerai mokymus praeiti, gal liktų tos informacijos, galvoju ir kitą kartą, kai reiktų bendrauti būtų lengviau ar panaudotume tą informaciją <...> (entuziastingai) prisimintume (šypsosi). Išsineštume kažką.“(A7)* *„Turime mes tų mokymų (galvoja, sukryžiuoja rankas) <...> ne, viskas būtų taip pat.“(A8)* *„<...> abejoju, kad padėtų.“(A9)*
	Daugiau ar mažiau komunikacijos	*„Būtų maloniau (pastaba: daugiau komunikacijos), bet kaip nėra kaip turėtų būt, tai gerai yra kaip yra.“(A2)* *„Įstaigos mastu, žiūrint kaip paruošta ir komunikaciją reikia valdyti. Jei ji nevaldoma, tampa chaotinė, naudos neduos. Aiškiai apibrėžti, kas ką ir apie ką turi komunikuoti.“(A4)* *„Nežinau, man jos užtenka. Ko nežinau, kolegų paklausiu.“(A5)* *„Komunikacija turi būti aiški ir konkreti. Darbinė.“(A6)* *„<...> gal tik norėtųsi daugiau vadovą sutikti (nutyla) <...> O tai atvažiuoja tik rugsėjo pirmąją ir sako, jūs čia gerai susitvarkot. Žinoma, būtų gerai, jei dažniau bendrautų,<...> bet ji laiko neturi.“(A7)* *„<...> užtektinai tos komunikacijos pas mus.“(A8)* *„<...> bent kokios komunikacijos būtų gerai.“(A9)*
	Grįžtamasis ryšys	*„Nesakysi kiekvieno dalyko vadovui, bet jei pasakytum, tai gal darytų ką nors.“(A2)* *„Savaime aišku, kad padeda ir grįžtamasis ryšys turi būti apibrėžtas tvarka. Kaip ir kada, kas turi būti atsakyta. Tvarka būtina, kad būtų aiškumas.“(A4)* *„Neturiu nuomonės šiuo klausimu.“(A5)* *„Užtenka man tos komunikacijos ir grįžtamojo ryšio.“(A6)* *„<...> mhh <...> gal, jei pasakytume, kaip mes suprantame, jiems irgi būtų lengviau (galvoja), tikiu, kad padėtų.“(A7)* *„<...> jis jau ir dabar naudojamas <...> padeda, aiškumo daugiau.“(A8)* *„<...> nesuprastų jie, (tyli) manau, nepadėtų.“(A9)*

Kaip matyti 4 lentelėje, informantų nuomonė dėl komunikacijos gerinimo galimybių gana įvairi. Kad empatija padėtų, teigė keturi informantai, bet lygiai taip pat trys teigė, kad empatija, ko gero, nespręstų problemų. Tinkami komunikacijos kanalai, dviejų informantų nuomone, jau naudojami pas juos, dar du sudvejojo tokiu sprendimu. Kad padėtų mokymai, išskyrė du informantai, keturi teigė

abejojantys, ar tai gelbėtų komunikaciją. Daugiau komunikacijos norėtųsi trims informantams, keturiems jos užtenka. Grįžtamąjį ryšį, kaip komunikacijos gerinimo galimybę, paminėjo trys informantai, dviem jo pakanka, po vieną neturi nuomonės ir mano, kad šis būdas nespręstų problemos.

Išvados

1. Galima teigti, kad vyresnio amžiaus sąvoka apibrėžia ne tik minimalų reikalaujamą amžių ir darbo stažą, būtiną senatvės pensijai gauti, tam tikroms profesijoms, pavyzdžiui, kariams ir pareigūnams, pensijos amžius priklauso nuo ištarnautų metų.
2. Komunikacija apibrėžiama kaip keitimosi informacija, nuomonėmis, jausmais ir požiūriais procesas, kuris užtikrina socialinę sąveiką ir efektyvų tarpusavio bendravimą. Komunikacijos efektyvumas priklauso nuo žinutės užkodavimo, atkodavimo ir triukšmo. Efektyviai komunikacijai siuntėjas turėtų naudoti įvairius kanalus, grįžtamąjį ryšį, paprastinti kalbą, jei gavėjui taip būtų lengviau suprasti žinutę, aktyviai klausytis, tramdyti emocijas ir vengti gandų. Taip pat nepamiršti, kad gavėjas gali filtruoti informaciją, ją priimti selektyviai ir nesusidoroti su informacija dėl jos pertekliaus, lyčių skirtumų, emocijų, skirtingo suvokimo, verbalinės ir neverbalinės kalbos ir nepasitikėjimo.
3. Kiekviena amžiaus grupė pasižymi savitais komunikacijos būdais. Norint žinoti, jog komunikacija buvo efektyvi, būtinas grįžtamasis ryšys tarp informacijos siuntėjo ir gavėjo. Tai ypač svarbu organizacijose, kuriose susiduria skirtingo amžiaus, skirtingos patirties ir požiūrių darbuotojai. Vadovai, dirbantys su vyresnio amžiaus asmenimis, turėtų išsiaiškinti jų poreikius ir lūkesčius ir pagal tai tobulinti komunikaciją.
4. Vyresnės kartos atstovai nelinkę bendrauti ir dalintis informacija IT technologijomis. Nuotolinis arba mišrus darbo būdas gali tapti nemažu iššūkiu.

5. Komunikacijos iššūkių nesklandumai darbinėje aplinkoje tampa kliūtimi veiksmingai įgyvendinti tikslus, nes dėl stereotipų, nepalankaus kolegų požiūrio, diskriminacijos ir nesuderintų darbo sąlygų vyresnio amžiaus darbuotojai praranda motyvaciją ir jaučiasi neįvertinti.
6. Vyresni darbuotojai darbinėje aplinkoje dažniausiai nesusiduria su reikšmingais diskriminacijos ar socialinių barjerų iššūkiais, tačiau tam tikros problemos (techniniai trikdžiai, nesusipratimai dėl žargono ar juokelių) egzistuoja. Daugelis šių iššūkių susiję su techniniais aspektais ar bendravimo niuansais, kuriuos darbuotojai dažniausiai sprendžia su kolegomis. Rezultatai pabrėžia darbo kultūros ir įtraukios, lygiateisės darbo aplinkos svarbą, kad būtų užtikrinta vyresnio amžiaus darbuotojų motyvacija ir produktyvumas. Vadovų pastangos palaikyti ryšį su vyresnio amžiaus darbuotojais labai vertinamos darbuotojų. Informantai pabrėžė teigiamus vadovų bruožus: pasiekiamumą, norą spręsti problemas ir individualų dėmesį. Tačiau pastebėta ir kita tendencija – kai kurie vadovai yra neprieinami ir neskiria dėmesio, tai gali lemti mažėjančius darbuotojų pasitenkinimą ir motyvaciją. Galima teigti, kad daugumos informantų galimybės darbą atlikti gerai neveikia techniniai nesklandumai ir nuotolinio darbo problemos. E. komunikacijos, socialinio dialekto ir juokelių problemų, kurios galėtų paveikti darbą, teigia nepatiriantis nė vienas informantas.
7. Galima pastebėti, kad diskriminacijos apraiškos reikšmingiau nei kiti nustatyti nesklandumai veikia informantų galimybes atlikti darbą.
8. Tyrimas atskleidė, kad vyresnio amžiaus asmenų patirtys ir nuomonės dėl komunikavimo su vadovais ir bendradarbiais darbe skiriasi. Taigi tinkama vadovo ir kolegų komunikacija, supratingumas ir lanksčios darbo sąlygos gali padėti vyresniems darbuotojams išlaikyti motyvaciją tęsti profesinę veiklą, nepatiriant specifinių su amžiumi susijusių iššūkių.

DISCRIMINATION IN COMMUNICATION WITH SUPERVISORS AND COLLEAGUES EXPERIENCED BY THE ELDERLY IN THE WORKPLACE

Rasa Petrauskaitė, Emilija Talandienė, Dana Vilkienė

Mykolas Romeris University, Lithuania

Summary. The purpose of the study is to investigate the manifestations of discrimination experienced by older people in the workplace in terms of communication with managers and colleagues. Communication challenges in the workplace have a direct impact on the quality of work, organizational effectiveness and employee satisfaction. Older people in the workplace are not new. Therefore, it was important to research what communication challenges older people experience and what can help to solve these problems. A literature review and structured qualitative interviews were used to achieve this. Twelve older people still working from different workplaces and places of residence were interviewed. The article presents the 2025 results of the January survey. The results of the study showed that older workers do not usually face significant challenges of discrimination or social barriers in the work environment, but certain problems such as technical disruptions, misunderstandings due to jargon or jokes still exist. The findings highlight the importance of work culture and the need to create an inclusive, egalitarian work environment to ensure the motivation and productivity of older workers. It became clear that managers' efforts to maintain contact with older workers are highly valued. It could be emphasized that manifestations of discrimination have a low impact on the informants' ability to perform their jobs well. Due to the heterogeneity of the answers given by the informants, it is not possible to single out ways of improving communication.

Keywords: elderly employees, communication, managers, discrimination at work, work environment, ITC, remote work.

DIRBTINIO INTELEKTO ĮTAKA RINKODAROS SPRENDIMAMS ELEKTRONINIAME VERSLE

Dominyka Norvilaitė

E. paštas: donorvilaite@stud.mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Viešojo valdymo ir verslo fakultetas

Sigita Juravičiūtė

E. paštas: siltlab@mruni.eu

Mykolo Romerio universiteto Žmogaus ir visuomenės studijų fakultetas

DOI: 10.13165/MMS-25-03-01-35

Santrauka. Šiame straipsnyje analizuojamas dirbtinio intelekto taikymo potencialas elektroninio verslo rinkodaros sprendimams. Pagrindinis tyrimo tikslas – įvertinti, kaip dirbtinio intelekto technologijos padeda analizuoti vartotojų elgseną, personalizuoti pasiūlymus, automatizuoti komunikaciją su klientais ir taip efektyvinti rinkodaros strategijas. Tyrime nagrinėjamos pažangios dirbtinio intelekto taikymo formos: rekomendacijų sistemos, duomenų analitika ir pokalbių robotai ir jų indėlis į skaitmeninės rinkodaros pažangą. Metodologiniu požiūriu tyrimas grindžiamas trijų lygių analize: sistemine mokslinės literatūros apžvalga, antrinių šaltinių analize ir pusiau struktūruotais interviu su šios srities ekspertais. Tyrimui taikyta kokybinė turinio analizė, leidusi giliau suprasti aktualias praktines ir strategines dirbtinio intelekto integracijos dimensijas elektroninės komercijos srityje.

Tyrimo rezultatai atskleidė, kad dirbtinis intelektas padeda tiksliau segmentuoti vartotojus, prognozuoti elgseną ir personalizuoti rinkodaros veiklas. Taip pat pastebėta, kad dirbtinio intelekto sprendimai leidžia automatizuoti klientų aptarnavimą ir komunikaciją, o tai padeda efektyviau paskirstyti žmogiškuosius

ir finansinius išteklius. Nepaisant to, tyrime identifikuoti reikšmingi dirbtinio intelekto taikymo iššūkiai, tarp kurių išsiskiria technologinis suderinamumas, duomenų privatumas ir etiniai aspektai, keliantys iššūkių organizacijoms, kurios siekia integruoti dirbtinį intelektą. Tyrimo originalumas atsiskleidžia per tarpdisciplinį požiūrį į dirbtinio intelekto reikšmę rinkodaroje, kuris sujungia teorinę analizę ir empirinę ekspertinę įžvalgą.

Reikšminiai žodžiai: dirbtinis intelektas; rinkodaros sprendimai; elektroninis verslas; skaitmeninė rinkodara; dirbtinio intelekto integracija.

Įvadas

Pastaraisiais metais dirbtinio intelekto technologijos sparčiai tobulėja ir tampa vis svarbesne šiuolaikinės visuomenės ir verslo pasaulio dalimi. Dirbtinis intelektas iš esmės keičia ne tik mūsų kasdienius įpročius, bet ir organizacijų veiklos modelius, ypač elektroninio verslo. Įmonės įžvelgia dirbtinio intelekto potencialą – nuo efektyvesnės klientų aptarnavimo sistemos iki sudėtingų duomenų analizės galimybių, kurios kuria konkurencinį pranašumą.

Marian ir kt. pažymi, kad norint sėkmingai plėtoti skaitmeninių produktų ir paslaugų pasiūlą, dar ankstyvoje elektroninio verslo stadijoje būtina įdiegti dirbtinio intelekto sistemas. Tai tampa ne tik technologine naujove, bet ir strateginiu sprendimu[1]. Šią tendenciją patvirtina ir Pasaulio ekonomikos forumo 2023 metų ataskaita, kurioje pabrėžiama, kad artimiausioje ateityje vieni iš svarbiausių įgūdžių bus susiję būtent su dirbtinio intelekto technologijomis. Nors analitinis ir kūrybinis mąstymas vis dar išlieka prioritetu, dirbtinis intelektas ir didžiųjų duomenų reikšmė kasmet auga, rodydama vis didesnį naujų kompetencijų poreikį[2].

1 Marius Marian, et al., „A Study on the Perception of Digitalization and Use of Digital Technologies in Higher-Education Institutions“, 2023, October. In *2023 27th International Conference on System Theory, Control and Computing (ICSTCC)* (pp. 100–105). IEEE.

2 Mark Elsner, Grace Atkinson and Saadia Zahidi, *Global risks report 2025*. World Economic Forum, 2025, January 15. https://www.weforum.org/publications/global-risks-report-2025/.

Castillo ir Taherdoost atliktas tyrimas atskleidė, kad net 63 proc. vartotojų nesuvokia, jog kasdien naudoja paslaugas, grįstas dirbtinio intelekto sprendimais. Tai rodo, kokia giliai integruota ši technologija jau yra, nors jos poveikis dažnai išlieka nematomas[3]. Elektroniniame versle dirbtinis intelektas ne tik analizuoja didelius duomenų kiekius, bet ir padeda geriau pažinti vartotojus, jų elgseną, pageidavimus ir pirkimo įpročius. Tokios įžvalgos leidžia įmonėms tikslingai formuoti rinkodaros strategijas ir pasiūlyti individualizuotas paslaugas[4]. Nepaisant augančio dirbtinio intelekto taikymo skaitmeninėje rinkodaroje, trūksta empiriniais duomenimis grįstų tyrimų, atskleidžiančių konkrečius dirbtinio intelekto sprendimų taikymo modelius Lietuvos elektroninės prekybos įmonėse. Daugelis ankstesnių darbų apsiriboja bendromis teorinėmis įžvalgomis arba orientuojasi į technologinius aspektus, tačiau stokojama nuoseklių analizių, nagrinėjančių praktinius dirbtinio intelekto integracijos į rinkodaros sprendimų iššūkius ir poveikį.

Šis tyrimas siekia užpildyti minėtą spragą, pasitelkdamas kokybinį požiūrį ir ekspertų įžvalgas, kurios leidžia identifikuoti galimus dirbtinio intelekto pritaikymo būdus ir reikšmingus barjerus. Tyrimo rezultatai svarbūs tiek akademinei bendruomenei, siekiančiai gilinti žinias apie technologijų ir rinkodaros sąveiką, tiek verslo praktikams, planuojantiems dirbtinio intelekto sprendimų integraciją efektyvesnei vartotojų segmentacijai ir komunikacijai užtikrinti.

1. Teorinė analizė

1.1. Dirbtinio intelekto samprata

Pastaraisiais metais dirbtinis intelektas tapo viena iš svarbiausių technologinių

3 Maria Jimenez Castillo and Hamed Taherdoost, „The impact of AI technologies on e-business“, *Encyclopedia*, *3*(1), (2023): 107–121.

4 Saso Josimovski, Lidija Ivanovska and Darko Dodevski, „The impact of artificial intelligence on customer experience in e-business“, *International Journal of E-Business Research* 19(2), (2023): 1–14. https://doi.org/10.4018/IJEBR.20230401.oa1.

temų, reikšmingai veikiančių ne tik technologijų, bet ir verslo, rinkodaros bei kitas sritis. Dirbtinis intelektas apibrėžiamas kaip technologijų ir sistemų rinkinys, galintis imituoti žmogaus intelektą, įskaitant gebėjimą mokytis, analizuoti, planuoti, kurti ir spręsti problemas. Jis suprantamas kaip mašinos gebėjimas atkartoti žmogaus įgūdžius: samprotavimą, mokymąsi, planavimą ir kūrybiškumą[5]. Ši technologija apima įvairias kompiuterijos mokslo šakas, kurios kuria algoritmus ir sistemas, galinčias atlikti užduotis, kurioms paprastai reikia žmogaus intelekto: modelių atpažinimą, sprendimų priėmimą, kalbos supratimą ir prisitaikymą prie naujų situacijų.

Dirbtinis intelektas vis plačiau naudojamas versle. Skaičiai patvirtina augantį susidomėjimą: 2020–2024 m. „EBSCOhost" duomenų bazėje buvo užregistruota daugiau nei 300 tūkst. mokslinių straipsnių su raktiniu žodžiu *Artificial intelligence*. Ši technologija taikoma ne tik technologijų srityje, bet ir socialiniuose, ekonominiuose moksluose: švietime, medicinoje, teisėje, finansuose, rinkodaroje ir versle[6]. Pirmi teoriniai dirbtinio intelekto pagrindai buvo sukurti XX a. ketvirtajame dešimtmetyje, tačiau šiuolaikinis dirbtinio intelekto vystymasis prasidėjo tik 1956 m. Dartmuto konferencijoje, kai profesorius Johnas McCarthy pirmą kartą paminėjo šį terminą[7].

Dirbtinio intelekto technologijos gali būti klasifikuojamos pagal įvairius požymius. Pasak Mukhamediev ir kt.[8], vienas iš populiariausių klasifikavimo metodų apima intelektą (žr. 1 lentelę).

5 Anna Łaszkiewicz, „Artificial intelligence (AI) influencers in influencer marketing", *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska* (2024). 10.29119/1641-3466.2024.193.2.

6 Jilani Basha, et al., „Virtual Mouse with hand gestures using AI", In *2023 4th International Conference on Electronics and Sustainable Communication Systems (ICESC)* (2023, July), pp. 1432–1438. IEEE.

7 Jimenez Castillo and Taherdoost, *supra note*, 3.

8 Ravil I. Mukhamediev, et al., „Review of Artificial Intelligence and Machine Learning Technologies: Classification, Restrictions, Opportunities and Challenges", *Mathematics* 10, no. 15 (2022): 2552. https://doi.org/10.3390/math10152552.

1 lentelė. Dirbtinio intelekto technologijų klasifikacija pagal lygius (sudaryta autorės pagal Mukhamediev ir kt., 2022)

Nr.	Klasifikacija	Apibūdinimas
1.	Silpnas (siauras) dirbtinis intelektas	Geba atlikti tik specifines užduotis ir nėra savarankiškas (pavyzdžiui, paieškos sistemos ar pokalbių robotai)
2.	Stiprus dirbtinis intelektas	Geba mąstyti ir veikti kaip žmogus, gebantis spręsti įvairias užduotis nesikišant žmogui
3.	Superintelektas	Teorinė DI forma, galinti pranokti žmogaus intelektą beveik visose srityse

Dirbtinio intelekto klasifikacija apima kelias kategorijas, kurios skiriasi pagal gebėjimus ir taikymo sritis. Silpnas (siauras) dirbtinis intelektas apima sistemas, kurios geba atlikti tik specifines užduotis ir nėra savarankiškos. Pavyzdžiui, paieškos sistemos ar pokalbių robotai, kurie atlikdami ribotas funkcijas nesugeba prisitaikyti prie platesnių ar sudėtingesnių situacijų. Tokios sistemos yra labai efektyvios tam tikroje srityje, tačiau joms trūksta adaptacijos galimybių. Stiprus dirbtinis intelektas, priešingai, geba mąstyti ir veikti panašiai kaip žmogus, spręsti įvairias užduotis nesikišant žmogui. Tokios sistemos gali prisitaikyti prie naujų situacijų ir tobulėti remiantis patirtimi, tačiau jos dar nėra visiškai savarankiškos ir jų intelektas yra ribotas. Superintelektas – tai teorinė dirbtinio intelekto forma, kuri galėtų pranokti žmogaus intelektą beveik visose srityse, įskaitant gebėjimą kurti naujas teorijas, priimti itin sudėtingus sprendimus ir atlikti užduotis, kurioms žmogus neturi laiko ar intelektualinių resursų. Nors superintelektas šiuo metu lieka tik teorine koncepcija, jo potencialas galėtų turėti reikšmingai paveikti tiek mokslinius tyrimus, tiek spręsti sudėtingas problemas. Šių kategorijų palyginimas atskleidžia, kaip skirtingo lygio dirbtinio intelekto technologijos gali būti taikomos įvairiose srityse pagal jų galimybes ir vystymosi etapą[9].

Remiantis Ahmed ir kt., kitas dirbtinio intelekto klasifikacijos metodas remiasi technologiniu pagrindu ir apima kelias pagrindines sritis. ***Mašininis mokymasis*** leidžia algoritmams mokytis iš duomenų, taip optimizuoti sprendimus,

9 Mukhamediev, et al., *supra note*, 8.

prognozes ir veiksmus pagal patirtį ir ankstesnius duomenis. ***Natūralios kalbos apdorojimas*** apima kalbos atpažinimą, vertimą ir analizę, leidžiant dirbtinio intelekto sistemoms suvokti ir apdoroti žmogaus kalbą, kurti išmaniuosius vertimo ir komunikacijos įrankius. ***Ekspertinės sistemos*** skirtos sprendimams priimti tam tikrose srityse, kuriose naudojamos žinių bazės ir taisyklių rinkiniai, padedantys analizuoti sudėtingas problemas. ***Robotika ir automatizavimas*** apima fizinius įrenginius ir sistemas, kurios atlieka užduotis, naudodamos dirbtinio intelekto sprendimus, pavyzdžiui, gamybos linijose ar autonominiuose transporto sprendimuose[10].

Sohail ir kt. papildo[11], kad galima išskirti funkcinius dirbtinio intelekto tipus, kurie apibrėžia tam tikras dirbtinio intelekto sistemas pagal jų naudojimo tikslus (žr. 2 lentelę).

2. lentelė. Dirbtinio intelekto tipai pagal funkcijas (sudaryta autorės pagal Sohail ir kt., 2023)

Nr.	Dirbtinio intelekto tipas	Apibūdinimas
1.	Pokalbio	Apima virtualius padėjėjus ir pokalbių robotus, kurie geba bendrauti su vartotojais ir atlikti tam tikras užduotis
2.	Biometrinis	Naudojamas veidui, balsui ir elgsenai atpažinti, suteikiant papildomai saugumo ir identifikavimą
3.	Algoritminis	Remiasi duomenimis ir sprendimų logika, dažnai naudojamas dideliems duomenų kiekiams analizuoti ir verslo sprendimams priimti
4.	Robotinis	Susijęs su fiziniais įrenginiais, kurie atlieka tam tikras užduotis, pasitelkia pažinimo gebėjimus: judėjimo koordinavimą arba objektų identifikavimą

Anot Sohail ir kt., pokalbio dirbtinis intelektas apima virtualius padėjėjus ir pokalbių robotus, kurie sukurti su vartotojais bendrauti ir įvairioms užduotims (informacijai teikti, užsakymams priimti ar atsakyti į klausimus) atlikti. Šios

10 Zeeshan Ahmed, Khalid Mohamed, Saman Zeeshan and XinQi Dong, „Artificial intelligence with multi-functional machine learning platform development for better healthcare and precision medicine“, *Database* (2020), baaa010. https://doi.org/10.1093/database/baaa010.

11 Anwar Mehmood Sohail, et al., „A Comprehensive Review: Analysis of Machine Learning, Deep Learning, and Large Language Model Techniques for Revolutionizing Driver Identification“, *Authorea Preprints* (2024).

sistemos dažnai naudojamos klientų aptarnavimo srityje, nes gali greitai ir efektyviai spręsti vartotojų užklausas. Biometrinis dirbtinis intelektas remiasi technologijomis, kurios geba atpažinti vartotojus pagal jų fizines savybes: veido bruožus, balsą ar net elgsenos modelius. Tokios dirbtinio intelekto sistemos suteikia papildomai saugumo, dažnai naudojamos asmeniui identifikuoti, autentifikuoti ar net saugumui užtikrinti, pavyzdžiui, išmaniuosiuose įrenginiuose arba bankuose. Algoritminis dirbtinis intelektas remiasi sudėtingomis sprendimų priėmimo logikomis ir dažnai naudojamas dideliems duomenų kiekiams analizuoti. Šios sistemos geba atlikti sudėtingas analizės užduotis, padeda priimti pagrįstus verslo sprendimus, optimizuoti procesus ir prognozuoti tam tikrus veiksmus pagal surinktus duomenis[12].

Dažniausiai algoritminis dirbtinis intelektas taikomas finansų, sveikatos priežiūros, rinkodaros ir kitose srityse. Robotinis dirbtinis intelektas susijęs su fiziniais įrenginiais, atlikdami įvairias užduotis jie naudoja pažinimo gebėjimus. Tai gali būti robotai, kurie atlieka specifines funkcijas: koordinuoja judėjimą, identifikuoja objektus ar net valdo gamybos procesą. Robotinis dirbtinis intelektas plačiai naudojamas pramonėje, gamyboje ir logistikoje, kur automatizacija gali kelti darbo našumą ir tikslumą. Šios keturios dirbtinio intelekto technologijos apibrėžia pagrindines taikymo sritis ir rodo, kaip gali būti pritaikytos įvairiose industrijose: nuo kalbos apdorojimo ir saugumo užtikrinimo iki duomenų analizės ir fizinės automatizacijos[13].

Šiuolaikiniame skaitmeninės transformacijos kontekste dirbtinis intelektas tampa vienu svarbiausių veiksnių, lemiančių verslo veiklos efektyvumą ir konkurencingumą. Elektroninis verslas apibrėžiamas kaip komercinių ir organizacinių veiklų vykdymas pasitelkiant skaitmenines technologijas. Nors kai kurios įmonės taiko dirbtinį intelektą tik iš dalies, kitos savo veiklą visiškai perkelia į

12 Sohail, et al., *supra note*, 11.

13 *Ibid*.

skaitmeninę erdvę, pasinaudodamos pažangių technologijų pranašumais.

Dirbtinio intelekto samprata verslo kontekste apima sistemas, gebančias mokytis iš duomenų, analizuoti, prognozuoti vartotojų elgseną ir priimti sprendimus pagal algoritmus ir automatizuotus modelius. Dirbtinis intelektas veikia kaip transformacinė jėga, keičianti organizacijų bendravimo su klientais būdus, optimizuojanti vidinius procesus ir kurianti personalizuotą, duomenimis grįstą vartotojų patirtį[14]. Įmonės, pasitelkdamos dirbtinio intelekto algoritmus, geba apdoroti milžiniškus duomenų kiekius, identifikuoti pirkimo įpročius, analizuoti rinkos tendencijas ir teikti suasmenintas rekomendacijas, tai lemia tikslingesnę ir efektyvesnę rinkodarą. Dirbtinis intelektas ne tik dinamiškai adaptuoja reklamos turinį, bet ir automatizuotai aptarnauja klientus (išmanieji pokalbių agentai)[15]. Tokie sprendimai didina vartotojų pasitenkinimą ir mažina žmogiškųjų išteklių sąnaudas. Tačiau dirbtinio intelekto integracija į verslo praktiką neišvengiamai susiduria su iššūkiais. Techniniam dirbtinio intelekto diegimui reikia nemažų investicijų, aukštos kvalifikacijos specialistų ir organizacinių pokyčių. Vienas esminių barjerų – kompetencijų trūkumas: rinkoje stinga dirbtinio intelekto srities ekspertų, o darbuotojų kompetencijų profiliai dažnai neaiškiai apibrėžti, tai lemia neapibrėžtas atsakomybės ribas ir veiklą[16].

Dirbtinio intelekto vaidmuo rinkodaros strategijoje tampa visapusiškas, jis apima segmentavimą, pozicionavimą, individualizuotą turinio kūrimą ir klientų emocijų analizę. Mechaniniu dirbtiniu intelektu automatizuojami pasikartojantys veiksmai, pažangus dirbtinis intelektas leidžia prognozuoti rinkos pokyčius, o emocinis dirbtinis intelektas analizuoja klientų nuotaikas, pritaikydamas patirtį

14 Josimovski, Ivanovska and Dodevski, *supra note*, 4.

15 Abid Haleem, et al., „Artificial intelligence (AI) applications for marketing: A comprehensive review“, *Materials Today: Proceedings* 49 (1), (2022): 1555–1561. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2021.10.245.

16 Hind Benbya, Thomas H. Davenport and Stella Pachidi, „Artificial intelligence in organizations: Challenges, opportunities, and the future of work“, *MIS Quarterly*, 45(3), (2021): 1433–1450. https://doi.org/10.25300/MISQ/2021/16274.

prie vartotojų lūkesčių[17].

Apibendrinant galima teigti, kad dirbtinis intelektas tampa vienu iš kertinių skaitmeninės ekonomikos ir verslo transformacijos veiksnių. Dirbtinio intelekto samprata apima technologijas, galinčias imituoti žmogaus intelektą, mokytis iš duomenų, priimti sprendimus ir prisitaikyti prie naujų situacijų. Dirbtinis intelektas klasifikuojamas pagal intelektą (silpnas, stiprus, superintelektas) ir technologinį pagrindą (mašininis mokymasis, natūralios kalbos apdorojimas, ekspertinės sistemos, robotika ir kt.), o jo taikymo sritys – labai plačios: nuo verslo valdymo ir rinkodaros iki teisės, švietimo ir medicinos. Dirbtinis intelektas tampa strateginiu verslo įrankiu, leidžiančiu įmonėms ne tik automatizuoti veiklą, bet ir kurti duomenimis grįstas, personalizuotas paslaugas ir optimizuoti sprendimų priėmimą. Skaitmeninėje rinkodaroje dirbtinis intelektas suteikia galimybę automatizuoti klientų aptarnavimą, analizuoti elgseną ir kurti individualų turinį. Tačiau siekiant sėkmingos dirbtinio intelekto integracijos būtina įveikti tam tikrus iššūkius, ypač kompetencijų trūkumą, investicijas ir organizacinių procesų transformaciją.

1.2. E. verslo samprata ir reikšmė

Anot Setyowati ir kt. (2021), e. verslas apibrėžiamas kaip komercinių veiklų vykdymas naudojant interneto ir pažangių skaitmeninių technologijų teikiamas galimybes. Ši koncepcija glaudžiai susijusi su kitomis skaitmeninės komercijos formomis: elektronine prekyba (e. komercija), elektronine rinkodara (e. rinkodara) ir elektroniniais verslo procesais (e. prekyba), kurios pabrėžia informacinių technologijų vaidmenį modernioje verslo aplinkoje[18]. Nors minėti terminai dažnai vartojami kaip sinonimai, būtina pažymėti esminius skirtumus. Elektroninė

17 Euch, S. B., & Said, A. B. „Emotional AI in digital marketing: Opportunities and ethical challenges“, *Journal of Digital Business* 8(1) (2024): 45–62.

18 Widhy Setyowati, Riya Widayanti and Dedeh Supriyanti, „Implementation of e-business information system in indonesia: Prospects and challenges“, *International Journal of Cyber and IT Service Management* 1(2), (2021): 180–188. ISSN: 2808-554X.

komercija yra siauresnės apimties veikla, apimanti tiesioginius prekių ar paslaugų pirkimo ir pardavimo sandorius internetu, kai vyksta teisių ar nuosavybės perleidimas tarp šalių. O e. verslas, kaip platesnė samprata, aprėpia visą organizacijos veiklą skaitmeninėje erdvėje. Tai neapsiriboja vien prekių ar paslaugų mainais, bet apima ir strategines, operacines funkcijas: tiekimo grandinės valdymą, santykių su partneriais koordinavimą, rinkodaros kampanijų įgyvendinimą, inovacijų diegimą ir klientų aptarnavimą[19].

Setyowati ir kt. taip pat pažymi, kad e. verslas grindžiamas integruota technologinių, žmogiškųjų ir intelektinių išteklių visuma. Šios priemonės, įskaitant aparatūrą, programinę įrangą, tinklo infrastruktūrą ir analitinius sprendimus, suteikia įmonėms galimybę veikti lanksčiai, nepaisant geografinės vietos ar laiko apribojimų. E. verslo sistemos užtikrina nenutrūkstamą duomenų srautą, veiklos stebėseną ir analizę, tai sudaro prielaidas efektyviai organizacinei plėtrai tiek vietiniu, tiek tarptautiniu mastu. Augant skaitmeninės ekonomikos reikšmei, vis aktualesnė tampa skaitmeninė transformacija, kuri keičia tradicinius verslo modelius ir operacinius procesus[20]. E. verslas tampa platforma, kurioje ir įdiegiami skaitmeniniai įrankiai, ir aktyviai integruojamos pažangiosios technologijos, pavyzdžiui, dirbtinis intelektas, didžiųjų duomenų (angl. *big data*) analizė ir mašininis mokymasis. Šios priemonės atveria naujų galimybių verslams efektyviau valdyti rinkodaros veiklas, priimti greitesnius ir tikslesnius sprendimus ir kurti suasmenintą klientų patirtį[21].

Dirbtinis intelektas tampa vienu svarbiausių šiuolaikinio elektroninio verslo elementų, suteikiančių įmonėms galimybę sistemingai apdoroti ir analizuoti daugybę duomenų, atpažinti pasikartojančius vartotojų elgsenos modelius ir

19 Rima Kabrilyants, et al., „The role of organizational capabilities on e-business successful implementation", *International Journal of Data and Network Science 5*(3), (2021): 417–432. https://doi.org/10.5267/j.ijdns.2021.5.002.

20 Widhy Setyowati, Riya Widayanti and Dedeh Supriyanti, „Implementation of e-business information system in indonesia: Prospects and challenges", *International Journal of Cyber and IT Service Management*, *1*(2), 2021, 180–188. ISSN: 2808-554X.

21 Kabrilyants, et al.*, supra note*, 19.

prognozuoti jų poreikius. Šios technologijos reikšmingai pagerina rinkodaros sprendimų – nuo vartotojų segmentavimo ir tikslinės auditorijos identifikavimo iki personalizuotų pasiūlymų generavimo ir pateikimo realiuoju laiku – kokybę. Taip pat svarbu paminėti, kad dirbtinio intelekto sprendimai skatina automatizuoti rinkodarą pasitelkiant virtualius asistentus, rekomendacijų sistemas ir pažangią dinaminę kainodarą. Vertinant plačiau, dirbtinis intelektas elektroniniame versle reiškia esminį perėjimą nuo tradicinių duomenų analizės metodų prie pažangių algoritminių modelių, gebančių ne tik interpretuoti duomenis dabar, bet ir prognozuoti vartotojų elgsenos pokyčius ateityje. Vienas iš ryškiausių pavyzdžių – lojalumo prognozavimo sistemos (angl. *churn prediction*), kurios, pasitelkusios mašininio mokymosi algoritmus, nustato klientus, kurie, tikėtina, gali nutraukti bendradarbiavimą. Tokios žinios leidžia įmonėms imtis tikslinių veiksmų, pavyzdžiui, taikyti individualizuotas nuolaidų ar lojalumo programas ir taip mažinti klientų kaitą, ilgainiui skatinti vartotojų lojalumą[22].

Pasak Alshamesti[23], kita svarbi sritis, kurioje dirbtinis intelektas vertingas, yra realaus laiko vartotojų elgsenos analizė. Naudodamos dirbtinio intelekto įrankius, įmonės gali detaliai stebėti klientų veiklą internetinėse platformose: puslapio lankymo trukmę, sąveiką su konkrečiais elementais, peržiūrėtas prekes ar paslaugas ir atliktus pirkimo veiksmus. Pagal šią informaciją formuojami itin tikslūs vartotojų profiliai, kurie tampa personalizuotos rinkodaros pagrindu. Individualizuoti sprendimai ne tik geriau atliepia vartotojų poreikius, bet ir stipriai kelia konversijų rodiklius, kartu mažindami atmetimo (angl. *bounce*) rodiklius, dažnai būdingus netiksliai orientuotoms rinkodaros kampanijoms[24].

Rubiyo papildo, kad dar vienas svarbus dirbtinio intelekto taikymo aspektas yra automatizuotas klientų aptarnavimas, kuris įgyvendinamas per virtualius

22 Jimenez Castillo and Taherdoost, *supra note*, 3.

23 Omar Alshamesti, „The role of artificial intelligence in transforming business management and e-business: Opportunities and challenges“, *International Journal of Management and Applied Science* 10(11), (2024): 26.

24 *Ibid*.

asistentus ir pokalbių robotus (angl. *chatbots*). Šios technologijos nuolat komunikuoja su klientais 24 valandas per parą, 7 dienas per savaitę, efektyviai apdoroja užklausas, teikia produktų rekomendacijas, individualius pasiūlymus ir atlieka pirminę techninių problemų diagnostiką. Sprendimų automatizavimas leidžia organizacijoms mažinti žmogiškųjų išteklių krūvį, trumpinti reagavimo laiką ir kelti klientų pasitenkinimą, o tai ypač svarbu elektroninio verslo aplinkoje, kurioje vartotojai tikisi greito ir kokybiško aptarnavimo[25].

Nepaisant e. verslo ir skaitmeninių technologijų galimybių, yra tam tikrų iššūkių. Vienas iš pagrindinių – duomenų saugumas ir privatumas. Augant duomenų apimtims verslo procesuose, būtina užtikrinti griežtas saugumo priemones ir atitikti visus teisinius reikalavimus, pavyzdžiui, Bendrąjį duomenų apsaugos reglamentą, (BDAR, angl. *General data protection regulation*, GDPR). Be to, sudėtinga technologijų integracija ir išlaidos gali tapti kliūtimi mažesnėms įmonėms, norinčioms diegti pažangias dirbtinio intelekto sistemas. Todėl būtina nuolat tobulinti technologijas, kad jos būtų prieinamos visiems verslams, nepaisant dydžio. Augant skaitmeninei transformacijai e. verslas tampa ne tik technologijų integravimo, bet ir nuolatinio inovacijų diegimo procesu, leidžiančiu organizacijoms prisitaikyti prie kintančios aplinkos ir išlaikyti konkurencinį pranašumą[26].

Apibendrinant e. verslas tapo pagrindiniu šiuolaikinės skaitmeninės ekonomikos varikliu. Skaitmeninių technologijų integracija, ypač dirbtinio intelekto, didžiųjų duomenų ir mašininio mokymosi sprendimai suteikia organizacijoms galimybę optimizuoti veiklą, efektyviau valdyti rinkodaros procesus ir kurti suasmenintą klientų patirtį. Nors ši transformacija atveria daugybę galimybių, ji taip pat kelia ir tam tikrų iššūkių, su kuriais reikia susidoroti, kad būtų tvarus ir sėkmingas e. verslo vystymasis.

---

25 Rubiyo Rubiyo, „Digital Era Challenges and Opportunities of Artificial Intelligence in E-Government and E-Business“, *Jurnal Penelitian Pendidikan* 41(2), (2024): 130–135. https://doi.org/10.15294/3g1q4e95.

26 Yasemin Zengin, „E-Business Marketing Prospects in Emerging Markets: Challenges and Opportunities“, *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 5(13), (2021): 16–29.

1.3. Dirbtinis intelektas ir klientų aptarnavimas elektroniniame versle

Vis svarbiau pritaikyti dirbtinį intelektą klientams aptarnauti elektroniniame versle, nes jis suteikia galimybę optimizuoti paslaugas, gerinti vartotojų patirtį ir didinti klientų pasitenkinimą. Vartotojų lūkesčiai yra aukšti, o verslas, norėdamas išlikti konkurencingas, turi suteikti greitą, patikimą ir suasmenintą aptarnavimą. Dirbtinis intelektas gali tapti pagrindiniu įrankiu, kuris padeda pasiekti šiuos tikslus, kartu mažina įmonių išlaidas ir užtikrina efektyvią veiklą[27].

Anot Stoilovos, pokalbių robotai ir virtualūs asistentai yra pagrindiniai įrankiai automatizuojant klientų aptarnavimą. Šios technologijos, pagrįstos natūralios kalbos apdorojimo (angl. *Natural language processing*) algoritmais, leidžia sistemoms suprasti ir reaguoti į klientų užklausas žmogaus kalba. Pokalbių robotai gali atlikti įvairias užduotis: nuo atsakymo į paprastą klausimą iki sudėtingų problemų sprendimo. Vienas iš pagrindinių jų privalumų – gebėjimas dirbti visą parą. Tai ypač svarbu tarptautinėms įmonėms, kurios aptarnauja klientus iš įvairių pasaulio kampelių. Automatizuotos sistemos užtikrina, kad klientai gaus pagalbą bet kuriuo metu, be to, nereikia darbuotojų, kurie dirbtų pamainomis, dėl to mažėja išlaidos, o veikla tampa efektyvesnė[28]. Bharadiya ir kt. papildo, kad dar vienas dirbtinio intelekto privalumas aptarnaujant klientus (reaguojant į jų užklausas) – greitis ir tikslumas. Dirbtinis intelektas suteikia atsakymą beveik akimirksniu, nes sistemoms nereikia laiko informacijai apdoroti, kaip žmogui. Dirbtinio inetelekto technologijos, remdamosi praeities interakcijomis ir nuolatine klientų elgsenos analize, gali nuolat tobulinti atsakymų kokybę ir gebėjimą spręsti problemas. Remiantis vartotojo elgsenos duomenimis, dirbtinio intelekto sistemoms suteikiama galimybė pritaikyti atsakymus pagal individualius poreikius.

27 Inam Abousaber and Haitam F. Abdalla, „Review of using technologies of artificial intelligence in companies“, *International Journal of Communication Networks and Information Security* 15(1), (2023): 101–108.

28 Elitza Stoilova, „AI chatbots as a customer service and support tool“, *ROBONOMICS: The Journal of the Automated Economy* 2, (2021): 21–21. https://www.journal.robonomics.science/index.php/rj/article/view/21.

Pavyzdžiui, virtualūs asistentai gali siūlyti produktus, paslaugas arba pasiūlymus pagal ankstesnius vartotojo pirkimus, naršymo įpročius ar netgi geografinę vietą. Tai ne tik gerina klientų patirtį, bet ir labiau įtraukia, nes vartotojai jaučia, kad paslauga pritaikyta jiems pagal unikalius poreikius[29].

Svarbu paminėti, kad dirbtinis intelektas gali analizuoti didelius tekstinių duomenų kiekius ir išryškinti esmines tendencijas, nuotaikas ir problemas, kurios gali kilti. Pagal sentimentų analizę dirbtinis intelektas gali atpažinti ne tik teigiamus ir neigiamus atsiliepimus, bet ir emocines nuotaikas, kurios slepiasi už žodžių. Pavyzdžiui, socialinių tinklų analizė leidžia įmonėms laiku pastebėti galimas problemas ar išryškinti populiarias paslaugas, kurios klientams suteikia didžiausią vertę. Automatizuotas atsiliepimų apdorojimas taip pat leidžia įmonėms greitai reaguoti į neigiamus atsiliepimus ir laiku patobulinti. Dėl to gerėja paslaugų kokybė, visi klientai gauna vienodas paslaugas, nepaisant aptarnaujančio darbuotojo nuovargio ar klaidų[30].

Dirbtinio intelekto technologijos aptarnaujant klientus suteikia reikšmingų privalumų tiek įmonėms, tiek klientams. Vienas pagrindinių – išlaidų mažinimas. Automatizavusios paslaugas įmonės gali sutaupyti darbo jėgos kaštų, mažinti klaidų ir vėluojančių atsakymų riziką. Dirbtinio intelekto paslaugos yra efektyvesnės, jis greičiau pateikia atsakymus, dėlto, savo ruožtu, auga klientų pasitenkinimas ir lojalumas. Klientams dirbtinio intelekto technologijos suteikia greitesnę, suasmenintą pagalbą ir problemų sprendimą. Greičiau pasiekiami norimi rezultatai, dėl vėl stiprėja pasitenkinimas ir lojalumas. Be to, automatizuotos sistemos užtikrina nuoseklią paslaugų kokybę ir mažina žmogiškųjų klaidų tikimybę, tai tiesiogiai teigiamai veikia vartotojo patirtį. Dirbtinio intelekto pritaikymas elektroninio verslo klientų aptarnavimui turi didžiulį potencialą: gerinama vartotojų patirtis,

29 Jasmin Praful Bharadiya, Reji Kurien Thomas and Farhan Ahmed, „Rise of artificial intelligence in business and industry“, *Journal of Engineering Research and Reports* 25(3), (2023): 85–103.

30 Stoilova, *supra note*, 28.

optimizuojamos išlaidos ir užtikrinama aukšta paslaugų kokybė. Pokalbių robotai, virtualūs asistentai, automatizuotos pagalbos sistemos ir sentimentų analizė leidžia įmonėms greitai reaguoti į klientų poreikius, aktyviai spręsti problemas ir kurti individualizuotas paslaugas. Nors dirbtinio intelekto technologijos kelia tam tikrų iššūkių, susijusių su duomenų saugumu ir etika, jų pritaikymas klientams aptarnauti suteikia verslui didelio konkurencinio pranašumo ir gali tapti svarbiu įrankiu, siekiant ilgalaikio vartotojų įsitraukimo ir lojalumo[31].

Apibendrinant galima teigti, kad dirbtinio intelekto pritaikymas elektroninio verslo klientų aptarnavimui turi didžiulį potencialą: gerinama vartotojų patirtis, optimizuojamos išlaidos ir užtikrinama aukšta paslaugų kokybė. Pokalbių robotai, virtualūs asistentai, automatizuotos pagalbos sistemos ir sentimentų analizė leidžia įmonėms greitai reaguoti į klientų poreikius, aktyviai spręsti problemas ir kurti individualizuotas paslaugas.

1.4. Dirbtinio intelekto integravimas į skaitmeninę rinkodarą

Pasak Thilagavathy, dirbtinio intelekto integravimas į skaitmeninę rinkodarą tampa esminiu įrankiu, nes jis suteikia įmonėms galimybę optimizuoti marketingo strategijas, gerinti klientų patirtį ir didinti pardavimą. Dirbtinio intelekto sprendimai leidžia rinkodaros specialistams ne tik pasiekti geresnių rezultatų, bet ir kurti asmeniškesnes, tikslingesnes ir veiksmingesnes kampanijas, kurios atitinka vartotojų lūkesčius ir poreikius[32].

Dirbtinio intelekto technologijos apima įvairius aspektus: duomenų analizę, suasmeninimą, automatizavimą, prognozavimą ir turinio kūrimą, dėl to rinkodara yra efektyvesnė ir didesnė investicijų grąža (žr. 1 pav.).

31 Bharadiya, Thomas and Ahmed, *supra note*, 29.

32 C. Thilagavathy, „Leveraging Machine and Deep Learning Models for Load Balancing Strategies in Cloud Computing“, *Indian Journal of Science and Technology* 17(45), (2024): 4722–4731.

1 pav. Dirbtinio intelekto funkcijos skaitmeninėje rinkodaroje (sudaryta autorės pagal Thilagavathy ir Kumar, 2021)

Remiantis Han ir kt., skaitmeninės rinkodaros pagrindas yra duomenys, o dirbtinis intelektas suteikia galimybę greitai ir tiksliai analizuoti didžiulius jų kiekius. Naudodamos pažangius algoritmus, dirbtinio intelekto sistemos gali analizuoti vartotojų elgesį, pirkimo įpročius, naršymo istoriją, kitus duomenis, taip nustatyti tendencijas ir prognozuoti ateities veiksmus. Taigi rinkodaros specialistai gali priimti pagrįstus sprendimus dėl kampanijų, kurios, tikėtina, pasiseks. Pavyzdžiui, pasitelkusios dirbtinį intelektą įmonės gali prognozuoti, kurie produktai ar paslaugos bus paklausūs tam tikru laikotarpiu ir pagal tai koreguoti savo rinkodaros strategijas[33].

Anot Ziakis ir Vlachopoulou, vienas iš pagrindinių dirbtinio intelekto privalumų skaitmeninėje rinkodaroje yra galimybė kurti suasmenintas patirtis. Dirbtinio intelekto technologijos leidžia rinkodaros specialistams pateikti vartotojams asmeniškai pritaikytus pasiūlymus pagal jų elgesį ir pageidavimus. Pavyzdžiui, elektroninės parduotuvės gali rekomenduoti produktus, remdamosi ankstesniais

33 Runyue Han, et al., „Artificial intelligence in business-to-business marketing: a bibliometric analysis of current research status, development and future directions“, *Industrial Management & Data Systems* 121(12), (2021): 2467–2497. https://doi.org/10.1108/IMDS-05-2021-0300.

pirkimais arba naršymo įpročiais, todėl vartotojas jaučia, kad pasiūlymai labiau atitinka jo poreikius. Tai ne tik gerina jo patirtį, bet ir didina konversijų rodiklius, pardavimą. Suasmeninimas, paremtas dirbtiniu intelektu, taip pat leidžia įmonėms pritaikyti reklamas ir turinį pagal vartotojo vietą, amžių, lytį, interesus ir kitus demografinius rodiklius, taip užtikrinama labiau susijusi ir efektyvi komunikacija[34]. Rabby ir kt. papildo, kad dirbtinis intelektas taip pat gali būti naudojamas turiniui kurti ir optimizuoti. Dirbtinio intelekto algoritmai gali generuoti įvairų turinį: tekstus, vaizdus ir net vaizdo įrašus, kurie atitinka vartotojų interesus ir labiau įtraukia. Pavyzdžiui, dirbtinis intelektas gali analizuoti populiarias tematikas ir pagal tai sukurti straipsnius, tinklaraščio įrašus arba socialinių tinklų postus, kurie atitiktų vartotojų lūkesčius. Taip pat dirbtinis intelektas gali optimizuoti turinį pagal SEO (paieškos sistemų optimizavimo) reikalavimus, kad jis būtų lengviau randamas paieškos sistemose[35].

Dirbtiniu intelektu automatizuodamos skaitmeninę rinkodarą įmonės gali optimizuoti ir efektyvinti savo kampanijas. Automatizacijos sistemos gali valdyti e. pašto kampanijas, socialinių tinklų paskyras ir kurti reklamos skelbimus. Pavyzdžiui, e. pašto rinkodara gali būti automatizuota pagal vartotojo elgesį, sistema gali siųsti asmeniškai pritaikytas žinutes, priminti apie nebaigtus pirkimus arba pasiūlyti nuolaidų, kai vartotojas ilgai nesilanko svetainėje. Automatizuotos dirbtinio intelekto sistemos taip pat leidžia realiu laiku analizuoti kampanijų rezultatus ir atlikti korekcijas, kad būtų geriausia galutinė kampanijos efektyvumo grąža[36].

Svarbu paminėti, kad dirbtinio intelekto technologijomis taip pat galima optimizuoti skaitmeninę reklamą. Jos analizuoja vartotojų elgesį ir pagal tai

34 Christos Ziakis and Maro Vlachopoulou, „Artificial intelligence in digital marketing: Insights from a comprehensive review“, *Information* 14(12), (2023): 664. https://doi.org/10.3390/info14120664.

35 Fazka Rabby, Ranga Chimhundu and Rumman Hassan, „Artificial intelligence in digital marketing influences consumer behaviour: a review and theoretical foundation for future research“, *Academy of marketing studies journal* 25(5), (2021): 1–7.

36 Thilagavathy, *supra note*, 32.

optimizuoja reklamą, kad ji pasiektų tinkamus vartotojus, kartu mažindamos išlaidas. Pavyzdžiui, reklamos kampanijos gali būti pritaikomos pagal vartotojų veiksmus (pirkti, užsiregistruoti ar dalintis turiniu). Taip efektyviau paskirstomi rinkodaros biudžetai ir didinama kampanijų grąža. Skaitmeninė reklama, paremta dirbtiniu intelektu, taip pat optimizuoja įvairius formatus: vaizdinę, tekstinę ar vaizdo reklamą, ir pasirenka tuos, kurie pasieks geriausių rezultatų[37].

Apibendrinant galima teigti, kad dirbtinio intelekto integravimas į skaitmeninę rinkodarą suteikia įmonėms galimybę stipriai efektyvinti rinkodarą, optimizuoti procesus ir kurti suasmenintas vartotojo patirtis. Dirbtinio intelekto technologijos analizuoja didelius duomenų kiekius, prognozuoja vartotojų elgseną, suasmenina turinį ir reklamas, automatizuoja daugelį rinkodaros užduočių, pavyzdžiui, e. pašto kampanijas ar valdo socialinius tinklus. Svarbu pabrėžti, kad dirbtinis intelektas padeda greitai reaguoti į vartotojų poreikius, gerina klientų aptarnavimą ir labiau juos įtraukia.

2. Kokybinis tyrimas

2.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo tikslas – ištirti dirbtinio intelekto taikymo galimybes ir poveikį elektroninio verslo rinkodaros sprendimams. Atsižvelgiant į tiriamą reiškinį ir jo kompleksiškumą, pasirinktas kokybinis tyrimo metodas, kuris leidžia giliau suprasti tyrimo objektą ir išryškinti kontekstinius aspektus, kurių kiekybiniai metodai dažnai neatskleidžia[38]. Tyrimas grindžiamas interpretatyviąja paradigma, kuria siekiama ne kiekybiškai įvertinti reiškinį, bet suprasti jį per dalyvių patirtį ir suvokimą. Pirminiai duomenys buvo surinkti atliekant pusiau struktūruotus interviu su rinkodaros ekspertais, dirbančiais įmonėse, kurios naudoja arba diegia

37 Ziakis and Vlachopoulou, *supra note*, 34: 664.

38 Weng Marc Lim, „What is qualitative research? An overview and guidelines“, *Australasian Marketing Journal*, 32(2) (2024), https://doi.org/10.1177/14413582241264619.

dirbtinio intelekto sprendimus. Tokia atranka pasirinkta taikant tikslinį atrankos metodą (ang. *purposeful sampling*), kuris leidžia pasirinkti informatyvius atvejus, galinčius pateikti vertingų įžvalgų[39].

Tyrimo imtį sudarė 12 elektroninio verslo ekspertų. Interviu atlikti su informantais iš skirtingų sektorių: elektroninės prekybos, skaitmeninės rinkodaros agentūrų, technologijų startuolių. Interviu trukmė svyravo 35–60 minučių, jie imti nuotoliniu būdu (per „Zoom“ platformą) ir įrašyti tyrimo tikslais. Ekspertai atrinkti pagal tikslinę atranką remiantis šiais kriterijais:

1) *Eksperto darbo vieta turi būti elektroninio verslo platforma* (šis atrankos kriterijus užtikrina, kad visi pasirinkti informantai būtų tiesiogiai susiję su elektroninio verslo veikla);
2) *ekspertas savo darbe turi naudoti bent vieną dirbtinio intelekto sistemą* (kriterijus užtikrina, kad tyrime dalyvaujantys asmenys turėtų tiesioginę patirtį taikant dirbtinį intelektą rinkodaroje);
3) *ekspertas privalo ne mažiau kaip vienus metus rinkodarai naudoti dirbtinį intelektą* (ši sąlyga užtikrina, kad ekspertai įgijo praktinės patirties, gali pateikti išsamius ir pagrįstus atsakymus apie dirbtinio intelekto poveikį rinkodaros veikloms).

Tyrimo patikimumas ir validumas buvo užtikrinti pasirinkus tinkamus dalyvius, turinčius patirties taikyti dirbtinį intelektą rinkodaroje ir elektroniniame versle. Surinkti duomenys buvo analizuoti taikant kokybinę turinio analizę[40]. Analizė vyko etapais: pirmiausia buvo parengtos visų interviu transkripcijos, kurios vėliau nuosekliai peržiūrėtos siekiant išgryninti esmines temas ir kategorijas, atitinkančias tyrimo tikslus. Tuomet atlikta teminė kodavimo procedūra, kurios metu identifikuoti pasikartojantys motyvai, naratyviniai modeliai ir unikalios įžvalgos. Galiausiai duomenys buvo interpretuojami tiek deduktyviai (pagal iš anksto numatytas teorines kategorijas), tiek induktyviai (atskleidžiant naujus

39 Steve Campbell, et al., „Purposive sampling: complex or simple? Research case examples“, *Journal of research in Nursing* 25(8), (2020): 652–661. https://doi.org/10.1177/174498712092720.

40 Lim, *supra note*, 38.

analizės metu išryškėjusius reiškinius). Mišrus analizės principas užtikrino gilų tyrimą ir jautrų kontekstą.

Tyrimas atskleidė reikšmingų įžvalgų apie dirbtinio intelekto taikymą priimant elektroninio verslo rinkodaros sprendimus, tačiau dizainas natūraliai apibrėžė tam tikras ribas, kurios laikytinos ne kaip darbo trūkumai, o kaip kryptingos tyrimo strategijos pasekmė. Remiantis kokybine metodologija ir pusiau struktūruotais interviu, siekta atskleisti giluminį fenomeno supratimą, o ne statistinį apibendrinimą. Tyrime dalyvavo 12 ekspertų, turinčių skirtingą profesinę patirtį rinkodaros srityje ir įvairių atsakomybių – nuo vadovaujančių iki operatyvinių pareigų. Taigi tai sudarė prielaidas gauti įvairiapusiškų, kontekstualizuotų įžvalgų apie praktinį dirbtinio intelekto taikymą. Ribotas informantų skaičius laikytinas būdingu kokybinio tyrimo bruožu, kurio vertė slypi ne kiekyje, o gilioje analitikoje ir turininguose duomenyse.

Tyrimo rezultatai atspindi ekspertų patirtimis grįstas tendencijas ir iššūkius, todėl šios įžvalgos gali būti taikomos tose situacijose, kuriose dominuoja panašus organizacinis ar technologinis kontekstas. Plečiant šių rezultatų taikymą rekomenduojama ateityje atlikti papildomus kiekybinius tyrimus, kurie statistiškai įvertintų dirbtinio intelekto įrankių paplitimą, poveikį rinkodaros rodikliams ir vartotojų elgsenai skirtinguose elektroninio verslo segmentuose.

Tolesnių tyrimų kryptimis galėtų tapti giluminė konkrečių dirbtinio intelekto sprendimų analizė, tiriant atskiras technologines grupes: suasmeninimo algoritmus, automatizuotą turinio generavimą ar prognozinės analizės modelius. Taip pat būtų tikslinga vertinti, kaip dirbtinio intelekto integracija skirtinguose rinkodaros etapuose – nuo vartotojų analizės iki kampanijų optimizavimo – padeda kurti ilgalaikę verslo vertę. Taip tyrimo ribos tampa atspirties tašku gilesniems ir platesniems tyrimams, kurie sistemiškai plėstų žinias apie dirbtinio intelekto poveikį šiuolaikinei rinkodarai ir formuotų pagrįstas praktines rekomendacijas.

2.2. Tyrimo rezultatai

Dirbtinio intelekto integracija

Vienas pagrindinių aspektų, išryškėjusių tyrime, yra automatizavimo ir duomenų apdorojimo svarba rinkodaroje. Ekspertai vieningai pabrėžia, kad dirbtinis intelektas leidžia automatizuoti daugelį operatyvinių procesų: klientų segmentavimą, e. pašto kampanijų valdymą, duomenų analizę ir kt. E8 ekspertas nurodė, kad *Dirbtinio intelekto integracija į rinkodarą ateityje tikrai taps svarbiausiu virsmu*, o E7 informantas papildė, jog *Dirbtinis intelektas taps esminiu rinkodaros strategijų komponentu, nes leidžia automatizuoti procesus ir gerinti klientų patirtį*. Tai patvirtina, kad dirbtinis intelektas šiuolaikiniame verslo pasaulyje laikomas pagrindiniu įrankiu, kuriuo galima optimizuoti procesus, didinti efektyvumą ir spartinti reakcijas į rinkos pokyčius.

Dauguma ekspertų sutinka, kad automatizavimas – esminis dirbtinio intelekto privalumas. E12 informantas teigia, kad *automatizuojami procesai, kurių atliekant užimama daug laiko*, tai dar kartą pabrėžia, kad ši technologija padeda rinkodaros specialistams sutelkti dėmesį į strateginius ir kūrybinius aspektus. Ši nuomonė sutampa su E9 pastebėjimu, kad *dirbtinis intelektas stipriai palengvina ir keičia darbo pobūdį rinkodaros srityje, manau, kad ateityje tai taps neatsiejama rinkodaros specialisto kasdienybės dalis*.

Nors dauguma ekspertų pabrėžia automatizavimo privalumus, kyla klausimas, ar dėl jo tikrai mažiau reiks įsikišti žmogui. Kai kurie ekspertai (E5), abejoja, kad dirbtinis intelektas taps visiškai esminiu rinkodaros komponentu, nurodydami, kad jis gali būti tik pagalbinis įrankis. E2 taip pat atsargiai sakė, kad *lemiamą vaidmenį vis tiek atliks žmogus – specialistas, gebantis tinkamai naudotis dirbtinio intelekto įrankiais ir kurti tikrą prekės ženklo vertę*. Šis požiūris atskleidžia svarbų aspektą, kad automatizavimas nesumažins žmogaus vaidmens kuriant ir formuojant strategiją.

Ekspertų atsakymai rodo, kad dirbtinis intelektas dažniausiai naudojamas turiniui kurti ir optimizuoti. Šios srities ekspertai pabrėžė dirbtinio intelekto svarbą generuojant tekstus, optimizuojant SEO, kuriant reklamas, raktažodžius paieškai, vidines nuorodas ir kt. Pavyzdžiui, informantai E1 ir E3 nurodė, kad dirbtinis intelektas naudojamas tekstams, e. laiškams kurti, duomenims apdoroti ir analizuoti. Suasmeninimas ir vartotojų analizė taip pat tampa svarbiomis dirbtinio intelekto taikymo sritimis. Kartu dirbtinis intelektas prognozuoja rinkos tendencijas ir pritaiko rinkodaros strategijas pagal šias prognozes. Svarbu pažymėti, kad nors daugelis ekspertų pritaria dirbtinio intelekto naudojimui, technologinė integracija organizacijose skiriasi. Vienos jau turi specialiai apmokytus dirbtinio intelekto modelius, kitos tik pradeda juos naudoti.

Remiantis ekspertų atsakymais galima išskirti keturias pagrindines dirbtinio intelekto taikymo kryptis klientų poreikių ir elgsenos supratimo kontekste (žr. 3 lentelę).

3. lentelė. Dirbtinio intelekto taikymo kryptis (sudaryta autorės)

Nr.	Dirbtinio intelekto privalumai	Detalizacija
1.	Automatizavimas	Dirbtinis intelektas automatizuoja pasikartojančias užduotis: analizuoja duomenis ir stebi kampanijas. Tai taupo laiką, kuris ypač svarbus dinamiškoje rinkodaroje
2.	Klientų duomenų analizė	Segmentuoja klientus pagal jų elgseną, pomėgius ir kitus duomenis
3.	Reklamos suasmeninimas	Suasmenina reklamą, teikdamas rekomendacijas pagal klientų elgseną ir poreikius. Taip vartotojai labiau įtraukiami ir pasiekiami geresni konversijų rodikliai
4.	Sprendimų priėmimas	Dirbtinis intelektas analizuoja, prognozuoja klientų poreikius, leidžia rinkodaros komandoms greitai ir pagrįstai priimti sprendimus. Taip pat adaptuoja komunikaciją pagal vartotojų elgesį

Dauguma ekspertų pažymėjo, kad dirbtinis intelektas automatizuoja pasikartojančias rinkodaros užduotis (kaip duomenų analizė, kampanijų stebėjimas ar konkurentų veiksmų vertinimas). Tai sutaupo laiko ir efektyviau paskirsto žmogiškuosius resursus ypač greitai kintančioje rinkodaros aplinkoje. Ekspertai

E3, E7 ir E9 išskyrė, kad dirbtinio intelekto įrankiai efektyviai analizuoja didelius duomenų kiekius apie vartotojus. Šių analizių pagrindu galima segmentuoti klientus pagal jų elgseną, pomėgius, pirkimo įpročius ir kitus aspektus, tai, savo ruožtu, leidžia modeliuoti elgsenos tendencijas ir suprasti klientų poreikius giliau nei tradiciniais metodais. E3 ir E9 pabrėžė dirbtinio intelekto indėlį į suasmenintus rinkodaros sprendimus. Dirbtinis intelektas generuoja rekomendacijas, kurios atliepia individualius vartotojo poreikius ar ankstesnį elgesį. Tokie sprendimai labiau įtraukia vartotojus, gerina konversijų rodiklius, efektyviau panaudoja reklamos biudžetą. E8 pažymėjo, kad dirbtinis intelektas suteikia galimybę ne tik rinkti ir analizuoti duomenis, bet ir prognozuoti vartotojų poreikius, kontekstą ir elgesio motyvus. Taigi rinkodaros specialistai greičiau priima duomenimis grįstus sprendimus ir lanksčiau pritaiko komunikacijos strategijas pagal kintančius vartotojų lūkesčius.

Dirbtinio intelekto įtaka reklamos optimizavimui

Dauguma ekspertų pabrėžė, kad dirbtinis intelektas efektyvina reklamos kampanijas realiuoju laiku, analizuoja duomenis ir greitai reaguoja į vartotojų elgsenos pokyčius. Pasak informanto E7, *Dirbtinio intelekto įrankiai padeda mums stebėti rezultatus realiu laiku ir pagal tai optimizuoti kampanijas, pavyzdžiui, koreguoti biudžetą ar taikymą*. Kitas informantas akcentavo, kad *Naudojame dirbtinio intelekto sistemą, kuri nuolat analizuoja, kokie skelbimai veikia geriausiai, ir automatiškai pakeičia blogiau veikiančius, taip optimizuojame ROI* (E2).

Vis dėlto ne visi apklaustieji dar aktyviai taiko dirbtinio intelekto optimizavimo sprendimus. Kaip teigia informantas (E10), *Kol kas optimizaciją darome rankiniu būdu, tik testuojame kai kurias dirbtinio intelekto funkcijas, nes joms reikia daugiau žinių ir laiko*. Nors dirbtinio intelekto potencialas reklamos efektyvumui didinti plačiai atpažįstamas, praktinis jo taikymas priklauso nuo įmonės kompetencijų ir patirties su dirbtinio intelekto įrankiais.

Dažniausi rinkodarai taikomi dirbtinio intelekto įrankiai

Ekspertai nurodė įvairius dirbtinio intelekto pagrindu veikiančius įrankius, kuriuos naudoja savo veiklose. Populiariausia – tekstų generavimo sistema ChatGPT. Informantas (E3) teigė: *ChatGPT pasitelkiame tekstų, antraščių, reklaminių pasiūlymų rašymui. Jis labai padeda sutaupyti laiko ir greitai sugeneruoti turinio idėjas*. Šis įrankis ne tik kuria tekstinį turinį, bet ir suasmenina komunikaciją skirtingoms auditorijoms. Kiti ekspertų minėti įrankiai – „Midjourney“, „Canva“, „Adobe“ ir „Firefly“ – dažniausiai taikomi vizualinei kūrybai. Ekspertas (E6) akcentavo: *Naudojame „Midjourney“ banerių idėjoms generuoti, net jeigu paskui perdirbame dizainą patys, tai labai padeda pradžioje*. Informantas (E4) papildė, jog taip pat naudoja dirbtinio intelekto pokalbių robotus klientams aptarnauti: *Chatbotas padėjo sumažinti apkrovą klientų aptarnavimo komandai, dažniausi klausimai išsprendžiami automatiškai*. Vienas ekspertas išreiškė abejonę dėl dirbtinio intelekto įtakos rezultatams: *Nebūčiau tikras, ar generatyvinio dirbtinio intelekto sukurtas turinys realiai padeda konversijoms, kartais atrodo, kad tai tiesiog madinga priemonė* (E11). Tokia nuomonė rodo, kad ne visi specialistai vienareikšmiškai vertina dirbtinį intelektą.

Rinkodaros efektyvumo matavimas

Tyrimo dalyviai aktyviai vertina savo rinkodaros veiklų efektyvumą pagal įvairius kiekybinius rodiklius. Dauguma apklaustųjų kaip svarbiausius įvardijo konversijų rodiklį ir investicijų grąžą (ROI). *Konversijos yra pagrindinis mūsų rodiklis. Stebime, kiek žmonių atliko veiksmą po reklamos. Kiti rodikliai tik papildomi* (E1). E8 ekspertas pridūrė: *Vertiname ROI ir CPA, tai leidžia matyti, ar kampanija iš tiesų atsiperka*. Kai kurie ekspertai pasitelkia gilesnę analizę pagal rinkodaros piltuvėlį. *Žiūrime TOFU, MOFU, BOFU duomenis, kiekvienoje stadijoje stebime, kaip žmonės juda link pirkimo. Tai leidžia geriau optimizuoti turinį* (E5). Tačiau buvo ir nurodžiusių, jog efektyvumui matuoti skiria mažai dėmesio: *Kol kas neturime aiškios sistemos rezultatų vertinimui, vertiname labiau intuityviai* (E1).

Iššūkiai ir rizikos naudojant dirbtinį intelektą

Nepaisant plataus dirbtinio intelekto pritaikymo rinkodaros praktikoje, ekspertai išskyrė kelis reikšmingus iššūkius, kurie riboja jo naudojimą. Viena pagrindinių problemų – duomenų saugumas ir privatumo užtikrinimas. Kaip pažymėjo vienas iš dalyvių, organizacijos turi griežtas vidaus taisykles dėl informacijos, kurią galima pateikti dirbtinio intelekto sistemoms: *Turime taisykles, ką galima suvesti į dirbtinius įrankius, ypač jei tai jautri informacija* (E6). Ši pastaba atspindi augantį susirūpinimą dėl konfidencialių duomenų nutekėjimo ar netinkamo panaudojimo. Kitas iššūkis yra generatyvinio dirbtinio intelekto kuriamo turinio tikslumas ir patikimumas. Nors tekstai gali atrodyti įtikinami, jie ne visada pagrįsti faktais: *Būna, kad sugeneruotas tekstas skamba įtikinamai, bet tikrini faktus ir ten yra klaidos* (E7). Taigi būtina nuolat tikrinti ir koreguoti dirbtinio intelekto generuojamą turinį, kad komunikacija būtų kokybiška. Be techninių aspektų, kai kurie pašnekovai išskyrė ir kūrybinių gebėjimų mažėjimo riziką, ypač kai dirbtinis intelektas tampa pagrindiniu idėjų šaltiniu: *Jeigu pasitiki tik dirbtiniu intelektu, kūrybiškumas gali dingti*, *reikia lavinti savąją intuiciją* (E3). Be to, pastebėta, kad pernelyg didelis pasikliovimas dirbtiniu intelektu gali trukdyti ugdyti analitinį ir kritinį mąstymą, ypač mažiau patyrusių specialistų: *Pradedantieji specialistai per greitai remiasi dirbtiniu intelektu, tada praranda gebėjimą kritiškai vertinti ar kurti originaliai* (E8). Tai rodo, jog svarbu išlaikyti pusiausvyrą tarp dirbtinio intelekto taikymo ir žmogaus kūrybingumo, taip užtikrinant ir technologinį efektyvumą, ir autentišką turinį bei strateginį mąstymą.

Išvados

1. Teorinė analizė parodė, kad dirbtinio intelekto technologijos tampa vienu iš pagrindinių veiksnių, transformuojančių šiuolaikinę rinkodarą, ypač elektroninės komercijos. Tradiciniai rinkodaros modeliai vis dažniau papildomi ar net keičiami sprendimais, paremtais dirbtinio intelekto

algoritmais, kurie geba automatizuoti, optimizuoti ir suasmeninti įvairius klientų sąlyčio taškus su įmone. Dirbtinis intelektas efektyviau apdoroja ir interpretuoja didelius duomenų kiekius, prognozuoja vartotojų elgseną, nustato tendencijas ir kuria tikslingas rinkodaros strategijas realiuoju laiku. Taip pat teorinė analizė atskleidė, kad dirbtinio intelekto įrankiai (mašininis mokymasis, natūralios kalbos apdorojimas ir rekomendacijų sistemos) rinkodaroje stiprina įmonių konkurencinį pranašumą, mažina operacines sąnaudas ir kuria geresnę vartotojo patirtį. Tačiau taip pat nustatyta, kad dirbtinio intelekto integracija kelia naujų iššūkių, ypač susijusių su etikos, duomenų privatumo ir technologinės atskirties klausimais. Šios problemos aktualios tiek teoriniu, tiek praktiniu lygmenimis, todėl reikia daugiau mokslinių tyrimų.

2. Empirinis tyrimas, atliktas tarp elektroninės prekybos srityje veikiančių įmonių atstovų, patvirtino teorinėje dalyje iškeltas prielaidas. Dauguma informantų jau susipažinę su dirbtinio intelekto galimybėmis, kai kurie aktyviai taiko šiuos sprendimus praktikoje, ypač srityse kaip automatizuotas klientų aptarnavimas, individualizuotos reklamos kampanijos ir vartotojų elgsenos analizė. Taip pat nustatyta, kad dirbtinio intelekto sprendimai stipriai efektyvina įmonės veiklą, padeda pasiekti geresnius konversijų rodiklių ir labiau įtraukia klientus. Nepaisant to, tyrimo duomenys parodė, kad organizacijos vis dar susiduria su tam tikrais barjerais, trukdančiais plačiau diegti dirbtinio intelekto sprendimus. Pagrindinės kliūtys yra žinių ir kompetencijų stoka, išteklių (ypač finansinių) trūkumas, technologinio pasirengimo problemos ir neapibrėžtumas dėl investicijų grąžos. Tai rodo, kad nors dirbtinio intelekto potencialas yra plačiai pripažįstamas, praktiniam jo pritaikymui dar reikia sisteminių pokyčių organizacijų viduje.
3. Atsižvelgiant į teorinės ir empirinės analizės rezultatus galima teigti, kad ateityje būtina plėtoti tikslingesnius tarpdisciplininius tyrimus, susijusius

su dirbtinio intelekto integracijos efektyvumu skirtingose rinkodaros srityse. Ypač aktualūs tyrimai, nagrinėjantys vartotojų pasitikėjimą dirbtinio intelekto sprendimais, privatumo lūkesčius ir duomenų valdymo politikos poveikį vartotojų elgsenai. Be to, būtina gilinti supratimą apie tai, kaip dirbtinio intelekto sprendimai gali būti pritaikomi mažoms ir vidutinėms įmonėms, kurių technologinis ir finansinis pajėgumas dažnai yra ribotas. Tolesni tyrimai turėtų orientuotis į kiekybinius ir kokybinius vertinimus, kurie matuotų dirbtinio intelekto sprendimų poveikį verslo rezultatams, klientų lojalumui ir įmonės prekių ženklo vertei.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON MARKETING SOLUTIONS IN ELECTRONIC BUSINESS

Dominyka Norvilaitė, Sigita Juravičiūtė
Mykolas Romeris University

Summary. This article analyzes the potential of applying artificial intelligence in marketing decision-making in the context of e-business. The main objective of the study is to assess how artificial intelligence technologies contribute to the analysis of consumer behavior, personalization of offers and automation of communication with customers, thereby increasing the effectiveness of marketing strategies. The study examines advanced forms of artificial intelligence application, such as recommendation systems, data analytics and chatbots and their contribution to the progress of digital marketing. From a methodological point of view, the study is based on a three-level analysis: a systematic review of scientific literature, analysis of secondary sources and semi-structured interviews with experts in this field. Qualitative content analysis was applied to the study, which allowed for a deeper understanding of the relevant practical and strategic dimensions of artificial intelligence integration in the field of e-commerce.

The results of the study revealed that artificial intelligence contributes to more accurate consumer segmentation, behaviour prediction and personalized marketing activities. It was also noted that artificial intelligence solutions allow for the automation of customer service and communication processes, which helps to allocate human and financial resources more effectively. Nevertheless, the study identified significant challenges in the application of artificial intelligence, among which technological compatibility, data privacy issues and ethical aspects stand out, posing challenges for organizations seeking to integrate artificial intelligence. The originality of the study is revealed through an interdisciplinary

approach to the significance of artificial intelligence in the field of marketing, combining theoretical analysis with empirical expert insight.

Keywords: artificial intelligence; marketing solutions; e-business; digital marketing; artificial intelligence integration.

MOKSLINĖS MINTIES ŠVENTĖ 2025

Mokslinių straipsnių rinkinys

Redagavo UAB „Skrivanek“

Maketavo Martynas Švarcas

Išleido Mykolo Romerio universitetas

Ateities g. 20, 08303 Vilnius

www.mruni.eu